

РЕПУБЛИЧКИ ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ РАТА,
РАТНИХ ЗЛОЧИНА И ТРАЖЕЊЕ НЕСТАЛИХ ЛИЦА

РЕПУБЛИКА СРПСКА

У ОДБРАМБЕНО- ОТАЏБИНСКОМ РАТУ

Слободи

**РЕПУБЛИКА СРПСКА У
ОДБРАМБЕНО-ОТАЏБИНСКОМ РАТУ**

Друго измјењено издање

Издавач:

Републички центар за истраживање рата, ратних злочина
и тражење несталих лица

За издавача:

Мр Милорад Којић

Уредник:

Предраг Лозо

Рецензенти:

Проф. др Горан Латиновић
Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци

Доц. др Невенко Врањеш
Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци

Лектура и коректура:

Сања Ребић

Дизајн, графичка припрема и прелом текста

Предраг Лозо

Штампа:

Графид
Бања Лука, 2018.

Тираж:

300

РЕПУБЛИЧКИ ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ РАТА,
РАТНИХ ЗЛОЧИНА И ТРАЖЕЊЕ НЕСТАЛИХ ЛИЦА

РЕПУБЛИКА СРПСКА У ОДБРАМБЕНО-ОТАЏБИНСКОМ РАТУ

Историјски преглед

Друго измјењено издање

*Драгослав Илић, Марко Јанковић, Милена Михаљевић,
Борис Радаковић, Предрај Лозо, Мирко Цвијановић,
Неђо Малешевић, Душан Павловић и Јовица Рудић*

Бања Лука, 2018.

ПРЕДГОВОР

Дуготрајан значај настанка и историје Републике Српске у тренутку писања овог текста је тешко сагледив са свих аспеката. Увјерени смо да ће вријеме које долази имати неке нове перспективе, али и временске интервале за сагледавање Републике Српске као чиниоца у српској историји. Питање српске државности кроз историју значајна је тема као што су и вишеслојни и динамични процеси који је карактеришу. Развалине *прве* и *друге* Југославије донијеле су у српско друштво одређену дозу дезоријентисаности. Међутим, у прве двије декаде XXI вијека у српском друштву све чешће се може чути реченица како је Република Српска наша највећа побједа на размеђу миленијума. Посматрано из данашње перспективе то заиста изгледа веома близу сагледивој истини када видимо у каквом се стању налазе Срби на територијама гдје немају сопствени државни оквир попут некадашње Републике Српске Крајине, дакле у Хрватској, затим у Црној Гори, Македонији итд. Међутим, тема ратова, током и након распада Југославије, који се све чешће називају *Ратови за југословенско насљеђе*, као и значај Републике Српске за биолошки опстанак српског народа западно од ријеке Дрине, те њена улога у укупном националном самопоштовању упркос ново-колонијално наметнутом мору *српске кривице* нису испраћени у друштвеном и научном признању ових тема.

Поставља се питање да ли је разумљиви шок сваког друштва након крвавих и трагичних сукоба довољно „оправдање“ зато што српска наука данас, двије и по деценије касније, нема адекватан опус за њихово посматрање. Мала историјска дистанца и недостатак извора могу бити само дјелимичан одговор, поготово ако се у обзир узму обимне продукције историографија других страна учесника у сукобима. Јасно је да је један од главних разлога за такву продукцију и потреба за оснивачким кохезионим митом, за којим одавно формиран српски национални идентитет нема тако драстичну потребу, као и то да многобројне њихове грешке могу бити путоказ за усмјеравање истраживања у оквиру српске академске заједнице и друштва. Исто тако, видљиво је да позитивне стране ових процеса, из перспективе изучавања теме попут значајног броја одбрањених дипломских, мастер и докторских радова, требају бити примјењене и на универзитетима у Републици Српској и у Србији. Међутим, све то,

као и *страх од грешке и критике*, не смије никако бити изговор за неактивност у наредном периоду који се може посматрати као кључни, ако не и преломни, за развој младе научне области историје Републике Српске. У њој ратни период треба да буде посебна цјелина посматрања.

У тренуцима када се кренуло у писање овог текста аутори су се сустрели са основним проблемом који се једноставно дефинише као недостатак синтеза. У таквим условима започетог рада појављивале су се, поврмено, новоизашле монографије које су имале синтезичне амбиције и облике али су, по нашем скоромном мишљењу, биле далеко од коначних и довољних за прву генерацију истраживања. Наравно, ту су била и дјела различите провенијенције која обрађују само појединачне сегменте материје. Услијед таквог стања ослоњеност на изворе првог и другог реда свих провенијенција обиљежила је изворни и литературни оквир настанка овог дјела. Главни фондус историјских извора, овдје кориштених, чине документи из архива Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица. Тај архив први је системски покушај РС да се сакупљају извори свих страна у рату и да се, као такви, ставе на располагање, између осталог, и стручној заједници за истраживања. Мишљења смо да ће та намјена, те сам значај сакупљене документације прогресивно расти протоком времена. Наравно, у истраживањима је кориштена и документација осталог поријекла, попут интернет базе Хашког трибунала, приватних архива и др.

Ниједног момента аутори дјела које је пред вама нису имали амбицију да ће оно дати коначне одговоре и обухватити све догађаје битне за Републику Српску у Одбрамбено-отаџбинском рату. Свјесни илузорности таквих евентуалних настојања жељели смо обухватити тек основни хронолошки и фактографски оквир, који може изродити неравномјерне заступљености појединачних догађаја зарад покушаја успостављања основа који чека детаљне дораде и нова истраживања. Због такве оријентације различита поглавља текста, наизглед тематски разнолика, обухватају и општа мјеста историјског контекста чиме се уједно тежило лакшем разумијевању историјских процеса приликом читања. Истовремено, различите ауторске стилове писања поглавља лако је уочити. За њих сматрамо да дају одређену ширину посматрања и интерпретације, иако се настојало удаљити од класичног зборника радова и приближити се ка заједничкој синтези, тј. прегледу догађаја који чине органску цјелину. За настајање коначног текста кориштена су поглавља углавном написана за ово издање, али и поједини, од стране уредника прилагођени, текстови рађени у оквиру различитих истраживања и објављивања аутора. Једно је сигурно, методолошки, тзв. *занатски репертоар* историјске науке изродио је, поред основног текста, обиман научни апарат за написано штиво који је, понекад и на штету свеопште читљивости, „приковао“ посматрача за дно странице. Такође, списак кориштене ли-

тературе и извора, приказан на крају књиге, сликовити је наш покушај бране од једностраности и некритичности. Зашто не рећи и то да се јасно настојало побјећи од, нажалост, свеприсутног духа самопорицања, који се у посљедње вријеме почео оправдавати тежњом ка „академском приступу“, што је најчешће само врста „транзиционог“ изговора да се не каже како *се заиста нешто десило*.

Ово дјело настало је у оквиру пројекта Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица под називом *Историјски преглед ратних дешавања у Одбрамбено-отаџбинском рату 1992-1995. године*. Истовремено са његовим настанком и развојем развијала се и сарадња Центра и Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. Она је још од обављања стручних пракси студената 2014. године формирана и усмјеравана сарадњом са Студијским програмом историје и *Удружењем историчара др Милан Васић*. Као таква настављена је и у оквиру ширих системских активности на изучавању и меморијализацији злочина, као и развијању адекватне културе и политике памћења у Републици Српској. Такође, ова књига је резултат дугогодишњег настојања и усмјеравања студената од стране проф. др Горана Латиновића да се стручно баве темама везанима за стварање и одбрану Републике Српске. Аутори текста, сви осим Душана Павловића дипломанта Јад Вашема и бившег шефа Сектора за тражење, ексхумације и идентификације ИНЛ БиХ, су професори историје и углавном студенти постдипломских студија, а већина њих је дипломирала на темама везаним за области које директно или индиректно покрива и тематика ове књиге. Свјесни смо значаја разумијевања историографског приступа истраживању рата од стране руководства Центра, на челу са директором мр Милорадом Којићем, те значаја стварања оквира да се такав приступ институционално реализује и на одређен начин централизује и уреди. Мишљења смо да ће наша најбоља захвалност, лишена сувислих ријечи и клишејских кованица, стићи, осим овим скромним дјелом, одговорним и озбиљним приступом и продукцијом у временима која долазе. Такође, потпуно смо свјесни потребе будућих допуњавања слике политичких и војних догађаја, као и потребе писања друштвене историје Републике Српске у рату која би се бавила развојем образовања, културе, умјетности, здравства, енергетике, спорта и сл.

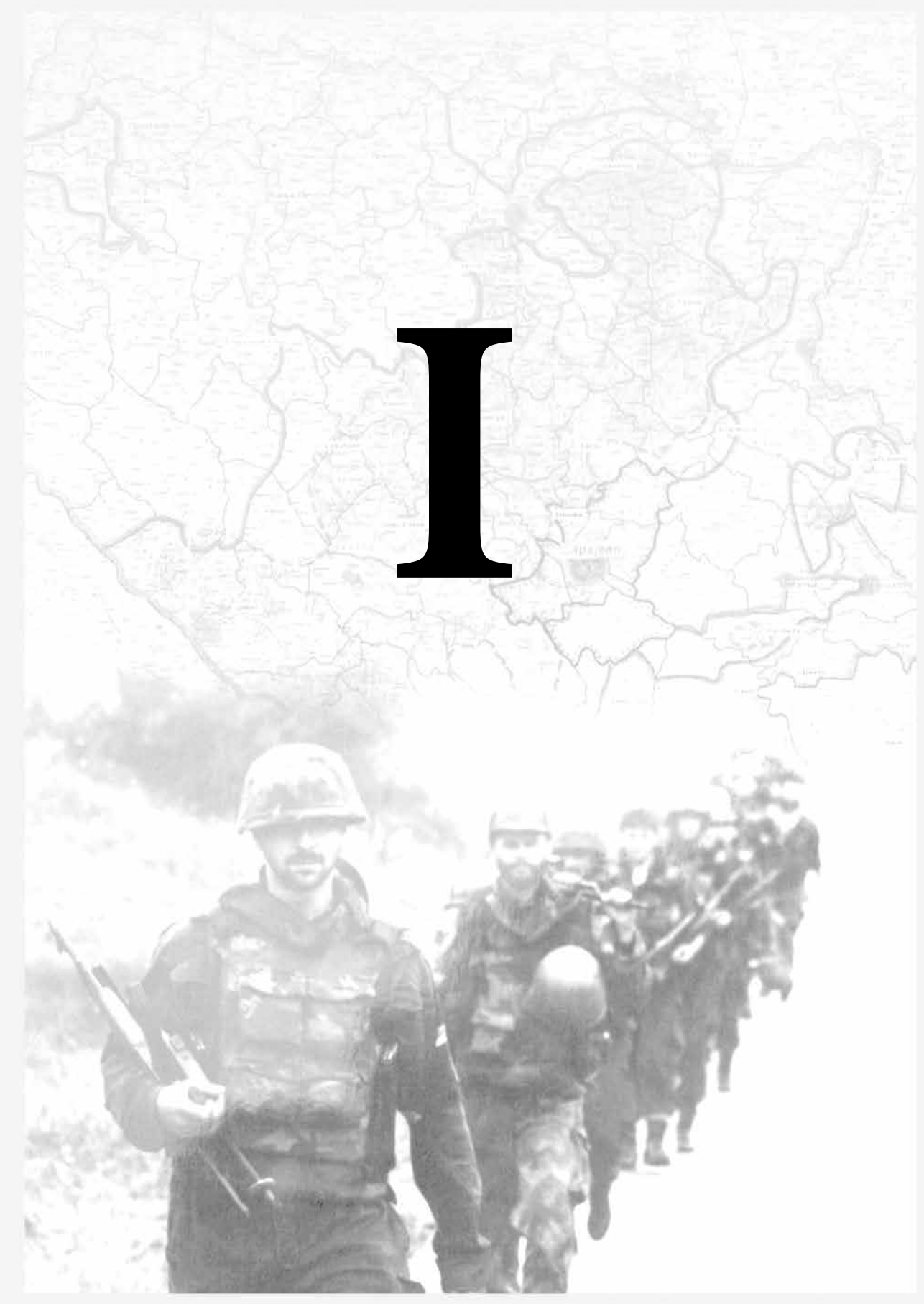
Као што се у самом називу Центра помиње, истраживање ратних злочина једна је од носећих активности његовог дјеловања. Због те чињенице, али и због претходно изведених подухвата изложбеног карактера, одлучили смо да као својеврстан илустрациони прилог значају Републике Српске, између осталог, и у заштити од злочина, али и у размијевању злочиначких намјера према српском народу, прикажемо, прилагођену овом облику издавања, изложбу *Опомена – ратни злочини над Србима 1991-1995*. аутора Предрага Лозе и Драгослава Илића. Изложба је орга-

низована у сарадњи Центра и Републичке организације породица заробљених и погинулих бораца и несталих цивила Републике Српске, а први пут је приказана 2014. године у Бањој Луци.

У години изласка овог текста из штампе Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица изашао је у јавност, након обимног четворогодишњег истраживања, са резултатима пописа српских жртава и лица других националности у организацијама и структурама Републике Српске. Бројка од 29.070 лица за које постоје детаљни подаци у бази Центра опомиње колика је цијена плаћена за одбрану од новог покушаја уништења попут онога из НДХ. То је, такође, први пут да је једна српска држава, након сукоба у XX вијеку, пописала жртве и тиме створила јаку системску основу за даљу артикулацију свега онога што посматрање и разумијевање рата захтијева. У исто вријеме, у Центру су се радили или се још увијек раде и други засебни пројекти. Истраживања која су усмјерена на жене жртве рата из Републике Српске, те истраживање НАТО бомбардовања већ су дали публикације које су представљене јавности. Друга истраживања, као нпр. она везана за дјецу жртве рата, смрт 12 бањалучких беба, израду хронологије дешавања, детаљну анализу и објављивање пописа жртава још су у току. *Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату* уклопљена је у такав обим и облик пројеката, између осталог, и због тога што поменуте теме није детаљније обрађивала, јер смо сматрали да тек цјелина са поменутим дјелима може дати комплетније одговоре.

Рецензентима проф. др Горану Латиновићу и доц. др Невенку Врањешу аутори за стрпљење и разумијевање дугују захвалност, а посебно на указаном повјерењу да се једна нова, млађа генерација истраживача може достојно носити са овим нимало лаким темама. Такође, захвалност за свакодневне консултације, разматрања, рјешавање проблема и помоћ у периоду од фебруара 2017. до данас дугујемо колеги Николи Борковићу. У исто вријеме не смијемо заборавити ни остале колеге и колегинице из Центра који су на било који начин допринијели настанку овог текста.

Бања Лука, децембар 2017.

I

ИСТОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ НАСТАНКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ РЕПУБЛИКА СРПСКА КАО СРПСКО „НИКАД ВИШЕ“

Које су то ситуације у којима би човјек сопствени живот поставио у граничне категорије као што су *никад* или *увијек*? Одговор је једноставан, само у оним ситуацијама у којима би његова укупна егзистенција била постављена у реалну ситуацију хамлетовске дилеме. И заиста почетком деведесетих година прошлог вијека, периода у којем је коначно срушен версајски поредак и систем вриједности, кад се на југословенском простору мирис барута већ добрано увукао у ноздрве, понашање српске интелектуалне и политичке елите у Босни и Херцеговини могли бисмо означити као распетост између неке унутрашње, наизглед ирационалне силе са једне и реалних историјских околности, које су захтијевале крајњу озбиљност и трезвеност духа, са друге стране, распетост између бити и не бити.

Да бисмо схватили њихов положај морамо се вратити неколико деценија уназад, у период почетка српског устанка у Независној Држави Хрватској 1941. Иако је тема устанка обимно обрађена у српској и југословенској историографији, ипак су неки њени сегменти и до данас остали историографске бјелине. Тек дјелимичну обраду добили су у књижевним дјелима насталим из пера учесника. Ријеч је, наиме, о односу малог, обичног човјека према историјским процесима који су га затекли и увукли у своје вртлоге и поноре, о његовим знањима, мотивима и представама о овим процесима. Ову бјелину на страницама југословенске и српске историографије могуће је дјелимично употпунити предложеном Ћопићевом¹ сликом устанка, имајући при томе у виду ограничења историчара приликом кориштења књижевних дјела као историјског извора.²

Говорећи о настанку *Пролома* Ћопић је неколико деценија касније записао: „Морао сам да измислим читаву територију на којој се радња дешава, да створим партизански одред, све његове батаљоне и чете, читаво командно особље, варош с усташким вођама и, на крају, све борбе и акције тог одреда. Тај мој одред и моје усташе требало је да даду ка-

1 Branko Ćopić, *Prolom*, Sarajevo, 1991.

2 Види: Џон Тош, *У трагању за историјом*, Београд, 2008, 95-96.

рактеристичну слику четрдесет прве у ма коме крају Босанске Крајине и, у главним линијама, и сусједне Лике, Баније и Кордуна – слику масовног устанка у претежно српским крајевима бивше НДХ”.³ У жељи што вјернијег преношења слике устанка 1941, оних дубинских порива и ломова код његових актера, Ћопић је обликовао и лик Стојана Кекића, радног и уваженог подгоринског сељака, који је једног јулског дана заједно са својим комшијама ухапшен на кулуку и отјеран у варош. Након неколико мучних дана проведених у варошким усташким затворима поведени су на понорско губилиште са којег је Стојан Кекић успио побјећи. Вративши се у родну Подгорину он не обавља своје свакодневне домаћинске послове већ се готово паралисан мучи питањем: „Зашто? Зашто нас убијају?“ Његов животни важан ребус рјешава мисао која на први поглед долази ниоткуд: „Кад држава пропадне Србин страда!“ Након ње Стојан Кекић се придружује организаторима устанка.

Трагање за нигдином из које долази спасоносна мисао Стојана Кекића одвешће нас ван граница реалне историје, у свијет архетипских слика уграђених у колективни менталитет који, као цивилизацијска чињеница, према Броделу „диктира ставове, усмјерава изборе, укорјењује предрасуде, усмјерава кретање друштва“. Бродел још запажа да „реакција неког друштва на тренутне догађаје, на притиске што их они на њ врше, на одлуке што их од њега захтијевају, мање се покорављају логици или чак себичном интересу него заповиједи која је неизражена и која се често не може изразити, а избија из колективне подсвијести“.⁴ Ако, дакле, Кекићева мисао има моћ непосредно проживљеног искуства, а при томе знамо да је Стојан Кекић средовјечан човјек, те да није могао имати непосредно искуство пропасти државе коју би сматрао својом, постаје јасно да су из његове подсвијести проговориле архетипске слике, јер према народном предању на Косову је изгубљено царство, након чега је настао вишевијековни период ропства.⁵

Срби као стари народ чија историјска вертикала сеже дубоко у прошлост, историјску свијест, какву данас знамо, а која је испуњена и мноштвом противрјечности које збуњују истраживаче, формирали су у времену османске окупације српских земаља. Загледани у средњовјековну славу, Косовску битку су позиционирали као ломни моменат српске историје придајући јој својства универзалне борбе добра и зла, мучеништва и издаје, елемената који су у предоминантно вјерском, исламистичком друштву имали педагошку улогу очувања вјере, а тиме и укупног народног идентитета. Оно што је код Срба у османском периоду имало педагошку улогу, у каснијим пресемантизацијама добиће улогу протонационалног елемента и коначно у XIX вијеку националног

3 Према: др Воја Марјановић, *Живот и дело Бранка Ћопића*, Бања Лука, 2003, 269.

4 Fernand Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb, 1990, 53.

5 Види: Раде Михаљчић, *Прошлост и народно сећање*, Београд, 1995, 9-55.

темеља, чворишта у којем су везани српски регионални идентитети, да би у XX вијеку, обogaћено искуствима великих страдања у два свјетска рата, постало нека врста националног имуног система.

Дакле, српска историјска свијест настајала је сабирањем и тумачењем историјских искустава која су се у слојевима таложила и постепено обликовала колективни менталитет. Стога нас и не чуди зашто је Ћопић имао потребу да свој доживљај реалног историјског стања уклопи у већ постојећи систем архетипских слика које су обликовале колективни менталитет српског народа, а које су представљене као невидљива, дјелатна снага у подизању устанка 1941. Још мање би нас требало зачудити ако сличне елементе историјске свијести нађемо у оснивачким документима Републике Српске.

Због немогућности да у Скупштини Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине одбране уставом гарантована конститутивна права српског народа, српски посланици су се издвојили и 24. октобра 1991. формирали Скупштину српског народа у Босни и Херцеговини. На конститутивној сједници усвојена је и *Декларација* која нам нуди дјелимичну слику историјске свијести њених стваралаца. У њеној преамбули је речено: „Постојећи уставно-правни поредак је увелико нарушен у Југославији и у Босни и Херцеговини. Угрожена су права и битни интереси српског народа у Босни и Херцеговини. Већ дуго траје завјера да се српски народ, као конститутивни народ у Босни и Херцеговини, сведе на националну мањину. Пошто је српски народ поучен трагичним искуствима у овом вијеку, поготово геноцидом извршеним над њим, пошто пријети опасност од нових и сличних трагичних догађаја, установљена је Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини“.⁶ Док први члан *Декларације* гласи: „Српски народ је историјски и државотворан народ и равноправан је са свим таквим народима. Српски народ има дугу традицију демократије, он поштује и уважава посебности и интересе других народа и држава, али тражи да и они уважавају интересе и посебности српског народа и државе у којој живи“.⁷

На исте елементе историјске свијести, уз нешто разубуђенију експликацију наићи ћемо и у *Декларацији* којом је 09. јануара 1992. проглашена Република српског народа Босна и Херцеговина. Аутори *Декларације* у преамбули дају историјски контекст својих одлука: „Заједничка држава Југославија створена је прије 73 године добровољним уједињењем њених народа. Њеним настанком неки југословенски народи извучени су испод вјековне државноправне доминације аустроугарских завојевача, што је омогућило очување њихове етничке посебности, језика, културе и традиције и њихову потпуну политичку, правну и економску афирма-

6 *Декларација Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини*, Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, год. 1, бр. 1, 5.

7 Исто.

цију. Српски народ је дао огроман допринос стварању заједничке државе, уложивши своју снагу и животе милиона својих синова и кћери. Упркос свирепом поступању фашистичких завојевача и страшном геноциду који је над њим у Другом свјетском рату извршио марионетски режим НДХ, он се ипак одлучио за даљи живот у заједничкој, федеративно уређеној држави. Данас, неодговорни и себични сецесионисти, мотивисани и помагани од Југославији ненаклоњених страних сила, покушавају срушити заједничку државу, прекинути њен државноправни идентитет и континуитет и уклонити је са историјске сцене. Чине то једностраним актима, на штету других југословенских народа, игнорисањем уставних органа и институција савезне државе, избегавањем преговора и договора, кршењем договорених прекида оружаних сукоба, у циљу потпуне интернационализације југословенске кризе и евентуалне стране војне интервенције“. У првом члану *Декларације* аутори децидно наводе која подручја и због чега улазе у састав новоосноване Републике: „На подручјима српских аутономних регија и области и других српских етничких цјелина у Босни и Херцеговини, укључујући и подручја у којима је српски народ остао у мањини због геноцида који је над њим извршен у Другом свјетском рату, а на основу плебисцита одржаног 9. и 10. новембра 1991. године на коме се српски народ изјаснио за останак у заједничкој држави Југославији оснива се и проглашава Република српског народа Босне и Херцеговине“.⁸

На идентичан став, у нешто скраћеном облику, наићи ћемо и у другом члану *Устава Српске републике Босне и Херцеговине*, проглашеном 28. фебруара 1992. „Територију Републике чине подручја аутономних области, општина и других српских етничких цјелина, укључујући и подручја на којима је над српским народом у Другом свјетском рату извршен злочин геноцида“.⁹

Ако пажљиво погледамо ове документе уочићемо три константе самосвијести: 1. свијест о историјском трајању српског народа на територији Босне и Херцеговине; 2. свијест о континуираним покушајима да се српском народу одузме конститутивност и државотворност у Босни и Херцеговини; 3. као најдоминантнија константа свијест о преживљеном геноциду у Другом свјетском рату. Сва три елемента самосвијести, у реалној историји, срела су се у једној историјској тачки у којој нестаје држава за коју су се Срби борили, за коју су поднијели огромне жртве и у коју су полагали велике наде. Стварање југословенске државе био је чин у којем је југословенска идеологија тријумфовала над реалним историјским искуством, стога је и буђење из југословенског сна за српске елите представљао веома трауматично искуство.

8 *Декларација о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине*, Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, год. 1, бр. 1, 13-14.

9 *Одлука о проглашењу Устава Српске републике Босне и Херцеговине*, Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, год. 1, бр. 3, 18.

Нестанком југословенске државе васкрсли су страх и сјећање на горостасне авети прошлости саткане од изузетно компликованих међунационалних и међувјерских односа на територијама које се налазе западно од Дрине, од интереса окупационих сила на тим подручјима, али и од предоминантног присуства идеологија у јавном дискурсу. У османској империји која се развијала на идеји *газе*¹⁰ - *светог рата против хришћанског свијета, хришћани су, међу којима је српски народ значајно партиципирало, уз јеврејско становништво, били припадници тек толерисаних религија за које су важиле и посебне пореске одредбе*.¹¹ Посљедња два вијека османске историје обиљежена су сталним слабљењем централне власти, а пропорционално и све већом самосталношћу локалних управника који су се толико осилили да су насиља над хришћанским становништвом у пограничним дијеловима царства постала уобичајна ствар. Ово је за посљедицу имало буне и устанке локалног становништва са циљем коначног ослобођења од османске власти. Најзначајнији од таквих устанака, након Српске револуције, био је српски устанак који је прво избио у Херцеговини, а затим и у Босни 1875. године. Велика источна криза окончана је 1878. године на Берлинском конгресу великих сила. Међу осталим одлукама конгреса, нашла се и она о уступању Босне и Херцеговине Аустроугарској монархији.¹²

Аустроугарска монархија, након уједињења Италије и Њемачке, као једини пут експанзије видјела је продор на исток преко Балкана, а на том путу су јој стајале младе независне српске државе, док су јој Босна и Херцеговина требале послужити као одскачна даска.

Босна и Херцеговина је била својеврсни *corpus separatum* унутар двојног система управљања државом над којом је власт имало Заједничко министарство финансија. Основна идеја министра Калаја, који је нешто дуже од двије деценије управљао Босном и Херцеговином, била је да се ове земље што више изолују од младих српских држава Србије и Црне Горе, те да се у њима обликује један јединствен босански/бошњачки идентитет.¹³ За реализацију ове замисли најподеснији сарадник били су остац муслиманског беговата, који су, с обзиром на то да муслиманско становништво није било већина у земљи, могли задржати друштвени и политички примат преко власништва над земљом. Зато у Босни и Херцеговини и није проведена аграрна реформа што је омогућило да до краја аустроугарске управе ове покрајине остану у феудалном друштвеном уређењу.¹⁴

10 Halil Inaldžik, *Osmansko carstvo, klasično doba 1300-1600*, Beograd, 2003, 5-12.

11 Никоара Белдичану, „Организација Османског царства (XIV-XV век)“, у: *Историја Османског царства*, приредио Робер Мантран, Београд, 2002, 156-164.

12 Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo, 1973.

13 Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo, 1987, 99-149.

14 Исто, 499-508.

Како је формирање јединствене босанске нације истовремено значило и потискивање и негирање других националних идентитета ова политика је наишла на отпор политичке и интелектуалне елите српског народа, тада најбројнијег у земљи. Пропагирање ове идеје вршено је у прво вријеме у листу *Vatan (Домовина)* који је од 1884. године излазио и на турском језику. Лист је 1897. преименован у *Rehber (Путоказ)*. Циљ овог листа био је везати муслимане Босне и Херцеговине за монархију како би они били носиоци нове нације.¹⁵ Сљедеће гласило са истим циљем био је лист *Бошњак* којег је основао Мехмед-бег Капетановић. Његова замисао ишла је у смјеру ширења свијести да су сви становници Босне и Херцеговине Бошњаци, али да босански беговат као насљедник богумилства и босанске свијести предосманског периода треба да има примат. У првом броју *Бошњака* из 1891. објављена је и пјесма која је у симболичкој равни постала својеврсна програмска основа бошњачке нације, а чији аутор је Сафет-бег Бешагић: „Знаш Бошњаче, није давно било / Свег’ ми свијета нема петнаест љета / Кад у нашој Босни поноситој / И јуначкој земљи Херцеговој / Од Требиња до Бродскијех врата / Није било Срба ни Хрвата / А данас се кроза своје хире / Оба странца ко у своме шире / Оба су нас госта салетила / Да нам отму најсветије благо / Наше име поносно и драго“. Овакав програм који је најбројније становништво у земљи проглашавао странцима, остао је на снази до краја аустроугарске управе, а као политички рецидив провлачио се кроз муслиманску политичку мисао током читавог XX вијека. У циљу промоције муслиманског беговата као насљедника и чувара предосманске босанске традиције формиран је 1888. и Земаљски музеј Босне и Херцеговине. Његов први управник био је Коста Херман, државни чиновник који је исте године објавио и двотому збирку под називом *Народне пјесме мухамеданаца у Босни и Херцеговини*.¹⁶ У овом периоду институционализовано почињу и прве злоупотребе историјског и археолошког насљеђа чиме је вршена историјска легитимизација нове нације, али истовремено и брисање српског имена на овој територији. Све ове мјере нашле су пун израз у прогонима Срба током Првог свјетског рата, када је, између осталог и забраном ћириличног писма, извршен и покушај уништења неких од основних елемената српског идентитета у Босни и Херцеговини.

Истовремено је слична политика добијала све већи замах и у Хрватској, Славонији и Далмацији. У другој половини XIX вијека творци и идеолози Странке права, Анте Старчевић и Еуген Кватерник, формирали су правашку идеологију која се темељила на споју *идеје хрватског државног и повијесног права са идејом једног политичког народа*. Темљећи идеологију на историјском миту према којем је 1102. године склопљена угарско-хрватска персонална унија правашки су сматрали да у састав будуће

15 Исто, 187-188.

16 Исто, 198-199.

самосталне хрватске државе требају ући све јужнословенске територије које су било кад и у било којем облику улазиле у састав земаља круне Светог Иштвана. Према другој идеји на овој територији постојао би само један, хрватски политички (дипломатички) народ. Како је оваква идеологија Србе стављала у положај становништва чији идентитет је у цјелини негиран, она је наишла на оштра противљења српских политичара на територији Хрватске, Славоније и Далмације, због чега је против њих поведена интензивна и континуирана кампања, која је своје уточиште нашла у антисрпским демонстрацијама изведеним у правашкој режији почетком септембра 1902. године у Загребу и у још неким градовима у Хрватској и Славонији.¹⁷ Почетком XX вијека правашка идеологија стекла је популарност међу хрватским грађанством кроз сарадњу праваша и клерикалаца, а у периоду између два свјетска рата постала је саставни дио хрватске државотворне политике.¹⁸

Историјско уточиште обе идеологије нашле су у Независној Држави Хрватској која је од стране усташа, најрадикалнијих заступника правашке идеологије, формирана 10. априла 1941. Настанак нове хрватске државе, у истријским условима новог поретка предвођеног нацистичком Њемачком, схваћен је као прилика да се једном заувјек ријеши српско питање на хрватском повијесном територију оивиченом правашком идеологијом. На самом почетку Србима је поново забрањено кориштење националног писма, преименована им је вјера, ограничено кретање, а уз ово су донесени и расни закони којима су Србима на терет могла бити стављена и најтежа кривична дјела само на бази претпоставке, да би након неколико мјесеци, колико је било потребно да се формирају средишњи и локални дио власти, отпочела и акција физичког уништења српског народа. Важно је знати да су исту судбину на овом простору имали и Јевреји и Роми.

Како је територија Босне и Херцеговине ушла у састав НДХ то се и код муслиманских првака јавила идеја о њеном аутономном статусу у оквиру којег би били анулирани резултати друштвених процеса из периода Краљевине СХС/Југославије, а истовремено реafirмисани друштвени односи из предјугословенског периода чиме би поново добили статус владајућег слоја у земљи. На основу овако формулисаних интереса, али и због већ стеченог одијума према Србима као носиоцима југословенства, већина муслиманске политичке елите ставила се на располагање новој држави. Нешто касније, кад је постало јасно да муслимани у НДХ неће добити аутономију, дио муслиманских политичара тражио је аутономију Босне и Херцеговине под протекторатом Трећег рајха.¹⁹

На другој страни, као одговор на масовне покоље српског становништва, у љето 1941. године избијали су устанци српског народа

17 Василије Крестић, *Геноцидом до велике Хрватске*, Београд, 2015, 124

18 Душан Берић, *Хрватско правоштво и Срби I и II*, Нови Сад, 2005.

19 Enver Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, Sarajevo, 1987, 9-33.

у свим областима насељеним већински српским становништвом. Они су се за кратко вријеме претворили у јединствен устанички антифашистички покрет. До прољећа 1942. године, када је Комунистичка партија коначно преузела већинско вођство над овим покретом, антифашистички покрет је добио и револуционарну компоненту. Изашавши из рата као предводник побједничке стране на територији Југославије Комунистичка партија је, поред промјене друштвеног поретка, мијењала и укупан систем вриједности у оквиру чега је било потребно обликовати и жељену слику рата и револуције што је неизоставно водило манипулацији ратним траумама и обликовању својеврсног концепта друштвеног заборава. Овдје морамо имати у виду да се ни заборав у оваквим ситуацијама не јавља само као просто брисање свијести о прошлости, већ га можемо посматрати као феномен који се пројављује у више појавних облика.

Како појединац не памти сваки детаљ свог живота, тако ни колективитет не памти сваки сегмент своје историје. Једноставно, памтимо само оне догађаје које смо доживјели као важно историјско искуство, који утичу на саморазумијевање заједнице, на промјену свијести о смислу постојања. Постоји ли трауматичније искуство од сусрета са смрћу очи у очи? За Србе је Други свјетски рат представљао баш такво искуство које би се тешко могло поредити са било којим другим, а како је говорио један од најпоштованијих проучавалаца холокауста Јехуда Бауер: „Док се не нађе мјера упоредивости, беспримјерност може да значи само да догађај није људски – другим ријечима није историјски“.²⁰ Ово би значило да свако памћење мора садржавати свијест о необјашњивости догађаја. Посљедично - мора бити смјештено у већ постојећи културни образац који одређује угао колективног погледа у огледало.

Са друге стране заборав, као неизоставни антипод памћењу, а према Стентоновој љествици²¹ и саставни дио геноцида, не мора се нужно манифестовати уклањањем огледала. Напротив, може бити манифестован кроз постепену промјену угла под којим се заједница огледа у сопственој култури. О ма којем облику заборава да је ријеч, према Џудит Херман, он има неколико заједничких црта: „Злочиначко понашање увијек се дефинише несавладивом потребом починиоца да промовише заборав. (...) Тајновитост и тишина су прве линије одбране починиоца. Ако то не

20 Yehuda Bauer, „*Rethinking the Holocaust*“; према: Јеромонах Јован (Ћулибрк), „Српска Православна Црква и Јасеновац“. http://www.spc.rs/sr/jeromonah_jovan_tshulibrk_srpska Pravoslavna crkva_jasenovac (18.04.2015).

21 Амерички научник Грегори Стентон као резултат својих истраживања доноси двије скале степени, односно фаза злочина геноцида. У науци је прихваћена она од 8 степени: разврставање, обиљежавање, дехуманизација, организација, поларизација, идентификација, истребљење, порицање. Gregory H. Stanton, *The 8 Stages of Genocide*, <http://www.genocidewatch.org/genocide/8stagesofgenocide.html> (18.04.2015).

успије, починилац напада кредибилитет жртве. А ако жртву не може да ућутка, покушава да обезбиједи да је нико не слуша, било безобзирним порицањем било рационализацијом злочина“.²²

Најтеже уочљив облик заборавља представља симулација памћења или антипамћење²³ у чијој основи се налази идеолошки интерес који не мора нужно бити инспирисан потребом починиоца, али се углавном поклапа са његовим интересом. Полазну тачку идеолошког интереса у југословенском случају имамо у ставу Комунистичке партије Југославије (КПЈ), изнесеном на крају рата, према којем је *побједом социјалистичке револуције ријешено национално питање*. Ма колико нам, посматран са одређене историјске дистанце, овај став дјеловао наивно, он је био саставни дио идеолошког поимања историјског времена. Наиме, комунистичка идеологија је настала као један од три велика идеолошка концепта. Како је настала у хришћанској средини, то је хришћанско схватање историјског времена имало пресудан утицај на обликовање идеолошког става. То би значило да је комунистички наратив поунутрашњио неке од хришћанских вриједности у дерелигизованом облику и тако у јавној свијести почео играти улогу детронизоване религије. Једноставније речено, како хришћани немају никакав доказ о постојању „царства божјег“, тако ни комунисти нису имали доказ о могућности постојања комунизма као историјског периода апсолутне социјалне правде. Дакле, и религијски и идеолошки став ослањали су се искључиво на вјеру/увјерење.

Идеолошко увјерење да у периоду социјализма, као кретања ка идеолошком есхатону, не може бити економских осцилација с једне стране, а јасна свијест да је идеја интегралног југословенства пропала у међуратном периоду и да је национално питање у Краљевини Југославији имало разарајућу улогу са друге стране, одредили су, у знатној мјери, и начин меморијализације Другог свјетског рата у постратној Југославији. Челни људи КПЈ инсистирали су на изградњи заједнице новог типа у којој би социјални идентитет играо главну улогу. Појединачни национални идентитети не би били уништени, али би стални социјални прогрес, који би са собом носио неограничену могућност раста животног стандарда за све грађане, био стуб новог идентитета заједнице.²⁴

Ипак, долазак на власт био је само почетак у изграђивању новог идентитета, у провођењу *револуције одозго*. Значајно, ако не и централно, мјесто у оквиру стварања нових вриједности припадало је изградњи и обликовању сјећања на жртве рата и револуције.²⁵ У циљу изградње и

22 Judith Herman, *Trauma and recovery*, према: Питер Балакијан, *Река Тигар у пламену: историја геноцида над Јерменима и реакција Америке*, Београд, 2011, 368.

23 Анти = онај који долази умјесто, говори у име.

24 Предраг Ј. Марковић, „Титова схватања националног и југословенског идентитета“, *Дијалог повјесничара – историчара* 2, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7897.pdf> (19.04.2015).

25 Исто.

обликовања таквог сјећања 1947. је основан Савез бораца народноослободилачког рата (СБНОР),²⁶ који је 1952. формирао *Комисију за обиљежавање историјских мјеста*.²⁷ Ова Комисија је требало да, користећи различите методе као што су изградња музеја, писање хроника, одржавање комеморација и слично, обликује и чува сјећање на жртве које су југословенски народи поднијели у борби за ослобођење од фашизма и стварање социјалистичког друштва.²⁸ Најзначајнија активност СБНОР-а била је изградња споменика на мјестима погибије значајних личности народноослободилачког покрета, великих битака народноослободилачког рата, али и на мјестима масовних покоља цивилног становништва.²⁹ Жртве су на овим споменицима означаване као *антифашисти и жртве фашистичког терора*.

Свођење идентитета жртве у политичку категорију, а да јој при томе није признат идентитет (национални и/или вјерски) због којег је страдала, није било случајно. Нова власт, се трудила да ни на који начин не отвара болно национално питање и, по Кардељевим идејама, створи заједницу новог типа која би имала и нове елементе идентитета. Из ових разлога у *званичном сјећању* није било пожељно наглашавати вјерски и национални идентитет жртве.

СБНОР-ова Комисија је у периоду 1952–1961. подигла 14.402 споменика.³⁰ Поред овако грандиозних градитељских активности, у овом периоду власти нису дозвољавале никакву иницијативу за обиљежавања логорских комплекса. Обиљежавање логора који су постојали на подручју Независне Државе Хрватске (НДХ) није се уклапало у идеолошко креирања *званичног сјећања*. Било их је тешко повезати са избијањем устанка и смјестити у оквиру *сјећања на револуцију*.

Ово можемо видјети на примјеру јасеновачког комплекса логора смрти, јер је до првог обиљежавања дошло тек 1954. Тада су власти котара Новска донијеле одлуку о откупу земљишта на којем се налазио логор Јасеновац. Након откупа представници Савеза бораца општине Новска поставили су табле са натписима на мјестима на којима су се налазили логорски објекти.³¹ Земљиште које је до тада било обрађивано, након

26 Организација је 1961. преименована у *Савез удружења бораца народноослободилачког рата* (СУБНОР). Види: Max Bergholz, „Među rodoljubima, kupusom, svinjama i varvarima. Spomenici i grobovi NOR-a 1947-1965. godine“, у: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945*, zbornik radova, Sarajevo, 2006, 77.

27 Исто, 79.

28 Исто, 78-79.

29 Исто, 79.

30 У ово су укључени споменици на мјестима великих битака и масовних страстишта, затим спомен-бисте, чесме, и уређење спомен-паркова. Види: Max Bergholz, „Među rodoljubima, kupusom, svinjama i varvarima. Spomenici i grobovi NOR-a 1947-1965. godine“, у: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945*, zbornik radova, Sarajevo, 2006, 80.

31 Исто.

1954. било је запуштено и зарасло у шипражје.³²

Стање је остало непромијењено до почетка шездесетих година када је одлучено да се подручје логора смрти уреди и претвори у спомен-подручје Јасеновац. До овакве одлуке дошло је под притиском великог броја преживјелих логораша и потомака жртава који су од јула 1946. сваке године у све већем броју долазили на славу храма у Јасеновцу, кад је служен парастос и вршен помен жртвама јасеновачког логора.³³ Управо овакав развој догађаја приморао је представнике власти да култ, који је евидентно настајао, ставе под своју контролу.

Централни одбор СБНОР-а Југославије затражио је 1960. од двојице архитеката, Зденка Колација и Богдана Богдановића, да понуде приједлоге за обиљежавање логора Јасеновац.³⁴

За изградњу споменика и уређење ужег простора логорског комплекса прихваћен је приједлог архитекте Богдана Богдановића. Бетонски цвијет у облику тулипана завршен је средином 1966, а требао је да буде „знак вјечног обнављања – грађевина, као суперструктура, окренута двојно – криптом према жртвама из којих вуче свој коријен и круном, неком врстом обрнуте куполе – према свјетлости и сунцу. Симболично, према животу и слободи...“³⁵ Логорски објекти били су обиљежени хумкама, а мјеста гробница и мучилишта плитким удубљењима. До 1970. знатно скромније уређена је и већина осталих локалитета јасеновачког логора.³⁶

Подсјећамо да је, уз поменута два, било још приједлога за уређење спомен-подручја Јасеновац које је одбацио сам Јосип Броз. Сматрајући да ово питање треба ријешити тако што ће се младима предочити „да је то (била) *одмазда непријатеља за устанак народа Југославије*“,³⁷ а како би *млади имали неке користи од тога*. Тито је одбио и приједлог као што је онај да се отворе гробнице и кости заштите од пропадања, а преко гробница поставе стаклени поклопци како би се кости увијек видјеле.³⁸ Наиме, комунистичкој власти је било потребно *сјећање* на Јасеновац (кад

32 Види: Фото галерија данашњег спомен-подручја Јасеновац, <http://www.juspjasenovac.hr/Default.aspx?sid=5108> (24.02.2016).

33 Бошко Босанац, „Време које је претходило и хронологија изградње спомен-храма у Јасеновцу у епархији Славонској“, у: *Јасеновац – мјесто натопљено крвљу невиних*, Споменица, Београд, 1990, 237-276; Владимир Дедијер, Антун Милетић, *Против заборава и табуа (Јасеновац 1941-1991)*, Сарајево, 1991, 318.

34 Види: Spomen obilježja KCL Jasenovac, <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5023> (24.07.2015).

35 Види: Spomen obilježja KCL Jasenovac, <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5023> (24.07.2015).

36 Види: Владимир Дедијер, Антун Милетић, *Против заборава и табуа (Јасеновац 1941-1991)*, Сарајево, 1991, 331.

37 Исто. (*курзив аут*.)

38 „Извод из сјећања Миле Драгића о уређењу Јасеновца 1961-1966“, у: Исто, 327.

он већ није могао бити заборављен) у коме би истина била релативизована, а ни жртва ни злочинац не би били означени идентитетом у име којег су страдали, односно чинили злочине.

Споменик у чијем подножју су исписани стихови из поеме *Јама* Ивана Горана Ковачића: „Гдје је мала срећа, бљесак стакла/Ластавичје гнијездо, из вртића дах;/Где је куцај зипке, што се макла,/И на траку сунца златни кућни прах“ јасно говори да се Богдановићев пројекат изградње споменика уклапао у концепт званичног сјећања који је до тада већ био изграђен.³⁹ Посјетилац Јасеновца након изградње споменика тешко је могао да закључи, не само *ко је кога и зашто* убијао, већ уопште шта се то догађало у Јасеновцу у периоду постојања НДХ.

Двије године након изградње споменика отворен је *Меморијални музеј Концентрационог логора Јасеновац*, који ће до 1991. развити низ активности. Уз двије сталне музејске поставке и неколико покретних, развио је и васпитно-информативне активности, издавачку дјелатност, помагао истраживачки рад итд. Три пута годишње у Јасеновцу су организована окупљања: 22.04. је обиљежаван Дан пробоја логораша, 24.04. Дан ослобођења Старе Градишке и 04.07. Дан борца.⁴⁰ У говорима државних званичника и представника бораčkih организација на овим скуповима је стално истицано, поред осталог, да је Јасеновац био мјесто које је фашистима служило за уништење *наших народа*. Овдје ћемо навести само неке од најспецифичнијих дијелова говора који осликавају развој званичног сјећања на Јасеновац:

„Наши људи, формирани у револуционаре у класним сукобима капиталистичког друштва старе Југославије, наша браћа и сестре, дјеца и очеви, најмилији наши сусједи и пријатељи овдје су престали живјети. (...) Планови фашистичког окупатора о истребљењу наших народа свим могућим рафинираним и бруталним методама – од настојања да расpire братоубилачку борбу до уништавања у концентрационим логорима – били су ремећени оружаном борбом наших народа. (...) Побједу смо извојевали уз велике жртве, међу којима су и ове из концентрационог логора у Јасеновцу. А наше жртве и побједе наш су обол човјечанству за уништење фашизма, залог наше слободе и истинске самосталности свих народа који данас сачињавају социјалистичку Југославију“.⁴¹

„Ви сте се овдје сабрали на мјесту које има двоструку улогу. Прво оно је срамна тачка у хисторији човјечанства, губилиште кад су најго-

39 Већина планираних споменика до тада је већ била изграђена, а истовремено је већ почело урушавање изграђених култова. Званично сјећање показало је прве знаке слабости већ у другој половини педесетих година 20. вијека. У овом периоду слабост се одликовала у небризи становништва о изгледу споменика. У каснијем периоду долазило је до непоштовања, па чак и скрнављења споменика. Види: Мах Bergholz, *н. р.* 75-101.

40 Владимир Дедијер, Антун Милетић, *н. д.* 333.

41 Извод из говора Марка Бјелинића, председника СУБНОР-а Хрватске, 3. јула 1966. у Јасеновцу. Види: Исто, 340-341.

ри умови, најгори људи овога свијета, чинили нечувена звјерства да би себи осигурали моћ над тим свијетом, да би владали над људима, да би их потчинио својој вољи и својим мрачним циљевима. (...) Ту је текла крв бораца за слободу, крв наше браће, наших сестара, наших очева“.⁴²

„Јасеновачки логор смрти најмрачнији је израз политике усташке тзв. Независне Државе Хрватске, покушај да се масовним депортацијама, мучењима и уморствима угуши слободарски покрет наших народа и угаси пламен устанка који се незадрживо ширио у свим крајевима наше домовине. (...) Јасеновачки логор – то су гробнице наше браће: Срба и Хрвата, Словенаца, Муслимана, Чеха и Словака, Рома и Жидова и других народа и народности који су овдје међу ријекама заувјек остали узидани у темеље наше слободе и наше одлучности; Јасеновац – то је позив и завјет да никада и никоме нећемо дозволити да нас пребројава и раздваја да нас дијели по народности-ма и вјерама, да нам трује младе генерације“.⁴³

„Сваке године у ово вријеме окупљамо се овдје на највећем гробљу југословенских народа које тишином хумки нијемо, али истовремено гласно и заувјек, оптужује ратне страхоте и усташки фашистички злочин и свједочи о безумно свирепом мучењу, понижавању и звјерском убијању људи. (...) Најгори израз фашистичко-националистичке реакције и издаје народа били су усташтво, четништво и бјелогардејство. У том смислу тзв. Независна Држава Хрватска никад и ни у чему није изражавала интерес хрватског народа, који је вијековима сложено живио с другим братским посебно српским народом. НДХ није била ништа друго него машинерија за извршавање терора и злочина све до геноцидних размјера. То се на најстрашнији начин потврдило овдје у Јасеновцу, којег су усташе оформиле у радионицу смрти у којој је вршена масовна и појединачна ликвидација Срба, Јевреја, Рома, те Хрвата, Муслимана, Словенаца, Црногораца и других народа и народности“.⁴⁴

„Овдје шутња говори више од било које ријечи. А ријечи су нужне. Ријечи да се не заборави. (...) Комплекс логора Јасеновац је уврштен међу 21 концентрациони логор у Европи са насловним статусом – централни. Од почетка до самога краја II свјетског рата јасеновачка и друга губилишта су односила људске животе остављајући незнane и необиљежене гробнице. Сваки од тих живота је завршен мученичком

42 Извод из говора Владимира Бакарића, члана извршног бироа ЦК СКЈ, 27. априла 1969. у Јасеновцу. Види: Исто, 342-343.

43 Извод из говора Мике Шпиљка, потпредседника Председништва СФРЈ, 23.4.1983. у Јасеновцу. Види: Исто, 347.

44 Извод из говора Анте Марковића, председника Предједништва СР Хрватске, 19.4.1987. у Јасеновцу. Види: Исто, 352-353.

смрћу, прекинут на најстрашнији начин само зато што је припадао другој нацији, другој вјери, што је био другачијих политичких убјеђења. Сваки од њих издржао је стравичне патње и понижења прије него што је погубљен, па је само то довољно за пуну мјеру историјске истине и памћења. Њихов број, који говори да је ријеч о масовном геноциду над Србима, Јеврејима, Ромима и припадницима напредних хуманистичких увјерења, над Хрватима, Муслиманима и другима свједочи о размјерама и дубини историјске трагедије“.⁴⁵

Овај скуп цитата само је илустрација званичног дискурса о Јасеновцу у периоду 1966–1990.⁴⁶ У поменутиим говорима видна је својеврсна *еволуција* у изградњи и обликовању сјећања. Седамдесетих година XX вијека досљедно је поштован став да јасеновачко страдање треба памтити као *освету непријатеља због устанка југословенских народа*. При томе није помињан вјерски и национални идентитет жртава, већ су оне означаване као *наши народи*, страдали због *борбе против фашизма*. Исто је и са починиоцима који су представљани као *фашистичке слуге, слијепи извршиоци воље окупатора*. Осамдесетих година XX вијека државни званичници у говорима у Јасеновцу жртве почињу означавати националним идентитетом, али при томе не разликујући жртве које су страдале због националног и вјерског идентитета од жртава које су страдале због политичких и идеолошких увјерења. У другој половини деценије почињу се правити разлике, истина, доста опрезно. Ипак, сада је наглашавана разлика између жртава које су страдале само зато што су биле *друге вјере или друге нације – Срби, Јевреји и Роми*, од оних *напредних елемената Хрвата и Муслимана*, који су страдали због политичких и идеолошких увјерења. Овим је био заокружен процес развоја *званичног сјећања* на жртве Јасеновца.

Нешто експлицитнији примјер имамо у обиљежавању „госпићке групе логора смрти“ (систем логора смрти НДХ, Госпић, Јадовно, Паг). Како је овај логор смрти, у поређењу са Јасеновцем, био активан релативно кратко (април–август 1941) то је и свијест о њему била у сјенци Јасеновца. Са друге стране, удаљеност логорских комплекса једних од других (казнионица у Госпићу, логор у Чачић Доцу на Велебиту, неколико мањих логорских мјеста у подвелебитском приморју и Слана и Метајна на Пагу) није одавала утисак о цјелини што је искоришћено за релативизацију обима злочина. Након рата, породицама страдалих је дозвољен обилазак (уколико изузмемо тек неколико појединачних одлазака на Паг непосредно након рата), само Шаранове јаме, једне од тридесет и три регистроване природне крашке јаме које су у периоду рада логора смрти имале улогу стратишта. Као једну од посљедица оваквог приступа

⁴⁵ Извод из говора Божића Божићевића, члана Предсједништва СФРЈ, 21.4.1990. у Јасеновцу. Види: Исто, 360.

⁴⁶ Више о овоме у: Исто, 339–361.

имамо низ међусобно независних мермерних плоча које су постављале породице страдалих кроз неколико деценија након рата, на зиду који окружује отвор јаме, док је званично обиљежје постављено педесетак метара више тек 1988. године. Важнија посљедица огледа се у редукцији свијести, јер је временом ионако скромна свијест о читавом јадовничком страдању редукована на локалитет Шаранове јаме због чега се временом губио појам о обиму, значају и значењу страдања у овом комплексу логора смрти.

Илустративан примјер симулације памћења на локалном нивоу представља споменик палим Крајишницима на Бањ брду изнад Бање Луке. Споменик, дјело Аугуста Аугустинчића, изграђен је 1961. године, на мјесту на којем је 08.06.1941. одржана Обласна конференција КПЈ за Босанску Крајину. На предњој страни споменика налази се фигура нагог мушкарца са заставом у руци која симболизује слободу, док се на бочним странама налазе рељефи на којима су приказани детаљи из рата и револуције. На једном од ових рељефа приказани су четнички злочини, док ћемо усташке злочине на њима безуспјешно тражити. Уколико представе на споменику упоредимо са подацима о злочинима у Бањој Луци⁴⁷ намјера аутора и наручиоца споменика постаје јасна. С обзиром на то да грађани Бање Луке знају ко је у њиховом граду чинио злочине јавила се потреба за сугерисањем идеолошке слике која би временом могла постати званична истина. Поврх тога, чињеница да је споменик палим Крајишницима подигнут на мјесту на којем није било страдања, а истовремено је на подручју града остало необиљежено десетине мјеста појединачних и неколико мјеста масовних злочина говори о покушају измјештања угла посматрања догађаја које води апстраховању свијести о стварним злочинима и на крају лакшем прихватању симетричне слике међунационалних односа у рату.

Као што видимо редуковање свијести о ратном периоду, под СУБ-НОР-овим патронатом, вршено је у неколико праваца:

- Централно мјесто у редукованом наративу имала је КПЈ са циљем обликовања утиска да свему што се у рату мимо ње догађало припада улога периферног догађаја. Ово је вршено периодизацијом рата на седам непријатељских офанзива и замјеном теза о односу устанка и покоља 1941. на подручју НДХ.
- Други правац се огледао у огромној продукцији дјела о активностима

47 Према до сада извршеној ревизији пописа из 1964. године на подручју бањалучке општине убијено је 4.533 лица. Од стране хрватских постројби страдало је 2.039, од њемачких снага 155, од четника 41 и од осталих 2. Мањкавост пописа је у томе што садржи непознаницу за страдање 2.236 лица. Ипак, број усташких и четничких злочина није упоредив. В. Јован Мирковић, „Жртве рата 1941-1945. на подручју Велике жупе Сана и Лука“, *Шушњар 1941: зборник саопштења, свједочења и докумената* 2, Оштра Лука, 2011, 70.

КПЈ, Народноослободилачке војске и новоформиране власти у ослобођеним крајевима, док су страдања цивилног становништва помињана успутно, уопштено, без конкретних података, као нека врста уобичајене колатералне штете у оквиру ратних напора. Уопштени наратив о цивилним жртвама неријетко је садржао и рационализацију злочина по принципу *мали број радикалних Хрвата светио се Србима због тобожње великосрпске хегемоније у међуратном периоду*.

- И трећи правац, усмјерен према најширим слојевима становништва, био је изградња свијести о симетрији који је у коначници имао циљ да обликује утисак према којем су сви југословенски народи подједнако учествовали и поднијели жртве у револуцији и рату за ослобођење земље, као и да су сви југословенски народи у својим редовима подједнако имали изроде који су чинили злочине и ширили *братоубилачку мржњу*.

Идеолошки концепт историјске свијести у Југославији није био засебан ентитет, напротив пролазио је кроз све фазе кроз које је пролазило и југословенско друштво. Сталне политичке кризе које су потресале земљу све вријеме њеног постојања, све израженији национални став републичких партијских организација који је коначну верификацију нашао у *Уставу СФРЈ* из 1974, као и немогућност проналаска ефикасног економског модела у социјалистичком кључу, водили су сталном слабљењу повјерења у централни државни апарат.⁴⁸ Обрнуто пропорционално табу темама Другог свјетског рата приступало се слободније. Док су педесете и шездесете биле обиљежене строго контролисаним памћењем, у седамдесетим се појављује читав низ монографија у којима аутори задржавају језик званичног наратива, али доносе податке који тај наратив чине неодрживим. Примјера ради ту у основном тексту налазимо устаљене формуле *наши народи*, било да се говори о учешћу у рату или о страдањима, али у прилогу су објављени спискови бораца, погинулих бораца и цивилних жртава који сами по себи поништавају устаљену званичну формулу.

Резови начињени осамдесетих година омогућени су сталним присуством теме *страдања цивила у Другом свјетском рату* у ондашњем јавном дискурсу. Поводи многобројних расправа у овом периоду били су разни, од Драшковићевог *Ножа*, преко афере Валдхајм, до суђења Андрији Артуковићу. У овом периоду добили смо и прве серије објављених извора,⁴⁹ као и прве студије професионалних историчара. Истовремено извршене су и прве ексхумације тијела из јама у Херцеговини и сахрањене у крипти спомен-храма у Пребиловцима у чему је учешћа узела и политичка и кул-

⁴⁸ Више о томе види у: Чедомир Антић, Ненад Кецмановић, *Историја Републике Српске*, Београд, 2015, 175-224.

⁴⁹ Антун Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац 1 и 2*, Београд, Јасеновац, 1986.

турна елита.⁵⁰ Узрок, пак, можемо видјети у потпуном краху утопије.⁵¹ Титовом смрћу Југославија је изгубила, макар и вјештачко, везивно ткиво, и то у периоду кад је на глобалном плану нестајао биполарни свијет, и још важније примат Међународног права све више је уступао мјесто примату политичког интереса.⁵² Економска катастрофа која се огледала у хиперинфлацији показала је да социјални сегмент идентитета није чврст темељ државе. Југославија је све више личила на тврђаву изграђену на пијеску чије урушавање је постало питање времена.⁵³

Уколико са ове историјске дистанце посматрамо развалине порушене тврђаве видјећемо да идеолошки наратив у комеморативном односу није отишао даље од спектакла. Видјећемо и то да он није био једини начин памћења. Стално интересовање народа за окупљањем на мјестима страдања са једне, као и крајња небрига према изграђеним споменицима⁵⁴ са друге стране, говоре нам да је званично памћење било нека врста друштвене скраме која је покривала право стање ствари. Народно памћење, уколико га посматрамо кроз призму науке о меморијализацији, представља степен комуникативног памћења као заједнице искуства, сјећања и препричавања. Ријеч је о краткотрајном памћењу којем припадају три генерације, након којих или пролази, или бива преведено у културално.

Културално памћење подразумијева постојање низа, на темељу постојећег културног обрасца, изграђених ритуала, текстова и слика о одређеном догађају који се временом утискују у свијест и постају саморазумљиви. Управо овдје можемо видјети историјски значај књижевних

50 „Радован Карађић и Никола Кољевић спустили се у јаму Голубинка“, *Политика*, 21.11.1990; У *Гласу јавности* од 10.08.1991. године приказана је фотографија како послије сабора у Пребиловцима и сахране жртава извађених из јама Радован Карађић и Никола Кољевић разговарају са групом америчких новинара уз занимљив опис: „Сабор у Пребиловцима и велики број угледних гостију привукао је „армију“ домаћих и страних новинара који трагају за истином и коријенима садашњег стања у нашој земљи...“

51 Колико је овај крах био коначан и суров говори и чињеница да је у септембру 1990. Министарство унутрашњих послова Социјалистичке Републике Хрватске представницима српске националне елите из БиХ, на челу са Радованом Карађићем, забранило посјету Јасеновцу.

52 Милорад Екмечић, „Историјске и стратешке основе Републике Српске“, *Република Српска – петанест година постојања и развоја*, АНУРС, Бања Лука, 2007, 37-60.

53 „У Југославији осамдесетих се десила експлозија интересовања за Други свјетски рат, тачније за његове празне странице, до тада скривене од или уз помоћ званичне југословенске историографије. Читав нови талас у историографији био је покренут наглом провалом трагања за посткомунистичким идентитетом и/или стварањем идентитета/идентитета, и тешко да је било гдје у свијету написано тако много о геноциду са толико мало знања о томе шта геноцид заправо јесте“. (Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, Београд, 2011, 84-85).

54 Max Bergholz, *н. р.*, 79.

дјела попут Ћопићевог *Пролома* или Куленовићеве *Стојанке мајке Кнежопољке* у којима је трагедија једног народа, поред константних и агресивних идеолошких манипулација њоме, постављена у средиште националног саморазумијевања.

Ако у виду имамо све изнесене чињенице, понашање српске националне елите у Босни и Херцеговини у периоду разбијања југословенске државе постаће нам знатно јасније. Имајући јасну свијест о важности југословенске државе у којој је српски народ живио у истим државним границама, али и која је сматрана јединим заштитником српског идентитета, па и физичког постојања српског народа, српска политичка и интелектуална елита у Босни и Херцеговини је у моменту њеног разбијања урадила једино могуће – формирала сопствену државу којој је одређена иста историјска улога у моменту кад су већ углавном били реафирмисани симболи под којима је извршен геноцид над српским народом. Због овога Републику Српску не можемо сматрати резултатом неког конкретног политичког програма, већ као израз самоодбрамбеног рефлекса. Као српско никад више.

II

ОПШТИ ОКВИР

Савремена историографија узроке распада Југославије налази у три битна фактора: неријешеном националном питању, израженој економској кризи и спољној интервенцији. Ниједан од ових фактора појединачно не би могао довести до распада државе и крвавог грађанског рата, међутим у комбинацији били су погубни.

Неријешено национално питање током цијелог постојања СФР Југославије стављано је у други план. Југословенски комунисти вјеровали су да ће са увођењем самоуправног модела почетком педесетих година XX вијека социјални идентитет преовладати национални, те да је у Југославији започео процес одумирања нација. Комунистичка партија је успјела само привремено да замрзне националне конфликте, док је нетрпељивост међу југословенским народима и даље била изражена. Словеначки интелектуалац Едвард Коцбек 1951. записао је да у Београду „влада таква бјесомучна мржња према Хрватима, а у Загребу према Србима, да би се и једни и други у почетку рата или у почетку грађанског рата тако убијали, клали и мучили као још никад у повијести“.⁵⁵ Том контексту би требало додати и разматрања каснијег муслиманског лидера Алије Изетбеговића у *Исламској декларацији*⁵⁶ која је промовисала концепт нетолеранције.

Југословенски комунисти су се током шездесетих и седамдесетих година дијелили на оне који су заговарали јачање федерације, на рачун република, и оне који су заговарали јачање република на рачун федерације. Побједа ових других огледа се кроз све већу децентрализацију

55 Коста Николић, *Једна изгубљена историја – Србија у 20. веку*, Београд, 2016, 175.

56 Сам аутор наводи да она представља „један програм исламизације Муслимана и муслиманских народа. Имајући у виду текст књиге са сигурношћу можемо тврдити да се ради о политичком програму који је тежио да се у Босни и Херцеговини створи исламска држава, а да се од друга два етнитета створи, ако се може тако формулисати, неисламска мањина. Ако узмемо у обзир да је *Исламска декларација* објављена 1970. године, у периоду у којем је обликована муслиманска нација, намеће се закључак да су припадници муслиманске елите много раније прије деведесетих година стварали политичке планове и програме који су резултовали избијањем сукоба на подручју БиХ. Више види у: Alija Izetbegović, *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1970.

земље седамдесетих година XX вијека. Већина историчара се слаже да је процес дезинтеграције Југославије започео изнутра доношењем уставних амандмана (1967–1971) на устав из 1963. године. Наведени амандмани и устав из 1974. ограничили су самосталност федерације и ставили је под надзор републичких и покрајинских структура власти. У посебно тешком положају нашла се СР Србија, која је на својој територији имала двије аутономне покрајине (Војводину и Косово), које су добиле право да самостално доносе сопствене уставне законе. Уставним амандманима из 1968. поред Југословенске народне армије, као оружане снаге СФРЈ уведена је и Територијална одбрана, која је током 90-их година послужила као база на основу које су формиране посебне републичке војске.

Економска криза која је од краја седамдесетих, па све до грађанског рата потресала југословенску привреду и друштво додатно је убрзала процес распада Југославије. Поједини истраживачи сматрају да узрок економске кризе треба тражити у енормном порасту цијена нафте на међународном тржишту након „нафтних удара“ 1973. и 1979. године. Југословенска власт се умјесто штедње и промјене животног стандарда определијелила за подизање великих кредита који су давали лажну слику о економском благостању. Економисти су израчунали да су становници Југославије од 1976–1980. трошили 8% више новца него што су га зарађивали.⁵⁷ Покушај стабилизације југословенске привреде крајем осамдесетих неславно је завршио, јер није постојала међународна подршка ни жеља да се Југославија сачува. Спољни дуг, који истина није био драстичан узму ли се у обзир и кредити које је Југославија дала земљама „трећег свијета“, без међународне подршке показао се као непремостив.

Крајем осамдесетих година XX вијека на глобалној геополитичкој сцени одиграло се неколико пресудних догађаја. Доласком Михаила Горбачова на власт у СССР 1985. започео је процес окончања Хладног рата. Потреба за Југославијом, као тампон зоном између два блока, нестала је. У припреме за њено разбијање, више-мање, биле су укључене све западне велике силе, које су покушавале да остваре свој утицај на балканском простору. Савез комуниста Југославије, као до тада једина странка, није имао снаге да се одупре убрзаној демократизацији друштва, која је за посљедицу имала стварање националних странака. Подржане од стране западних савезника словеначке, хрватске и муслиманске националне странке подржале су ратну опцију разбијања Југославије. Хрватски предсједник Фрањо Туђман у говору на Јелачићевом тргу у мају 1995. изјавио је да рата не би било да то Хрватска није жељела, те да је рат био једино средство за постизање независности.

57 Коста Николић, *н. д.*, 216–217.

Формирање странака и организација политичког живота у БиХ

У Сарајеву је 26. маја 1990. основана прва национално-конфесионална Странка демократске акције (СДА).⁵⁸ У периоду оснивања странке још увијек није било дозвољено политичко окупљање на националној основи, те из тог разлога у имену странка није имала националну одредницу. Управо ту чињеницу њени чланови су касније искориштавали како би је, када би затребало, представљали као мултиетничку странку.⁵⁹ Око три стотине присутних на Оснивачкој скупштини усвојили су програмска документа странке: *Политичку декларацију, програмске реферате (политички и економски) и Статут*, те изабрали Извршни одбор, Надзорни одбор и Суд части странке.⁶⁰ Један од оснивача и првих предсједника странке био је Алија Изетбеговић, правник из Жељезничко-грађевинског предузећа, који је био познат по томе што је завршио у затвору, јер се борио за слободу исповиједања ислама.⁶¹ Странка је дефинисана као странка грађана Југославије, који припадају муслиманском историјско-културном кругу.⁶² Педесет дана након овог догађаја, тачније 13. јула 1990. године СДА је званично регистрована као политичка странка. Након тога званичници странке су одржавали и оснивачке скупштине огранака по терену, најприје у Великој Кладуши.⁶³ Поред тога крајем године основан је и Муслимански омладински савез СДА као масовна културно-политичка организација младих који, како се наводи у њиховој *Програмској декларацији*, „припадају муслиманском културно повидјесном кругу“.⁶⁴ Интересантно је напоменути да у наслову документа који садржи опште одредбе поменутог савеза стоји натпис „Програмска декларација и Статут Муслиманског омладинског савеза Југославије“, међутим у тексту нигдје више не наилазимо на теримин „Југославија“, већ се употребљава назив „Муслиманско омладински савез СДА“.

Иако је СДА била дефинисана као странка грађана Југославије немогуће је не примијетити да су њено оснивачко језгро у већини чинили исламски фундаменталисти, поменути Изетбеговић, хоџа Хасан Ченгић, реисов шеф кабинета Харис Силајџић, пјесник Џемалудин Латић и други који су били осуђени на сарајевском процесу.⁶⁵ Имајући ово у виду јасно

58 *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992, Tematska zbirka dokumenata*, priredio Kosta Nikolić, Beograd, 2011, 11.

59 Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, *н. д.*, 207.

60 РЦИРЗ, СДА XXI-2-1, *Izvjestaj o radu SDA (period maj 1990-novembar 1991)*, 2.

61 Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, *н. д.*, 207-208.

62 *Хронологија 1990-1995*, 13.

63 РЦИРЗ, СДА XXI-2-1, *Izvjestaj o radu SDA (period maj 1990-novembar 1991)*, 2-3.

64 РЦИРЗ, СДА XXI-2-1, *Programska deklaracija i Statut Muslimanskog omladinskog saveza Jugoslavije*.

65 Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, *н. д.*, 208.

је да је власт у СДА имала вјерска фракција младомуслимана која је прерасла у националисте.

На велики православни празник Петровдан, 12. јула 1990. године у Сарајеву у дворани Скендерија одржана је Оснивачка скупштина Српске демократске странке Босне и Херцеговине.⁶⁶ Учеснике Оснивачке скупштине поздравио је Јован Рашковић, предсједник Српске Демократске Странке у Хрватској, који је имао велику улогу у стварању СДС-а у Босни и Херцеговини.⁶⁷ Занимљиво је рећи да су поздравни говор одржали Алија Изетбеговић и Мухамед Филиповић, предсједник муслиманског форума. Према сјећањима Николе Кољевића, Изетбеговић је том приликом говорио о српској оријентацији свог оца и своје породице, наводећи да је забринут што српски народ касни са оснивањем своје националне странке.⁶⁸ За првог предсједника СДС-а изабран је др Радован Караџић, док је Владимир Сребров изабран за предсједника Младе Босне.⁶⁹ Међутим, убрзо је дошао у сукоб са извршним одбором, те је био искључен из странке.⁷⁰ Треба напоменути да је важну улогу у организовању странке имао и Добрица Ћосић.

На Оснивачкој скупштини су дефинисани и циљеви СДС-а: 1) поправљање међунационалних односа, успостављање равнотеже и учвршћивање грађанског мира; 2) федеративна Југославија и у њој равноправна федерална БиХ, а уколико се ово не би остварило нови циљ је подразумијевао да странка омогући демократске методе као одговор српског народа на неку нову ситуацију; 3) да српско национално и политичко питање у БиХ ријеши на демократски начин, без авантура фрустрација и напетости; 4) уставност, законитост и владавина права; 5) заштита својине и предузетништва; 6) опоравак села и њихових вриједности; 7) заштита српских институција и појединаца, стваралаца и стваралаштва; 8) заштита слободе вјероисповијести и дјеловања Српске православне цркве; 9) подршка модерној, деполитизованој федеративној југословенској армији; 10) слобода за све, уз демократско рјешавање свих политичких послова; 11) потпуне реформе школства и брисање идеолошких одредница; 12) утврђивање социјалне политике којом се успостављају праведни односи у расподјели терета кризе; 13) обнављање културно-историјских споменика.⁷¹ СДС је имао и два стална програма: социјал-демократски и народњачки са јединственим чланством. На Оснивачкој скупштини Караџић је навео да странка неће подпиривати реваншизам нити антикомунизам и да никоме неће оспоравати право на политички живот, изборну трку и учешће у власти.⁷²

66 У даљем тексту СДС.

67 *Bosna i Hercegovina, zbirka dokumenata*, 12.

68 Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske: dnevnik 1993-1995*, том 1, Beograd, 2008, 51.

69 Подмладак СДС-а.

70 Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske*, том 1, 51.

71 РЦИРЗ, СДС, Program Srpske demokratske stranke BiH.

72 РЦИРЗ, СДС, Radovan V. Karadžić, Srpska demokratska stranka BiH, Uvodni refer-

Оно што се са сигурношћу може рећи да је оснивање СДС-а од самог почетка било праћено једном врстом неорганизованости, иако је вођство странке у каснијем периоду често било оптуживано за супротно. Наиме, треба имати у виду да међу српским интелектуалцима и политичарима није било организоване сарадње, па се прије самог стварања СДС-а створило неколико политичких партија и огранака. Може се поменути Странка реформисаних снага Југославије за БиХ регистрована 18. септембра 1990. године у Сарајеву, чији је предсједник постао Ненад Кеџмановић.⁷³ Затим, познато је да су многи људи, из различитих средина, покушавали да ступе у везу са Јованом Рашковићем, од кога је први подршку добио Владимир Сребров за оснивање странке.⁷⁴ Поред тога и након оснивања странке готово сви српски интелектуалци су остали изван ње, што није био случај са остале двије новоосноване странке. Формално посматрано то је представљало озбиљан проблем, јер без образованог чланства странка није могла функционисати на даље стазе. Тај проблем је увидио Никола Кољевић, који је Караџићу септембра 1990. предложио да СДС оснује политички савјет на нестраначкој основи који би окупио угледне људе спремне да помогну у проналажењу најбољег пута. Са том идејом су се сложили и водећи интелектуалци попут Милорада Екмечића, Томислава Крајчића, Алексе Бухе и низа других, па је тако настао Политички савјет за међустраничку сарадњу чији је основни циљ био да обликује *цивилизоване политичке ставове*.⁷⁵

Хрватска демократска заједница Босне и Херцговине (ХДЗ БиХ) неформално посматрајући настала је прва почетком 1990. као огранак истоимене странке која је постојала у Хрватској што је и остала. Томе иде у прилог чињеница да је њен шеф формално био Фрањо Туђман, као и то да је политички и програмски добијала инструкције из „матиче“.⁷⁶ Након низа договора и иницијатива, на састанку 18. августа 1990. у Сарајеву је основана странка ХДЗ БиХ.⁷⁷ Никола Кољевић је у мемоарима истакао да је реторика СДА и ХДЗ⁷⁸ подсјећала на злочиначке дане Другог свјетског рата и политику НДХ.⁷⁹ За првог предсједника Хрватске демократске заједнице Босне и Херцеговине изабран је Давор Периновић, али је 7. септембра исте године због свог српског

at za Osnivačku skupštinu, 3-5.

⁷³ *Хронологија 1989-1995*, 32.

⁷⁴ Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske*, tom 1, 50.

⁷⁵ Исто, 52.

⁷⁶ Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, *н. д.*, 206.

⁷⁷ *Хронологија 1989-1995*, 31.

⁷⁸ Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske*, tom 1, 51.

⁷⁹ Исто.

поријекла био смијењен.⁸⁰ За новог политичког вођу изабран је Стјепан Кљујић.⁸¹ Поред тога Оснивачки сабор је усвојио и два документа: *Програмску декларацију утемељивачке скупштине ХДЗ БиХ* и *Статут ХДЗ БиХ*.⁸²

Поред поменутих националних странака у БиХ су постојале и двије мултинационалне које су се мање-више залагале за континуитет комунистичке власти. То се, у првом реду, односило на Социјалдемократску партију БиХ,⁸³ која је у суштини представљала преименовани и реформисани Савез комуниста БиХ, па је имала снажну финансијску подршку тада још увијек актуелне власти. У овој странци су претежно доминирали Срби којима није био по вољи предсједник Нијаз Дураковић, јер се залагао за трансформацију странке од југословенске до републичке. Друга мултинационална странка била је поменута Странка реформских снага Југославије за БиХ, која је дјеловала као транзициона између старог и новог поретка. Странка се залагала за економске реформе и демократију што је било прихватљиво са одређене тачке гледишта, међутим није успјела да се избори са већ тада горућим националним питањем у БиХ.⁸⁴

Формирањем ХДЗ-а БиХ заокружено је стварање националних странака у Босни и Херцеговини, па је могла почети политичка кампања за освајање власти.⁸⁵ Поменуте мултинационалне странке нису могле да се сложе, јер је СДП била за конфедерацију, а СРСЈ за БиХ за јаку федерацију. У складу са тим није могло доћи до њихове коалиције, па су одлучиле самостално да иступе на предстојећим изборима. Са друге стране новоосноване националне странке то питање уређења су оставиле да ријеше накнадно и одлучиле су да створе једну врсту антикомунистичке колице, како би срушиле постојећу власт.⁸⁶

За СДС та предизборна кампања је заиста била убрзана и много тога је требало ријешити за кратко вријеме. Првенствено, морали су пронаћи кандидате за посланике и чланове предсједништва. Том приликом Радован Караџић је одлучио да се не кандидује и тако је постао једини предсједник странке који то није учинио, јер су и Изетбеговић и Куљић били кандидати својих странака. Мањи проблем је настао око тога кога кандидовати за предсједништво. Први избор је била Биљана Плавшић,

80 Сазнавши да је његов отац Србин, а мајка Хрватица, те да је он крштен у православној цркви, уже руководство је одлучило да није примјерено да неко такав буде на челу хрватске странке. Фрањо Туђман је одлучио да се смјени Периновић са мјеста предсједника ХДЗ-а, иако је он био један од оснивача ХДЗ-а у БиХ. Давор Периновић је на челу странке био само 15 дана.

81 *Bosna i Hercegovina, Tematska zbirka dokumenata*, 12.

82 *Хронологија 1989-1995*, 31.

83 У даљем тексту СДП БиХ.

84 Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, *н. д.*, 208-209.

85 Добрица Ћосић, *н. д.*, 245.

86 Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, *н. д.*, 209.

а о другом кандидату се разговарало. Помињали су се и Момчило Крајишник, Милан Трбојевић, Милорад Екмечић и други, али је ипак одлучено да то буде Никола Кољевић, као представник Крајине.⁸⁷ Са друге стране СДА је имала бољу организацију прије избора. Организовали су и самосталне митинге, јавне трибине и скупове, штампали предизборне плакате, летке и беџеве, а 14. новембра 1990. у Сарајеву су промовисали сопствено гласило *Муслимански глас*, који је касније прерастао у независан лист.⁸⁸ Оно што је јако битно напоменути за предизборну капмању јесте да је коалиција СДА-СДС-ХДЗ требала заједнички да наступа, што дјелимично јесу радили на митинзима којима су присуствовали представници све три странке, да би убиједила бираче како њихова евентуална пobjеда не би донијела националне сукобе већ сарадњу. Ако кроз записе Николе Кољевића посматрамо став како њега самог тако и СДС-а можемо закључити да је српска страна заиста вјеровала у заједнички живот и економску перспективу.⁸⁹ Са друге стране анализирајући извјештај о раду СДА стиче се утисак да су они од самог почетка фаворизовали своју странку у коалицији и да су се борили искључиво за препород муслиманског народа, не обазирјући се на коалиционе партнере СДС и ХДЗ.⁹⁰

Први вишестраначки избори послје скоро пола вијека одржани су 18. новембра 1990. године. Бирачи су гласали за чланове Предсједништва републике, посланике у оба Вијећа скупштине, одборнике за 109 општинских скупштина и Скупштину града Сарајева.⁹¹ Новоосноване националне странке су убједљиво побједиле освојивши 84% мандата у Скупштини. СДА је освојила 86 мандата, СДС 72, ХДЗ 44, док је осталих седам парламентарних странака имало 34 посланика.⁹² Након вишестраначких избора основана је коалиција националних странака која је преузела власт на државном и локалном нивоу. За Предсједништво највише гласова добили су Фикрет Абдић, Алија Изетбеговић (СДА), Никола Кољевић, Биљана Плавшић (СДС), Стјепан Кљујић, Фрањо Борас (ХДЗ), Ејуп Ганић - Југословен из СДА. За предсједника Предсједништва изабран је Алија Изетбеговић, иако је на изборима Фикрет Абдић добио више гласова. Српски чланови Предсједништва били су Никола Кољевић и Биљана Плавшић.⁹³

Већ на првим сједницама дошло је до неслагања међу владајућом коалицијом. Питање политичког распада СФРЈ све се озбиљније постављало, а странке су око тога имале различите ставове. Главни проблем био је

87 Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske*, том 1, 53.

88 РЦИРЗ, СДА XXI-2-1, Izvještaj o radu SDA (period maj 1990-novembar 1991), 7.

89 Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske*, том 1, 53.

90 РЦИРЗ, СДА XXI-2-1, Izvještaj o radu SDA (period maj 1990-novembar 1991), 6-8.

91 *Хронологија 1989-1995*, 39.

92 Територија Босне и Херцеговине је била подијељена на 7 изборних јединица. Странка демократске акције је побједила у 4 изборне јединице, док је СДС побједио у двије (Добој и Бања Лука), а ХДЗ само у једној. Види: *Хронологија догађаја 1990-1995*, 18.

93 РЦИРЗ, СДА XXI-2-1. Izvještaj o radu SDA (period maj 1990-novembar 1991), 10-11.

у вези са неслагањем око суверенитета БиХ. СДА и ХДЗ су тражиле да се усвоји декларација о суверености и недјељивости Босне и Херцеговине. Изетбеговић је пријетио да би због „суверене Босне жртвовао мир“, док је Карацић сматрао да је за српски народ очување суверенитета Југославије првенствени циљ.⁹⁴

Чини се да руководство СДС-а није очекивало овакав слијед догађаја, нити сукобе са СДА и ХДЗ. То се најбоље види из чињенице да приликом расподјеле министарстава Срби нису тражили ни војску ни полицију, што јасно свједочи да ни на који начин нису очекивали сукобе било какве врсте, а камоли рат. Срби су сматрали да су домаћински народ, пољопривредници, па су стога тражили ресор пољопривреде. Поред тога захтијевали су ресоре финансија и правде, јер се сматрало да би судство могло да загарантује одређену врсту сигурности. Имајући у виду да је муслиманска страна добила Министарства унутрашњих и иностраних послова, а хрватска Министрство одбране могло би се рећи да су српски представници прилично наивно поступили.⁹⁵

Прекретна сједница Парламента БиХ одржана је 11. и 12. октобра 1991. године када је јасно наговијештена могућност грађанског рата. Повод за сукоб био је *Меморандум СДА о суверености Босне и Херцеговине*. На сједници Скупштине Босне и Херцеговине, без присуства 72 посланика СДС-а и једног посланика СПО-а, којом је председавао потпредсједник Мариофил Љубић,⁹⁶ усвојени су *Платформа Предсједништва БиХ*, *Меморандум СДА о суверености БиХ*, *Писмо о намјерама* и расписан је *Референдум о суверености БиХ*. Такође на скупштинском засиједању одлучено је да се регрути и резервисти више не упућују у ЈНА и извршена је мобилизација резервног састава МУП-а.⁹⁷ СДС, као одговор на једнострано проглашење независности БиХ од стране СДА и ХДЗ-а, упутила је проглас српском народу, грађанима БиХ и Југославије поводом посљедњег засједања Скупштине БиХ на којем су СДА и ХДЗ донијеле *Меморандум о суверености БиХ*, у ноћи између 14. и 15. октобра 1991. године, чиме су покушале да изврше државни удар. На затвореној сједници Влада БиХ донијела је одлуку којом изражава жељу да СРБиХ буде призната као независна држава.⁹⁸

Као одговор на усвајање Меморандума 24. октобра 1991. године основана је Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини. За предсједника Скупштине изабран је Момчило Крајишник, за потпредсједника др Милован Милановић из Бање Луке и Бранко Симић из Мостара, а за секретара Скупштине Милош Савић.⁹⁹ На Скупштини је донесена

94 Исто.

95 Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske*, том 1, 54-55.

96 *Хронологија 1990-1995*, 21-22.

97 Исто, 49.

98 Исто, 55.

99 Исто, 50.

одлука о расписивању плебисцита, у коме ће се одлучивати о остајању у заједничкој држави са Србијом, Црном Гором и српским аутономним областима у Хрватској.

Плебисцит је одржан 9. и 10. новембра 1991. године. Гласало је 1.162.032 грађана српске националности који су се изјаснили за останак у Југославији. Против је било 398 листића. Поред Срба изашло је 48.895 грађана друге националности који су гласали за останак у Југославији.¹⁰⁰ Скупштина српског народа БиХ донијела је 21.11.1991. године одлуку о верификацији дотад проглашених српских аутономних области (САО) у БиХ: аутономна регија Крајина, САО Херцеговина, САО Семберија и САО Сјеверна Босна, у којој се налази и Добој.¹⁰¹

Предсједништво БиХ је 20. децембра, уз противљење српских чланова, донијело одлуку да од Европске заједнице затражи признање независности Босне и Херцеговине. Истог дана за предсједника је изабран Алија Изетбеговић.¹⁰² Аустријски министар иностраних послова Алојз Мок, оцјењујућу cjелокупну ситуацију на просторима Југославије, затражио је слање мировних снага УН-а. Савјет безбједности УН-а усвојио је *Резолуцију 721* о потреби слања мировних снага у Југославију.

100 Исто, 59.

101 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, број 1, 15. јануар 1992, 8-9.

102 *Bosna i Hercegovina, Tematska zbirka dokumenata*, 26.

III

ФОРМИРАЊЕ МУСЛИМАНСКИХ ПАРАВОЈНИХ ФОРМАЦИЈА

Прва паравојна муслиманска формација у Босни и Херцеговини, по досадашњим сазнањима, формирана је у Устиколини, код Фоче, 2. августа 1990, како је у интервјуу 1995. изјавио вођа и оснивач те формације, а током рата и командант Главног логистичког центра тзв. Армије РБиХ, Халид Ченгић.¹⁰³ Припадници те екстремне групе заклили су се на „Кур’ан да ће се, у име Алаха, борити за одбрану вјере...“,¹⁰⁴ што указује на вјерску димензију и карактер јединице, а њен оснивач Халид Ченгић био је отац тадашњег секретара СДА Хасана Ченгића, који је био један од главних људи у политичком крилу паравојне муслиманске организације „Патриотска лига“.¹⁰⁵ Фоча је била једно од првих жаришта међунационалних сукоба у БиХ, а атмосферу међунационалне нетрпељивости подгријавали су представници СДА фалсификовањем историјских чињеница. На оснивачком скупу у Фочи, 25. августа 1990, пред више од сто хиљада присталица,¹⁰⁶ изабрани предсједник СДА за Фочу Сенад Шахипашић – Шаја изјавио је да су „Срби у Другом свјетском рату починили геноцид над муслиманима“, и да је „геноцид над муслиманима овдје толико измијенио односе да се они никада нису уравнотежили“, као и то да је „четнички геноцид над муслиманима оскрнавио вјековно зеленило и чистоту Фоче“.¹⁰⁷ Сукоби између Срба и муслимана у Фочи почели су 11. септембра 1990. године.¹⁰⁸ Немире, не само у Фочи него и у горњем Подрињу, изазвала је одлука да се из предузећа „Фочатранс“ отпусте сви српски возачи како би аутобуси са путницима могли да превозе и складиште оружје за муслиманске паравојне формације, које је стизало преко Хрватске. На протесте и штрајкове, муслимански кадрови из власти БиХ,

103 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, Sarajevo, 1998, 248.

104 Мирослав Тохол, *Црна књига II, Патње Срба у Босни и Херцеговини 1992-1995*, Цетиње, 2000, 147.

105 Vahid Karavelić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu-sjeveroistočna Bosna 1991-1992*, Sarajevo, 2004, 198.

106 РЦИРЗ, СДА XXI-2-1, Izvještaj o radu SDA (period maj 1990-novembar 1991), 3.

107 Велимир Ђуровић, *Лаж, мржња, злочин – То је Босна*, Београд, 2008, 16.

108 Slobodanka Kovačević, Putnik Dajić, *Hronologija jugoslovenske krize 1992-1993*, Beograd, 1994, 27.

Златан Карабдић и министар унутрашњих послова Мухамед Бешић, одговорили су слањем потпредседника РИВ-а Џевада Дервишкадића, који је са специјалцима, примијенио силу према окупљеном народу.¹⁰⁹ Након оснивања прве паравојне формације у околини Фоче није дуго требало да се заостри ситуација и у самој Фочи због илегалног наоружавања муслиманског становништва.

У сарајевским новинама *Слободна Босна*, након рата објављен је чланак који потврђује да су се муслимани на простору средњег и доњег Подриња почели илегално наоружавати још током 1990, а да су оружје набављали из Хрватске тајним каналима, те да су га продавали муслиманима у Зворнику, Бијељини, Братунцу, Сребреници и Власеници.¹¹⁰ Напори да се очува мир и суживот били су узалудни, јер су вође муслиманског народа биле одлучиле да изађу милом или силом из некадашње заједничке државе. Дволичност муслиманског политичког вођства на челу са Алијом Изетбеговићем огледала се и у *Програмској декларацији* СДА у којој се пред њено оснивање истицало да се странка залаже за „одржање Југославије као слободне заједнице суверених народа и република са садашњим федералним границама“ и за „очување Босне и Херцеговине као заједничке државе Муслимана, Срба и Хрвата“,¹¹¹ док се у исто вријеме радило на наоружавању и хомогенизовању муслимана око идеје о борби за независност БиХ. Индикативно је да су први оружани сукоби избили у источној Босни, на простору гдје су током Другог свјетског рата харале јединице усташке „Црне легије“, које су биле састављене у великом броју од муслиманског становништва. Изгледа да су неке идеје усташког покрета преживјеле период комунистичке власти међу одређеним бројем муслиманског становништва, а доказ за то могле би бити и приступнице проушашке Хрватске странке права, на основу којих видимо да је било муслимана који су почетком деведесетих приступили овој странци, као што је био случај са муслиманима из Власенице.¹¹² Почетком деведесетих, муслимани су основали и војну формацију којој су дали име по муслиманској СС Ханџар дивизији из Другог свјетског рата, која је починила велике злочине над српским становништвом и која је била одани савезник нациста. У једном документу којим се обраћају Министарству обране Хрватске, од 6. августа 1992, којег моле „за слободан рад Логистичке базе (Ханџар дивизије – прим. аутора) Ребровац ЗА која се налази у Загребу“, унапријед захваљују „уз хрватски поздрав *За дом спремно*“. Хронолошки, СДА је формирана 26. маја 1990,¹¹³ а нешто више од два мје-

109 Велимир Ђуровић, н. д, 18-19.

110 *Slobodna Bosna*, Sarajevo, 04.05.1997, 47. Податак наведен из књиге Мирослава Тохоља, *Црна књига II*, 196.

111 РЦИПЗ, Котор Варош СДА I-19-1, Programska deklaracija, Inicijativni odbor za osnivanje Stranke demokratske akcije, Sarajevo, maj 1990.

112 РЦИПЗ, ID 24068, ID 24069, ID 24070, ID 24071, ID 24072.

113 РЦИПЗ, СДА XXI-2-1, Izvještaj o radu SDA (period maj 1990-novembar 1991), 2.

сеца послје тога основана је прва паравојна муслиманска формација, организована три и по мјесеца прије првих вишестраначких избора у БиХ, који су одржани 18. новембра 1990. године.¹¹⁴ Из Хрватске су 1990. долазили гласови подршке муслиманима, па је тако представник ХДЗ-а Хрватске Далибор Брозовић, говорећи као гост на Оснивачкој сједници СДА, између осталог рекао да ће Хрвати заједно са муслиманима *брани-ти Босну на Дрини*.¹¹⁵ Наведене чињенице нас упућују на закључак да су се муслимански представници у БиХ почели спремати за сукоб знатно прије првих вишестраначких избора, те да су у томе имали подршку и помоћ из Хрватске и исламских земаља. То нам даље говори да резултати избора нису били битни и да им је циљ била бескомпромисна независност БиХ без обзирања на права српског народа.

На првим вишестраначким изборима у СР БиХ право гласа имало је око 3.000.000 бирача, а то право искористило је око 2.300.000 или 77,40% бирача. У Скупштину СР БиХ изабрано је укупно 240 посланика по националном саставу: муслимана 99, Срба 85, Хрвата 49 и Југословена 7.¹¹⁶ Прва вишестраначка влада у СР БиХ формирана је 31. јануара 1991, када је конституисана са 21 министарством.¹¹⁷ При подјели министарских функција између странака које су формирале владу, странка која је добила највише српских гласова, Српска демократска странка (СДС), препустила је Министарство одбране хрватским политичким представницима, а Министарства полиције и вањских послова муслиманским политичким представницима.¹¹⁸ Српски представници су вјеровали у опстанак СФРЈ и настојали су да створе позитивну политичку атмосферу. Са друге стране тадашњи министар спољних послова СР БиХ Харис Силајџић учествовао је у августу и децембру 1991. на Исламској конференцији (*OIC*) у Исламабаду (Пакистан) и Дакару (Сенегал), гдје је договарао војну помоћ исламских земаља за муслимане у СР БиХ.¹¹⁹ Да су муслимански представници тражили војну помоћ од исламских држава потврдио је и тадашњи генерални секретар *OIC*-а Хамид Ал Гариб у интервјуу за турски лист Дејли Њуз (*Daily News*), за који је децембра 1992. потврдио да је заједно са Алијом Изетбеговићем фебруара 1992. у Џеди (Саудијска Арабија) договорио помоћ босанско-херцеговачким муслиманима.¹²⁰ Истог мјесеца кад је договорена помоћ исламских земаља ЦСБ у Сарајеву достављен је списак на којем су се налазила 103 страна лица, углавном

114 Vahid Karavelić, *н. д.*, 38.

115 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 54.

116 Dževad Pašić, *Zemlja između Istoka i Zapada*, Tuzla, 1996, 126.

117 Исто, 135.

118 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 58.

119 Milovan Milutinović, *Uloga medija i propaganda u razbijanju Jugoslavije i formiranju Vojske Republike Srpske*; *Zbornik radova I: Vojska Republike Srpske u Odbrambeno-otadžbinskom ratu*, Banja Luka, 2012, 100.

120 Исто.

арапског поријекла, чији је грађански статус легализован накнадним уписом у матичну књигу рођених.¹²¹ Током јуна 1992. међу погинулим муслиманским војницима на линији разграничења између Војковића и Храснице идентификована су и три арапска добровољца.¹²² У селу Косово Поље, општина Вишеград, током мевлуда 16. фебруара 1992. (свечани скуп поводом обиљежавања рођења пророка Мухамеда) у присуству стотинак муслимана, локалних хоџа и исламских вјерских представника из Рашке и са Косова и Метохије пропагиран је предстојећи референдум за независност СР БиХ, а локални муфтија Караман, који је био домаћин скупа, поздравио је госте на „тронећи трију држава исламских“.¹²³ Према томе СДА није имала у виду борбу како су истицали „за Босну и Херцеговину као грађанску републику у којој ће се поштовати слободе и права човјека и грађанина и национална права народа и мањина и у којој ће владати демократија“,¹²⁴ него за интересе муслимана и исламског поретка о којем се могло чути и на предизборним скуповима СДА прије првих вишестраначких избора у БиХ. Тако је на скупу у Чапљини имам Џемал Гадара поручио бирачима СДА слједеће: „Џихад је наш пут, џихад је наш спас, џихад је наша борба. Куран је наш устав“.¹²⁵

У јануару 1991. прије него што је формирана влада неки официри ЈНА муслиманске националности прешли су у редове нерегуларне хрватске војске. Тако је официр Фикрет Јускић из Козарца, код Приједора, 15. јануара напустио ЈНА и ставио се на располагање нелегалним хрватским снагама, а касније када су почели сукоби у БиХ прешао је у тзв. Армију РБиХ.¹²⁶ Ово није био усамљен случај и многи официри муслимани и римокатолици напуштали су ЈНА и стављали се у службу хрватских сепаратистичких снага или су се придруживали паравојним муслиманским и хрватским формацијама у БиХ. Према ријечима генерала Сефера Халиловића СДБ МУП-а БиХ је одмах након отпочињања сукоба у Хрватској између ЈНА и хрватских сепаратиста прекинуо све везе са савезним и србијанским СДБ-ом.¹²⁷ То је био једностран и нелегалан потез муслиманско-хрватских безбједносних кадрова из БиХ и индиректно стављање на страну сепаратиста из Хрватске. Током 1991. одређен број чланова и симпатизера СДА био је у Хрватској на обуци након чега су се вратили у БиХ и запослили у локалним станицама јавне безбједности (СЈБ).¹²⁸ Према доступним списковима број муслимана и Хрвата који су

121 Ненад Цвјетковић, *Под заставом џихада*, Добој, 2005, 46.

122 Исто, 82.

123 Мирослав Тохол, *Црна Књига II*, 183.

124 Vahid Karavelić, н. д, 196.

125 Ivica Mlivončić, *Al Qaida se kalila u Bosni i Hercegovini-Mjesto i uloga mudžahida u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od 1991. do 2005. godine*, Split-Mostar, 2007, 78.

126 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 192.

127 Sefer Halilović, *Lukava strategija*, treće dopunjeno izdanje, Sarajevo, 1998, 87.

128 РЦИРЗ, ICTY P0056498, СЈБ Босанска Градишка, 28.05.1992, 14; SJB Bratunac, broj: 362/92, 17.03.1992.

били на обуци у Хрватској износи 949,¹²⁹ али то свакако није коначан број. Већину кандидата за обуку чинили су муслимани, а њих је бирало и препоручивало руководство СДА што се види из расположивих докумената које је потписивао секретар Хасан Ченгић.¹³⁰ Чланови и симпатизери СДА одлазили су током 1991. у мањим групама на обуку и у исламске државе, гдје су поред војне обуке и вјерски радикализовани за борбу са „невјерницима“. Од априла до септембра 1991. из Сарајева у неколико наврата слате су групе од по 15-20 људи на обуку у Либију.¹³¹

Упоредо са слањем чланова и симпатизера СДА на војне обуке у Хрватску и исламске земље током 1991, у градовима гдје су већинску власт држали муслимански политички представници, спречавају се војни обавезници да иду на војне обуке које је организовала команда једине легалне војске у држави, односно ЈНА, што је био случај у Сребреници.¹³² Истовремено се организују парapolитичке и паравојне муслиманске организације. Братунац је био центар једне од радикалнијих муслиманских организација која је носила назив „Муслиманско национално вијеће (МНВ)“. Ова организација је објавила *Политичку платформу Муслиманског националног вијећа* у којој су, између осталог, захтијевали да „Скупштина БиХ донесе, покрене поступак израде новог устава у којем ће муслимански народ бити носилац суверенитета“, а МНВ би радила на томе да „створи државу Муслимана на границама данашње Босне и Херцеговине и да формира оружане снаге Муслимана (МОС)“.¹³³ Паравојне снаге МОС-а су и формирале и учествовале су у сукобима у БиХ као дио тзв. Армије РБиХ. Већ 15. априла 1992. све муслиманске наоружане паравојне формације, а међу њима и МОС, биле су обједињене под заједничком командом „Територијалне одбране (ТО)“ што је било наређено 9. априла од стране крњег Предсједништва БиХ.¹³⁴

У првој половини 1991. формирана је најорганизованија и најмасовнија муслиманска паравојна организације тзв. *Патриотска лига (ПЛ)*. Прва формација која се сматра зачетником ПЛ-е биле су тзв. *Зелене беретке* које су створене 31. марта 1991. у Сарајеву, од када „фактички датира“ и Патриотска лига.¹³⁵ Иницијатор стварања јаке паравојне муслиманске организације био је Алија Изетбеговић што је одмах спро-

129 РЦИРЗ, Армија БиХ, XXI-4-1.

130 РЦИРЗ, Армија БиХ, XXI-4-1, SDA, Uput za kandidata, 11.07.1991.

131 *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА прије оружаног сукоба и током 1992. године*, Бања Лука, 2001, 34.

132 РЦИРЗ, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Opština Srebrenica – Opštinski sekretarijat za narodnu odbranu, Pov. broj 02-841-50-1/91, Srebrenica, 17.09.1991, Vojna pošta br. 2834.

133 РЦИРЗ, Братунац, IV-6-31.

134 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 23-24.

135 Vahid Karavelić, н. д, 13, нп. 15.

ведено на простору Сарајева, а потом и по цијелој БиХ.¹³⁶ Најуже политичко крило ПЛ-е чинили су: Алија Изетбеговић, Омер Бехман, Русмир Махмутџеџаџић, Хасан Ченгић, Насих Рашидагић. Војно крило су, између осталих, чинили: Мехо Каришик (Кемо), командант ПЛ-е из – ЈНА, Сефер Халиловић (Халил), замјеник команданта – из ЈНА, Авдо Хебиб (Авдо) – из СУП-а, Муниб Бисић (Брко) – из политике, Сулејман Вран (Суле) – из НА, Мустафа Хајрулаховић (Талијан) – из ЈНА, Атиф Шароџић (Емир) – из ЈНА, Дерво Харбиња (Омер) – из ЈНА, Рифат Билајац (Чича) – из ЈНА, Зићро Суљевић (Стари) – из ЈНА и многи други.¹³⁷ Већину командног кадра ПЛ-е чинили су официри који су прешли из ЈНА, што је показало сву немоћ ЈНА, чији задатак је био да брани Југославију. Пропаганда која је на почетку разбијања СФРЈ долазила из муслиманско-хрватских редова, да је ЈНА „великосрпска“ или армија која штити само Србе, показала се као нетачна, јер су муслимански (а и хрватски) официри и војници својевољно напуштали ЈНА, те су се војно организовали против армије у којој су стасали као војна лица и чије су наредбе о очувању заједничке државе одбили да извршавају. У „правдање“ муслиманских официра који су напуштали ЈНА да би радили на илегалној организацији паравојних формација укључило се и медицинско особље. Тако су многи доктори издавали лажне упутнице за боловања муслиманским официрима, па је изгледало да они нису напустили ЈНА него да су се „разбољели“, те су смјештани у војне и цивилне болнице по неколико дана да „болују“.¹³⁸ Да је за своју идеју оружаног сукоба са ЈНА и рушење дотадашње заједничке државе ПЛ-а имала подршку и великог броја здравствених радника из реда муслиманског и хрватског народа говори и састанак на Игману, изнад Сарајева, одржан у септембру 1991. на којем је основана санитетска служба ПЛ-е.¹³⁹

Прве прописе илегалног организовања муслиманских паравојних јединица, који се сматрају и првом директивом за припрему оружаног сукоба против ЈНА и српског народа, урадио је тада још увијек официр ЈНА Сулејман Вран Суле заједно са Рифатом Билајцем, Хасаном Ченгићем и Мунибом Бисићем.¹⁴⁰ Важан датум у развоју Патриотске лиге био је 10. јун 1991. када је у сарајевском Дому милиције, у организацији СДА на челу са Алијом Изетбеговићем,¹⁴¹ одржан скуп муслиманских јавних радника и чланова СДА на којем је основан „Савјет за националну одбрану“,¹⁴² а

136 Исто, 197-198.

137 Исто, 198-201.

138 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 11-12.

139 Vahid Karavelić, *н. д.*, 196.

140 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 13.

141 РЦИРЗ, Котор Варош СДА I-19-1, Poziv na sastanak, Stranka demokratske akcije, Sarajevo, br. 1108/91, 06.06.1991.

142 РЦИРЗ XXI- 2-1, *Ljiljan*, 14. decembar 1994.

Патриотска лига је постала његово војно крило.¹⁴³ На дан одржавања скупа у неким дијеловима Сарајева, као што су нпр. Пофалићи, од раније је постојала организована Патриотска лига.¹⁴⁴ Војно крило Патриотске лиге предлагало је муслиманском политичком врху да отпочну рат у БиХ чим се распламсају борбе у Хрватској, а једна од важнијих акција на почетку рата било би и рушење мостова на Дрини. Муслимански политички врх је то одбио уз образложење да муслиманске паравојне и политичке организације нису биле спремне „ни војнички, ни политички, ни психолошки за рат“.¹⁴⁵ Током 1991. припреме муслиманских паравојних формација су интензивно настављене и чекао се најпогоднији тренутак за отпочињање напада на ЈНА и српски народ.

Од септембра 1991. структура Патриотске лиге се почела уобличавати у широко заснован систем сличан територијалној одбрани, у чијем језгру је била мрежа територијалних војних и политичких штабова. На челу организације био је Главни штаб Патриотске лиге за БиХ. Средњи ниво организације чинили су регионални штабови (Бихаћ, Приједор, Ливно, Добој, Тузла, Зеница, Сарајево, Горажде, Мостар), а основу општински штабови обједињујући замишљену организацију флексибилне структуре јединица од одјељења до бригаде.¹⁴⁶ Регионални штабови дијелили су се на општинске штабове, а њих је на простору БиХ било 103 са великим бројем различитих јединица организованих у формације од вода до бригаде.¹⁴⁷ Средишта регионалних штабова ПЛ-е налазила су се у центрима регије, док је једино регионални штаб за Бању Луку био ван свога центра и налазио се у Приједору.¹⁴⁸ Разлог томе треба тражити у бројности муслиманског становништва у Приједору и његовој околини и у томе што је СДА држала власт у Приједору, а њени кадрови или симпатизери налазили су се на командним положајима у СЈБ Приједор. Кључни догађај у развоју и опредјељењу за начин борбе ПЛ-е био је састанак Алије Изетбеговића са Сефером Халиловићем и неколико других чланова војног крила ПЛ-е у Храсници, 2. децембра 1991, када је Халиловић представио концепт војног организовања муслимана и борбе у којој би муслиманско становништво масовно узело учешћа и кренуло у општи рат. Алија Изетбеговић је прихватио концепт,¹⁴⁹ а 21. децембра исте године, увјерен у своју снагу, изјавио је: „За суверену БиХ спреман сам и мир жртвовати“.¹⁵⁰

143 Mesud Šadinlija, *Za Sarajevo za Bosnu svoju*, Sarajevo, 2010, 18.

144 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 161.

145 *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА*, 35.

146 Mesud Šadinlija, *н. д.*, 18.

147 Sefer Halilović, *н. д.*, 148.

148 Vahid Karavelić, *н. д.*, 198.

149 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 13.

150 Milovan Milutinović, *н. п.*, 104.

Главни политички штаб ПЛ-е имао је задатак да руководи укупним припремама муслиманског становништва за сукоб са ЈНА и српским становништвом у БиХ, те да припрема муслиманско становништво, привреду и друштвене дјелатности за рад у ратним условима. Затим да, кад рат почне, руководи оружаном борбом преко Главног штаба БиХ на подручју цијеле територије БиХ све до „стварања суверене Републике БиХ“.¹⁵¹ Регионални политички штабови ПЛ-е по своме саставу и задацима били су устројени на истим принципима као и кризни штабови у БиХ. Своје планове и задатке спроводили су преко регионалних војних штабова ПЛ-е и општинских кризних штабова.¹⁵² Општински политички штабови ПЛ-е формирали су се по општинама на истим принципима као и кризни штаб регије и републике. Стањем на терену руководили су преко општинских војних штабова и преко огранака у мјесним заједницама.¹⁵³

Главни војни штаб ПЛ-е имао је задатак да руководи и командује војним снагама муслиманског народа по избијању сукоба, а у миру је водио припреме за рат и сецесију БиХ од СФРЈ.¹⁵⁴ Регионални војни штабови ПЛ-е имали су задатак да кад отпочну сукоби руководе и командују снагама „просторне и маневарске структуре“ на територији своје регије. Прије почетка сукоба вршили су припреме за рат у својим регијама, израђивали планове свих својих снага за рат на својој територији, пружали помоћ општинским кризним штабовима у разради планова за рат и разради планова за мобилизацију муслиманског становништва итд.¹⁵⁵ Општински војни штабови ПЛ-е у рату су требали да организују, руководе и командују војним снагама у својим општинама, а у миру су вршили припреме за рат, израђивали су и предлагали кризним општинским штабовима „план организације и развој јединица просторне и маневарске структуре“, те организовали и спроводили обавјештајно-извиђачку сужбу итд.¹⁵⁶

Задатак просторних јединица ПЛ-е по општинама био је „борбена контрола територије цијеле општине“, брига о муслиманском становништву које није ангажовано у војним параформацијама, диверзантска и противдиверзантска дејства итд.¹⁵⁷ Маневарске јединице представљале су главну ударну снагу ПЛ-е, а требале су бити употребљене у зависности од ситуације на територији општине, регије и републике. Биле су организоване у бригаде од којих је било могуће формирати оперативне, оперативно-стратегијске и стратегијске групе уз одговарајућа појачања.

151 РЦИРЗ, Армија БиХ – XXI, Priprema i organizovanje Patriotske lige za odbranu suverene Republike BiH, 1.

152 Исто.

153 Исто.

154 Исто.

155 Исто, 2.

156 Исто, 2-3.

157 Исто, 3.

Јединице су припремане и за дејства ван граница општине или регије.¹⁵⁸ Поред ових формација, организоване су и позадинске јединице ПЛ-е по регијама и општинама, устројене према формацијама просторних и маневарских јединица. Задатак регионалних позадинских јединица било је позадинско обезбјеђење снага ПЛ-е и муслиманског становништва на територији регије, а општинских – као и регионалних само на територији општине.¹⁵⁹

Један од важнијих догађаја за развој ПЛ-е било је савјетовање у селу Мехорић од 7. до 8. фебруара 1992. године. Савјетовању су присуствовали чланови Главног штаба и команданти регионалних штабова ПЛ-е и том приликом је констатовано да организација располаже са 60-70.000 наоружаних људи.¹⁶⁰ Осам мјесеци након савјетовања ПЛ-е, у истом селу, крајем августа 1992, основан је и први камп за стране исламске борце-муџахедине, којег је утемељио Махмуд Абу Абдул Азиз ал Мунтесиба, звани Барбароса(Риђобради), поријеклом из Саудијске Арабије.¹⁶¹ У довођење и обуку исламских бораца у БиХ био је укључен и политички врх ПЛ-е и муслиманског народа, а то је потврдио и сам Барбароса у изјави за *Сандеј Тајмс* гдје је изјавио да се лично састао са Алијом Изетбеговићем.¹⁶² Након савјетовања у Мехорићу, 25. фебруара 1992, у Храсници, Главни штаб ПЛ-е донио је тзв. *Директиву за одбрану суверенитета БиХ*, а за главне непријатеље навели су *СДС са ЈА и екстремно крило ХДЗ*.¹⁶³ У Директиви се износи податак да Патриотска лига располаже „формацијама од вода до одреда и бригаде, укупно јачине 120.000 људи“, а предвиђало се да ће након отпочињања рата доћи „већи прилив добровољаца, припадника МУП-а БиХ, припадника ЈНА, као и снага муслиманског народа ван територије БиХ. Тиме би наше снаге нарасле на 150.000 људи“.¹⁶⁴

Директива није имала никакву легитимност пошто ју је донијела једна паравојна формација и са правне стране била је само један екстремни памфлет против државе СФРЈ, али иза ње су тајно стајали званични политички представници муслиманског народа и многи муслимански официри *Југословенске армије* (ЈА), која се у Директиви помиње као један од непријатеља, тако да је ова Директива наишла на снажан одјек код муслиманског становништва. Она је била усмјерена и против тадашњих српских политичких представника (СДС), а самим тим и против српског народа који је у огромној већини повјерење поклатио овој странци. Остаје нејасно какво је то екстремно крило ХДЗ-а које се помиње као један од непријатеља муслиманског народа, поготово кад се зна о муслиманско-хр-

158 Исто.

159 Исто, 3-4.

160 Sefer Halilović, *Lukava strategija*, treće dopunjeno izdanje, Sarajevo, 1998, 148.

161 Ненад Цвјетковић, *Под заставом џихада*, Добој, 2005, 65.

162 Исто, 66.

163 РЦИРЗ, Армија БиХ – XXI.

164 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 19.

ватској сарадњи упереној против српског становништва у БиХ. Један од примјера те сарадње био је у Босанском Броду гдје су у фебруару 1992. постојале наоружане муслиманско-хрватске паравојне снаге.¹⁶⁵ О каквом се документу радило и које су биле замисли људи из ПЛ-е, а самим тим и муслиманског руководства, говори чињеница да је Директива донесена само неколико дана прије референдума о независности БиХ, који је одржан 29. фебруара и 1. марта.¹⁶⁶ Горе наведено иде у прилог томе да муслиманским представницима нису били важни резултати референдума, јер су се много прије почели спремати за сукобе. Борбу за тзв. „одбрану суверенитета БиХ“ почели су и прије него што су сепаратистичке муслиманско-хрватске политичке снаге у БиХ спровеле референдум о независности. Другим ријечима, ПЛ-а је кренула у одбрану независности БиХ док БиХ још није била независна и док се налазила у саставу СФРЈ као једна од њених социјалистичких република.

Другог дана неуставног референдума (1.марта) о независности БиХ дошло је до инцидента на Башчаршији када су муслимански екстремисти напали српске сватове, приликом чега је убијен стари сват Никола Гардовић. Руководство СДА оштро је осудило починиоце овог убиства и од тога се оградilo. Убрзо су била саопштена имена учесника убиства, али како се тада незванично тврдило њихово хватање било је отежано из разлога што их је штитила група цивила – припадника Патриотске лиге, који су се због беретки на глави називали *Зелене беретке*.¹⁶⁷ Инцидент на Башчаршији узима се као званичан датум почетка рата у БиХ, а евидентно је да је руководство СДА директно било умијешано у планирање овог чина.

Током марта 1992, дошло је до масовнијих инцидената и сукоба на западу Босанске Крајине, што је испитала и забиљежила апаратура државне безбједности СФРЈ. Бихаћка регија (општине Бихаћ, Босанска Крупа, Цазин, Велика Кладуша, Босански Петровац, Дрвар и Босанско Грахово) била је једна од већих области дјеловања муслиманско-хрватских паравојних формација, као и службе безбједности Хрватске, али и Њемачке и Аустрије. Примјера ради, током 1991. око бихаћког аеродрома од стране ЈНА откривено је пет илегалних радио-станица, које су радиле у корист Хрватске, а један од оперативаца који је радио на тим станицама је ухапшен.¹⁶⁸ Процјењивано је да би муслимани на том подручју могли покренути око 60.000 бораца, а располагали су савременим наоружањем од којег су већ у марту имали и 20 лаких топова.¹⁶⁹

165 Мирослав Тохол, *Црна Књига II*, 412-413.

166 Šefko Hodžić, *Otprećaćeni koverat*, Sarajevo, 2000, 10-11.

167 Dževad Pašić, *Zemlja između istoka i zapada*, 167.

168 РЦИРЗ, Западна Босна, Више мјеста, XVI-14-1. Новија сазнања и запажања у вези безбедносне ситуације на подручју Бихаћког региона, СДБ ССУП, III управа, Београд, 23.3.1992, 2.

169 Исто, 1.

Што се тиче саме општине Бихаћ ту је СДА држала дисциплину код муслиманског становништва трудећи се да искористи долазак претходница УНПРОФОР-а у пропагандне сврхе, па је пуцњава која је до тада била учестала нагло прекинута, а вршио се и притисак на ЈНА у циљу „демитаризације“ овог подручја. Прије тога муслиманска страна је за већ формиране паравојне снаге обезбиједила знатне количине бомби (4 тоне) и експлозивних средстава, које је украла из складишта ТО у кругу касарне „27. јули“ у Бихаћу.¹⁷⁰ Према неким информацијама животи истакнутих српских политичара и радника СЈБ Бихаћ били су угрожени, а страховало се да је Фрањо Вугринић, који је почетком фебруара 1992 дошао из Хрватске у Бихаћ и био у контакту са Марјаном Шимићем, ХДЗ-овцем и начелником СЈБ ЦСБ Бихаћ, имао за циљ организовање ликвидација истакнутих српских кадрова. Инциденти су избијали и по селима бихаћке општине, поготово када је у муслиманском селу Велика Гата септембра 1991. формирана резервна станица милиције и када су почеле оружане провокације резервног састава милиције према српским селима Мала Гата, Бугари и Злопљац.¹⁷¹ У Босанској Крупи била је уклоњена биста писца Бранка Ћопића, а у марту 1992. најављено је и уклањање постаментa. Уништен је споменик *Црна рука*, подигнут српским жртвама из Другог свијетског рата код Црног језера крај Босанске Крупе.¹⁷² Циљ муслиманских паравојних формација из Бихаћке регије био је повезивање са истим паравојним формацијама Бањалучке регије те, када дође прави час, овладавање већим дијелом Босанске Крајине.

Муслиманско вођство је уз помоћ хрватског вођства реорганизовало ТО тзв. РБиХ на чије чело је 8. априла постављен Хасан Ефендић, који је отпочео припреме за рат са ЈНА и српским народом. Постојао је и други илегални штаб ТО, који је командовао борбама око Сарајева, у Фочи, Зворнику. Био је то Главни штаб Патриотске лиге који је био смјештен у Бјелавама (командант Сефер Халиловић).¹⁷³ Док се на једној страни водила оружана побуна против СФРЈ и ЈНА, на другој страни вођство ТО тзв. РБиХ покушало је да смишљеном пропагандом стави под своју контролу јединице ЈНА које су се налазиле у тзв. РБиХ. Тако је Хасан Ефендић 11. априла 1992. у *Ослобођењу* изјавио да је могуће стварање заједничке команде ТО тзв. РБиХ и ЈНА, а 13. априла упутио је јавни позив „свим старјешинама и војницима ЈНА... да се што прије врате кућама и стану у строј бранитеља родне груде“.¹⁷⁴ Међутим, упоредо са пропагандом, Штаб ТО тзв. РБиХ је 14. априла издао *Директиву за одбрану суверенитета и независности БиХ*, коју је потписао Хасан Ефендић и у којој се наређује „заузимање складишта наоружања и муниције и блокирање касарни,

170 Исто, 3.

171 Исто, 6.

172 Исто, 9.

173 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, Sarajevo, 1998, 22.

174 Исто, 28.

њихово заузимање и заробљавање припадника ЈА на територији РБиХ“. Овај план је био предвиђен да се изврши у двије етапе уз масовно учешће муслиманског становништва у оружаним борбама: „I етапа: борбена дејства група-одреда и масован оружани отпор грађана у трајању од 10-15 дана; II етапа: извођење операције у трајању од 20-30 дана с циљем разбијања непријатеља и стварање услова за његово??? са територије“.¹⁷⁵

Директиву су два дана раније, 12. априла, урадили пуковник Јован Дивјак и потпуковник Кадир Јусић, али се из текста види да је она до-рађивана и наредна два дана, јер је у њој наведено стање ратишта од 13. априла.¹⁷⁶ Муслимански политички врх наставио је да негира умјешаност у изазивање рата у БиХ, па је Алија Изетбеговић у директном телефонском јављању у Дневник *ТВ Сарајево*, 14. априла, изјавио да он не командује никаквим војним снагама: „Ја нисам командант никаквих јединица, знате“.¹⁷⁷ Пошто су за Директиву одмах сазнали ЈНА и српски политички представници, Ефендић је на оптужбе да је објавио рат ЈНА одговорио да текст није аутентичан, а крње Предсједништво тзв. РБиХ је обавијестило јавност да је ставило ван снаге Директиву „која садржи политичке импликације односа РБиХ у ЈНА“, а издао ју је „командант Штаба ТО РБиХ, пуковник Хасан Ефендић, без знања Предсједништва РБиХ и министра за народну одбрану, чиме је прекорачио своја овлаштења“.¹⁷⁸

Штаб ТО тзв. РБиХ 14. априла 1992. издао је и *Наређење бр. I* за одбрану града Сарајева, које су такође урадили Јован Дивјак и Кадир Јусић, а потписао га је Хасан Ефендић. Протоколисано је као „војна тајна“ под строго повјерљивим бројем: 02/6-1. Занимљиво је да се наређењем тражи „готовост за борбена дејства у 18.00 13.04.1992“, дакле, дан прије него што га је потписао командант.¹⁷⁹ Муслиманске оружане формације окупљене у ТО, према ријечима њеног начелника Хасана Ефендића, до 24. априла 1992. бројале су преко 100.000 војника.¹⁸⁰

Крајем априла и током маја паравојне формације су извеле велики број напада на припаднике ЈНА и српски народ. Муслимани из Поточара 20. априла 1992. извели су први већи напад на том подручју када су напали колону цивилних аутомобила која се кретала из Сребренице.¹⁸¹ Команда Друге војне области ЈНА у Сарајеву нападнута је од стране муслиманских снага 22. априла,¹⁸² а 3. маја војници ТО БиХ извели су

175 РЦИРЗ, Армија БиХ – XXI, Direktiva o odbrani suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine.

176 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 37.

177 Senad Hadžifejzović, *Rat uživo*, Sarajevo, 2002, 65.

178 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 38.

179 Исто, 39.

180 Исто, 27.

181 Мирослав Тохол, *Црна књига II*, 208.

182 Миладин Петровић, *Тајна Добровољачке улице*, Бања Лука-Београд, 2010, 9.

напад на *Дом ЈНА* у Сарајеву.¹⁸³ Истог дана нападнута је и колона младих регрута ЈНА у Добровољачкој улици у Сарајеву, када је заробљено 207 припадника ЈНА,¹⁸⁴ рањено 70,¹⁸⁵ а убијена су 42.¹⁸⁶

Да би оправдали нападе на ЈНА и српски народ и да би покренули муслиманско становништво у рат, крње Предсједништво тзв. РБиХ је 20. јуна 1992. на челу са предсједником Алијом Изетбеговићем донијело одлуку о проглашењу ратног стања. Између осталог, наводиле су се смишљене лажи: „да је агресија праћена бруталним геноцидом над народом Босне и Херцеговине, као посљедица чега је до сада убијено преко 40 хиљада људи, присилно расељено око милион и 400 хиљада становника, а њих преко 60 хиљада одведено у концентрационе логоре“.¹⁸⁷ Ништа од овога није било тачно, али је послужило муслиманско-хрватској коалицији у БиХ да мобилизују народ у рат, као и да свјетску јавност окрену против Срба у БиХ и против СР Југославије (Србије и Црне Горе).

Вјешто смишљена лаж уродила је плодом и према иностранству и према домаћем муслиманском становништву. Тако је, према ријечима генерала тзв. Армије РБиХ Сефера Халиловића, већ у периоду април-септембар 1992. муслиманска војска бројала око 250.000 бораца.¹⁸⁸

183 Исто, 30.

184 Исто, 174-180.

185 Исто, 180-182.

186 Исто, 183.

187 *Ратни злочини над Србима општине Високо (1992-1995), Свјedoци говоре*, Бања Лука, 2012, 49.

188 Sefer Halilović, *Lukava strategija*, 149.

IV

ХРВАТСКЕ ВОЈНЕ И ПАРАВОЈНЕ ФОРМАЦИЈЕ У БиХ 1991-1995.

Хрвати у Босни и Херцеговини почели су да организују паравојне формације чим је избила политичка криза у СФРЈ и СР БиХ. По избијању сукоба између ЈНА и сепаратистичких снага у Хрватској 1991, Хрвати из БиХ одлазили су као добровољци да се боре у Хрватској. ХДЗ БиХ подржала је сепаратистичке тежње ХДЗ-а Хрватске, те је 25. јануара 1991. организовала протест својих чланова и симпатизера у Сарајеву и објавила *Проглас поводом војне пријетње Републици Хрватској*,¹⁸⁹ у којем се јасно стављају на страну Хрватске, између осталог, и због наводне пријетње „националној опстојности читавог хрватског народа“. Право легалне државне ЈНА да брани суверенитет СФРЈ нису признали, јер се по њиховом мишљењу ту ради о „провођењу великосрпског наума, који не подноси слободну и суверену Хрватску ни у ком облику“, а наводну „великосрпску“ политику оптужили су да „увјетује суверенитет“ и територијалну „цјеловитост Републике Босне и Херцеговине“.

Подржавањем хрватског и босанско-херцеговачког сепаратизма, а без поштовања воље Срба који су били државнички елемент и у Хрватској и у БиХ, ХДЗ БиХ почетком деведесетих радила је управо оне ствари за које је неосновано оптуживала ЈНА, односно радила је на разбијању СФРЈ, а све због хрватских националистичких апетита. Регуларна ЈНА називана је „великосрпском“ армијом иако су право служења војног рока имали сви народи из СФРЈ, али због одбијања муслимана и Хрвата да шаљу младиће на одслужење војног рока током 1991. и 1992. у ЈНА из БиХ највише је било Срба. Скупштина општине Читлук 19. јула 1991. одгодила је до даљњег слање „новака са подручја општине Читлук“ у ЈНА.¹⁹⁰

ХДЗ БиХ је учествовала у организовању Хрвата из БиХ за оружане сукобе на територијама тадашње СФРЈ. Само са подручја општина Дервента и Добој у хрватску полицију и прве хрватске војне формације, на

189 РЦИРЗ, несређена гпађа, *Proglas povodom vojne prijetnje Republici Hrvatskoj*, HDZ BiH, Titova 7a/IV, Sarajevo.

190 РЦИРЗ, несређена гпађа, *Odluka o moratoriju na slanje novaka u JNA*, Skupština Općine Čitluk br. 02/II-023-166/1-91.

почетку сукоба у Хрватској, отишло је преко 500 хрватских младића.¹⁹¹ У Хрватској су прошли војну обуку и стекли ратно искуство које су касније употребили у грађанском рату у БиХ. Војнополитичка ситуација у Босанској Посавини била је условљена догађајима у Хрватској.¹⁹² Хрватско и муслиманско становништво са босанско-херцеговачке стране Саве из Хрватске је добијало оружје и припремало се да прихвати хрватске војнике када пређу ријеку Саву. То се и догодило у марту 1992. године.

Да је Хрватска имала освајачке претензије према БиХ, као и то да су у њиховим центрима обучаваани муслиманско-хрватски специјалци из БиХ, свједочи изјава министра унутрашњих послова Хрватске Јосипа Бољковца од 6. марта 1991. године: „Нас гурају према Босни да губитак територија намиримо из Босне, али то не иде лако. Покушавамо да са нашим истомишљеницима, херцеговачким Хрватима и Хускиним Муслиманима то убрзамо, али су тамо позиције Срба и југословенска оријентација веома јаки. Видите, ми само што смо са њиховим људима у МУП-у договорили обуку њихових специјалаца у нашим логорима у Лучком, Ракитју и Кумровцу... за то се одмах дознало. Дознало се одмах и да Јурић¹⁹³ треба да оде у Херцеговину, тамо организира наоружане одреде за рушење Југославије кроз Босну и јачање херцеговачког удара на Крајину...”¹⁹⁴

Хрватска војска је током 1991. са територије Славоније вршила повремена гранатирања насељених мјеста на босанско-херцеговачкој обали ријеке Саве, у којима је било страдалих цивила.¹⁹⁵ Ово је био отворен акт насиља једне социјалистичке југословенске републике на другу и то, прије свега, акт насиља над српским становништвом у БиХ. Када су представници општина Босанска Костајница и Босански Нови тражили да се због опасности од агресије из Хрватске у овим општинама размјести ЈНА, члан Предсједништва БиХ Ејуп Ганић одбио је то уз образложење да се може интервенисати са резервном милицијом.¹⁹⁶ Како је милиција била регрутована углавном од муслимана и Хрвата, српско становништво се са неповјерењем односило према њој. Сам акт иде у прилог солидарности и сарадњи муслиманско-хрватских представника у БиХ и њиховој повезаности са сепаратистичким снагама у Хрватској.

Поред напада на цивилне мете током 1991. било је и артиљеријских напада из Хрватске на положаје ЈНА у БиХ. Са подручја Далмације 11.

191 Zvonimir Franjković, *н. д.* 193.

192 Исто.

193 Перица Јурић, у то вријеме помоћник министра унутрашњих послова Републике Хрватске.

194 Меморандум о ангажовању Републике Хрватске у ратним сукобима у Босни и Херцеговини, *Деценија страдања српског народа*, Нови Сад, 2000, 390.

195 М. Тохол, *Црна књига II*, 412.

196 РЦИРЗ, Дувно, *Stručni tim za prikupljanje i obradu dokaza o zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, 2-3.

октобра гранатирана је ЈНА на подручју Требиња, а том приликом погинуло је 11 војника. Дан касније изгубило је живот још седам војника.¹⁹⁷ У првој половини 1991. хрватски народ у БиХ организовао је паравојне формације које су имале за циљ да се боре против ЈНА. Почетком маја те године оклопна јединица из састава 10 мтбр. ЈНА која се кретала према Далмацији заустављена је на прилазима Лиштици (Широки Бријег).¹⁹⁸ Бригада није могла да настави ка задатом циљу, него је пропуштена у правцу Купреса.

Група екстремиста коју је предводио Лудвик Павловић (један од припадника усташке терористичке групе „Радуша“ који је био осуђен због терористичких напада у СФРЈ 1972. године) направила је засједу 18. септембра 1991, моторно-оклопној колони ЈНА на путу Дувно-Посушје, приликом које је убијен водник Чех Војко (Словенац, родом из околине Љубљане), а тешко рањен војник Милетић Војислав из Београда.¹⁹⁹ У размјени ватре која је услједила погинуо је и Лудвик Павловић, којег је убио војник Саити (Албанац из Скопља). Фрањо Туђман је Павловићу додијелио посмртно одликовање, што говори да је врх Хрватске знао и подржавао хрватске екстремисте у БиХ. Формирање хрватских паравојних формација тзв. *Кризних штабова*, допремање оружја из Хрватске и напади екстремиста на припаднике ЈНА током 1991. и касније оповргавају наратив који је из пропагандних ратних хрватских кругова прекопиран и у хрватску стручну јавност. Хрватска литература наводи да је рат у БиХ почео у „раздобљу од 1. до 6. listopada (октобра - примједба аутора). 1991. великосрпском агресијом на хрватско село Равно“.²⁰⁰ Настављање оваквог пропагандног наратива у послеријатној хрватској литератури још један је показатељ да се рат из Хрватске настојао пренијети и на територију БиХ, за шта је послужила већ опробана пропагандна фlosкула о „великосрпској“ агресији испод које се настојао прикрити хрватски национализам и његови агресивни напори ка територији БиХ и српском народу у Хрватској и БиХ.

Из Хрватске је стизала војна помоћ за хрватске паравојне формације још током 1991. године и то највише међу хрватско становништво Босанске Посавине и западне Херцеговине. Једно од највећих упоришта хрватске паравојске у БиХ било је подручје општине Дервента. О томе, између осталог, свједочи и заробљена документарна грађа хрватских паравојних формација. Из те грађе видимо да су становници насеља Модран, које се налази на путу Дервента-Добој, почели са наоружавањем у новембру 1991, а оно је било координисано са тзв. Кризним штабом

197 J. Blažanović, „Politička i vojna dešavanja u BiH početkom 1992. godine“, Zbornik radova I: *Vojska Republike Srpske u Odbrambeno-otadžbinskom ratu*, Banja Luka, 2012, 144.

198 РЦИРЗ, Дувно, Стручни тим за прикупљање и обраду доказа о злочинима против човечности и међународног права, 2.

199 Исто, 4.

200 *Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine*, Mostar, 2009, 9.

општине Дервента на чијем челу се налазио Јосип Иванчић.²⁰¹ Кризни штабови су формираны током 1991. и заједно са формацијама Територијалне одбране имали су задатак да тајно наоружавају и припремају хрватско становништво у Посавини за рат. Поред пушака и муниције становници Модрана су добијали и мине за тенкове и живу силу, минобацаче и мине за минобацаче, ручне бацача итд.²⁰² што говори о јачини паравојних хрватских формација у Босанској Посавини.

Организовање паравојних формација било је олакшано због тога што су хрватски и муслимански представници у општинским властима и њихови чланови Територијалне одбране (ТО) и Секретаријата за Народну одбрану (СЗ-НО) спријечили ЈНА да узме матичне картоне војних регрута.²⁰³ О том питању муслиманско-хрватски представници су прије почетка сукоба изнијели став да ЈНА нема право на увид у матичне књиге регрута и да то право имају искључиво општински „секретаријати за НО“, а позивали су се на одлуку Предсједништва БиХ од 7. августа 1991, која је условљавала ЈНА да се „регрути из БиХ упућују у ЈНА само на територију Република БиХ и Македоније“. Са друге стране настојали су присилити ЈНА да се у општинама у којима се испуне одређени услови одузето оружје врати.²⁰⁴ Треба напоменути да је Предсједништво СРБиХ донијело одлуку 19. октобра 1990. по којој даје сагласност за повлачење оружја из јединица и штабова ТО-е.²⁰⁵ Политички протест муслиманско-хрватских представника поводом покушаја увида ЈНА у матичне картоне младих регрута из БиХ, у циљу онемогућавања опструкције редовног служења војног рока и тајно дјеловање муслиманско-хрватских чланова у ТО-и и НО-и БиХ, као и у њиховим тзв. Кризним штабовима, имао је за циљ да омогући формирање муслиманских и хрватских паравојних јединица и да што је могуће више ослаби одбрамбену ефективност ЈНА у БиХ и убрза разбијање СФРЈ.

Масовно наоружавање хрватског становништва довело је и до формирања првих већих и озбиљнијих хрватских војних формација у Босанској Посавини. У већини општина Босанске Посавине у којима су Хрвати чинили већину или значајну мањину у периоду октобар-новембар 1991 завршено је формирање паравојних јединица и почело је њихово наоружавање. Оружје је највећим дијелом стизало из 301. логистичке базе (Лоб) из Славонског Брода, те из још неких градова из Хрватске, већином из оперативне зоне Осијек.²⁰⁶

201 РЦИРЗ, Дервента, Zaduženje naoružanja, Modran 24.11.1991.

202 РЦИРЗ, Дервента, Zaduženje naoružanja, Modran 01.11.1991, Modran 24.11.1991.

203 J. Zovak, *Rat u Bosanskoj Posavini*, Slavonski Brod, 2009, 78.

204 РЦИРЗ, Котор Варош, Obavijest o regrutaciji, mobilizaciji i vojnim vježbama, SDA, br. 1443, 09.08.1991.

205 Vahid Karavelić, *н. д.*, 108.

206 J. Zovak, *н. д.*, 78.

Војни врх Хрватске је 28. новембра 1991. одлучио да се директније ангажује у Босанској Посавини, па је формирао „Оперативну групу *Источна Посавина* са сједиштем у Славонском Броду, а која је била у функцији устроја постројби и наоружавања Хрвата Босанске Посавине с циљем обра-не хрватских простора, те онемогућавања дјеловања ЈНА по постројбама ХВ у граничном простору РХ као и онемогућавање њиховог евентуалног пребацивања у РХ – била је легална, легитимна, сврсисходна и оправдана“.²⁰⁷ Хрватска страна признаје и труди се да оправда војно мијешање у БиХ, али то не мијења чињеницу да су хрватске војне јединице извршиле агресију на БиХ и да су директно биле умијешане у распиривање међунационалних сукоба, стављајући се на страну Хрвата и муслимана и да су допринијеле почетку и распламсавању грађанског рата у БиХ.

У исто вријеме када се војни врх Хрватске ангажовао у припремама за рат у Босанској Посавини, Хрвати из БиХ прогласили су двије „заједнице“, односно аутономне области и то у Босанском Броду 12. новембра 1991. проглашена је „Хрватска заједница Посавина“, а у Грудима 18. новембра 1991. проглашена је „Хрватска заједница Херцег-Босна“ (ХЗ ХБ). Нешто касније, 27. јануара 1992, проглашена је „Хрватска заједница Средишње Босне“.²⁰⁸ Хрватске заједнице гарантовале су лојалност изабраним структурама власти у тадашњој БиХ само „док опстоји државна независност Босне и Херцеговине у односу на бившу или сваку будућу Југославију“.²⁰⁹ Цитирани документ о оснивању ХЗ ХБ, иако настао у новембру 1991. док је СФРЈ још увијек постојала, већ тада је назива „бившом“ Југославијом и одриче се останка у било каквој Југославији, што осликава сву антијугословенску политику хрватског политичког вођства у БиХ.

Наоружавање Хрвата у Босанској Посавини, које је спроводио државни и војни врх Хрватске, интензивирано је почетком 1992. године. О томе говори и записник са састанка одржаног у Загребу 23. јануара 1992. између министра одбране Хрватске, Гојка Шушка, и представника општина Босанске Посавине. Са Хрватске стране састанку је, поред Гојка Шушка, присуствовао и помоћник министра одбране Иван Чермак. Општине Посавине су на састанку представљали: Дервенту-Анте Козина, Драго Мајић секретар општинског одбора ХДЗ-а, Лука Мартић контакт Дервенте у Загребу, Босански Брод-Марко Анђелић члан Предсједништва ХДЗ-а и делегат у Скупштини БиХ, Ивица Ћосић испред тзв. Кризног штаба-Жељко Баришић, Илија Ереиз; Модричу-Младен Зелић предсједник Општинског одбора ХДЗ-а и члан Главног одбора ХДЗ-а БиХ, Оџак-Стипо Иванковић предсједник Општинског одбора ХДЗ-а, др Анто Матковић и фра Блажен Липовац гвардијан на Плехану.²¹⁰ На том

207 Исто, 79.

208 Исто, 99.

209 Одлука о успostavljanju Hrvatske zajednice Herceg Bosne od 18. novembra 1991; у: J. Zovak, н. д, 2009.

210 J. Zovak, н. д, 105-109.

састанку дискутовало се о пружању војне помоћи Хрватима у Босанској Посавини, али и о будућој држави у којој би требало да живе и Хрвати из Босанске Посавине. Између осталог, на састанку су представници босанско-посавских општина тражили од хрватске владе да им пошаље оружје, што су ови обећали испунити, а могло се чути и да хрватска влада има контакте и помаже Хрвате у Травнику, те око Сарајева и у западној Херцеговини. Жељко Баришић је на састанку истакао да су до тада формиране паравојне хрватске бригаде у Босанском Броду, Оџаку и Дервенти и да је „Већ 6-7 мјесеци покривен Брод везама...“. Фра Блажен Липовац као представник Римокатоличке цркве са подручја Босанске Посавине изјавио је: „Ми нећемо живјети у диригираној Босни. Браћење је најмање важно. Хоћемо казати онима да наш народ неће прихватити њихово. Хрватски народ хоће живјети у демократској хрватској земљи, не интересира нас само гола обрана“. Из ових ријечи разазнају се прави циљеви хрватских паравојних формација, а то је стварање државе која ће обухватити све Хрвате у њој, што значи узимање и великих дијелова Босне и Херцеговине и припајања истих Хрватској. Састанак је завршен закључком да ће се прикупити тражено оружје и да ће „средства (Чермак) одмах преко викенда скупити и прослиједити (2.000 цијеви и остало споменуто)“. Хрватска влада и војска, како показује овај састанак, биле су директно укључене у сукобе у БиХ и настојале су да неке њене дијелове припоје својој територији и то знатно прије нелегалног референдума о независности БиХ (на којем су се и Хрвати у већини изјаснили за независност) и отпочињања званичних сукоба у БиХ.

Припремање хрватског становништва за рат на подручју Дервенте, које је почело током 1991, одвијало се преко тзв. Кризног штаба, који је формиран у јесен 1991. од стране локалног ХДЗ-а, на чије чело је постављен Ивица Блашкић.²¹¹ У Дервенти је званично 25. марта 1992. основана 103. дервентска бригада ХВО-а, која је бројала 4.720 војника, а у чијим редовима је поред Хрвата био и знатан број муслимана.²¹² Срби који су били у хрватским војним формацијама углавном су долазили из мјешовитих бракова или су у ХВО регрутовани под пријетњом смрћу или ликвидацијом чланова њихових породица као што је било у Босанском Броду.²¹³ У току грађанског рата у БиХ има примјера и гдје су заробљени Срби од стране хрватске војске слати на прве борбене линије да копају ровове, приликом чега су неки од њих гинули усљед борбених дејстава о чему свједоче и хрватски ратни документи.²¹⁴

211 Zv. Franjković, *Rat i mir*, knjiga 2, Zagreb, 2007, 193.

212 РЦИРЗ, Дервента, несрећена грађа.

213 РЦИРЗ, Босански Брод, Изјава свједока Косте Пиваша, Република Српска, Министарство за унутрашње послове, Служба националне безбједности Добој.

214 РЦИРЗ, Босански Брод, Republika Hrvatska Zapovjedništvo sam. mot. bat, Klasa: 81/92-01, Ur. Br. 1099-01/92-93, Novo Selo, 10. kolovoza 1992.

Хрватским, али и муслиманским, војним формацијама на простору Дервенте, све док су биле присутне током рата на том простору, оружје је стизало из Хрватске.²¹⁵ Главну ријеч у командовању хрватским јединицама имала је *ОГ Источна Посавина*, чије је командно мјесто било у Славонском Броду,²¹⁶ а врховни командант био је предсједник Хрватске Фрањо Туђман.²¹⁷

Организованије хрватске формације у првим мјесецима 1992. формиране су и у другим општинама Босанске Посавине. На основу изјава свједока сазнајемо да су се већ у фебруару 1992. у Босанском Броду налазиле наоружане хрватско-муслиманске формације, које су контролисале и улаз у зграду општине. Једна група Срба која је 28. фебруара отишла на међунационални договор, организован у поменутој згради, при повратку била је заустављена и малтретирана од стране наоружаних лица, која су том приликом из ватреног оружја ранила једно лице.²¹⁸ Почетком марта у Босанском Броду српска домаћинства била су претресана и малтретирана.²¹⁹ Хрватским формацијама у Босанској Посавини почетком рата, као појачање, стигле су јединице из Хрватске у виду 41 војне формације регуларне хрватске војске,²²⁰ уз јединице ХОС-а, што је условило да значајан дио Босанске Посавине падне у руке хрватско-муслиманске коалиције. Из доступне архивске грађе сазнајемо да је ХВО у Босанској Посавини имао осам бригада: Босанско Бродску, Дервентску, Оџачку, Модричку, Босанско Шамачку, Брчанску, Градачачку и Орашку бригаду.²²¹ Након организовања ХВО-а ове јединице добиле су

215 РЦИРЗ, Republika Hrvatska, Hrvatska vojska, ZNG 108. brigada, Izdatnica br. 939, Republika Hrvatska, Hrvatska vojska, Zapovjedništvo 153. br. „R“ HV, Potvrda od 18.08.1992, Derventa, nesređena građa.

216 РЦИРЗ, Дервента, Republika Hrvatska, Hrvatska vojska, OG Istočna Posavina, Klasa: 8/92-01, br. OG-01/92-316, Slav. Brod 19.07.1992, Predmet: Zapovjed, несређена грађа; Погледати и Заповјед Министарства обране Хрватске од 28.08.1992; у: *Искорењивање Срба у Босни и Херцеговини 1992-1993*, Београд, 1994, 64.

217 Ј. Zovak, н. д, 91.

218 Мирослав Тохол, *Црна књига II*, 412-413.

219 *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА*, 49.

220 3.br. "A" Osijek-Slavonski Brod, 106.br. Osijek, 107.br. Valpovo, 108.br. Slavonski Brod, 109.br. Vinkovci, 121.br. Nova Gradiška, 122.br. Đakovo, 123.br. Požega, 124.br. (204.) Vukovar, 127.br. Virovitica, 130.br. Osijek, 131. br. Županja, 132. br."A" Našice, 135. br. Osijek-B. Manastir, 136. br. Slatina, 139. br Slavonski Brod, 157. br. Slavonski Brod, 204. br. Vukovar, 2. MAD Osijek, 3. MAD Osijek, 37. inž. pont. b. Slavonski Brod, 35. 63. LARD Osijek-Slavonski Brod, 65. LARD Osijek-Slavonski Brod, 19. MPOAD Virovitica, D/B Slavonski Brod, ORRF Slavonski Brod, Uskočka sat. Osijek, 301. LoB Slavonski Brod-Osijek, 302. LoB Slavonski Brod-Osijek, 43. 2. br. "A" Zagreb-Karlovac, 99. br. Peščenica-Zagreb, 102. br. Novi Zagreb-Zagreb, 103. br. Krapina, 104. br. Varaždin, 105. br. Bjelovar, 111. br. Rijeka 137. br. Duga Resa, 145. br. Dubrava-Zagreb, 150. br. Črnomerac-Zagreb, 153. br. Velika Gorica, Samosta. satnija Čakovec; У: Ј. Zovak, *Rat u Bosanskoj Posavini*, 706-707.

221 РЦИРЗ, Шамац, Hrvatsko vijeće obrane, Hrvatska zajednica Bosanska Posavina, br. 06-5/92.

бројчане ознаке: 101.бр. Босански Брод, 102.бр. Оџак, 103.бр. Дервента, 104.бр. Босански Шамац, 105.бр. Модрича, 106.бр. Орашје, 107.бр. Градачац, 108.бр. Брчко, 109.бр. Добој (дијелови сјеверно према Дервенти и Которском).²²² Поред ових формација у неким мјестима са хрватским становништвом формиране су јединице нижег степена и то „бојна Кораће, самостална сатнија Сијековац, самостална сатнија Плехан“.²²³ Формиране су и три тактичке групе и то: Тактичка група *Исток*, тајног назива *Макс* за општине Босански Шамац, Орашје и Брчко са командним мјестом у селу Толиса (код Орашја) – командант Мирослав Анџић; Тактичка група *Центар* односно *Сјевер*, тајног назива *Криж*, за општине Оџак, Модрича и Градачац са командним мјестом у Оџаку – командант Мијо Голубичић; Тактичка група *Запад*, тајног назива *Гребен* за општине Босански Брод и Дервента, командно мјесто у Дервенти – командант Миро Зубак.²²⁴ Циљ ових група био је обједињавање команде и груписање јединица по задацима у склопу *ОГ Источна Посавина*.

На почетку рата у Босанској Посавини удружене локалне муслиманско-хрватске формације, уз помоћ војске из Хрватске, успјеле су окупирати скоро све општине у којима су се организовале, што чини већи дио Босанске Посавине. Падом Модриче у њихове руке спојили су западни дио од ријеке Босне, који су држали, са компактном муслиманско-хрватском територијом Градачаца, Грачанице и Тузле, те је на тај начин територија Српске Републике БиХ пресјечена на два дијела, од чега је западни дио остао окружен територијом Хрватске и дијелом БиХ који су држале муслиманско-хрватске снаге као савезници.²²⁵ Ово је приморало Војску Српске Републике БиХ да организује акцију спајања два дијела територије која је названа операција *Коридор-92*.

Хрвати су са формирањем паравојних формација на Купресу почели такође веома рано. У новембру 1991. имали су војне формације ранга чете, вода и самосталних одјељења, што видимо из увида у заплијењене документе *Оперативног штаба Купрес*.²²⁶ Током новембра исте године формације су се оспособљавале, а људство је вршило обуку према наредби коју је потписао командант Оперативног штаба Купрес Марко Вила. У марту 1992. када долази до чешћих сукоба ЈНА са паравојним формацијама у БиХ и војском из Хрватске, хрватске паравојне формације из Купреса, у савезу са муслиманима, интензивирале су припреме за сукоб са српским становништвом и ЈНА. Оперативни штаб Купрес 11. марта организовао је вјежбе бојевог гађања,²²⁷ а 23. марта наредио је, између

222 J. Zovak, н. д, 78.

223 Исто.

224 Исто, 79.

225 Новица Симић, *Операција Коридор-92*, Бања Лука, 2011, 40.

226 РЦИРЗ, Купрес XVI-12-9, Naredba, Hrvatska Demokratska Zajednica, Operativni štab Kupres.

227 РЦИРЗ, Купрес XVI-12-9, Naredba, HDZ BiH Kupres, Operativni štab Kupres, br.

осталог, да се „у току вечери 21/22.03. 1992. године“ изврше „припремне радње за извршење мобилизације вода Врила и придодатог ојачања чети пратећег вода (МБ, БСТ, РБ)“, као и то да се из „сатније Горњи Купрес непрекидно“ ангажује „по једно одјељење из сваког вода за контролу насељених мјеста по својим зонама одговорности од 22.03.1992. године од 10.00 сати“.²²⁸

Купрешки Хрвати су у марту били спремни за рат, вјероватно очекујући повољан исход агресије војске Хрватске на Босанску Посавину, као и помоћ која је требала доћи од исте. Помоћ је и дошла 3. априла када су Купрес освојиле удружене снаге локалних Хрвата и муслимана са снагама ХОС-а и јединицама регуларне Хрватске војске, након чега је дошло до протјеривања и злочина над заробљеним Србима.²²⁹ Када је ЈНА ослободила Купрес међу заробљеним хрватским војницима били су и припадници 114. бригаде ЗНГ Сплит и 1. студентске бојне из Загреба и других регуларних јединица Хрватске.²³⁰ Током напада на Купрес биле су ангажоване и специјалне јединице Министарства унутрашњих послова Хрватске, чије су пропуснице пронађене код њихових погинулих припадника на купрешком ратишту.²³¹ О злочинима хрватске војске и локалних хрватских и муслиманских формација са Купреса свједоче преживјели логораши, који су били изложени злостављањима, убиствима и силовањима, а поред затвора у самом Купресу и Дувну били су затварани и на територији Хрватске, у Сплиту, Задру и Вргорцу.²³² Треба истаћи да је хрватска војска његовала насљеђе усташког покрета, о чему свједоче преживјели логораши који су у сплитском логору *Лора* тјерани да поздрављају слику Анте Павелића и да пјевају усташке пјесме.²³³ О монструозним злочинима Хрватске војске такође постоје свједочанства, а један од свједока је испричао да је приликом ослобађања Купреса видео у Злоселу српско дијете, од око двије године, заковано за бандеру „коме је велики ексер био прошао кроз чело...“.²³⁴ Хрвати из централне Босне, као и они из других дијелова БиХ, почетак рата дочекали су у савезу са муслиманима.

Уз подршку Хрватске, босанско-херцеговачки Хрвати током 1991. формирали су званичне оружане снаге под називом *Хрватско вијеће*

02-9/92, дана 11.03.1992. год.

228 РЦИРЗ, Купрес XVI-12-9, Naredba, Hrvatska Demokratska Zajednica BiH, Općinski krizni štab Kupres, Operativni štab, St. pov. 02-19/92, 21.03.1992.

229 *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА*, 57.

230 Меморандум о ангажовању Републике Хрватске у ратним сукобима у Босни и Херцеговини, *Деценија страдања српског народа*, 391.

231 РЦИРЗ, Купрес XVI-12-9, Propusnica za ulaz u jedinicu za posebne zadatke Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske.

232 РЦИРЗ, Купрес XVI-12-9, Изјаве свједока: 333/95-23; 426/96-53; 426/96-63.

233 РЦИРЗ, Купрес XVI-12-9, Изјава свједока: 426/96-61.

234 РЦИРЗ, Купрес XVI-12-9, Изјава свједока: 234/95-6.

обране (ХВО), које је незванично основано 4. септембра 1991. у Широком Бријегу.²³⁵ Званично ХВО формирано је 8. априла 1992. у Мостару, а основала га је ХЗ Херцег Босна.²³⁶ Током септембра 1991. у Мостару се између ЈНА и ХВО-а, према хрватским изворима, водио необјављен рат.²³⁷ У Љубушком су представници локалне власти и чланови ХДЗ-а и СДА 26. августа 1991, на сједници Скупштине општине, донијели одлуку о формирању тзв. Кризног штаба који се састојао од једанаест чланова, од којих су десет били Хрвати и један муслиман.²³⁸ ХВО у Херцеговини и централној Босни, као и хрватске војне формације у Босанској Посавини, имао је директну подршку *Хрватске војске (ХВ)* и на почетку рата био је под врховном командом главнокомандујућег *Заповједништва Јужног војишта* Јанка Бобетка, кога је на ту функцију 10. априла 1992. поставио предсједник Хрватске Фрањо Туђман.²³⁹ *Издвојено заповједно мјесто* било је у Плочама.

У првој половини 1992. ХВО је формирао свој фронт на линији Ливно-Дувно-Мостар-долина Неретве,²⁴⁰ који се наслањао на фронт *Јужно војиште* у Далмацији, одакле је добијао помоћ у људству, оружју и другом материјалу од Хрватске. Са друге стране, како сазнајемо из Бобетковог писма упућеног Фрањи Туђману 5. јула 1992, електросистем Далмације прикључен је преко далековода у Ријеци дубровачкој на електросистем БиХ, чиме је обезбијеђено напајање Далмације и јадранских острва електричном енергијом.²⁴¹ Неке војне јединице које су долазиле из Хрватске у БиХ имале су наређење да скину обиљежја ХВ како би изгледало да су војници из БиХ. Тако је 12. априла 1992. јединица *ЗНГ-е*, која је требала извршити заузимање положаја у рејону Читлука, добила ову наредбу од генерала Бобетка. Ова одлука образлаже се тиме да се припадници ове јединице воде као „добровољни бранитељи своје домовине“.²⁴² Истог дана у Дувну су се састали Јанко Бобетко, Мирослав Туђман (син Фрање Туђмана) и Мате Бобан предсједник ХЗ Херцег Босне и врховни командант ХВО-а, гдје су разматрали стање након што је ЈНА ослободила Купрес. Из Бобетковог казивања сазнајемо да је стање у Шуицама било тешко за хрватске снаге и да је 126. сињска бригада била

235 М. Milutinović, *н. п.*, 110.

236 F. Boras, *Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, Mostar, 2002, 94.

237 Исто, 80.

238 РЦИРЗ, несређена грађа, Рјешење о именовању чланова Кризног штаба Опćине Лjubушки, Скупштина Опćине Лjubушки br. 01/1-111-47/91.

239 Наредба о именовању Јанка Бобетка за заповједника свих постројби хрватске војске на Јужном војишту, br. PA7-28/1-92; Према: J. Bobetko, *Sve moje bitke*, Zagreb, 1996, 202.

240 J. Bobetko, *Sve moje bitke*, Zagreb, 1996, 132.

241 Pismo predsjednika Republike dr Franji Tuđmanu; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 137.

242 Заповједништво ОЗ Split IZM Пloче, класа: 8/92-01/17, Ур. br. 6030-02/92-01; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 203.

самовољно напустила положај.²⁴³ Бригада из Сиња у Далмацији вјероватно је била једна од војних јединица из Хрватске које су учествовале у нападу на Купрес почетком априла 1992. године.

На самој граници између Херцеговине и Далмације, у општини Груде, 15. априла 1992. формирано је *Истурено заповједно мјесто Јужног војишта* за Херцеговину, које је било под директном командом Јанка Бобетка, док је у његовом одсуству заповједништвом у Грдама командовао пуковник Миливој Петковић.²⁴⁴ Истог дана у Плочама одржан је састанак Главног штаба Хрватске војске на којем је анализирана ситуација на фронту у Херцеговини, након чега је наређено да ХВ из сектора Дубровник држи линију Метковић – Драчево - брдо Булутовац - Хутово Блато. Главни штаб ХВО у Грдама имао је задатак да заузме десну обалу Неретве и спријечи прелазак српске војске са лијеве на десну обалу Неретве.²⁴⁵

Наредба за формирање *Истуреног заповједног мјесто* (ИЗМ) за средишњу Босну издата је 19. маја исте године у Горњем Вакуфу.²⁴⁶ Јанко Бобетко за главнокомандујућег хрватским снагама у централној Босни поставио је бригадира Жарка Толу, припадника 141. сплитско-каштеланске јединице, који је имао команду над јединицама у Бусовачи, Витезу, Новом Травнику, Травнику, Бугојну, Горњем Вакуфу, Прозору, Дувну (Томиславграду) и Посушју. Генерал Бобетко оснивањем ових истурених командних мјеста постао је главнокомандујући свих хрватских јединица (било да су из Хрватске или из Босне и Херцеговине) у централној Босни и Херцеговини. Ово потврђује и његова наредба од 14. јуна 1992. о издавању војних „исказница“ припадницима ХВО-а²⁴⁷ или његово организовање хрватске војске у Ливну и Дувну у априлу 1992. године.²⁴⁸

Војне формације из Хрватске масовно су учествовале у борбама на подручју Херцеговине и централне Босне. На подручју Ливна и Дувна дјеловале су 126. бригада ХВ и 115. бригада ХВ, а хрватске снаге Херцеговине у наведеном периоду дјеловале су заједно са снагама из Сиња

243 J. Bobetko, *н. д.*, 205.

244 Formiranje IZM Južnog vojišta, Zapovjedništvo Južnog vojišta, IZM Grude, 16. april 1992, Према: J. Bobetko, *н. д.*, 206-207.

245 Glavni stožer Hrvatske vojske, Zapovjedništvo OZ Split, IZM Ploče, Klasa: 8/92-01/26, Ur. br. 6030-03/92-01. Према: J. Bobetko, *н. д.*, 209-210.

246 Formiranje IZM Srednja Bosna, Republika Hrvatska, Zapovjedništvo Južnog vojišta, Zapovjedništvo OZ Split, IZM Ploče, Klasa: 8/92-01/91, Ur. br. 6030-02/92-1. Према: J. Bobetko, *н. д.*, 221.

247 Izdavanje vojnih iskaznica pripadnicima postrojbi HVO, Zapovjedništvo Južnog vojišta, IZM Grude, Grude 14. lipnja 1992; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 234.

248 Zapovjedništvo Južnog vojišta, IZM Grude, Zapovjedništvo obrane Livno, Zapovjedništvo obrane Tomislavgrada n/r Zapovjednika, Grude 19.04.1992; Zapovjedništvo Južnog vojišta, IZM Grude, Grude 21. travnja 1992. god; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 212-213, 215.

и Имотског.²⁴⁹ Јединица *Франкопан* из Хрватске добила је наређење 19. маја да се припреми и упути у Бугојно.²⁵⁰

Војни и државни врх Хрватске синхронизовано су дјеловали на простору Босне и Херцеговине о чему свједочи захтјев министра одбране Хрватске, Гојка Шушка, из маја 1992, да за команданта сектора Мостар-Широки Бријег-Читлук-Чапљина умјесто генерала Праљка буде постављен бригадир Здравко Андабак.²⁵¹

Наведене организационе активности у Херцеговини, те наоружавање и довлачење снага из Хрватске имале су за циљ припрему Хрватске војске за операцију *Чагаљ*. Ова операција била је усмјерена против српског становништва и његових одбрамбених снага у долини Неретве. Након овога већина Срба из долине Неретве је протјерана, а дио Срба је ликвидиран или завршио у хрватским логорима на територији Херцеговине и Хрватске. Наређење за отпочињање операције *Чагаљ* издао је Јанко Бобетко 28. маја 1992, а покренута је 7. јуна исте године. У тој операцији учествовале су заједно хрватске снаге из Херцеговине и Хрватске под командом Главног штаба Хрватске војске (ХВ).²⁵² Под изговором да се код спомен-костурнице српским жртвама геноцида из Другог свијетског рата, у селу Пребиловци, налази топништво и артиљеријска муниција, Бобетко је издао наредбу да се спомен-костурница уништи артиљеријском ватром.²⁵³ Ако имамо у виду како су прошле и друге вјерске и културне институције и грађевине српског народа, као што је нпр. Саборна црква Свете Тројице у Мостару, и чињеницу да је након гранатирања костурнице иста током рата још два пута минирана од стране хрватске војске, можемо закључити да је то имало за циљ затирање сјећања на српске жртве као и на српски народ у долини Неретве. О духу и начелима главнокомандујућег операције *Чагаљ*, Јанка Бобетка, можда најбоље говори пјесма коју су му спјевали Хрвати из САД-а, а коју он са поносом помиње у књизи *Све моје битке*:

„Спржио им Клепца и Гњилишта

Била села сада нема ништа

Пребиловци село на злу гласу

Сад по њему дивље свиње пасу...”

249 Zapovijed za daljnja djelovanja, Zapovjedništvo Južnog vojišta, Zapovjedništvo OZ Split, IZM Grude, Klasa: 8/92-01/61, UR. br. 6030-01/92-1; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 226-227.

250 Uput bojne Frankopan u Srednju Bosnu, Zapovjedništvo Južnog vojišta, Zapovjedništvo OZ Split, IZM Ploče, Klasa: 8/92-01/90, UR. br. 6030-02/92-1; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 231.

251 Glavni stožer Hrvatske vojske, Zapovjedništvo OZ Split, IZM Ploče, Klasa: 119-01/92-02/1, UR. br. 6030-01/92-1, Ploče, 07.05.1992; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 229.

252 Zapovijed za napadnu operaciju br. 1, GS Hrvatske vojske, Zapovjedništvo Južnog vojišta, IZM Ploče, Klasa: 8/92-01/119, UR. br. 1080-01-01-92-1; Према: J. Bobetko, *н. д.*, 252.

253 Исто, 257.

Наведене акције Хрватске војске извршене су прије договора Туђмана и Изетбеговића о заједничкој борби против Срба у БиХ, који је потписан 21. јула 1992. године,²⁵⁴ али и од самог почетка ратних збивања у БиХ постојала је муслиманско-хрватска коалиција уперена против Срба и ЈНА. Хрватска страна често потенцира овај договор као легитимитет своје мијешању у рат у БиХ, али губе из вида чињеницу да је Изетбеговић то могао да потпише само у име муслиманског народа, а не и цијеле БиХ чија легитимна државна власт у то вријеме није постојала, као и то да се Хрватска почела мијешати у унутрашње ствари у БиХ од 1991. године. Након операције *Чагал* линија фронта у западној Херцеговини између српских снага и хрватско-муслиманских снага из БиХ и Хрватске војске из Хрватске се стабилизовала. Током рата било је покушаја да хрватско-муслиманске снаге пробију српску одбрамбену линију према Невесињу и даље према источној Херцеговини, али у томе нису имале успјеха.

Међунационални антагонизми у Херцеговини 1991. подигнути су и вађењем српских жртава из херцеговачких јама из времена геноцида у Другом свјетском рату. Право и жељу српског народа Херцеговине да након скоро педесет година комунистичке политике „братства и јединства“, којој није одговарало помињање српских жртава и њихових убица, напоскон достојанствено сахрани претке, Хрвати и муслимани су протумачили као излив српског шовинизма и ширење националне нетрпељивости. Пошто западна Херцеговина није никад прошла потпуну деушташизацију и катарзу, у атмосфери националне искључивости и манифестација шовинизма, није требало дуго чекати да се у БиХ појаве и паравојне формације које су баштиниле традиције усташког покрета. Једна таква формација настала је прво у Хрватској 1991. под називом *Хрватске одбрамбене снаге (ХОС)*, а 18. децембра 1991. у Љубушком формиран је огранак ХОС-а и на територији западне Херцеговине под командом Блажа Краљевића.²⁵⁵ ХОС је био чиста проушашка снага у чијим редовима су били Хрвати и муслимани који су његовали тековине усташког покрета и НДХ-а, а то се видјело по ознакама као што је слово „U“ или шаховница са првим бијелим пољем, као и по поздраву којим су започињали или завршавали своја званична акта „За дом спремни“.²⁵⁶ Проушашка оријентација ХОС-а била је видљива и по обиљежјима у њиховим логорима, гдје су били затварани и мучени Срби из западне Херцеговине, а у којима су по зидовима исцртавана слова „U“ и качене слике Анте Павелића, председника усташког покрета и председника НДХ-а.²⁵⁷

254 Franjo Boras, *н. д.*, 100.

255 РЦИРЗ, Presuda suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srećka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić, Predmet br. S1 1 K 009124 12 Kri, 70.

256 РЦИРЗ, Јајце XII-1-3, *HOС, За дом спремни*, Ratni stožer Јајце, 70101 Јајце, R. Marijanca bb.

257 Душан Зуровац, *Записи из мостарске тамнице*, Београд, 1996, 69.

Политичко крило ХОС-а чинила је политичка организација проушташког карактера *Хрватска странка права*, коју је водио Доброслав Парага, а која је поред усташтва његовала и идеологију праваша Анте Старчевића који је током друге половине XIX вијека водио шовинистичку и расистичку политику према Србима. Према Старчевићу Србе је требало или асимиловати или истријебити. Његова идеологија сматра се темељом каснијег усташког покрета. Поред чињеница које говоре да је ХСП-е био политичко крило ХОС-а, Суд БиХ у пресудама²⁵⁸ тврди да то није доказано. Један од докумената ХСП-а који директно говори супротно томе јесте *Приопћење за јавност ХСП-а*, огранак Мостар, од 28. септембра 1992, након састанка челника ове странке из Мостара, Зенице, Посушја, Јајца, Вареша, Бугојна, Бусоваче и Сарајева у којем је, између осталог, затражена одговорност чланова ХСП-а и ХОС-а који су напустили ове двије организације.²⁵⁹ Парагина странка дјеловала је и имала развијену политичку структуру и у БиХ, а залагала се за „хрватски национално-државни суверенитет на цјелокупном повијесном и етничком простору без којег нема остварења вишестолетних тежњи хрватског народа“.²⁶⁰ Парагини праваши су БиХ сматрали хрватским етничким простором и у којој год су општини у БиХ имали значајнијег политичког успјеха међу Хрватима биле су организоване и формације ХОС-а. За Главни штаб ХОС-а у Љубушком били су везани регионални штабови у Мостару, Чапљини и Стоцу, а на тим подручјима већ у периоду фебруар-март 1992. постојале су формације ХОС-а јачине батаљона.²⁶¹ Сам Парага је 10. јуна 1992. у Загребу потврдио да се у БиХ боре и јединице ХОС-а, док је Туђман пред свјетском јавношћу настојао то да сакрије.²⁶² Јединице ХОС-а, иако су понекад долазиле у сукоб са другим хрватским формацијама, ипак су сарађивале и са ХВ и са ХВО, као нпр. приликом операције *Чагаљ*.²⁶³

Главномандујући ХОС-а за Херцеговину Блаж Краљевић у интервјуу норвешком новинару Хенрику Ховланду, који је објављен у норвешком недељнику *Дагбладем (Dagbladet)*, крајем августа 1992. под насловом *Усташе живе*, јасно је исказао своја проушташка осјећања и шта мисли

258 РЦИРЗ, Presuda suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srećka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić, Predmet br. S1 1 K 009124 12.

259 Приопћење за јавност, Hrvatska stranka prava Zagreb, Povjereništvo Hercegovina HSP-a, ogranak Mostar, reg. broj: 56/9, Mostar 28.09.1992; kopija u posjedu autora.

260 РЦИРЗ, Јајце несрећена грађа, Pristupnica Hrvatske stranke prava na ime Ilije Peraka iz Jajca.

261 РЦИРЗ, Presuda suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srećka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić, Predmet br. S1 1 K 009124 12 Kri, 74.

262 Хронологија догађаја фебруар 92 - децембар 92, Деценија страдања српског народа, 318.

263 Zapovijed za napadnu operaciju br. 1, GS Hrvatske vojske, Zapovjedništvo Južnog vojišta, IZM Ploče, Klasa: 8/92-01/119, Ur. br. 1080-01-01-92-1; Prema: J. Bobetko, н. д, 254.

о Србима: „Човјек може да одобрава или не то што се догодило у току Другог свјетског рата, али чињеница је да су нам усташе дале Независну Државу Хрватску... Истина је да су многи Срби били убијени. Не толико колико су касније истицали комунисти, али било их је на хиљаде. Грешка усташа је у томе што су требали побити више. Тако не бисмо имали проблема које сада имамо... У јануару идуће године Босна и Херцеговина мора бити чиста. Срби морају нестати! ХОС постаје јачи сваки дан. Ми само чекамо да будемо довољно јаки да преузмемо контролу над Босном и Херцеговином“.²⁶⁴

Срби који су преживјели мучења у логорима ХОС-а свједоче да су припадници те формације себе јавно декларисали као усташе. Према свједочењима ухапшеним Србима у логору један војник се представио ријечима: „Ја сам усташки часник Миро Хрстић. Знаш ли ти ко су усташе?“ Поменути Миро Хрстић био је замјеник команданта за безбједност при ХОС-у и био је један од главних људи задужен за привођење Срба у логоре.²⁶⁵ Отворено декларисање и поистовјеђивање са усташама није сметало муслиманском политичком и војном вођству да на челу са Алијом Изетбеговићем у јулу 1992. прими генерала ХОС-а Блажа Краљевића у Главни штаб тзв. Армије РБиХ.²⁶⁶ У прогласима Краљевић је позивао муслимане и Хрвате да му се придруже и да се боре за независност БиХ, а чак је позивао и припаднике ХВО да пређу у редове ХОС-а.²⁶⁷ На терену је тзв. Армија РБиХ сарађивала са ХОС-ом, што се може видјети из дописа који је командант тзв. Територијалне одбране општине Хаџићи, Мирсад Ћатић, упутио Блажу Краљевићу у којем му се захваљује на учешћу у борби јединица ХОС-а на страни тзв. Армије РБиХ у општинама Илиџа, Храсница и Хаџићи.²⁶⁸ Такође, ХОС и тзв. Армија РБиХ увелико су сарађивали и у Мостару, о чему свједочи споразум из августа 1992. између Блажа Краљевића и Армина Похаре, приликом којег је договорено да ХОС „уступа војарну у Дретељу Армину Похари за обуку муслиманске јединице“.²⁶⁹ Кроз логор касарне Дретељ прошло је више стотина српских цивила, који су ту злостављани и мучени, жене силоване, а неки од затвореника су и убијени у том логору. Срби из Мостара који су током

264 Мирослав Тохол, *Црна књига II*, 41.

265 РЦИПЗ, *Presuda suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srečka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić*, Predmet br. S1 1 K 009124 12 Kri, 81.

266 *Svjedočenje Ivica Primorca zamjenika glavnokomandujućeg HOS-a za Hercegovinu Blaža Kraljevića*, razgovor vodila Lada Puljizević, Solit, jul 2005, 17/42-18/42;

267 Proglas, *Zapovjedništvo ratnog stožera HOS-a za Hercegovinu*, Ljubuški 9. svibanj 1992; Копија документа у посједу аутора.

268 РЦИПЗ, *Presuda suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srečka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić*, Predmet br. S1 1 K 009124 12 Kri 27, 74.

269 РЦИПЗ, *nesređena građa, Izvješće, Hrvatsko vijeće obrane Herceg Bosne, Služba sigurnosti*, 3. kolovoz 1992, br. 02-14 92.

априла 1992. хапшени само због своје националне и вјерске припадности свједоче да су поред војника са ознакама ХОС-а хапшења заједно с њима спроводили и војници са ознакама тзв. Армије РБиХ (љилијани).²⁷⁰

Организација ХОС-а у западној Херцеговини према ријечима свједока Петра Мајића састојала се од четири батаљона (*бојне*) подијељене по регијама и то: „(1) прва бојна у Љубушком, (2) друга бојна у Мостару на челу са Винком Мартиновићем зв. *Штела*, (3) трећа бојна Томиславград, Ливно за које су били задужени Иван Марић и Мате Шукан, (4) четврта бојна је била у Чапљини...“²⁷¹ Замјеник главнокомандујућег ХОС-а за Херцеговину Блажа Краљевића био је Ивица Приморац.²⁷² Главнокомандујући ХОС-а у Зеници био је бригадир Младен Холман чији је замјеник био Јордан Остојић.²⁷³ Командовање ХОС-ом у Јајцу било је у рукама Енеса Пештовића²⁷⁴ и Антониа Ћорића,²⁷⁵ док је у Тузли ХОС предводио Јосип Билош.²⁷⁶ У Бусовачи и Витезу на челу ХОС-а био је Дарко Краљевић.²⁷⁷ Главни штаб ХОС-а био је у Загребу, а његово Истурено командно мјесто (ИКМ) у Сплиту.²⁷⁸

Након убиства главнокомандујућег Блажа Краљевића 9. августа 1992. које је организовао и извршио ХВО, вођство ХОС-а Херцеговине се обраћа Врховној команди тзв. оружаних снага БиХ како би се ријешило њихов статус. ХОС-у је одговорено 4. септембра исте године и речено им је да све формације које признају тзв. Предсједништво РБиХ сматрају се дијелом тзв. оружаних снага РБиХ.²⁷⁹ Из Хрватске је умјесто Краљевића на командно мјесто ХОС-а, 13. августа 1992, постављен Миле Дедаковић *Јастреб*, а у исто вријеме постојале су дојаве да у самом ХОС-у почиње дијељење на хрватски и муслимански дио. Како би смирио тензије између ХОС-а и ХВО-а, настале након убиства Краљевића, у Херцеговину је 16. августа 1992. дошао главнокомандујући ХОС-а из Загреба Анте Пркаћин.²⁸⁰

Током августа и септембра 1992. године вршено је спајање јединица ХОС-а у тзв. Армију РБиХ и ХВО. Један дио ХОС-а, већином муслимански,

270 Лична изјава 88/00828, С. Б, Према: *Страдање Срба у Мостару и долини Неретве*, приредила Душица Бојић, Београд, 1996, 152.

271 РЦИРЗ, Presuda suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srećka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić, Predmet br. S1 1 K 009124 12 Kri, 70.

272 Исто, 72.

273 Исто.

274 Исто.

275 РЦИРЗ, Јајце XII-1-3, HOS, Za dom spremni, Ratni stožer Jajce, 70101 Jajce, R. Marijanca bb.

276 РЦИРЗ, Presuda suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srećka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić, Predmet br. S1 1 K 009124 12 Kri, 72.

277 Исто.

278 Исто, 30.

279 Исто, 73.

280 Исто, 76.

прешао је у тзв. Армију РБиХ, док је другио дио ХОС-а, већином хрватски, прешао у ХВО. Наредбом ХВО-а од 4. септембра 1992. ХОС се у Мостару морао ставити под команду ХВО-а при чему је добио зону одговорности и дјеловања.²⁸¹ Младен Холман је зенички ХОС ставио под команду ХВО-а централне Босне, а потписник овог споразума од стране ХВО-а био је командант *Оперативне зоне Средња Босна* Тихомир Блашкић.²⁸² Блашкић је у августу 1992. постао главнокомандујући ХВО-а са центром у Мостару.²⁸³

281 Zapovijed, Operativna zona jugoistočna Hercegovina, Dj. broj: 457/92, Mostar 04.09.1992; Kopija u posjedu autora.

282 Исто, 75.

283 ICTY, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Tužitelj Međunarodnog suda protiv Tihomira Blaškića, Druga izmijenjena optužnica, Predmet br. IT-95-14-T.

V

ВОЈСКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Теоријске основе сагледавања

Обрада комплексних историјских процеса и појава ставља пред истраживача низ изазова и странпутица. Приказ генезе настанка једне оружане формације спада у низ специфичних захтјева историјске струке. Традиција како војна тако и, уопште, друштвена прошлост једне заједнице, геостратешки положај територије, технолошки развој, сплет политичких и других аспеката усложњавају овакав задатак. Писати о настанку једне војске због свих тих услова представља изазов и у смислу одржавања принципа објективности у обиму у којем је она условљена субјективним, али и општим друштвеним чиниоцима како времена у којем је формација настала тако и времена у којем се о настанку и развоју једне формације пише.

Почетак оваквог подухвата подразумева, као једну од почетних методолошких ставки, преглед досадашњих достигнућа у области којом се бавимо. Ту је стање доста компликовано. Узевши у обзир да је од почетка рата до момента писања ових редова прошло скоро четврт вијека, један период сазријевања како друштвене тако и научне свијести о значају и развоју Војске Републике Српске, у прегледу досадашњих достигнућа мора се узети у обзир и недостатак изворног материјала проузрокован и специфичним ратним и послеријатним стањем у дејтонској Босни и Херцеговини. Наиме, истраживачи тешко да су у протеклом периоду, као и у времену настанка овог рада, могли имати приступ објективно довољној колични историјских извора. Политичке реперкусије послеријатних односа довеле су до развоја вишеслојне пропаганде о странама жртви и злочинцу (која је резервисана за Србе) у сукобима након распада Југославије деведесетих година XX вијека. Селективна приступност изворним материјалима с великом превагом на страну научне и пропагандне, хрватске и бошњачке заједнице допринијела је великој продукцији радова о ратовима. Дотле се са српске стране сваки озбиљнији научни историјски или публицистички подухват о овим темама може прије сматрати инцидентном ситуацијом, него дијелом система и усмјерених друштвених настојања.

Литература о Одбрамбено-отаџбинском рату, настанку Републике Српске и Војске Републике Српске као њене најважније институције и базичне оружане формације, сведена је на низ биографско-мемоарских дјела учесника у ратним дешавањима. Свакако да се ту, за почетак, мора рачунати на дјела командног кадра Војске Републике Српске, који је учествовао у настанку и формирању војске, цјелокупним ратним дешавањима, крају рата, али и послератним организационим и интегративним активностима. Потребано је поменути дјела генерала Манојла Миловановића,²⁸⁴ Славка Лисице,²⁸⁵ Новице Симића,²⁸⁶ Јове Блажановића²⁸⁷ итд. Посљедњих десетак година до низа података се може доћи из монографија различитих нивоа јединица Војске Републике Српске, од чета до бригада,²⁸⁸ корпуса и монографија о појединачним ратним подручјима или општинама, те о специфичним видовима војске као што је авијација.²⁸⁹

Нажалост, већина поменутих дјела писана је од стране лица која не посједују основну историјску методологију и захтијева веома критично кориштење уз нивелисање и поређење са изворном грађом и постигнутим историјским достигнућима.

Друга група литературе подразумејева радове из низа зборника, научних и других конференција који се опет морају користити са великом пажњом. Један од таквих зборника је и зборник *Војска Републике Српске у Одбрамбено-отаџбинском рату (аспекти-организација-операције)*.²⁹⁰ У исту литературну подгрупу спадају зборници и синтетичка дјела која нису чисто војно-историографског карактера, али обухватају елементе од политичких, правних, идеолошко-моралних до социолошко-економских аспеката који су утицали на настанак и развој Војске Републике Српске.²⁹¹

284 Манојло Миловановић, *Истине и заблуде о рату у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2005; Манојло Миловановић, *Исламски терористи у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2001; Manojlo Milovanović, „Stvaranje i razvoj VRS u toku Odbrambeno-otadžbinskog rata u BiH od 1992. do 1995. g“, *Vojska Republike Srpske u Odbrambeno-otadžbinskom ratu (aspekti-organizacija-operacije)*, Banja Luka, 2012; Manojlo Milovanović, „Glavni štab Vojske Republike Srpske“, *Vojska Republike Srpske u Odbrambeno-otadžbinskom ratu (aspekti-organizacija-operacije)*, Banja Luka, 2012.

285 Славко Лисица, *Командант по потреби*, Сомбор, 1995; Славко Лисица, *Командант без потребе*, Бања Лука, 2005.

286 Новица Симић, *Операција Коридор-92*, Бања Лука, 2011.

287 Обајвио је књиге: *Морал у српском Отаџбинском рату 1992-1995, Коријени које чупају – сјеверни дио општине Какањ, Трагање за истином, Пређутани злочини, Вртлог политике и генерали Војске Републике Српске*, Према: Јово Блажановић, *БиХ чаша превршила*, Бања Лука, 2008.

288 Бранко Сузић, *Ударне песнице прве оклопне бригаде*, Бања Лука 2015.

289 Данко Боројевић, Драги Ивић, *Орлови са Врбаса*, Рума, 2014.

290 *Vojska Republike Srpske u Odbrambeno-otadžbinskom ratu (aspekti-organizacija-operacije)*, Banja Luka, 2012.

291 *Република Српска-петнаест година постојања и развоја*, АНУРС, научни

У трећу литературну подгрупу спадају дјела настала у оквиру и на традицијама формација које су ратовале против Републике Српске. Стратешко-тактички и организациони развој свих формација у рату знатно је био условљен како дешавањем на политичком плану тако и дешавањима на ратиштима, тј. утицајима противничких војних организација. У том свјетлу треба посматрати како литературу тако и изворе настале у хрватским и муслиманским формацијама, као и оне који се њима баве након рата. Готово популистички мегаталаси такве литературе, условљени специфичним политичким ситуацијама, али и идентитетским потребама одређених заједница упозоравају нас на пажљиву селекцију таквих остварења. Нарочито је значајно користити дјела командног кадра хрватских формација и монографије њихових јединица, гдје се потпуно јасно види како су организоване припреме за рат, као и комплетни елементи агресије.²⁹² Формирање паравојних и војних муслиманских јединица и развој догађаја у рату, такође, су видљиви из литературе настале о њима.²⁹³

Постојање значајног методолошки оствареног прегледа о Војсци Републике Српске умногоме би допринијело и писању краћих синтезичких форми. Крајем 2014. године, у Београду, је издато дјело под називом *Војска Републике Српске* аутора Данка Боројевића и Драгог Ивића. Значај овога дјела је у покушају првог комплетнијег сагледавања развоја и улоге оружане силе о којој причамо у дијелу овог рада. Њене мањкавости и некомплетности позив су за исправке у радовима сљедећих истраживања.

Винко Пандуревић је 2015. објавио књигу *Рат у Босни и Херцеговини и стварање Војске Републике Српске*.²⁹⁴ Војна, политиколошка и социо-

скупови, књига XII, Бања Лука, 2007; Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске: дневник 1993-1995, I и II*, Београд, 2008; Рајко Кузмановић, *Двадесет година уставноправне изградње и функционисање Републике Српске. Република Српска двадесет година развоја-достигнућа, изазови и перспективе*, АНУРС, научни скупови књ. XXII, Бања Лука, 2012; Милорад Екмечић, *Историјске и стратешке основе Републике Српске*, научни скуп: Република Српска-15 година опстанка и развоја, Бања Лука, 2007; Добрица Ћосић, *Босански рат*, Београд, 2012.

292 Janko Bobetko, н. д, 1996.

293 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, Sarajevo, 1998. godina; Grupa autora, *Armija Bosne i Hercegovine, zbirka ratnih reportaža i intervjua*, Sarajevo, 1997; Šefko Hodžić, *Operacija Jesen 94*, Sarajevo, 2007; Ramiz Drekočić, *U okruženju, Krajišnici i Hercegovci u borbi na dva fronta*, Zenica, 2004.

294 Винко Пандуревић рођен је 1959. године у Јасику код Сокоца. Војну академију копнене војске завршио је у Београду 1982. године. У Љубљани је службовао до 1991. године гдје је завршио постдипломске студије из социологије. У ВРС обављао је дужност команданта Зворничке бригаде. Током рата рађаван је више пута, а крај рата, у којем је више пута унапређиван, дочекао је у чину потпуковника. Докторску дисертацију из социологије одбранио је 1998. године у Београду. Послије рата био је командант бригаде и замјеник начелника ГШ ВРС. У процесу пред Хашким трибуналом осуђен је на 13 година затвора због злочина у Сребреници. Види: Винко Пандуревић, *Рат у Босни и Херцеговини и стварање Војске Републике Српске*.

лошка анализа, како је наглашено у поднаслову, написана је као покушај укупног сагледавања са кориштењем пропратних анкета и њихових резултата. Историографски дио краћи је од наведеног, али садржи приказ који је у основи погодан за преглед слике настанка ВРС.

Значајан и обиман извор информација чине ратна периодика, новине и листови настали за вријеме ратних дешавања. Посебну област чине мјесечници корпуса, као и уопште листови других организационих дијелова ВРС.

Изворе информација првостепеног нивоа чине Устав и закони, скупштинске одлуке, *Службени гласник* и други званични акти органа Републике Српске. На овом пољу долазимо до групе историјских извора који су разноврсни и комплексни и чију је комплетну обраду или изорно очекивати до једне комплетније монографије о настанку и дјеловању Војске Републике Српске.

Прије преласка на конкретну материју која подразумева наслов овог поглавља потребно је уредити констатацију веома битних теоријских односа осликаних у употреби адекватне терминологије. О значају употребе правилне терминологије писало је више српских историчара, директно или индиректно, попут Косте Николића, Николе Б. Поповића и др. Незаобилазно консултовање улоге исправне детерминације и употребе појмова у друштвеном склопу и јавној свијести посебно је наглашено у дјелу *Дух самопорицања*, једног од наших водећих интелектуалаца, Мила Ломпара.²⁹⁵

Српско друштво настало на развалинама Југославије годинама је носило низ несугласица које једно озбиљно друштво себи не би смјело дозволити. Та збрка пренесена је и у поље терминологије, назива, па до хронолошких оквира југословенске кризе и ратних дешавања. Назив ратних дешавања и настанак Републике Српске након дугог одређивања коначно је, углавном, сведен у оквиру друштвене, академске и научне заједнице на назив Одбрамбено-отаџбински рат 1992-1995. Наравно, мањкавост оваквог приступа има своје посљедице у односу на рат на просторима Републике Српске Крајине, али је за сада највише методолошки оправдан. Карактеризација суровог грађанског и вјерског рата ни у ком случају не оспорава устаљени и прихваћени назив. Што се тиче друштвеног контекста, који је био условљен послјератним развојем ситуације у БиХ, Народна скупштина Републике Српске донијела је *Декларацију о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године*.²⁹⁶ „Народна скупштина

²⁹⁵ Мило Ломпар, *Дух самопорицања*, Београд, 2013.

²⁹⁶ РЦИРЗ, Народна скупштина Републике Српске, *Декларација о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године*, број: 01-1514/13, *Службени гласник* број: 92/ 13, 27. јун 2013. године.

констатује да, у оцјењивању догађаја из претходног рата, нема довољно објективног, уравнотеженог и уједначеног приступа свих страна у Босни Херцеговини и ван ње, а посебно када је у питању кршење међународног ратног и хуманитарног права и однос према узроцима, карактеру и посљедицама ратног сукоба. Негативна квалификација појединих догађаја била је основа бројних облика сатанизације српског народа“.²⁹⁷

Назив оружаних формација такође је у различитим методолошким аспектима јако битан. То се најбоље осликава у називу муслиманске војске 1992-1995. Назив који је гласио *Армија Републике Босне и Херцеговине* у својој суштини носи идеолошку мантричност о унитарној Босни и Херцеговини и ни у ком случају не одговора реалним оквирима и историјским процесима. Армија која се представљала ведетом државне организације настале на нелегалном референдуму, мајоризацијом и прегласавањем једног конститутивног народа не може носити легитимитет цјелокупне територије на којој постоји и Република Српска са свим елементима државности. Поготово нисмо у могућности назвати тако формацију која је у свом саставу садржавала и муслиманске милитанте са разних подручја који су касније чинили основу терористичке мреже широм Европе и Америке. Не може се такав еуфемистички назив користити за формацију која је спроводила организоване злочине над српским народом, који је у Југославији и у БиХ уживао право конститутивности. И са тог идеолошко-политичког становишта, гдје се покушао наметнути наратив српске агресије у БиХ, али и са методолошког аспекта историјске науке уз ову војну формацију, по нашем мишљењу, потребно је користити формулацију „такозвана“ (тзв.) која се већ полако устаљује у нашем друштву и науци. Овај примјер потпуни је антипод некадашњој употреби скраћенице тзв. у називу Независне Државе Хрватске, гдје је њена употреба неоправдана.

Настанак Војске Републике Српске

Историјска улога Војске Републике Српске и њен значај у настанку и развоју Републике Српске тешко су једноставно објашњиви и сагледиви. Сурови грађански и вјерски рат након распада Југославије донио је у деведесете генезу, лице и наличје историјских процеса дугог трајања. Ако узмемо у обзир већ наглашену симболички, али реал-политичку слику настанка Републике Српске схватићемо да је оружана сила српског народа западно од Дрине у 90-им годинама XX вијека била исконски и основни гарант за његов опстанак и трајну егзистенцију.

Историјски контекст преживљеног геноцида над српским народом из периода 1941–1945, распад Југославије, насилна сецесија Словеније и Хрватске уз покушај мајоризације и прегласавања Срба у БиХ од стране Хрвата и муслимана, који су се спремали за насилно отцјепљење, изродили су Републику Српску, а тиме и Војску Републике Српске, као одбрамбене механизме српског народа. Конкретни услови настанка војске везују се за поодмакли распад југословенске државе и увелико формиране непријатељске формације. *Војска Српске Републике БиХ* била је седма оружана сила по реду настанка на овим просторима у периоду 90-их година. Сложеност њеног настанка у смислу организацијске структуре закомпликована је улогом ЈНА, која је након повлачења из Словеније и Хрватске одиграла још једну неуспјешну епизоду у Босни и Херцеговини. Почетак формирања Војске Српске Републике БиХ, (касније је та јединствена формација заједно са државом мијењала име у Војска Српске Републике и Војска Републике Српске - у даљем тексту ВРС), био је изузетно сложен. Истовремено је текао процес извлачења јединица са територије под контролом муслимана и Хрвата, као и процес повлачења војника и официра у Србију и у Црну Гору, односно СРЈ, који су рођени на тим подручјима осим оних који то нису хтјели. Јединице повучене из Словеније и Хрватске и са територије БиХ под контролом муслимана и Хрвата, због изузетно малог броја људи и због напада при повлачењу и за вријеме блокада са несређеном, раскомплетираном опремом и наоружањем, нису биле способне ни за самоодбрану. Истински су то били само остаци бивших јединица, који су извучени са наведених територија.²⁹⁸

Лако је уочљива чињеница да Југословенска народна армија у тим бурним годинама 1991. и 1992. није баш најбоље одговорила доктринарним и стратегијским поставкама. Вишедеценијска конципираност ове оружане силе усмјерена на одбрану од вањског агресора и неприпремљеност на борбу против сецесионизма и унутрашњег идеолошког и војног непријатеља, те њен шаролик национални састав, изродили су немогућност очувања територија СФРЈ. Несналажење политичких елита на нове стратешке и геополитичке покрете у Европи и свјету као да је своју сурову материјализацију нашло у неуспјеху армије и нападу хрватских, словеначких, а касније на територији БиХ и муслиманских снага изниклих добрим дијелом из снага Територијалне одбране.

У тим наметнутим борбама јединице и команде ЈНА се боре само за што већу компактност јединица, а првенствено за животе својих припадника и материјалне ресурсе, спречавајући да ратни потенцијали падну у руке сецесионистима. И у таквим условима борбе настоји се испоштовати правилан однос према цивилном становништву, без обзира на нацију.²⁹⁹

298 Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 33.

299 Manojlo Milovanović, „Stvaranje i razvoj VRS u toku Odbrambeno-otadžbinskog rata u BiH od 1992. do 1995. g.“, *Vojska Republike Srpske u Odbrambeno-otadžbinskom ratu (aspekti-organizacija-operacije)*.

На територијама општина са српском националном већином убрзо су се уз јединице Територијалне одбране формирали кризни штабови и јединице под руководством Српске демократске старанке. У руралним крајевима често су у атмосфери неповјерења и страха самоорганизоване тзв. *страже* на територијалном принципу. Недозвољавање ЈНА да тешко наоружање падне у руке сецесионистима значило је каснију предност за српске војне формације, поготово у почетним годинама ратовања. Та предност касније је у значајној мјери неутралисана кршењем међународног ембарга на увоз оружја и опреме, учешћем Хрватске у рату, али и пристрасним ангажовањем УНПРОФОР-а, који је утицао на размјештај на неодговарајуће положаје, а тиме и ефикасност дејстава.³⁰⁰

Предсједништво Југославије је једнострано послије масакра припадника ЈНА у Добровољачкој улици, у Сарајеву, 3. маја 1992. године, наредило да се до 19. маја са територије БиХ повуку све јединице. Од свих држављана Југославије (Србије и Црне Горе), а то значи припадника војске затражило је да напусте БиХ и да се врате у земљу. Многи припадници јединица ЈНА, па и неке цијеле јединице су то испоштовале. Истог дана Предсједништво Југославије је позвало лидере Срба, Хрвата и муслимана у БиХ да се договоре око преузимања јединица чије су људство чинили држављани БиХ. Муслимани су те гестове схватили као своју побједу коју су „прославили“ још страшнијим масакром припадника ЈНА у Тузли, 15. маја, као и у претходном случају при, са муслиманском влашћу договореном, повлачењу.³⁰¹

У међувремену на територијама под муслиманско-хрватском контролом, почетком априла, Предсједништво тзв. БиХ, без некадашњих легалних чланова српске националности, објавило је општу мобилизацију и прогласило стање непосредне ратне опасности. Алија Изетбеговић је издао директиву Главног штаба ТО БиХ о општем нападу на касарне ЈНА. Истог дана Алија Изетбеговић је укинуо дотадашњи Штаб ТО, промијенио ознаку припадника ТО у стари босански грб (љилијане) и разријешао дотадашњег команданта ТО Србина и поставио муслимана, пуковника Хасана Ефендића.³⁰² Комплетна ова дешавања одиграла су се мјесец дана прије званичног формирања Војске Републике Српске Босне и Херцеговине. Без сагласности Срба донијета је одлука о промјени назива Социјалистичка Република БиХ у Република БиХ, док је 12. августа 1992. заведено ратно стање над територијом под муслиманско-хрватском контролом.³⁰³

Српска Република Босна и Херцеговина проглашена је још 9. јануара 1992. године (формално се у Декларацији наводи име Република

300 Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 34.

301 Исто.

302 Manojlo Milovanović, „Stvaranje i razvoj VRS...“, 26.

303 Исто.

српског народа у БиХ, име Српска Република БиХ наводи се у Уставу од 28.02.1992). Она је формирање своје званичне војске озваничила и увела у законски систем услијед поменутих околности 12. маја 1992. године. На овај корак одлучило се када је било потуно јасно да друга два народа у Босни и Херцеговини имају формиране војне организације. На основу члана 70 тачка 2. Устава Српске Републике Босне и Херцеговине и амандмана II на Устав Српске Републике Босне и Херцеговине, који је гласио: „Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, на сједници 12. маја доноси: Одлуку о формирању Војске Српске Републике Босне и Херцеговине број: 03-234/92“³⁰⁴ У амандманима I-IV на Устав Српске Републике Босне и Херцеговине донесеним 12. маја 1992, поред текста о правима и дужностима грађана да бране Републику, наведено је и да се војска састоји од резервног и сталног састава, као и то да „Војском Српске Републике Босне и Херцеговине у миру и рату командује предсједник републике на основу Устава и закона“.³⁰⁵ Цивилни орган који је усклађивао и координисао командовање војском била је Врховна команда у чијем саставу су, поред предсједника, били и потпредсједници републике, предсједник Народне скупштине, предсједник Владе, те министри одбране и унутрашњих послова.³⁰⁶ За команданта Главног штаба Војске Српске Републике Босне и Херцеговине постављен је генерал-потпуковник Ратко Младић.³⁰⁷

Ратко (Неђо) Младић рођен је 12. марта 1943. у селу Божиновићи, општина Калиновик. Послије Војно-индустријске школе уписао је Војну академију, коју је 1965. године завршио врлодобрим успјехом. Касније је одличним успјехом завршио командно штабну школу тактике и командно-штабну школу оператике. У ЈНА је службовао у Куманову, Штипу, Охриду, Скопљу, Приштини и Книну.³⁰⁸

Дан уочи доношења одлуке о оснивању војске, 11. маја, формиран је ужи дио Главног штаба будуће војске састава четири генерала, седам пуковника и један капетан – сви професионална војна лица већ бивше ЈНА. У формирању Главног штаба и његовом првобитном функционисању првих дана учествовали су: генерал-мајор Милан Гверо, пуковник Мићо Грубор, пуковник Милан Лукић, генерал-мајор Ђорђе Ђукић, пуковник Здравко Толимир, пуковник Душан Ковачевић, пуковник Стеван Томић, пуковник Јово Марић, капетан Драгомир Пећанац и пуковник Петар Салапура.³⁰⁹

304 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, година I, број 10, 349; Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске 12. мај 1992-31. децембар 2005*, 47.

305 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, година I, број 6, 12-17. маја 1992, 217.

306 Винко Пандуревић, *Рат у Босни и Херцеговини и стварање Војске Републике Српске*, 187.

307 Исто.

308 Више у: Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 65-66.

309 Manojlo Milovanović, „Glavni štab Vojske Republike Srpske...“, 209.

Та група старјешина одредила је принципе (доктрину) на којима ће се развијати ВРС и то:

- 1) „Искористити све потенцијале у људству и материјално-техничким средствима, заостале од ЈНА и ТО БиХ на просторима РС и учинити их окосницом будуће Војске;
- 2) све паравојне формације, затечене на територији РС, укључити у организацијске јединице ВРС, а оне које то одбију разбити и протерати;
- 3) постојеће кризне штабове по општинама и регионима искључити из система командовања јединицама ВРС;
- 4) искључити већ заживелу четничку стратегију ратовања, али и тежње појединих официра ка партизанском начину ратовања, односно ни четници ни партизани, већ борба за одбрану РС;
- 5) не измишљати нову ратну вештину – тактику, оператику и стратегију, већ по потребама ВРС прилагодити успостављена борбена правила ЈНА;
- 6) ратовати искључиво у духу међународног ратног права и позитивних прописа Уједињених нација, којим се регулишу поступци зараћених страна;
- 7) у ВРС имати строгу војну субординацију, а старешине на командне и друге дужности постављати системом „одозго“, а не избором „одоздо“;
- 8) Војска РС мора бити деполитизована као организација, а командни кадар и појединачно – подофицири, официри, генерали и цивилна лица на служби у ВРС не могу бити чланови ниједне политичке партије;
- 9) Морал ВРС градити и развијати на српској прошлости, традицији, патриотизму, свести што се боре, вери, стручности командног кадра и бораца и осећањима праведности и хуманости у односу према рањеним, погинулим и заробљеним борцима и члановима њихових породица;
- 10) Снабдевање ВРС вршити преко Владе РС, ослонцем на регионе, општине, радне организације и донаторе, основа у снабдевању оружјем, борбеном техником и муницијом је активирање затечених капацитета војне индустрије“.³¹⁰

310 Ово свједочанство је значајано, али се мора узимати и употребљавати веома пажљиво из више разлога. Прво је то што ни у Зборнику о ВРС, гдје је податке изнио генерал Миловановић, ни у књизи *Војска Републике Српске...*, (Боројевић, Ивић) гдје је буквално и без навођења преписано од Миловановића, не постоји извор за преузети текст. Вањска и унутрашња критика документа говоре нам да у том периоду када постоји Српска Република Босна и Херцеговина војска није могла бити називана Војска Републике Српске, као Влада Републике Српске и слично.

Формирање Главног штаба Војске Српске Републике БиХ остало је забиљежено у веома драгоцјеном свједочанству његовог начелника, генерала Манојла Миловановића,³¹¹ из којег вам овом приликом доносимо фактографски значајне дијелове:

„Главни штаб (ГШ) Војске Републике Српске формиран је 11. маја 1992. године, у Црној Ријеци, испод Јавор планине, девет километара сјевероисточно од Хан Пијеска, дан прије него што је Народна скупштина РС донијела Одлуку о формирању ВРС. Формиран је као стручни орган, прво Предсједништва РС, а затим по њеном формирању, крајем 1992. године, и Врховне команде (ВК-да) Оружаних снага РС, за руковођење и командовање Војском Републике Српске у рату...

Ето то је за почетак било нас 12 „жигосаних“ који смо тог 11. маја 1992. године формирали окосницу Главног штаба Војске Српске Републике БиХ како се тада звала новостворена прва српска држава западно од ријеке Дрине. У августу 1992. године држава мијења име у Република Српска, па самим тим и војска добија назив Војска Републике Српске (ВРС). Задатак нас дванаесторице је да тој држави створимо оружану силу која ће је одбранити и изборити се за њено међународно признање...

... Те ноћи смо издискутовали многа питања и донијели двадесетак закључака о томе како почети, али и водити наметнути рат...

... У зони ратишта (простор Српске Републике БиХ) и зонама одговорности корпуса не могу дејствовати никакве друге оружане формације изван Војске Српске Републике. Самозване команданте таквих састава позвати на разговор и условити их да уђу у састав Војске. Оне који то одбију – разоружати и протјерати, а који се супротставе оружјем, насилно разбити и судити им...

... У току рата, у Црној Ријеци, ГШ је размјештен у три монтажне баре са помоћним, такође, монтажним објектима. На километар и по, источно од барака, раније је уређено подземно командно мјесто („Г-1“), испод врха Јавор палнине, звано Велики Жеп, капацитета 500 људи, са свим условима за живот, рад и командовање, без додира са спољним свијетом, аутономно за 6 мјесеци. Кориштено је у току НАТО агресије на РС и при очекивању ваздушних удара. Позадинско командно мјесто је

Ови термини су адекватни тек од августа и септембра 1992. године када Република, а самим тим и војска добијају нови редефинисани назив *Војска Српске Републике* и коначно *Војска Републике Српске*. Дакле, очигледно постоји накнадно мијењање термина у свједочењу. Види у: Манојло Миловановић, „Стварање и развој ВРС...“, 27.

311 Миловановић (Јефто) Манојло рођен је 21. новембра 1943. у селу Ламинци, општина Градишка, Војну академију завршио је 1966, а командно-штабну школу тактике и командно штабну-школу оператике 1977. године. У ЈНА је службовао у гарнизонима Бања Лука, Прилеп, Велес и Скопље. Посљедњи гарнизон службовања у ЈНА био му је Сарајево. Више у: Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 67-68.

организовано у Хан Пијеску, гдје је био смјештен и прес-центар ГШ-а, док је војна болница ГШ-а била смјештена у Сокоцу...“.³¹²

Структура, формацијски, организациони састав и стратешко-тактичко дјеловање током рата 1992-1995. године углавном су осликали главни циљ настанка Републике Српске. У суштини Војска Републике Српске била је одбрамбена војна формација која је, прије свега, настојала да заштити народ и територију од уништења, односно освајања. Фактографија рата, као главни елеменат анализе овакве тврдње, углавном указује на изнесено. Генерал Манојло Миловановић наводи да је ВРС са својим дјеловањем била прилагођена материјалним могућностима РС, понашању непријатеља (одговарање на изазове) и захтјевима територије.³¹³ Организационо наређење за формацијско организовање Војске Републике Српске Босне и Херцеговине издано је од стране Главног штаба тек 21. јуна 1992. године, док је дефинитивно формирање завршено тек у октобру 1992. године.³¹⁴

Основа за функционисање и попуњавање редова Војске Републике Српске, поред Устава, били су закони о војсци, одбрани РС и у позадинским актима. Прије поменутог закона донесени су: *Закон о измјенама и допунама Закона о народној одбрани*,³¹⁵ *Закон о министарствима*,³¹⁶ те *Закон о војсци* који је објављен у *Службеном гласнику* број 7.³¹⁷ У члану седмом овога закона регулисани су чиновници који се користе у војсци у распону од разводника до генерал-пуковника.³¹⁸ У глави XI закона дефинисан је систем командовања заснован на „начелима јединства командовања у погледу употребе снага и средстава, једностарјешинства и обавезе извршења одлука, заповијести и наређења претпостављеног старјешине“.³¹⁹ Овдје су описана права, обавезе и дужности врховног команданта војске, Предсједника републике и команданта Главног штаба.³²⁰ Касније су доношени *Закон о измјенама и допунама Закона о Војсци*,³²¹ *Закон о измјенама и допунама Закона о примјени Закона о Војсци*

312 Манојло Миловановић, „Главни штаб Војске Републике Српске...“, 203-218.

313 Исто.

314 Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 33; Према: Реферат контраадмирала у пензији, Бошка Антића, на трибини *Двадесет пет година Војске Републике Српске* одржаној 18.05.2017.

315 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 6, 218.

316 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 5, 117; *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 11, 377-381; *Службени гласник Републике Српске*, година 2, број 19, 750.

317 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 7, 260-297.

318 Исто, 260.

319 Исто, 276.

320 Исто.

321 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 10, 342; *Службени гласник Републике Српске*, година 2, број 26, 1008-1009.

у условима непосредне ратне опасности или ратног стања.³²² За посматрање настанка и дјеловања војске значајни су и: *Одлука о образовању ратних предсједништава у општинама у условима непосредне ратне опасности и ратног стања*;³²³ *Наредба о примјени правила међународног ратног права у Војсци Српске Републике Босне и Херцеговине*;³²⁴ *Одлука о образовању ратних предсједништава у општинама за вријеме непосредне ратне опасности и ратног стања*,³²⁵ *Закон о војном тужилаштву*³²⁶ и *Закон о војним судовима*.³²⁷

Попуна војске је вршена држављанима РС без обзира на националност, али је с обзиром на национални састав становништва, ратна дешавања, јасно да су апсолутна већина били Срби. Примјењиван је систем војне организације мјешовитог типа, која се попуњавала војним обавезницима, војницима на одслужењу војног рока, војницима по уговору и професионалним официрима и подофицирима.³²⁸ У јединице ВРС примани су професионалци, официри и подофицири Југословенске народне армије рођени на територији Босне и Херцеговине, али и дио осталих рођених ван те територије. „У ратном стању, стању непосредне ратне опасности и ванредном стању јединице војске се могу попуњавати и добровољцима, тј. лицима која немају ратни распоред, а изразе жељу да буду примљена у војне јединице“.³²⁹

Војска Републике Српске била је организована на основу искустава организације примјењиване у Југословенској народној армији. Наравно, извјесне специфичности ратовања на просторима Босне и Херцеговине (дужина линије одбране РС 2.500 км) донијеле су и нове карактеристике војске. У односу на јединице из претходне заједничке државе, јединице ВРС су биле мањег бројног стања са слабијом покретљивошћу и више везаности за матичну територију региона и општина на којој су формиране и са које су снабдијеване.

Све ово је изазвало слабију покретљивост јединица са једног на други простор ратишта, што је приморало Главни штаб и команде корпуса да формирају јаке приштапске јединице. Корпуси су оспособљавали бригаде из свог састава за маневар на другим просторима, чиме се колико-толико побољшавала маневарска способност ВРС као цјелине.³³⁰

322 *Службени гласник Републике Српске*, година IV, број 7, 165.

323 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 8, 307.

324 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 9, 329.

325 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, година 1, број 10, 345.

326 *Службени гласник Републике Српске*, година 11, број 27, 1057-1060.

327 Исто, 1060-1066.

328 Винко Пандуревић, н. д, 143.

329 *Службени гласник српског народа у БиХ*, број 7, 1. јун 1992, Према: Винко Пандуревић, н. д, 132;

330 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 57.

ВРС је, као оружана сила државе и окосница одбрамбеног система, била намијењена да примјеном средстава оружане борбе, заједно са јединицама полиције, брани суверенитет, територију, независност и уставни поредак Републике Српске.³³¹ Уставом РС утврђена су права и дужности свих грађана Републике да бране и штите суверенитет, територијалну цјеловитост, независност и уставни поредак, а одговарајућим законима предвиђени су начини остваривања истих. Предсједник Предсједништва Српске Републике Босне и Херцеговине објавио је 20. маја 1992. године *Одлуку о општој јавној мобилизацији*. Одлучено је да је потребно „извршити мобилизацију свих војних обавезника (мушкараца од 18 до 60 и жена од 18 до 55 година старости, обавезника цивилне заштите и обавезника радне обавезе, као и материјалних средстава грађана, привредних и других предузећа и организација за потребе Војске Српске Републике Босне и Херцеговине...“³³²

Приликом ступања у ВРС сва војна лица су полагала заклетву чији је текст, према члану 6 *Закона о Војсци*³³³ гласио: „Ја (име и презиме), заклињем се чашћу и животом да ћу бранити суверенитет, територију, независност и уставни поредак своје отаџбине и вјерно служити интересима њених народа. Тако ми Бог помогао“.³³⁴

Предсједништво Српске Републике Босне и Херцеговине донијело је Одлуку о установљењу славе Војске Српске Републике Босне и Херцеговине. За славу проглашен је православни празник Видовдан (28. јун).³³⁵ Видовдан је званично установљен као државни празник. У складу са тим прво организовано полагање заклетве припадника ВРС извршено је на Видовдан, 28. јуна 1992. године, са централном свечаношћу у Сокоцу гдје су присуствовали чланови Предсједништва, Владе и ГШ-а.³³⁶

Старјешине муслиманске и хрватске националности, које су се према оцјени команде корпуса и самосталних јединица доказале у борбеним дејствима и које су жељеле да потпишу заклетву уз давање писмене изјаве о примању држављанства, могле су остати у активној војној служби.³³⁷ У појединим корпусима у састав одређених јединица улазио је и значајан

331 *Службени гласник српског народа у БиХ*, број 7, 1. јун 1992, Према: Винко Пандуревић, н. д, 141.

332 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, 4-358/92, 20.05.1992. год. Предсједник Предсједништва Радован Караџић, Одлука о општој јавној мобилизацији снага и средстава у Републици.

333 *Службени гласник српског народа у БиХ*, број 7, 1. јун 1992.

334 Исто.

335 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, Српска Република Босна и Херцеговина, Предсједништво, упутство за прославу славе војске, број 01.-162/92, Пале, 25. јун 1992. године.

336 Manojlo Milovanović, „Stvaranje i razvoj VRS...“, 26.

337 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, ГШ Војске Српске Републике БиХ, Објашњење о регулисању стања у служби, Пов. бр: 25/4-23. (нечитка трећа цифра) 15. (или 16. нечитко) јул 1992. године.

број припадника несрпске националности. Већ у јулу,³³⁸ а касније и у септембру 1992. године, настало је више докумената са различитих нивоа који одређују однос према припадницима других народа који су хтјели да буду саставни дио Војске Српске Републике Босне и Херцеговине.³³⁹ Предсједник Предсједништва Радован Караџић упутио је 10. септембра 1992. године Главном штабу документ у којем се наводило да се немају право одбијати муслимански регрути који имају жељу да бране Српску Републику. Такође се сматра „разумљивом жеља да се боре против хрватских усташа, а не на неком другом ратишту“.³⁴⁰ С тим у вези тражило се да се обезбиједе „морално-политички услови за прихват и достојно третирање муслиманских бораца“.³⁴¹ У Требињској бригади Херцеговачког корпуса до јануара 1993. године било је између 400 и 500 припадника муслимана, који су били мобилисани још у ЈНА и који су се одговорно понашали према својој војној обавези.³⁴² Седамнаест ових бораца положило је своје животе у одбрани од агресије Хрватске војске на Републику Српску. Неки од њих су заробљени, а „бројни су и они који су рањени или остали трајни инвалиди“.³⁴³ Одлазак требињских бораца муслимана и њихових породица из Требиња крајем јануара 1993. касније је био повод за међусобно оптуживање ратних страна и никада није до краја развијетљен разлог таквог поступка. Божидар Вучуревић, ратни предсједник општине Требиње, у више наврата износио је доказе да су ти људи отишли усљед притиска и пропаганде врха СДА из Сарајева, јер слика муслимана у редовима ВРС није била добра за једностране црно-бијеле стереотипне и пропагандне наративе о рату у БиХ. У Приједору се на евиденцији Министарства одбране 1995. године у јединицама ВРС водило 199 лица несрпске националности у борбеним јединицама ВРС,³⁴⁴ као и 75 обавезника у радном воду.³⁴⁵ У општини Шамац је формирана јединица *Меша Селимовић*, која је бројала око 120 бораца, углавном муслимана.³⁴⁶

338 Кесеровић Драгомир, Тепић Момчило, Тодић Ранко, *ВОЈНА СИТУАЦИЈА У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ 1990–1995. АНАЛИЗА СИТУАЦИЈЕ – ОПШТИНА ПРИЈЕДОР*, РЦИРЗ, (необјављена анализа) Бања Лука, фебруар–март 2014. године, 86.

339 Ст. вод. Радинковић Радомир, Службена забелешка: Предлог ангажовања заробљеника у ратне јединице, 23.09.1992. (Преузето из: Кесеровић Драгомир, Тепић Момчило, Тодић Ранко, н. д, 87).

340 Исто.

341 Исто.

342 Недељко С. Попара, *Записи искоса, са херцеговачког ратишта 1991–1995*, Билећа, 2007, 175–177.

343 Исто, 176.

344 РЦИРЗ, Приједор I-4-15, РС Министарство одбране, Одсек Приједор, Списак в/о несрпске нације који се налазе у РЈ 8090, 06.10.1995; РС Министарство одбране, Одсек Приједор, Списак в/о несрпске нације који се налазе у РЈ 81940, 06.10.1995.

345 РЦИРЗ, Приједор I-4-15, РС Министарство одбране, Одсек Приједор, Списак в/о несрпске нац. који се налазе у рад. воду РЈ 8090 Приједор, 06.10.1995.

346 Први командант јединице био је Исмет Ђухерић, а касније, од 1993. године, Нусрет Диздаревић из Дервенте. Јединица је прошла бродска и дервентска ратишта, а учествовала је и у борбама Добоја и Теслића. У области Семберије дјеловала је 3.

У саставу Добојске бригаде налазиле су се и јединице састављене искључиво од муслимана, а карактеристичан примјер је јединица из Сјенине Ријеке са 128 припадника.³⁴⁷

Што се тиче бројног стања војске (преузевши бројке од Миловано-вића) Боројевић и Ивић спомињу бројке од 210.000–215.000 људи у току рата.³⁴⁸ Од тог броја су по статистикама око 2% били припадници сталног састава док је 98% било из резервног састава војске, тј. мобилисани припадници. Други подаци говоре о броју од 206.000³⁴⁹ или о 209.000 припадника војске.³⁵⁰ Мобилизацијски потенцијал био је процијењен на 284.000 бораца.³⁵¹

Захваљујући специфичностима ситуације, организације и попуне, које смо већ напоменули, те реакцијама на непријатељске кораке, али и искуствима пренијетим из ЈНА, Војска Републике Српске била је организована у 4 нивоа руковођења и командовања (РиК):

1. **„стратeгијски ниво** – Врховна команда и Главни штаб ВРС (ГШ ВРС),
2. **оперативни ниво** – шест корпуса копнене војске (КоВ) и ваздухопловство и противваздушна одбрана (В и ПВО),
3. **оперативно – тактички ниво** – оперативна група *Добој* и 30. лака пјешадијска дивизија у саставу 1. крајишког корпуса (1. КК), Центар војних школа у Бањој Луци и привремени састави тактичке и оперативне групе за извршење временски ограничених задатака у саставу сваког корпуса и
4. **тактички ниво** – бригаде, пукови и самостални батаљони, који су у саставу сваког корпуса и В и ПВО. Четири позадинске базе³⁵² и приштапске јединице ГШ директно су везане за ГШ ВРС“.³⁵³

Што се тиче организационог састава он, углавном, осликава правила савремених војних достигнућа, али и одраз традиција из којих је војска

семберска бригада ВРС, која је била састављена од неколико стотина муслимана из Бијељине и Јање. Командант јединице био је мајор Пашага Халиловић. *Дневни аваз* је 2012. године објавио имена десетина муслимана који су учествовали у редовима ВРС. <http://pressrs.ba/info/vesti/avaz-bosnjake-iz-vrs-stavio-na-listu-za-odstrel-03-12-2012> (21.12.2015).

347 Глас комуна, број 1791, Добој, 12. август 1992, 2.

348 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 62.

349 Милован Милутиновић, „Проблеми изградње јединства командовања током Одбрамбено-отаџбинског рата”, *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*, Зборник радова, Бања Лука 2018, 237; Борачки регистар...

350 Петар Шкрбић, „Улога старешина Војске Републике Српске у Одбрамбено-отаџбинском рату”, Исто, 88.

351 Исто.

352 Бањалучка, Бијељинска, Сарајевска и Херцеговачка.

353 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 62.

настала, које су у комплементарности са њеним циљем, а то је очување Републике Српске и српског народа у тешким ратним условима, који су увертиру имали и на територији тадашњег дијела СФРЈ у Хрватској.³⁵⁴ Свакако да је такав развој догађаја условио и константну динамику развоја и организације ове оружане силе која је трајала током читавог рата, али и након њега у специфичним условима постдејтонске Босне и Херцеговине. Мањкавости отклањане су у ходу и у складу не само са ситуацијом на ратишту, него и у окружењу санкција и специфичних међународних односа, политике и дипломатије. Тако је једна од значајнијих реорганизација ВРС извршена у другој половини 1993. године. Процес промјене организације текао је од наредбе предсједника Републике, строго пов. бр. 01-224/93, 28.08.1993. године, која се заснивала на закључцима Народне скупштине и Врховне команде. Тада су због уочених недостатака, прије свега услед уочене статичности, тј. одсуства маневарских способности, извршене одређене организационе промјене. Само једна у низу главних одлика ове реорганизације било је формирање маневарских јединица у свим корпусима које би се употребљавале на територији читаве Републике Српске.³⁵⁵

Наредбом Главног штаба Војске Српске Републике БиХ, стр. пов. бр. 02/5-31 од 04.06. 1992. године, одређене су зоне одговорности корпуса и наредни задаци Војске СР БиХ.³⁵⁶

1) ПРВИ КРАЈИШКИ КОРПУС

Први крајишки корпус (1. КК) Војске Републике Српске био је њен највећи корпус. Инфраструктуру и највећи дио борбених средстава наследио је од 5. корпуса ЈНА после повлачења савезних снага са територије БиХ у мају 1992. године. После одлуке да се формира војска 12. маја 1992. године, 5. корпус ЈНА је 19. маја исте године преименован у Први крајишки корпус.

Команда 1. КК била је лоцирана у Бањој Луци, а ИКМ прво у Градишци, а затим у Прњавору. Оперативна зона команде корпуса на челу са командантом корпуса, генерал-пуковником Момиром Талићем, покривала је простор западног дијела РС, 28 општина, око 60% укупне њене територије. Дужина фронта одбране износила је у појединим моментима око 1.160 км.³⁵⁷ Почетна формација 1. КК стално је дограђивана тако да је у пуном бројном стању бројала, по неким подацима, око 116.000 војника³⁵⁸

354 Бранко Сузић, *Ударне песнице Прве оклопне бригаде*, Бања Лука, 1995, 35.

355 Винко Пандуревић, *н. д*, 175-180.

356 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 85.

357 Бошко Келечевић, „Улога и задаци Првог крајишког корпуса ВРС у стварању и одбрани Републике Српске“, *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*, 124,

358 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 85-100.

док се према свједочењу начелника штаба 1. КК горња граница бројног стања током рата кретала до 125.000 бораца.³⁵⁹

2) ДРУГИ КРАЈИШКИ КОРПУС

Основан је од дијелова 9. и 10. корпуса ЈНА. Датум оснивања је 25. мај 1992. Зона одговорности 2. КК била од сјеверо-запада ријеком Уном до Блатне (код Крупе), укључно, до села Србљана, затим сјеверо-западним обронцима Грмеча (Спахиха главица, Алибеговића коса, Бараковац, Приточки Грабеж), предграђе Бихаћа (село Притока), Лоховска брда (на падинама Пљешевице). На југо-истоку линија фронта се протезала од села Чапразлија на падинама Динаре, село Челебић, Мала Голија, превој Корићана (на путу Гламоч - Ливно), планина Кујача (тт 1864), Осјечница (тт 1789) Малован (к 1156), село Равно, село Вуковско, Стожер, Мала Шуљага (тт 1253). Дужина линије фронта износила је 155 километара. Корпус је по формацији требао да има 25.940 припадника, али је бројно стање износило око 16.800, што је било 65% од пуне формације. Проценат мобилисаног становништва зоне одговорности корпуса био је изнад 18%.³⁶⁰ Команданти корпуса били су прво генерал-мајор Грујо Борић, а затим и генерал-мајор Радивоје Томанић. Језгро команде корпуса било је у Дрвару, а дио старјешина био је у мјесту Крњеуша код Петровца.³⁶¹ По губитку ових позиција команда је била у Санском Мосту, послје чијег пада је корпус расформиран.³⁶² У току рата погинуло је око 15% или више од 2.500 припадника корпуса.³⁶³

3) ИСТОЧНО-БОСАНСКИ КОРПУС

Настао је од 17. корпуса ЈНА (Тузланског корпуса). Предсједништво Српске Републике Босне и Херцеговине, на сједници одржаној 15. јуна 1992. године, донијело је *Одлуку о формирању, организацији, формацији, руковођењу и командовању Војске Српске Републике Босне и Херцеговине*. Већ наредног дана командант ГШ наредио је формирање команди и јединица гдје је наређено и формирање ИБК, а за мјесто његове команде са приштапским јединицама одређена је Бијељина, с тим да је команда до

359 Бошко Келечевић, „Улога и задаци Првог крајишког корпуса ВРС у стварању и одбрани Републике Српске“, *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*, 124, 130.

360 Теоретске норме предвиђају 15% као оптималан ниво; Душан Кукобат, Микајло Митровић, „Други крајишки корпус у Одбрамбено отаџбинском рату“, *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*, 203.

361 Исто.

362 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 101-114.

363 Душан Кукобат, Микајло Митровић, „Други крајишки корпус у Одбрамбено отаџбинском рату“, *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*, 203.

септембра 1992. године била у рејону Угљевика. Бројно стање корпуса тада је било 12.391 војник и старјешина, мада је у децембру 1993. године тај број растао и до 27.383. Дијелови корпуса одвојени су приликом формирања Дринског корпуса. Корпусом су командовали пуковник Никола Денчић (заступник команданта), пуковник Драгутин Илић и генерал-мајор Новица Симић.³⁶⁴

4) САРАЈЕВСКО-РОМАНИЈСКИ КОРПУС

Овај корпус Војске Републике Српске настао је на ширем подручју града Сарајева од дијелова 4. корпуса ЈНА. На основу наредбе команданта ГШ ВРС од 22. маја 1992. године формиран је Сарајевско-романијски корпус (СРК). „Одлучено је да се тај корпус размјести на ширем подручју Сарајева у бившој зони одговорности 4. корпуса ЈНА. Елементи бивше ЈНА приступили су са снагама ТО и учествовали у попуњавању јединица СРК“.³⁶⁵ У току рата попуњеност формацијског састава корпуса се кретала између 15 и 18.000 бораца, мада извори наводе да би се као релевантан број у појединим хронолошким тачкама могло рећи да је то 13.000. Пуковник Томислав Шипчић, генерал-потпуковник Станислав Галић, генерал-потпуковник Чедо Сладоје и генерал-мајор Драгомир Милошевић командовали су овим корпусом.³⁶⁶ Лукавица је била командно мјесто СРК. Број погинулих бораца овог корпуса у рату 1992–1995. године је око 4.000.³⁶⁷

5) ДРИНСКИ КОРПУС

Овај корпус Војске Републике Српске настао је најкасније од свих корпуса. До тада за простор од средњег Подриња до ријеке Саве, па све до обронака планине Сушице и око регија Сребренице и Жепе, бринули су формацијски дијелови ИБК.

„Дрински корпус формиран је накнадно, јер се указала потреба за посебним оперативним саставом у Подрињу од Зворника до Рудог и Чајнича на истоку и према Кладњу на западу. Заживио је 1. новембра 1992. године“.³⁶⁸ Команданти корпуса били су генерал-мајор Миленко Живановић и генерал-потпуковник Радислав Крстић.³⁶⁹

6) ХЕРЦЕГОВАЧКИ КОРПУС

Херцеговачки корпус Војске Републике Српске основан је у мају 1992. године. Командант корпуса био је генерал-мајор Радован Грубач. Током

364 Исто, 115-130.

365 Исто, 131.

366 Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 72.

367 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 131-134.

368 Исто, 136.

369 Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 77.

Одбрамбено-отаџбинског рата покривао је простор од тремеђе са Црном Гором и Хрватском, изнад Превлаке, преко Попова поља, Стоца, Мостара, Борачког језера, Трескавице, па до Горажда, са преко 300 километара фронта. Корпус је бројао око 24.000 војника у јесен 1992. године.³⁷⁰ Крајем рата 1995. године корпус је имао 18.500 војника. Команда ХК била је смјештена у Билећи, а ИКМ у Ластви код Требиња. Током рата укупно је погинуло 2.211 бораца, од чега 1.941 непосредно у борби, а број рањених био је 5.836, док се као нестали воде 86 бораца.³⁷¹

7) ВАЗДУХОПЛОВСТВО И ПРОТИВВАЗДУШНА ОДБРАНА ВРС

Остатак дијела инфраструктуре и техничких средстава ЈНА, првенствено на аеродрому Маховљани створили су услове да се формира и овај вид војске у српској оружаног сили западно од Дрине. Ваздухопловство и противваздушна одбрана ВРС (В и ПВО ВРС) званично је основано 27. маја 1992. године у Залужанима, у касарни *Крајишких бригада*, гдје је смјештена и команда В и ПВО. Тог дана ваздухопловство је извело 16 борбених летова против непријатеља у Посавини.³⁷²

За првог команданта В и ПВО постављен је пилот генерал Живомир Нинковић, а за његовог начелника штаба пуковник Божо Новак (касније генерал). За команданта 92. мјешовите авијацијске бригаде (мабр) постављен је пилот потпуковник Слободан Кустурић.³⁷³

Увид у дијелове документације Главног штаба ВРС

Главни штаб, као оперативно-штабни орган, са врло малим бројним стањем, извршавао је низ функција настојећи да их обави на што бољи начин.³⁷⁴ ГШ је руководио војском као организацијом, реализујући своју основну функцију, а то је руковођење и командовање. Да би организовали функцију руковођења и командовања органи ГШ извршавали су низ функција у области морала, правних и вјерских послова, административне функције, функције родова, функције које се односе на персоналне послове и логистичке функције.³⁷⁵

370 *Херцеговачки корпус, прилози за монографију*, Билећа, 2007, 35.

371 Шегрт Никола, „Херцеговачки корпус у заштити јужних граница Републике Српске”, *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*, 194.

372 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 148.

373 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Орлови са Врбаса - историја ваздухопловства на територији Републике Српске*, 122.

374 Винко Пандуревић, *н. д.*, 149.

375 Исто.

Војска Републике Српске развијала се и вршила надоградњу и прилагођавање ратним условима. Дешавања и појаве на терену узроковали су кораке, реакције командних органа и структура. Предупређивање одређених појава и иницијатива од стране Главног штаба, такође, су видљиви у низу докумената. Буквално се у развоју једне нове формације у току рата морало изналазити низ различитих рјешења од оних свакодневних техничких, преко ратних – акцијских дешавања, па све до стратешких потеза који су имали утицаја на глобалну слику рата на просторима бивше Југославије или на мировне преговоре и иницијативе. Све то доносило је и добре и лоше стране, одлуке или потезе који су били условљени различитим чињеницама. Шта је све значео спектар војних активности и потеза у рату у једној младој војној формацији, која је имала суштински циљ сачувати народ и територију, можемо да видимо на низу различитих примјера.

Комуникација Главног штаба са Врховном командом свакодневно се одвијала, осим детаљним извјештајима о стању на ратиштима, и захтјевима за убрзано рјешавање статусних питања бораца, породица погинулих бораца, те захтјевима за позадинским обезбјеђењем јединица основним средствима исхране, одјеће и погонским материјалом – горивом.³⁷⁶

Достављање борбених извјештаја Главном штабу о стању на терену под командама корпуса до 31. маја 1992. вршено је телефоном до 14.00 часова.³⁷⁷ Од овог датума извјештај се слао шифровано до 16.00 часова са стањем од 14 часова. Редовни борбени извјештај достављао се до 20.00 часова са стањем у 18.00 часова. Одлука достављена корпусима поводом ове промјене садржала је детаљну форму и саставне дијелове садржаја извјештаја, а потписана је са „руководилац дежурног тима пуковник Милан Лукић“.³⁷⁸ Главни штаб Војске Републике Српске издао је наредбу 28. фебруара 1993. у циљу јединственог одијевања, означавања и спољног изгледа. Ситуација на терену и готово народни карактер одбране РС изродили су невјероватну шареноликост у одијевању припадника ВРС у првим мјесецима рата који су, уз слабије техничке могућности набавке нових униформи, чинили једне од компликованијих ситуација и процеса значајних и за свакодневно ратовање. Овим наређењем униформа м-89 постала је обавезна за све припаднике ВРС, док је за капу предвиђена шајкача са различитим рјешењем и детаљима од војника у резервном саставу до генерала. У овој наредби потенцирана је неопходност уредности, бријања и шишања која се морала одмах почети спроводити, док је динамика уједначавања униформе била усклађена са пристизањем

376 Милован Милутиновић, „Војска и њени борци су одбранили Републику Српску“, *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*, АНУРС, научни скупови, књига XII, Бања Лука, 2007, 971.

377 РЦИРЗ, Влада РС, XIX-1-1, ГШ Српске Републике БиХ, Достављање извјештаја, Пов. бр. 09/40-15, 31.05.1992. године.

378 Исто.

униформе *м-89* у корпусе.³⁷⁹ Главни штаб ВРС је настојао да профилише правила понашања која су се „борила“ са догађајима специфичне ратне свакодневице. Видимо то и из наредбе која је издата нешто раније од претходно наведене коју такође потписује командант генерал-потпуковник Ратко Младић 10.01.1993. године. У њој се наводило да се „због учесталих криминалних радњи и поступака од стране појединаца и група припадника Војске Републике Српске“ ограничава и строго контролише кретање припадника војске ван јединице, њихова путовања, а посебно у граничним зонама.³⁸⁰ У истом временском периоду ГШ ВРС одлучио је да проба да сузбије још једну појаву на терену, а то су погибије командног кадра, тј. да се „због великог броја погинулих командира, команданата батаљона и бригада и старјешина у протеклом периоду рата, те већ устаљене праксе да се команданти у току извођења борбених дејстава налазе на првим борбеним линијама, а у циљу заштите старјешина–командног кадра који је ненадокнадив“, ³⁸¹ команде корпуса још једном поред важећих борбених правила позову на одговорност у заштити командујућег кадра.³⁸²

Акtima пов. бр. 16/10-2 и пов. бр. 16/10-27 од 20.06.1992. године Главни штаб обавезао је команде јединица да прикупљају и достављају податке о злочинима непријатељских формација над српским народом и припадницима војске Српске Републике БиХ.³⁸³ Овакви акти понављани су и у сљедећем мјесецу, те и више пута у току рата (као и многи из других области) и у њима је наглашаван значај прикупљања података о злочинима.³⁸⁴ Опет је 30. марта 1993. године ГШ ВРС нагласио значај и обавезу прикупљања података о злочинима пошто се све чешће наилазило „на масовне гробнице у које су муслиманско-хрватски екстремисти на брзину сахранили побијене борце Војске Републике Српске, као и грађане, припаднике српског народа“.³⁸⁵ По пријему података са терена орган у Главном штабу требао је „обавестити Владу Републике Српске и предузети мере како би се правовремено и истинито обавестила јавност и одговарајући органи у комисији за ратне злочине на просторима бивше Југославије“.³⁸⁶ Ратни заробљеници и ратни злочини према њима посебна

379 РЦИРЗ, XIX-1-1, ГШ ВРС, Хитно, Наређујем, Пов. број. 02/2-195, 28.02.1993.

380 РЦИРЗ, XIX-1-1, ГШ ВРС, Наређујем, Пов. број. 02/2-19, 10.01.1993.

381 РЦИРЗ, XIX-1-1, ГШ ВРС, Врло хитно, Наређујем, Пов. број. 02/2-116, 09.02.1993.

382 Исто.

383 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, ГШ Српске Републике БиХ, Хитно тражи документацију о злочинима непријатеља над српским народом, Пов. бр. 16/10-50, 14.07.1992. године.

384 Исто.

385 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, ГШ ВРС, Поступак са откривеним масовним гробницама убијених бораца ВРС и грађана Републике Српске, као и местима њихове егзекуције, Стр. пов. бр. 03/8-4, 30.03.1993.

386 Исто.

су тема за крваво поглавље грађанског и вјерског рата у БиХ, поглавље у којем су учествовале све зарађене стране. Могућност претпостављене команде да дјелује изван административног, командног ланца и стварни увид у стање на терену морају бити посебна истраживачка активност од случаја до случаја. Да је, као и у многим другим случајевима, Главни штаб бринуо и о овој тематици говори нам документ упућен командама корпуса о поступању са ратним заробљеницима и формирању логора за њих, уз који се прилажу правила међународног ратног права.³⁸⁷

На сљедећем нивоу посматрања документације ВРС виде се стратешки елементи у сагледавању, планирању и усмјеравању рада ВРС од стране командујућих органа. У документу из септембра 1992. године,³⁸⁸ који сумира резултате дјеловања војске, између осталог, наводи се:

1. „Војска СР успешно је преузела фронт ЈНА у бившој БиХ и заштитила српски народ;
2. Осујеђена је намера разбијача Југославије да разбију и униште српски народ у бившој БиХ или да га учине грађанима другог реда;
3. Спречено овладавање територије СР и осујеђено избијање усташких формација широким фронтом на реци Дрини;
4. Сломљено је више офанзива хрватско-муслиманске коалиције, потпомогнуте регуларним снагама Хрватске и неким западноевропским и исламским земљама, у покушајима деблокаде Сарајева, продора кроз Херцеговину и пресецања Коридора;
5. Операцијом Коридор разбијене су усташке формације у Посавини и Семберији и остварена је копнена веза са СРЈ и осталим деловима СР;
6. На свим просторима непријатељу су нанети озбиљни губици у ж/с и м/с;
7. Заокружено је конституисање Војске СР од одељења до оперативних састава који су везани за РиК преко ГШ до Врховне команде;
8. Оствареним резултатима Војске СР створени су повољни предуслови за политичко разрешавање кризе у бившој БиХ, јер је обезбеђе-

387 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, ГШ ВРСБиХ, Поступање са ратним заробљеницима, Пов. бр. 18/28-6, 12.06.1992. године.

388 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1. Наслов нечитак, садржи печат Главног штаба Војске Српске Републике БиХ и потпис генерал-потпуковника Ратка Младића. При дну стране, тешко видљиво, види се да је ријеч о документу из септембра 1992. године. До истих закључака долазимо остатком вањске и унутрашње анализе документа који садржи, осим насловне, и 8 нумерисаних страна. Спомиње назив Српска Република, тј. скраћеницу СР (називи који су се користили у августу и септембру 1992), говори о завршеној операцији Коридор. Спомиње лондонске преговоре и припрему за јесење радове. На крају су откуцани иницијали РМ/ММ. По свим карактеристикама ради се о врсти докумената које је касније периодично издавао ГШ и који углавном носе наслове *Основне карактеристике међународне војнополитичке ситуације*. Документи у правилу, као и овдје анализирани, садрже и поднаслов *Стање у војсци и Задаци за даљи рад*.

на сопствена територија на којој функционише власт српског народа и српске државе која, и поред информативне блокаде и низа других препрека које нам стоје на путу, све више постаје фактор у међународним односима на коју се рачуна у разрешењу укупне кризе на тлу бивше СФРЈ;

9. Захваљујући херојском отпору и високој свести српског народа, као и решености политичког и војног руководства РС, да истраје у борби за очување српства и стварање сопствене државе на прадедовским огњиштима, сада смо дошли у ситуацију да по први пут од доласка наших предака на ове просторе остваримо те циљеве, останемо своји на своме и створимо демократску заједницу у којој ће се поштовати сва цивилизацијска достигнућа и права човека и грађанина“.³⁸⁹

Односи између војне и цивилне власти Републике Српске, прије свега њихова динамика у зависности од дешавања на терену, као и од међусобних односа предсједника др Радована Караџића и команданта ГШ ВРС генерала Ратка Младића, веома су комплексна тема о којој је тешко доносити једноставне закључке. Двије неприкосновено ауторитативне личности на својим позицијама, као и сплет разних околности довели су током рата до одређених врста поларизација, па и затегнутости и одвојености између цивилних и војних структура. Нису изостале ни међусобне оптужбе о тежњама за милитаризацију државе са једне или оне о настојању политизације војске и ратно профитерство са друге стране. Жаришне тачке оваквог стања током рата могу се тражити у дешавањима попут оних половином 1993. године након заустављања операција ВРС у околини Сарајева, на које командант Младић није пристајао. Наставак таквих односа виђен је приликом дешавања познатих под називом „септембар 1993“, за које се вербално, за сада без одговарајућих извора, везује рад обавјештајних служби, када је дошло до својеврсне побуне јединица и појединаца из 1. КК у Бањој Луци која је завршена мирним путем.³⁹⁰ Педесета сједница НС РС одржана 14. и 15. априла 1995. у Санском Мосту била је још једна кулминациона тачка сукоба војних и политичких власти и она се сматра за један од главних покушаја да се са мјеста дужности команданта ГШ разријеши генерал Ратко Младић.³⁹¹ „Предсједник Републике Српске др Радован Караџић је, у својству предсједника и врховног команданта Оружаних снага РС 02.08.1995. године, донио Одлуку о преименовању Главног штаба ВРС у Генералштаб ВРС, који је у условима непосредне опасности или ратног стања истовремено и Штаб Врховне команде. Истом одлуком установио је функцију „специјалног савјетника врховног команданта за коор-

389 Исто.

390 Винко Пандуревић, *н. д.*, 205.

391 Исто, 207.

динацију заједничке одбране РС и РСК“, а указом од 04.08.1995. на ову дужност постављен је генерал-пуковник Ратко Младић командант ГШ ВРС. Према истој одлуци Генералштабом треба непосредно да руководи и командује врховни командант ОС РС.³⁹² Војни кругови на челу са Младићем ову одлуку сматрали су „неуставном и крајње опасном“ у веома тешким моментима Републике Српске због пада РСК.³⁹³ Информативна служба Главног штаба ВРС је 05. августа издала је саопштење генерала Младића. „У рат сам ушао као војник и из њега желим да изађем као војник“,³⁹⁴ главна је порука саопштења које се завршава ријечима „према томе остајем на дужности команданта Главног штаба Војске Републике Српске док ми српски борци и наш народ изражавају подршку и док не будем разријешен те дужности у складу са Уставом и важећим законима о војсци и одбрани“.³⁹⁵ На сједници проширеног колегија команданата ГШ ВРС 5/6. августа, на којој су поред команданата корпуса присуствовали командант 30. пјешадијске дивизије и 9. оперативне групе, ВиПВО и ЦВШ, као и начелници штабова, дата је пуна подршка ставовима генерала Младића.³⁹⁶ Такав став је упућен и Народној скупштини Републике Српске.³⁹⁷ Поводом њеног засједања прослијеђена је информација ГШ ВРС нижим нивоима у које се нагласак ставља на јединство војске у тешким моментима. Ситуација се почела смиривати. „Свако је наставио према властитим убеђењима, а ситуација на фронту је принудила све стране на минимум сарадње у одбрани РС. Председник РС је ипак повукао своју одлуку о смени генерала Младића“.³⁹⁸

Распон нама доступне документације ГШ ВРС говори о опсегу и захтјевностима различитих нивоа активности који се могу градирати, али тешко дефинитивно разграничити. Видљиво је то из докумената из читавог трајања ратних активности. Говоре нам о томе документи о преговорима између зараћених страна који су истовремено и подлога и резултат различитих међународних активности. Рецимо 10. новембра 1992. године потписан је *Споразум о безусловном прекиду непријатељства* од стране представника ГШ ВРС, по овлаштењу Предсједништва Републике Српске, са представницима ХВО и муслиманске стране у присуству представника УНПРОФОР-а. Захтијевала је то наредба у читавом ланцу руковођења и командовања. Ситуација на терену била је знатно отежанија и компликованија него што се то на први поглед чинило из докуме-

392 РЦИРЗ, ГШ ВРС XIX-1-3, Информација о преименовању Главног штаба ВРС у Генералштаб и постављање генерала Младића за специјалног савјетника врховног команданта.

393 Исто.

394 РЦИРЗ, ГШ ВРС XIX-1-3, ГШ ВРС, Информативна служба, 05. августа 1995.

395 Исто.

396 РЦИРЗ, ГШ ВРС XIX-1-3, ГШ ВРС, Народној скупштини Републике Српске, Предсједнику Републике Српске, бр. 04-12/937, РЦИРЗ, ГШ ВРС XIX-1-3.

397 Исто.

398 Винко Пандуревић, *н. д.*, 208.

ната. Од примирја је изузета „регуларна војска Републике Хрватске“.³⁹⁹ Баш у то вријеме на подручју невесињско-мостарског ратишта, али и на подручју Стоца и Љубиња, па све до дијелова требињске општине, гдје је дјеловала Хрватска војска, одвијала се велика муслиманско-хрватска офанзива на положаје ВРС која је до 14. новембра (почела 8. новембра) разбијена.⁴⁰⁰ Сплет ратних дешавања доносио је готово свакодневне изазове. Примирја, кршења договора, ратна дејства, међународне активности зараћених страна мијењали су се брзином покретне траке. Занимљив, у том смислу, је и веома кратак документ од 11. марта 1995. у коме генерал-пуковник Ратко Младић, на основу наређења предсједника Републике Српске др Радована Караџића, наређује команди СРК „затварање плавих путева“. Из њега се види да је оно изазвано погибијом дјевојчица Лаловић Милице (рођ. 1984) и Учур Наташе (рођ. 1986) снајперском ватром непријатеља са десне обале Миљацке по улици Раве Јанковића на Грбавици.⁴⁰¹ Година 1995. била је изузетно захтјевна за дјеловање војних и политичких органа Републике Српске. ГШ ВРС је учествовао и у доношењу и, прије свега, спровођењу *Одлуке о образовању Заједничког савета одбране Републике Српске Крајине и Републике Српске*⁴⁰² од стране предсједника република у фебруару 1995. која је донијета на основу одлуке заједничке *Декларације Скупштине Републике Српске Крајине и Народне скупштине Републике Српске* још из октобра 1992. године. Поменута одлука достављена је, као и захтјев за њено спровођење, команданту ГШ генералу Манојлу Миловановићу 28. фебруара 1995. године.⁴⁰³ „Студиозна анализа стања на ратишту са предлогом мера за јачање борбене готовости ВРС у 25 тачака достављена је од стране Главног штаба, почетком априла 1995. године, Врховној команди у којој је затражена подршка Народне скупштине и свих државних институција за хитну консолидацију снага одбране, јер је претила опасност од опште офанзиве хрватско-муслиманских снага“.⁴⁰⁴ Овакве активности нису у потпуности уродиле плодом, а РСК је агресијом Хрватске у августу 1995. године доживјела егзодус и погром српског становништва тих области. ГШ ВРС наставио је свакодневну „борбу“ са ситуацијом, а једна од кључних одлука након пада 15 западнокрајишких општина је била одлука о спрје-

399 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, ГШ ВРС, Наређујем, бр. 02/5-195, 11.11.1992. године.

400 Више у поглављу *Митровданске офанзиве*.

401 РЦИРЗ, ГШ ВРС XIX-1-3, ГШ ВРС, Затварање плавих путева, Наређење, Стр. пов. бр. 02/2-10, 11.03.1995. године.

402 РЦИРЗ, ГШ ВРС XIX-1-3, Предсједник Републике Српске, Одлука, број: 01-342/95, 20.02.1995.

403 РЦИРЗ, ГШ ВРС XIX-1-3РС, Кабинет предсједника, ГШВ Републике Српске, *Н/Р ГЕН*. Миловановића, Стр. пов. број: 01-342-1/95, 28.02.1995. године.

404 Милован Милутиновић, „Војска и њени борци су одбранили Републику Српску“, *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*, АНУРС, научни скупови, књига XII, Бања Лука, 2007, 973.

чавању пада преосталих општина, тј. одлука ГШ ВРС о одсудној одбрани која је била здушно подржана од стране војске, народа и власти.⁴⁰⁵

Овај веома мали узорак приказаних докумената далеко је од могућности да прикаже комплетну слику дјеловања ГШ ВРС и да ослика детаљано ситуацију на терену, јер то једноставно није могуће нити методолошки исправно. Његова улога је првенствено у сагледавању ширине и вишеслојности дјеловања оружане формације која се формира, развија техничко-материјалну и сваку другу основу у условима непосредних ратних дејстава. У том смислу и кроз такво свјетло потребно је посматрати настанак и дјеловање ВРС у Одбрамбено-отаџбинском рату.

405 Исто, 975.

VI

ГРАЂАНСКИ РАТ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ПРИЈЕДОР 1992. ГОДИНЕ

Град Приједор је почетком деведестих година XX вијека био једно од жаришта грађанског рата у Босни и Херцеговини (БиХ). Становништво је било национално и вјерски измијешано што је довело до жестоких борби и страдања становништва. Иако су борбе у Приједору кратко трајале, до данашњих дана не престаје полемика о карактеру рата у Приједору и његовој околини.

Осврнемо ли се у прошлост, историјски извори нам говоре и о времену суживота и доброг слагања свих становника Приједора и околине. Такав један примјер био је августа 1910. године, када су се српским кметовима придружили и кметови римокатолици и муслимани у борби за своја права против аустроугарске окупационе власти.⁴⁰⁶ Са друге стране било је примјера и међусобних сукоба становника Приједора различитих конфесија, као што су сукоби између православних и муслиманских сељака у селу Омарска 1938. године, као и сличан сукоб, 1939. године, у селу Орловци код Приједора.⁴⁰⁷

Приједор је током Другог свјетског рата био један од главних центара отпора окупатору и хрватским и муслиманским усташама, али исто тако и велико мјесто страдања српских цивила и устаника. У историографији је већ много тога речено о Приједору, Козари и непријатељским офанзивама на српске устанике и цивиле.⁴⁰⁸

Након непуних пола вијека мирног живота у социјалистичкој Југославији Приједор, као и цијела Босна и Херцеговина, се нашао у вртлогу грађанског рата. Унутрашња политичка дешавања, те ескалација сепаратистичких и националистичких тежњи руководства југословенских република водили су незауостављиво у грађански рат. Томе су допринијеле и неке стране силе, прије свега Сједињене Америчке Државе, Ватикан и Њемачка, помажући сепаратисте у југословенским републикама.

⁴⁰⁶ D. Ćurguz, M. Vignjević, *Drugi krajiški narodnooslobodilački partizanski (kozarski) odred Mladen Stojanović*, Prijedor, 1982, 15.

⁴⁰⁷ Исто, 16.

⁴⁰⁸ Исто, 189-201, 261-273, 515-569, 629-777.

Стање у Приједору пред грађански рат 1991. и 1992. године

На првим вишестраначким изборима у БиХ власт у Приједору добила је СДА, чији су кадрови поред општинске власти држали и кључне функције у Станици јавне безбједности Приједор (СЈБ).⁴⁰⁹

Током трајања ратних дејстава између ЈНА и хрватских паравојних формација 1991. и 1992. године муслимани су бојкотовали војне позиве, а у Приједору су исмијавали и вријеђали официре ЈНА.⁴¹⁰ *Функционери СДА, као што су доктори Есо Садиковић и Ариф Бахтијарагић, те Мухарем Церић, инспектор за одбрамбене припреме у СУП-у Приједор, организовали су тзв. Лигу за мир, покушавајући да за своју идеју придобију и већи број Срба, како би њихова иницијатива добила грађански и мултиетнички карактер.*⁴¹¹

Посланик СДА из Приједора и предсједник Општинског одбора СДА Приједор и Регионалног одбора Бања Лука, др Мирза Мујаџић, у љето 1991. године, покушао је спријечити колону тенкова ЈНА да оде раздвојити сукобљене стране на Банији у Хрватској. Убрзо је отпочело копање земуница по муслиманским селима око Приједора и набављање оружја. Према каснијем свједочењу заробљених муслиманских екстремиста Мирза Мујаџић је био „главни организатор за стварање војних формација, као и за наоружавање становника“.⁴¹² Паралелно са овим радњама одређен број муслимана и чланова СДА одлазио је у Хрватску на обуку, те се после обуке враћао кућама, а неки од њих били су запослени у Станици јавне безбједности Приједор.⁴¹³ За једног од њих лично се залагао Мухамед Чехајић, предсједник Скупштине општине Приједор, у писму од 13. септембра 1991. године упућеном Авди Хабибу, помоћнику министра полиције БиХ.⁴¹⁴ Да су чланови СДА из БиХ одлазили у Хрватску на обуку показује и списак за обуку у МУП-у Републике Хрватске од 8. јула 1991. године.⁴¹⁵

У то вријеме у цијелој БиХ, па и у Приједору, Срби и њихови политички представници добијају јавне пријетње. Под изговором очувања БиХ и Југославије нападају се српски представници и српска национална

409 РЦИРЗ, Приједор, Ministarstvo za unutrašnje poslove Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, br. 00633748, Izvještaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9 mj. 1992. g, Prijedor, januar 1993, 1.

410 Тако што су водали коње са објешеном таблом на којој је писало: *Паметнији сам од генерала.*

411 Исто.

412 РЦИРЗ, Приједор, P0056498 ,СЈБ Босанска Градишка, 28.05.1992.

413 Исто, 14.

414 РЦИРЗ, Приједор, Skupština opštine Prijedor, Kabinet predsjednika, br. 01-40/91, Prijedor, 13.09.1991.

415 Spisak kandidata za obuku specijalaca u MUP-u Republike Hrvatske, Stranka Demokratske Akcije, br. 1258/91, Sarajevo, 08.07.1991. Копија у посједу аутора.

обиљежја. Тако је у Чеирецима, крај Приједора, 19. маја 1991, приликом оснивања иницијативног одбора МБО-а (Муслиманско-бошњачке организације), између осталог, упућена и пријетња Србима:

„СДС-у Приједора препоручујемо да се под хитно огради од политике Шешеља и њему сличних, јер ће у супротном муслимански народ схватити да СДС подржава ту политику. Неодговорнима који то у овом моменту помишљају препоручујемо да се случајно не усуде ставити кокарду на главу, јер би поред кокарде могли добити вентилациони отвор на глави. Због горе наведеног иницијативни одбор МБО одлучио је да формира друштво за истребљење кокарди, те друштво за истребљење разбијача Босне и Југославије“.⁴¹⁶

Муслимански представници из Босанске Крајине, према ријечима Мирзе Мујацића, још средином јануара 1991. године, одабрали су ратну опцију рјешења кризе у БиХ.⁴¹⁷ Почетком јула 1991. године Русмир Махмутчехајић, на једном састанку регионалних одбора СДА, изјавио је сљедеће: „Треба почети интензивне активности на припремама одбране муслиманског народа од геноцида, односно потпуног уништења“.⁴¹⁸ Видимо да је прича о геноциду над муслиманима пројектована још прије било каквог војног сукоба у БиХ.

У октобру 1991. у Приједору је био формиран тзв. *Кризни штаб општине Приједор* у чијем саставу су били искључиво грађани муслиманске националности. На чело тзв. Кризног штаба постављен је Мухамед Чехајић, тадашњи предсједник Скупштине општине Приједор и члан Извршног одбора СДА за Приједор, а за чланове су изабрани Мирсад Мујацић, предсједник Извршног одбора СДА за Приједор, Бећир Медуњанин, секретар Секретаријата за народну одбрану Приједор, Хилмија Хоповац из Љубије, Мустафа Хоџић из Козарца и Ђамил Пезо из Приједора.⁴¹⁹

У тзв. Кризном штабу заговарана је идеја о потпуном преузимању власти у Приједору од стране СДА. Уз набављање и дијељење оружја својим члановима и симпатизерима, чланови СДА одлазили су у иностранство да скупљају финансијска средства за куповину оружја. Тако је нпр. почетком 1992. године, уз знање предсједника тзв. Кризног штаба Мухамеда Чехајића, Мирсад Мујацић звани Мирза заједно са Емилом Војниковићем, замјеником секретара за привреду и друштвену дјелатност општине Приједор, отишао у Њемачку и Аустрију гдје је од тамошњих муслимана скупљао новац за оружје. Од прикупљеног новца дио је уплаћен у централу СДА у Сарајеву, а дио у Приједор за потребе наоружавања СДА Босанске Крајине. Илијаз Менић, наставник из Козар-

416 Glas, 29. maj 1991. godine.

417 Novo ogledalo, mart 1999. godine.

418 Исто.

419 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 15.

ца, путовао је у Њемачку да прикупи финансијска средства за СДА Козарац.⁴²⁰ Оружје се могло купити и од припадника ЈНА, који су га доносили са фронта у Славонији – „аутоматска пушка продавана за само хиљаду њемачких марака, а један карабин снајпер... продаван за свега 500 ДМ“.⁴²¹ Почетком 1992. године услиједили су и први оружани инциденти. Тако је 24. јануара бачена експлозивна направа на групу војних резервиста.⁴²²

На састанку тзв. Кризног штаба за Козарац, који су такође чинили искључиво муслимани, 4. марта 1992. године, могло се чути од учесника састанка да је у Козарцу потребно формирати чету за *брза дејства*.⁴²³

Један записник СДА који је потписао Мирза Мујаџић, 30. марта 1992. године, показује да је тада скупљено 2.500 марака за рад СДА.⁴²⁴ Под утицајем Мирсада Мујаџића, а под маском балансирања националне структуре запослених у СЈБ Приједор, Хасан Талунџић вршио је примање полицајаца муслимана, а неки од њих су као припадници ЗНГ-и учествовали у борбама против ЈНА у Хрватској, од којих су многи, попут Мехмеда Авдића и Мухарема Рамића, касније учествовали у борбама у Приједору. Талунџић је новопримљеним полицајцима говорио да ће „у најскорије вријеме муслимани у Приједору преузети власт“.⁴²⁵

Функционери СДА су марта 1992. године у хотелу *Приједор* одржали састанак, на којем је присуствовао и представник Главног одбора СДА из Сарајева задужен за војна питања, као и два представника Главног одбора СДА из Босанске Градишке. Након тог састанка интензивирана је кампања стварања и наоружавања паравојних формација.⁴²⁶

Почетак сукоба у Приједору 1992. године

Након признавања независности БиХ, почетком априла 1992. године, од стране великих сила, прегласавања Срба, кршења Устава БиХ и потпуног занемаривања права српског народа, преласка војних јединица Хрватске на територију БиХ и напада истих на ЈНА и српске цивиле, било је јасно да ће доћи до оружаног сукоба већих размјера. Иста напета атмосфера осјећала се и у Приједору. Избјегли Срби из Хрватске, којих је према неким процјенама било око 7.000 пред почетак сукоба у

420 Исто.

421 Glas, 14. februar 1992. godine.

422 Glas, januar 1992; Документ у посједу аутора.

423 Д. Тадић, *Дневник првог хашког затвореника*, Београд, 2010, 16.

424 Zapisnik SDA, Prijedor, 30.03.1992. Копија у посједу аутора.

425 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 16.

426 Исто.

Приједору,⁴²⁷ бринули су становнике Приједора да ће их можда задесити судбина слична њиховој.

Срби у Приједору почели су се, такође, организовати за предстојећи сукоб. Први су се почели организовати српски припадници СЈБ Приједор, који су формирали тринаест тајних станица милиције са око 1.500 људи. Пошто су водеће функције у СЈБ Приједор држали кадрови СДА, организовање српских полицајаца вршено је тајно, најчешће у просторијама *Друштвеног дома Чиркин Поље*.⁴²⁸

Начелник реформисаног, и од српских кадрова очишћеног, тзв. Штаба ТО БиХ Хасан Ефендић, 29. априла 1992. године, издао је наредбу свим општинским и регионалним штабовима ТО БиХ о спровођењу одлуке тзв. Предсједништва БиХ о нападу на јединице ЈНА које се још нису повукле. Наредба је гласила:

1. „Извршити потпуно и масовно запречавање на свим путним правцима територије Босне и Херцеговине на којима јединице бивше ЈНА отпочињу извлачење техничких материјалних средстава у непосредној координацији са МУП-ом.
2. Извршити блокаду ширег рејона војних објеката из којих се настоје изнијети техничка материјална средства разним врстама формацијских и природних препрека, које треба обезбиједити јединицама Територијалне одбране Републике БиХ и МУП-а.
3. Ненајављеним колонама јединица бивше ЈНА и без пратње МУП-а спријечити излазак из касарне и комуницирање на територији Републике БиХ.
4. Убрзано планирати и отпочети борбена дејства на цјелокупној територији Републике БиХ и иста координисати са Штабом Територијалне одбране регије, округа и Републике БиХ. У оквиру планирања борбених дејстава планирати опсежне мјере заштите становништва и материјалних добара грађана Републике БиХ“.⁴²⁹

Наредба је упућена у 76 тзв. општинских штабова ТО, међу којима и тзв. Штабу ТО Приједор, и у осам тзв. регионалних штабова. Срби у Приједору, као и у цијелој БиХ, доживјели су ово као објаву рата.

Умјесто да тзв. Штаб ТО БиХ пошаље наредбу да се регуларне војне хрватске јединице, које су упале из Хрватске и заједно са муслиманско-хрватским паравојним формацијама вршиле злочине над српским цивилним становништвом, протјерају са територије БиХ он се одлучио обрачунати са остацима ЈНА чији су многи припадници били из БиХ и у којима је српски народ гледао заштитнике од регуларних јединица Хрватске и хрватско-муслиманских паравојних формација.

427 *Козарски вјесник*, 6. мај 1992.

428 РЦИРЗ, Приједор, *Izvještaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9 mј. 1992. g.*, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, br. 00633748, Prijedor, januar 1993, 1.

429 Ministarstvo za narodnu odbranu, *Štab Teritorijalne odbrane Sarajevo*, br. 02/145-1, Sarajevo, 29.04.1992. Копија у посједу аутора.

Ово је довело до акције преузимања власти у Приједору коју је спровело око 400 припадника полиције српске националности, а на основу одлуке Извршног одбора Српске општине Приједор. Акција је спроведена у раним јутарњим часовима, 30. априла 1992. године, када су преузети сви важнији објекти у граду без иједне жртве.⁴³⁰

Одмах након спроведене акције и преузимања власти свим припадницима СЈБ, који нису били Срби, понуђено је да потпишу изјаву о лојалности и остављен им је одређен рок да се одлуче.⁴³¹

Међутим, истог дана је у мјесто Љубија, недалеко од Приједора, у одјељење полиције дошао Мухарем Рамић, припадник СЈБ Приједор који је раније прошао обуку у МУП-у Републике Хрватске. Заједно са својом групом, коју си чинили полицајци Есад Кадић, Расим Дедић, Исет, Лука Бузук и познати криминалац Амир Селман, разоружао је полицајца Симу Стојића и преузео одјељење полиције у Љубији.⁴³² Прва жртва сукоба у Приједору био је Раденко Ђапа, припадник СЈБ Приједор, кога су непозната лица убила 1. маја око 21.30 часова у улици Козарска бб.⁴³³ Ово је довело до погоршања ситуације у Приједору, а рођаци убијеног осветили су се тако што су убили четворо недужних грађана муслимана: Расима и Исмету Шахиновић, Јусуфа Кучуковића и Мумина Рамића. Ситуацију је додатно узбуркао Мухамед Чехајић у директном програму Радија Приједор, гдје је апел за мир искористио да позове грађане само на ценазу Јусуфа Кучуковића. Ова дешавања су одмах искоришћена у пропагандне сврхе, па су тако ХИНА и ХТВ објавили како је у Приједору тада убијено седамдесет људи.⁴³⁴

Трећег маја 1992. године формиран је муслимански ратни штаб, са сједиштем у Хамбаринама, који су чинили Мирсад Мујаџић (предсједник Извршног одбора СДА за Приједор), Хасан Талунџић (службеник СЈБ Приједор), Хусеин Црнкић, Енес Црнкић, Емир Мујаџић, Мухамед Чехајић (бивши предсједник Скупштине општине Приједор и предсједник Кризног штаба), Бећир Медуњанин (бивши секретар Секретаријата за народну одбрану Приједор), Теуфик Заиковић, Хилмо Хоповац и Нихад Кадић. Ратни штаб је пришао и формирању муслиманске полиције чији је начелник био Хасан Талунџић, а његов замјеник Фикрет Кадирић. Посебна пажња поклоњена је организовању и наоружавању ширег подручја Козарац. У ту сврху формиран је и Штаб Територијалне одбране Козарац под вођством Сеада Чиркина, активног војног лица бивше ЈНА.

430 РЦИРЗ, Приједор, Izvještaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9 mј. 1992. g, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, br. 00633748, Prijedor, januar 1993, 1.

431 Исто, 2.

432 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 17.

433 РЦИРЗ, Приједор, бр. 08/4. 1/773-8-1/11 од 05.04.2011, 1.

434 Козарски вјесник, 8. мај 1992.

Поред њега у штабу су били Бећир Медуњанин, Бесим Алчић и Фикрет Паратушић. Штаб је био смјештен у подземном бункеру изграђеном на брду Бараковац, гдје су били инсталирани телефон 31-522 и радио-станица. Изграђена су и митраљеска гнијезда и то три према Козаруши, три према Ламовитој и једно према Трнопољу. Радио-веза одржавана је са Приједором и Ивањском одакле је очекивана подршка у случају борби, а везисти су били Хазим Гутић и извјесни Бешић звани Њуфло.⁴³⁵

На основу пронађене документације утврђено је да је свако муслиманско насеље имало формиране водове и чете, а велики број ових паравојних формација био је наоружан. Само у оквиру тзв. Штаба ТО Козарац било је по јединицама распоређено 3.599 људи, од чега је знатан дио припадника био униформисан.⁴³⁶

Истог 3. маја у мјесној заједници Козаруша одржан је састанак муслиманског тзв. *Штаба за очување мира* чији је предсједник био Вахид Мујкановић. На састанку је приговорено СДС-у општине Приједор због преузимања власти. Донесена је и *Декларација о правилима понашања у циљу очувања мира*.⁴³⁷

Видимо да су истог дана у околини Приједора дјеловале једна ратна и једна мировна муслиманска организација. Остаје питање колико је та мировна опција била искрена, када знамо да су чланови Кризног штаба Приједор, који је требао да се стара о безбједности свих грађана Приједора, радили на наоружавању муслимана и Хрвата, а између осталог формирана је и ТО у Козаруши. О томе свједочи мобилизациони списак за Козарушу I са 105 имена војника.⁴³⁸

У самом граду Приједору долазило је до спорадичних инцидената током маја са паравојним формацијама. Тако је 8. маја у Приједору око 22.30 пуцано на полицијску патролу, а нападачи су били четворица припадника муслиманских паравојних формација од којих је један био идентификован, Един Татаревих.⁴³⁹

Посљедњих десет дана маја дошло је до наглог погоршења ситуације и почетка отвореног рата. До тада су преговоре са српским властима општине Приједор представници муслимана и Хрвата користили да се што боље припреме за општи рат. Крајем маја су одлучили да крену у коначну офанзиву.

Муслимански ратни штаб на састанку, одржаном 22. маја, у кући

435 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 18-20.

436 Исто, 18.

437 *Козарски вјесник*, 8. мај 1992.

438 Teritorijalna odbrana Republike BiH, Štab Teritorijalne odbrane Kozarac. Документ у посједу аутора.

439 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 17.

Енеса Црнкића у Хамбаринама, којем је присуствовао и Мирсад Мујаџић, одлучио је да се поставе пунктови на улазима у муслиманска насеља и да се нападају припадници војске који буду хтјели туда проћи. Направљене су три групе гдје је једна, у којој су били Мирсад Мујаџић, Емир Мујаџић, Асмир Вехабовић, Хусеин Пашић, Енес Црнкић, Хусеин Црнкић и Самир Калтак, заузела позицију на једној страни пута Приједор-Љубија. Друга група се налазила на самом пункту, а чинили су је Азиз Алишковић, Ферид Сикирић и још једно непознато лице са пушкомитраљезом. Трећа група, коју је предводио Дамир Хабибовић, заузела је положаје који су били удаљени од пута. Сви положаји заузети су око 17.00 часова.⁴⁴⁰

Око 18.00 часова наишао је аутомобил у којем се налазило једно лице у цивилу, које је возило, и пет резервиста ЈНА у униформама. Послије заустављања аутомобила са пункта је отворена пушчана ватра приликом чега су убијени војници Радован Милојица и Раде Лукић, а рањени су Ратко Милојица, Синиша Мијатовић и Недељко Антуновић (Хрват) и Миленко Лулић (Хрват). Након тога нападачи су назвали Станицу полиције Приједор рекавши да је војна патрола напала пункт и да има мртвих и рањених. Након сат времена дошла су амбулантска кола из Приједора у пратњи два тенка и два возила која су се након преузимања жртава вратила назад.⁴⁴¹

Након тога у Хамбарине су дошле двије наоружане групе паравојних формација. Једна под командом Славка Ећимовића са око четрдесет људи, а друга сличног броја под командом поручника Мухића. Обје ове групе зазеле су положаје у Хамбаринама. Војска Српске Републике БиХ затражила је да се сутрадан, 23. маја, до 14.00 часова предају нападачи на резервисте. Пошто то није учињено дошло је до сукоба који је резултирао разарањима и људским жртвама како код војске тако и код побуњеника. Овим је и званично почео рат у Приједору.⁴⁴²

Приједорске власти су преко *Козарског вјесника* упутиле проглас у којем су захтијевале да се све нелегално оружје преда у касарну *Жарко Згоњанин*, а као знак распознавања нагласили су да они који буду долазили са оружјем да га предају истакну бијеле заставе.⁴⁴³ Како су наредни догађаји показали, многи становници оружје нису предали.

Полицајци муслиманске националности ангажовали су се у редовима *Зелених беретки* на подручју Козарца, а многи други који су радили у граду или у насељу Љубија и становали у насељима са већинским неспрским становништвом стали су на страну паравојних формација или су вратили наоружање и опрему у СЈБ Приједор.⁴⁴⁴

440 Исто, 19.

441 Исто.

442 Исто, 19-20.

443 *Козарски вјесник* 23.05.1992.

444 РЦИРЗ, Приједор, *Izvjestaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljed-*

Штаб тзв. ТО Козарац, 23. маја 1992. године, извршио је општу мобилизацију на подручју Козарца и околних мјеста Козаруше, Трнопоље, Камичани, Бабићи и Кевљани. Позиви су дијељени са печатом тзв. Штаба ТО Козарац преко курира. Исти дан паравојне формације Козарца сазнале су да ће сутрадан из Бање Луке за Приједор проћи тенковска колона, те су почеле припреме за пресретање и уништавање колоне.⁴⁴⁵

У недјељу, 24. маја, у поподневним часовима са обје стране пута Приједор-Бања Лука, у близини кућа Мехмеда Јакуповића и Мустафе Јакуповића, заузети су борбени положаји. Нападаци су били наоружани зољама, митраљезима, пушкама и пиштољима. Такође, имали су и радио-станицу смјештену у љетној кухињи Изета Јакуповића којом је руковао Нихад Јакуповић позивног знака *Дрина* док је Штаб у Козарцу имао позивни знак *Долина*.⁴⁴⁶

Тенковска колона је наишла око 14.30 часова, када је на њу отворена ватра из свих расположивих оружја. Том приликом погинуо је војник Јован Згоњанин погођен снајперским метком.⁴⁴⁷ Након тога дошло је до борбе између војске и побуњеника и преузимања Козарца од стране српске војске.

Упоредо са борбама у Козарцу, у ноћи између 24. и 25. маја, извршен је и напад муслиманских снага на касарну *Жарко Згоњанин* у приједорском насељу Урије. Напад је изведен из правца насеља Пухарска са већинским муслиманском становништвом, а извела га је група коју су предводили полицајац Сенад Грозданић, те Џевад и Саид Грозданић и Хамдија Баљић.⁴⁴⁸ Напад на тенковску колону на путу Приједор - Бања Лука и касарну говори о синхронизованим оружаним активностима паравојних формација.

Дио муслиманских снага, који се повукао испред војске, 28. маја, на састанку у шуми званој *Пањик*, на ширем подручју рејона Курево, организовао се и договорио да 30. маја у раним јутарњим сатима нападну сам град Приједор. Том групом, која је бројала око 350 људи, руководили су Изет Мешић звани Хаџија и Славко Ећимовић (Хрват).⁴⁴⁹

Напад на Приједор кренуо је из шуме *Пањик* око 4.00 часа са пет борбених група. Прва група под Славком Ећимовићем имала је задатак да узме зграду Дома официра, мост на ријеци Сани који спаја насеље Тукови

njih 9 mj. 1992. g, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, br. 00633749, Prijedor, januar 1993, 2.

445 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 21.

446 Исто, 22.

447 РЦИРЗ, Приједор, бр. 08/4. 1/773-8-1/11 од 05.04.2011, 2.

448 *Козарски вјесник*, 29. мај 1992. Документ у посједу аутора.

449 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 23.

са Приједором, хотел *Приједор*, а након тога и Радио-станицу Приједор. Друга група под командом Асима Мухића имала је задатак да из правца ријеке Сане нападне зграду општине и СЈБ, а трећа група под командом Халима Мехића имала је исти задатак, али да напад изврши из правца зграде рудника жељезне руде. Четврта група под командом Едина Чајића имала је задатак да заузме тзв. *велики подвожњак*, и тиме прекине комуникацију између насеља Урије, у којем се налазила касарна и болница, и ужег центра Приједора, као и да се повеже са паравојним формацијама у насељу Доња Пухарска. Пета група под командом Кемала Алагића званим Дивјак имала је задатак да обезбјеђује заузете објекте.⁴⁵⁰

Након уласка ових формација у Приједор дошло је до борбе војске и полиције са овим групама што је довело до погибије 18 и рањавања око 20 војника и полицајаца. Све групе су успјеле да дођу до својих циљева и нису пазиле у кога пуцају, да ли су то војници и полицајци или цивили или чак кола Хитне помоћи. Тако је група која је заузела тзв. *велики подвожњак* пуцала у болничка кола Хитне помоћи, приликом чега је возач кола Горан Драгојевић рањен са 32 метка, али је ипак успио да се одвезе неколико стотина метара даље гдје је пронађен и успио је да преживи.⁴⁵¹

Иста борбена група је у близини тзв. *великог подвожњака* пуцала и у војна санитетска кола која су била видно обиљежена и са упаљеним ротационим свјетлима, приликом чега су рањени Драган Вучета и Ранко Томаш, који су се налазили у санитетском возилу.⁴⁵²

Припадник паравојних формација, Џевад Џенановић, које су нападале преко моста на Сани, водио је забиљешке, па је овако описао њихов напад:

„Киша пада ја са својом групом идем на хотел и Рибар, остали се поредали по Приједору, ту смо наишли на ауто на војнике па смо их морали побити. Нисмо били свега 4 сахата у Приједор, јер је (нечитко) из Пухарске и осталих мјеста придружити па нису. Ми смо морали повући се једва када је нас туко транспортер до пет смо Сану прелазили по киши назад сакрили смо се у шуму ту око нас су падале гранате, ту смо остали до ноћи“.⁴⁵³

Сукоби су вођени широм Приједора, а најжећи су били код хотела *Приједор*, ресторана *Рибар*, насеља Берек, у близини гимназије, општине и СЈБ Приједор. У Средњошколском центру нападачи су се утврдили, а у згради Средње мјешовите школе су држали заробљенике. Заробљеницима који су били рањени није указана медицинска помоћ.⁴⁵⁴

Војска и полиција из Приједора одбила је све нападе након чега су

450 Исто.

451 РЦИРЗ, Приједор, бр. 08/4. 1/773-8-1/11 од 05.04.2011, 7.

452 Исто.

453 РЦИРЗ, Приједор, Биљешке Џевад Џенановић.

454 РЦИРЗ, Приједор, бр. 08/4. 1/773-8-1/11 од 05.04.2011, 4-6.

се све паравојне групе повукле, на планину Курево, између ријеке Сане и Љубије. На Куреву су консолидовали своје редове и организовали се за извођење нових напада на војску, полицију и цивиле, а нису били поштеђени ни муслимани који су прихватили српску власт у Приједору. Вођа ове групе био је Кемал Алагић звани Дивјак.⁴⁵⁵

Прије него што је Алагићева група похватана, 4. новембра 1993. године, починила је многе злочине над Србима и муслиманима у околини Приједора. Тако су, 21. јула 1992. године, у мјесту Ризвановићи, ликвидирали Мирка Даљевића, а истог дана заробили су војника Зорана Јошкића којег су одвели у шуму Курево, гдје су га након мучења ликвидирали 23. јула. Истог дана, 23. јула, у мјесту Раљаш убијени су Борислав Жујић, Миленко Гојић и Милан Ђургуз.⁴⁵⁶

У мјесту Кончари су 3/4. августа 1992. године убили цивила Стојана Дотлића, коме су провалили у кућу и нанијели му двије ране ножем у предјелу врата и лијевог рамена које су биле смртоносне. Половином истог мјесеца у мјесту Зецови, Стари град бр. 175, у кући породице Џенановић, на којој је писало *Ова кућа је под заштитом ЈНА*, поменута група је убила Вејсила Џенановића, његовог зета Енреса Реџића,⁴⁵⁷ Азану Џенановић, Фахрудина Реџића, Меила Реџића, Вахида Реџића и његовог брата чије име није идентификовано.⁴⁵⁸

Крајем августа 1992. године почињени су злочини у мјестима Ламовита, Козаруша и Подграђе. У Ламовитој су 27. августа убијени цивили Стојан Јањић и Марко Дакић, који су убијени с леђа док су се возили на трактору, кога су припадници паравојних формација након тога запалили заједно са лешевима убијених. У Козаруши је 29. августа убијен цивил Остоја Балтић, на чији је аутомобил, који се кретао старим путем Приједор-Козарац, отворена ватра, а након што су возача убили запалили су аутомобил. Истог дана у Подграђу је убијен цивил Божо Инђић у чију је кућу упала једна група, а након убиства запалили су кућу.⁴⁵⁹

Дана 8. септембра 1992. године, у Зецовима, је дошло до новог злочина када су убијени Милан и Стојан Ступар, те Раде Бабић. Злочинци су леш Стојана Ступара запалили, а лешеве Милана Ступара и Раде Бабића бацили у бунар након чега су дио бунара над земљом запалили.⁴⁶⁰ Муслиманске паравојне снаге су наставиле терор и током 1993. године. Тако су у Доњој Љубији, 22. августа 1993. године, испред његове куће,

455 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 23-24.

456 РЦИРЗ, Приједор, бр. 08/4. 1/773-8-1/11 од 05.04.2011, 8.

457 Име је написано нечитко, па се не види добро да ли се лице звало Енрес или Енес или слично.

458 РЦИРЗ, Приједор, Министарство унутрашњих послова, Центар јавне безбједности Приједор, бр. 11-17/02-МР-КУ-562/94, 24.

459 Исто, 25.

460 Исто, 24.

усмртиле Асмира Шумића. До краја 1993. године похватани су скоро сви екстремисти који су предани у Истражни затвор Бања Лука.⁴⁶¹

На подручју Приједора била су формирана и три сабирна центра Кератерм, Трнопоље и Омарска. Кроз те сабирне центре прошло је више хиљада људи, углавном муслимана и Хрвата, од којих су многи учествовали или били умијешани у оружане сукобе. Са њима је обављено око 6.000 информативних разговора. Сабирни центри Кератерм и Омарска расформирани су 21. августа 1992. године, док је Трнопоље остало у функцији до новембра 1992. године. Организовано је више конвоја којима су људи из сабирних центара били превезени у правцима Скендер Вакуфа, Бугојна, Карловца и Градишке.⁴⁶²

461 Исто.

462 РЦИРЗ, Приједор, Izvještaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9 mj. 1992. g, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Centar službi bezbjednosti Banja Luka, Stanica javne bezbjednosti Prijedor, br. 00633749, Prijedor, januar 1993, 4.

VII

ОПШТИНА ДОБОЈ ОД ВИШЕСТРАНАЧКИХ ИЗБОРА ДО СЕПТЕМБРА 1992. ГОДИНЕ

Општина Добој се налази у сјеверном дијелу Републике Српске, на обали ријеке Босне, између њених највећих притока Усоре и Спрече. Једним дијелом ослања се, долином Спрече, на планину Озрен. Дијелом према Модричи ослања се на планину Требаву која се веже за ободу Посавине. На западу се налази ниска планина Крњин.

Општина Добој има повољан географски положај. Дуж тока ријеке Босне води најважнија саобраћајница из Посавине у унутрашњост Босне, којом се даље ка југу, долином Неретве, стиже на јадранску обалу.⁴⁶³ Развијен је друмски и жељезнички саобраћај, који доприноси развоју осталих привредних грана. Према томе, може се рећи да Добој представља једну велику комуникацијску спону између источног и западног дијела Републике Српске. У општини је развијена металска, текстилна и прехрамбена индустрија. Такође је развијен и саобраћај, посебно жељезнички. Највећи жељезнички чвор у БиХ налази се у Добоју, као и сједиште Жељезница Републике Српске.

Пред избијање грађанско-етничко-вјерског сукоба у Босни и Херцеговини (1992-1995), Добој је убрајан у средње развијене општине. Посебно је била развијена прерађивачка индустрија, а постојали су и солидни индустријски капацитети који су запошљавали скоро половину радно способног становништва. Међу предузећима која су остваривала значајне добити истицала се *Босанка*, која је производила прерађевине од сировог воћа и поврћа и производе пласирала широм Југославије и Европе. Добро је била развијена и текстилна индустрија, која се истичала по производњи квалитетног текстила, као и *Трудебеник*, који је био познат по производњи машина, посебно компресора. Општина Добој је богата рудама, рудник лигнита *Станари* (од 2014. се налази у општини Станари), као и *Кречњак*, који је производио и још увијек производи веома квалитетан креч, док се на озренском подручју налази неколико изворишта термалних вода.⁴⁶⁴

463 Драгиша Д. Васић, „Добој и Тешањ уочи и у вријеме Аустроугарске окупације 1878. године“, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, година 3, број 3, Бања Лука 2011, 107.

464 Узводно од Добоја у градовима Лукавац, Тузла, Теслић, Зеница и Сарајево налазиле су се фабрике загађивачи, који нису допуштали да се вода из ријека Босне

Организација политичког живота

Према резултатима пописа 1991. у општини Добој било је 102.546 становника (муслимана 41.268, Срба 40.020, Хрвата 13.283, Југословена 5.637 и осталих 2.338) а у самом граду 27.579 становника. Оснивачка скупштина Градског одбора СДА одржана је 2. септембра 1990. године. За председника је изабран Ахмет Аличић,⁴⁶⁵ а 28. октобра 1990. одржана је Оснивачка скупштина ХДЗ. За председника је изабран Јозо Мандић, а за потпредседнике Мате Павловић и Лука Чалић,⁴⁶⁶ док је 24. октобра исте године одржана општинска конвенција Демократског социјалистичког савеза Добој за чијег председника је изабран Мирко Пејановић.

На изборима одржаним 18. новембра 1990. године било је седам партија које су освојиле већи број мандата у Скупштини општине. Кандидати са независне листе освојили су 2 мандата, кандидати са листе Савеза комуниста Босне и Херцеговине (СК БиХ) 14 мандата, кандидати са листе ХДЗ 10 мандата, са листе СДА 27 мандата, листа СДС-а освојила је 31 мандат, листа Демократски социјалистички савез три мандата, док је листа реформске снаге, омладина и приватна иницијатива освојила 13 мандата.⁴⁶⁷ Највише гласова добили су Милан Нинковић (СДС) и Енес Аљић (СДА). Излазност на изборима била је 69,65%. За председника Скупштине општине Добој изабран је Ахмет Аличић из СДА, док су потпредседници били Драго Љубичић из СДС-а и Мато Павловић из ХДЗ-а. За председника Извршног одбора изабран је Борислав Паравац.⁴⁶⁸

Прва конститутивна сједница Скупштине општине одржана је 18. децембра 1990. године у великој сали Скупштине општине са почетком у 10 сати. У сазиву прве вишестраначке скупштине био је 91 одборник. На сједници Скупштине општине донесена је одлука о смјени председника Скупштине Фахрудина Мулаомеровића због истека мандата. Већ на првој сједници осјетиле су се тензије између посланика три највеће странке. Незадовољни расподјелом функција посланици СДА су блокирали рад Скупштине. Била су примјетна и страначка варнице између ХДЗ-а и СДП-а. СДС је изнијела констатацију да је у општини Добој ћирилица, као једно од важећих писама, скоро избачено из употребе. Већина посланика се сложила с том констатацијом, јер су се сви документи у институцијама куцали на латиничном писму.⁴⁶⁹

На сједници је било разматрања и о стању у привреди. Донесен је закључак да је стање у привреди тешко, предузећа су се затварала због

и Усоре користи за наводњавање пољопривредних површина. Пољопривредна производња из тих разлога није могла да оствари већи степен развијености.

⁴⁶⁵ Фахрудин Капетановић, Рашид Муминагић, *Добој у двадесетоме стољећу*, Добој – југ 2008, 881.

⁴⁶⁶ Исто, 884.

⁴⁶⁷ *Службени гласник општина Добој*, 27.12.1990, број 13.

⁴⁶⁸ Исто, 18.12.1990, број 11-12.

⁴⁶⁹ *Глас комуна*, година XLVI, број 1727, 27. март 1991, 4.

неизмирених обавеза и блокаде жиро рачуна. Дobar дио привреде је био ослободен на извоз у земље Персијског залива. У истом временском периоду Ирак је извршио војну интервенцију на Кувајт, а ускоро је успиједила и војна интервенција САД-а. Предузећа из Добоја и регије изгубила су тржиште које су имали, што се негативно одразило на привредни раст.

У априлу Добој је посетио Стјепан Кљујић, члан Предсједништва СР Босне и Херцеговине. Закључак састанка са добојским руководством је био тај да је стање у привреди јако тешко, јер је пољопривреда неразвијена због загађености ријека, што онемогућава заливање пољопривредних култура. Сва добојска предузећа имала су проблем извоза преко републичких граница, као и неуспјешна потраживања од предузећа из других република.⁴⁷⁰ Крајем године индустријска производња је пала за 43%. Буџет општине Добој за 1991. годину износио је 132.976.639 милиона динара.

Почетком 1992. године у апотекама је била изражена несташница лијекова. Примјетна је била и несташнице нафтних деривата, због немогућности набавке и прераде истих у Босанском Броду и Модричи. Напетост и несигурност у граду одразила се и на регруте добојске и теслићке регије. Од позваних 107 регрута, њих 53 се јавило на позив. У истом периоду изражена су била поскупљења робе широке потрошње. У општини Добој налазило се више касарни ЈНА, а једно од складишта налазило се и у насељу Шеварлије. Највећа касарна је била у градском насељу Миљковац гдје био стациониран гарнизон 4. јули. Командант добојског гарнизона био је потпуковник Вељко Босанац, док је командант 6. пјешадијског пука био потпуковник Ђазим Хаџић.⁴⁷¹

У априлу мјесецу 1991. основано је, односно обновљено, Српско културно и просвјетно друштво *Просвјета*. За предсједницу Управног одбора друштва изабрана је Мирјана Шајиновић. Већ сљедећег мјесеца, тј. 18. маја, одржана је Конститутивна скупштина огранка Матице хрватске. За предсједника је изабран Стипо Чичак.⁴⁷² Послије вишемјесечних припрема у Светосавском дому у Добоју, одржана је Оснивачка скупштина Српског омладинског савеза БиХ. За предсједницу Главног одбора СОС-а изабрана је Јелена Терзић (23) из Добоја.⁴⁷³ У овом периоду муслимани су основали добротворно друштво Мерхамет, Муслимански омладински савез, као и Препород.⁴⁷⁴ Почетком децембра основан је Патриотски фронт, који је окупљао грађане независно од страначке, националне, вјерске и сваке друге припадности.

470 Исто, број 1730, сриједа 17. април 1991, 8.

471 Smail Ćekić, *Agresija na republiku Bosni i Hercegovinu (planiranje, priprema, izvođenje)*, Sarajevo, 2004, 598-600.

472 Глас комуна, број 1732, сриједа 1. мај 1991, 8.

473 Хронологија догађаја на простору претходне Југославије 1990-1995, 32.

474 Глас комуна, број 1732, сриједа 1. мај 1991, 4.

На годишњој скупштини СДС-а у Добоју, 11. јуна 1991. године, за предсједника је изабран Милан Нинковић, а за потпредсједника Миленко Глигорић. У јуну је одржан митинг за мир у БиХ и за цјеловиту Југославију у Которском (насеље код Добоја). Неколико дана послје одржан је протест против цијепања Југославије у градском парку *Народних хероја*. Истог мјесеца одржана је Оснивачка скупштина дистрофичара Добој. За предсједника Скупштине изабрана је Емина Алиџић, а за секретара Аница Ивановић. Рад Кола српских сестара при Српској православној цркви обновљен је 24. августа.

Почетком септембра 1991. организован је митинг мира у парку *Народних хероја*. Организатори скупа били су СДС и Југословенска муслиманска организација. На скупу су осуђени иступи Стјепана Кљујића, Јуре Пеливана, Ирфана Ајановића и посебно Мухамеда Ченгића,⁴⁷⁵ јер нису пристајали да БиХ остане у саставу Југославије. Предсједник Скупштине општине у октобру примио је Тонија Абота, који је био на челу мисије Европске економске заједнице. Током разговора је закључено да је основни циљ рјешење постојеће кризе, односно очување мира у Босни и Херцеговини.⁴⁷⁶

Команда Бањалучког корпуса, 30. јуна 1991, објавила је проглас у којем је тражила да се војни обавезници хитно јаве у своје ратне јединице.⁴⁷⁷ На ратиштима у Хрватској погинуло је десет војника са простора Добојске регије.⁴⁷⁸ Током августа у Добој је из Славоније стигло око 600 избјеглих лица, која су била смјештена или у прихватним центрима или код родбине.⁴⁷⁹ Према подацима Црвеног крста у њиховим просторијама 15. августа било је смјештено 280 избјеглих лица са простора Винковаца, Борова Села, Тење и других мјеста из Хрватске.⁴⁸⁰ Према општинским подацима у октобру их је било 1.147, а становништво Добоја помагало је разним потрештинама.⁴⁸¹

Почетком новембра 1991. године формирана је *САО Сјеверна Босна*.⁴⁸² У састав ове области ушао је српски народ који живи у општинама: Бановићи, Босански Брод, Босански Шамац, Добој, Дервента, Грачаница, Градачац, Лукавац, Маглај, Модрича, Оџак, Орашје, Сребреник, Теслић, Тешањ, Завидовићи, Живинице. За предсједника Скупштине био је

475 Исто, број 1751, сриједа 11. септембар 1991, 5.

476 Исто, број 1756, сриједа 16. октобар 1991, 4.

477 *Хронологија догађаја на простору претходне Југославије 1990-1995*, 36.

478 *Билтен Бањалучког корпуса* 1/1991, 6.

479 *Глас комуна*, број 1746, сриједа 7. август 1991, 5.

480 Исто, број 1748, сриједа 21. август 1991, 6.

481 Исто, број 1758, сриједа 30. октобар 1991, 10.

482 *Hasib Mušibegović, Na razmeđu milenijuma (sigurnosne determinante demografskih promjena na prostoru srednje Bosne u periodu od 1992. do 2005. godine)*, 62-63. Аутор ове књиге сматра да је проглашењем САО у БиХ извршен државни удар на ову републику.

изабран Никола Перишић, док су потпредсједници били Милован Бјелошевић и Благоје Симић.⁴⁸³ На проглашење САО Сјеверна Босна бурно су реаговале странке СДА и Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине, сматрајући да је САО Сјеверна Босна економски, културно и на сваком другом пољу неодржива.

У Подновљу је током новембра била организована сеоска стража, коју је предводио Винко Предојевић - Цапар. Иначе, ову сеоску стражу организовали су припадници хрватског народа, а Служба јавне безбједности Добоја била је похапсила рушитеље јавног реда и мира, којима је био одређен притвор. Становништво је додатно било узнемирено, јер су се чули пуцњеви из аутоматских пушака резервиста који су се враћали из Херцеговине и Крајине.⁴⁸⁴ У мјесној заједници Пољице формирана је добровољачка чета ЈНА. Циљ ове чете је био да заштити значајне привредне објекте и становништво, а била је мјешовитог националног састава. За команданта јединице постављен је резервни капетан Мирсад Дурмић. У Шешлијама код Добоја редовна полицијска контрола зауставила је теретно возило са њемачким таблицама, које је било пуно ратне опреме. Роба је била њемачке католичке мисије *Балинген* намијењена „напаћеном хрватском народу Посушја“.⁴⁸⁵

На плебисциту, одржаном 9. и 10. новембра у Добоју, који је организовала СДС, 99,9% Срба гласало је заостанак у Југославији. На 57 бирачких мјеста изашло је 33.006 гласача.

Општина Добој од проглашења Српске Републике Босне и Херцеговине до операције *Коридор-92*

Конституисање Српске општине Добој

Проглашење Српске Републике БиХ није битније утицало на живот становништва које је било заокупљено свакодневним животним искушењима. Почетком године у школски систем образовања уведена је вјеронаука, на шта су поједини професори и ђаци негодовали, сматрајући да ће то довести до нових подјела.⁴⁸⁶ Упркос негодовању, вјеронаука је ипак постала обавезан предмет за све ученике.

Средином јануара 1992. године у Добоју је одржан састанак САО Сјеверна Босна и Хрватске заједнице Босанска Посавина. Састанку су

483 Глас комуна, број 1759, сриједа 6. новембар 1991, 4.

484 Исто, 7.

485 Исто, број 1762, 13. новембар 1991, 10.

486 Глас комуна, број 1769, 15. јануар 1992, 4.

присуствовали др Никола Кољевић, члан Предсједништва СРБиХ, Милан Бјелошевић из СДС-а и Ико Станић из ХДЗ-а. Тада је одлучено да се уложи максимални напори за очување мира у Посавини. У истом периоду села Јоховац, Фоча, Буковац, Врандук, Велики Прњавор и Ритешић тражила су да се припоје општини Дервента, али су њихови захтјеви одбијени као неосновани.⁴⁸⁷

Од 29. фебруара до 1. марта у БиХ је одржан референдум. Референдумско питање је гласило: „Да ли сте за суверену и независну БиХ, државу равноправних грађана, народа БиХ, Муслимана, Срба и Хрвата?“ На референдум се одазвало 50% грађана Добоја, већина је одговорила потврдно.⁴⁸⁸ Српски народ је углавном бојкотовао референдум.

У фебруару је био минираан мост на ријеци Сави код Босанског Шамца, што се одразило на Добој током марта када је био примјетан недостатак сировина у фабрикама, као и отежано пласирање готових производа на тржиште, што је даље условило смањење производње. Аутобуси на локалним линијама нису саобраћали, а возови који су кренули из Сарајева према Добоју заустављени су у Подлуговцима. Били су блокирани путеви према Модричи и Босанском Шамцу. Једини излаз био је преко Дервенте и Босанског Брода, али стање у тим општинама је било критично и напетост. Стање у Добоју се из дана у дан погоршавало, а од средине фебруара до краја марта на подручју општине десило се 20 експлозија. У самом граду потролу војне полиције код хотела *Ушће* напала је група екстремиста, када је лакше рањен један војник.⁴⁸⁹

Наведене околности и несигурност резултовале су конституисањем Српске општине Добој. У одлуци је стајало да се: „На основу Уставом прокламованих права народа на самоопредјељење, а у складу са израженом вољом српског народа на одржаном плебисциту, одборници у Скупштини општине српске националности, посланици Скупштине Републике Босне и Херцеговине српске националности са простора општине Добој и предсједници мјесних одбора СДС-а на мјесним заједницама које у Скупштини нису заступљени одборницима, на засједању одржаном дана 26.03.1992. године, донијели су одлуку о конституисању Скупштине српског народа општине Добој“.⁴⁹⁰ За предсједника Скупштине српског народа општине Добој изабран је Драго Љубичић. На основу члана 265. Устава Босне и Херцеговине, те воље српског народа са подручја општине Добој изражене на плебисциту одржаном 9. и 10. новембра 1991. године, а у складу са чланом 3. одлуке о оснивању Скупштине српског народа општине Добој, Скупштина српског народа, на засједању одржаном дана

487 Исто, 6-7.

488 Исто, број 1775, 9. март 1992, 4.

489 Исто, број 1778, 18. март 1992, 8.

490 *Службени гласник Српске општине Добој*, број 1, година 1, петак 27. март 1992. године.

26.03.1992. године, донијела је одлуку о оснивању Српске општине Добој.⁴⁹¹

Територију српске општине Добој чинила су насељена мјеста: Бољанић, Божинци Доњи, Брестово, Буковица Мала, Буковица Велика, Бушлетић, Церовица, Цвртковци, Чивчије Осјечанске, Добој, Глоговица, Грабовица, Грапска Доња, Јабучић Поље, Јелањска, Кладари, Костајница, Опсине, Осјечани Доњи, Осјечани Горњи, Осредак, Кожухе, Липац, Љеб, Љескове Воде, Мајевац, Митровићи, Остружња Доња, Остружња Горња, Палежница Доња, Палежница Горња, Плочник, Подновље, Порјечје, Придјел Доњи, Прњавор Мали, Радња Доња, Рашковци, Ритешић, Станари, Станови, Скиповац Доњи, Скиповац Горњи, Стријежевица, Суво Поље, Текућица, Тисовац, Трбук, Трњани, Зарјеча, Витковци, Осојница, затим насељена мјеста Трњачани, Кречане, Јасеница и Зелиња Горња.⁴⁹²

Са оснивањем Српске општине Добој дошло је и до територијалних промјена, што је условило промјене у структури становништва.⁴⁹³ Поред територијалних промјена на територији општине била су заступљена сва три народа, док је српски народ чинио већину. У селима Придјел Доњи, Которско и др. и даље је било већинско муслиманско становништво. Такође, овдје нису наведена ни мања насељена мјеста као што су: Поточани, Шеварлије, Свјетлица, Сјенина Ријека и Грапска, јер су у тим мјестима већину становништва чинили припадници муслиманског народа. Исти случај је и са Драгаловцима пошто су већину становништва чинили припадници хрватског народа. Сва наведена мјеста су после потписивања Дејтонског мировног споразума припала Републици Српској и добојској општини. Предсједник Оснивачке скупштине Српске општине Добој био је Милан С. Нинковић, потпредсједник је био Миљивоје Гаврић, док је предсједник Извршног одбора Српске општине Добој био Борислав Паравић. После оснивања Српске општине Добој прешло се на сређивање стања у градској служби, оснивању Центра јавне безбједности, суда, тужилаштва⁴⁹⁴ и свих осталих градских институција.

491 Исто, 3.

492 У састав Српске општине Добој ушла су мјеста која су до 1992. била у саставу општине Маглај, као што су Рјечица, Пакленица Доња, Пакленица Горња, Осојница, Трбук, Стријежевица, Јабучић Поље. Док Тешањ, Алибеговци, Присаде и Мравићи нису ушли у састав општине.

493 После потписивања Дејтонског мировног споразума створене су општине Добој-Југ и Добој-Исток, које се налазе на територији Федерације Босне и Херцеговине.

494 Основни суд и Тужилаштво због ратних дешавања основани су тек у октобру мјесецу. Касније је основан и Окружни суд у Добоју.

Први међунационални сукоби

У Теслићу је 24. јануара 1992. године формирана хрватска заједница *Усора*. Њени основни циљеви били су привредна, културна и политичка сарадња на подручју Добоја, Теслића и Тешња, са циљем међусобног повезивања хрватског народа. За предсједника је изабран Фрањо Братић (Тешањ), док су потпредсједници били Иван Хранчек (Добој) и Штефо Масатовић (Теслић).⁴⁹⁵

На подручју града, током марта и априла, била су учестала постављања експлозива у радњама и предузећима. Примјетан је био и недостатак основних животних намирница. У истом периоду биле су постављене барикаде на путу Добој – Бања Лука, као и на пругама.⁴⁹⁶ Барикаде су биле учестале у селима у којима су живјели Хрвати. Средином априла аутобуска станица је била престала са радом, а на зеленој пијаци није било продавца. У пометњи која је владала тих дана отуђена је велика количина лијекова из ратних резерви, што је довело до тога да општа болница остане без основних средстава за рад. Љекари и службеници муслимани напуштали су радна мјеста.⁴⁹⁷

Након оснивања Српске општине Добој, у априлу, је одржан митинг мира на којем је тражено да вође националних странака буду смијењене из општинске власти. Митинг су организовали Општинско синдиклано вијеће, Покрет мира и Покрет зелених. Тада је формиран и Клуб интелектуалаца, а за предсједника је изабран Драган Микеревић, док је потпредсједник био Рахим Мешић.⁴⁹⁸ На ванредној сједници Скупштине општине, која је одржана у другој половини априла, апеловано је на суживот међу етничким заједницама, са жељом да се град сачува од ратних разарања. Због неизвјесне ситуације родитељи су избјегавали да шаљу дјецу у школу.⁴⁹⁹

Почетак рата и прве војне операције

Након оснивања хрватске заједнице *Посавина*, Хрвати су у селима у којима су били у већини основали паравојне јединице, које су дјеловале заједно са регуларним трупaма Републике Хрватске, чије јединице су противно међународном праву боравиле на територији Босне и Херцеговине, односно СРБиХ. Сукоби су се убрзо проширили и на села општине

495 *Глас комуна*, година XLVII, број 1772, 5. фебруар 1992, 5.

496 Исто, број 1780, 1. април 1992, 4.

497 Исто, број 1782, 15. април 1992, 5.

498 Исто, број 1781, 8. април 1992, 4.

499 Исто, 9.

Добој (Подновље, Мајевац, Дуго Поље).⁵⁰⁰ Од првог до трећег маја 1992. трајали су сукоби и у самом Добоју, када су припадници ТО Добој преузели контролу над градом.⁵⁰¹ Током борби долазило је и до немилих сцена, које су од стране Хашког трибунала окарактерисане као ратни злочини.⁵⁰² Од становништва муслиманске и хрватске националности тражено је да изрази лојалност према органима Српске Републике БиХ, међутим већина је одлучила да се исели у мјеста под контролом ХВ и тзв. АРБиХ.

Кризни штаб је основан 8. маја 1992. и имао је за циљ да организује одбрану града на прилазима од стране Усоре и Миљковца.⁵⁰³ Предсједник Кризног штаба, Борислав Паравац, уложио је значајне напоре за формирање ЦЈБ и осталих органа који су били потребни за несметано функционисање. Тринаестог маја 1992. године, упућен је позив свим војним обавезницима да се јаве у своје јединице. По окончању мобилизације формирана је јединица српске војске у Добоју, која је била смјештена у касарни у Миљковцу, као и у Шеварлијама.⁵⁰⁴ Током маја била су изражена ратна дејства у селима око Добоја, а посебно у Грапској, гдје се десио интензиван сукоб између паравојних јединица и српске војске. У тим борбама истакао се командант тенковске чете Раде Боројевић Патон.⁵⁰⁵

У полуратним условима донесено је више одлука које су ишле у правцу нормализације живота у граду. Основана је *Привредна банка д.д.* Добој (20. маја). Затим су основани општински фонд за основно образовање, општински фонд за средњошколско образовање, општински фонд за културу, науку, општински фонд за запошљавање, општински фонд за ПИО.⁵⁰⁶ Основан је Радио-телевизијски центар Добој, који је преузео имовину дотадашњег РТВ центра Добој, као и просторије *Гласа комуна*. Радио Добој одиграо је битну улогу у информисању становништва, а посебно у разбијању пропаганде из Сарајева о наводном геноциду над муслиманским становништвом. Добојске фирме *Боснапревоз*, *Боснаекспрес*, *Боснаремонт* и аутобуска станица од тада су функционисале као једна цјелина.⁵⁰⁷

500 *Глас комуна*, број 1787, 20. мај 1992, 1.

501 Ђорђо Јовановић, *Ратни пут Треће озренске бригаде*, Добој, 2013, 35-39.

502 За операције у ослобађању града Добоја, пред Хашким трибуналом за ратне злочине, осуђени су Стојан Жупљанин и Мићо Станишић, сваки са по 22 године затвора. Осуђени су по 10 тачака оптужнице: за протјеривање, убиства, пљачкање имовине муслимана и Хрвата у Добоју од 1-3. маја 1992. Пресуда је донесена 27. марта 2013.

503 На вили код Миљковца се налазио зоолошки врт, који је у току ратних дејстава уништен. Животиње које су биле у зоолошком врту су помрле од глади, а неке су успјеле да побјегну.

504 *Глас комуна*, број 1787, 20. мај 1992, 5.

505 Ђорђо Јовановић, н. д, 57-59.

506 *Службени гласник Српске општине Добој*, број 2, година 1, уторак 23. јун 1992.

507 *Глас комуна*, број 1787, 20. мај 1992, 3-4.

Због непосредне ратне опасности на територији града уведен је полицијски час који је трајао од 21.00 до 5.00 часова ујутро. Упоредо се преговарало о мирном рјешењу сукоба и предаји оружја, те распуштању паравојних формација што је дало резултате у муслиманским селима Поточани, Шеварлије, Придјел Горњи и Придјел Доњи.⁵⁰⁸ Код председника СДА у Добоју, према извјештају ЦЈБ Добој, било је пронађено 20 пјешадијских мина, те спискови и ратни планови што иде у прилог организовању страначке војске.

Добој се током маја налазио у полуокружењу. Од стране Тешња и Усоре дејствовала је тзв. Армија Републике Босне и Херцеговине (АРБиХ) заједно са Хрватским вијећем обране (ХВО) покушавајући да се пробије у град. Већина ових јединица била је попуњавана људима који су напустили град. Такође, из правца Модриче и Дервенте дејствовале су јединице Хрватског вијећа обране у заједници са јединицама ХВ. Поред тога, стање у самом граду се полако нормализовало, а био је примјетан и већи број основних прехранбених производа. У Сижју код Лукавца средином маја мјесеца блокирана је колона од око 2.500 српских избјеглица од стране хрватско-муслиманских снага. Уз помоћ представника добојске општине ове избјеглице су пуштене да прођу до града.⁵⁰⁹

Општина Добој за вријеме операције *Коридор-92*

Добојско ратиште

Од јединица 11. пјешадијске дивизије формирана је ОГ Добој чији је командант, пуковник Миливоје Симић, замолио генерала Ратка Младића да привремено уђе у састав 1. крајишког корпуса. Од тада па до краја рата ОГ Добој је остала у саставу 1. крајишког корпуса. У састав ОГ Добој ушле су сљедеће јединице: Добојска, Озренска, Теслићка, Вучијачка, Крњинска, Осињска, а нешто касније Требавска и три озренске бригаде.⁵¹⁰ Већи дио бораца се добровољно јавио на позив, па је због недисциплине и неорганизације било проблема, јер су без одобрења напуштали јединице и одлазили кућама током пољопривредних радова. У јединицама су били изражени корупција и ратно профитерство против чега се посебно борио генерал Славко Лисица.⁵¹¹

Током мјесеца јуна пријетила је опасност да Добој буде у потпуности окружен.⁵¹² Јединице ОГ Добој 7. јуна 1992. покушале су да пробију линије

508 Исто, 5.

509 Исто, број 1787, 20. мај 1992, 6.

510 Новица Симић, *н. д.* Бања Лука, 2011, 114.

511 Славко Лисица, *Командант без потребе*, 48-53, 65-72.

512 *Војска*, број 109, Бања Лука, 1992. год.

фронта у селу Которско, али су након вишечасовних окршаја морале да се врате на почетне положаје.⁵¹³ Сљедећа два дана борбе су настављене уз подршку јединица МУП-а Добој, те су уз велике напоре борци ВСРБиХ (касније ВРС) успјели да ослободе Которско и Јоховац и тиме осујетили непријатеља у покушају опкољавања града.

Током операције *Коридор-92* ОГ Добој је водила жестоке борбе у рејону Усоре са ОГ Жепче, 110. ХВО бригадом, те према Тешњу и Маглају са тзв. АРБиХ.⁵¹⁴ Према ОГ Добој, такође, су биле распоређене снаге тзв. Армије РБиХ и то: 109. бр. тзв. АРБиХ која је нападала од Свјетлице, Станић Ријеке, долином Спрече до Доње Лохиње, 218. бр. тзв. АРБиХ нападала је правцем Доња Лохиња, ријека Спреча, село Пурачић, 201. бр. од села Бочиња долином ријеке Босне до села Матузићи, 110. бр. ХВО од Матузића до Блажевца, 207. бр. тзв. АРБиХ села Блажевац-Мркотићи-Џемлићи-Змајевац-Студенци.⁵¹⁵ Ваздухопловну подршку пружало им је ратно ваздухопловство Хрватске војске.

На Видовдан 1992. свечану заклетву у добојској касарни положила је прва генерација војника ВСРБиХ. Војницима су се обратили Илија Ковачевић, командант јединице, Миливоје Симић, командант ОГ Добој, Милан Мартић, министар МУП-а РСК, Војо Купрешанин, предсједник Скупштине аутономне регије Крајина и Драго Љубичић, предсједник Српске општине Добој.⁵¹⁶

У операцији *Коридор-92* ОГ Добој имала је задатак и да веже јединице које су се налазиле на правцу према Грачаници. Тај задатак су добиле Требавска, Добојска и Прва озренска бригада, док су остале јединице чувале достигнуте позиције. На јединице ОГ Добој, 12. јула, извршен је жесток напад, тачније на његову јужну страну одбране, из правца Матузића, када је пало Путниково брдо.⁵¹⁷ Падом Путниковог брда све расположиво људство, које је било у касарни у Миљковцу, упућено је према Путниковом брду. У борбама које су уследили погинуло је 30 војника, а 80 је рањено, што су уједно били и највећи дневни губици ОГ током операције *Коридор-92*.⁵¹⁸ Након што су консолидовали линију фронта, пуковник Миливоје Симић је наредио да се формира Борбена група (БГ) у коју су ушле и јединице из позадине. Циљ формирања групе је био да се покуша са пробојем фронта и да се поврати изгубљена територија. Добро смишљеним контранепадом јединице ОГ Добој су успјеле да поврате изгубљену територију. Током мјесеца августа и даље су трајале борбе на цијелој линији фронта, а већи напад тзв. АРБиХ извела је 14. августа када је успјела да заузме Змајевац и Плане. У једном великом контранепадом, који је уследио, ова мјеста су била ослобођена.

513 „Војска Српске Републике БиХ, Оперативна група Добој“, *Петровдански билтен*, Добој, јун 1992.

514 Славко Лисица, *Командант без потребе*, 13.

515 Новица Симић, н. д, Бања Лука, 2011, 122.

516 *Глас комуна*, година XLVII, број 1788, 1. јул 1992, 4.

517 Путниково брдо добило је назив по војводи Радомиру Путнику.

518 <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=33593>, (20.02.2014).

Кризни штаб је 23. јула замијењен Ратним предсједништвом Скупштине због немогућности одржавања редовних сједница.⁵¹⁹ Поред ванредних услова за живот општинске власти су тежиле да нормализују ситуацију. Због ратних дешавања велики број избјеглица налазио се у граду. Према подацима општинских власти било их је преко 6.000. Углавном су биле смјештене у средњошколском центру, а у недостатку стамбених објеката усељаване су и у празне станове. Било је и таквих случајева гдје су насилно усељавани становни муслимана који су се као љекари налазили у редовима ВСРБиХ. У августу је основана прва јавна кухиња Црвеног крста, коју су користили сви материјално угрожени грађани без обзира на националну припадност. Секретаријат за урбанизам је вршио санацију порушених и оштећених стамбених објеката у складу са могућностима. Привредна банка Добој је, поред агенција на селу, отворила филијале и у Модричи и у Дервенти. Након краћег прекида, на киосцима се појавила и дневна штампа, захваљујући *Гласу комуна*.

Град је 3. августа био под артиљеријском ватром, а кретање улицама било је дозвољено од 6.00 до 17.00 часова.⁵²⁰ У суботу, 8. августа, припадници ХВО-а, Зелених беретки и регуларне војске Републике Хрватске покушали су поново напад на Добој, на усорском ратишту, из правца Тешња и Маглаја. Током борби у граду је погинуло четворо, а рањено осам становника.⁵²¹ У исто вријеме извршен је и напад на српска села Пакленицу Доњу, Рјечицу, Трбук, Јабучић Поље и Осојницу. Напад је извршен како би се онемогућило слање појачања на усорско ратиште. Уз крајње напоре оба напада су била осујећена.

Интересантан је податак да су се у склопу Добојске бригаде налазиле читаве јединице искључиво састављене од муслимана, а карактеристичан примјер је јединица из Сјенине Ријеке са 128 припадника.⁵²² Село Свјетлич, иначе мјешовитог националног састава (777 муслимани, 91 Срби), током рата се није приклонило ниједној страни. ВСРБиХ је једно вријеме држала село у окружењу, али до страдања и ратних сукоба није дошло.

Након пробоја коридора била је успостављена веза са СР Југославијом, а убрзо су почели да стижу и камиони са намирницама и лијековима. Једина линија гдје су још увијек трајали сукоби била је она према Тешњу и Матузићима, коју су заједнички држале јединице тзв. Армије РБиХ и ХВО-а. Фронт се сада налазио са лијеве стране ријеке Босне, док су се српска села Придјел Горњи и Доњи, Шеварлије, Јабучић Поље, Трбук, Осојница, Пакленица Доња, Пакленица Горња, Рјечица и све до Маглаја налазила са десне стране. Читава дубина Озрена се налазила у рукама српске војске.

519 *Службени гласник Српска општина Добој*, број 4, година 1, петак 24.07.1992.

520 *Глас комуна*, број 1790, Добој, 5. август 1992, 3.

521 *Глас комуна*, број 1791, Добој, 12. август 1992, 4.

522 Исто, 2.

VIII

ОПЕРАЦИЈА КОРИДОР-92

Рат у БиХ се приближавао и тога су била свјесна сва тројица националних лидера као и становништво. Непосредно последице проглашења независности у Предсједништву БиХ од стране муслиманских и хрватских представника, без Срба који су протестовали и напустили га, затражено је од Европске заједнице да БиХ призна као независну државу. Након што су прво Сједињене Америчке Државе (САД) признале БиХ, 7. априла 1992, затим је то учинила Европска заједница и онда редом БиХ су признавале једна по једна држава.

Након притиска међународне заједнице усаглашено је да припадници ЈНА напусте територију БиХ до 20. маја 1992, а као резултат тог притиска дошло је до формирања Војске Српске Републике БиХ (ВРСР БиХ) 12. маја 1992. од стране Скупштине Српске Републике БиХ.⁵²³ Прије тога, хрватски народ у БиХ се први организовао политички и војно. Они су још 18. новембра 1991. у Грдама формирали Хрватску заједницу Херцег-Босну као политичко тијело 25 општина са већинским хрватским становништвом.⁵²⁴ Када је формирано Хрватско вијеће обране завршено је са формирањем војних сила сва три народа у БиХ. Како се стишавала ситуација на простору Хрватске тако је руководство испољавало амбиције да заузме и простор БиХ. Организовано, од почетка марта 1992, хрватске паравојне јединице су прелазиле мост на Сави и полако заузима-ле Босански Брод. Приликом освајања Бос. Брода снаге ХВО-а су напа-ле село Сијековац и ту починиле масовни злочин над српским цивилним становништвом.⁵²⁵

Током маја 1992. Модрича, Дервента и околна села дошли су под војну управу од стране ХВ и ХВО и тиме се спојили са снагама у Градаццу, те пресјекли све путне правце који из Крајине воде према Шамцу, Брчком, Бијељини, Србији и остатку свијета.⁵²⁶ Одлуком Савјета безбједности УН-а датиране на 21. мај 1992. забрањивао се сваки цивилни саобраћај са

523 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, број 03-234/92, 219.

524 Новица Симић, н. д, Бања Лука, 2011, 23.

525 Више о злочинима у: *Континуитет стратишта и логора*, 43-53.

526 Новица Симић, н. д, 40.

аеродрома у БиХ и тиме су Крајине изгубиле и ваздушну везу са Србијом и свијетом.

Преглед броја становника према попису из 1991. године

ОПШТИНА	БР. СТАНОВН.	ХРВАТИ	МУСЛИМАНИ	СРБИ	ОСТАЛИ
БОС. БРОД	33.962	13.923 или 41%	4.140 или 12,19%	11464 или 33,76%	4.435 или 13,06%
БОС. ШАМАЦ	32.835	14.860 или 44,68%	2.248 или 6,85%	13.619 или 41,48%	2.298 или 6,99
БРЧКО	87.332	22.163 или 25,38	3.8771 или 44,39%	18.133 или 20,76%	8.265 или 9,47%
ДЕРВЕНТА	56.332	21.972 или 39,01%	7.122 или 12,64%	22.986 или 40,81%	4.248 или 7,54%
ГРАДАЧАЦ	56.378	8.521 или 15,11%	33.921 или 60,17%	11.184 или 19,84%	2.752 или 4,88%
МОДРИЧА	35.413	9.660 или 27,28%	10.443 или 29,49%	12.563 или 35,48%	2.748 или 7,76%
ОЦАК	30.651	16.598 или 54,15%	6.229 или 20,32%	6.084 или 19,85%	1.740 или 5,68%
ОРАШЈЕ	28.201	21.234 или 75,30%	1.900 или 6,74%	4.219 или 14,96%	648 или 3,01%
ДОБОЈ	102.546	13.283 или 12,95%	41.268 или 40,24%	40.020 или 39,02%	7.975 или 7,77%
ТЕСЛИЋ	59.632	9.549 или 16,01%	12.801 или 21,46%	32.853 или 55,09%	4.429 или 7,42%
УКУПНО	523.278	151.763 или 29,00%	158.843 или 30,35%	173.125 или 33,84%	39.538 или 7,55%

Новица Симић, *Операција Коридор-92*, 70.

Пратећи комплетну ситуацију тадашњи 5. корпус ЈНА, у току маја мјесеца бива преименован у Први крајишки корпус (1. КК),⁵²⁷ који се још налазио у западној Славонији и чекао да дођу мировне снаге из Непала и Јордана, послао је дио својих јединица на простор Босанске Посавине да помогну и одбране српско становништво у Дервенти.⁵²⁸ Прекидањем веза са Србијом, дошло је до несташице у свим сферама живота и због тога је настала паника међу становништвом, а нагло се повећавала смртност цивилног становништва. Тиме се над српским народом обје Крајине надвила злокобна пријетња геноцида и потпуног истребљења.⁵²⁹

527 Први крајишки корпус је био највећи корпус тадашње ВРСРБиХ. У овај назив преименован је после одлуке од 12. маја 1992, а до тада се звао 5. крајишки корпус (бањалучки) ЈНА, чији састав су већином чинили борци из БиХ. Командант корпуса је био генерал-пуковник Момир Талић. Види: Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 85.

528 „Да је било среће и да се 5. корпус ЈНА није толико задржао у западној Славонији, могли смо благовремено изаћи на Саву и то у Броду, не мучити се толико око Бијелог потока, Бабиног брда и око Брода. То би сасвим другачија ситуација била“. Види: „Интервју генерал Бошко Келечевић“, *Крајишки војник*, 28. јун 1997, 12.

529 Падом Модриче и забраном авио-саобраћаја, око 500.000 становника нашло се у „гету“ без могућности снабдијевања основним животним намирницама.

У болницама је дошло до несташице кисеоника, а оно што је оставило највећи траг јесте смрт 12 беба.⁵³⁰ У таквој ситуацији није било пуно могућности. Или се препустити на милост и немилост непријатељу или кренути у борбу за пут живота. То је био окидач за почетак операције *Коридор-92* и прављења пута живота или битке за живот.⁵³¹

Војно стање зараћених страна

Војно стање на обје стране није било константно и варијало је током операције *Коридор-92*. Од почетка операције регуларне јединице Хрватске војске су комплетне упућиване на простор Бос. Посавине да помогну и „заштите“ Хрвате. У току извођења операције команда хрватско-муслиманских снага и Оперативне групе „Источна Посавина“ имала је на располагању: 16 бригада – 5 моторизованих и 11 лаких пјешадијских. Моторизоване бригаде биле су регуларне војске Републике Хрватске, а лаке ХВО уз садејство трију бригада тзв. Армије РБиХ. У том периоду муслиманска војска још није била добро организована, док се ХВО добро организовало и старјешинска мјеста попунило из регуларне војске Р. Хрватске, а нарочито искусним борцима који су већ били на ратиштима. Моторизоване бригаде регуларне војске Хрватске биле су: Прва ЗНГ загребачка, Друга ЗНГ Нова Градишка, Трећа ЗНГ Осијек, 108 ЗНГ Нова Градишка, 153 ЗНГ Велика Горица.⁵³² Јединице ХВО-а које су учествовале су: 101. бр ХВО-а Босански Брод, 102. бр ХВО-а Оџак, 103. бр ХВО-а Дервента, 104. бр ХВО-а Босански Шамац, 105. бр ХВО-а Модрича, 106. бр ХВО-а Орашје, 107. бр ХВО-а Градачац, 108. бр ХВО-а Брчко, 109. бр ХВО-а Добој, 110. бр ХВО-а Усора, 111. бр ХВО-а Жепче. Укупно бораца ХВО је било око 24.000.⁵³³ Јединице које су из тзв. АРБиХ учествовале на страни Хрвата у току операције биле су: 109. бр тзв. АРБиХ Грачаница, 201. бр тзв. АРБиХ Маглај и 207. бр тзв. АРБиХ Тешањ, што на крају значи да је око 25.500 бораца ратовало на страни хрватско-муслиманских снага у овој операцији. Бригаде су након формирања и наоружавања биле у илегалу, потпомогнуте наоружањем од стране државног врха Републике Хрватске.⁵³⁴ Многи „пси рата“ који су се борили у редовима Хрватске војске (Нијемци, Британци,

530 Драгутин Илић, „Драма 12 бањалучких беба“, *Крајишки војник*, специјално издање, 28. јун 1998, 13-16.

531 „Операција *Коридор-92* за мене је наставак Косовске битке, јер се у њој српски народ у Крајинама борио за слободу“. Види: „Интервју генерал-потпуковник Момир Талић“, *Крајишки војник*, јун 1993, број 17, 10-11.

532 „Коридор – Кључ опстанка народа и темељ РС“, *Крајишки војник*, 28. јун 1997, 15.

533 Новица Симић, н. д, 85.

534 Види: Jerko Zovak, н. д, 79. Аутор овдје детаљено објашњава како је врх Р. Хрватске званично послао помоћ у наоружању Хрватима у Бос. Посавини, како би се они одбранили од предстојеће „великосрпске инвазије“.

Французи, Холанђани, Американци, Мађари, Албанци и други), вођени мржњом према Србима и добром зарадом и пљачком, пребацили су се у БиХ како би тамо наставили са својим крвавим послом, који је започет у Хрватској и Крајини, да побију и протјерају што више Срба.⁵³⁵ Због великог броја веза са јединицама, команда ОГ ИП је 30. јуна 1992. формирала три тактичке групе да би објединила командовање на подручју општина. Тактичка група *Исток*, тајног назива *Макс*, је била надлежна за општине Босански Шамац, Орашје и Брчко. Друга тактичка група *Центар* формирана је за општине Градачац, Оџак, Модрича, а трећа ТГ је била надлежна за општине Дервента и Босански Брод.

Војску Српске Републике БиХ у овој операцији предводили су Први крајишки корпус (1. КК) и Источно-босански корпус (ИБК). Јединице 1. КК су биле:

- двије оклопне бригаде: 1. окбр и 2. окбр,
- три моторизоване бригаде: 16. Кмтбр, 343. мтбр Приједор, 327. мтбр Дервента,
- двије пјешадијске бригаде: 6. пбр Сански Мост и 11. пбр Бос. Дубица,
- 11. лаких пјешадијских бригада: 2. Клпбр, 5. Клпбр, лпбр Добој, лпбр Теслић, лпбр Вучијак, лпбр Осиња, лпбр Крњин, 1. лпбр Озрен, лпбр Прњавор, лпбр Србац, лпбр Лакташи.⁵³⁶

За вријеме трајања операције формирано је још неколико лаких бригада. Источно-босански корпус је у овој операцији учествовао са двије пбр, а такође је учествовала и лпбр полиције Републике Српске Крајине (РСК).⁵³⁷ Пошто је 1. КК у почетку операције *Коридор-92* био још у западној Славонији, они су одлучили да формирају тактичке групе (ТГ), које су биле састављене од батаљона из више бригада. Четири такве ТГ су постојале у овој операцији. Јединице 1. КК биле су формиране по формацији ЈНА у оклопне, моторизоване и пјешадијске бригаде, а јединице подршке у пукове и дивизионе, док су новоформиране лаке бригаде биле формиране по формацији јединица ТО и биле су батаљонског или четног састава.⁵³⁸ Већина војника овог корпуса је била добро обучена и увјежбана за „прави рат“, јер су прошли војну школу ЈНА. Што се тиче оклопних возила ту су српске снаге имале надмоћ. Однос борбено оклопних возила био је у размјери 4:1 у корист српске стране.

535 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 157.

536 Новица Симић, *н. д.*, Бања Лука, 2011, 88.

537 „Уочи саме операције на наших тридесет хиљада момака стигло је и 900 људи из Крајине на челу са Мартићем и то је подигло још више морал“. Види: „Момир Талић, Рата ипак неће бити“, *Крајишки војник*, јун 1996, број 49, 9.

538 Новица Симић, *н. д.*, 107.

ОГ „Источна Славонија“		Однос снага:	Снаге операције „Коридор-92“	
1. ЕТАПА	25.500	1 : 1.70	40.800	1. ЕТАПА
2. ЕТАПА	20.000	1 : 2.73	54.660	2. ЕТАПА
3. ЕТАПА	2.498	1 : 7.90	19.960	3. ЕТАПА

Новица Симић, *Операција Коридор-92*, 90.⁵³⁹

Почетак операције *Коридор-92*

На свом истуреном командном мјесту (ИКМ) у хотелу *Парк* у Старој Градишци, командант 1. КК донио је одлуку да се отпочне са припремама за пробој из оперативног окружења.⁵⁴⁰ Сходно томе да сви припадници 1. КК нису били у могућности да се ставе на располагање у операцији *Коридор-92*, јер су неки још увијек били на простору западне Славоније, наређено је формирање ТГ које су имале јако мало времена да се организују и ставе на располагање. Морало се радити веома брзо и прецизно, јер је вријеме одмицало. За носиоце формирања команди тактичких група одређене су сљедеће команде:

- Тактичка група 1: команда 1. окбр;
- Тактичка група 2: МУП РСК потпомогнут старјешинама из ШЦОМЈ-а Бања Лука;
- Тактичка група 3: 2. окбр потпомогнута старјешинама из НЦ-а Мањача;
- Тактичка група 4: 343. мтбр и 6. пбр;
- Шеснаеста Кмтбр, ОГ „Добој“ и 2. Клпбр имале су своје формацијске команде.⁵⁴¹

Начелник штаба 1. КК пуковник Бошко Келечевић је, сагледавши сву ситуацију, предложио да се оперативна зона 1. КК прошири на територије општина Дервента, Бос. Брод, Оџак, Теслић, Добој, Модричу, али и Озрен и Требаву. На основу тога ИКМ се премјестило дубље у зону операције, тј. у зону ОГ „Добој“ која се налазила у селу Станови код Добоја. Генерал

⁵³⁹ У табели се погрешно наводи ОГ „Источна Славонија“ умјесто „Источна Посавина“.

⁵⁴⁰ Исто, 133.

⁵⁴¹ Исто, 134.

Талић је ту дошао 17.06.1992. да би одржао састанак са командом, командантима тактичких група и ОГ „Добој“ и после је опширне процјене непријатеља и стања на територији, дао је и званични назив операцији *Коридор-92*.⁵⁴² Након састанака ужег руководства 1. КК и малих промјена, генерал Талић је одлучио и рекао: „Главни удар хоћу преко Требаве, најкраћим путем. Дјеца нам умиру. Хоћу коридор до Видовдана, па макар то била и козја стаза. Одлука сутра у исто вријеме“.⁵⁴³ Тачан датум није јавно саопштан ван војницима, али се наслућивало да ће то бити 26.06. 1992. У заједничкој акцији ТГ 1 и ТГ 2 и силовитом нападу разбијено је усташко упориште *Цер* и тиме су створени услови за отпочињање операције. „Двадест трећег јунског дана у команди цијели дан примамо команданте, дајемо прецизна упутства, његов правац. Челекетић је на централном дијелу са 16. крајишком, тако је и Новица Симић као командант тактичке групе. Јужно су Приједорчани и Зељаја и они извршавају и више од договореног - не само да чувају леђа 16. бригади већ разбијају бројнијег непријатеља. Лисица са својим момцима притиснуо Дервенту, ока им не да отворити. Лијево од главног правца буквално незадрживи Мартићеви момци, са њима је и сјајни Вељко Миланковић са својим *Вуковима*, готово занесено присјећа се тих дана генерал Талић“.⁵⁴⁴ Ова операција је једна од ријетких у којој се нападач одлучио на офанзиву, а да прије тога није обезбиједио однос снага 3:1, као што се изучава у војним школама за сличне ситуације и управо због тога би ова операција требало да буде обавезна у будућности током изучавања у школама.

Команда операције

Операцијом са српске стране је лично руководио командант 1. КК генерал Момир Талић.⁵⁴⁵ За потребе командовања операцијом у рејону *Дуга*

542 Исто, 136.

543 „Кренувши преко Требаве постигнут је степен изненађења. Непријатељ је очекивао да идемо лијевом обалом ријеке Босне, касније ће се показати да су они ту били знатно боље утврђени. Ту је Талић одлучио и одлука се показала веома добра“. Види: „Коридор – Кључ опстанка народа и темељ РС“, *Крајишки војник*, 28. јун 1997, 17-21.

544 *Крајишки војник*, 1994, број 29, 32.

545 Рођен 15. јула 1942. у селу Пискавица, општина Бања Лука. У чин генерал-мајора унапријеђен је 31. децембра 1991, у чин генерал-потпуковника 10. новембра 1993, а у чин генерал-пуковника 14. септембра 1993. У ВРС је од 15. маја 1992. Све вријеме грађанског српског Одбрамбено-отаџбинског, односно грађанског рата у БиХ био је на дужности команданта корпуса ВРС. После је завршетка рата био је и начелник Генералштаба ВРС. Док је обављао функцију начелника Генералштаба био је ухапшен у Бечу и спроведен у Хаг. Пошто је тешко оболио, пуштен је септембра 2002. На привременој слободи је преминуо 28. маја 2003. Одликован је више пута. Види: Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 69-70.

њива, инжињерски је уређена осматрачница и ту је формирано истурено командно мјесто 1. КК које је почело са радом 19.06.1992. Комплетну команду на ИКМ оформио је начелник штаба 1. КК, пуковник Бошко Келечевић,⁵⁴⁶ од дијела својих старјешина и старјешина ОГ „Добој“, као и из МУП-а РСК. Команда је била малобројна, али добро организована и у сваком моменту је могла да прати ток операције и командује јединицама. Команде потчињених састава имале су пуну слободу у избору врсте маневра и ангажовања јединица. На директној вези ИКМ је имао: ТГ1, ТГ2, ТГ3, ТГ4, ОГ Добој, 16. Кмтбр, јединице за ватрену подршку и обезбјеђење борбених дејстава. На ИКМ је вођена сва потребна документација заједно са ратним дневником од стране пуковника Келечевића. Командант ТГ1, која је била потчињена команди ИКМ, био је пуковник Новица Симић.⁵⁴⁷ Тактичка група 2 је била под командом команданта-пуковника Миле Новаковића.⁵⁴⁸ Пуковник Славко Лисица⁵⁴⁹ је био командант Тактичке групе 3, док је ТГ4 командовао потпуковник Радмило Зељаја.⁵⁵⁰

546 Рођен 15. јула 1942. у с. Мрчевци, општина Лакташи. У чин генерал-мајора унапријеђен је 6. августа 1992, а у чин генерал-пуковника децембра 1995. Пензионисан 1997. Живи у Бањој Луци. Види: Исто, 75-76.

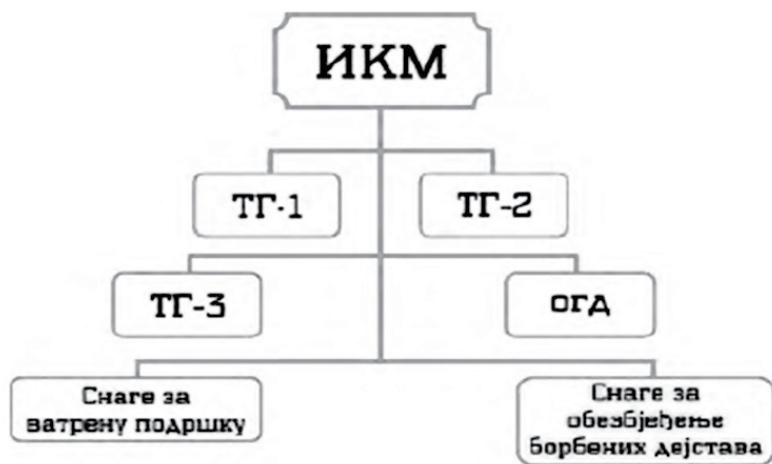
547 Рођен 18. новембра 1948. у насељу Нова Касаба, општина Власеница. Завршио војне школе ЈНА. У ВРС је од оснивања и све вријеме трајања рата 1992-1995. Био је командант бригаде и командант корпуса. Прошао све генералске чинове и обављао функцију замјеника начелника и начелника Генералштаба ВРС. Пензионисан је новембра 2002. Преминуо је 2. марта 2012. године у Београду. Сахрањен је у Бањој Луци на гробљу Св. Пантелија уз све војне почасте (прим. аутора). Види: Исто, 68-70.

548 Послије 1994. унапријеђен је у чин генерал-мајора. Професионалну војну службу завршио је на дужности замјеника команданта ГШ-а Српске Војске Крајине. Пензионисан је по потреби службе 1995. у чину генерал-потпуковника. Живио је у Београду. Преминуо је 14.09.2015. (прим. аутора) Види: Новица Симић, *н. д.*, 433.

549 Види: Новица Симић, *н. д.*, 433; Јово Блажановић, *Генерали Војске Републике Српске*, 85. У Војсци Републике Српске био је од 15. маја 1992. године. За вријеме рата био је командант оклопне бригаде, командант Тактичке групе, командант Оперативне групе и командант војних школа Војске Републике Српске. У чин генерал-мајора унапријеђен је 3. маја 1993. Пензионисан је 30. септембра 1994. под утицајем политике. Послије рата живио је у Бањој Луци. Преминуо је 28. јуна 2013. на Војномедицинској академији у Београду. (прим. аутора) Јово Блажановић, *н. д.*, 85. и Новица Симић, *н. д.*, 433.

550 У току операције унапријеђен је у чин пуковника. Послије рата 2001. год. унапријеђен је у чин генерала. Пензионисан је као један од најмлађих генерала 22.02.2002. Види: Новица Симић, *н. д.*, 433.

Шема командовања у првој етапи операције

Новица Симић, *Операција Коридор-92*, 153.

Команду 16. Кмтбр је водио командант-пуковник Милан Челеке-тић,⁵⁵¹ а ОГ „Добој“ је командовао пуковник Миливоје Симић.⁵⁵² Снаге полиције РСК су предводили министар унутрашњих послова РСК Милан Мартић⁵⁵³ и пуковник Борислав Ђукић.⁵⁵⁴

Врховништво у Загребу је ради заштите „хрватског националног интереса“, и прије стицања сопствене независности, 28.11.1991. године, наредило формирање ОГ „Источна Посавина“ са сједиштем у Славонском Броду. Командант је био пуковник Иво Перић све до 20.04.1992. када га је замијенио амбициозни пуковник Винко Штефанек,⁵⁵⁵ до тада

551 За вријеме рата 1992-1995. унапријеђен је у чин генерал-мајора. Од 1994. до пада РСК био је на дужности команданта СВК. Пензионисан је у чину генерал-потпуковника 1995. Послије пензионисања живи у Србији. Види: Исто, 433.

552 Након предаје дужности команданта ОГ „Добој“ 1992. године био је помоћник за цивилне послове. На лични захтјев је пензионисан. Живи са породицом у Добоју. Види: Исто, 433.

553 По повратку у Книн унапријеђен је у чин генерал-пуковника. На изборима 1994. изабран је за предсједника РСК и ту функцију је вршио до пада РСК 1995. Оптужен је и осуђен за злочине над несрпским становништвом на 35 година затвора. На издржавању је казне у Естонији. Види: Исто, 432.

554 По повратку у Книн 18.07.1992. унапријеђен је у чин генерал-мајора. Обављао је дужност замјеника команданта ГШ-а СВК до 14.04.1994. Пензионисан је по потреби службе 30.12.1994. Написао је и објавио двије књиге. Ухапшен је 19.07.2015. у Тивту (Црна Гора) по потјерници Р. Хрватске за наводне злочине над цивилима током рата у Хрватској (прим. аутора). Види: Новица Симић, *н. д.* 432.

555 Послије завршетка операције обављао је дужност замјеника заповједника Зборног подручја Загреба. Унапријеђен је у чин бригадног генерала. Прије

командант 108. бр. ХВ-а из Славонског Брода.⁵⁵⁶ Он је те двије функције обављао истовремено до 30. јуна 1992. Већина командног кадра је била из ХВ-а, претежно из 108. бр. ХВ. Неријешене надлежности у командовању између Министарства обране РХ и Главног стожера ХВ негативно су се одражавале на функционисање, руковођење и командовање ОГ „Источна Посавина“. Неки од команданата су одбијали наређења и послушност команди ОГ ИП и у контакту са Загребом су извршавали наређења. Главни стожер ХВ је већ био функционално осакаћен због тога што су из његове надлежности изузете, и у надлежност Министарства обране пренесене, Сигурносно-информативна служба на чијем челу је био бригадир Јосип Перковић, Информативно-психолошка дјелатност на челу које је био генерал Слободан Праљак, Персонална управа на челу са генералом Јосипом Луцићем, Војна полиција на челу са генералом Матом Лаушићем и логистика на челу са генералом Иваном Чермаком.⁵⁵⁷ Командант ОГ ИП, бригадир Винко Штефанек, у току операције непосредно је командовао бригадама и због тога су се команде ТГ понашале као савјетници команданту Штефанеку, а то је стварало велике проблеме и отежавало рад самом бригадиру и читавој његовој команди.

Ток операције *Коридор-92*

Операција *Коридор-92* била је нападна операција за пробој из оперативног окружења и имала је три етапе развоја, које су се постепено одвијале све до краја октобра 1992. године. Прва етапа операције (24.06–05.07.1992) је предвиђала да се бочним ударом изврши пробој из оперативног окружења и споји са снагама ИБК у ширем кругу Модриче. Друга етапа операције (06.07–20.07.1992) предвиђала је избијање на ријеку Саву на дијелу ушћа Босна-Велика Брусница-Бијело брдо и са осталим снагама требало је одступно бранити теслићки и озренски дио фронта, као и осигурати правац из Градачца и Грачанице. Посљедња, трећа етапа операције (21.07– октобар 1992. године) предвиђала је ослобађање Босанског Брода и околине и потпуно избијање на природну и државну границу Републике Српске са Хрватском на ријеци Сави.⁵⁵⁸

Све српске снаге биле су спремне и чекале су наређење за почетак операције. По одлуци команданта 1. КК генерала Талића, операција *Коридор-92* отпочела је два дана раније прије планираног, тј. 24.06. умјесто 26.06.1992. и ово представља ријеткост у војним акцијама, јер чешћи је

пензионисања обављао је дужност заповједника Зракопловно-техничког завода. Пензионисан је 2008. у чину бригадног генерала ХВ-а. Види: Исто, 442.

⁵⁵⁶ Исто, 163.

⁵⁵⁷ Jerko Zovak, н. д, 89.

⁵⁵⁸ Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 209.

случај да се касни са почетком операције. Операција *Коридор-92* отпочела је у 07.00 часова, 24.06.1992, након полусатне артиљеријске припреме и непосредног дејства из ПА и тенковског наоружања по уоченим циљевима на предњем крају одбране непријатеља.⁵⁵⁹ Напад су заједнички отпочеле главне снаге за пробој из оперативног окружења ТГ1 и ТГ2. Тактичка група 3 првог дана није била у могућности да отпочне са нападом, јер је каснила са припремама за напад и прегруписавањем. Први дан је био жесток на читавом дијелу фронта. Проблем овог простора био је доста тежак терен, ријека Босна је практично дијелила српске снаге на два дијела. Првог дана операције није било пуно нападних борби са обје стране, а основни разлог томе је слабо познавање терена и распоред снага непријатеља. Тактичка група 1 је успјела да главним снагама пресијече пут и пругу Модрича-Градачац, те заузме дијелом положаје непријатеља и ослободи с. Горње Кладаре. Тактичка група 2 је одмах на почетку наишла на добро организовану и утврђену одбрану од стране регуларне јединице ХВ 2. бр. ЗНГ-а и није постигла већи успјех, док се ТГ још увијек спремала за напад. Оперативна група „Добој“ је нападала на снаге 110. бр. ХВО-а у рејону с. Сивша и вршила припрему за оснивање 2. озренске и Требавске бригаде. Источно-босански корпус, који је са истока нападао ка Модричи, са Другом посавском бригадом је напао правцем: с. Корница – с. Чардак, освојивши с. Корницу.⁵⁶⁰

Другог дана операције, послије краткотрајног артиљеријског дејства од стране ХВО-а на територију коју је заузела ТГ1, дио главних снага ТГ1 је узвратио контранападом и ослободио с. Живково Поље и дошао до Доњих Ријечана. Тога дана и ТГ3 је отпочела са нападним дејствима, али веома опрезно, јер су још испитивали противнике. Снаге ИБК су наставиле са својим дејством на с. Чардак, с покушајима да пресеку комуникацију Модрича-Градачац.⁵⁶¹

Дана 26.06.1992. све јединице српских снага су биле изложене снажним артиљеријским нападима из правца: Градачац, Модрича, Јакеш, Дебела Липа, Оџак и Плехан. Тактичка група 1 је наставила са свим нападним дејствима и ослободила села Буџуклије, Подбаре, Чардак и Отежа. У с. Корница, гдје су се сусрели ТГ1 и снаге јуришног батаљона 2. посавске бригаде, ИБК је извршио основни циљ 1. етапе операције – пробој из оперативног окружења. Тако је од 14.00 часова до раних јутарњих сати пробијен и проходан био *мали коридор*, који је од Добоја преко Осјечана, Требаве, с. Скугрић Доњи, Чардака, Корнице и Слатине водио

559 Новица Симић, н. д, 171.

560 Исто, 174.

561 Јединице ВРС заузеле су Чардак, а самим тим су преузеле контролу и на цјелокупном подручју Модриче, јер је заповједник 102. бр. ХВО, Перо Станић, издао наредбу да се напусти Модрича. За одбрану Модриче био је битан коридор у ширини 8-10 км, између Градачаца и Модриче који није био запосједнут, иако се 20 дана договарало и констатовало да то треба учинити. Види: Исто, 179.

за Брчко, Бијељину и даље за Србију, односно за Зворник.⁵⁶² Четрдесет два дана од пресијецања правца Бања Лука – Добој – Тузла на Брчанској малти и двадесет дана од почетка припрема за пробој коридора, 26.06. у 14.00, а два дана прије рока (Видовдан), пуковник Новица Симић је извршио командантову заповијед и пробио коридор према Србији – већи од *козје стазе*.⁵⁶³ Сљедећег дана ТГ1 је своје снаге ангажовала за напад према Модричи из правца: Корница-Гаревац-Модрича и до вечери су ослободили село Кладари Доњи. *Мали коридор* је прорадио и, на опште одушевљење бораца, први камиони су били пуни муниције за даље потребе операције, а одмах послје њих су прошли и камиони са кисеоником и лијековима за КМЦ-а Бања Лука.

На Видовдан, 28.06.1992, јединице ТГ1 су из три правца извршиле напад на Модричу и до 16 часова ослободиле град,⁵⁶⁴ а до краја дана и цијелу десну обалу ријеке Босне. Посебан мотив за борбу и напредовања борци СРБиХ су имали због Видовдана. Ујутро рано из ГШ-а Војске СРБиХ дошла је честитка: „Официри, подофицири, војници и радници Војске СРБиХ, честитам вам славу Видовдан, велики празник српског народа. Славу коју данас славимо на велики дан српског народа - Видовдан, враћање је нашој древној историји и традицији. Она је подсјећање на свијетле тренутке српске историје, од Косова, гдје су српски витезови својом крвљу исписивали завјет српском народу да довијека брани српске светиње, преко Карађорђевог Тополе, јунака Гаврила Принципа, Кајмакчалана до данашњих дана. Српски народ је по ко зна који пут у својој историји доведен у ситуацију да се бори за право на живот и постојање. Најезда фашизма и мрачњаштва поново га је натјерала да збија борбене редове и да оружјем брани своју слободу, част и људско достојанство. Одупирући се најезди усташтва и милитантног ислама у БиХ, који пријети уништењу српског народа, српски народ је створио јаку и способну војску која је у стању да заштити свој народ и у потпуности обезбиједи сувереност територија, независнот и уставни поредак наше отаџбине – Српске Републике БиХ“.⁵⁶⁵ Тиме што су ослободили десну обалу ријеке Босне извршен је задатак прије задатог рока и ТГ1 је ослободила коридор за Семберију путем: Добој-Модрича-Милошевац-Брчко-Бијељина. Тај пут се користио само ноћу због непријатељског артиљеријског дејства. Наредног дана Модричу су обишли министар одбране пуковник Богдан Симић и представници општине Шамац, који су честитали борцима и старјешинама успјешно ослобођење града. Одбрану Модриче је водио Перија Станић (бивиши припадник *Легије странаца*) кога највише оптужују и нападају због лоше организације и пада Модриче у руке „агресора“.⁵⁶⁶

562 Исто, 180.

563 Jerko Zovak, н. д, 269.

564 Овим је *коридор* за Југославију успостављен. Пут је слободан. Сретно (пуковник Симић). Види: Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 213.

565 Новица Симић, н. д, 190.

566 Jerko Zovak, н. д, 290.

Првог јулског дана 1992. настављене су редовне активности на ИКМ Дуга Њива. Тактичка група 3 под вођством пуковника Славка Лисице заузела је положаје изнад Дервенте и овладала је рејонима Плехана и Рабић. Послије освајања Плехана, огроман притисак ВРС у налету пробијања коридора, с једне стране, те напуштања бојишта најелитнијих јединица ХВ, (123. и 127. бр. ХВ), с друге стране, узроковали су код припадника ХВО-а осјећај као да су издани, напуштени и остављени на милост и немилост далеко надмоћнијем непријатељу.⁵⁶⁷ Град Дервента је послје жестоких борби потпуно ослобођен 04.07.1992. и тиме је пуковник Славко Лисица са својим борцима из ТГ3, дан раније дошао на линију завршетка 1. етапе операције. Тих дана на Дугој Њиви је боравио и тадашњи владика Зворничко-тузлански господин Василије (Качавенда) гдје је освјештао осматрачницу на ИКМ и благословио старјешине. У недјељу, 05.07, град Модрича бива бомбардован ВБР-ом са територије Хрватске, а команда тактичких група је добила информацију да непријатељ ужурбано доводи појачања из гарнизона Загреб, Осијек, Сплит и Карловац да би ојачао одбрану Оџака, Орашја и Босанског Брода.⁵⁶⁸ Планом операције *Коридор-92* 05.07. је завршена 1. етапа операције из које се види да су ТГ1 и ТГ3 извршиле своје задатке, док је ТГ2 још увијек радила на испуњењу задатка.

Друга етапа операције је настављена као што је почела и прва, тј. нападом без стајања и предаха. Само што је овог пута у напад уведена 16. Кмтбр у улози главних снага на другом помоћном правцу: Подновље - В. Брусница. Сљедећи циљ је био да се од припадника ХВ и ХВО преузме Добор кула и Јакеш. Дана 07.07, у заједничкој акцији, ТГ1 и ТГ2 су извршиле комбиновани тенковско-пјешадијски јуриш и до 11.00 часова ослободиле Добор кулу, а избивши у бок непријатеља, енергичним нападом је до 18.00 часова ослобођен и Јакеш.⁵⁶⁹

Тог истог дана, 07.07, министар обране РХ, Гојко Шушак, издао је упутство свим заповједништвима Хрватске војске које гласи: „Није дозвољено ниједном заповједнику слање или употреба Хрватске војске изван граница Републике Хрватске. Сви који то учине без изричите заповиједи врховног заповједника сносит ће посљедице за своје поступке. Уколико добровољци из хрватских постројби, који су родом из Босне и Херцеговине, желе ићи на ратиште и бранити своје домове заповједници их не смију у томе заустављати“.⁵⁷⁰

Наредних дана снаге ТГ1 су преко понтонског моста пребациле све јединице преко ријеке Босне на лијеву страну. Истурено командно мјесто је покушавало да освјежи снаге и да дио јединица пошаље на заслуже-

567 Исто, 291.

568 Новица Симић, н. д, 210.

569 Исто, 215.

570 Види: Slobodan Praljak, *Pad Bosanske Posavine* 1992, Zagreb, 2007, 53.

ни одмор, али нису успијевали, јер су те снаге већ биле ангажоване на другим операцијама у западном дијелу БиХ. Очекивана брза дејства ТГЗ под командом пуковника Славка Лисице нису се остварила и дошло је до несугласица у тој тактичкој групи. Дио бораца је напустио ТГЗ и отишао кући, правдајући се неком страначком припадносту борацког састава. Међутим, по мишљењу пуковника Славка Лисице радило се о нечему сасвим другом. „Њима се више није ратовало. Нису имали мотива. Њихови крајеви су били ослобођени. А што се тиче страначке припадности, и тада сам мислио и сад мислим: страначка припадност је лична ствар опредјељења сваког појединца. У Војсци Републике Српске нема мјеста страначком дјеловању. Војска је прва и последња, дакле једина странка за све војнике, подофицире и офицере. Они кроз ту „странку“ доказују себе, своју етичку, политичку и сваку другу припадност свом, српском народу и свим антифашистима, своју приврженост борби за остварење његових крајњих циљева, слободе и уједињења“.⁵⁷¹ Тих дана, примјетно је било расуло у редовима ХВО-а због многих дезертера. То можемо закључити из наређења команданта ОГ „Источна Посавина“, Винка Штефанека, „да се свим припадницима ХВО-а који напуштају БиХ, а прелазе на територију државе Хрватске, одузме оружје и опрема, те да исту уз уредно вођену документацију предају у складиште Громачник. Осим тога забранио је кретање свих припадника ХВ са дугим наоружањем по Славонском Броду“.⁵⁷²

На Петровдан, 12.07.1992, јединице ТГ1 су, настављајући нападе према Оџаку, успјеле да град доведу у полуокружење, а народ из града постепено евакуисале према Новом Граду. Свим српским јединицама је наређено да не дејствују по цивилним возилима која излазе ван града. Како су се српске снаге приближавале Оџаку, тако су се све више и више чули крици и јауци из Оџака. „Закључили смо да се ради о злостављању Срба из Новог Града, које су на превару, крајње дрско и подмукло задржали у Оџаку. Ти Срби су према договору са њима предали оружје, под условом да их пропусте у Шамац. Међутим, били су изиграни од стране својих дојучерашњих пријатеља и комшија. Након предаје оружја, они су их заробили и злостављали на разне бруталне начине, тако да су јауци допирали до наших ушију. То је још више изазивало гњев и срџбу код бораца“.⁵⁷³ Наредног дана, 13.07, јединице 1. КК на челу са пуковником Новицом Симићем су ушле у Оџак и избиле на ријеку Саву. Затекли су пуст град. Да је тог дана дошло до расула у војсци ХВ и ХВО-а свједочи и извјештај ОГ „Источна Посавина“: „У општини Оџак је дошло до потпуног расула. Повлаче се цивили и војска. Војницима је забрањен прелаз преко Саве. Чинимо све да вратимо војнике уводећи и нове снаге из Хр-

571 Славко Лисица, *Командант по потреби*, 134.

572 Jerko Zovak, *н. д.*, 308.

573 Новица Симић, *н. д.*, 236.

ватске⁵⁷⁴ Генерал Талић је освајање Оџака честитао ријечима: „Одржао се и 1945. а Берлин је пао“.⁵⁷⁵ Дан после је освајања Оџака генерал Талић је, на опште задовољство, назвао пуковника Симића да провјери стање на терену: „Нападаш ли ти то данас Паша?“⁵⁷⁶ Не нападам, господине генерале, одговорим. И он онда крене да ме псује, свашта ми је рекао. Кад се мало смирио, рече: Јеси ли ти нормалан, они бјеже, а ти не нападаш, они су у паници. Ја му онда кажем: Не нападам, прешао сам у гоњење, а то је сасвим друга борбена радња у односу на напад“.⁵⁷⁷ Наредних дана се наставило напредовање јединица српске војске и тако су јединице ТГ2, 16.07, избиле на Саву и тиме испуниле свој задатак 4 дана прије задатог рока за завршетак 2. етапе операције. Тог дана на ИКМ је дошао и командант ГШ ВСРБиХ генерал-потпуковник Ратко Младић, који је обишао јединице ТГ1 у Оџаку и честитао им на успјеху, а то је изазвало одушевљење бораца на терену. Након успјешног дјеловања на терену у оквиру операције *Коридор-92*, борци из РСК на челу са министром Миланом Мартићем стигли су 18.07. у Бању Луку, гдје су дочекани уз захвалност и поздраве од стране Бањалучана, а након краћег одмора упутили су се ка Книну. У Книну их је лично дочекао предсједник РСК Горан Хаџић и том приликом је министар Мартић произведен у чин генерал-пуковника, а пуковник Борислав Ђукић је унапријеђен у чин генерал-мајора.⁵⁷⁸ Тактичка група 3 је од самог почетка имала ситних несугласица у својим редовима који су се из дана у дан повећавале, али ипак пуковник Славко Лисица је, у сарадњи са генералом Талићем, успио да консолидује редове и настави по редовним активностима. Након тога су 19.07. успјели нападом да ослободе села: Бабино Брдо, Беглуци и Градац и постепено стегну обруч око Босанског Брода.

У раним јутарњим часовима 20. јула 1992. у сједиште ИКМ стигло је наређење из ГШ ВСРБиХ да се због одржавања Лондонске конференције о Босни и Херцеговини до даљњег мора поштовати потписано примирје. Наређење је са српске стране поштовано, али непријатељ потписано примирје није поштовао ни на једном дијелу фронта. Као и у ранијим ситуацијама, примирје су само поштовале јединице српске стране, док су хрватско-муслиманске снаге искориштавале то примирје да санирају посљедице и изврше реорганизацију снага на терену. Међународни посматрачи, као и увијек, остали су ниједи на то и правили се да не виде шта се заправо дешава. Тог 20.07. је званично завршена и друга етапа операције *Коридор-92* из које се види да је већина задатака извршена прије задатог рока.

574 Slobodan Praljak, *н. д.*, 35.

575 Jerko Zovak, *н. д.*, 318.

576 Надимак којим је ословљаван пуковник Новица Симић (прим. аутора).

577 Новица Симић, *н. д.*, 242.

578 Исто, 260.

Настављајући даље у окриву 3. етапе операције све јединице ИКМ су извјештавале команду да је непријатељ и поред примирја нападао артиљеријским дејством по српским снагама. О томе најбоље свједочи и то да су у вријеме примирја погинула три борца, а седам рањено, међу којима је и капетан 1. кл. Слијепчевић, командант ТГ4.⁵⁷⁹ У периоду после ослобођења Дервенте и Оцака није било великих борби, а српске снаге су наставиле нападна дејства ка освајању Босанског Брода, постепено се приближавајући и опкољавајући град. Губици су били обострани. Хрватске снаге су тада вршиле прекомпоновање својих снага, јер их је много дезертирало и бјежало, а на располагању су остајали само добровољци. Било је и тога да су се војноспособни кадрови, преко партијских линија, извлачили и нису одлазили на фронт тако што су били ангажовани у резервним саставима полиције далеко од фронта.

Најжешће борбе на простору Посавине су се водиле на правцу Добој-Дервента-Босански Брод, јер су на том подручју биле груписане најјаче јединице ХВ, које су захваљујући мосту у Броду и користећи скелски прелаз у Дубочцу стално упућивале нове снаге на прву линију фронта у намери да се споје са тзв. АРБиХ која је дјеловала јужно од Добоја. Хрватска војска је тим новим и елитним јединицама покушавала зауставити дјеловање ТГЗ, али безуспјешно. Неке од јединица ВСР које су биле тек формиране, по увођењу у борбе давале су максимум, што говори да је тад морал био добар на српској страни, иако је однос снага врло често био неповољан, јер је ТГЗ стално била у нападним дејствима, мада често није била у предности што се тиче начела да однос треба бити 3:1 у корист нападача.⁵⁸⁰ У августу 1992. дејства са обје стране су дошла у „пат позицију“, јер су се ХВ, ХВО и јединице тзв. АРБиХ значајно осигурале тако што су за ослонац од напада узеле ободни канал, чиме су привремено успјеле да зауставе нападе ка Броду. Пуковник Славко Лисица је управо овај привремени прекид дејстава искористио за прегруписање и дјелимични одмор снага, те да се изврше припреме за пробој на овом дијелу фронта. Знајући да су хрватске снаге припремиле јаку одбрану, морало се размишљати о лукавом нападу са циљем да се непријатељу зада одлучујући удар, изврши пробој и крене у продор и освајање Брода. По наређењу пуковника Лисице сви тенкови и оклопна средства са лијеве стране ријеке Укрине пребацују се на десну, чиме је успио да створи забуну код непријатеља, али и код наших снага.⁵⁸¹ Команда 1. КК вршила је притисак на ТГЗ да убраза своје акције и да до планираног рока избије на ријеку Саву. Дана 20.08.1992. требало је да се заврши трећа етапа и комплетира операција *Коридор-92*. Нажалост, због низа проблема, ТГЗ није успјела да ослободи Босански Брод и избије на ријеку Саву у својој

579 Исто, 269.

580 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 218.

581 Исто, 220.

зони одговорности.⁵⁸² Наредних дана није било борбених дејстава. Обје стране су се уздржавале од провокација и радиле на консолидовању редова за даља дејства. Пуковник Славко Лисица је, послје детаљне анализе са својим сарадницима, упутио проглас својим борцима ТГЗ: „Велики су успјеси остварени тиме што смо избили на садашњу линију. Усташе смо потиснули са свих линија и нанијели велике губитке, те и њиховог Плехана... Да бисмо избили на ријеку Саву потребна је слога, част и одлучност. Задатак можемо извршити за три дана, ако будемо одлучни и енергични. Испланирао сам прецизно ко шта треба да ради, те вас командире одјељења, водова и чета молим да мој људски апел схватите као паролу *сад или никад*. Ако буде оно никад, будите сигурни да нема села иза ове линије, вратиће нам мило за драго, како народ каже. Апелујем да се сви мобилишете, војнички извршите часну дужност, а то је да избијемо на ријеку Саву... Осветимо се за сва зла која су нам усташе у историји учиниле, а и сад чине. Ја вас нећу издати, нити команда ТГ-а, а очекујем да то нећете ни ви. Наш спас је ријека Сава“.⁵⁸³ Тактичка група 3 послје тога је, почетком септембра, вршила притисак на непријатеље из више праваца и припремала се за општи напад на Босански Брод. Током септембра су се наставила краткотрајна дејства једних према другим, али без великих успјеха и тако, из дана у дан, до почетка октобра. Укључивши доста нових и одморних снага јединице ТГЗ кренуле су у незадрживи напад на Босански Брод 06.10. и до мрака су избиле на Саву када су извршиле и претрес и ослободиле град.⁵⁸⁴ Послје повлачења преко моста на своју територију, хрватске снаге су порушиле мост на ријеци Сави. Сутрадан, 07.10.1992, је и званично објављено да је територија општине Босански Брод слободна.⁵⁸⁵

Изласком на ријеку Саву у својој зони одговорности ТГЗ је са 47 дана закашњења завршила трећу етапу операције *Коридор-92*. Завршетком треће етапе завршена је и читава операција за пробој из оперативног окружења *Коридор-92*, која је била од животног значаја за српски народ Босанске и Книнске Крајине.⁵⁸⁶

Циљеви операције

Први крајишки корпус ВРСБХ је, по закључку да треба да крене у одлучујућу операцију за пробој из оперативног окружења лjeta 1992, усвојио одређене циљеве које је потребно испунити да би операција била

582 Новица Симић, *н. д.*, 314.

583 Проглас пуковника Славка Лисице, Види: Исто, 316.

584 Исто, 377.

585 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 221.

586 Новица Симић, *н. д.*, 382.

успјешно реализована. Циљеви су били:

- У припреми операције што прије одсјећи уклињене снаге ХВО-а и спријечити заузимање Добоја;
- У 1. етапи операције бочним ударом извршити пробој из оперативног окружења и спојити се са снагама Источно-босанског корпуса у ширем рејону Модриче. Снагама у нападу избити на линију: Модрича-Јакеш-Дервента;
- У 2. етапи операције избити на ријеку Саву на одсјеку: ушће ријеке Босне-с. Велика Брусница-Костреш. Осталим снагама упорно бранити теслићки и озренски дио фронта, обезбиједити се из правца Градача и Грачанице, те ојачати одбрану снага Источно-босанског корпуса према Орашју;
- У 3. етапи операције ослободити Босански Брод са околином и у потпуности избити на ријеку Саву као природну границу према Хрватској.⁵⁸⁷

Као основни и главни циљ цјелокупне операције *Коридор-92* требало је спојити српски народ са обје стране Дрине, јер су Хрвати преко својих реугларних војних и паравојних формација, средином 1992. пресјекли у Посавини територију која је вијековима била повезана. Приликом одређивања циљева ове операције, на једном од посљедњих састанака политичког и војног руководства у Бањој Луци, превагнула је одлука војног врха да учини све што је потребно за успостављање путних и других комуникација ка Србији, иако је политички врх оклијевао са преузимањем мјера и активности око пробијања коридора. Додатни притисак који је превагнуо да и политички врх прихвати ову операцију је говор Милана Мартића: „Господо, ако ви не можете или ако је у питању нешто друго, дозволите мени да са Крајишницима узмем коридор, јер ми немамо више никаквог снабдијевања, нити другог избора“.⁵⁸⁸ Послије тог говора услиједиле су понуде са свих страна и донесена је одлука да командант 1. КК, генерал Момир Талић, преузме све активности и мјере на реализацији пробијања коридора на подручју између Модриче-Шамца и р. Босне-Градача.

Са друге стране, Оперативна група „Источна Посавина“ као општи циљ операције је поставила сљедеће:

- Нападом главних снага на правцу: Дервента-Добој-Маглај разбити санге ОГ „Добој“, спојити се са снагама ХВО-а Жепча и Усоре, потом у садејству са снагама ХВО-а Жепча заузети град Добој и окружити снаге на Требави и Озрену. Снаге у Босанској Крајини довести у још чвршће окружење;
- Помоћним снагама прећи у напад правцима: Градачац-Шамац и

587 Види: Исто, 78.

588 Исто, 82.

Орашје-Пелагићево, спојити се са снагама 108. бр. ХВО-а у рејону Брчког и 107. бр. ХВО-а у рејону Градачца. Цјелокупну Босанску Посавину ставити под своју контролу.⁵⁸⁹

Послије губитка веома значајних положаја у рејонима с. Фоча и Комарица, потом одсијецања врха нападаог клина и избијања српских снага на пут Дервента-раскрсница Шешлије јединице ОГ „Источна Посавина“ привремено су прешле у одбрану на достигнутим линијама. Почетни циљеви су се ненадано промијенили вјерујући да је то само привремено због напредовања српских снага. Међутим, српске снаге су напредовале до те мјере да су протјерале хрватске јединице са простора Босанске Посавине и повратиле српску територију која је била нападнута и узурпирана од стране званичне Републике Хрватске.

Резултати операције *Коригор-92*

Резултати операције могу се посматрати са више аспеката. Ако се гледа по степену остварења општег циља операције постоје позитивни и негативни резултати. Позитивни резултати били су:

- У припреми операције, бочним противнападом, одсјечен је нападни клин снага ХВО-а и спријечено заузимање Добоја;
- Основни циљ операције, пробој из оперативног окружења, реализован је на самом почетку прве етапе операције. Овако брзо остварење основног циља операције имало је веома позитиван утицај на даљи ток операције;
- Прва етапа операције је већином снага за пробој из окружења реализована прије задатог рока. Мала кашњења нису се битније одразила на даљи ток операције;
- Друга етапа операције је реализована прије задатог рока. Једино ТГЗ није успјела да овлада рејоном Бијело брдо;
- Све јединице у нападу у потпуности су извршиле задатак и избиле на ријеку Саву у својој зони дејства;
- Непријатељ је пресјечен у офанзивним намјерама. Принуђен је да пређе у дефанзиву и није успио да то промијени до краја операције.⁵⁹⁰

Негативни резултати који се могу примети послје операције били су: трећа етапа операције је са реализацијом закаснила 47 дана што је велики број снага оставило на том дијелу ратног фронта, а оне су могле бити ангажоване на другим ратиштима. Такође, губици у трећој етапи су много већи него у претходне двије.

⁵⁸⁹ Исто, 77.

⁵⁹⁰ Види: Исто, 399.

Сљедећи аспект из којег се могу видјети резултати је морални аспект. Засигурно повјерење српског народа у своју војску и њену снагу је постало доста јаче и сигурније. Ангажовање крајишких јединица на територији Посавине у заједничкој борби довело је до јачања повјерења између Крајишника и Посаваца.

Оно о чему је најболније говорити и писати јесу људски губици које су у овој операцији претрпјеле обје стране. Губици хрватско-муслиманских снага ОГ „Источна Посавина“ у периоду 01.04–01.10.1992. били су:

Табеларни приказ људских губитака ОГ „Источна Посавина“

ГУБИЦИ	ХВ	ХВО	УКУПНО
Погинуло	306 + (37) = 343	918	1.261
Рањено лакше	1017	2.268	3.285
Рањено теже	979	1.986	2.965
Свега губитака	2.339	5.172	7.511

Новица Симић, *Операција Коридор-92*, 403.

Из овога се може видјети да су губици велики, а то нам показује и слика да су после операције *Коридор-92* због великих губитака престале да постоје четири бригаде ХВО-а на овом простору Посавине. Сигурно је да су се велики губици одразили негативно и на борбени морал што се могло примијетити у посљедњој етапи операције.

Губици српских снага у периоду операције *Коридор-92* су вођени у дневницима 1. КК и ИКМ Дуга Њива. На основу њих губици су били:

Укупни губици свих ангажованих српских снага

СНАГЕ	Погинули	Рањени	УКУПНО
1. КК	293	1.129	1.422
ИБК	84	286	370
ВПВО ВРС	5	6	11
МУП РСК	31	84	115
УКУПНО	413	1505	1918

Новица Симић, *Операција Коридор-92*, 407.

Губици су расли из етапе у етапу. Најмање губитке је имала ТГ1, а највеће ТГ3 која је у трећој етапи операције имала више губитака од свих јединица у прве двије етапе. Губици 1. КК су мали у односу на број бораца који је био ангажован на терену, иако је већина јединица вршила нападна дејства.

IX

МУСЛИМАНСКЕ ОФАНЗИВНЕ АКЦИЈЕ НА ПОДРУЧЈУ САРАЈЕВА - СУПРОТСТАВЉЕНИ НАРАТИВИ

Деведесете године су своје посебно поглавље исписале на пољима умјешаности међународне заједнице у грађански рат који је означио нестанак једне мултинационалне државе. У оквиру *Ратова за југословенско наслеђе* западне државе су развијале посебан усаглашени систем дјеловања који су, поготово у другој фази, предводиле Сједињене Америчке Државе у својој намјери да постану једина глобална сила, тј. предводник обликовања будућег свијета. Њихов приступ овом подручју био је, као што јесте и данас, детерминисан конкретним политичко-стратешким интересима остваривања таквих настојања.⁵⁹¹ Често је, у складу са тим, формирана јавна слика, неријетко обиљежена стереотипном подјелом страна учесника у рату на *добре и лоше*, која је обликована радом више обавјештајно-безбједносних нивоа на који су се настављале медијске стратегије и кампање. Публицистика и литература у истим оквирима наставиле су користити овај модел дјеловања на простору Балкана након рата, али и у другим кризним подручјима у свијету.

Године након рата на просторима бивше Југославије за истраживача ратних догађања, поготово оног који наступа са становишта историјске науке, представљале су, прије свега, фазу грозничаве потраге за релевантним историјским изворима и литературом. Књига *Balkan Battlegrounds*⁵⁹² (даље, у слободном преводу, *Балканско ратиште*) некако се од 2002. године наметнула као једна од релевантних или бар најчешће коришћених студија на међународном плану са мноштвом детаља о ратовима за југословенско наслеђе, поготово о рату у БиХ. Интереси и стратегије издавача ове студије, ЦИА-е,⁵⁹³ која је у јавном наративу симбол добре обавјештености, а уједно и симбол директних и индиректних умјешаности и интереса америчке државе у многа дешавања у свијету, у овој студији добијају посебне обресе у учешћу у рату на нашим просто-

591 Милорад Екмечић, „Историјске и стратешке основе Републике Српске“, *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*, АНУРС, Бања Лука, 2007, 50.

592 *Balkan Battlegrounds: A military history of the Yugoslav conflict, 1991–1995*, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, 2002.

593 *Central Intelligence Agency*.

рима.⁵⁹⁴ *Балканско ратиште* је двотомно дјело од којих нам је у фокусу први том на 502 стране.⁵⁹⁵ Оно ће још дуго, по свом приступу и покушају синтетичког сагледавања, вјероватно осим коришћења од стране истраживача, бити с правом и предмет различитих анализа.

У осврту на један мањи дио ове студије, покушаћемо тематски обрадити поједина ратна дешавања на подручју главног града некадашње СРБиХ, Сарајева, који је у најчешће једностраном медијском западном простору, посебно до момента сребренизације рата и ратног наратива, био парадигма приказа суровог грађанског, етничког и вјерског сукоба. Пажљивим посматрањем микроплана у овој студији, уз консултовање доступних чињеница, литертауре и извора могуће је покушати, осим осликавања приступа, извући и појединачне процесе и фактографију значајну за покушај склапања вјеродостојнијег историјског мозаика. Овај покушај истовремено је и својеврсна провјера начина склапања приказа и његове тачности у поменутом дјелу.

Како би се формирао мозаик у вези са ратним догађајима у БиХ потребно је освијетлити дјеловање чланова организације *Млади муслимани*, која је од свог формирања из уских исламистичких разлога успоставила сарадњу са НДХ и фашистичким окупаторима БиХ. Неки од њених чланова су након завршетка Другог свјетског рата остали у земљи (Алија Изетбеговић, Омер Бехмен и др.) гдје су и поред изречених затворских казни наставили проводити идеологију исламизације БиХ, док су други (Неџад Шаћирбеговић, Теуфик Велагић, Смаил Балић и др.) отишли у иностранство одакле су пружали значајну подршку својим истомишљеницима. На искуствима идеологије *Муслиманске браће* Алија Изетбеговић је написао *Исламску декларацију* која је превасходно била намијењена срединама у којима муслимани чине већину. Рад је наставио и под утиском Иранске револуције.⁵⁹⁶ На суђењу групи *Младих муслимана* 1983. године у Сарајеву

594 За израду ове студије *Канцеларије за Европске и Руске анализе* кориштени су дијелови материјала и исјечака документарног пројекта ББЦ (BBC) *Смрт Југославије*, тј. Laura Silber and Allan Little, *Yugoslavia, Death of a Nation*, New York, Penguin Books, 1996. У биографији Лауре Силбер (Laura Silber) на интернету видљиво је да је вршила функције у *Public Affairs at the Open Society Foundations* коју је основао Џорџ Сорос (George Soros), док је Алан Литл (Allan Little) углавном обављао послове у ББЦ (BBC).

595 На интернету је доступан корпус карата ратних операција везан за ову студију <https://www.loc.gov/item/2010588135>.

596 Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Изјава свједока – Влашки Неђо одбрани у поступку против генерала Младића, Бања Лука, 27.07.2014, 3. Влашки Неђо је правник безбједности, дипломирани криминолог, радник предратне Службе државне безбједности, који се у оквиру својих активности бавио и исламским фундаментализмом, а почетком деведесетих био је начелник управе СДБ за обезбјеђење личности и објеката у чијој надлежности је било обезбјеђење чланова Предсједништва БиХ, па и Алије Изетбеговића. (У даљем тексту: Изјава Неђо Влашки).

видљиво је да је поменута декларација идеолошки немогуће остварива без етнички чисте БиХ, иако је ауторима јасно да је она етнички и вјерски измијешана, те да се тај циљ не може успоставити без терора једне стране или евентуалне стране интервенције.⁵⁹⁷

Како би добила легитимитет пред међународном заједницом маскирајући демократски систем, антисрпска, муслиманско-хрватска коалиција у БиХ која је одабрала ратну опцију, упорно је дезавуисала националну структуру и уставна права Срба проводећи мајоризацију. Постојећи Устав БиХ није дозвољавао да се прегласавањем доносе одлуке које су биле на штету једног народа без чије сагласности нити једна одлука није могла добити легалитет и законитост. Уставним амандманима било је предвиђено да се у Скупштини БиХ формира Савјет за националну равноправност који због противљења посланика СДА и ХДЗ никада није успостављен. Српска страна је тражила формирање Вијећа народа што је од стране муслиманско-хрватске коалиције одбијено.⁵⁹⁸

Успостављајући контролу над медијима муслиманско-хрватска коалиција у БиХ је проводила медијску кампању (*Начертаније* Илије Гарашанина из 1884. и *Меморандум САНУ* стереотипно су истицани као главни докази хегемонистичке политике српских националиста) због чега је долазило до отвореног повећања мржње у јавном простору и код несрпског становништва које је све отвореније прижељкивало обрачун са Србима у БиХ, а посебно у Сарајеву. Ту су посебно предњачили листови *Вокс* (спонзорисао га Сенад Шахинпашић из СДА) који је уређивао син градоначелника Сарајева Нихад Крешевљаковић и лист *Слободна Босна* са уредником Сенадом Авдићем (који је био медијски сервис муслиманске тајне службе). Легитимно изабрани политички представници Срба су оптуживани за *четнички карактер политичке борбе* због чега су били изложени цинично-сатиричном линчу који је касније прерастао у отворени позив за обрачун (са њима, али и са свим Србима у БиХ).⁵⁹⁹

На подручју Башчаршије под политичким окриљем СДА настала је паравојна организације *БОСНА Е*, у оквиру које су дјеловале групе које су укључивале велики број сарајевских криминалаца. На њихово провокативно и незаконито појављивање у јавности изостала је реакција надлежних институција (полиције и правосудних органа) због чега су криминалци практично добијали подстрек да преузму власт у Сарајеву.

О размјерама безвлашћа у Сарајеву најбоље говори случај убиства Србина, полицајца Пере Петровића, којег су у присуству полицајаца муслиманске националности, у Полицијској станици Ново Сарајево, 5. априла

597 Радован Караџић, *Мермерне истине о Босни, Уводна и завршна ријеч пред Међународним кривичним судом за бившу Југославију у Хагу*, Нови Сад – Београд, 2016, 77; Изјава Неђо Влашки, 3.

598 Радован Караџић, н. д, 27.

599 Исто, 181; Изјава Неђо Влашки, 22.

убили припадници Зелених беретки. Овај случај је био увод у отворени лов на Србе што су криминалци користили да упадају у станове Срба и других грађана које су под лажним оптужбама пљачкали, малтретирали и убијали.⁶⁰⁰

Муслиманске власти су у циљу придобијања међународне јавности организовале мировни скуп (окупљање грађана) који је у једном тренутку запријетио да поремети планове муслиманских власти, јер су демонстранти у великој сали Скупштине БиХ затражили оставку Владе Јуре Пеливана и Предсједништва БиХ. Муслимански снајперисти су са небодера, које су као примјер братства и јединства у заједничкој држави звали *Момо* и *Узеир*, запуцали на окупљене грађане како би овако инсцениран напад послужио за усмјеравање незадовољства према руководству СДС које се из безбједносних разлога преселило у хотел *Холидеј ин (Holiday in)*, а који су из истих разлога врло брзо напустили Сарајево и прешли на Пале.⁶⁰¹

Појединачне војне акције усмјерене против састава ЈНА у Сарајеву јачале су самопоуздање муслиманских власти да уз кориштење метода медијске и политичке обмане на своју страну придобију најважније факторе одлучивања у свијету, али и ширу међународну јавност. Како је пропуштена прилика да се у склопу примирја настави конференција о мапама предвиђеним Кутиљеровим планом, муслиманска страна је 2. маја након напада на *Дом ЈНА* инсценирала „гранатирање Сарајева, паљење дијела објекта поште“ што је послужило Алији Изетбеговићу да прекине рад у оквиру конференције у Лисабону. Каснији догађаји кроз хронологију ратних дешавања показују офанзивни карактер борби муслиманске стране у остваривању политичког циља унитарне БиХ.

Када све горе наведено покушамо склопити у „неуобичајену“ призму приказа офанзивности муслиманских снага на сарајевском ратишту, кроз приказе у *Балканском ратишту*, добије се истанчан тест из, бар методолошки, неопходне мултиперспективности.

Увидом у научни апарат поменуте анализе видљиво је да су као извори доста кориштени електронски или штампани медији, као и то да добар дио енднота садржи детаљна објашњења појединих дијелова текста, али углавном без навођења појединачних извора. Ипак, кориштење медијских извјештаја, посебно у модерним ратовима, захтијева велику опрезност, јер су они често више одраз становишта издавача или уредника, а неријетко служе и као специјална средства пропаганде. Занимљива за бављење овом тематиком у континуитету је, рецимо, и чињеница да је *Завршни извјештај комисије вјештака Уједињених нација*, тј. његов анекс VI – дио 1 под називом *Анализа битке и опсаде Сарајева (1/10)*,⁶⁰² тј. ње-

600 РЦИРЗ ID 53210, Увјерење, Петровић (Жарка) Перо; Изјава Неђо Влашки, 44.

601 Исто, 23.

602 UN, *Analiza bitke i opsade Sarajeva – dio 1/10, Završni izvještaj komisije vještaka*

гов фактографски дио везан за преглед дешавања по датумима, грађен углавном 1994. године, такође на основу медијских извјештаја. Можемо из ове перспективе само да се запитамо колико је такав приступ пожељан у документу једне од највећих свјетских организација, с обзиром на већински једнострану провенијенцију коришћених медија, поготово ако су се на основу тога креирали политички оквири дјеловања на глобалном и локалном нивоу. Изгледа, када је ријеч о посматрању догађаја на простору некадашње Југославије и БиХ са становишта „западних земаља“, да је такав тренд присутан од самих ратних дана до дана данашњег само негативна чињеница коју можемо констатовати.

Теми Сарајева у дјелу је, у поглављима за њега директно везаним, посвећено тек 15-ак страница и неколико пасуса у другим дијеловима углавном уређених унутар већих хронолошких цјелина посвећених ратним годинама. Дешавања од првог марта, тј. убиство српског старог свата на Башчаршији, по ауторима ове студије, не заузимају неко битно мјесто, ако не у узрочној или поводној вези са избијањем и распаљивањем рата, поготово на подручју Сарајева, а оно ни по хронолошкој скали битан моменат за приказивање. Питање је, колико се такав догађај може унапријед уклопити у задате концепције. Колико је тешко примијетити да се појава барикада од стране Срба у Сарајеву почетком марта управо треба везивати за овај догађај. Те барикаде трајале су два дана након чега су уклоњене у покушајима да се зауставе сукоби који су дефинитивно ескалирали почетком априла 1992. године.⁶⁰³

У циљу избјегавања оружаних сукоба српска страна је по основама Кутиљеровог плана предложила подјелу МУП-а. Виђење једног учесника ових догађаја доноси нам атмосферу неизвјесности времена преласка из још бар привидног стања мира у ратне догађаје. „У сриједу, 01.04.1992, на иницијативу Кијац Драгана, коју је прихватио Алиспахић Бакир, одржан је састанак супротстављених страна којим је руководио новоименовани начелник ЦСБ, на којем је презентован *Службени гласник Републике српског народа БиХ* са Законом о унутрашњим пословима и на основу њега подјели МУП-а по територијалном принципу и потреби реализације истог и у СЈБ на подручју града, те неопходности да се избјегну оружани експлозије. Исто се поступало и у општинама с претежно хрватским становништвом с тим да ХДЗ формира свој МУП у Неуму или Мостару. Алиспахић Бакир је, вјероватно свим тим изненађен, пристао на ту идеју Кијац Драгана, па је одлучено да се формирају три мјешовите екипе, које ће обићи све СЈБ у граду и објаснити начелницима и командирима даљи начин рада. Три екипе сачињавали смо Алиспахић Бакир, Драшковић

Ujedinjenih nacija osnovane u skladu sa rezolucijom Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija br. 780 (1992), S/1994/674/Add2/ (vol. I), 27. maj. 1994.

⁶⁰³ Радован Караџић, н. д, 102; Младен Кртолина, *Витезови на олтару Отаџбине*, Крагујевац, 2002, 84.

Славко, Бећкановић Златко, Кијац Драган, Леутар Јозо, Пањета Авдо и ја (Неђо Влашки-додао аутор), те смо по томе поступили сутрадан. Нас два, послје Новог Сарајева и Новог Града, обишли смо СЈБ Илића и послје излагања Кијац Драгана, чинило се да у милицији неће доћи до раскола и међусобних обрачуна. Основни радни задаци по том плану требало је да се извршавају као и до сада, а једини захтјев СДС односио се на ангажовање резервног састава милиције“.⁶⁰⁴

Четвртог априла 1992. године, подјеле које су претходиле ратним дешавањима унутар Министарства унутрашњих послова, довеле су и до стварања српске специјалне јединице милиције, тј. њеног одвајања, која је након дефинитивног разлаза са муслиманско-хрватском структуром окупљена у Раковици код Сарајева. „Ту је извршена прва прозивка, на којој је констатовано да су у строју сви српски специјалци. Одређена је нова организација јединице, а сутрадан 05.04.1992. године, по наређењу замјеника министра, Момчила Мандића, јединица је кренула на свој први задатак - смјештај јединице у нову базу у Школу унутрашњих послова МУП-а на Врацама, на подручју општине Ново Сарајево“.⁶⁰⁵ Већина извора са српске стране о овом догађају позива се и на чињеницу о „ранијим договорима о диобеном билансу у бившем МУП-у, Школа за унутрашње послове била је предвиђена за базу Српског МУП-а“.⁶⁰⁶ У таквим тврдњама спомињу се и основе за легално формирање националних структура МУП-а, па тако и подјеле специјалне јединице у складу са принципима Кутуљеровог плана.⁶⁰⁷

604 Изјава Неђо Влашки, 23.

605 Милан Стојчиновић, „Специјална бригада полиције гарант државности“, *Полицајац, лист Министарства унутрашњих послова Републике Српске*, година I, број I, јун 1994, 11-12.

606 Исто.

607 „42. Odredbe poglavlja „D“ Kutiljerovog plana se mogu označiti kao polazno opredjeljenje i osnov za osnivanje MUP-a RS, jer Planom se definišu tri sastavne - konstitutivne jedinice u okviru nezavisne i međunarodno priznate BiH, koje u svojoj nadležnosti imaju organizaciju organa državne uprave, time i organizaciju unutrašnjih poslova i policije. /43. Prihvatajući činjenicu da su se politički lideri tri vladajuće nacionalne stranke iz BiH složili sa celovitim rešenjem Kutiljerovog plana u vreme kada je ionako loša bezbednosna situacija u BiH pretila da se pretvori u oružane sukobe nesagledivih posledica (što se kasnije i desilo), vrh MUP-a BiH (i hrvatski i muslimanski i srpski kadrovi) podržao je platformu za takav oblik decentralizacije unutrašnjih poslova i poslova policije koji je predviđao osnivanje Ministarstava unutrašnjih poslova konstitutivnih jedinica BiH kao njihovih zasebnih organa uprave, a definisanih Kutiljerovim planom. /44. Dokaz o potpunoj transparentnosti osnivanja MUP-a Srpske Republike BiH od strane već proglašene Srpske Republike BiH i srpskih kadrova u MUP-u BiH je i Depeša sa Kolegija MUP-a BiH od 01. aprila 1992. godine koja je upućena svim rukovodnim nivoima i teritorijalnim organizacionim jedinicama MUP-a BiH...“ Mladen Bajagić, *MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA REPUBLIKE SRPSKE - organizacija i nadležnost - (1992 -1995)*, Ekspertski izveštaj pripremljen za predmet LJUBOMIR BOROVČANIN (IT-05-88), Beograd, mart 2008. godine, 15.

Међутим, приликом уласка у школу српски полицајци су дочекани жестоком ватром из пјешадијског наоружања од 170 наоружаних полазника курса за милиционере из припремљених утврђења у објектима школе, санџаклијског насеља *Шанац*, као и из правца града. Одлазак припадника МУП на обуку у образовни центар у Хрватску била је практична припрема за ратне активности. О томе свједочи и инструкција од 11. јула 1991. године број 1258-3/91.⁶⁰⁸ На команду првог команданта Специјалне јединице, Миленка Каришика, прихваћена је битка са многобројнијим непријатељем, 36 специјалаца српског МУП-а заузело је школу, ослободило све ученике таоце и заробило наоружане курсисте и руководство школе.⁶⁰⁹ У тој борби погинули су Миле Лиздек и Милорад Пупић, а рањени су Душко Јевић, Миодраг Репија и Ристо Лубура. Повријеђен је и Мирослав Марић.⁶¹⁰ У току борбе од непријатељских хитаца погинула су и три цивилна становника Враца, а двоје је рањено. Упоредо, вршило се и организовање српског народа Враца и Српске општине Ново Сарајево за сопствену одбрану. У истом наврату организовано је повезивање одбрамбених линија Јеврејско гробље - Врбања мост - Студентски домови - Озренска улица - Милинкладска улица.⁶¹¹

О свему овоме аутори студије *Балканско ратиште* наводе само неколико реченица, уз једнострано тумачење и кориштење термина као што су *добро опремљена српска полиција, босански МУП* и слично.⁶¹²

Наводи се неколико рањених „бранилаца“ чиме се репрезентује један наративни оквир који је својствен оновременим тумачењима догађаја у БиХ. У списак тако описаних догађаја у Сарајеву и околини, који је подугачак, овом приликом нећемо улазити, јер би то захтијевало много више

608 У оквиру војних припрема СДА је 10. јуна 1991. године основала Савјет за националну безбједност, који је донио закључке по којима су врло брзо конкретизовани планови зарат. Уз активно учешће муслиманско-хрватске коалиције, илегално неуставно и незаконито дјеловање у погледу војног организовања и наоружавања *Патриотске лиге БиХ* и других паравојних јединица је добило легалитет. Припадници ових паравојних структура су под покровитељством СДА обучавани у МУП-у Хрватске, а након процјене потребног нивоа обучености и наоружања услиједила је мобилизација резервног састава МУП-а у јесен 1991. године што је био увод у војно рјешавање међунационалне кризе у БиХ. Изјава Неђо Влашки; Радован Караџић, *н. д.*, 116.

609 Милан Стојчиновић, „Специјална бригада полиције гарант државности“, *Полицајац, лист Министарства унутрашњих послова Републике Српске*, година I, број I, јун 1994, 11-12.

610 Исто; РЦИРЗ, РС МУП Специјална бригада полиције, Бијељина, Увјерње о начину и околностима погибије Лиздек (Бранко) Миле, 01/1-1023/94, 23.04.1994; РЦИРЗ, РС МУП Служба специјалне полиције Бања Лука, Увјерење, 08/1-554/04, 13.07.2004.

611 Милан Стојчиновић, „Специјална бригада полиције гарант државности“, *Полицајац, лист Министарства унутрашњих послова Републике Српске*, година I, број I, јун 1994, 12.

612 *Balkan Battlegrounds*, 152.

простора и много шири оквир. *Зелене беретке* и друге муслиманске паравојне формације 22. априла извеле су нападе на сједиште Друге војне области, као и српско већинско подручје Илићу.⁶¹³ Напади су уз велике напоре одбијени.

Потребно је споменути да догађаје с почетка маја (2. и 3. мај) аутори смјештају у стандардни наратив офанзивних активности ЈНА и да такав наратив губи битку са критичким посматрањем ситуације и контекста сукоба у Сарајеву у то вријеме.

*Сарајево 1992. године: Опсада почиње*⁶¹⁴ наслов је првог поглавља у *Балканском ратишту* посвећеног граду Сарајеву који већ својим насловом сугерише одређене задате поставке приликом посматрања догађаја. Овакво детерминисање ствари није појединачан случај само ове публикације. Ово је дио устаљеног наратива, и тиме захтијева мало ширу анализу. Др Милош Ковић у својој експертизи приликом свједочења у Хашком трибуналу у случају Младић разматрао је, између осталог, и овај појам.⁶¹⁵ „*Опсада Сарајева* је појам који је, истина, заживео у медијској пропаганди и публицистици, али се отвара питање колико он одговара историјским чињеницама”.⁶¹⁶

Евидентно је да је током рата Сарајево, прије свега, било подијељен град, јер уколико се говори о опсади источних дијелова града, онда се бар, аналогно томе, можемо запитати да ли се може говорити и о опсади његових западних дијелова које су држале снаге Војске Републике Српске током рата.⁶¹⁷ По Ковићу *опсада* је споран појам и зато што су *опседнути* одржавали везе са „спољним светом” нарочито преко мировних снага УН-а.⁶¹⁸ Сигурно је да наслов *Борба за Сарајево (The Struggle for Sarajevo)*, који је и Роберт Џ. Дониа користио, „као наслов једног од поглавља у извештају *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996*, много боље одговара реалностима збивања у Сарајеву 1992-1995 него *опсада Сарајева*”.⁶¹⁹ Овој тематици вратићемо се нешто касније и покушати је ставити у реалан ратни контекст.

Да би се уште анализирао склоп дешавања у региону Сарајева потребно је успоставити стратешки оквир овог простора у рату, као и однос зараћених снага. Сарајевско-романијски корпус (СРК) Војске Српске Републике Босне и Херцеговине, касније Војске Републике Српске,

613 Радован Караџић, н. д, 260.

614 *Balkan Battlegrounds*, 152.

615 Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније о историјским догађајима у Босни и Херцеговини у предмету ИТ-09-92, тужилац против Ратка Младића*, Београд, 2015.

616 Исто, 5.

617 Исто, 6.

618 Исто.

619 Исто, 7.

формирао је 22.05.1992. године наредбом ГШ ВРС⁶²⁰ од дјелимично попуњене три бригаде (које то нису биле по бројном стању) из ранијег састава 4. корпуса ЈНА⁶²¹ из ширег региона Сарајева.⁶²² Аутори студије код процјењивања бројног стања СРК у почетним дијеловима текста, који се баве овом тематиком Сарајева, дају процјену бројног стања снага Срба на око 15.000 и додају податке о 80 тенкова, 72 комада тешке артиљерије, 12 вишецељвних ракетних бацача итд. Остала литература даје нешто другачије податке. Војска Републике Српске располагала је на овом подручју са убједљиво мање људства од тзв. Армије РБиХ која је током рата више пута покушавала да промијени ситуацију. „На почетку рата 1992. Сарајевско-романијски корпус имао је око 13.000, а Први корпус око 17.500 људи. Већ у децембру 1992. Први корпус је имао 33.200, а 1995. око 38.840... По подацима Неџада Ајнаџића, начелника штаба Првог корпуса, његов укупни бројни састав, рачунајући и борце у граду и оне у „спољном прстену“ на крају 1992. износио је 73.141, а 1994. чак 84.698 људи“.⁶²³ У књизи *Сарајево: биографија града* Роберт Џ. Дониа наводи да су муслимани чинили од 89% до 92% састава ових јединица. Другим речима, тобожњи борци за мултиетничност били су припадници само једне етничке групе.⁶²⁴

Као што напомиње и Милош Ковић за Донију, и аутори анализе фактички игноришу спољни прстен, који је опкољавао Сарајевско-романијски корпус, а чинили су га опет припадници Првог корпуса. Видимо то и код њихове процјене од 10-15.000⁶²⁵ како наводе *браниоца Сарајева*.⁶²⁶ Оваква ситуација подсећа на устаљени наратив који се приликом анализа узима као неспорна чињеница без критичког провјеравања поготово за почетак и прве године рата.

„Сарајевско-романијски корпус био је опкољен спољним муслиманским обручем. Армија БиХ држала је Игман и Бјелашницу, Трескавицу и Иван Седло, Горажде и Трново, Кладањ и Високо. Под непријатељском контролом биле су кључне комуникације од Сарајева ка унутрашњости, са изузетком правца према Палама. Посебно критична била су два правца – први, од Олова и Бреже ка Семизовцу и Илијашу, а одатле ка Вогошћи, и други од Горажда и Праче ка Подграбу и од Трнова ка Грабу, Крупцу и Сарајеву“.⁶²⁷

620 Naredba GŠ VRS, Str. pov. br. 09/19-192 od 22.05.1992. godine. Прузето из: Радован Радиновић, *Сарајевско ратиште 1992-1994, Војна експертиза, Београд, 2002, IT-98-29-T, 40*. Прузето са сајта, <http://www.icty.org/> (24.02.2015).

621 Komanda 4. korpusa, Izmene naziva jedinice, Str. pov. br. 09/19-190, od 17.05.1992. godine; Исто.

622 Исто.

623 Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније*, 84.

624 Исто, 70.

625 *Balkan Battlegrounds*, 153.

626 *Sarajevo's defenders* – И самим кориштењем овог термина видљиво је методолошко (не)поштовање стварног стања на терену.

627 Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније*, 71.

Стратегијска улога снага ВРС на сарајевском фронту, дакле, била је превасходно везана за одбрану простора који су се сматрали саставним дијелом српског етничког простора, али и спрјечавање спајања муслиманских снага из њихових дијелова са снагама које су држале спољни прстен стратегијског фронта на прилазима Сарајеву из централне и источне Босне, Подриња и долине Неретве. Било је потребно и блокирати војне снаге које су се базирале и дејствовале у урбаном дијелу Сарајева и не дозволити им активније учешће у другим дијеловима ратишта.⁶²⁸ Представници Републике Српске јасно су тврдили у више наврата да су борбе у Сарајеву имале *задатак да вежу масивне муслиманске јединице*, да не би прешле на друге фронтове.⁶²⁹ Дијелови града које је држао СРК, тј. одбрана Грбавице, Враца, Неџарића, дијела Добриње, Лукавице, Илиће, Рајловца, те сарајевских насеља у мјесним заједницама општине Центар у Пионирској долини, на Бетанији, Мрковићима и Нахореву, као и рубних општина - Илијаш и Вогошћа испуњавала је и дефанзивно-стратегијски циљ вођства РС о подјели Сарајева, који је био присутан готово током читавог трајања рата.⁶³⁰ „Одабрани оперативни модел блокирајућих дејстава био је у сваком погледу комплементаран дефанзивном стратешком концепту за који се определила ВРС од самог почетка ратних дејстава у БиХ. По својој основној типологији дејства ВРС (СРК) на сарајевском ратишту била су претежно одбрамбеног карактера.”⁶³¹

Аутори *Балканског ратишта* код описа стања на сарајевском ратишту прве офанзивне акције муслиманске стране (именујући је снага *Босанске армије*) везују за 8. јун 1992. године и покушаје да се заузму врхови који доминирају Сарајевом. Ту су напоменути планински вијенац Мојмило на југозападу, планина Враце и Видиковац на југоистоку и Жуч на сјеверозападу. Наглашавајући почетно напредовање из Сарајева аутори су напоменули и доброорганизовани контранапад снага СРК праћен артиљеријском подршком, који је за резултат имао повраћај стања на претходно, искључујући Мојмило који је остао у посједу муслиманских снага као значајна тачка за доминацију над југозападним дијеловима града.⁶³² Још једна промјена на штету снага СРК десила се у јуну у рејону аеродрома Бутмир.⁶³³

Занимљиво је да аутори готово уопште не обрађују велику офанзивну акцију муслиманских снага на сарајевском ратишту у децембру 1992. године. Да би се увјерили колики је пропуст такво поступање потребано је рећи неколико основних чињеница о овим догађајима. Операција *Коверат* или, како је првобитно названа, *Сарајево*, па затим *Слобода 92*, је по из-

628 Радован Радиновић, *Сарајевско ратиште 1992-1994*, 45.

629 Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доние*, 84.

630 Исто, 65.

631 Радован Радиновић, *Сарајевско ратиште 1992-1994*, 46.

632 *Balkan Battlegrounds*, 153-154.

633 Радован Радиновић, *Сарајевско ратиште 1992-1994*, 58.

ворима и литератури муслиманске стране у рату покренута с циљем да муслимански дијелови града буду ослобођени „блокаде“ од стране ВРС прије нове 1993. године.⁶³⁴ Припрему ове нападачке акције обиљежила је жестока дебата унутар командних структура, коју су пратиле велике оптужбе и пријетње да ли Сефер Халиловић треба да изађе из Сарајева и операцијом командује са Игмана, али он то није учинио.⁶³⁵ Команданти јединица који су били изван града послали су надређеним у Сарајево на одобрење план који је подразумијевао напад на положаје ВРС у 5 праваца. Он је одобрен. За почетак је одређен 18. децембар, а подразумијевао је учешће око 4.000 бораца, између осталог и на потезима: „Југ/ ослонцем на планину Игман избацити на простор Јахорине и Требевића, са задатком: пресјећи комуникацију Пале – с. Тврдинићи и Пале – с. Брус, одсјећи Пале од Лукавице, а у даљњим дејствима, у садејству са снагама из града, разбити непријатеља на простору Брус – Осмице, створити услове за извлачење снага на шири простор Требевића и Јахорине“. За избор главног правца напада преко Јахорине и Требевића није пресудна била директива, него приједлог Заима Бешовића, команданта батаљона „Сутјеска“ Фочанске бригаде, који је тај терен добро познавао и увјерио се да је „празан“.⁶³⁶

Почетне успјехе операција је имала на вогошћанском правцу⁶³⁷ док је онда главни фокус усмјерен на операције на игманском (операција отпочела 18. децембра у 5 часова) и требевићком правцу. Задаци су се састојали и од убацивања снага у позадину СРК које би онда с леђа удариле на прве линије. То су били превасходно задаци мостарске и фочанске групе. Првог дана операције вођене су и значајне борбе за Хаџиће и Касиндолску улицу. Дакле, значајна активност убацивања у позадину, по муслиманским изворима, извршена је на подручју Јахорине и Требевића. Овакав, како видимо, обимно замишљен нападачки пројекат, доживио је потпуни колапс и неуспјех. Осим противудара и реакције снага СРК касније анализе овог подухвата помињале су неорганизованост, недисциплину и међусобно оптуживање учесника акције.⁶³⁸ Послије овог неуспјеха и почетних кратких оперативних успјеха на вогошћанском и правцу са подручја Високог планирана је нова операција *Коверат*, практично њен наставак, са тежиштем на покушај форсирања снага 4. корпуса са сјевера, гдје је на ударном потезу преко Комина и Горње Биоче била *Седма муслиманска бригада* у чијем су саставу дјеловали и плаћеници, исламски фундаменталисти из иностранства.⁶³⁹ „Напад је почео тачно у пет ујутро 28. децембра 1992. године. Сигнал за напад је био као и увијек – текбир“.⁶⁴⁰

634 Šefko Hodžić, *Отпећачени коверат*, Sarajevo, 2000, 79-82.

635 Исто, 92-95.

636 Исто, 109.

637 Исто, 111.

638 Исто, 127-129.

639 Исто, 132-135.

640 Исто, 134.

Највеће борбе у овом дијелу вођене су на коти Вишеград и у Комину. Почетно изненађење, као и убацивање мањих снага у позадину СРК, веома брзо се претворило у одлучан контранапад са значајном артиљеријском улогом који је веома брзо разбио офанзиву, а муслиманским борцима нанесени су велики губици.⁶⁴¹ Ови догађаји били су знак размишљања за командне структуре да се у велике и озбиљне нападачке подухвате може и мора улазити са детаљнијом и другачијом припремом, гдје би превасходну улогу имала једна маневарска бригада лоцирана на Игману.⁶⁴² Овакав начин размишљања дијелом ће одредити и догађаје на сарајевском ратишту у 1993. години. О великим очекивањима и неуспјеху, али и о нереду и унутрашњим препуцавањима, те оптуживањима унутар муслиманских снага око и у току операције *Коверат* говори нам већина муслиманских извора и литературе који се односе на овај период. О томе свједочи и Јован Дивјак у својој књизи *Не пуцај*, гдје описујући унутрашња препирања муслиманских структура и његово практично заробљавање од стране једне фракције у муслиманској војсци и принудни боравак у околини Коњица. Описује и свеопшту упознатост скоро цијелог становништва и велика очекивања, али и велико разочарање народа и бораца након неуспјеха „деблокаде Сарајева“ крајем 1992. године.⁶⁴³

Ова сазнања важна су и због анализе која би могла настати ако се упитамо због чега аутори студије *Балканско ратиште* готово уопште не помињу дешавања у овој великој офанзивној акцији муслиманских снага на сарајевском ратишту. Мјесец децембар 1992. године на сарајевском ратишту, по њима, обиљежила је, осим појединачних борби добро наоружаних група за контролу над појединим дијеловима града и офанзива снага Војске Републике Српске на Отес и Ступ који су били посјед ХВО и „снага Босанске армије“.⁶⁴⁴ За њу везују и контранапад муслиманских снага и заузимање Жучи, али и Видиковца (којег су снаге ВРС повратиле 10. децембра). Освајање Жучи од стране муслиманских снага аутори овог дјела наглашавају као веома значајно за контролисање сјеверних дијелова града Сарајева. За ове догађаје они такође напомињу високу цијену у *крви и труду* која је плаћена на крају 1992. године са значајном побједом!⁶⁴⁵ Дакле, аутори анализе, која својим обимом и поријеклом претендује да буде свеобухватна и детаљна, нису нашли за сходно да обраде један велики нападачки подухват муслиманских снага, нити да бар констатују његово постојање и неуспјех. Да ли је могуће закључити да се не уклапа у унапријед задату слику дешавања у рату остаје да се претпостави.

641 Исто, 135.

642 Исто, 139.

643 <http://www.slobodnaevropa.org/z/15485.html> (15.07.2016).

644 *Balkan Battlegrounds*, 154.

645 Исто.

У такав један углавном црно-бијели наратив, гдје је у већини случајева дефинисано мјесто починиоца, злочинца и жртве, сигурно се не уклапају злочини над српским народом, поготово ако су било чиме везани за *племенити циљ деблокаде Сарајева*. Један од тих злочина је и злочин у Пофалићима у мају 1992. године или злочин, конкретно везан за акцију *Коверат*, у мјесту Доња Биоча код Илијаша, почињен од стране припадника Седме муслиманске бригаде.⁶⁴⁶ Припадници Другог батаљона Седме муслиманске бригаде су 28. децембра 1992. године „из ватреног оружја извршили убиство цивила Мићић Николе и рањавање Драшкић Милојке и Скоко Ленке, која је од посљедица задобијених повреда умрла након два дана, да би након тога у унутрашњости поменутог објекта у циљу намјерног nanoшења тешких тјелесних и душевних патњи, на нарочито свиреп и понижавајући начин извршили силовање и убиство малољетног лица деветогодишње Драгичевић Мирјане (1983), док су истовремено употребом физичке силе присилили њену мајку Драгичевић Раду (1961) да присуствује силовању и убиству ћерке од стране три припадника поменуте јединице, током чега су (је) тешко ранили са више хитаца испалених из ватреног оружја“.⁶⁴⁷

Када посматрамо феномен масовних злочина над Србима, који није истакнут у вриједносном смислу, ту се свакако може поменути примјер напада муслиманских снага на Пофалиће 15. маја 1992. године, гдје је тада било око 200 српских породица и гдје се по неким изворима наводи број од 250-300 страдалих српских жртава, углавном цивила.⁶⁴⁸ Овдје се, дакле, не говори о периферној територији гдје је могућност муслиманске власти из Сарајева евентуално била упитна, напротив, ријеч је о подручју надамак центра и органа власти. Већ половином маја нема готово ниједан читав објект у овом насељу, јер је послје напада муслимана и заузимања овог мјеста изведено масовно пљачкање и паљење.⁶⁴⁹ Да ли се баш све материјалне штете могу приписати ратним дејствима, а не рушилачком нагону и систему?

Дио о сарајевском ратишту 1992. године, без наведених момената који се тешко уклапају у општеприхваћени наратив, аутори студије завршавају закључцима гдје напомињу успјехе везане за „грађане Сарајева против ЈНА“ (потпуно занемаривши грађане дијелова Сарајева под контролом Српске Републике БиХ) везујући то за 2. мај, освајање Мојмила у јуну и Жучи у децембру. Морамо имати на уму да су заузимањем Мојмила и Жучи муслиманске снаге имале контролу над тачкама које су имале до-

646 РЦИРЗ, IX-7-10 Илијаш, Град Сарајево, сарајевска регија, српске жртве, децембар 1992. године.

647 Исто.

648 Радован Караџић, *н, д.* 129; Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније*, 76.

649 Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније*, 73-76.

минацију над дијеловима града под контролом СРК.⁶⁵⁰ Мада се дешавања покушаја извлачења ЈНА из Сарајева и злочини који су се тада десили тешко могу логички повезати са „заузимањем Сарајева“, видиљиво је да се самим редослиједом и начином било која офанзивна акција покушава оправдати претходним узроком везаним искључиво за непријатеља *владиних снага* и сл. Сумирајући резултате и готово ламентирајући над тако slabим учинком,⁶⁵¹ за ауторе је *одбрана Сарајева* (иако је, како смо видјели, она подразумијевала неколико, што већих што мањих, нападачких акција⁶⁵² у 1992. години – прим. аутора) у *ово вријеме била више прича о замало избјегнутој пропасти од остварених добитака*.⁶⁵³

Наставак публикације тему сарајевског ратишта директно обрађује у 37. поглављу.⁶⁵⁴ У њему се 1993. година везује за *суморну рутину рововског ратовања*, као и за приказ већ стандардног за ауторе „узнемиравања“ стамбених и пословних дијелова Сарајева уз цивилне жртве нанесене од стране ВРС које су, како наводе, „држале Сарајево на свјетским насловницама дан за даном“. Што се тиче односа према Сарајеву у највећем дијелу западних медија евидентно је да су у град стизале бројне медијске екипе, а да су наративи о опсади и жртвама представљали „медијску катастрофу за Србе“.⁶⁵⁵ Такво стање у медијима било је везано и за наратив о условима живота у граду Сарајеву. Током рата у град су долазиле многобројне хуманитарне организације, а снабдијевање од стране међународне заједнице било је стално организовано уз повремене промјене интензитета. Аутори публикације чак јасно праве дистинкцију стања изазваног константном помоћи муслиманским дијеловима града од оног какво би оно било да је постојала конвенционал-

650 Дебело брдо, Чолина капа, Грдоњ, Хум и Хумско брдо, Орлић, Жуч, Бријешће брдо, Швабино брдо, Игман, Мојмило; Према: Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније*, 71.

651 „Jedina ozbiljna pomaranja dogodila su se tokom 1992. godine, i to: juna 1992. na štetu srpske strane na aerodromu Butmir i na severu (Orlić i Žuč) decembra 1992, a na štetu muslimanske strane front je neznatno pomeren na njegovom zapadnom delu u regionu Otesa“; Према: Радован Радиновић, *Сарајевско ратиште 1992-1994*, 58.

652 „Јер су муслиманске снаге у првој години рата предузимале операције: *Живот или смрт*, *Југ*, *Коверат*, *Корак по корак до интервенције* и низ других, односно даноноћно су нападале и на унутрашњем и на спољном прстену са циљем да повежу своје снаге са снагом средње Босне чиме би на сарајевском пољу и на овим просторима нестало Срба“. Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније*, 85.

653 *Balkan Battlegrounds*, 154.

654 *Chapter 37: The Siege Continues, Sarajevo 1993; Balkan Battlegrounds*, 186.

655 Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније*, 70; Официри међународних снага Мол и Хенбери у случајевима пред Хашким трибуналом потврдили су тезу да је муслиманска страна Сарајево употребљавала да одржи статус жртве у рату. Радован Караџић напомиње да се у случају затишја Сарајево губило са свјетских насловница. Радован Караџић, *н. д.*, 252, 274.

на опсада (*conventionally siege*).⁶⁵⁶ Аутори на једном мјесту дешавања у Сарајеву називају и „необичном врстом опсаде“ (*strange sort of siege*). И овакви закључци јасно доводе у питање сам појам опсаде и њен карактер у конкретним условима рата. „У стварности, интензитет ватре усмјерене на центар Сарајева никада није био тако велик као што су телевизијске слике многе наводиле да вјерују. Неки дијелови града су били опустошени и бројне зграде су биле уништене, док су други дијелови (понекад и читава насеља) били релативно нетакнути и нису успијевали да задовоље телевизијске екипе које су вапиле за драмом. Статистички обим ватре усмјерене на урбано Сарајево био је далеко мањег интензитета него у већини случајева опсада градова током претходног вијека.“⁶⁵⁷

У наставку текста аутори су упоредили случајеве Сарајева и Грозног 1995. (који се величином може поредити са Сарајевом) и навели да је у краћем временском периоду чеченска престоница била буквално разорена.⁶⁵⁸ Затим су са Сарајевом упоређени неки општепознати примјери: опсада Лењинграда и заузимање Берлина. Према мишљењу аутора публикације „чињеница да је патња (Сарајева – прим. аутора) била мање ужасна од опсаде Лењинграда или мање разарајућа од заузимања Берлина не значи да борба за Сарајево није била ужасна и разарајућа. Али, као догађај у војној историји, опсада захтијева опрез при истраживању и поређењу.“⁶⁵⁹

О питању услова живота и рада у Сарајеву писао је генерал-пуковник ВРС у пензији Манојло Миловановић који је у рату био начелник Главног штаба ВРС, док је у послеријатном периоду био и свједок експерт Хашког трибунала за војна питања. Он, такође, наводи: „И на крају није у Сарајеву све било тако паклено као што је у медијима и гласинама пласирано. Није тачно да је Сарајево непрекидно горело од српске артиљерије и снајпера. Да је то било онда у Сарајеву не би могле опстати, и скоро нормално радити, све војнополитичке институције АРБиХ и буквално све посредничке институције међународне заједнице.“⁶⁶⁰ Што се тиче услова живота у граду и снабдијевања, те утицаја на њих мора се нагласити да су они, дакле, зависили највише од зараћених страна, тј. њихових односа, али и од међународне заједнице, њених снага на терену итд. Тога су свјесни и аутори анализе.⁶⁶¹

Такође, аутори константно помињу тешке услове у граду створене узнемиравањем и бомбардовањем од стране ВРС. Ти случајеви готово

656 *Balkan Battlegrounds*, 307.

657 Исто.

658 Исто.

659 Исто.

660 Манојло Миловановић, „Војна експертиза подручја града Сарајева у рату у БиХ 1992-1995 године“, *Доказ ФАСТА, Рат у Босни и Херцеговини, Сарајево*, број 1, Бања Лука, 2002, 113.

661 *Balkan Battlegrounds*, 307.

у правилу нису наведени подијељени на оне који су бомбардовање цивилних циљева, војних циљева и контекста борби за Сарајево, или пак покушаје бомбардовања сопствених циљева ради остваривања политичке користи, за шта је, протоком времена, све евидентније да је постојало. За најинтензивнији дан артиљеријских удара наводе 22. јул 1993. године.⁶⁶² У том дијелу текста за овај датум се не помиње иницијатива ВРС на игманском платоу и муслимански покушај контранапада како би се то напредовање зауставило. Дакле, дан се посматра издвојено из контекста рата што наравно није оправдање укупног броја испале-них артиљеријских граната, али свакако јесте једно од објашњења за ову фактографију.

С тим у вези однос међународне заједнице према сукобу уистину је парадигматичан у сагледавању ситуације на подручју Сарајева. Генерал Мајкл Роуз је потврдио касније да су западне земље имале недостатак разумијевања природе конфликти што се одражавало на конфузне по-тезе на самом терену.⁶⁶³ Такав је случај и по питању војног (не)разумије-вања ситуације и дешавања, у чијем се сагледавању неадекватан однос продужио, не само на послеријатну литературу него и на приступ Хашког трибунала, поготово његовог Тужилаштва. Разликовање војних и цивил-них циљева, сразмјерне и несразмјерне употребе силе, ни у процесима до 2016. године, никада до краја нису јасно разјашњени.⁶⁶⁴

Када смо код услова снабдијевања и живота у муслиманском дијелу Сарајева у обзир се мора узети и разматрање постојање тзв. унутрашњег обруча и контроле од стране власти. Протоком послеријатних година појављује се све већи број докумената и свједочења која показују мани-пулације муслиманске стране са снабдијевањем грађана Сарајева, као и спречавањем изласка из града. Лорд Дејвид Овен свједочио је о таквим настојањима муслиманске стране, која је војним средствима и апаратом, као и бирократијом спрјечавала излазак становништва, између осталог, и због тога што је, по његовим ријечима, „српска опсада“ у рату будила саосјећање свјетске јавности.⁶⁶⁵ Једно од таквих свједочења јесте свједо-чење Заима Бацковића, члана Штаба Врховне команде тзв. Армије РБиХ, у документарном филму Семира Халиловића *Било једном на Игману*, у коме он јасно говори о злоупотребама снабдијевања Сарајева од стране припадника тзв. Армије РБиХ.⁶⁶⁶ Надовезује се ту и питање протока ху-

662 Исто.

663 Радован Караџић, *н. д.*, 248.

664 Исто, 131, 135, 272.

665 Исто, 141.

666 „Војно складиште у Пазарићу, тамо је био... ја му тачно име не знам... Водио је то складиште, тај центар је водио Ченгић. У једном тренутку када смо ушли унутра нашли смо десетине тона трулог воћа, које није смјело да буде...предато у Сарајево да буде изнешено становништву. То је невјероватно. Десетине тона! На хиљаде пакета конзерви, одјеће, не знам које су то количине... Према томе, грађани

манитарне помоћи за које је, такође, везан низ злоупотреба по муслиманским изворима. У књизи *Битка за Сарајево – осуђени на побједу*⁶⁶⁷ Керима Лучаревића са надимком Доктор, који је био један од оснивача Патриотске лиге, а у периоду 1992-1993. и командант војне полиције тзв. Армије РБиХ, јасно се описује читав добро разрађен систем довожења муниције, наоружања и ратног материјала за фабрику *Претис*, у великим количинама у боцама за кисеоник из Зенице, Високог и других мјеста у Сарајево, у оквиру хуманитарних конвоја. Он јасно наводи да су у том учествовали и поједини припадници УНПРОФОР-а док су други вјеровали да проводе акцију помагања за медицинске потребе.⁶⁶⁸ Занимљиво је да Лучаревић наводи и срданост Свјетске здравствене организације приликом убацивања таквих „здравствених“ пошиљки у Сарајево.⁶⁶⁹ У кривотворењу документације, као и спровођењу акције *Кисик* учествовали су функционери са високих државних функција, па све до медицинских радника у болницама.⁶⁷⁰ Касније, крајем 1992. године, за такве пошиљке злоупотребљавани су контејнери за хуманитарну помоћ по принципу прављења дуплог дна, али су снаге ВРС приликом једне од контрола тих транспорта откриле злоупотребу. И тада Лучаревић поново помиње двојицу Француза, припадника УНПРОФОР-а, који су знали истинске обресе тога снабдијевања и били укључени у акцију добављања „медицинског кисеоника“.⁶⁷¹

Иако је у *Балканском ратишту* за ратну 1993. годину на овом подручју речено да ју је означило позиционо држање заузетих положаја и рутина рововског ратовања, у њој су се, ипак, десили поједини ратни догађаји вриједни посебног издвајања. Напоменуте су ту борбе за Аџиће и Ступ у фебруару и марту које описују као наставак акција ВРС из децембра 1992. године. Овдје је напоменут и значај Добриње у случају када би она дошла у руке ВРС чиме би трупе тзв. Армије РБиХ биле остављене још даље од аеродрома који су контролисале трупе УН. Тада би нови тунел прокопан од стране муслиманске армије испод аеродромске писте постао практично бескористан.⁶⁷² Ономогућење овог плана, према мишљењу ау-

Сарајева нису ни свјесни колико су они, од стране људи које су овдје били, били ускраћени, не само од стране агресора. Ја ово сад говорим чиста срца, јер су и моја дјеца била у Сарајеву“. Заим Бацковић изјава у документарном филму *Било једном на Игману*, <https://www.youtube.com/watch?v=d4bqAJDTDvU> (21.06.2016) интервал између 29,06 - 30,00 минута.

667 Kerim Lučarević Doktor, *Bitka za Sarajevo – osuđeni na pobjedu*, Sarajevo, 2000.

668 Исто, 246-247.

669 Исто, 230.

670 Исто, 199-200.

671 Исто, 246-247.

672 Власти из муслиманског дијела Сарајева извршиле су изградњу импровизованог тунела Добриња–Бутмир испод аеродромске писте у дужини од око 800 метара. Тунел је завршен 30.07.1993. године, а у његовом пробијању коришћени су Срби, као и у многим другим радовима. То су већином били грађани српске националности

тора, везано је за муслимански успјех на Ступу. У овом поглављу рада, практично први пут значајније у контексту рата, спомиње се да је Грбавица један од дијелова града који је био под контролом ВРС, а за њега се везују „сукоби“, тј. борбе око Врбања моста и Јеврејског гробља.⁶⁷³ Рејон Јеврејског гробља, обиљежен жестоки борбама, са српске стране држао је војвода Славко Алексић са својим *Новосарајевским четничким одредом*.⁶⁷⁴ Гранатирање и снајперисање дијелова града под контролом ВРС се не спомиње у анализи, али се и самим изношењем чињеница опет под упитник ставља наведена теза о опсади.

Највећи „војни догађај“ везан за 1993. годину било је запосиједање платоа Игмана од стране СРК ВРС. Ова успјешна акција, изведена углавном у јулу, обухватала је и просторе Бјелашнице и имала је стратешки карактер како за сарајевско ратиште тако и за спајање директне комуникације преко ослобођеног Трнова⁶⁷⁵ и повезивање са Херцеговачким корпусом ВРС.⁶⁷⁶ Акција *Лукавац-93* била је синхронизована са политичким настојањима српске стране. Осим што је доводила муслиманску страну у веома тежак положај, била је добар адут за притисак на Изетбеговића како би смањио своје услове током преговора који су се одвијали у том тренутку. Српска страна се надала да би то могао бити и крај рата.⁶⁷⁷ Пошто је Сарајево извођењем ове акције, тј. овладавањем Игманом, Бјелашницом, Трескавицом и Височицом, доведено у *окружење на широкој основи* међународна заједница захтијевала је повлачење са постигнутих територија. На крају исцрпљујућих преговора дошло се до рјешења да се ВРС уз повлачење дијела тешког наоружања повуче са 13 пунктова, а да их запосједну снаге УНПРОФОР-а⁶⁷⁸ чиме је избјегнута пријетња од бомбардовања. Дакле, развој ситуације је, осим помоћи угроженом муслиманском војном положају, међународна заједница искористила за притисак на зарађене стране током преговора у Женеви.⁶⁷⁹ Свака страна настојала је у тим мо-

који су остали у домовима и били заточени, мучени и злостављани у многобројним сарајевским логорима. РЦИРЗ, Сарајево, Изјава свједока Славољуба Кривића аутору. Свједок је као заробљеник присилно радио на пробијању тунела.

673 *Balkan Battlegrounds*, 247.

674 Младен Кртолина, н. д, 85.

675 У садејству са Херцеговачким корпусом снаге СРК ослободиле су и Рогој који је био једина сметња на путу за Калиновик и Фочу. Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 266.

676 Погледати поглавље *Кратак преглед појединих ратних операција 1992-1995*, Операција *Лукавац-93*.

677 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 266.

678 Манојло Миловановић, „Војна експертиза подручја града Сарајева у рату“, 115-116.

679 „06.08.1993. Амерички државни секретар Ворен Кристофер на повратку са своје блискоисточне турнеје, из Штаба Јужне команде НАТО-а у Напуљу, упутио је оштро упозорење председнику Председништва РБиХ Алији Изетбеговићу да прекине са саботажањем женевских мировних преговора. А на конференцији за штампу је рекао: „Ако буде среће и преговори добро крену, можда нећемо

ментима да ствари искористи за сопствено побољшање положаја. Као и у другим моментима рата муслиманска страна захтијевала је војну интервенцију, тј. бомбардовање снага ВРС од стране НАТО-а и за то је користила разне притиске.⁶⁸⁰ Вођство РС користило је овај моменат, као и претходне успјехе, за политички притисак приликом преговора.⁶⁸¹ Муслиманска страна послје стабилизовања ситуације злоупотребила је постигнути договор и само мјесец дана касније, у септембру 1993. године, вратила се на просторе које је преузео УНПРОФОР и(А) тада су мучки убили 37, а(И) ранили 34 војника ВРС који су се ослонили на постигнути договор, што опет није изазвало посебну реакцију снага међународне заједнице.⁶⁸² Након завршетка операције *Лукавац-93* ВРС је била присиљена договором да се повуче са ослобођеног простора на линије из јула 1993. године. На тај начин препустила је контролу простора на Игману, односно између Игмана и Бјелашнице, што је практично постало ослонац за муслиманске нападе на српске територије и за угрожавање коридора ка Трнову и даље ка Фочи и Подрињу. То се значајно одражавало на дејства у 1994. и 1995. години.⁶⁸³

За разлику од анализе *Балканског ратишта* српски извори наводе континуитет непоштовања договора од стране муслиманских формација на сарајевском ратишту, па тако Манојло Миловановић доноси одређене статистичке податке: „У извештају Команде СРК-а стро. пов. бр. 20.15-1274 од 05.11.1993. каже се да муслиманске снаге у Сарајеву нису испоштовале примирје потписано 31.08.1993. године и да су за 3 месеца (септембар, октобар и новембар) испалили по српском делу Сарајева 1.426 граната и велики број стрељачке муниције, посебно снајпе-

ни морати да их бомбардујемо. Оно што желимо то је да Срби озбиљно схвате упозорење и прекину с гушењем Сарајева, како војна сила никад не би морала да буде употребљена, као и да за преговарачким столом направе разумне уступке. То је, заправо, наш примарни циљ“. *Хронологија догађаја 1989-1995*, 248.

680 „Последња јединица ВРС напустила је стратешке положаје на планинама око Сарајева, саопштио је представник УН-а Бери Фруер. „Потврђујемо да су се Срби у потпуности повукли. Срби су то и сами саопштили, а војни посматрачи УН-а су то потврдили“, изјавио је Фруер. Члан Председништва РБиХ, Ејуп Ганић, прогласио је портпарола УНПРОФОР-а Берија Фруера непожељном особом (*persona non grata*) пошто је потврдио ријечи председника РС Радована Караџића да Сарајево није више под опсадом. Ганић је од генералног секретара УН-а Бутроса Галија затражио да Фруера повуче из Сарајева“. *Хронологија догађаја 1989-1995*, 249.

681 „Наиме, нама се чинило да је Горажде можда последња шанса када се на Муслимане може извршити притисак да потпишу мир. Претпоследња шанса била је за време борби на Игману и Бјелашници и сада сам Роузу поменуо да је то пропуштена прилика. Да наша војска није тада заустављена, сада бисмо имали мир, јер Муслимани се више не би надали војничкој победи“. Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 485.

682 Манојло Миловановић, „Војна експертиза подручја града Сарајева у рату“, 115-116.

683 Радован Радиновић, *Сарајевско ратиште 1992-1994*, 80.

ра, при чему је 24 војника погинуло, 37 теже и 251 лакше повређено“.⁶⁸⁴ У даљем дијелу документа доносе се статистике броја граната испалених на подручја града појединачно.⁶⁸⁵ Што се тиче укупних статистика прекида примирја на овом простору Миловановић, такође, доноси податке из извора Војске Републике Српске који тврде: „Муслимани су нарушили примирје или прекид ватре укупно 782 регистрована пута и то од: 12.11. до 31.12.1992. године, 253 пута од 03.03. до 06.03.1993. године – 15 пута, од 28.03. до 01.07.1993. године 196 пута и од 10.02. до 27.04.1994. године – 318 пута“.⁶⁸⁶ Радован Караџић, на суђењу у Хашком трибуналу, позивајући се на документе Уједињених нација, тврдио је да је на простору Сарајева од 12 примирја војска СДА нарушила њих 11.⁶⁸⁷

Почетак 1994. године у Сарајеву, како се наводи у анализи, био је релативно миран уз уобичајну српску „тактику опсаде снајперисањем, спорадичним гранатирањем и појединачним сукобима дуж линије фронта“.⁶⁸⁸ „Дана 05. фебруара 1994. године минобацачки пројектил од 120 мм бачен је у гужву на пијаци *Маркале* у центру Сарајева убивши притом 68 људи и ранивши приближно нешто више од 200“.⁶⁸⁹ *Било је то све што су аутори дјела рекли о инциденту на пијаци Маркале из 1994. године, тј. о самој фактографији овог догађаја у поглављу које носи наслов Фебруар 1994: Прво гранатирање сарајевске пијаци Маркале и међународни одговор.* Дакле, у веома кратком излагању „о једном од најгорих инцидената гранатирања у Босанском рату“⁶⁹⁰ није дефинисано, нити је јасно наглашено, ко је то учинио уз детаљнију фактографију. Од самог времена експлозије дешавала су се међусобна оптуживања зараћених страна ко је одговоран за инцидент на *Маркалама*. Војска Републике Српске је захтијевала да генерал Ремзи, начелник Штаба УНПРОФОР-а за БиХ, заједно са начелницима штабова обје стране и балистичарима изађе на лице мјеста. Захтјев је прво прихваћен, а затим одбијен. Комисија ВРС је тврдила да напад није изведен мином већ импровизованом експлозивном направом, а да удаљеност српских положаја не обезбјеђује дomet пројектилу. Извјештај са закључцима који је доставила Команда УНПРОФОР-а, са стручном експертизом руског пуковника Демуренка, такође наводи на закључке који негирају кривицу ВРС за овај напад. Оба извјештаја примио је Јасуши Акаши, високи представник УН за БиХ.⁶⁹¹ Страна тзв. Армије РБиХ је тврдила сасвим другачије, тако да се

684 Манојло Миловановић, „Војна експертиза подручја града Сарајева у рату“, 116.

685 „Испалене су гранате по простору Грбавице–101, Добриње–53, Лукавице–41, Војковића–44, Рајловца–250, Вогошће–280, Илиће–135, Неђарића–179, Мрковића–190, Илијаша–108 и Хаџића–45 граната“; Исто.

686 Исто.

687 Радован Караџић, н. д, 21.

688 *Balkan Battlegrounds*, 229.

689 Исто.

690 Исто.

691 Манојло Миловановић, „Војна експертиза подручја града Сарајева у рату“, 106-107.

те различите тврдње, пуне контроверзи⁶⁹² и међусобних оптужби, протежу до момента писања овога рада. Пред Хашким трибуналом, прво у процесу Радовану Караџићу, а затим и у процесу Ратку Младићу, појавио се заштићени свједок (GRM-116) који је, као припадник специјалне јединице *Бисери*, био у најближем обезбјеђењу Алије Изетбеговића. Он је свједочио да „су напад на сарајевску пијацу *Маркале* у зиму 1994. године организовали Алија Изетбеговић и исламски вјерски поглавар Мустафа Церић, а спровели генерали Армије РБиХ“.⁶⁹³ Да велике нејасноће око случаја *Маркале* 1994. постоје и данас потврдила је и првостепена пресуда др Радовану Караџићу.⁶⁹⁴ Према наводима из пресуде СРК јесте одговоран, између осталог, и за инцидент на *Маркалама*. Међутим, ова одлука није донесена једногласно, а члан Судског вијећа Мелвил Бирд приложио је издвојено мишљење.⁶⁹⁵ „Када се узму у обзир сви фактори, сматрам да постоји основана сумња да је минобацачка граната на пијацу *Маркале* у Сарајеву испалена са стране која је била под контролом муслимана. Под тим околностима, мишљења сам да оптужени мора бити ослобођен ове тачке оптужнице“ навео је Берд у издвојеном мишљењу на првостепену пресуду Караџићу“.⁶⁹⁶

692 <http://www.slobodnaevropa.org/a/zasticeni-svjedok-obrane-za-teoriju-zavjere-o-markalama/27429641.html> (15.12.2015).

693 „GRM-116 je rekao da je mogao čuti šta su predsjednik Izetbegović i drugi zvaničnici govorili na sastancima, te dodao da je najsnažniji uticaj na Izetbegovića imao upravo reis-ul-ulema Cerić. Prema riječima svjedoka glavni cilj Izetbegovića bio je da osigura intervenciju Zapada na strani Muslimana *izazivanjem masovne patnje* u Sarajevu i Srebrenici. Prema riječima svjedoka, reis Cerić je *brzo ubijedio* Izetbegovića da je *to ispravno* i da se *žrtve moraju podnijeti*. Govoreći o napadu na *Markale* GRM-116 je posvjedočio da je *ta ideja potekla od Cerića, a sproveli su je generali Sefer Halilović i Mustafa Hajrulahović zvani Talijan*. „Njih dvojica iznijeli su taj plan da se minobacač postavi u pravcu Špicaste stijene, kod sela Mrkovići, jer se znalo da Srbi tamo imaju artiljeriju koja gađa često, tako da se ta granata utopi u tu paljbu. Alija i reis su to prihvatili, a Sefer se okrenuo ka Talijanu i rekao: *Talijan će to...*“, opisao je svjedok naglašavajući: „Bio sam prisutan kada je Alija to odobrio“. Na sljedećem sastanku, kako je rekao svjedok, Halilović je izvijestio da *prvi pokušaj nije uspio*, jer je *granata pala na krov blizu Markala*, a zatim je za novi pokušaj čekano da na osmatračkom položaju UNPROFOR-a bude ista posada, sa kojom je postojao dogovor da *ne broje naše granate*. „Alija im je rekao: *Pokušajte ponovo*. Oni su otišli i uskoro smo čuli šta je bilo s *Markalama*“, izjavio je GRM-116. <http://www.justice-report.com/bh/sadr%C5%BEaj-%C4%8Dlanci/napad-armije-bih-na-markale#sthash.YbePEb-FP.dpuf> (21.07.2016).

694 PRETRESNO VIJEĆE, Sažetak presude Pretresnog vijeća Radovanu Karadžiću, Hag, 24. mart 2016.

695 Исто, 7.

696 Маријана Миљић, „Берд: Основана сумња да су пијацу Маркале погодили муслимани“, *Глас Српске*, 26.03.2016. „Истражни тим УН-а у ствари говори да постоји оправдана сумња у то да су гранату испалиле српске снаге. Свједок Тужилаштва Берко Зечевић је, пак, био мишљења да је граната могла бити испалена само са позиција Срба. Постојао је јасан и несумњив конфликт у доказима које су представили свједоци Тужилаштва. Тај конфликт сеже до саме сржи случаја које је представило Тужилаштво. У оваквој ситуацији става сам да је већина требала

У истој пресуди др Радовану Караџићу налазе се тврдње које само доказују компликованост ове тематике: „Претресно вијеће прихвата да је страни босанских Муслимана било веома стало да наведе међународну заједницу да се заузме за њих и зато су понекад гађали особље УН-а у граду или отвараили ватру по територији под њиховом контролом да би потом за то окривили босанске Србе. Докази, међутим, показују да су такви случајеви потпуно безначајни кад се успореде са постојећим доказима о ватри коју је по граду отварао СРК. Као такви, они не утичу на став Претресног вијећа о пракси СРК да гађа цивиле у граду ни о њиховим неселективним и прекомјерним нападима“.⁶⁹⁷ Дакле, мора се приликом методолошког историографског истраживања поставити питање како примјери који су *безначајни* утичу на карактерологију самог сукоба, као и то колико се убудуће мора узимати у обзир и појам *операције под лажном заставом* или, како је прихваћеније, *фалс флег операције*.⁶⁹⁸ То нам потврђује и сљедећи дио из пресуде: „Претресно вијеће закључује да је СРК одговоран за све инциденте осим три. Наиме, није одговоран за инциденте F.5, F.7 и G.6“.⁶⁹⁹ Када погледамо поменуте ознаке случајева у оптужници видјећемо да, дакле, СРК није одговоран за снајперски напад од 2. новембра 1993. године када је рањена Рамиза Кондо, стара 38 година, која је у улици Бријешко брдо носила канту са водом (F.5). Такође, одрицање одговорности СРК утврђено је у случају F.7 у којем је 25. маја 1994. пуцано на аутобус пун путника, на раскрсници Николе Демонје и Булевара АВНОЈ-а на Добрињи.⁷⁰⁰ Случај G.6, за који је у пресуди одречена одговорност СРК, у оптужници је гласио: „На подручје Алипашиног поља 22. јануара 1994. пале су три минобацачке гранате. Прва граната је пала на парк иза стам-

ријешити овај конфликт у корист оптуженог“, сматра Берд. Мелвил Берд је напоменуо да је већина у Судском вијећу као доказ да је граната на *Маркале* испаљена са српске стране прихватила то да је Седми батаљон Прве пјешадијске романијске бригаде посједовао минобацаче у подручју Мрковића, а да тзв. Армија РБиХ није имала минобацаче у подручју Грдоња. Додали су да је свједок Славко Генго, командант Седмог батаљона, свједочио да је тзв. Армија РБиХ ватру углавном отварала са подручја барака Јајце и са Кошева, а не из Грдоња. „Имам озбиљних потешкоћа да схватим како је овај доказ могао убиједити већину да изван разумне сумње закључе да је граната испаљена са подручја на ком су били Срби“, нагласио је Берд“. http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Berd-Osnovana-sumnja-da-su-pijacu-Markale-pogodili-muslimani/205758.html (28.03.2016).

⁶⁹⁷ PRETRESNO VIJEĆE, Sažetak presude Pretresnog vijeća Radovanu Karadžiću, Hag, 24. mart 2016, 7.

⁶⁹⁸ Операције под лажном заставом или скраћено *лажна застава* (*false flag*) јесу подухвати који најчешће у ратним сукобима спроводи једна страна како би за то оптужила другу страну.

⁶⁹⁹ PRETRESNO VIJEĆE, Sažetak presude Pretresnog vijeća Radovanu Karadžiću, 7.

⁷⁰⁰ Међународни кривични суд за бившу Југославију, Туžilac Међународног суда против Radovana Karadžića, *Treća izmijenjena optužnica*, IT-95-5/18-PT;

<http://www.icty.org/x/cases/karadzic/ind/bcs/091019bcs.pdf> (14.07.2016). У том случају „Sehadeta PLIVAC, stara 53 godine, i Hajra HAFIZOVIĆ, stara 62 godine, ustrijeljene su i ranjene u noge“.

бених зграда у Гетеовој улици бр. 3 (раније Цетињска улица) и Босанској улици бр. 4 (раније Улица Кларе Цеткин), а друга и трећа граната пале су испред тих зграда, гдје су се играла дјеца. Шесторо дјеце је погинуло, а пет одраслих особа је рањено. Ватра је отворена са територије под контролом ВРС-а/СРК-а, приближно из правца запад⁷⁰¹.

У овој пресуди Хашки трибунал је први пут донио јасан закључак о оваквом дјеловању муслиманског руководства и војске према сопственом становништву. Потпуно јасно, такав став мора се узети у обзир и са оријентацијом суда да највећи број пресуђених за дешавања на просторима бивше Југославије, несразмјерно злочинима, јесу Срби, па тако и за град Сарајево.⁷⁰² Политички, прагматични обриси таквог пристрасног дјеловања још дуго ће се истраживати. Један од њих је и настојање да се пресудама Трибунала одреди како слика карактера рата тако и жељени историјски контекст догађаја. Нажалост, могло би се констатовати да се они желе изградити са унапријед задатим улогама страна у рату. Међутим, сигурно је и сама ова, готово симболична, назнака о одговорности муслиманске стране за злочине над сопственим народом, иако ограђена у „статистичке случајеве“, показатељ куда треба да иду поједини рукавци наредних објективних истраживања рата.

701 Исто.

702 Међународни кривични суд за бившу Југославију, Предмет бр. IT-96-20-I, Туžilac Међународног суда против Ђорђа Ђукића. Ђорђе Ђукић био је члан Главног штаба ВРС и на дужности помоћника команданта за позадину Ратка Младића. Био је, између осталог, оптужен да су, од приближно маја 1992. године до приближно децембра 1995, оружане снаге босанских Срба у Сарајеву, на распрострањеној и систематској основи, намјерно и неселективно гађале цивилне циљеве, који нису имали војног значаја, како би убијали, рањавали, терорисали и деморалисали цивилно становништво Сарајева. Умро је у току поступка. Предмет обустављен 03. јуна 1996. <http://www.icty.org/bcs/case/djukic/4> (15.07.2016);

У другостепеној пресуди Хашког трибунала Станиславу Галићу наводи се између осталог: „Ovaj predmet odnosi se na događaje koji su se odigrali u gradu Sarajevu, u Bosni i Hercegovini, u periodu od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1994. godine. Tokom tog razdoblja, Stanislav Galić bio je de jure komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK), a njegovi nadređeni bili su, načelnik Štaba Vojske Republike Srpske (VRS), general Ratko Mladić i vrhovni komandant VRS Radovan Karadžić“. Жалбено вијеће поништило је првостепену пресуду од 20 година затвора и Галића осудило на доживотни затвор. <http://www.icty.org/bcs/case/galic/4> (15.07.2016).

Случај Драгомира Милошевића такође је вођен за догађаје у Сарајеву. „Događaji koji predstavljaju povod za ovaj žalbeni postupak odigrali su se između avgusta 1994. i novembra 1995. u Sarajevu, u Bosni i Hercegovini. U predmetnom periodu Dragomir Milošević je bio na položaju komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK). Pretresno vijeće je zaključilo da su snage SRK, pod komandom Dragomira Miloševića, bile odgovorne za kontinuirano snajpersko djelovanje i granatiranje Sarajeva, usljed čega je ubijeno i teško ranjeno mnogo civila“. Милошевић је одлуком Жалбеног вијећа осуђен на 29 година затвора.

http://www.icty.org/bcs/case/dragomir_milosevic/4 (15.07.2016).

Због дешавања на подручју града Сарајева судило се и у поступцима против Слободана Милошевића, Војислава Шешеља, Станишића, Жупљанина, Биљане Плавшић, Момчила Перишића, као и Ратка Младића и Радована Караџића.

Ако се вратимо на анализу *Балканског ратишта* на подручју Сарајева очигледно је да можемо поставити питање да ли оправдано аутори нису имали потребу да у поменутом поглављу дубље улазе у наведену проблематику злочина, као и то да ли недостатак дубље анализе око утврђивања фактографије самог догађаја⁷⁰³ јесте условљен како контроверзношћу и супротношћу тако и извјесношћу о недостатку поузданих историјских извора приликом писања истог. У наставку анализе, у овом поглављу, евидентна је усмјереност ка посљедицама које је овај догађај изазвао и које се огледају у ултиматуму за повлачење и успостављање *зоне искључења* тешког наоружања у кругу од 20 километара око Сарајева, гдје је велику улогу у преговорима, поред тада, готово већ, стандардне пријетње бомбардовањем положаја ВРС од стране НАТО-а, одиграла и посредничка улога руске стране, као и њених трупа на терену. Извори и литература напомињу, а у том свјетлу и аутори анализе наводе, да је последице овог договора дошло до значајног смањења гранатирања и самим тим повећања безбједности грађана Сарајева, мада су настављени спорадични сукоби зараћених страна.⁷⁰⁴ Аутори доносе веома занимљиве закључке везане за настану ситуацију у којима наводе да је пуна снага опсаде могла бити враћена у било којем моменту од снага ВРС, као и то да је присуство међународних снага у овом случају било корак ближе остваривању српских циљева!? Овим развојем ситуације, закључују аутори, „Срби нису угрозили своје интересе, а ова ситуација није значајно утицала на стратегијски утицај на другим ратиштима“.⁷⁰⁵ Истовремено Милош Ковић примјећује потпуно различите тенденције: „До средине 1994. године босанска влада је, несумњиво, престала да подржава мировне напоре УН, верујући да би прекид ватре могао да се преокрене у трајно замрзавање линија сукоба, које би онда резултирало неправедном поделом земље. Због тога је она наредила својој Армији да крене у офанзивне операције како би се повратиле територије које су биле изгубљене у ранијим биткама са Србима, доводећи се тако до конфронтације са УН, чији је посао био да обнови мир у земљи... Босанска армија је имала и додатни циљ, да увуче САД и НАТО у копнени рат“.⁷⁰⁶

Након значајнијих борби на просторима Нишићке висоравни, гдје је ВРС задржала предност стратешке контроле, у другој половини 1994. године и у првој половини 1995. почели су да се стварају предуслови за

703 У документима у, већ наведеном, процесу Караџић наводи се да је број страдалих 66, а број рањених „више од 140 људи“.

704 *Balkan Battlegrounds*, 230. Генерал Манојло Миловановић наводи у својој експертизи за град Сарајево да је команда СРК иницирала закључивање антиснајперског споразума (гдје су преузете мјере уклањања 30 сопствених снајперских гнијезда) који су УНПРОФОР и муслимани прихватили, али да до његове реализације никада није дошло. Манојло Миловановић, „Војна експертиза подручја града Сарајева у рату“, 106-107.

705 *Balkan Battlegrounds*, 230.

706 Милош Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Ц. Доније*, 83.

већа стратешка помјерања која је планирала тзв. Армија РБиХ на читавом сарајевском ратишту. Један од тих предуслова била су дешавања на потезу јужно од Сарајева, у рејону Трнова и планине Трескавице, који су представљали својеврстан стратешки кључ за Сарајево. Концентрисање снага на овом подручју претходно су извршиле обје стране. На страни ВРС овдје су биле распоређене и јединице Крајишког и Дринског корпуса као испомоћ домаћим борцима, који су били распоређени на потезу Трново-Трескавица. На простору сјевероисточно од Калиновика према Трескавици Херцеговачки корпус ВРС имао је распоређену једну бригаду. Напад на овај рејон водиле су јединице Првог корпуса. Он је вршен упоредо са активностима осталих дијелова тзв. Армије РБиХ на планинама Влашић и Столице. Круцијална кота на овој позицији, Ђокин Торањ на Трескавици (2.086 м), заузета је од стране нападача 20. априла што је изазвало реакцију поменутих дијелова ВРС. Дијелови Херцеговачког корпуса, СРК и Друге зворничке бригаде, као и одјељења Бригаде специјалне полиције из Фоче у контранападу ослободили су поново ову доминантну коту, 4. маја 1995. године, после чега су успјели нови неуспјешни покушаји муслиманске стране који су дефинитивно окончани 11. маја 1995. и завршени повлачењем.⁷⁰⁷

Била је то стратегијска „предигра“ за покушај спровођења велике офанзивне акције 1. корпуса на сарајевском ратишту у јуну 1995. године, којем се у *Балканском ратишту* посвећује велики простор (ако упоредимо са описом о осталим дешавањима) од преко 9 страница. Овај дио је веома значајан, јер су аутори, упутивши се у детаљнију анализу стања и стратегијски концепт покушаја пробоја (*The Sarajevo Breakout attempt*),⁷⁰⁸ донијели неколико кључних ствари које осликавају ратни контекст на овом подручју. Први пут ту је јасно наглашена апсолутна бројчана надмоћ муслиманских снага, као и постојање вањског обруча око СРК. Наводи се да је 1. корпус имао 26.000 војника у самом граду, као и 33.000 око СРК који је имао 13.000 војника. Такође, овдје се опет наглашава велика предност у наоружању, поготово артиљерији и опреми у корист ВРС.⁷⁰⁹ Аутори нису склони посматрању таквог стања у појединим интервалима рата, тј. сукцесивно, како би можда о томе требало размишљати поготово када се ради о конкретним локалитетима.⁷¹⁰ Можда би више пажње требало обратити, како уопштено тако и што се Сарајева тиче, на то како је на стање наоружања утицало допремање помоћи из исламских земаља

707 *Balkan Battlegrounds*, 306.

708 Исто, 307.

709 Исто, 307-308.

710 Сигурно је да су постојали изузеци од опште наметнуте слике. Рецимо Керим Лучаревић спомиње дешавања у једном већем сукобу на Добрињи описујући детаље који се тичу надмоћи наоружања муслиманске стране које је укључивало ноћне оптике, огромну количину зоља и муниције итд.: „Da su četnici znali šta imamo ne bi ništa ni pokušavali“. Види: Kerim Lučarević Doktor, *н. д.*, 151-158.

или касније укидање ембарга или рецимо зона искључења артиљерије око самог града.

Према мишљењу аутора *Босанска армија*, заједно са политичким вођством, имала је на уму једну нову велику акцију на сарајевском ратишту. „Пробијање опсаде“, поред конкретне војне користи, вратило би пољуљани морал унутар самих формација, док би на међународном плану оповргло сумњу у њене могућности. „Ми смо још у борби“, била је порука, коју је требало послати и напоље и унутра. А успјех на бојном пољу обећавао је и политичке добробити. Требало је „само“ још војнички урадити оно што је више пута најављивао и сам Алија Изетбеговић. Он је још током маја 1995. године рекао да ће „опсада“ бити готова до 25. новембра политичким или војним путем.⁷¹¹

План нове велике офанзиве, за коју је сматрано да ће бити једна од највећих офанзива муслиманске стране у рату, био је комбинација акције изнутра, тј. из града, али и притиска на СРК извана, тј. из спољног обруча. Комплексност плана, који је подразумијевао ангажовање снага из најмање 4 корпуса, представљала је и нови искорак и изазов командним структурама муслиманских снага. Прва фаза плана подразумијевала је онеспособљавање 3 важне линије снабдијевања и контаката међу јединицама СРК у рејону Сарајева. Једна је била на потезу Илијаш, Хаџићи према Вогошћи, тј. територија на сјеверозападу од Сарајева. Друга је била веза између Пала и предграђа Лукавице и Илиће и трећа веза Пала са Херцеговином преко Трнова и Калиновика. Друга фаза, која је подразумијевала успјешност прве, садржала је наставак офанзиве и формирање везе између Сарајева и централне Босне на сјеверозападу рутом Високо–Илијаш–Вогошћа. Други обећавајући правац друге фазе, из муслиманске перспективе, био је југозападно дуж фронта Хаџићи–Храсница, гдје се настојало повезати са Добрињом западно од сарајевског аеродрома. И ауторима анализе се чини да је први правац од Високог ка Илијашу и Вогошћи одабран као повољнији.⁷¹²

Након политичке одлуке која је дефинитивно донесена половином априла војне припреме почеле су половином маја 1995. године. Већ половином маја из маневарских разлога интензивирани су борбе на позицији Дебело брдо која је доминирала путем Лукавица–Пале. Гомилање муслиманских трупа како у граду тако и у рејону Високо–Бреза, био је јасан знак да се спрема велика офанзивна операција на овом подручју. О томе су извјештавали чланови УНПРОФОР-а и остали посматрачи који су концентрацију тзв. Армије РБиХ описивали као највећу виђену до тог периода, у чијем је формирању обилато кориштен тунел испод аеродромске писте.⁷¹³

711 *Balkan Battlegrounds*, 309.

712 Исто, 310.

713 Исто.

Први корпус тзв. Армије РБиХ је располагао са 60.000 људи, мада нису сви употребљени за офанзиву. Он је ојачан овом приликом са 10-15.000 бораца из 8 до 11 бригада, под командом Генералштаба, Другог (са центром у Тузли), Трећег (Зеница) и Седмог (Травник) корпуса. Док је 4. корпус са око 5.500 људи био ангажован у додатном нападу на Калиновик. СРК ВРС бројао је, као што је већ наведено, око 13.500 људи и за ову прилику био је појачан са око 1.000 бораца из Дринског корпуса пристиглих прије и за вријеме битке. На помоћном правцу битке, тј. на потезу Трново–Калиновик, према мишљењу аутора, било је око 3.000 бораца Херцеговачког и СРК ВРС ојачаних са 65. заштитним моторизованим пуком, као и припадницима специјалне бригаде Министарства унутрашњих послова РС коришћених током битке као интервентна формација.⁷¹⁴ Напад на положаје ВРС почео је 15. јуна у раним јутарњим часовима, а примарни циљеви били су српске територије на сјеверозападу и западу од града, тј. везе јединица СРК на потезу Илијаш–Хаџићи–Илиџа. Након почетног успјеха нападача на овом правцу, напад је концентрично проширен и на остала два правца означена у плановима као примарни циљеви прве фазе. Било је јасно да је велика битка почела, о чему су извјештавали и извјештачи Уједињених нација наводећи велике количине испалених пројектила.⁷¹⁵

Муслиманске снаге 3. корпуса успјеле су помјерити линију и на узаном подручју територија на Чемерској планини. Већина ових, некрuciјалних успјеха, направљена је захваљујући почетној иницијативи. У таквом замаху угрожена је и комуникација Лукавица–Пале која је такође била веома значајана, а притисак на њу вршио се и одређеним дејствима на Требевићу. Муслиманске снаге су дошле у позицију одакле су 3 дана гранатирале Пале. Како аутори наглашавају био је то први пут од 1992. године. Снаге муслиманског Четвртог корпуса на помоћном правцу у рејону Трново–Калиновик, тј. на обронцима Трескавице вршиле су јако везивање снага ВРС и у таквом настојању поново су послје маја заузеле врх Ђокин Торањ. Наглашавајући успјехе муслиманских снага аутори наводе да су муслиманске јединице накратко дошле на 6 километара од Калиновика. Борбе су у прва два-три дана вођене, према ријечима аутора, и у рејону Ступа и Неџарића, али без значајних помјерања у корист нападача. Занимљиво је да се за навођење фактографије око првог нападаћег таласа и даље користе извјештаји, углавном муслиманских медија из Сарајева, који посматрача опомињу да се овај дио приказа нарочито мора узимати са опрезом. Сам командант тзв. Армије РБиХ Расим Делић неколико година касније описује значајно мање напредовање појединих муслиманских снага у овом нападу уз навођење веома значајних губитака.⁷¹⁶

714 Исто, 311.

715 Исто.

716 Види: Rasim Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine – Nastanak, Razvoj i*

Преокрет ситуације најављен је већ другог дана напада, предвече, када је отпор ВРС постајао јачи и одлучнији. Снаге ВРС веома су пажљиво бирали мјесто и вријеме одговора на муслиманску акцију. По слабљењу притиска нападача на три главне конекције територија кренуо је контранапад под контролом Главног штаба ВРС. Трећег дана офанзиве, 17. јуна, на подручју Рајловца, Храснице, дуж пута за Пале СРК и у рејону Мојмила преузима конкретне кораке иницијативе. Послије 20. јуна и контранапада ВРС на Дебелом брду фокус контраофанзиве ВРС пребачен је на запад, тј. Хаџиће, Илијаш и на сјевер у регион Високог.⁷¹⁷ Главни контраударац изведен је 22. јуна на подручју Чемерске планине снагама ВРС састављеним од дијелова специјалне бригаде МУП-а и 3. сарајевске бригаде које су повратиле контролу над линијама за снабдијевање западних предграђа Сарејева тзв. *УН Питон рут*, која је била примарни циљ првог дана муслиманске офанзиве. Дана 28. јуна 1. илићанска бригада СРК на подручју Ступа повратила је, користећи оклопне и маневарске јединице, своје изгубљене положаје уз жестоке уличне борбе. Губећи моментум, као и остале муслиманске снаге у овој обимно замишљеној акцији, њихови дијелови на потезу Трескавице, 26. јуна, такође су губили запосједнуте територије од дијелова 65. моторизованог заштитног пука Главног штаба ВРС и специјалних јединица полиције МУП-а РС. Кота Ђокин Торањ поново је враћена у посјед ВРС. Крајем мјесеца, тачније, како аутори наводе, 28. јуна било је јасно да је офанзива дефинитивно пропала.⁷¹⁸ Један од одјека ове офанзиве биле су настављене константне борбе различитог међусобног успјеха како за сам врх Ђокин Торањ тако и за укупан рејон Трескавице. Напредовање једне и контраофанзиве друге стране наизмјенично су ређане све до средине октобра 1995. године.⁷¹⁹

Аутори анализе закључили су сагледавајући приказан контекст покушаја „пробоја опсаде Сарајева“: „Свеукупни напори нису били успјешни због ефективне одбрамбене доктрине ВРС, која се ослањала на учестала минска поља и супериорност тешког наоружања да разбије нападачки моментум. Ово је било праћено великом ангажованошћу елитних пјешадијских јединица да у кључним моментима елиминишу територијална освајања Армије БиХ“.⁷²⁰ Изражавајући резерву према муслиманским изворима, тј. војној штампи о губицима, аутори анализе процјењују губитке ВРС на око 200 погинулих и 600 рањених, док су губици на нападачкој страни представљени као „неупитно неколико пута већи“. Процијенили су их на 1.000 убијених и око 3.000 рањених у читавом подухвату од половине јуна до половине јула 1995. године.⁷²¹

Odbrana zemlje – knjiga druga, Sarajevo, 2007, 121-144.

717 *Balkan Battlegrounds*, 314.

718 Исто.

719 Исто, 315.

720 Исто.

721 Исто.

Упоређивањем анализе *Балканског ратишта* (које наступа као једно цјеловито наративно становиште, термилошки и вриједносно дефинисано из позиције западних интереса и ставова у рату деведесетих година на Балкану) са литературом и изворима како муслиманске, али првенствено српске провенијенције (као супротног угла посматрања) у призми дешавања на сарајевском ратишту добије се слика комплексности тематике која је и те како актуелна и данас. У оквиру овог дијела нећемо детаљније улазити у дешавања око случаја *Маркале 2* из августа 1995. године, што је био и непосредан изговор за операцију бомбардовања Републике Српске од стране НАТО-а.

Бјежање од једноставних црно-бијелих закључака намеће опрез код дефинисања много догађаја и процеса, те тако и код муслиманских офанзивних активности на простору сарајевског ратишта. Постојање тзв. вањског и унутрашњег стратегијског распореда снага СРК ВРС и 1. корпуса тзв. Армије РБиХ, као и главне тактике и оријентације тих супротстављених страна са компликованим односом снага људства и технике, у различитим микролокалитетима, као и временским интервалима, захтијевају много шире разматрање, али се у горе наведеним примјерима могу потражити главне смјернице за стварање синтетичких обриса приликом нових истраживања.

X

МИТРОВДАНСКЕ ОФАНЗИВЕ НА ИСТОЧНУ ХЕРЦЕГОВИНУ

Године рата у Херцеговини

Дешавања на подручју Херцеговине у периоду Одбрамбено-отаџбинског рата, као и у периоду који је њему претходио, далеко су историографски од постојања цјеловитих приказа заснованих на методологији историјске науке. Поготово се таква констатација може изрећи за појединачне ратне догађаје и периоде. Одлука да се овај рад бави дешавањима у *Митровданским офанзивама* на источну Херцеговину, од почетка је била условљена сазнањем о неадекватној литературној подлози која се морала комбиновати с проналаском, опет, појединачних историјских извора првог и другог реда. Само такав приступ омогућио је иоле комплетнији преглед дешавања која се везују за тематику овог рада.

Приликом сагледавања литературе о дешавањима на мостарско-невесињском ратишту прије, за вријеме и након *Митровданске офанзиве* у новембру 1992. године могу се у обзир узети само појединачни дијелови, углавном, мемоарско-публицистичке литературе попут дијелова из књиге *Билећки добровољци Радовић*, Тихомира Буразановића,⁷²² који се морају користити веома опрезно због субјективизованог приступа карактеристичног за ову врсту дјела. Што се литературе хрватско-муслиманске провенијенције тиче, у *Годишњаку за повијест и културу Матице хрватске*, огранак Столац, Столачко културно прољеће, 2012. године објављен је рад др Јакше Рагуџа под називом: *Операција Бура у збирним извјешћима Главног стожера ХВО-а и Заповједништва Јужног војишта ХВ-а*.⁷²³ Уз овај рад који доноси преписе дијелова осам збирних докумената, у књизи Јанка Бобетка *Све моје битке*,⁷²⁴ такође, се могу пронаћи

722 Тихомир Буразановић, *Билећки добровољци Радовић*, Подгорица - Цетиње, 1996. <https://www.scribd.com/doc/251676197/Bilecki-Dobrovoljci-Ratna-Pri-ca-Iz-SRBSKE-HERCEGOVINE> (23.11.2014).

723 Јакша Рагуџ, „Нападна операција Бура у збирним извјешћима Главног стожера ХВО-а и Заповједништва Јужног војишта ХВ-а”, *Столачко културно прољеће - годишњак за повјест и културу Матице хрватске, огранак Столац*, 2012, 265-278.

724 Јанко Бобетка, *Све моје битке*, Загреб, 1996.

подаци о дешавањима која су, прије свега, довела до конкретних догађаја у новембру 1992. године и учешћа Хрватске војске, заједно са локалним Хрватима и муслиманима, у агресији на Републику Српску. Наравно, овдје се поготово морало приступити опрезном методолошко-критичком преузимању података, које је морало бити условљено констатовањем како контекста догађаја тако и приказивањем догађаја онаквим какви одговарају личној перспективи и интересима аутора дјела. Што се тиче проучавања *Митровданске офанзиве*, друге по реду, оне из 1994. године, литературна подлога домаће провенијенције није нам била позната у вријеме израде овог рада. Литература која потиче из редова учесника у догађајима са стране тзв. Армије РБиХ састоји се од два поприлично детаљна дјела директних учесника дешавња, *Операција Јесен 94* Шефка Хоџића,⁷²⁵ публицисте који је у току рата био у медијским службама муслиманских формација, и мемоара *У обручу* генерала Рамиза Дрековића.⁷²⁶ Ова литература посебно је подложна једностраним тумачењима догађаја из угла директних учесника догађаја и интереса, те ситуација које су они произвели у послеријатном периоду. Она је оптерећена међусобним оптуживањем за резултате акције *Јесен 94* која се разбуктавала у послеријатним круговима јавности у Федерацији БиХ. Књига *Операција Јесен 94* обилује детаљним описом догађаја, али и уочљивим унапријед задатим тезама, па се у оквиру рада повремено упуштамо у дискутовање са појединим детаљима у њој, који говоре о наведеним особинама.

Објективно посматрање ове литературе никако се у методолошком смислу не би смјело претворити у сасвим некритичко омаловажавање извора информација или у супротстављање унапријед задатим сопственим закључцима као средством „обрачуна“. Таквим начелом водило се приликом израде овог поглавља и надати се да се, онолико колико је то могуће, успјело отргнути од усуда пристрасности и накнадне историјске памети. За рад су кориштени материјали интернет база података и дигитализованих архива попут оне на сајту *генерал Праљак* (generalpraljak.com). Што се штампе тиче кориштени су бројеви листа *Српска војска*, али и зборник штампаних чланака из ратног периода везаних за муслиманске формације *Армија БиХ*⁷²⁷ чија је употреба у поглављу условљена методолошким стандардима историјске науке и тежњом за најобјективније могуће описивање, прије свега, догађаја и процеса обухваћених темом рада. Због методолошке неопходности, али и због описане условљености литературне подлоге тематике, те услјед непостојања синтетичког прегледа дешавања, неупитна је била усмјереност овога рада на историјске изворе првог и другог реда. Они су у презентованој количини и обиму плод вишегодишњег сакупљања грађе, од појединачних случајева узимања изјава и сакупљања ријетких докумената страна учесника у рату.

725 Šefko Hodžić, *Operacija Jesen 94*, Sarajevo, 2007.

726 Ramiz Dreković, *U обручу, Krajišnici i Hercegovci u borbi na dva fronta*, Zenica, 2004.

727 *Armija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1997.

Херцеговачки корпус Војске Републике Српске основан је у мају 1992. године од дијелова 13. корпуса ЈНА (ОГ Требиње-Билећа). Предсједништво Српске Републике БиХ, на сједници одржаној 15. јуна 1992. године, донијело је одлуку о формирању, организацији и формацији и руковођењу и командовању Војске Српске Републике БиХ. Командант Главног штаба, својом наредбом стр. пов. бр. 30/18-17 од 16. јуна 1992. године, наредио је формирање команди и јединица Војске Српске Републике Бих, гдје је наређено и формирање структуре Херцеговачког корпуса (ХК). Командант корпуса је био генерал-мајор Радован Грубач. Током Одбрамбено-отаџбинског рата ХК је покривао фронт у дужини од преко 300 километра, од тремеђе са Црном Гором и Хрватском изнад Превлаке преко Попова поља, Стоца, Мостара, Борачког језера, Трескавице, па до Горажда. Корпус је у различитим периодима рата имао различит бројни састав који се кретао од 24.000 у јесен 1992. до 18.500 бораца пред крај рата.⁷²⁸

Невесињска бригада формално је основана 16.06.1992. на Чобановом пољу у Подвележју од остатака некадашње 10. моторизоване бригаде ЈНА, тј. од њених центара у Мостару и Невесињу. Формацијска структура бригаде била је распоређена на 5 моторизованих батаљона,⁷²⁹ један оклопни батаљон, ЛАД ПВО (лаки артиљеријски дивизион противваздушне одбране), инжињеријски батаљон, позадински батаљон, приштапске јединице (чета војне полиције, чета везе, извиђачка чета и вод атомско-биолошке-хемијске одбране - АБХО).⁷³⁰ Команда бригаде је била у селу Пријеки Грми, на раскрсници пута за Рабину. Командант бригаде био је пуковник Новица Гушић, а послје њега, од прве половине 1994. године, пуковник Зоран Пурковић.⁷³¹ Десно од полажаја бригаде били су положаји 2. лаке херцеговачке бригаде на потезу Прењ - Борци према Коњицу. Лијево у формацијском саставу Херцеговачког корпуса Војске Републике Српске (ХК ВРС) била је Билећка бригада на положајима изнад општине Столац.

Настала након повлачења ЈНА и протјеривања Срба из долине ријеке

728 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 146; *Херцеговачки корпус, прилози за монографију*, 35.

729 Батаљони су били распоређени простору формиране линије разграничења и то: 1. батаљон - Шћепан Крст, Брштаник; 2. батаљон - Подвележје од Брасине до Равница; 3. батаљон - Подвележје од Равница, Бусак, Чобаново поље до Врањевића; 4. батаљон - Врањевићи до Брштаника; 5. батаљон - Зијемља, Прењ, Рујишта до Брасине.

730 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Достава података Влади РС, И-05-52/11, 12.05.2011.

731 Д. С. изјава аутору; Приликом сакупљања изјава из редова ВРС, аутор је ступио у контакт са више директних учесника. Логичком и анализом извора дошли смо до закључка да се најобјективније информације могу пронаћи у овој изјави, због обавијештености, формацијског распореда и објективног приступа свједока догађаја. Свједок је изразио жељу да му се име наведе у иницијалима.

Неретве,⁷³² Невесињска бригада ВРС (10. херцеговачка моторизована бригада, касније преименована у 8. херцеговачку моторизовану бригаду) имала је у саставу нешто више од 4.000 људи,⁷³³ углавном Срба из Невесиња, Мостара и осталих мјеста долине Неретве и јединице *Билећки добровољци* под командом четничког војводе Рада Радовића.⁷³⁴ Бригада је имала превасходни задатак да се одбрани источна Херцеговина. Сама конфигурација терена, стратешко-тактички положај и услови, као и поученост свјежим искуством из долине Неретве условили су да се Херцеговина бранила са доминантних планинских висова. Линија фронта бригаде која се протезала на више од сто километара углавном обиљежених планинским вијенцем масива којим доминирају Прењ и Вележ све до обронака Хргуда, тј. мјеста у предратној столачкој општини Брштаник и Шћепан Крст, са већ поменутих укупним бројем од око 4.000 људи тај задатак није чинила нимало лаким, поготово узимајући у обзир велике тзв. „непокривене међупросторе“. Али је свакако она имала својих предности стратешке и оперативне доминације над долином Неретве и хрватско-муслиманским снагама у њој.

Прва митровданска офанзива

Хрватско-муслиманска офанзива, са почетком 08.11.1992, за православи вјерски празник Митровдан, прво је велико, кључно дефанзивно, борбено искушење за Невесињску бригаду након изласка Срба из долине Неретве у јуну 1992. год. и ослобађања Подвележја у јулу исте године,⁷³⁵ што је такође једна посебна акција која заслужује пажњу у наредним истраживањима.

732 Операцијама у континуитету *Чагаљ* и *Липањске зоре* Хрватска војска (ХВ) и Хрватско вијеће обране (ХВО) заједно са муслиманима, уз неорганизованост и повлачење ЈНА, протјерали су Србе из столачке општине и долине ријеке Неретве, са Мостаром као центром, и уништиле скоро све културно-историјске споменике овог народа попут манастира Житомислић, спомен-храма у Пребиловцима и Саборног Храма у Мостару.

733 Приликом истраживања за овај рад и утврђивања бројног стања Невесињске бригаде аутор је наишао на више података. Углавном је то био податак од 4.200-4.500, па до 5.000 војника, с тим што се први интервал може посматрати као вјеродостојнији.

734 Обрад Жерајић, „Херцеговина се не да“, *Српска војска*, год. I, бр. 1, 18. новембар 1992, 28; Изјава капетана Ранка Продановића, команданта 4. батаљона, у емисији *Некад било* РТРС од 11.11.2008.

735 РЦИРЗ, Мостар, ВП 7035, пов. бр. 5-246/93, Увјерење од 28.10.1993. Операција ослобађања платоа Подвележја 15.06-09.07.1992. је тактичко-стратешки потез против хрватско-муслиманских формација које су активно угрожавале одбрану Невесиња и постављање безбједне линије према Мостару. Претходно је дошло до напада на српске положаје и команду од стране локалних муслимана, а том приликом убијен је из засједе пуковник Томо Пушара.

Формације које су кренуле у офанзивна дејства биле су састављене из двије максимално координисане компоненте. Хрватско вијеће обране и Хрватска војска чинили су главну компоненту нападачких формација. Потпуно координисане и испреpletене ланцем командовања дјеловале су ове двије, само наизглед, посебене компоненте. Ланац командовања водио је преко Команде оперативне зоне Мостар и Главног стожера ХВО на чијем је челу био генерал Миливој Петковић, па све до „главног и одговорног“ за ову акцију генерала Јанка Бобетка, који је у том периоду у ХВ обављао дужности: „заповједника јужног бојишта“ (од 10. априла 1992.) и члана Вијећа народне обране Републике Хрватске (од 10. септембра 1992.), одмах након акције о којој пишемо и функцију начелника Главног стожера оружаних снага Републике Хрватске.⁷³⁶ Све ово свједочи о нивоу и значају акције која је спремана од стране највишег хрватског војног и цивилног руководства. Хрватска компонента, поред главне команде и планирања, имала је задатке координације, везе, артиљеријске подршке и задатке специјалне намјене. Хрватско-муслиманска јавност је, по неким индицијама, у сврху подизања морала, прије почетка офанзиве, била информисана о боравку Јанка Бобетка у Благају, мјесту које је касније било основа ударног правца на српске положаје.⁷³⁷ Ланац хрватских формација, учесника ове акције спуштао се до седам борбених група на шпицу напада из састава 3. и 1. бригаде ХВО-а, на потезу главног пјешадијског удара дефинисаног од Подвележја: Бусак - Козјак - Чобаново поље - Гњило брдо, па све до праваца напада у области Шћепан Крста и Брштаника преко рејона села Врањевићи. На овом правцу учествовале су и јединице са подручја Чапљине и Стоца. На другом правцу, по јачини напада, у области Подвележја, дјеловало је више самосталних група из састава 2. бригаде ХВО под командом Мирослава Андрића. Они су дјеловали у координацији са јединицама Прве мостарске бригаде тзв. Армије РБиХ.⁷³⁸

Муслиманска компонента, која је простор удара акције у току рата покривала са четири бригаде у оквиру 4. корпуса, сачињавала је добар дио пјешадијске компоненте офанзиве. Дијелом је била састављена и од предратних муслиманских становника који су добро познавали терен, јер су били са подручја на којима се напад одвијао. Наведено се најбоље види из наредбе Прве мостарске бригаде тзв. Армије РБиХ, стр. пов. бр.

736 Видјети више у: Janko Bobetko, *н. д.*; <http://www.vecernji.hr/biografije/janko-bobetko-263> приступљено 24.11.2014.

737 РЦИРЗ, Мостар, Служба националне безбједности Требиње, Записник о информативном разговору са К. М.(01.01.1993).

738 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zbornu područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34. http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/KRONOLOGIJA%20DOGAĐANJA%20OPERATIVNA%20ZONA%20JUGOISTOCNA%20HERCEGOVINA%20ZBORNO%20PODRUCJE%20MOSTAR/operativna_zona_jugoistocna_hercegovina_zbornu_podrucje_mostar.pdf, (11.10.2014). Напомена: у документу се дају изводи и референце из ратне документације.

953-1⁷³⁹ која садржи детаљна упутства за офанзивна пјешадијска дејства „у рејону Подвележја у циљу овладавања објектима Мерџан глава, Света гора и Добрч... МБ батерија и водови са мб батаљонима имају задатак да, у садејству са 1, 2. и 3. групом, снагама у С-2 и сусједима, те са топништвом ХВО-а подрже дејство група на одређеним правцима и објектима напада, неутралишу утврђене ватрене тачке и нанесу четницима што веће губитке... Готовост за напад 08.11.1992. год. у 05.00 h (дат ће се сигнал за почетак напада)“. Мора се напоменути да су хрватско-муслимански односи на овом подручју тада били у прилично неријешеном статусу и да су јединице ХВО-а и ХВ имале добар дио припадника из реда муслимана, дакле да они нису били само у јединицама тзв. Армије РБиХ.

Акција је имала више циљева које можемо посматрати са војнотактичког, психолошко-моралног, али и политичкостратешког аспекта. Главни циљ био је да се снаге ВРС помакну са доминантних кота и горе поменутих планинских масива Прења, прије свега Вележа и Хргуда, са којих су у потпуности војно и комуникацијски контролисале долину ријеке Неретве.⁷⁴⁰ Једна логична моралнопсихолошка компонента циљева акције, свакако, налаже да се у даљим истраживањима подробније размотри. Вјероватно се рачунало да би протјерани становници из долине ријеке Неретве, који су били значајна компонента у људству Невесињске бригаде, одмакнувши се са положаја, изнад својих мјеста, изгубили морал да се и даље боре на подручју Херцеговине. Исто тако, за главни циљ би се, на основу конфигурације терена, могло узети и становиште да ће пробојем прве линије и угрожавањем Невесиња каснијим наставком акције, у мањим или већим временским интервалима, бити угрожена читава територија општина источне Херцеговине. Овим би било извршено и етничко чишћење, тј. промјена етничке структуре, гдје би већина српског становништва вјероватно била протјерана за Црну Гору и Србију. Евентуалним освајањем подручја источне Херцеговине хрватско-муслимански нападач би остварио предуслов за деблокаду горажданског подручја и концентрични напад на Сарајевско-романијски корпус ВРС.⁷⁴¹ Припремана акција од стране нападача, у складу са обимом, али и очекиваним резултатима, сматрана је *монументалном*⁷⁴² и у потпуности је требала промијенити однос снага на херцеговачком ратишту. Њен замишљени резултат требало је бити и јак територијални аргумент у преговорима у Женеви.⁷⁴³

739 Prva mostarska brigada, Zapovijest za ofanzivna borbena djelovanja, Str. pov. br. 953-1, Mostar, 08.11.1992. Копија у посједу аутора.

740 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zborni područje Mostar, Kronologija događanja*, 31.

741 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Достава података Влади РС, И-05-52/11, 12.05.2011.

742 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zborni područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

743 Божо Кијац, „Усташе поломили зубе“, *Српска војска*, год. I, бр. 2, 14. децембар 1992, 8-9.

Офанзивна дејства операције почињу већ у првим данима новембра у циљу развлачења снага ВРС. На лијевом крилу од Невесињске бригаде, у рејону одговорности Билећке бригаде (територија општина Столац и Берковићи), већ 2. новембра почињу знатна дјеловања првенствено артиљерије, али и пјешадијских јединица. „Само у првом налету у јутарњим часовима другог новембра на положаје српских бранилаца у рејонима Жегуље и Банчића испаљено је десетине пуњења вишецејевних бацача ракета или 320 разорних пројектила... Ни то није било довољно „убједљиво“, па су напади извођени више пута, уосталом, као и први пут са главним правцима Поплат-Равнице, Дреновац-Велиш и Храсно-Банчићи“.⁷⁴⁴

Команде Херцеговачког корпуса и Невесињске бригаде, осим сазнања на основу стања на терену, имале су одређених обавјештајних сазнања о припреми великог напада и биле су предузете адекватне мјере колико су то дозвољавали специфични услови.⁷⁴⁵ Наравно, опсег и величина акције били су тешки за утврдити. У документацији Команде Херцеговачког корпуса за 7. новембар наводи се: „Непријатељ на мостарско-невесињском правцу наставља са прегруписивањем и покретима на лијевој обали Неретве“.⁷⁴⁶ Истовремено је долазило до повремених артиљеријских напада већег интензитета. У извјештају Главном штабу ВРС очекивало се *интензивирање борбених дејстава*.⁷⁴⁷ Прогнозирано интензивирање, тј. главни удар операције *Бура*⁷⁴⁸ кренуо је већ наредног дана. Увече се дошло до сазнања у команди да се за ујутро спрема велика хрватско-муслиманска акција и наређено је обустављање смјена јединица на положајима које је покривала Невесињска бригада.⁷⁴⁹

У хитном извјештају Главном штабу Војске Републике Српске Команда Хрцеговачког корпуса 8. новембра наводи: „У јутарњим часовима (око 6.00 ч) непријатељ је на целом фронту невестињске бригаде отпочео јак напад уз снажну артиљеријску подршку из рејона леве и десне обале Неретве (Благај, Косор (аеродром), Горанци, Добро Село, Бијело Поље). Према расположивим подацима убацио је и део снага у наш распоред.

744 Божидар Стајчић, „Усташе добиле лекцију за свагда“, *Српска војска*, год. I, бр. 1, 18. новембар 1992, 9.

745 Изјава капетана Ранка Продановића, команданта 4. батаљона, у емисији *Некад било* РТРС од 11.11.2008.

746 РЦИРЗ, XIX-5-1, Рег. 9, 7. корпус, 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Редовни борбени извјештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-727, 07.11.1992.

747 Исто.

748 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zbornu područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

749 Изјава Д. С. аутору.

Дејствовао је по граду Невесиње, са топовима 130 мм⁷⁵⁰

Артиљеријским ударима великог интензитета, у дужини ватрене линије преко 100 км, настојало се парализати снаге ВРС, не само на главним ударним правцима, него и ван з.о. Невесињске бригаде. На десном крилу то је било у рејону одговорности 2. лаке херцеговачке бригаде, тј. на просторима општине Коњиц ка Невесињу, а на лијевом крилу то су биле, већ поменуте, територије под контролом Билећке бригаде „планина Хргуд и јужно од Стоца Дврсник и Велиш“.⁷⁵¹ Главни циљ ових удара, осим развлачења српских снага, био је и спрјечавање у евентуалној помоћи ка главном правцу удара. Осим артиљеријских напада помоћним правцима офанзиве покушано је и више пјешадијских напада⁷⁵² који би у случају успјеха знатно угрозили српске јединице на главном правцу и у значајном обиму допринијеле угрожавању осталих територија источне Херцеговине.

Баражна ватра из 500-700 артиљеријских цијеви, коју свједоци одбране најчешће описују као *стравична и невјероватна*,⁷⁵³ док се у документима ХВ назива *огромном топничком потпором*,⁷⁵⁴ трајала је непрекидно око 6 часова прије поласка пјешадије, за коју се надало да послје наведене припреме „неће имати пуно посла“.⁷⁵⁵ Срећна и помало апсурдна околност је била баш то што је у тренуцима првог, најзначајнијег артиљеријског удара, 8. новембра, у раним јутарњим часовима, на одбрамбеним линијама ВРС у овој акцији био одсутан значајан број војника. Ако се узме у обзир да је боравак на положају био организован у смјенама од 7-10 дана⁷⁵⁶ онда та чињеница постаје лакше сагледива. Управо мањак људства, одсуство због крсне славе, условио је и значајно мањи број жртава артиљеријске кампање. Наравно, на то су пресудно утицали и утврђеност, доминантност и техничко-тактичка поставка одбрамбене линије фронта. Гранатирањем у првом удару угрожен је и систем везе коме су због прекида жичаних веза, али и сталног ометања створени велики проблеми. Активним и правовременим радом, као и симулацијом веза које су поклапане од стране нападача, систем везе поново је доведен на оптималан ниво већ током првог дана.⁷⁵⁷

750 РЦИРЗ XIX-5-1, Рег. 9, 7. корпус, 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Борбени извештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-729, 08.11.1992.

751 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zborni područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

752 Шћепан Алексић, „Гледајући доле на друмове“, *Српска војска*, год. I, бр. 2, 14. децембар 1992, 26.

753 Исто; Изјава капетана Ранка Продановића команданта 4. батаљона.

754 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zborni područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

755 Изјава капетана Ранка Продановића команданта 4. батаљона.

756 Изјава Д. С. аутору.

757 Исто.

За вријеме напада активно су дјеловале од стране нападача и припремљене диверзантске групе.⁷⁵⁸ Једна од њих угрозила је и систем везе од команде према артиљеријској батерији на локацији Бањдол и убила војника Данила Лозу који је пошао, у 5 сати ујутро, 8. новембра, да успостави прекинуту везу. То је узбунило артиљерце и напад је одбијен.⁷⁵⁹ Друга таква група је заузела брдо Шиповац у рејону Подвележја, јер је група војника ВРС одозго пошла на смјену, иако је било наређено касно увече да нема смјена на положајима.⁷⁶⁰ При томе су погинула четири борца ВРС и то: Ивковић Бранко,⁷⁶¹ Кадијевић Никола,⁷⁶² Милошевић Здравко⁷⁶³ и Перин Блажо.⁷⁶⁴ „Положај је враћен исто вече без губитака“.⁷⁶⁵ Након артиљерије и убацивања диверзантских група у распоред ВРС наступила је пјешадијска офанзивна акција која је имала, такође, велику ширину.

Посебан „шпиц“, тј. главни удар читаве офанзиве био усмјерен на потезу с. Горњи Врањевићи - с. Камена - с. Рабина гдје је био стациониран 4. моторизовани батаљон Невесињске бригаде под командом капетана Ранка Продановића. Локалитет Врањевића је био јако значајан, јер се његовим форсирањем директно угрожавао положај 1. мтб на Брштанику и Шћепан Крсту (истовремено нападнути првацем с. Ротимља - с. Доњи Брштаник - с. Дабрица, те Хум-к. 690 - к.707 - Шћепан Крст), као и 2. (напад правцем с. Врапчићи-Шиповац, с. Бањдол) и 3. мтб-а у рејону Подвележја и Чобановог поља (нападнута правцем с. Драчевице, Равнице, Бакрачуша). Овако замишљеним пробијањем и евентуалним развојем ситуације по жељи нападача добијала би се знатна повољна стратегијско-комуникацијска основа за даље наступање према Невесињу.⁷⁶⁶

Припадници чете војводе Рада Радовића *Билећки добровољци*, који су били у саставу 4. батаљона,⁷⁶⁷ свједоче о претходно изнијетој чињеници

758 Исто; РЦИРЗ XIX-5-1 1992, Рег. 9, 7. корпус, Команда ХК, Борбени извештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-729, 08.11.1992.

759 РЦИРЗ, несређена грађа, Војна пошта 7035, Пов. бр. 2073-1, Увјерење од 24.11.1992; Изјава Д. С. аутору.

760 Изјава Д. С. аутору.

761 РЦИРЗ, несређена грађа, Војна пошта 7035, Пов. бр. 2131-1, Увјерење од 30.11.1992.

762 РЦИРЗ, несређена грађа, Војна пошта 7035, Пов. бр. 2023-1, Увјерење од 17.11.1992.

763 РЦИРЗ, несређена грађа, Војна пошта 7035, Пов. бр. (нечитко), Увјерење од (нечитко), овјера општина Невесиње 3175/2013, 26.07.2013.

764 РЦИРЗ, несређена грађа, Војна пошта 7035, Пов. бр. 2074-1, Увјерење од 24.11.1992.

765 Изјава Д. С. аутору.

766 РЦИРЗ, Општинска борацка организација Невесиње, Достава података Влади РС И-05-52/11, 12.05.2011. Прилог 1, 3-4; *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zbornu područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

767 Јединица је током рата у саставу имала 94 борца, од којих је погинуло њих 24, а само један борац није био рањен. Младен Кртолина, *н. д.* 147-154.

о половичном смјенском саставу прве линије одбране и њиховој попуни након почетка пјешадијског напада.⁷⁶⁸ Чим се сазнало за напад други дио чете са командантом Радовићем стигао је у помоћ дијеловима своје чете који су у првом пјешадијском удару претрпјели велики притисак. У том првом удару *Билећки добровољци* су изгубили четири војника⁷⁶⁹ од којих је један након рањавања извршио самоубиство бомбом како не би пао у руке непријатељу.⁷⁷⁰ Погинули су: Миомир Дангубић,⁷⁷¹ Миодраг Роган,⁷⁷² Миодраг Шешлија⁷⁷³ и Миодраг Поповић Поп добровољац са простора Косова и Метохије.⁷⁷⁴ Са подручја Билеће погинуо је Данило Глушац који није био у саставу *Билећких добровољаца*.⁷⁷⁵ Тада настаје велика борба за поновно успостављање равнотеже нарочито на и око локалитета, како су је борци звали „бијела кућа“. Само за један дан у чети *Билећких добровољаца*, од 22 војника на том локалитету, рањено је њих 16.⁷⁷⁶ Неки кључни минилокалитети у блиским борбама прса у прса по четири пута у току напада прелазили су из руку једне стране на другу, док коначно офанзива на том простору није разбијена.⁷⁷⁷

Међу борцима се одмах првог дана проширила вијест да је командант 4. батаљона капетан Ранко Продановић рањен током офанзиве. Та вијест брзо је допрла и до грађана Невесиња у којем је владало ванредно стање и гдје се постаје свјесно да је кључ одбране управо на правцу Врањевићи. Општина Невесиње је на уласку у зиму 1992. године, поред око 11.000 својих становника, била и уточиште за око 15.000 Срба протјераних из Мостара и осталих мјеста из долине Неретве. Они су углавном били у изузетно лошим стамбеним и материјалним условима и са мушким војноспособним члановима на првим борбеним линијама.⁷⁷⁸ Становници Невесиња под гранатама су се сабирали код болнице, гдје су се довозили рањеници са прве линије, а истовремено су се сви војноспособни слали на попуњавање линија. Мјесто капетана Продановића заузео је капетан

768 Тихомир Бурзановић, *н. д.*, <https://www.scribd.com/doc/251676197/Bilecki-Do-brovoljci-Ratna-Prica-Iz-SRBSKE-HERCEGOVINE> (23.11.2014).

769 „Који вам је тренутак био најтежи (у рату – прим. аутора)? ВОЈВОДА РАДОВИЋ: Када су, у једном дану, погинула четири наша борца. Погинули су на тежак начин и тада је било опасно за цијелу моју јединицу. Тада ми је било најтеже“. Младен Кртолина, *н. д.*, 154.

770 Исто.

771 РЦИРЗ, ID 27054, Војна пошта 7161, Пов. бр. 277-126, Увјерење од 21.11.1992.

772 РЦИРЗ, ID 28738, Војна пошта 7161, Пов. бр. 277-127, Увјерење од 21.11.1992.

773 РЦИРЗ, ID 29405, Војна пошта 7161, Пов. бр. 277-125, Увјерење од 21.11.1992.

774 РЦИРЗ, ID 63827.

775 РЦИРЗ, ID 27486, Војна пошта 7161, Пов. бр. 277-124, Увјерење од 21.11.1992.

776 Тихомир Бурзановић, *н. д.*

777 Исто; Бурзановић наводи свједочења о догађајима када је, увече трећег дана, „пинц“ са рањенима са тог локалитета пошао остављајући за собом траг крви која је цурила. У тој акцији лакше је рањен и војвода Радовић који је упркос томе остао на првој линији све до краја офанзиве.

778 „Апел за помоћ избјеглицама“, *Српска војска*, год. I, бр. 2, 14. децембар 1992, 34.

Тихомир Јањић. Попуна јединица угоржених на терену кренула је већ од поднева. Војници у попуни обавјештавали су прву линију о специфичном ванредном стању и спремности грађана Невесиња, тј. цивилног становништва, на пресудну одбрану и допринос борби, што је још јаче дјеловало на морал бораца.⁷⁷⁹ Било је то једно ново искуство у односу на поменуто, донекле хаотично, повлачење јединица из долине Неретве у којем и данас има доста нејасноћа и нелогичности. „То више није била иста војска као у јуну 1992. Фактички јесу исти људи, али мало организације и јединствена команда су довели до тога да су људи били сигурни у вишу команду да их неће напустити и оставити на цједиљу“.⁷⁸⁰ „Најновија усташка офанзива дигла је на ноге Херцеговце, посебно Невесиње, гдје је све што може да носи пушку пошло на фронт... Није ријеткост да су се у истом рову нашли отац и син, а новинари су ових дана били у прилици да на првој линији фронта виде и старце, који не хтједоше да заостају за старијима“.⁷⁸¹ *Митровданска офанзива* карактеристична је, дакле, по сложености и високом моралу бораца, али и цивилног становништва Невесиња и околине. И сам град био је изложен гранатирању од стране хрватске артиљерије која је проузроковала цивилне жртве, од којих је смртно страдао Гојко Вујиновић, лице протјерано из Мостара.⁷⁸² Добрим дијелом офанзиве, а и касније, водила се дебата о томе са ког мјеста се гранатирало, али и о калибру употријебљених артиљеријских оружја.⁷⁸³

Хрватско-муслиманске снаге тога 8. новембра на мостарско-невесињском правцу су продужиле са нападима на свим дијеловима фронта уз јака артиљеријска дејства. У Команди корпуса били су свјесни да се интензивна борбена дејства могу очекивати и наредних дана.⁷⁸⁴ Одбрана од дејстава непријатеља окарактерисана је у извјештајима Команде бригаде као *упорна*, а на неким мјестима и као *одсудна* (прим. аутора), док је „интензивирао дејство артиљерије по рејонима концентрације усташких снага и ВП артиљерије“.⁷⁸⁵ Неуспјех напада у првом дану, по-

779 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Достава података Влади РС И-05-52/11, 12.05.2011, Прилог 1, 4.

780 Изјава Д. С. аутору.

781 Обрад Жерајић, „Херцеговина се не да“, *Српска војска*, год. I, бр. 1, 18. новембар 1992, 28.

782 РЦИРЗ, Рег. 9, 7. корпус, XIX-5-1 1992, ЦЈБ Требиње, СЈБ Невесиње, Увјерење, Бр 17-4/02-230/27.

783 РЦИРЗ, Рег. 9, 7. корпус, XIX-5-1 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Борбени извештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-742, 14.11.1992.

784 РЦИРЗ, Рег. 9, 7. корпус, XIX-5-1 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Редовни борбени извештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-730, 08.11.1992.

785 РЦИРЗ, Рег. 9, 7. корпус, XIX-5-1 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Борбени извештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-729, 08.11.1992.

себно, а затим и у два наредна дана умногоме су одредили крајњи резултат акције. У документима Команде Херцеговачког корпуса ВРС као посљедњи дан са фронталним пјешадијским нападом означен је 12. новембар и то у термину 10.45–11.20^h.⁷⁸⁶ Први дан без борбених дејстава који се истовремено може сматрати крајем офанзиве је 15.11.1992.⁷⁸⁷ Интензитет напада није био истовјетан оном са почетка дејстава, али је борбена тензија одржавана. „Непријатељ је покретао тенковске јединице на предњем крају српских снага, нападао са фронта на различитим правцима, убацивао диверзантске групе у борбени распоред српских снага, ометао радио-везе, испољавао различита психолошко-пропагандна дејства преко њихових средстава информисања (приказује се снимак наводног уласка „постројби“ у Невесиње – прим. аутора), али се то показало безуспјешним. Укупну ситуацију отежавала је киша и нагло захлађење које је тих дана захватило Херцеговину“.⁷⁸⁸ Директну помоћ Невесињској бригади у људству у данима офанзиве пружила је 2. лака пјешадијска бригада. У току офанзиве ВРС обезбиједила је још један велики успјех. У рејону града Фоча спојиле су се јединице Сарајевско-романијског корпуса и Херцеговачког корпуса. Овом акцијом на потезу Мокро Поље – с. Мазлине – Градац – Хум била је створена значајна основа за даља дејства ка Трнову и Рогоју, а Горажде са околином бива доведено у потпуно окружење.⁷⁸⁹

Прелазак нападача у дефанзиву

Хрватско-муслиманске формације 15. новембра, суочене са губицима и непробијањем линије на главним ударним тачкама, прешле су у дефанзиву. Биле су суочене и са претпоставком да неуспјех акције може проузроковати офанзивна дејства ВРС на долину Неретве. Главни стожер ХВО тзв. Хрватске заједнице Херцег-Босне 15.11.1992. издаје документ који много говори о дешавањима на терену.⁷⁹⁰ Наслов *Заповијед за обрану* најбоље говори сам за себе како је завршена офанзива. Документ

786 РЦИРЗ, Рег. 9, 7. корпус, XIX-5-1 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Борбени извештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-740, 12.11.1992. у 14.00 ч.

787 РЦИРЗ, Рег. 9, 7. корпус, XIX-5-1 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Редовни борбени извештај Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-743, 15.11.1992.

788 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Достава података Влади РС, И-05-52/11, 12.05.2011. Прилог 1, 5.

789 РЦИРЗ, Рег. 9, 7. корпус, XIX-5-1 1992, Команда Херцеговачког корпуса, Хитно, Главном штабу Војске Републике Српске, Строго пов. бр. 147-741, 13.11.1992.

790 Главни стожер НВО, *Obrana, strogo povjerljivo*, БУРА *Zapovijed za obranu*, Dj. br. 01-2505-6/92. IZM Čapljina 15.11.1992. Копија у посједу аутора.

почиње дијелом о великим губицима који су нанесени непријатељу у ж/с (живој сили) и МТС (материјално-техничким средствима), као и о паници и дезорганизацији. Колико су такви подаци тачни може се провјерити и по самој чињеници да линија није нигдје (осим на коти 690, која је враћена у јануару 1993. године)⁷⁹¹ помјерена након офанзиве, али и из самог документа који слиједи. У одјељку *Непријатељске јединице* наилазимо на контрадикторан наставак документа: „Непријатељ врши интензивно прислушкивање и ометање наших средстава везе, што ће и убудуће чинити. Да би консолидирао редове и вратио пољуљани морал, непријатељ ће довући све расположиве снаге с циљем враћања изгубљеног, а могуће је и очекивати офанзивнија дјеловања ради заузимања повољнијих положаја“. Дакле, „непријатељ који је разбијен и пољуљаног морала гдје му је разбијен и цјелокупни систем везе“ врши интензивно прислушкивање и ометање средстава везе. Да контрадикторност буде још већа Невесињска бригада Херцегвачког корпуса ВРС може предузети и офанзивна дејства!? Ово најбоље говори, о горе изнесеној чињеници, о страху од евентуалног контранапада већег обима и о правим резултатима офанзивне акције. То се види и из сљедећег: „Црту обране непријатељ је уредио по отпорним и ватреним тачкама на доминантним котама које је добро бункерисао, а поједине међупросторе контролира ОЗ, тенковима, прагама, и мобилиним ПАТ и ПАМ. На предњем крају обране на доминантне коте истура мање снаге ради осматрања, а на те коте има успјешно организирану запречну ватру. Цијелокупну линију обране осигурао је и минским пољима и групама мина“. У овом дијелу се износе стране правилно организоване одбране прилагођене условима на терену, те количини расположивог људства и материјално-техничких средстава који су, осим морала српских бораца, били главни узрок неуспјеха велике хрватско-муслиманске офанзиве освајања Невесиња и источне Херцеговине. Све наредне ставке овог документа, који у оригиналу има девет страна,⁷⁹² садрже детаљна упутства за формирање *обрамбене линије*. У овом документу видљиво је колико је детаљно била спремљена акција *Бура* по распону, обиму и карактеру снага које овим документом прелазе у дефанзиву. Занимљиво је да: „1. мостарска бригада дијелом снага држи раније обрамбене положаје, а дио снага (око 200) ставља на располагање 3. бригади ХВО“, која је у офанзивним дејствима већ од 8. новембра била на ударној тачки на простору локалитета Врањевићи. Да ли се из овог податка може сазнати да је не само заустављена него и војнички значајно ослабљена? Овај веома користан документ има мноштво података за које се може написати посебан елаборат, који би у потпуности захтијевао детаљно познавање војне формацијско-тактичке доктрине. Вриједи поменути и дио о моралу гдје се посебан нагласак ставља на лични рад са свим заповједништвом и припадницима постројби, те на енергично

791 Изјава Д. С. аутору.

792 Напомена: У копији, која је у посједу аутора, недостаје друга страна документа.

сузбијање појава дефетизма, панике, бјежања војника са положаја и самовоље. Документ је у Чапљини потписао заповједник Главног стожера ХВО бригадир Миливој Петковић.

Потпуно разувјерен у сопствене могућности пробијања прве линије одбране Невесињске бригаде Главни стожер ХВО је, изгледа, након акције био једино сигуран у чврстину одбране источне Херцеговине од стране ВРС. То исто се види и у документима цитираним у *Кронологија догађања, Оперативна зона југоисточне Херцеговине, зборно подручје Мостар*⁷⁹³ у којима се, ван свих правила војне службе, огледа велика разочараност акцијом. „Извјешће начелника ВОС ОЗ ЈИХ од 09. студеног 1992. г.“ завршава се реченицом „закључак је врло мало урађено уз огромну топничку потпору, доста лажи и погрешних извјештавања“.⁷⁹⁴ У „извјешћу од 12. студеног 1992. г.“⁷⁹⁵ доминирају неуспјели задаци, немогућност извршавања истих, немогућност одржавања позиција и њихово напуштање, линије које и након офанзиве остају на почетним положајима, утврђеност српских снага и покривеност артиљеријом и након, како се наводи „монументално замишљене операције *Бура*“. Стање након неуспјеха напада у формацијама тзв. Армије РБиХ видљиво је из документа Команде 1. мостарске бригаде од 15.11.1992. „Сходно развоју борбене ситуације на ратишту, а у циљу што ефикаснијег заповиједања јединицама бригаде и владања са ситуацијом, ЗАПОВИЈЕДАМ: 1. Формирати оперативне тим(ов)е из састава заповједништва бригаде који ће руководити борбеним дејствима на ратишту. Тимови, као војностручни орган, морају у сваком моменту владати ситуацијом на ратишту и стално подузимати одговарајуће поступке доприносећи што успјешнијем сламању агресора. Формирати три тима тако да у сваком тиму буде бар један од старјешина из сваког органа, уколико је то могуће“.⁷⁹⁶ У даљем дијелу документа прецизно се наводе имена чланова три тима од по 10 старјешина. Из претходних редова може се видјети да постоји одређено хаотично стање на терену, које захтијева адекватне мјере као што је регруписавање и формирање командних оперативних група за које „ова заповијед ступа на снагу 16.11. 1992. године у 15.00 сати. Рад оперативних тимова траје у времену од 15.00 сати и траје 24 сата непрекидно“.⁷⁹⁷ Осим што се из овог документа могу извући закључци о неуспјеху претходних офанзивних акција и прелазак у дефанзиву, он је специфичан, јер показује клицу раздора у командним структурама и формацијама између хрватских и муслиманских снага која ће се, након описаног формирања паралелних

793 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zborno područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

794 Исто.

795 Исто.

796 Komanda Prve mostarske brigade, Zapovijedam, 1009-1, Mostar, 15.11.1995. Копија у посједу аутора.

797 Исто.

структура, значајно видиљива и прије, а поготово након овог неуспјеха на херцеговачком ратишту изродити у крвави сукоб на ширим територијама са посебном суровошћу, управо, у граду Мостару. Војни неуспјех, у акцији *Бура* за Митровдан 1992, свакако је имао утицаја на развој међусобних односа донедавних партнера. Колики је његов удио у овим процесима, и да ли је он узрок или истовремено и посљедица истих, остаје да се испита у наредним истраживањима.

Крај Прве митровданске офанзиве

Војска Републике Српске изнијела је податке о сопственим губицима. У директним борбеним дејствима погинуло је 38 војника и официра. Петнаестак дана након офанзиве у КБЦ Подгорица преминуо је, од посљедица рањавања, припадник диверзантског одреда Херцеговачког корпуса. У току припрема офанзиве и у непосредним дешавањима након ње још два војника и један цивил страдао од непријатељске гранате, у Невесињу, такође, се могу убројати у жртве. Све то укупне губитке закључује цифром 42. Теже и лакше је рањено око 200 војника и официра и пет цивила у Невесињу.⁷⁹⁸

Несупјех офанзиве хрватско-муслиманских снага, евидентан из непомјерања линије и паничног преласка у одбрамбени формацијски поредак, сигурно је имао и своју страну у људским губицима. Губици ХВ, ХВО и тзв. Армије РБиХ у овој операцији и даље су, по сазнањима аутора овог текста, недоступни јавности. Али „ред величина“ свакако се може успоставити на основу медијских извјештаја, обавјештајних сазнања ВРС и успостављања корелације међу чињеницама из доступних докумената. *Радио Глас Америке* у тим данима јављао је о око 500 погинулих.⁷⁹⁹ У листу *Српска војска* говори се о 550 погинулих непријатељских војника.⁸⁰⁰ Борачка организација Републике Српске у времену писања овог рада располаже подацима од око 800 ликвидираних нападача.⁸⁰¹ Видјели смо да само у 3. бригади ХВО послје офанзиве недостаје 200 војника за успјешну одбрану,⁸⁰² а свакако је извјесно да је значајан удио у том броју и број губитака (убијени, рањени, заробљени, дезертирали) током неуспјешних офанзивних активности. О хрватско-муслиманс-

798 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Достава података Влади РС, И-05-52/11, 12.05.2011. Прилог 1, 5.

799 Изјава Д. С. аутору.

800 Божо Кијац, „Усташе поломиле зубе“, *Српска војска*, год. I, бр. 2, 14. децембар 1992, 8.

801 Изјава Војина Гушића, предсједника БОРС-а за источну Херцеговину, аутору.

802 Glavni stožer HVO, Obrana, Strogo povjerljivo Bura Zapovijed za obranu, Dj. br. 01-2505-6/92. IZM Čapljina, 15.11.1992. Копија у посједу аутора.

ким губицима говори и структура неутралисаних од којих су значајан дио били и официри. Као командант „Постројбе за специјалне намјене Лудвиг Павловић“ погинуо је пуковник Божан Шимовић, који је у тактичком распореду операције био заповједник пете борбене групе која је наступала на подручју Брштаник – Шћепан Крст.⁸⁰³ На истом потезу погинуо је и Перо Далматин, један од оснивача ХДЗ у Чапљини и учесник у илегалном наоружавању и формирању паравојних хрватских формација у Херцеговини, те припадник командног дијела кадра хрватских формација.⁸⁰⁴ О губицима и посљедицама неуспјеха говори и чињеница да је формацијско извођење акције са првобитних седам борбених група на главном правцу други дан сведено на три групе.⁸⁰⁵ Постоје индиције о томе да хрватско-муслиманска страна није ни водила као сопствене губитке учеснике разних *драговољачких* и других група у заједничком наступању,⁸⁰⁶ као и то да су све компоненте наводиле само сопствене губитке. О губицима свједочи и проглашење Дана жалости на хрватско-муслиманским територијама у долини Неретве, као и ширење става како је једноставно немогуће на покушани начин заузети положаје ХК ВРС.⁸⁰⁷

Предсједник Републике Српске Радован Караџић упутио је у Невесиње, изасланика највишег ранга, Николу Кољевића, за подршку и координацију евентуалних даљих радњи у одбрани Херцеговине. Командант Главног штаба ВРС, генерал Ратко Младић, лично је ступио у контакт са командантом бригаде и упутио му подршку за одбрану Невесиња и Херцеговине.⁸⁰⁸ Бригада је похваљена и од стране Команде Херцеговачког корпуса, на чијем је челу био генерал Радован Грубач.⁸⁰⁹ Невесињска бригада је 28. јуна 1993. године од стране предсједника Републике Српске одликована Орденом Немањића, као прва од јединица Војске Републике Српске. Митровдан је дан општине Невесиње, а Борачка организација Републике Српске тај дан слави као своју крсну славу.⁸¹⁰

803 Изјава генерала ХВО Драгана Чурчића преузето са: http://www.slobodanpral-jak.com/MATERIJALI/ISKAZI/Dragan_Curcic.pdf/512015; *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zbornu područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

804 Изјава Војин Гушић.

805 *Operativna zona jugoistočne Hercegovine, zbornu područje Mostar, Kronologija događanja*, 33-34.

806 РЦИРЗ Мостар, РС ЦСБ Требиње, Служба националне безбједности, Записник, 23.11.1992.

807 Исто; Служба националне безбједности Требиње, Записник о информативном разговору са К. М. 01.01.1993. Копија у посједу аутора.

808 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Достава података Влади РС И-05-52/11, 12.05.2011. Прилог 1, 6; Обрад Жерајић, „Херцеговина се не да“, *Српска војска*, год. I, бр. 1, 18. новембар 1992, 28.

809 Обрад Жерајић, „Херцеговина се не да“, *Српска војска*, година I, број 1, 18. новембар 1992, 28.

810 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Достава података Влади РС И-05-52/11, 12.05.2011. Прилог 1, 6.

Друга митровданска офанзива

Крај 1992. и почетак 1993. године обиљежили су прво појединачни екцеси, а затим и константни, отворени ратни сукоби између дојучерашњих савезника муслимана и Хрвата како на подручју Херцеговине тако и на другим територијама, које су те снаге држале. Жеља за међусобном доминацијом, те низ других фактора и изговора овај сукоб претвориле су у доминирајући у рату током 1993. године. Првобитни сукоби на мјестима значајним за стратешко-комуникацијске основе на потезу Херцеговина – средња Босна, као што су сукоби у Горњем Вакуфу, Прозору и Бусовачи проширили су се и на остале територије током априла и маја мјесеца.⁸¹¹

Војска Републике Српске своју стратегију на херцеговачком ратишту, у овом периоду, засновала је искључиво на утврђивању и стабилизовању достигнутих положаја одбране. Херцеговачки корпус имао је задатак „одсудном одбраном очувати компактност територије источне Херцеговине и додатном мобилизацијом попунити постојеће јединице корпуса“.⁸¹² Главни штаб ВРС пред ХК, у периоду уласка у 1993. годину, ставио је задатак и да, између осталог, „у садејству са СРК (Сарајевско- романијски корпус – прим. аутора) отвори(ти) коридор правцем Фоча – Миљевина – Трново – Сарајево чиме (ће) обезбиједити комуницирање Херцеговине са осталим рејонима Републике Српске и одсјећи базен Горажда од муслиманског коридора Коњиц – Пазарић – Трново – Горажде“.⁸¹³

Након *Вашингтонског споразума*⁸¹⁴ и утишавања сукоба између муслимана и Хрвата, појачањем иностране дипломатске и војне помоћи, у врху ланца командовања тзв. Армије РБиХ јавља се поново мисао о заузимању источне Херцеговине. *Операција Јесен 94* замишљена је и као *круна ратне тактике* коју је у 1994. години примјењивала тзв. Армија РБиХ, а која се састојала у убацивању група у дубину иза борбених линија да би се њиховим дјеловањем олакшало фронтално пробијање српске одбране. Таква тактика кориштена је у операцији *Језеро 94* на десном боку Невесињске бригаде на прилазима Коњицу, гдје је муслиманска страна имала дјелимичне успјехе у септембру 1994. године. У овом периоду 1994. године и 5. корпус муслиманске војске са почетним успјесима примјењивао је поменућу тактику и у околини Бихаћа. Почетни успјеси, међутим, брзо су се

811 „Uslijedit će žestoki sukobi između Armije BiH i HVO-a“, *Armija Bosne i Hercegovine*, 31.

812 РЦИРЗ, XIX-1-1, ВЛАДА РС 1992-1993, Главни штаб Војске Републике Српске, Наредна дејства Војске Републике Српске, Директива, Стр. пов. бр. 02/5-210 од 19.11.1992, 6.

813 Исто, 7.

814 Споразум о прекиду дејстава између хрватских и муслиманских снага и конституисању Федерације БиХ потписан 18. марта 1994. године. Споразум је касније ратификован у Бечу.

претворили у контраофанзиву ВРС, која је затим дошла до самог уласка у град Бихаћ.⁸¹⁵ Да су политичко руководство РС и Главни штаб ВРС са потчињеним командама, и те како, обраћали пажњу на „нови начин“ муслиманског дјеловања према српским територијама говори и документ, под називом *Порука председника Републике Српске*, који је достављен свим јединицама ВРС, па тиме и јединицама ХК ВРС 8. новембра 1994. године. „Наш непријатељ је добро опремљен и наоружан. Подучавају га страни официри и инструктори. Унео је много новина у своје ратовање, залази дубоко у нашу позадину и покушава да посеје панику, али наши војници и официри су далеко супериорнији и над нашим непријатељем и над његовим страним инструкторима. На њихове тактичке новотарије наше јединице одговарају окружавањем и уништавањем непријатељских група“.⁸¹⁶ Проблем убацивања непријатеља у дубину територије РС примијењен је и у Невесињској бригади, гдје су изазивани људски губици и угроженост комуникација од стране убачених диверзантских група, што је довело до адекватних мјера команде на челу са мајором Зораном Пурковићем. Једна од тих мјера била је и постављање чета које су осигуравале поједине позадинске саобраћајнице и провјеравале њихову сигурност у раним јутарњим часовима прије пуштања саобраћаја за снабдијевање и комуникације са првим линијама одбране.⁸¹⁷

За учешће свих јединица јединственог 4. корпуса (уједињени 4. и 6. корпус) тзв. Армије РБиХ на потезу од Бјелимића у општини Коњиц, преко Прења и Подвележја, до Врањевића на граници општине Столац, било је потребно извршити детаљна извиђања српских положаја, за шта су искориштени неборбени контакти зараћених страна у претходном периоду, али и ситуација мировања на међусобним линијама. Након више помјерања одређен је дефинитивни почетак акције „са убацивањем јединица у непријатељску позадину отпочети на дан Д у 20.00 сати, а напад отпочети на Д+2 у 06.00 сати. Дан Д је био 9, а Д плус 2 11. новембар“.⁸¹⁸ На дан акције у свим основним школама у Мостару под муслиманском контролом обустављена је настава и очекивани су резултати акције. Убацивање муслиманских снага у позадину ВРС на подручју Подвележја и Врањевића почело је увече 9. новембра 1994. године по унапријед детаљно испланираном редосљеду. „Вође група које су убациване у дубину добили су шифрарнике и нове мотороле чија је чујност била 20 километара. Али, свима је било наређено да угасе мотороле и не јављају се до пред сам почетак борбених дејстава 11.11.1994. у шест сати ујутро“.⁸¹⁹

Након убацивања непријатеља прве вечери патрола ВРС открила је

815 Šefko Hodžić, *Operacija Jesen 94*, 56-57.

816 РЦИРЗ, Команда 11. хпбр, Порука Председника РС, Пов. број 04/11-91, 08.11.1994.

817 Изјава Д. С. аутору.

818 Šefko Hodžić, *Operacija Jesen 94*, 85.

819 Исто, 88.

изјутра трагове на простору Буска, док је команда бригаде реаговала формирањем групе за претрес. Група од 20-ак бораца, у веома кратком временском року, открила је у рејону села Свињарина једну од убачених формација (не ону која је оставила трагове) која је бројла 113 војника. Борбени контакт на овом мјесту остао је успостављен до вечери, а команда 8 хмбр. бригаде, поучена ранијим искуствима, повећава мјере борбене готовости, наређује кружну одбрану, затвара поједине пролазе и реагује ојачавањем и регруписавањем положаја у с. Бањдол с припадницима бригаде специјалне полиције.⁸²⁰ Друго вече убацивања снага настављено је по плану, иако је развој ситуације на терену сугерисао другачије. Поједине муслиманске формације попут 4. *лахке муслиманске бригаде*, под руководством Незима Халиловића Мудериса, чије је обиљежје, осим сурових ратних злочина, био и вјерски фанатизам и практиковање шеријата, због чега је у свом саставу имала и низ добровољаца из исламских земаља, нису се успјеле убацити на договорена мјеста и тиме су настале пукотине у плану и распореду нападача.⁸²¹ Ујутро, нешто раније него што је планирано, почињу напади на положаје ВРС које је она дочекала спремно. Борбено искуство из *Прве митровданске офанзиве*, повезаности положаја и вјера у сусједни положај довели су до тога да је реакција 8. хмтбр скоро читавог састава, од команде на челу са мајором Зораном Пурковићем, па до резерве која је кренула из Невесиња и бораца на првим линијама, од обронака Прења, преко Плочна и релеја на Вележи, села подвелешког платоа, нарочито у с. Бањдол и Равнице, па преко Чобановог поља и Врањевића до обронака Брштаника, те Шћепан Крста била одлучна и јака. Жестоке борбе са убаченим непријатељем које су се водиле готово читав дан чак и на командном мјесту бригаде на Пријекиим Грмима, Рабини или у Жуберину, гдје су муслиманске снаге починиле евидентан ратни злочин,⁸²² донијеле су велики неуспјех нападача, значајне губитке и паничну жељу за извлачењем, без готово икакве праве реакције и помоћи муслиманских јединица са фронта. Наредних неколико дана претворили су се у „пребирање терена“ од стране ВРС и тражење појединих залуталих групица нападача у њиховој намјери да се извуку на сопствену територију.

820 Изјава Д. С. аутору.

821 Šefko Hodžić, *Operacija Jesen* 94, 113.

822 Муслимански војници су у овом селу „убили ненаоружане становнике Мару Чабрило, рођ. 1911, Даринку Чабрило рођ. 1929. и Мирослава Чабрило рођ. 1940. године, те ранили Славојку Чабрило, рођ. 1919. и Вида Чабрило рођ. 1934. године. Запалили су школу, три куће и двије штале, из више кућа пљачкали и уништавали имовину, а 22 становника Жуберина више сати држали су као таоце у кући Миладина Чабрило у истом селу.“ РЦИРЗ, РС МУП ЦЈБ Требиње, Кривична пријава, бр. КУ-111/94, 02.12.1994. РЦИРЗ несређена грађа. У копији предмета, која се налази у посједу аутора, приложен је комплетан материјал који садржи детаљан опис догађаја, изјаве свједока и фото-документацију са лица мјеста.

Резултат акције довео је до међусобних оптуживања херцеговачких муслиманских војника, њихових команданата и генерала Дрековића за неуспјех и велике губитке. „Команда корпуса покренула је кривичне пријаве против старјешина који нису извршили постављене задатке“.⁸²³ Расправа о акцији *Јесен 94* протегла се и на послјератне године у Федерацији БиХ карактеришући ову акцију као један од највећих пораза тзв. Армије РБиХ. Генерал Дрековић, јавно признајући ову акцију „за свој највећи пораз у вријеме командовања Петим и Четвртим корпусом“,⁸²⁴ осим жестоке критике у муслиманским херцеговачким круговима, недуго након акције био је суочен са могућношћу смјене од стране Алије Изетбеговића.⁸²⁵

Подаци о броју погинулих, несталих и заробљених у овој операцији су и даље предмет истраживања. Званични наратив муслиманске стране гласи да су у операцији убијена 82 борца, 94 рањена, а 10 заробљено.⁸²⁶ Извори из редова ВРС говоре о другачијим подацима, о муслиманским губицима. По снимку Српске Радио Телевизије ликвидираних муслиманских војника, само оних који су скупљени испред команде на Пријекиим Грмима, као и свједока међу којима су били представници УНПРОФОР-а, може се закључити да је тај број био значајно већи (број тијела показаних у Пријекиим Грмима варира у свједочанствима од 50-ак, преко 70, па до 117). Дијелови снимка су доступни на интернету и налазе се у посједу аутора. По тој аналогји, свједочанствима и документима блиским овим закључцима „муслиманске снаге имале су 117 погинулих“.⁸²⁷ Ако се узме у обзир пространство које је било покривено акцијом, гдје сви неутралисани убачени војници нису могли бити презентовани на снимку са Пријеких Грма, тешки временски и теренски услови извлачења нападача, као и војне мјере које је предузела ВРС на ликвидацији дјеловања разбијених непријатељских група и појединаца, те примјери панике и смрти у неприступачним планинским предјелима због којих се и данас један број муслиманских војника води као нестало, најопрезнија могућа констатација о губицима муслиманске стране из перспективе аутора овога рада, али и по методологији историјске науке треба завршавати закључком да се понуђени подаци морају узимати са великим опрезом док се не презентују прворазредни историјски извори који би ове дилеме закључили.

Српски губици у овој операцији по данашњим подацима Борачке организације Републике Српске, на основу сређене ратне документације, износе 22 погинула борца и цивила, као и 42 теже, те 26 лакше рањених

823 Ramiz Dreković, *н. д.*, 494.

824 Исто, 495.

825 Šefko Hodžić, *Operacija Jesen 94*, 255.

826 Исто, 220.

827 РЦИРЗ, Општинска борачка организација Невесиње, Мишљење о приједлогу историјских догађаја за календар обиљежавања значајних историјских догађаја, прилог, број И-05-126/11, 26.11.2012. 6.

бораца.⁸²⁸ Чињеницу да је у позадину првих редова Невесињске бригаде, и поред већ поменутих великих планинских пространа које је било готово немогуће у потпуности војнички покрити расположивим бројем људства, убачен велики број непријатељских војника треба свакако узети у обзир у елементима критичког посматрања дешавања у новембру 1994. године. Наравно, у таквим разматрањима мора се узети антипод чињенице да и након упада великог броја муслиманских јединица, након дјелимичног почетног изненађења, по документима ВРС, али и по резултатима акције, видљиво нису завладали паника и дезорганизација. Напротив, резултати акције говоре супротно. Одбраном планине Вележ, села подвелешког платоа и ратишта у рејону Врањевића и даље територије према самом Невесињу спријечена су нова страдања и недаће српског народа, а источна Херцеговина је остала компактна територија на југу Републике Српске.

Херцеговачки Митровдани

Дешавања у *Митровданским офанзивама* 1992. и 1994. године обиљежила су развој ситуације на простору источне Херцеговине за вријеме Одбрамбено-отаџбинског рата. По овим догађајима можемо направити, већ у ратним данима прихваћене, хронолошке подјеле ратног периода. Поготово се тако нешто „мора“ примијенити на дешавања у зони одговорности Невесињске бригаде, Херцеговачког корпуса Војске Републике Српске. Митровдани 1992. и 1994. дубоко симболизују и осликавају, не само одбрану источне Херцеговине, него и жељу протјераног српског становништва из долине ријеке Неретве, са градом Мостаром као центром, да не дозволи нови егзодус и протјеривање које је већ доживјело у јуну 1992. године.

Двије различите војне акције, великог обима, које су угрожавајући положаје одбране Републике Српске на просторима планине Вележ, подвелешког платоа и територија које гравитирају мјесту Врањевићи простирући се према Стоцу, имале су за циљ освајање Невесиња. Таквим развојем ситуације би у потпуности била угрожена компактност територија на јужном дијелу одбране Републике Српске. Ове територије чиниле су и значајно подручје распореда снага ХК ВРС и његове повезаности и усмјерености преко подручја Фоче и Калиновика са снагама Сарајевско-романијског корпуса. Велики фронтални удар вишеструко у људству и техници надмоћнијих нападачких снага, састављених од хрватско-муслиманских формација, 1992. године, и убацивање око 1.000 муслиманских војника у позадину положаја ВРС, у новембру 1994. године, по војним мјерилима, веома су различите нападачке операције. Њима

је, међутим, осим терена на којима су се одвијале и циља отежавања положаја српског народа и државе РС у источној Херцеговини, заједнички садржилац био и неуспјешан резултат. Послије 1992. године освајачи из долине Неретве више нису покушали ниједан велики фронтални удар, као што је била операција кодног назива *Бура*, док је операција *Јесен 94* проглашена од стране муслиманских лидера, али и аналитичара једним од највећих неуспјеха у рату у БиХ.

Потребно је напоменути и фактографију везану за назив *Митровданске офанзиве*, тј. како су ове освајачке акције запамћене у српској широј јавности. Сам датум почетка акција у периоду крсне славе Светог Великомученика Димитрија Солунског умногоме је одредио овакву чињеницу. Наравно, тај назив је прихваћан постепено, а у току прве акције и непосредно након ње говори се о „великој офанзиви, посљедњој офанзиви, великим нападима, одсудној одбрани и бици за Невесиње“. Први документи ВРС који садрже назив *Митровданска офанзива* појавили су се у првој половини 1994. године. Те исте године јединице тзв. Армије РБиХ извеле су од 9. до 11. новембра нову велику акцију напада на источну Херцеговину. Послије тога ова офанзива названа је *Друга митровданска офанзива*, а догађаји из 1992. „постали су“ *Прва митровданска офанзива*. Ти називи посебне су теме за посматрање формирања културе сјећања и памћења на догађаје из Одбрамбено-отаџбинског рата. Ова дешавања на симболичком и наративном плану на просторима Херцеговине постала су граничници према којима су се у свакодневном разговору одређивали сви други ратни догађаји. Није ријеткост ни данас чути у Херцеговини одредницу да се нешто десило прије или после *Прве митровданске офанзиве* и сл. Митровдани 1992. и 1994. у Невесињу опјевани су заједно са херцеговачким устанцима у гусларским стиховима, као и стиховима ауторске поезије, а икона Светог Великомученика Димитрија, заштитника Невесиња, постала је један од симбола сјећања на одбрану источне Херцеговине.

XI

КРАТАК ПРЕГЛЕД ПОЈЕДИНИХ РАТНИХ ОПЕРАЦИЈА 1992-1995.⁸²⁹

Борбе за Возућу 1992.

У општинама Завидовићи и Бановићи, које су биле под већинском муслиманском контролом још почетком 1992. године, започело је исељавање српског становништва из градских средина под муслиманским притиском. Током маја 1992. године долази до напада муслиманских војних формација на српска села. Тако су 19. маја нападнути Трештеница, Стикама и Оштрић; 29. маја у рејону Поља, у засеоку Трипуновићи, приликом напада муслиманске војске убијени су Предраг Трипуновић (52) и његов шеснаестогодишњи син Владимир; 30. маја нападнуто је село Подволујак, гдје је убијен жељезнички радник Душан Станковић (56), а педесетак сељана натјерано је у бјекство.⁸³⁰

На подручју Возуће већ у јуну 1992. године евидентирано је 2.175 избјеглица из Завидовића, Бановића, Олова, Кладња, Сарајева, Жепе, Немиле и Зенице. Полицајци српске националности из Завидовића, на челу са командиром Јевтом Благојевићом, напустили су Станицу јавне безбједности у Завидовићима и премјестили се у Возућу.⁸³¹ Пошто су у јуну почеле веће оружане борбе и упади муслиманских група на српску територију, при чему је било страдалих Срба, команда српске војске одлучује 9. јуна да 14 муслиманских цивила из села Хаџићи на њихов захтјев евакуише према Бановићима како би спријечили могућу одмазду над њима због страдалих српских војника и цивила.⁸³²

Муслиманска војска започела је оружане провокације 25. јуна 1992. на колону војних возила која се кретала из правца Стога. Српска страна је одговорила формирањем Ратног штаба, чији је основни задатак био организација и функционисање живота опкољеног српског становништва. Већина избјеглица из наведених општина долазила је на

⁸²⁹ У поглављу је, укратко, на основу литературе и у мањем обиму извора, дат хронолошки преглед важнијих операција. Види у Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*.

⁸³⁰ Н. Цвјетковић, *Возућа, запис о завичају*, Добој, 2005, 346-347.

⁸³¹ Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 263.

⁸³² Ненад М. Цвјетковић, *Битка за Возућу (1992-1995)*, Добој, 2012, 45.

територију под српском контролом, па су од њих у Возући и Гостовићу формиран добровољачки батаљони, а у Калаишима попуњен 5. моторизовани батаљон, с циљем заштите територије и становништва од истребљења.⁸³³ Како је Возућа са Гостовићем и Лазном раздвајала два велика муслиманска региона, тузлански од зеничког, заузимање овог подручја био је један од главних императива сарајевског политичког и војног врха.

Деблокада Смолуће

Село Смолућа прије рата било је највећа мјесна заједница у општини Лукавац. Након повлачења ЈНА са тог подручја Смолућа се нашла у окружењу муслиманских снага, које су у првој половини јуна 1992. протјерале српско становништво из оближњих села Подпећ, Тиња, Јасеница, Сребреник, Горњи Лукавац. Протјерани Срби спас су нашли у Смолући чија је популација након тога достигла број од око 7.000 људи.⁸³⁴ Они су били три мјесеца под опсадом и сталним нападима тзв. Армије РБиХ, након чега су их јединице Источно-босанског корпуса Војске Српске Републике ослободиле. Данко Боројевић и Драги Ивић у књизи о једној од најхуманијих битака грађанског рата у БиХ пишу сљедеће: „Једна од најзначајнијих активности ИБК током 1992 год. била је извођење операције за деблокирање ширег рејона Смолуће у којем је од 9. јуна до 29. августа 1992. било у окружењу око 7.000 људи“.⁸³⁵ Ослобађање народа из Смолуће трајало је од јутарњих сати 26. августа до вечери 29. августа 1992. године. Становништво је пребачено на српску територију, након чега се ВРС повукла из Смолуће у коју су затим ушле муслиманске снаге које су опљачкале, а потом запалиле куће избјеглог српског становништва. О престанку даљих борбених активности ВРС, која је овом акцијом дошла у близину Тузле, генерал Келечевић у листу *Војска* рекао је сљедеће: „Ми смо тада, деблокирањем Смолуће, били 1,5 км од села Потпећи. Већ је био пресјечен пут Тузла-Грачаница, а ово од Потпећи је пут који иде према Сребренику. Значи, 1,5 километар и ми смо практично изнад Тузле. То је крај августа 1992. године. Међутим, само понашање становништва и жеља да оде одатле практично је то онемогућило и то је наша неискориштена шанса“.⁸³⁶

833 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 264.

834 Мирослав Тохољ, *Црна књига II*, 350.

835 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 233.

836 Лист *Војска* бр. 109, 32; Цитирано према: Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 265.

Борбе око Гостовића 1992.

Први оружани сукоб збио се трећег маја у рејону Гостовића. Девет дана касније у Горњим Јарушкама, *Зелене беретке* су нападе колону ЈНА која је ишла од Лозне, кроз Склопове, на Вијенац. Нападнута су и друга мјеста гдје су биле српске страже. Рејон Возуће је од првих дана војних дејстава био под опсадом. Анализирајући војно-тактички положај Возуће команде моторизованих и добровољачких батаљона на вријеме су запосјеле коте Брадињ, Трипића вис, Клупе, Пријевор, Вијенац, Клек, Врлаја, Бандијер, Тополово брдо, те на повољним локацијама утврдили борбене тачке. Цјелокупна одбрана је била организована на принципу отпорних тачака на доминантним котама и превојима. Доминантне коте су благовремено осигуране, јер је становништво Возуће одлучило да се брани, тј. води дефанзивни рат без освајачких претензија.⁸³⁷

Првог дана јуна почео је први организовани напад муслиманских снага на Вијенац. Борбе за Вијенац биле су тешке и кржаве. Да би се супротставили нападима муслиманских ИДВ на Озрен су доведени борци који су прошли двадесетодневну обуку и од њих су формирана два ИДВ *Црвених беретки*. Добро опремљени и обучени као одлични познаваоци терена, упадали су у непријатељско залеђе, извршавали акције и враћали се назад. До краја рата нико од ових бораца није остао нерањен. Касније су формирана још три извиђачка вода под називима *Швабе*, *Шубаре* и *Колачеви*. Током љета 1992. године вођене су кржаве борбе на возућком дијелу ратишта. Највише проблема српској војсци задавали су упади муслиманског ИДВ-а у залеђе, изазивајући страх и пометњу. У појединим моментима одбрана није имала ни предаха ни сна. Ради ефикасније одбране и боље субординације, половином септембра 1992, извршена је трансформација постојећих јединица. У оквиру 2. озренске лпбр. формирају се три пјешадијска батаљона.⁸³⁸ Током мјесеца октобра борбе за Вијенац трајале су несмањеним интензитетом. У долини Гостовића муслиманске здружене снаге заузеле су добро утврђени одбрамбени објект Шайтовац. Општи напад муслиманских снага на Гостовић почиње 29. новембра, када добро опремљене муслиманске јединице крећу из правца Завидовића на српске положаје у Грабовици, Трибићима и Кучицама. Српске јединице које су браниле Гостовић тражиле су појачање од команде Оперативне групе Добој, али браниоцима Гостовића одговорено је да „нема резервних снага“, што је приморало српске снаге да евакуишу цивиле и напусте Гостовић. На Ваведење, 4. децембра, због немогућности даљег пружања отпора бројчано надмоћнијем и технички опремљенијем непријатељу, донесена је одлука о повлачењу српске војске

837 Исто, 266.

838 Исто, 268.

и народа из долине Гостовића.⁸³⁹ Овим је јужна линија возућке одбране изгубила потребну дубину. Након овога слиједи зимска офанзива тзв. Армије РБиХ на возућке Србе који су се налазили у полуокружењу, али уз велику пожртвованост српских бораца линија на возућком ратишту издржала је овај напад. Крајем децембра на возућко ратиште, у рејону Подволујак-Столић, распоређен је 3. батаљон 1. прњаворске лпбр. ВРС што је улило самопоуздање борцима овог краја.⁸⁴⁰

Операција Врбас-92

Операција *Врбас-92* покренута је у циљу стављања града Јајца под контролу српских снага, јер су позиције муслиманско-хрватских снага на том подручју чиниле „цеп“ у српској линији одбране која је била свуда око града. Од великог значаја за Републику Српску биле су и хидроелектране на Врбасу „Јајце I“ и „Јајце II“. Борбе за град Јајце између ВРС и удружених снага ХВО и тзв. Армије РБиХ трајале су од јуна до краја октобра 1992. године. Након што су снаге ХВО и тзв. Армије РБиХ угрозиле линију одбране јужно од комуникације која је водила према Бањој Луци ВРС је морала пронаћи одговор. За извршење задатка, напада на противничке снаге, деблокаду хидроелектрана и ослобађање самог града одређена је 30. пјешадијска дивизија из 1. крајишког корпуса (1. КК) под командом пуковника Станислава Галића.⁸⁴¹

У операцији *Врбас-92* војска РС је у почетку ангажовала око 8.000 људи, мањи број тенкова Т-34 и Т-55 уз подршку око 30 артиљеријских оруђа.⁸⁴² Сам град Јајце био је повезан са Травником путем дужине 25 километара, који се одвијао кроз уски коридор. У јулу су јединице ВРС БиХ покушале да пресеку тај коридор и изолују Јајце од Травника. План ВРС БиХ ослањао се на тактику ЈНА, тј. вођење борбе у брдско-планинском подручју. Током јула 1992. године долази до страначких сукоба унутар града, између СДА и ХДЗ-а, што је одговарало српској страни.⁸⁴³ Средином августа 1992. године ВРС покреће први напад већих размјера према Јајцу. Вишемјесечне припреме резултирале су концентрацијом за напад у рејонима села Горњи Добретић и Горњи Бешпаљ (јужно од ријеке Угар).⁸⁴⁴ Напад је био успјешан, а ВРС се примакла на 2 километра од града. Лоши

839 *Српски Гостовић – прилози за монографију*, приредили Стојан Илић и Миленко Ђукановић, Добој, 2000, 241-243.

840 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 269.

841 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 235.

842 Исто.

843 Исто, 237.

844 РЦИРЗ, Команда 1. крајишког корпуса, Редовни борбени извјештај, Стр. пов. број 44-1/275, 03.08.1992.

односи између хрватских и муслиманских снага умногоме су погодовали намјерама ВРС. Сагледавајући те околности било је јасно да се приближио и сам завршетак акције. Отворени сукоб између тзв. Армије РБиХ и ХВО ескалирао је 18. октобра 1992. у Травнику. Одмах након тога, 25. октобра, ВРС покреће офанзивни напад према Јајцу, нападајући град из три правца. Српске снаге су главнину напада концентрисале на улаз у град. Преостале снаге тзв. Армије РБиХ и ХВО град су напустиле у паници и нереду,⁸⁴⁵ тако да су јединице ВРС ушле у Јајце 29. октобра 1992. године.⁸⁴⁶ У том периоду успјешно је одбијен пјешадијски противудар из правца Турбета и артиљеријски напад из правца Бугојна.⁸⁴⁷

Операција Подриње-93

Почетком 1993. године снаге тзв. Армије РБиХ су из Сребренице напале на положаје Бирчанске и Братуначке бригаде ВРС потискујући их с циљем да се споје са муслиманском енклавом у околини мјеста Церска. У исто вријеме муслиманске снаге упадају у мјесто Љубовија које припада општини Бајина Башта у Србији (тада Савезна Република Југославија - СРЈ). Упад муслиманске војске на територију СРЈ имао је за посљедицу акцију Корпуса специјалних снага Војске Југославије с циљем протјеривања противника.⁸⁴⁸ Муслиманске јединице под командом Насера Орића, 7. јануара, на православни Божић, напале су мјесну заједницу Кравице. Током напада муслиманске снаге из Сребренице убиле су у Кравици и околним мјестима 51 лице српске националности.⁸⁴⁹

Војска тзв. Армије РБиХ угрозила је и сам Братунац, што је приморало ГШ ВРС да организује извођење операције *Подриње-93*. У првој фази операције (од 10. фебруара до 1. марта) одбачене су муслиманске снаге од Братунца. Друга фаза (од 13. до 16. марта 1993.) имала је за циљ отварање комуникације Братунац-Коњевић Поље-Зворник. Припадници ВРС извршили су задатак ослобађања Коњевић Поља у задатом року. Трећом фазом операције (од 20. марта до 17. априла) под контролу ВРС пале су све важне коте око Сребренице.⁸⁵⁰ Тиме је и сам град Сребреница био пред ослобођењем. Међутим, захваљујући интервенцији „међународне заједнице“ и канадским јединицама на том подручју Сребреница је, уз

845 РЦИРЗ, Команда 1. крајишког корпуса, Редовни борбени извјештај, Стр. пов. број 44-1/448, 30.10.1992.

846 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 238.

847 РЦИРЗ, Команда 1. крајишког корпуса, Редовни борбени извјештај, Стр. пов. број 44-1/448, 30.10.1992.

848 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 247.

849 *Хронологија 1989-1995*, 348.

850 *Balkan Battlegrounds*, 185.

преговоре зараћених страна, добила статус „заштићеног града“, а муслиманска војска унутар града требало је да преда оружје снагама УН-а.⁸⁵¹ Сличну судбину, након офанзиве ВРС маја 1993, имале су муслиманске снаге и у Жепи.⁸⁵² Потпуна демилитаризација ова два града никад до краја није извршена. Муслиманске снаге из ове двије енклаве изводиле су честе упаде у околна српска села, вршећи бројне злочине над српским цивилима. Због ових злочиначких упада ГШ ВРС покренуо је операцију *Криваја-95*, којом су ова два града стављена под контролу ВРС.⁸⁵³

Операција Лукавац-93

Муслиманске снаге су заузимањем градића Трнова прекинули копнене везе српског дијела Херцеговине са осталим дијеловима Републике Српске, што је приморало ГШ ВРС да организује војну операцију *Лукавац-93* којом би се поново повезала Херцеговина са остатком Републике Српске. Операцијом је лично командовао комадант ГШ ВРС генерал-пуковник Ратко Младић. Од 10. јуна 1993. године дијелови ВРС започели су акције на ширем подручју око града Сарајева. Офанзива је почела у јулу 1993. године, а већ 9. јула 1993. године ВРС је ослободила Гребак, Рогој и Делијаш. Два дана након овога, 11. јула, ослобођено је Трново. Разбијене су тактичке борбене формације тзв. Армије РБиХ. Оперативно-тактичка група тзв. Армије РБиХ, *Игман*, приморана је да се повлачи дубље до јачих планинских ослонаца за одбрану Хајте, Проскока и Бјелашнице.⁸⁵⁴ Првог августа 1993. године ВРС је освојила највећи врх планине Бјелашнице и преузела контролу над ТВ релјеом.⁸⁵⁵

У помоћ снагама тзв. Армије РБиХ на Игман су стигла појачања из Коњица, Зенице и Сарајева. Ипак, њихов долазак није имао ефекта. Српске снаге су до пристизања појачања заузеле стратешки значајне положаје на Игману битне за одбрану града Сарајева. Скоро све важније позиције на Игману биле су заузете или је било питање времена када ће се ту наћи снаге ВРС које су током операције затвориле обруч око града Сарајева.⁸⁵⁶ Међутим, због пријетње НАТО-а да ће бомбардовати положаје ВРС око Сарајева, српска војска је била принуђена потписати примирје са тзв. Армијом РБиХ 13. августа 1993. године. Посредници приликом потписивања примирја су били међународни званичници из снага УНПРОФОР-а. Већ 15. августа 1993. године, по договору, ВРС се повлачи са Игмана и

851 Исто; Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 247-248.

852 *Balkan Battlegrounds*, 185.

853 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 248.

854 Исто, 253.

855 *Хронологија 1989-1995*, 247.

856 Исто.

Бјелашнице.⁸⁵⁷ Ове планине су проглашене за демилитаризовану зону, која никад то није постала.⁸⁵⁸

Захваљујући овој операцији ВРС је успјела осигурати комуникацију између источне Херцеговине и остатка Републике Српске.

Операција *Садејство-93*

У операцији *Садејство-93*, изведеној од 21. јула до 26. јула 1993, ИБК је у садејству са јединицама 1. КК успио проширити коридор у рејону Брчко и истовремено нанијети непријатељу значајне губитке. Коридор, као жила куцавица између западног и источног дијела Републике Српске, је био често угрожен муслиманско-хрватским нападима на том дијелу фронта. Након успјеха ове операције ВРС је овладала положајима непријатеља које је од почетка рата било веома тешко заузети (Суљагића сокак, Колонија, Брка, Брод, Лучић и Липовац).⁸⁵⁹ Коридор између источног и западног дијела Републике Српске овом акцијом проширен је за око 5 км.⁸⁶⁰ ВРС је у овој операцији ангажовала 1. КК и ИБК распоређен у двије тактичке групе.⁸⁶¹

Операција *Садејство-93* била је школски примјер садејства како између јединица ИБК тако и са јединицама 1. КК. У акцији су се истакле сљедеће јединице: 1. посавска ПБР, 1. бијељинска лпбр, 16. крајишка мтбр, бвп/1. КК и тч-1 окбр/1. КК.⁸⁶²

Возућа 1993.

Продором тзв. Армије РБиХ кроз Љесковице, Ловнице и Гостовиће Возућа је постала први бедем у спрјечавању муслиманског војног продора ка сјеверу Републике Српске. На Крстовдан, 18. јануара 1993. године, непријатељске снаге су одбачене са Крста и Локве.⁸⁶³ Почетком јуна 1993. године команда 2. корпуса тзв. Армије РБиХ покреће опсежну офанзиву на „возући џеп“. Циљ офанзиве је био заузети српске положаје са којих се контролише путна комуникација Бановићи-Рибница-Вареш, те преполовити возућку територију, а затим покушати са југа потиснути

857 Исто, 249.

858 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 256.

859 Исто, 250.

860 *Balkan Battlegrounds*, 183.

861 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 250.

862 *Balkan Battlegrounds*, 183.

863 Ненад М. Цвјетковић, *н. д.*, 80.

ВРС и становништво према Озрену. Муслиманске снаге су у овом нападу ангажовале око 3.000 војника, али операција није имала успјеха. Да би се боље супротставила све организованијем и опаснијем противнику, ВРС је 1. новембра 1993. године извршила посљедњу трансформацију. Формирана је 4. озренска лпбр. која је располагала са три пјешадијска батаљона, са сједиштем у Возући, а била је позната под називом *Возућка бригада*. За команданта је био постављен мајор Новослав Николић, а за начелника Штаба мајор Голуб Панић. Бригада је бројала 1.200 бораца који су били распоређени по линији фронта одбране дугој 30 километара.⁸⁶⁴

Дејства ВРС према Олову и Маглају

Почетком новембра 1993. године ВРС покреће операцију подијељену у двије фазе. Прва фаза имала је задатак овладати територијом Олова и пресјећи комуникацију Тузла-Зеница, а у другој фази напредовати 20 километара у правцу запада чиме би дошло до спајања са српским снагама Возуће и Озрена.⁸⁶⁵ Да је ВРС успјела да одсјече Тузлу и Зеницу од остатка муслиманско-хрватске територије и да уништи муслиманску војску на том подручју вјероватно би успјела да рат приведе крају у своју корист или би бар имала боље позиције за мировни споразум.⁸⁶⁶

Након три мјесеца тешких борби за „резервни коридор“, у јако лошим временским условима, операција није успјела, а главнини снага тзв. Армије РБиХ није нанесен одлучујући пораз. Борбе су трајале до краја децембра 1993. године када је операција привремено обустављена. Нови напад ВРС, након што су дошла појачања у људству из Херцеговачког корпуса, почео је половином јануара 1994. године. Приликом овог напада извршен је продор од 4 километра према Олову чији је пад у српске руке било само питање времена. Ипак, захваљујући појачању које је стигло од 2. корпуса тзв. Армије РБиХ, муслиманске снаге су зауставиле напад српске војске.⁸⁶⁷ Након састанка одржаног 28. јануара 1994. године у команди 4. озренске лпбр, Ударни батаљон скупа са 3. озренском лпбр. и другим елитним озренским јединицама добио је задатак деблокирање рејона Долац. У муњевитој акцији у долини рјечице Рујнице, 5. фебруара 1994. године, потиснуте су муслиманске снаге, успјешно је обављено деблокирање Доца и спајање са Бочињом преко Казића.⁸⁶⁸ Послије деблокирања Доца допуњени Ударни батаљон упућен је 21. фебруара 1994. године на маглајско ратиште. ВРС покреће тада по други пут опе-

864 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 275.

865 Исто.

866 *Balkan Battlegrounds*, 207.

867 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 277.

868 Ненад М. Цвјетковић, *н. д.*, 105.

рацију на Маглај, рачунајући на исцрпљеност и пад морала муслиманских војника, који су се налазили под осомјесечном блокадом јединица ВРС и ХВО. До разбијања муслиманских положаја на Буквику дошло је 23. фебруара 1994. године. Након тога 26. фебруара Ударни батаљон се пробио до Маглаја. Послије пада Плане и Бијеле Плоче муслиманско руководство наредило је рушење моста преко Босне, како би се успорио улазак ВРС у сам град и како би становништво избјегло ка Тешњу.⁸⁶⁹

Ослобађање Маглаја на крају ипак није извршено, јер је, како тврде у својој књизи Данко Боројевић и Драги Ивић, „по други пут неко из политичког врха РС наредио да се операција заустави“. Јединице ВРС враћене су на полазне положаје и повучене из рејона Жепа“.⁸⁷⁰

Пад коте Вијенац и наставак борби у јуну 1994. године

Током 1994. године јединице 2. и 3. корпуса тзв. Армије РБиХ извеле су неколико операција међу којима су најзначајније биле: *Брана-94*, *Вележ-94*, *Прољеће-94*, *Лептир-94*, *Тајна-94*, *Спој-94*, *Маневар-94*. Муслиманска војска је у тим операцијама ангажовала неколико хиљада војника. Главни циљ је био заузети коту Вијенац на возућком ратишту. Алија Изетбеговић је почетком маја наредио да се Вијенац мора заузети без обзира на цијену. Јединице тзв. Армије РБиХ, уз тенковску подршку и бучну музику, кренуле су у напад на Вијенац 11. маја 1994. Напад је био дјелотворан, Вијенац је готово потпуно одсјечен од Озрена. У овој операцији 1. крњинска лпбр. имала је 52 погинула и 48 заробљених бораца. На Вијенцу је тзв. Армија РБиХ заробила тенк Т34/85, 6 минобацача, 4 топа 76 мм М-42 зис, 4 бестрзајна топа, 2 ПАТ калибра 40 мм и већу количину муниције различитог калибра. Запаљена су околна српска села Горње Јарушке, Ристићи, Стике, Михајловићи и Гаврићи, а становништво је отјерано у избјеглиштво.⁸⁷¹ Муслиманске снаге покушавале су у више наврата пробити српске одбрамбене положаје према Возући. Поред многих губитака, посебно у људству, линије одбране ВРС су остале стабилне. Муслиманске снаге су у овој офанзиви располагале са 17.000 војника, али због претрпљеног неуспјеха њихови официри су умањивали број својих војника.⁸⁷²

У међувремену ГШ ВРС је припремао контраударну операцију. Увођењем свјежих снага из 1. КК и ИБК акција је кренула 24. јуна 1994. Мајор Милован Станковић, заповједник ТГ *Озрен*, командовао је нападом

869 Исто.

870 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 279.

871 Исто, 280.

872 Ненад М. Цвјетковић, *н. д.*, 115.

са укупно 3.000 бораца. Цјелокупну операцију надгледао је, командант 1. КК, генарал Момир Талић. Српски борци успјели су непријатељу нанијети велике губитке. Само на коти 715 погинуло је 110 припадника тзв. Армије РБиХ. До 1. јула ВРС је успјела извести општи напад и вратити јединице тзв. АРБиХ на почетне положаје. Заузимање Возуће муслиманској војсци се наметнуло као императив, стога су борбе на возућком ратишту биле тешке и исцрпне. Браниоци Возуће су 1992. године имали 201 погинулог војника, 1993. године 55 погинулих, а 1994. године 200 смртно страдалих војника.⁸⁷³

Дешавања на фронтима 1994.

У другој половини 1994. године снаге 1. корпуса тзв. АРБиХ успијевају да преузму стратешку иницијативу и заузму тридесет километара територије западно од Олова и на Нишићкој висоравни овладају планином Звијезда. Изласком снага тзв. Армије РБиХ на планину Звијезда, потискивањем снага ВРС ка истоку до комуникације Олово-Средње изгубљена је добра позиција за операције у долини Криваје. Возућа је тиме изгубила стратешки значај као могућа пријетња подјеле муслиманске територије и простора који би могао да ријеша питање побједника грађанског рата у БиХ. Амерички аналитичари су процијенили да је ВРС прокоцкала „кеца из рукава“.⁸⁷⁴

Здружене муслиманске и хрватске снаге су од 1. до 3. новембра 1994. године покренуле операцију *Цинцар* у подручју Купреса. Муслиманско-хрватска коалиција успјела је заузети Купрес и већи дио Купрешких врата, градећи основу за хрватску операцију *Зима-94*. Ова операција изведена је у периоду од 29. новембра до 24. децембра 1994. године, а у њој су учествовале заједно хрватске снаге из БиХ и регуларна војска Хрватске. Борбе су вођене на простору Ливањског поља и подручју Динаре. Циљ је био створити основу за даље операције за елиминацију РСК. Акцију је водио хрватски генерал Анте Готовина, а хрватске снаге су заузеле територију ширине десет и дубине двадесет километара.⁸⁷⁵

Противудар на Бихаћ 1994. године

Споразум о прекиду непријатељстава између ХВО и тзв. Армије РБиХ, уз притисак међународне заједнице на челу са САД, потписан је у Загребу 23. фебруара 1994. године. Преговори су се завршили потписивањем

873 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 281-282.

874 Ненад М. Цвјетковић, н. д, 141.

875 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 289-290.

оквирног договора о успостављању муслиманско-хрватске федерације и конфедерације са Хрватском. Овим је нарушена равнотежа људства и ватрене моћи на штету РСК и РС. Због промјене односа снага на штету српске војске Главни штаб ВРС донио је одлуку о нападу на снаге 5. корпуса тзв. Армије РБиХ у рејону Бихаћа, како би се, по уништењу истих, ослободиле снаге СВК и ВРС које су ту биле ангажоване. Ослобађањем Бихаћа ове снаге би биле упућене према Ливањском пољу, чиме би се осујетио план ГС ХВ о заузимању РСК.⁸⁷⁶

Ангажоване бригаде 2. КК ВРС, ојачане дијеловима 15. бихаћке бригаде и мањим јединицама 1. КК, имале су задатак заузети најзначајније коте на Грабешкој висоравни. Други правац акције имао је за циљ овладавање Отоком и пробој према Босанској Крупи ради спајања са снагама на Грабежу. Напад су предводиле јединице 1. КК. Извођење напада почело је 5. септембра 1994. надирањем према Отоку. Укопавши се на брдима Вучковац и Плован, око Отока, снаге тзв. Армије РБиХ су успјеле зауставити напад. Акцију освајања Бужима српска војска је почела 8. септембра 1994. Ни овај напад није реализован, па је заузимање бихаћке енклаве и ослобађање ангажованих српских јединица пропало.⁸⁷⁷

Према процјени генерала Атифа Дудаковића да су снаге 2. КК ВРС у неповољном положају, у касну јесен, 25. октобра 1994, муслиманска војска је покренула операцију *Грмеч-94*.⁸⁷⁸ Операција је имала за циљ одбацивање снага 2. КК до границе гдје би артиљерија 2. КК ВРС била у немогућности да стави под ватрени домет веће градове који су били под контролом тзв. Армије РБиХ (Бихаћ, Цазин итд). Упркос значајном почетном успјеху, источно од Бихаћа, на Грабешком платоу⁸⁷⁹ 5. корпус тзв. Армије РБиХ стао је на двјема одлучујућим препрекама: Босанска Крупа и Мали Радић који је пао тек 29. октобра. Босанску Крупу је готово сама бранила 11. крупска лпбр. до 29. октобра када су јој у помоћ стигле јединице 2. КК. Пристиглу помоћ чинили су батаљон ЦВШ под командом пуковника Рајка Балаћа⁸⁸⁰ и по један придодати батаљон из 43. приједорске МТБР и 6. санске лпбр.⁸⁸¹ Ове јединице ВРС одбациле су муслиманске снаге из Босанске Крупе и истовремено угрозиле њихову комуникацију са Бихаћем са сјевера.⁸⁸²

По наредби Врховног савјета одбране РС генерал Манојло Миловановић добија задатак да ослободи заузету територију и заустави иницијативу 5. корпуса тзв. Армије РБиХ. Генерал Миловановић је, од људства

876 Исто, 283.

877 Исто, 285.

878 *Balkan Battlegrounds*, 247.

879 „Bosnian Army Push Back Serbs Around Bihac by Mark Heinrich“, *Reuters*, 26 th October 1994, преузето из: *Balkan Battlegrounds*, 247.

880 Рајко Балаћ је погинуо током ових борби, а касније је ЦВШ назван по њему.

881 *Balkan Battlegrounds*, 248.

882 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 286.

које је долазило из неколико корпуса, формирао 3 нове бригаде. Назвао их је 1, 2. и 3. српска бригада. Свака од бригада била је распоређена у једну од три тактичке групе које су имале у саставу још по двије бригаде из 2. КК, као и низ мањих јединица. Операција српске војске на Бихаћ носила је назив *Штит-94*.⁸⁸³ У току операције формирана је и четврта тактичка група од 11. крупске лпбр и 1. новоградске пбр. Сем тактичких група у противудару су учествовали: 6. (Бања Лука) и 7. (Приједор) специјална бригада полиције, један оклопни батаљон 1. окбр, као и елементи 65. заштитног пука. Операција је трајала од 4. до 20. новембра када је непријатељ враћен на почетне положаје. Борбени авиони В и ПВО ВРС, са аеродрома Удбине дејствовали су у вријеме када су се јединице ВРС приближиле на десетак километара од Бихаћа. Један орла са двије ракете АГМ656, 9. новембра, погодио је погон фабрике *Крајинаметал*. Фабрика се налазила сјеверно од града, а служила је за производњу муниције за муслиманску војску. Такође, 18. новембра, два орла су испалила три ракете на Бихаћ. Дејства су вршена са простора РСК.⁸⁸⁴ Два орла су 19. новембра 1994. послата у мисију рушења фабрике оружја у Цазину. Несрећним случајем пилот је, у ниском лету наоружан бомбама Мк-82, закахио димњак фабрике и ударио у стамбену зграду.⁸⁸⁵

„Остаци авиона су очигледно били довољан доказ Савету безбедности УН-а да 20. новембра 1994. једногласно усвоји Резолуцију 958 и одобри деловање ваздушних НАТО снага на подручју Хрватске под контролом УН“.⁸⁸⁶ НАТО је 21. новембра бомбардовао аеродром Удбина, а у нападу је учествовало 39 авиона из ваздухопловних база у Италији. Услиједили су нови напади 23. новембра на положаје српске ПВО у околини Босанске Крупе, Отока и Двора. У тим нападима учествовала су и два британска *Харијера* на које је активно отварана ватра претходног дана.⁸⁸⁷ Дана 25. новембра у 3 наврата бомбардована су подручја Рипча, Крупе, Дрвара и Петровца.⁸⁸⁸ Послије ових дешавања у првој половини децембра 1994. године ВРС је наставила да доминира подручјем града Бихаћа.⁸⁸⁹

Ситуација на фронту до августа 1995.

Почетак 1995. године био је тежак за ВРС и Српску војску Крајине (СВК) које су морале одолијевати тешким нападима на своје положаје, у

883 *Balkan Battlegrounds*, 248.

884 Исто, 249.

885 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 287.

886 Исто.

887 *Balkan Battlegrounds*, 261.

888 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 288.

889 *Balkan Battlegrounds*, 249.

готово свим кључним областима, на подручју Динаре, Бихаћа и Цазинске Крајине, као и на возућком ратишту. Хрватске снаге (хрватска војска и полиција) започеле су операцију *Бљесак*, тј. напад на српску енклаву западна Славонија. За само 36 сати 1. маја 1995. протјерано је петнаест хиљада Срба, а 283 их је погинуло или нестало. Од тог броја било је 57 жена и деветоро дјеце.⁸⁹⁰

На другој страни ратишта, у зору 27. маја, снаге 3. корпуса тзв. Армије РБиХ спровode акцију *Прољеће-95*. Муџахедини који су учествовали у операцији шифровали су је као *Фетхул-мубин* или у преводу *јасна побједа*. Задатак је био освојити Подсјелово тзв. „капију Озрена“. Операција је трајала до 30. маја и у њој је учествовало 1.500 војника тзв. Армије РБиХ. Од тог броја 500 је било из одреда *Ел муџахид*. Српска страна је имала велике губитке. Погинуло је или нестало 53 бораца из 1. прњаворске лпбр, која је била прва на одбрамбеном положају.⁸⁹¹

Од почетка јуна до августа 1995. хрватске снаге (ХВО и ХВ) под командом Анте Готовине, у операцији *Скок-2*, освајају дио Гламочког поља, цијело Ливањско поље, а контролисали су и Цетинску долину и Врличко поље. Српске снаге су потиснуте према Босанском Грахову и Гламочу. Важан комуникацијски превоз Гламоч-Босанско Грахово нашао се у домету хрватске артиљерије.⁸⁹²

У исто вријеме 5. корпус тзв. Армије РБиХ, користећи прећутну сагласност Украјинског батаљона УНПРОФОР-а који је пустио 505. бригаду Изета Нанића да прође поред њихових положаја, као и недисциплину 33. дворске бригаде СВК (већина бораца отишла је кућама остављајући небрањене положаје) заузео је повољан стратешки положај на потезу Сува међа - село Глодна - село Ивањска - ријека Уна.⁸⁹³

У прва два лјетна мјесеца 1995. године ГШ тзв. Армије РБиХ извео је сарајевску операцију која је имала тајни назив *Т*, односно *Текбир*. Циљеви су јој били „деблокада“ и спајање Сарајева са другим градовима под контролом тзв. АРБиХ. Операцију је захтијевао муслимански предсједник Алија Изетбеговић. Ни велика бројчана предност снага под командом Расима Делића није на крају резултовала успјехом.⁸⁹⁴

Почетком јула генерал Анте Готовина, подржан од стране хрватског предсједника Фрање Туђмана, осмислио је операцију *Љето-95*. Прије покретања операције тадашње муслиманске и хрватске политичке вође састале су се 22. јула 1995. године у Сплиту и договориле су заједничке војне акције против ВРС. На том састанку усвојена је *Декларација о ожи-*

890 Исто, 291.

891 Ненад М. Цвјетковић, *н. д.*, 149.

892 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*, 292-293.

893 Исто, 294.

894 Исто, 296; Погледати у поглављу: Муслиманске офанзивне акције на подручју Сарајева-супротстављени наративи.

*вотворењу споразума из Вашингтона, заједничкој обрани српске агресије и постизању политичког рјешења у складу са напорима међународне заједнице. Договорена је координација муслиманских и хрватских војних снага и потврђено је присуство легалних јединица ХВ на територији БиХ.*⁸⁹⁵

Операција је почела 25. јула 1995. Хрватска војска је успјела за кратко вријеме остварити контролу над важним комуникационим превојем Книн - Босанско Грахово -Дрвар. Заузимајући Босанско Грахово хрватске снаге су избиле пред Книн, што им је био и главни циљ. Након што је пресјечена комуникација Книн – Дрвар – Бања Лука ВРС је одбачена према Дрвару, а Книн и дио РСК су се нашли под опсадом.⁸⁹⁶ Заузимањем ових важних комуникацијских токова хрватске снаге су стекле предуслов за извођење операције *Олуја*.

895 Исто, 297.

896 Погледати у поглављу: Агресија Републике Хрватске на Републику Српску.

XII

ОДЛУКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

Полазећи од универзалног права народа на самоопредјељење, самоорганизовање и удруживање Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, 9. јануара 1992. године, донијела је *Декларацију о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине*.⁸⁹⁷ Овим чином настала је Република, као државни субјект, и јасно је да је свакако морала да настави процес конституисања. У том тренутку су постојала три битна елемента за њено постојање: територија, иако још неомеђена, становништво, организација и функционисање државне власти. Међутим, недостајао је битан државноправни акт - *Устав*.⁸⁹⁸ Управо због тога је, 28. фебруара 1992, проглашен *Устав српског народа у Босни и Херцеговини*.⁸⁹⁹ На сједници је донесена одлука да се прогласи *Устав* полазећи од претходно поменутих универзалних и природних права српског народа, на основу чега би слободно могли да одреде свој политички статус и обезбиједе економски и сваки други развој. На овај начин је заокружен процес стварања демократске и самосталне Републике, заснован на асоцијалној правди, владавини права и поштовању људских права.⁹⁰⁰ Поред тога, Уставом је било утврђено да је Српска Република Босна и Херцеговина држава српског народа и других грађана који у њој живе. Према осталим основним одредбама било је наведено да територију Републике чине подручја аутономних области, општина и других српских етничких цјелина, укључујући и подручја на којима је извршен геноцид над српским народом. Затим, према Уставу Република је требало да се налази у саставу савезне државе Југославије. Важно је напоменути да је према члану 4 Република могла да ступи у заједнице са државним творевинама других конститутивних народа Босне и Херцеговине.

Што се тиче људских права и слобода Устав је гарантовао исту правну заштиту свим лицима без обзира на језик, националну припадност, вјероисповијест, социјално поријекло и слично.⁹⁰¹ Треба напоменути

897 Рајко Кузмановић, *Уставно право*, Бања Лука, 2002, 332.

898 Исто.

899 *Народна скупштина Републике Српске 1991-2011*, Бања Лука, 2012, 37.

900 Рајко Кузмановић, *н. д.*, 333.

901 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, број 3, 16. март 1992, 17-27.

да иако су Србија и Црна Гора, 27. априла 1992. године, под притиском Сједињених Америчких Држава и Уједињених нација, прогласиле нову државу Савезну Републику Југославију Српска Република БиХ није мијењала свој статус до краја рата.⁹⁰² Из свега наведеног јасно је да је истовремено са усвајањем Устава, донесен и Уставни закон за провођење Устава који је и те како важан конститутивни акт, јер се њиме чини први корак примјене самог Устава и ствара отворена ситуација за стављање Устава у функцију.⁹⁰³

Поред одређеног броја закона које је Народна скупштина изгласала на сједници 28. фебруара 1992. године треба издвојити *Закон о народној одбрани* који је ступио на снагу 31. марта исте године. Наиме, овим законом, који је у потпуности у складу са Уставом, требало је да се уреде, између осталог, права и дужности Српске Републике БиХ у области народне одбране, права и дужности грађана, предузећа и установа, територијална одбрана, цивилна заштита и сл. Припреме за народну одбрану у Републици организовале су се, планирале и спроводиле због одбране суверености, независности и територијалне цјелокупности. Према поменутом закону највећа права и дужности у области народне одбране сносила је Народна скупштина на којој је било да уређује систем, развој и јачање народне одбране, одређује изворе финансирања, обезбјеђује потребне материјалне резерве, именује и разрјешава команданта Територијалне одбране Републике на приједлог предсједника. Предсједник и Влада Републике такође су располагали одређеним правима, али су морали добити пристанак Народне скупштине.⁹⁰⁴ Овај закон је током времена допуњаван амандманима, али је његова законодавна суштина мање-више остајала слична.

Једна од најбитнијих одлука Народне скупштине донесена је на сједници одржаној 12. маја 1992. године. Наиме, том приликом изгласана је *Одлука о формирању Војске Српске Републике Босне и Херцеговине*. Треба поменути да је ова одлука дошла нешто мање од мјесец дана након што је Предсједништво Српске Републике БиХ на сједници донијело одлуку да се формира Територијална одбрана Републике због непосредене ратне опасности.⁹⁰⁵ У складу са овом одлуком дотадашње јединице и штабови Територијалне одбране преименоване су у команде и јединице Војске, а њихову организацију и формацију требао је да утврди предсједник Републике. За команданта Главног штаба постављен је генерал-потпуковник Ратко Младић. Војска је требало да носи униформе и чинове попут оних које су носили припадници ЈНА и Територијалне одбране.⁹⁰⁶ На истој

902 Чедомир Антић, Ненад Кецмановић, *н. д.*, 229.

903 Рајко Кузмановић, *н. д.*, 333.

904 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, број 4, 23. март 1992, 60-74.

905 РЦИРЗ, несређена грађа, *Odluka Predsjedništva SR BiH na sjednici održanoj 16.04.1992.*

906 *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, број 6, 12-17. мај 1992, 219.

сједници Скупштина је донијела шест одлука које се могу посматрати као стратегијски циљеви српског народа у Босни и Херцеговини. Наиме, прва одлука била је везана за успостављање државне границе за српски народ. У одлуци је стајало да гранични појас обухвата дио територије Српске Републике БиХ на копну, ријекама и језерима дубине 100 метара дуж граничне линије.⁹⁰⁷ Друга одлука се тицала успостављања територијалног коридора између Семберије и Босанске Крајине. Сљедећа одлука је била успостављање коридора у Подрињу и „укидање Дрине“ као границе српских држава. Четврта се односила на успостављање граница државе на Уни према Српској Крајини или Републици Хрватској и Неретви према хрватском народу у Босни и Херцеговини. Пета одлука или циљ препоручивала је подјелу Сарајева на српске, односно муслиманске дијелове, и успоставу државне власти у њима. Коначно, посљедња одлука налагала је да српски народ има обезбијеђен приступ Јадранском мору.⁹⁰⁸ Поред тога, на поменутој сједници чланови Скупштине су одлучили о избору чланова Предсједништва Српске Републике БиХ. Том приликом су за чланове изабрани Радован Караџић, Биљана Плавшић и Никола Кољевић.⁹⁰⁹

У међувремену је и Предсједништво Српске Републике БиХ донијело неколико значајних одлука. Једна таква је донесена на сједници 31. маја 1992. године, а тицала се образовања ратних Предсједништава у општинама за вријеме непосредне ратне опасности или ратног стања. Разлог за ову одлуку су биле општине у којима Скупштина и извршни орган нису били у могућности да врше власт.⁹¹⁰ Овакав поступак Предсједништва јасно је упућивао да је ратна опасност изразита и да се требало на одређене начине припремати за озбиљнија стања. Још једна занимљива одлука тицала се формирања женских ратних батаљона у Српској Републици БиХ којом су формиране јединице женског састава старости од 18 до 55 година. Оне су морале замијенити активно способне мушкарце на свим радним мјестима у производњи, администрацији и одржавању цивилне власти.⁹¹¹ Такође, треба поменути *Одлуку о забрани формирања и дјеловања наоружаних група и појединаца на територији Републике* који нису били под јединственом командом војске или полиције. Било је предвиђено да се такве групе или појединци казне најстрожим мјерама предвиђеним законом.⁹¹² Ово јасно показује да власт Српске Републике није дозвољавала да постоје поменуте групације које би на своју руку ратовале са непријатељским снагама.

907 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, број 6, 12-17. мај. 1992, 236.

908 Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, н. д, 230.

909 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, број 6, 12-17. мај 1992, 235.

910 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, број 8, 8. јун 1992, 307.

911 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, број 10, 30. јун 1992, 349.

912 Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, број 10, 30. јун 1992, 349.

Што се тиче даљег рада Народне скупштине треба поменути сједницу од 12. августа 1992. године када је донијета *Декларација о државном и политичком уређењу државе*. У том документу је Српска Република проглашена државом српског народа у којој су као равноправни грађани могли да живе и припадници других нација. Поред тога, изгласано је да ће границе државе бити одлучене плебисцитом, као и име државе. Такође, поново су гарантоване слободе и права грађана у складу са међународним стандардима. Слобода вјероисповијести је била загарантована, а све вјерске заједнице пред законом су овим актом биле једнаке и слободне у вршењу вјерских послова и обреда. Овим актом одлучено је да се са Републиком Српском Крајином и Савезном Републиком Југославијом закључи споразум о пружању помоћи за одбрану, о царинској и монетарној унији, о заједничком тржишту, о заједничким школским програмима и сл.⁹¹³ Ова Декларација свакако има карактер уставног акта, јер су њоме, на специфичан начин, извршене измјене и допуне Устава.⁹¹⁴

Непуних пола мјесеца касније, на сједници од 15. септембра 1992. године, Народна скупштина, на челу са предсједником Момчилом Крајишником, позвала је Предсједништво Републике Босне и Херцеговине да објави прекид ратног стања и нареди обуставу ратних дејстава најкасније до почетка Женевске конференције. Скупштина се том приликом обавезала да ће поступити на исти начин. Такође су позвали Владу Херцег-Босне и Републике Босне и Херцеговине да заједнички приступе преговорима који би довели до успостављања трајног мира, те споразумног разграничења и регулисања свих међусобних односа. Поред тога, руководство Републике Српске је предлагало да се крене и са договорима којима би били обезбијеђени нужни интереси свих грађана.⁹¹⁵ На поменутој сједници Народна скупштина је потврдила све прописе које је донијело Предсједништво Републике Српске из њене надлежности у протеклом периоду.⁹¹⁶

Можда један од, ако можемо тако рећи, значајнијих аката које је усвојила Народна скупштина током 1992. године јесте *Декларација о завршетку рата* од 17. септембра 1992. године. Имајући у виду да је српски народ, у грађанском рату који није сам започео, већ му је тај рат био наметнут, остварио своју легитимну и легалну тежњу за сопственом и сувереном државом дошло је до усвајања поменуте декларације. У самом документу је проглашено да је међуетнички и међувјерски рат у бившој СР Босни и Херцеговини за Републику Српску завршен. У наставку се наводи да је држава спремна да своје границе, које је дефинисала њена Скупштина, оствари политичким средствима. Поред тога, Скупштина је

913 *Службени гласник Српске Републике*, број 14, 7. септембар 1992, 505.

914 Рајко Кузмановић, н. д, 333.

915 *Службени гласник Републике Српске*, број 15, 29. септембар 1992, 571.

916 *Службени гласник Републике Српске*, број 15, 29. септембар 1992, 617-618.

гарантовала да ће на основу Устава и закона обезбиједити мир, животну, правну и имовинску сигурност свим грађанима без икакве дискриминације. Такође, сви државни органи су, у складу са документом, позвали сва наоружана лица са територије Републике Српске, која се не налазе у саставу Војске Републике Српске или Министарства унутрашњих послова, да предају наоружање које посједују или да се ставе под команду војске.⁹¹⁷ Овај чин је јасно показивао да је Република Српска била спремна да отпочне преговоре о закључивању мировног уговора са представницима Херцег-Босне и „Републике Босне и Херцеговине“ још 1992. године.

Народна скупштина је и током 1993. године поред законодавног и уставотворног рада имала значајну улогу у државној политици приликом разматрања и доношења аката који су били од стратешког и одлучујућег значаја за стварање Републике Српске. Једна од првих одлука Скупштине 1993. године проглашена је на сједници 19. и 20. јануара. Том приликом је за предсједника Владе изабран Владимир Лукић, а донесена је и *Одлука о избору министара*.⁹¹⁸

Засигурно једна од најзначајнијих одлука Народне скупштине у овом периоду тичала се Венс-Овеновог плана. Треба имати у виду да су српски политичари били дубоко забринуте због настављања политике притисака и неправедног кажњавања српског народа које је, анализирајући политичку ситуацију, било очигледно. Управо због тога Народна скупштина Републике Српске је последице анализе приједлога Венс-Овеновог плана на сједници од 2. априла 1993. донијела *Декларацију о наставку мировног процеса*. У поменутој Декларацији је наглашено да је подјела Босне и Херцеговине на етничком принципу неопходна и могућа, те да је само мањи дио територије био споран у подјели. Даље се наводи да приједлог мапа у овом облику није прихватљив највише зато што неправедно дијели површину, рудна блага, енергетске потенцијале, привредне објекте, саобраћајнице и инфраструктуру. Јасно је било и то да је план неприхватљив за Скупштину, јер предвиђа нефункционалне средине и не одговара етничком саставу становништва због тога што велики дио српског народа непотребно оставља као мањину и не одговара егзистенцијалним и политичким интересима српског народа. И поред тога што су српски политичари били против прихватања плана, они су у Декларацији навели да се залажу да се садашње примирје продужи до склапања уговора о миру, као и то да мировни процес треба наставити у складу са дотадашњим позитивним достигнућима. На крају поменутог акта су навели да осуђују политику притисака која је у том тренутку била евидентна и најавили су, уколико се то настави, да ће прекинути сваку сарадњу са међународним институцијама за које су сматрали да

917 Службени гласник Републике Српске, број 19, 18. децембар 1992, 781.

918 Службени гласник Републике Српске, број 1, 24. фебруар 1993, 2.

неправедно кажњавају српски народ.⁹¹⁹ Ову Одлуку Скупштине о неприхватању Венс-Овеновог плана потврдио је и народ на референдуму, који је Скупштина прогласила Законом на сједници оджаној 25. априла. На референдуму од 15. до 17. маја 1993. године, од укупно 1.200.772 гласача гласало је 1.102.233 или 92%. Против Венс-Овеновог плана гласало је 96% изашлих гласача. Исти број грађана изјаснио се и за друго референдумско питање које се тицало тога да ли желе самосталну Републику Српску, са правом да ступа у равноправне односе са другим народима и државама.⁹²⁰

Да су српски политичари били спремни за преговоре који би били прихватљивији говори чињеница да су на засједању Народне скупштине одржаном 19. маја 1993. године донијели *Декларацију о наставку мировног процеса*. Овом приликом су јасно ставили до знања да је Република Српска зауставила сва војна дејства својих оружаних снага и да је спремна да успостави трајни мир у складу са споразумима о примирју који су закључени са другим странама у сукобу. Јасно је да су политичари били спремни да наставе мировне иницијативе позивајући активне чланове међународне заједнице да се укључе у рјешавање кризе која је буктјела у Босни и Херцеговини.⁹²¹ Интересантна је одлука Народне скупштине донесена на сједници одржаној 20. јула 1993. године у Мркоњић Граду. Том приликом посланици су изгласали да одлуке донесене на засједању ЗАВНОБИХ-а из 1943. године постану неважеће.⁹²² На тој сједници је у складу са Уставом усвојен и *Закон о оружју и муницији* који је потврдио предсједник Радован Караџић.⁹²³

Поред поменутих сједница значајна је и она од 2. октобра 1993. године на којој се поново разматрало о *Декларацији о наставку мировног процеса*. Српска страна је и овог пута била спремна, упркос одбијања муслиманске стране, да одмах прихвати мировни план и да у доброј вољи настави мировни процес у оквиру Конференције о бившој Југославији. Међутим, српски политичари у овом акту наводе да су били присиљени због муслиманског одбијања да повуку све концесије које су током мировних процеса дали као услов за тренутно потписивање мира. И овог пута су утицали на међународну заједницу и апеловали да се укину санкције против српске нације.⁹²⁴ Из овога је јасно да је Овен-Столтенбергов план доживио бродолом највише због захтјева муслимана за које се може рећи да су били преамбициозни.⁹²⁵ Слутње да су Американци допринијели да муслиманска страна промијени став врло су вјероватне,

919 Службени гласник Републике Српске, број 3, 12. април 1993, 2.

920 Народна скупштина Републике Српске 1991-2011, 71.

921 Службени гласник Републике Српске, број 6, 20. мај 1993, 237.

922 Службени гласник Републике Српске, број 11, 23. јул 1993, 421.

923 Службени гласник Републике Српске, број 13, 20. август 1993, 517.

924 Службени гласник Републике Српске, број 19, 9. октобар 1993, 749.

925 Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske*, I, 302-304.

јер је њима оваква ситуација одговарала како би остварили свој крајњи циљ, тј. да учествују у протекторату над Босном и Херцеговином. То је било сасвим довољно муслиманским представницима да од тог тренутка почну са затезањем рада на сједницама и истицањем немогућих захтјева.

Крајем 1993. године Народна скупштина је, на сједници одржаној 30. децембра, донијела *Закон о заштити цивилних жртава рата*, управо због тога што је Влада нешто раније донијела *Одлуку о оснивању комисије за ратне и друге злочине*.⁹²⁶ На истој сједници усвојене су бројне одлуке које се тичу повећања броја чланова Владе, о измјенама и допунама разних закона, *Закон о АНУРС* и сл.

Година 1994. је такође била турбулентна, те су и одлуке Народне скупштине биле једнако значајне. Иако није директно везана за Скупштину свакако треба поменути *Одлуку о оснивању Савјета за безбједност Републике* коју је 7. фебруара 1994. потврдио предсједник Радован Караџић. Савјет за безбједност је основан као савјетодавно тијело предсједника Републике за усмјеравање рада државних органа у области одбране, спровођења унутрашње и спољне политике од интереса за безбједност државе. Предсједник Републике је био уједно и предсједник Савјета, који је поред њега бројао још десет чланова. Поменута институција је могла давати смјернице у складу са одлукама и закључцима Народне скупштине.⁹²⁷ Треба поменути и *Закон о територијалној организацији и локалној самоуправи* који је усвојила Народна скупштина на сједници одржаној 31. маја 1994. године.⁹²⁸

Сљедећа која је узела улогу посредника у преговарачком процесу зараћених страна у Босни и Херцеговини била је Контакт група, која је била формирана од представника Сједињених Америчких Држава, Русије, Француске, Енглеске и Њемачке. Ни овога пута није изостао огроман притисак међународне заједнице, којем се прикључила и Република Србија притиснута санкцијама. Међутим и поред тога Народна скупштина је одбацила план о територијалном разграничењу у Босни и Херцеговини који је предложила Међународна контакт група.⁹²⁹ Скупштина је одлучила, на сједници одржаној 3. августа 1994. године, да донесе *Одлуку о расписивању референдума о изјашњавању грађана Републике Српске поводом овог питања*. Референдум је требало да се одржи 27. и 28. августа исте године, а грађани су требали да се изјасне да ли прихватају територијално разграничење које је предложила Контакт група.⁹³⁰ На референдуму који је одржан предвиђеног датума укупно је изашло 974.712 гласача, а против плана се изјаснило 96,12%.⁹³¹ Имајући све ово

926 Службени гласник Републике Српске, број 25, 30. децембар 1993, 971-981.

927 Службени гласник Републике Српске, број 2, 21. фебруар 1994, 33.

928 Службени гласник Републике Српске, број 11, 13. јун 1994, 389-392.

929 Народна скупштина Републике Српске 1991-2011, 73.

930 Службени гласник Републике Српске, број 18, 3. август 1994, 640.

931 Народна скупштина Републике Српске 1991-2011, 73.

у виду може се закључити да се и овог пута показао висок степен политичког јединства српског народа у Босни и Херцеговини.

Предсједник Републике Српске Радован Караџић, у складу са Уставом, донио је *Одлуку о проглашењу ратног стања* на дијелу територије Републике Српске која одговара зони одговорности Другог крајишког корпуса Војске Републике Српске. У складу са овом одлуком била су укинута сва одсуства војних обавезника у тој зони, а на територији на којој је било проглашено ратно стање било је забрањено цјелокупном цивилном становништву напуштање општина, осим ако би добило посебну дозволу. Такође, био је уведен највиши степен борбене готовости на цијелој територији Републике Српске, тј. у зонама одговорности осталих војних корпуса.

Народна скупштина, на сједници одржаној 11. новембра 1994. године, потврдила је одлуку предсједника Републике Српске Радована Караџића о проглашењу ратног стања на поменутим територијама. Предсједник и чланови Скупштине су се сложили да ова одлука треба што прије ступити на снагу због политичких и ратних околности у зони дјеловања Другог крајишког корпуса. Поред тога, истог дана су изгласали и *Одлуку о образовању ратних предсједништава у општинама за вријеме ратног стања*.⁹³²

Различити услови попут стварања муслиманско-хрватске коалиције Вашингтонским споразумом, пад Српске Крајине, успјех офанзиве хрватске војске приморали су органе Републике Српске да предају СР Југославији право да преговара у њено име око постизања мировног споразума који би довео до мира у Босни и Херцеговини. Наиме, предсједник Републике Радован Караџић био је искључен из преговора, односно делегација Републике Српске није била равноправно укључена у састанке. Али и поред свега тога Република Српска је потписала Дејтонски споразум, којим је дефинисана као државни ентитет Босне и Херцеговине, док су преостала два ентитета у споразуму дефинисала државност заједничке државе.⁹³³ На самом крају може се рећи да је, иако директно није учествовала у стварању Дејтонског споразума, који није званично ни потврдила, Народна скупштина имала одлучујући значај у стварању Републике Српске. Поред сталних разматрања мировних преговора, организације државе, војске и снабдијевања становништва радила је на доношењу политичких и законодавних аката, као и правном обликовању и уређењу Републике Српске.

932 Службени гласник Републике Српске, број 28, 11. новембар 1994, 788.

933 Чedomир Антић, Ненад Кеcмановић н. д, 231.

XIII

СРЕДЊЕ ПОДРИЊЕ И СРЕБРЕНИЦА У РАТУ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДОГАЂАЈЕ ИЗ 1995. ГОДИНЕ

У периоду Одбрамбено-отаџбинског рата 1992-1995. године убиства и прогони у овој регији започели су са завршним фазама формирања паравојних муслиманско-хрватских формација у процесу насилне сецесије Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине. У формирање тих формација, у региону Подриња, муслиманска страна кренула је још 1990. године када је у августу у Устиколини код Фоче и званично формирана једна борбена група.⁹³⁴ О историјским процесима свједочи документација такође с почетка деведесетих година из које се види да су се муслимани из Власенице учлањивали у проуштак Хрватску странку права која је радила на формирању својих формација на терену,⁹³⁵ као и то да су неки од њих одлазили, у организацији СДА,⁹³⁶ као кадрови Министарства унутрашњих послова, на специјалну обуку у оквиру које су учествовали и у ратним операцијама у Хрватској, након чега су се, с кулминацијом кризе, вратили на територије својих општина.

Већ 20. априла 1992. муслимани су кренули и са првим злочинима када су у Поточарима из засједе убили пет припадника резервног састава ЈНА. Ова акција постала је лакмус папир даљег начина понашања у регији. Из засједе је, 8. маја 1992, на празник и крсну славу многих Срба тог краја, Св. апостола Марка, убијен и Горан Зекић, судија Основног суда у Сребреници и народни посланик у Скупштини СРБиХ. У том периоду почела је потпуна муслиманска контрола у Сребреници усљед које су Срби бјежали из града или су били протјерани. Најмоћнија од неколико муслиманских група, која је од 20. априла управљала већином дешавања у Сребреници, јесте она под командом Насера Орића из Поточара, који је 20. маја 1992. године изабран за команданта муслиманских снага ТО Сребреница, односно од септембра 1992. године ОС Субрегије у средњем Подрињу.⁹³⁷

934 Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, 248.

935 РЦИПЗ, Власеница IV-4-1, Pristupnice Hrvatskoj stranci prava Hasana Kuljančića, Mehe Hodžića, Nijaza Šahmanovića, Dževada Topalovića i Vejza Bjelića.

936 РЦИПЗ, SDA Sarajevo, Spisak kandidata za obuku specijalaca u MUP-u R Hrvatske, broj: 1258/91, 08.07.1991.

937 РЦИПЗ, ICTY, 02066406, Izvještaj TO Srebrenica Republičkom štabu TO Sarajevo,

Почетна енклава са константним нападима, праћеним погромима српског становништва и потпуним уништавањем њихових насеља, територијално се ширила тако да је у вријеме свог највећег опсега покривала скоро 900 квадратних километара и „обухватала 95% простора општине Сребреница, 90% општине Братунац, 60% општине Власеница и 50% општине Зворник“.⁹³⁸ У септембру 1992. године територији енклаве припојена је и област Жепе.

У периоду између почетка маја 1992. и средине јануара 1993. године извршено је преко 60 напада из енклаве на српска села и насеља Сребренице и средњег Подриња. У овим нападима је на крајње дивљачки (варварски) начин поклано и побијено све српско становништво које није успјело да се заштити или побјегне, а у неком од ових напада страдало је и преко 50 становника тих српских мјеста. Статистички гледано напади су извођени готово сваки пети дан. Од преко 2.400, укупно током рата, страдалих Срба у средњем Подрињу, више од 80% страдало је у овом периоду.⁹³⁹ На стотине стараца је поклано и попаљено, преко 180 жена и преко 40 дјеце је стравично мучено и поклано, побијено снајперима или на други садистички начин убијено⁹⁴⁰ што је за посљедицу имало да је средње Подриње, односно дио под муслиманском контролом, етнички очишћено од Срба.

Сагледавање ових података може помоћи у преиспитивању евентуалне дилеме која страна је имала иницијативу започињања сукоба у овом региону који су у првој години рата створили застрашујући злочиначки оквир и карактер сукоба. Потребно је истаћи и карактер муслиманских злочина, који је практично био такав да сви Срби који су ухваћени од стране муслиманских војника током пљачкашких и рушилачких похода из Сребренице су убијени, већина на најсвирепије начине, или су, пак, одведени у сребреничке логоре и затворе гдје су стравично мучени, од којих се већи дио и данас води као нестао, а само мањи дио њих је размијењен жив, али са трајним посљедицама. Припадници муслиманских војних формација су, сходно карактеру злочина који су починили, у потпуности поновили злочин својих предака током геноцида над Србима у НДХ који су, као припадници пронацистичких усташких формација *Црне легије* и *13. СС Ханцар дивизије*, мучили, клали и убијали српско становништво до којег су успјели доћи. Стога се у овим посљедњим злочинима ишчитава садистичка пракса са ослонцем у времену османског агресора, а надограђена догађајима из периода нацистичке и фашистичке доминације током Другог свјетског рата.

број: 08/92, 23.06.1992.

938 РЦИРЗ, ICTY, Y0312634 и Y0312635, *Monografija 8. operativne grupe Srebrenica 28. divizije KoV*.

939 *Хроника угашених огњишта, Страдање Срба у Подрињу 1992-1996*, приредио Предраг Лозо, РЦИРЗ, Бања Лука, 2016, 3-4.

940 Више у: *Хроника угашених огњишта*.

Из мноштва напада, по обиму и бруталности почињених злочина, између осталих можемо навести: у општини Сребреница село Међе - 15. мај 1992; Ратковићи - 21. јун 1992; Брежани - 30. јун 1992; Крњићи - 5. јул 1992; Залазје - 12. јул 1992. У општини Братунац села Загони - 5. јул 1992; Подравање - 24. септембар 1992; Факовићи - 5. октобар 1992; Бјеловац, Сикирићи и Лозница - 14. децембар 1992. У осталим општинама средњег Подриња (Власеница, Милићи, Зворник и Калесија) такође је у нападима страдало већином српско рурално становништво.⁹⁴¹

Након свих напада и злочина током 1992, на православни празник Божић, 7. јануара 1993, извршен је снажан систематичан и планиран оружани напад од стране муслиманских јединица из Сребренице на село Кравица, нека поједина сусједна села и засеоке. Тада је протјерано цјелокупно српско становништво, села разрушена, попаљена, а имовина опљачкана. У овом нападу муслиманских снага убијен је 51 становник, од чега седам жена. Рањена су два, а заробљена четири лица, од којих је двоје умрло у затвору у Сребреници. Најстарија жртва била је Мара Божић (90), а најмлађа Невенка Ђукановић (47).⁹⁴²

Сљедећи велики злочин у региону Сребренице десио се 16.01.1993. године. Тог дана, ујутро, око 5.00 часова, јединице муслиманских оружаних снага Сребренице нападе су на подручје Склана. Напад је кренуо у више праваца према Костоломцима и засеоцима Кушићи и Ћосићи, затим Жабоковици и засеоку Калиманићи, као и на уже језгро насеља Склани. До вечерњих часова муслиманске оружане формације, праћене и цивилним становништвом, су окупирале готово цијело ово подручје. Цивилно српско становништво било је у окружењу, те је под притиском протјерано у правцу Бајине Баште, у Србију (јединим излазним путем преко моста на ријеци Дрини). Они који нису успјели да пређу преко ријеке Дрине били су убијени у селима, док је дио њих заробљен и одведен у логор у Сребреници. По мосту на Дрини, преко којег је српско становништво, као и током геноцида у НДХ, бјежало према Србији, дејствовало је снајперима. Цивили који су покушавали да се спасу пливајући ријеком Дрином, такође су убијани из снајпера. Најмлађе жртве муслиманских снајпериста су били четворогодишњи Александар Димитријевић и његов дванаестогодишњи брат Радисав, који су убијени приликом преласка моста на Дрини, те шеснаестогодишњи Мићо Ристић из села Кушићи, који се још увијек води као нестало. Најстарија жртва злочина био је седамдесетседмогодишњи Анђелко Павловић. У нападу муслиманских оружаних формација на Склане заробљен је већи број Срба који су одведени у заточеничке објекте затвора СЈБ Сребреница и зграду бивше ТО у Сребреници. Током овог напада убијено је 57 становника ових српских села.⁹⁴³

941 Исто, 4-5.

942 Исто, 11-13.

943 Исто, 9.

Тим нападом заокружена територија енклаве Сребреница, која је била етнички најчистије подручје у ратној БиХ, достигла је свој највећи опсег. Постигнута величина окупиране територије, која је постала озбиљна пријетња осталим општинама у средњем Подрињу, као и почињени злочини узроковали су покретање контраофанзиве ВРС. За свега неколико седмица борбених дејстава муслиманске снаге су биле поражене, а територија под њиховом контролом сведена на ужу околину града Сребренице. Тада је међу припадницима муслиманских војних формација и међу становништвом настао страх од могуће одмазде због претходно почињених злочина над Србима у којима су учествовали и дијелови цивилног становништва.⁹⁴⁴

У овом периоду у Сребреницу су дошли и представници међународних снага. Први пут снаге УНПРОФОР-а су дошле у Сребреницу 11. марта, а УНХЦР-а 19. марта. УНХЦР је довозио и касније велике количине хуманитарне помоћи, а у периоду од 19. марта до краја априла (муслиманске власти су то забраниле већ 2. априла, али им се становништво супротставило) евакусао између 8.000 и 9.000 муслимана из Сребренице у Тузлу.⁹⁴⁵

Долазак међународних снага означио је и покретање кампања са циљем да се на међународној сцени припадници муслиманских оружаних снага у окружењу прикажу као слабо наоружани борци за слободу, који покушавају да заштите муслиманско цивилно становништво од српских злочина чиме је тежиште цијеле, опште трагичне, ситуације пребачено на муслиманске цивиле и њихове патње. Како је то било виђено у самој Сребреници говори нам један од учесника те медијске кампање: „Извјештаји о правом стању у Сребреници процурили су у јавност од другог човјека, а не од Мориона. Британац Симон Мардел, који се у Морионовој пратњи у Коњевић Пољу нашао као припадник хуманитарне организације *Љекари без граница*, више је повјеровао Орићу од Мориона... Он је одиграо јако позитивну улогу, више као новинар или политичар због алармантних извјештаја о Сребреници, које је упућивао преко радио-аматерске станице у јавност. Извјештавао је о свакодневном умирању од 20 до 30 људи у Сребреници. Морион је непослушног љекара убрзо удаљио из Сребренице, али Марделови извјештаји су га натјерали да уђе и сам у Сребреницу, да потврди или оповргне Марделове наводе“.⁹⁴⁶ Морион је касније свједочио да ситуација није била онаква како је извјештавао британски доктор.

Све ово је за посљедицу имало да питање одговорности припадника муслиманских војних снага за потпуно уништење српског становништ-

944 Razgovor sa Hasanom Nuhanovićem, <http://pescanik.net/mehanika-fluida/>, (19.09.2017).

945 РЦИРЗ, ICTY, P1097738 и P1097739, Izvještaj Generalnog sekretara po osnovu Rezolucije Generalne skupštine 53/35 (1998), "Izvjestaj o Srebrenici", 15. novembar 1999, 17-18.

946 Nijaz Mašić, *Srebrenica-agresija, otpor, izdaja, genocid*, Srebrenica, 1999, 151.

ва и њихових насеља, на подручју које је освојено од стране тзв. АРБиХ, више није нигдје спомињано, већ је сва тежина ситуације пребачена на ВРС и њено наводно угрожавање муслиманског цивилног становништва у Сребреници.

Због ове кампање 16.04.1993. Савјет безбједности УН-а је донио *Резолуцију бр. 819*. Тим документом је, између осталог, захтијевано да се „одмах прекину сви оружани напади на Сребреницу и тренутно повлачење из подручја око Сребренице“, те да „све стране и остали поступају према Сребреници и њеној околини као према заштићеној зони која мора бити заштићена од сваког оружаног напада или било којег непријатељског чина“.⁹⁴⁷ Питање одговорности за почињене злочине на том подручју од стране припадника муслиманских снага није третирано што је допринијело да тзв. АРБиХ остане сачувана у енклави у свом пуном капацитету.

На основу ове Резолуције СБ УН-а предсједник Републике Српске Радован Караџић истог дана издао је наређење о обустави свих дејстава ВРС по и око Сребренице осим у нужној одбрани. У овом наређењу, у којем је Караџић ишао још даље од Резолуције УН-а, се, између осталог, још наређивало: да се мора олакшати пролаз свим хуманитарним конвојима УН-а; да се обезбиједи пацификација града Сребренице тако што би припадници тзв. АРБиХ предали оружје припадницима УНПРОФОР-а који ће га похранити по систему два кључа; након предаје оружја све припаднике муслиманских снага третирати као цивиле, те узети у заштиту све цивиле и оставити им слободан избор да ли ће да остану у енклави или ће да је напусте. У овом наређењу Караџић је у члану 6 наредио да се не спроводи никаква истрага о ратним злочинима припадника тзв. АРБиХ док се не смири ситуација око Сребренице.⁹⁴⁸

Сребреница, као муслиманска војна енклава, је тада спасена од стране међународне заједнице. О томе је говорио и командант муслиманских оружаних формација Расим Делић и констатовао: „Напријед наведени фактори, уз снагу агресора, утјецали су да се Сребреница у мају 1993. године нађе пред војничким падом“.⁹⁴⁹

Споразум о демилитаризацији Сребренице постигнут је 18. априла 1993, а потписан је од стране представника УН-а, ВРС и тзв. АРБиХ. Испред ВРС документ је потписао генерал Ратко Младић, а испред тзв. АРБиХ генерал Сефер Халиловић, док је испред УНПРОФОР-а Споразум потписао генерал Ларс Ерик Валгрен.⁹⁵⁰ Њиме је, између осталог, било

947 *Rezolucija 819 (1993) usvojena od strane Savjeta bezbjednosti na 3199. sjednici*, 16. aprila 1993. <http://srebrenica.sense-agency.com/assets/prolog/pr-04-rezolucija819-bcs.pdf> (10.05.2015).

948 РЦИРЗ, Главном штабу Војске Републике Српске, Стр. пов. бр: 1-53/93, од 16.04.1993.

949 РЦИРЗ, ICTY, 01854496, Vanredni izvještaj, od 13.07.1995, gen. Rasima Delića Aliji Izetbegoviću, 2.

950 РЦИРЗ, ICTY, P01239650. Овај Споразум је касније допуњен другим,

дефинисано: тренутни прекид ватре зараћених страна у Сребреници и замрзавање свих борбених активности на достигнутом линијама конфронтације; истовремено распоређивање једне чете УНПРОФОР-а у Сребреници; отварање ваздушног коридора између Сребренице и Тузле преко Зворника, тј. преко територије Републике Српске, ради евакуације озбиљно рањених и болесних; демилитаризација Сребренице 72 сата након доласка припадника УНПРОФОР-а, која подразумева да ће бити предано све оружје, муниција, мине, експлозив и борбене залихе (осим медицинских) УНПРОФОР-у под надзором три официра са сваке стране и са контролом коју ће вршити УНПРОФОР. Даље се у том члану Споразума прецизно каже да у граду Сребреници неће остати ниједна наоружана особа или јединица осим УНПРОФОР-а који ће остати у граду, када се процес демилитаризације заврши. Један од кључних елемената за одговорност провођења Споразума се такође налази на његовом самом крају и констатује да одговорност за процес демилитаризације остаје на УНПРОФОР-у. Споразумом су дефинисани и други елементи важни за његово провођење.⁹⁵¹

О односу муслиманске стране према потписаном Споразуму о демилитаризацији говори и нешто касније изнесено свједочанство Сефера Халиловића, главнокомандујућег тзв. АРБиХ: „Вратио сам се у Штаб и послао наређење у Сребреницу и Жепу да не смију ниједан исправан комад оружја предати, нити иједан читав метак“.⁹⁵² Из овог наређења видљива је намјера муслиманског војног руководства да изигра Споразум и дио тзв. АРБиХ остави у Сребреници.

Када се говори о муслиманским формацијама у енклави, очигледно је из муслиманских извора да је то била више него респектабилна војна снага: „Број бораца фебруара 1993. године у јединицама ОпШ ТО Сребреница износио је око дванаест хиљада. Укупно на слободним територијама Сребреница, Жепа, Церска, Коњевић Поље и Каменица број бораца се крајем фебруара кретао до петнаест хиљада“.⁹⁵³ Чињеница је да је смањен број војних обавезника ангажованих у муслиманским оружаним снагама, јер су након потписане демилитаризације имали УН као заштитника територије коју су у том тренутку војнички држали: „С обзиром на извршену демилитаризацију енклаве, број војника је смањен са око 11.500 на 5.700 припадника, од тога око стотину жена“.⁹⁵⁴

Истовремено су и поједини утицајни чиниоци на међународној сцени очигледно имали сличан циљ, задржавања тзв. АРБиХ у енклавама. Ово

проширеним Споразумом који је третирао питање демилитаризације Сребренице и Жепе, а потписан је 08.05.1993. од стране истих генерала супротстављених страна и генерала Филипа Мориона испред УНПРОФОР-а.

951 Исто.

952 Sefer Halilović, *Lukava strategija*, 108.

953 Nijaz Mašić, *Srebrenica*, 68.

954 РЦИРЗ, ICTY, Y0312617, *Monografija* 28. divizije, 4.

је припаднике УНПРОФОР-а довело у ситуацију да потписану демилитаризацију не изврше до краја, а УН да свјесно обмањује свјетску јавност о чему смо свједочанство нашли у Извјештају УН из 1999.

„61. Отприлике 170 војника УНПРОФОР, углавном из канадског контингента, распоређено је у Сребреници 18. априла и тамо по први пут успоставило значајно присуство УНПРОФОР. Канадски војници су затим наставили да надгледају демилитаризацију града Сребренице, али не и околног подручја. Халиловић је изјавио да је наредио Бошњацима у Сребреници да не предају никакво употребљиво оружје или муницију. Бошњаци су, сходно томе, предали приближно 300 комада оружја, од чега је велики број био неисправан. Такође су предали мали број тешких оруђа, за која није било значајне количине муниције. Велики број лаког наоружања премештен је на подручја изван града.

62. Секретаријат је известио заповедника снага да, имајући у виду гледишта неколико чланица Савета, не треба да спроводи процес демилитаризације у Сребреници са претераном ревношћу, која би укључивала, на пример, претресање куће за кућом у потрази за оружјем.

Дана 21. априла УНПРОФОР је дао изјаву за штампу под насловом *Демилитаризација Сребренице успела*. У том документу се наводи да су „војници УНПРОФОР, његова цивилна полиција и војни посматрачи распоређени у Сребреници од 18. априла да би прикупили оружје, муницију, мине, експлозивна средства и борбене залихе и да су данас до поднева завршили задатак демилитаризовања града”. У изјави се даље констатује да је „готово 500 болесника и рањеника такође евакуисано из Сребренице, а конвоји хуманитарне помоћи улазе у град од недеље”. Цитиран је заповедник снага УНПРОФОР, који је рекао:

„Могу да потврдим да је од данас у подне град демилитаризован... Тим УНПРОФОР је припремио коначан инвентар свег прикупљеног оружја и муниције, које је потом УНПРОФОР уништио”.⁹⁵⁵

Споразум о демилитаризацији енклава Сребреница и Жепа, којим је било предвиђено и то да се дозволи цивилном становништву да изађе из енклава по слободној вољи, а које је од муслиманских власти у Сарајеву и Сребреници у томе било спријечено након кратког времена, па све до јула 1995, у ствари је кориштен да муслиманске снаге добију вријеме за предах, консолидацију и додатно наоружавање, односно за поправљање свог стратегијског положаја и за остварење својих политичких и војних циљева. Томе у прилог говоре и чињенице о формирању 8. ОГ „Сребреница” и 28. дивизије КоВ. Прво је ШВК РБиХ, дана 03.10.1993. године, формирао 8. ОГ „Сребреница”, а затим је Одлуком Предсједништва РБиХ од 24.10.1994. године формирана 28. дивизија КоВ. Све ово се дешавало

955 РЦИПЗ, ICTY, R1097755, R1097756, Izvještaj Generalnog sekretara po osnovu Rezolucije Generalne skupštine 53/35 (1998), "Izvještaj o Srebrenici", 15. novembar 1999, 34-35.

у „демилитаризованим” и „безбједним” енклавама Сребреница и Жепа, под окриљем снага УН.⁹⁵⁶

Из наведених докумената је видљиво да муслиманске снаге у демилитаризованим енклавама имају организоване војне формације под директном командом ГШ тзв. АРБиХ. У извјештају из априла 1994. посланом из Сребренице у Тузлу Окружном секретаријату за одбрану тзв. АРБиХ достављене су тражене информације о бројном стању војних обавезника у самој Сребреници. Наведено је да је укупан број војних обавезника у Сребреници, без Жепе, који су ангажовани по разним основама, нешто мањи од 9.600.⁹⁵⁷ Пола године касније, у јесен 1994, у ове двије енклаве налазило се шест бригада са преко 6.000 бораца активног састава под наоружањем и нешто више од овог броја резервног састава тзв. АРБиХ. У мају 1995. из команде 28. дивизије у Сребреници је од команде 2. корпуса тзв. АРБиХ у Тузли тражено 15.000 картона за војне обавезнике. Кроз ових неколико показатеља може се видјети бројност војних обавезника активног и резервног састава 28. дивизије тзв. АРБиХ у енклавама Сребреница и Жепа.⁹⁵⁸

У периоду од потписивања Споразума о демилитаризацији енклава Сребреница и Жепа у прољеће 1993, па до средине јуна 1995. ове формације су дјеловале из, од стране УН-а, заштићених енклава у унутрашњости територије под српском контролом. О карактеру тих оружаних акција говори се и у извјештају о дебрифингу припадника Холандског батаљона који је настао након њиховог напуштања Сребренице и враћања у матичну земљу. У дијелу извјештаја који се односи на ову тему каже се: „Снаге Армије Републике БиХ су из енклаве изводиле систематске акције након чега су се повлачиле у територију под заштитом УН-а”.⁹⁵⁹

Све вријеме, почев од маја 1993. када је из Сребренице извршен први напад на положаје ВРС након демилитаризације, те током цијеле 1994, оружана дејства и извиђачко-диверзантске акције муслиманских оружаних снага из ових енклава нису јењавале. У томе их нису спријечиле ни од УНПРОФОР-а постављене табле на којима је писало *Демилитаризована зона, свака војна операција је строго забрањена, члан 60, протокол I, Женевске конвенције*. Притом је доста успјешно наношена поприлична штета на српској територији која се огледала у људским губицима, те у великој материјалној штети. Међутим, једна од најважнијих посљедица ових акција била је везивање великог броја снага ВРС на овом подручју

956 ПЦИРЗ, ШВК АБиН Стр. пов. број: 14/75-156/93, Сарајево, 01.01.1994; ПЦИРЗ, Команда 2. корпуса, Стр. пов. бр: 02/1-103, 20.03.1995.

957 ПЦИРЗ, Извјештај о стању распоредjenог људства, Општински сек. за одбрану Сребреница, Стр. пов. број: 03-6/94, Сребреница, 08.04.1994.

958 ПЦИРЗ, Секретаријат одбране Одјелjenje у општини Сребреница, Стр. пов. број: 03-102-3/95, 01.06.1995.

959 ПЦИРЗ, ICTY, R104-0993, Извјештај заснован на sasлушањима (припадника Холандског батаљона) у vezi са Сребреницом, Assen, 4. октобар, 20.

али и стална несигурност цивилног становништва на територији под контролом Срба. Поред тога што су борбена дејства муслиманских снага из ових енклава била непрекидна, она су била осмишљена, планирана и потпуно интегрисана у стратешке и тактичке планове ГШ тзв. АРБиХ и у функцији цјелокупног борбеног дјеловања ове војске. О интензитету акција говори и чињеница да су 1995, односно од фебруара до јула, из ове двије енклаве под контролом УН-а, муслиманско-бошњачке снаге 28. дивизије извршиле преко 35 извиђачко-диверзантских акција у дубини територије под контролом ВРС и нанијели им значајне губитке и штету. Акције су биле потпуно координисане са надређеном командом 2. корпуса и ГШ тзв. АРБиХ.⁹⁶⁰

Паралелно са овим активностима ГШ тзв. АРБиХ у љето 1994. кренуо је и са реализацијом планирања неуспјеле идеје из 1992. о изласку на ријеку Дрину и границу са Србијом, те истовремено пресијецање територије Републике Српске у њеном свјевероисточном дијелу. Генерал Расим Делић, командант Главног штаба тзв. АРБиХ, је у августу упутио директно наређење команди ОГ „Сребреница“ на руке команданта Насера Орића, а преко њих и Жепи. Овакво поступање генерала Делића показује његову свијест о важности наређења које шаље. У наведеном наређењу генерал Делић издаје сљедеће наредбе: да се обезбиједи максималан ниво борбене готовости јединица; да се одмах доставе потребе ових јединица МТС-а, оружја, муниције и осталих потреба, те да се одреде мјесто, вријеме и начин убацивања истих у енклаве; да се пожуре са наведеним активностима, јер се приближава јесен и могу се очекивати јаче офанзиве тзв. АРБиХ; да се координишу борбена дејства споља и изнутра енклаве и изврше све припреме како би дошло до спајања енклава са територијама под контролом тзв. АРБиХ чим се за то стекну услови.⁹⁶¹ Он на овај начин директно угрожава статус заштићене зоне као демилитаризоване, уколико би до овог документа дошли припадници УНПРОФОР-а. Разлоге зашто он преузима овакав ризик можда треба тражити и у сазнањима која је имао када је у питању став УН-а везан за присуство његових снага у енклавама.

За извођење и реализацију планиране војне кампање организована је и акција убацивања велике количине наоружања, муниције и других средстава у енклаве како земним тако и ваздушним путем. Убацивање наоружања и муниције ваздушним путем је вршено хеликоптерима из дијела БиХ под контролом муслимана и ноћу је доведено на територију енклава. Акција је имала кодни назив *Скакавац* и трајала је од 29.12.1994. до 07.05.1995. када је обустављена због обарања хеликоптера.⁹⁶²

960 РЦИРЗ, Komanda 2. korpusa, Str. pov. br: 04/1-105-603, Tuzla, 08.07.1995.

961 РЦИРЗ, Štab Vrhovne komande oružanih snaga, Sarajevo, kabinet komandanta, Str. pov. br: 01-1/21-641, Sarajevo, 29.08.1994.

962 РЦИРЗ, RBiH, Komanda RV i PVO, Str. pov. broj: 08/896-1, Zenica, 17.02.1996.

О овим активностима, у којима је за четири мјесеца у званично демилитаризоване зоне убачено 6 тона МТС-а и 17 тона УБС-а, је касније свједочио и начелник ГШ тзв. АРБиХ ген. Расим Делић у ванредном извјештају предсједнику муслиманског дијела БиХ, Алији Изетбеговићу, наводећи сљедеће:

„Господине Предсједниче,

Уважавајући стање у коме су се у претходном периоду налазиле наше енклаве, Генералштаб Армије је предузимао низ војничких радњи и поступака да припаднике Армије у енклавама организује и припреми за могућа дешавања, првенствено одбрану постојеће слободне територије и планско ангажовање и припремање за будуће заједничке акције и планске операције... (подвукао аутор)

... На припреме за будуће операције спајања енклава довели смо и вратили 4 команданта бригада, 2 начелника штаба бригаде и начелника штаба 28 дивизије. Није се вратио к-дант дивизије који је требао ићи сљедећим летом хеликоптера“⁹⁶³

Делић у другом сличном извјештају из 1996. године детаљно извјештава о томе да је у току ових припрема успостављен и ваздушни мост ради додатног наоружавања енклава, те износи свој став колики је значај достављеног наоружања и муниције у односу на друга подручја сукоба у БиХ. Он је даље констатовао да „оволико средстава није добило Горажде, а са далеко мање средстава бранило се Сарајево 1992. и 1993. године“⁹⁶⁴ (подвукао аутор).

Посљедња година рата, 1995, почела је четворомјесечним примирјем које је углавном искоришћено за припреме у посљедној рунди политичких и војних стратешких и тактичких надмудривања, лукавстава и борби. У самим енклавама трајале су интензивне припреме за извођење планиране офанзиве и спајање територија енклаве са Тузлом, те изласка на Дрину. Припремане су борбене линије, извиђан је терен у дубини територије Републике Српске. У једној таквој ситуацији, у којој су војници УНПРОФОР-а, вршећи свој УН мандат, покушали ући у дио званично демилитаризоване енклаве, дошло је до сукоба са снагама 28. дивизије у којем су били заробљени. Посљедње дане јануара они су провели под ведрим небом у жици, без покривача и заклона. Реакција УНПРОФОР-а у БиХ је била донекле неочекивана, ако се зна како су у сличним ситуацијама реаговали према српској страни. Бригадни генерал Ридерстад, командант *Сектора сјевероисток* УНПРОФОР-а, упутио је 01.02.1995. године два писма главнокомандујућем муслиманских снага, ген. Делићу, команданту 2. корпуса и команданту 28. дивизије у Сребреници.⁹⁶⁵

963 ПЦИРЗ, ICTY, 01854496, Vanredni izvještaj od 13.07.1995. gen. Rasima Delića Aliji Izetbegoviću, 1.

964 ПЦИРЗ, ICTY, 01854595, Izvještaj gen. Rasima Delića Skupštini R BiH, 30.07.1996, 4.

965 ПЦИРЗ, ICTY, 01837511, od: Brigadnog generala Ridderstada komandant sjever-

И из овог писма видљиво је неколико битних чињеница. Као прво, генерал УН-а био је свјестан да су муслиманске снаге у Сребреници под директном командом тзв. АРБиХ, да демилитаризација није проведена, да је у овим енклавама војницима УНПРОФОР-а ограничено кретање и да су веома често животно угрожени због напада на њих, те да укупно стање угрожава цивилно становништво. Оно што генерал није могао рећи у овом писму јесте чињеница да су снаге УНПРОФОР-а у енклавама постале таоци муслиманске политике у БиХ, јер им није дозвољено да разоружају муслиманску војску нити да напусте енклаве, јер су по мандату морале да заштите цивилно становништво у њима. Иако је аутор протестног писма споменуо бригу за цивилно становништво, он је јасно нагласио да мисли само на оно у енклавама, односно муслиманско, али не и српско цивилно становништво ван енклава.

Са друге стране, какав је ефекат заиста имао овај протест говори и наредно протестно писмо Кареманса Орићу и Осману Суљићу, предсједнику ратног Предсједништва Сребренице само два мјесеца касније. У њему потпуковник Кареманс констатује да је поново пуцано на камп дијела његових снага, те да се пуцало и у самом центру Сребренице.⁹⁶⁶

Тих дана је очигледно попустило стрпљење политичког и војног руководства у Сребреници због односа самог Алије Изетбеговића и званичника око њега према питању становништва и војске у енклави, а имајући у виду политичку корист на међународном нивоу коју је он константно убирао. Јасно је да Изетбеговић није дозвољавао да цивилно становништво напушта енклаву и упркос Споразуму о демилитаризацији који то предвиђа. Преко тзв. АРБиХ их је држао тамо као својеврсне таоце својих политичких циљева које је требало искористити на, за њега, прави начин када за то дође вријеме. У многим актима који су ишли из Сребренице у Тузлу и Сарајево, констатовано је да је просто немогуће зауставити цивилно становништво, али и војску да напуштају енклаву и одлазе ка муслиманским територијама. У таквој немогућој ситуацији настало је и протестно писмо које је послано директно Изетбеговићу, Харису Силајџићу и ГШ тзв. АРБиХ, које су потписали Осман Суљић и Насер Орић, гдје између осталог констатују: „Оштро протестујемо на Ваше индолентно понашање везано за превозење Координационог тијела из Сребренице за Тузлу. Отворено се питамо коме то не одговара, да послје три године ратовања, патњи и страдања дође неко званично из Сребренице и директно Вас упозна са патњама, страдањима и проблемима око 40.000 житеља који су изгледа препуштени сами себи и осуђени на постепено изумирање само зато што су остали на овим просторима да бране своја огњишта и своје голе животе. За три године Сребреницу није посјетио нико од државних нити војних органа власти, а са Вама већ

oistocnog sektora za: Brigadnog generala Delica Komandant 2. korpusa BiH Armije.

966 РЦИРЗ, ICTY, 00732816, Hq Dutchbat, Potočari, 03.04.1995.

двје године разговарамо на тему да неко посјети Сребреницу и да наше једно званично тијело изађе из Сребренице и дође до Вас“. Након тога се наводе сви покушаји да дођу до Изетбеговића послје одбијања његове понуде у хотелу *Холидеј ин* у Сарајеву 1993, гдје им је Изетбеговић нудио инсценирање масакра над њиховим становништвом у Сребреници.⁹⁶⁷ На крају свога протеста наводе и ово: „У најмању руку нас чуди да једно расељено лице са наших простора, запослено у Штабу Армије у Какњу као спремачица-кухарица, може да обезбиједи превозење свога мужа (Исмет Љесковица), да се превозе чланови породица појединаца и сл., а да не може да се дозволи и обезбиједи превозење једног званичног тијела кога је формирао највиши орган власти на подручју најнапаћеније општине у РБиХ - Сребренице“.⁹⁶⁸

У међувремену су текле и припреме муслиманског политичког и војног врха за проширивање територија на подручју 10 општина града Сарајева и територија у њиховој околини. Припреме су кренуле убрзано средином маја 1995. Иако је тада Алија Изетбеговић наредио да офанзива мора кренути до 10. јуна,⁹⁶⁹ офанзивна дејства су кренула тек 15. јуна. Према појединим међународним изворима⁹⁷⁰ политичка одлука о овим војним акцијама је донесена још средином априла 1995. Однос снага према истим изворима био је такав да је муслиманској страни обећавао успјех.

Међутим, поред поменуте предности муслиманска страна имала је огромне војне губитке, а офанзива је доживјела потпуни неуспјех.⁹⁷¹ Највише контроверзи у муслиманској јавности и стручним војним круговима изазвало је остављање најслабијих карика муслиманске територије, источних енклава, потпуно незаштићеним.⁹⁷² Насупрот томе, офанзивно ангажовање муслиманских снага у тим званично демилитаризованим енклавама значајно је интензивирано у циљу спрјечавања ангажовање бригада ВРС са овог подручја приликом муслиманске офанзиве око Сарајева.

Иако се ситуација, везано за офанзиву на сарајевском ратишту, временом није развијала по плановима муслиманског врха, они су додатно

967 Walter, 24.07.2002. Intervju sa Hakijom Meholicem.

968 РЦИРЗ, ICTY, 01839598, Prelazno opštinsko vijeće Srebrenica, broj: 01-92/95, Srebrenica, 21.02.1995.

969 Rasim Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine – Nastanak, razvoj i odbrana zemlje* – knjiga druga, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2007, 127.

970 *Balkan Battlegrounds*, 310-311.

971 *Balkan Battlegrounds*, 315.

972 Sefer Halilović, *Lukava strategija*, 109. „Kada je počela akcija deblokade Sarajeva, Generalštab i Komanda Drugog korpusa naredili su jedinicama u Srebrenici i Žepi izvođenje diverzantskih akcija kako bi se odvukle snage od Sarajeva. Umjesto da se prvo obezbijede i ljudima i oružjem najugroženije tačke na ratištu BiH, a to su svakako bile upravo Srebrenica i Žepa. I kada je uslijedio napad na ove prostore, ništa nije poduzeto da im se pomogne već su jednostavno ostavljeni sami sebi“.

увлачили своје оружане снаге из Сребренице и Жепе у покушаје проширивања територија око Сарајева.⁹⁷³ Као посљедица таквих наређења и настојања предузимане су оружане акције и већ 25.06.1995. године Команда 2. корпуса упутила је у ГШ тзв. АРБиХ *Борбени извјештај* у којем се наводи:

„Једна ДИГ јединица 28. дивизије 22.06.1995. на путу Крагљивода - Зелени Јадар ликвидирала је 4 непријатељска војника, уништила агресорски „комби“. Заробљене су двије аутоматске пушке, један пиштољ, одређена количина муниције 7,62 мм и 5 ручних бомби. Од једног погинулог агресорског војника узета су лична документа, а ради се о Видоју (Драгиша) Павловићу из Ћосића, општина Сребреница. Друга ДИГ група око 16.00 сати 23.06.1995. извела је диверзију у рејону села Симићи (Копривно) ликвидиравши 3 непријатељска војника, а заробљен је један ПМ М-72, након чега је агресор жестоком артиљеријском паљбом тукао рејон Сућеске...“⁹⁷⁴

Реакције бригада ВРС на ова борбена дејства из енклава биле су мање или више агресивне, пошто су у том тренутку, оптерећене питањем опстанка на подручју Сарајева и Сарајевско-романијске регије, српске снаге око енклава биле незнатне.

Посљедњих дана јуна, по наређењима ГШ тзв. АРБиХ и Команде 2. корпуса из Тузле, јединице 28. дивизије су максимално интензивирале своје борбене активности излазећи из енклава Сребреница и Жепа у дубину територије под српском контролом. У једној од тих акција 26.06.1995. успјели су да угрозе ГШ ВРС, што је било трећи пут током рата да су муслимански војници из ових енклава учествовали у нападу на сједиште ГШ ВРС. У тој борбеној акцији учествовале су најмање три чете⁹⁷⁵ најелитнијих формација из 28. дивизије које су нанијеле велике губитке војсци и цивилном становништву у дубини српске територије. Говорећи о својим успјесима у горе наведеним акцијама, 28.06.1995. године, Команда 2. корпуса упутила је Генералштабу тзв. АРБиХ, а на основу примљених извјештаја од муслиманских снага у званично демилитаризованим енклавама Сребреница и Жепа, *Борбени извјештај* следећег садржаја:

„... Јединице 28. д КоВ 26/27. и прије подне 27.06.1995. извршиле су офанзивни препад - акцију на ПЗТ у рејону Караула надомак Хан Пијеска и при томе нанијеле агресору знатне губитке. Убијено 40 четника, један

973 РЦИРЗ, 22.06.1995. године, Команда 2. корпуса је у свом наређењу број 02/1-604/66 поновила наређење Команди 28. дивизије од 16.06.1995. године под бројем 02/1-09/178. Овим наређењем је фактички интензивирана намјера ГШ тзв. АРБиХ да активира 28. дивизију *Сребреница* у извођењу офанзивних дејстава, с циљем везивања што јачих снага ВРС за источне енклаве.

974 РЦИРЗ, Команда 2. корпуса, 02/2-13-481, 25.06.1995.

975 Што је еквивалент бројности снага УНПРОФОР-а у енклави Сребреница.

рањен у груди, заробљен и налази се у болници у Жепи, дупло више од погинулих је рањених. Заплијењено и донесено у јединицу око 40-50 цијеви пјешадијског наоружања, 4.000 ситне муниције, двије радио-станице, и друге војне опреме. ДИГ се без икаквих проблема и губитака вратила у јединицу. Детаљнији извјештај послат ћемо ванредно по добијању истог од 28. д КоВ...⁹⁷⁶

Већ наредног дана, 29.06.1995. године, командант 2. корпуса је упутио командама 28. дивизије и 285. бригаде акт у којем им честита „успјешно изведена диверзантска борбена дејства и напомиње их за припреме нових борбених дејстава“.⁹⁷⁷

Потпуни извјештај стигао је 30.06.1995. године⁹⁷⁸ и у њему је било наведено:

„1. Борци 28. дивизије КоВ, лоциране у енклавама Сребреница и Жепа, иако опсједнути великим проблемима везаним за исхрану и обавезу чувања л/о слободне територије коју држе, одлучили су да дају што већи допринос АРБиХ у борби са агресором, те су у ту сврху појачали своју дјелатност у дубини ПЗТ од стране агресора. Приликом извиђања ПЗТ ИДГ 28. дивизије КоВ сусретале су се у више наврата са агресорским ИДГ и тада отварале ватру. У овом извиђачком периоду постигнути су сљедећи резултати:

- ликвидирано је 13 четника;⁹⁷⁹
- рањено је више десетина четника.

Наши губици у овим б/д били су 2 погинула и 3 рањена борца.

2. У циљу спрјечавања непријатељских снага да са подручја око Сребренице и Жепе не упућују додатне снаге на сарајевско ратиште (подвукао аутор) изведене су двије диверзије у близини Сребренице и то: 23.06.1995. године у мјесту Осмаче и 23.06.1995. године у мјесту Бијело Стијење код Копривна и том приликом постигнути су сљедећи резултати:

- ликвидирано је 7 четника;

976 РЦИРЗ, Komanda 2. korpusa, *Borbeni izvještaj*, Str. pov. broj: 2/2-13-484, 28.06.1995.

977 РЦИРЗ, Komanda 2. korpusa, Str. pov. br. 02/1-670/4, Tuzla, 28.06.1995.

978 РЦИРЗ, Zastupnik komandanta 28. d KoV, major Bećirević, *Odjeljenju za moral Komande 2. korpusa*, uputio je pod bojem 04-114/95 Operativni izvještaj, Pomoć boraca Srebrenice i Žepe ARBiH“. Због осјетљивости информација за овај извјештај је посебно наглашено *Izvještaj za interno informisanje*.

979 Термин *Četnici* у овом контексту је преузет од србофобне идеологије и политике нацистичке Њемачке и НДХ која је наслијеђена из Аустроугарске и у пејоративном смислу је кориштен за припаднике српског народа. Нпр. (РЦИРЗ, ИСТУ, 6Д00498, Akt 2. K ARBiH, Str. pov. br. 02/8-01-998, Tuzla, 27.06.1995). Када се извјештава о нападу на село Вишњица јасно се каже: „U jutarnjim satima 26.06.1995. naše snage iz rejona Srebrenice su napale i zapalile selo Višnjicu. Prema još neutvrđenim podacima četnici su imali žrtava među civilnim stanovništvom“.

3. У циљу одвраћања непријатељских снага од сарајевског ратишта и њихово развлачење према Сребреници и Жепи (подвукао аутор), дана 26.06.1995. године, изведено је више успјешних диверзија у дубини ПЗТ под агресорском контролом од 20 - 40 км на подручју општина Хан Пијесак и Власеница на сљедећим локалитетима:

- а) Насеље Вишњица и утврђење Бајте;
- б) Рејон Црне Ријеке (споменик код раскршћа);
- ц) Рејон Црне Ријеке (Бојчино Брдо);
- д) Објект Врани камен.

На свим овим локалитетима успјешно је извршена диверзија искључиво на непријатељску живу силу и притом су постигнуте сљедећи резултати:

- Ликвидирано је по нашим процјенама више од 40 четника, мада располажемо непровјереним подацима РИ да је агресор претрпио губитке од 71 војника;

- Заробљен је један непријатељски војник;

- Заплијењено је више десетина ситне и крупне стоке.

У насељу Вишњица дошло се до већих количина муниције, али због преморености бораца није се могло више изнијети. Међутим, иста је уништена, као и сви важнији објекти које агресор може користити у ратне сврхе.

4. Непријатељ је након ових изведених б/д појачао концентрацију својих снага око Сребренице и Жепе, те са ових подручја престао да шаље нове снаге у Сарајево, а дио снага из унутрашњости довео око Сребренице и Жепе (подвукао аутор)".⁹⁸⁰

Дан прије извођења ових великих акција, у којима је учествовало око три чете најелитнијих извиђачко-диверзантских јединица 28. дивизије, командант муслиманске војске, генерал Расим Делић, који је и наредио ова борбена дејства, доставио је два писма првим официрима међународних снага, тј. УНПРОФОР-а, генералима Николају и Смиту. У њима је изразио свој најснажнији протест због стања у енклави Сребреница, провокација српске стране и угрожавања цивилног становништва и позвао УНПРОФОР да коначно преузме активно своју улогу коју је добио Споразумом о демилитаризацији од 08.05.1995, односно да обезбиједи да нема наоружаних формација унутар и око саме демилитаризоване енклаве. Као конкретан повод за протест Делић је искористио преузимање осматрачнице УНПРОФОР-а у дијелу Зеленог Јадра од стране српских снага. Поред тога што је оптужио српске снаге за кршење Споразума о демилитаризацији и угрожавање цивилног становништва он је оптужио

980 РЦИРЗ, Komanda 28. divizije, Str. pov. broj: 04-114/95, Srebrenica, 30.06.1995.

и снаге УНПРОФОР-а што не патролирају рубовима званично демилитаризоване зоне и тако је заштите од српске стране.⁹⁸¹

Истог дана, 26. јуна, када је изведена ова велика акција муслиманских снага у дубини српске територије, главнокомандујући УН снага, генерал Николај у одговору, начелнику ГШ тзв. АРБиХ, генералу Делићу, у којем га овај извјештава о угрожености источних енклава и одговорности УНПРОФОР-а за то, информише га да је генералу Младићу упутио оштар протест због запосједања њихове осматрачнице у Зеленом Јадру, али и о томе да Делићеве снаге излазе ван енклава и борбено дјелују. Занимљиво је да он Делића не пита откуда снаге тзв. АРБиХ у демилитаризованим енклавама, већ учтиво ургира да Делић изда команду својим снагама у Сребреници и Жепи да то више не раде. У објашњењу свог става генерал Николај наводи да то угрожава цивилно становништво у енклавама, а самом УНПРОФОР-у отежава очување муслиманских енклава.⁹⁸² Ни генерал Николај не спомиње угроженост српског цивилног становништва ван енклава.

Тог 26. јуна, док су вођене тешке борбе у дубини српске територије од 20-40 километара и у рејону гдје се налазио Главни штаб ВРС,⁹⁸³ генералу Младићу је стигло и друго протестно писмо. Овог пута од генерала Руперта Смита, командатна УНПРОФОР-а у БиХ. И овај оштар протест, пун упозорења и пријетњи, био је посљедица писма које му је дан раније упутио генерал Делић. Генерал Смит упозорава генерала Младића на, између осталог, серију веома озбиљних инцидената везаних за Сребреницу, те му скреће пажњу да би такво понашање ВРС могло да има ескалацију посљедица које би, по њему, обојица жељели да избјегну.⁹⁸⁴

Очигледно је да су овим акцијама јединице муслиманске војске из Сребренице и Жепе постигле велике успјехе, што је за посљедицу имало и страдање цивила, као у случају села Вишњица, те пљачку и паљење кућа и других објеката у том селу.⁹⁸⁵ Такође је сасвим јасно да су ове снаге извршавале наређења свог ГШ и зауставиле одлазак снага ВРС са тог подручја на сарајевско ратиште, али и то да су својим дјеловањем изазвале долазак нових снага ВРС на то подручје како и констатују у својим извјештајима.

981 РЦИРЗ, ICTY, 06046423, General Staff of the B&H Army, ref: 02/32-40, 25.06.1995.

982 РЦИРЗ, ICTY, 06046365, UNPROFOR headquarters Sarajevo, Office of the Chief of Staff, CG/6042/208/95, 26 June 1995.

983 РЦИРЗ, ICTY, 06685677, Ademović Nedžad, Izjava SDB Tuzla, 07.08.1995, 1. „U to vrijeme predvođeni k-tom Palićem, naše diverzantske jedinice su u junu mjesecu 1995. godine upale u selo Višnjica i kasarnu Crna Rijeka u Han Pijesku i u borbi je ubijeno oko 70 srpskih vojnika“.

984 РЦИРЗ, ICTY, R0029428, UNPROFOR headquarters Sarajevo, Office of the Commander, CG /6043/207/95, 26 June 1995.

985 РЦИРЗ, Akt 2. K ARBiH, Str. pov. br. 02/8-01-998, Tuzla, 27.06.1995.

Муслиманска офанзива око Сарајева била је фактички потпуно сломљена и 28.06.1995. је заустављена. Надређена команда је 02.07.1995. од својих снага у Сребреници и Жепи захтијевала интензивирање борбених дејстава изван енклава.⁹⁸⁶ Истовремено дио припадника 2. Корпуса, чија зона одговорности су биле Сребреница и Жепа, био је и даље ангажован на сарајевском ратишту, на подручју према Трескавици, гдје су борбе трајале и током јула.

Истог овог дана команда Дринског корпуса ВРС издала је Заповијест за активна борбена дејства кодног назива *Криваја 95*.⁹⁸⁷ Заповијест је потписао сам командант Дринског корпуса ВРС, генерал-мајор Миленко Живановић, а у њој је дефинисао узроке и циљеве ове војне акције. Када говори о узроцима њеног покретања он, између осталог, наводи:

„1. Непријатељ је у склопу опште офанзиве на територију РС (Републике Српске) изводио нападе са ограниченим циљем према јединицама ДК (Дринског корпуса).

Ценимо да ће непријатељ у наредном периоду према з/о (зони одговорности) ДК интензивирати офанзивна дејства са тежиштем на тузланско-зворничком и кладањско-власеничком правцу уз истовремено дејство снага 28. пд (Подрињске дивизије) из енклава Сребреница и Жепа ради пресецања з/о ДК и спајања енклава са централним делом територије бивше БиХ коју држе муслиманске снаге.

Последњих неколико дана посебно су активне муслиманске снаге из енклава Жепа и Сребреница.

Убацује ДТГ (диверзантско-терористичке групе) које нападају и пале незаштићена села, убијају цивилно становништво и издвојене мање јединице око енклава Жепа и Сребреница. Посебно је упоран у спајању енклава и стварању коридора ка Кладњу“.⁹⁸⁸

У оквиру општих политичких и војних прилика у БиХ и Хрватској процјене ВРС су биле да ће муслиманска страна покушати реализацију претходно већ наведеног плана пресецања Републике Српске, који је очигледно сарадницима и њему био познат. Према генералу Живановићу узрок војне акције је чињеница да Сребреница и Жепа нису никада демилитаризоване и као такве нису дефакто имале статус заштићених зона, већ су остале у статусу енклава што значи територија дефинисаних војним формацијама које их контролишу, у конкретном случају 28. дивизије. Као енклаве са муслиманском војском величине дивизије, оне су представљале велику опасност за српско цивилно становништво средњег Подриња. Истовремено су за себе везивале 4-5 бригада које су биле очајнички потребне Војсци Републике Српске на западном ра-

986 РЦИРЗ, 2. К АРБиХ, Стр. пов. број: 02/1-604/123, 02.07.1995.

987 РЦИРЗ, ИСТУ, 02122190, Команда Дринског корпуса, Строго пов. бр. 04/156-2, 02.07.1995, Заповијест за активна б/д.

988 Исто, 1.

тишту. Због тога су за припрему акције *Криваја 95* одређена само 4 дана, а за извођење и завршетак (прве етапе) тек 7 дана.

Циљ акције, како је у тачки 4 Заповијести предвиђено, био је „изненадним нападом потпуно раздвојити и сузити енклаве Сребреница и Жепа, поправити тактички положај снага у дубини зоне и створити услове за елиминисање енклава“.⁹⁸⁹

У првом дијелу акције требало је успоставити стање на терену како је било дефинисано Споразумом о демилитаризацији. Поново преузети војну контролу на подручју између енклава и спријечити припаднике муслиманских оружаних снага да преко Жепе наоружавају Сребреницу и раздвојити их, а затим сузбити главницу снага 28. дивизије према градском подручју.⁹⁹⁰

Сходно броју ангажованих снага ВРС за ову акцију, која је била величине једне лаке бригаде, очигледно је да је замисао Команде Дринског корпуса била да оствари прву фазу Заповијести, односно да потпуно раздвоји и сузи енклаву Сребреница на градско подручје и створи услове за потпуни пораз 28. дивизије, тј. елиминацију енклаве. То се сасвим јасно види кроз чињеницу да је за офанзивна дејства ангажовано нешто преко 1.000 војника ВРС и око 300-400 припадника МУП-а који су били у резерви.⁹⁹¹

Команда Дринског корпуса је, што је видљиво и из саме Заповијести, имала прецизне информације да се у енклави Сребреница налази пет бригада и један самостални батаљон чија бројност им је позната.

У другој фази Заповијести је дефинисано: „... поправити тактички положај снага у дубини зоне и створити услове за елиминисање енклава“.⁹⁹² Очигледно је да је код српске стране постојала перцепција да међународна заједница неће демилитаризовати ова склоништа муслиманске војске, те да је елиминација енклаве, односно њихове војне контроле на тој територији, неизбјежна. Истовремено, српска страна је перцепирала УНПРОФОР и његове припаднике као војне снаге које злоупотребљавају мандат УН-а и 28. дивизији обезбјеђују војну базу у којој су заштићени.

Колико је овакво расположење српске стране било оправдано види се и из ситуације у првој половини јуна када је команда УНПРОФОР-а у

989 РЦИРЗ, ICTY, 02122190, Команда Дринског корпуса, Строго пов. бр. 04/156-2, 02.07.1995, Заповијест за активна б/д.

990 На подручју енклаве Сребреница била је смјештена Команда и главне снаге 28. дивизије, 5 бригада и самостални батаљон, те припадници полиције, док је у Жепи смјештена 285. ИБЛБр. Овдје се говори само о активном саставу. Резервни састав је износио минимално још толики број.

991 РЦИРЗ, ICTY, 04312634, *Zahtjev komande DK-a GŠ VRS za obezbjeđivanje SDO-a za više od hiljadu vojnika*, br. akta: 20-263, 10.07.1995.

992 РЦИРЗ, ICTY, 02122190, Команда Дринског корпуса, Строго пов. бр. 04/156-2, 02.07.1995, Заповијест за активна б/д.

Сребреници обавијестила Команду 28. дивизије на састанку у сједишту УНМО да успоставе своје борбене линије одмах до осматрачница УНПРОФОР-а. О овом својеврсном војном савезу и сврставању на једну страну у сукобу свједочи и помоћник команданта Команде стана 28. дивизије и члан ратног Предсједништва Сребренице Фахрудин Алић. „Непосредно прије напада четника на Сребреницу 06.07.1995. године одржан је састанак команде 28. дКоВ и представника Холандског батаљона УНПРОФОР-а на којем је договорено да се јединице АРБиХ укопају иза пунктова УН-а и на тај начин да се успостави линија одбране за Сребреницу“.⁹⁹³

Ову одлуку командант Кареманс није могао донијети сам. Ко му је издао наређење и инструкцију остаје донекле нејасно. Дио одговора можда можемо добити кроз свједочење Хасана Нухановића, службеног преводиоца војим посматрачима УН-а (УНМО) у Сребреници, који је, како сам тврди, преводио све састанке⁹⁹⁴ у том периоду између Кареманса и команданта 28. дивизије Рамиза Бећировића. Проблем због којег су се окупили био је акција српске стране која је заузела пункт Е УНПРОФОР-а на подручју Зеленог Јадра, како би под контролу ставила пут којим су извозили руду из Милића, а који је био стална мета напада муслиманских снага из Сребренице. У сјећањима Нухановић наводи каква је била перцепција муслиманске стране у БиХ везано за статус и природу *заштићених зона УН-а*. „Сарајево ниједног тренутка није изгубило статус *заштићене зоне*, иако је у току цијелог ратног периода АРБиХ отварала ватру на снаге ВРС-а. Иста, или слична, ситуација је била и са осталим дијеловима БиХ који су били проглашени заштићеном зоном УН-а: Би-хаћ, Тузла, Горажде“.⁹⁹⁵

Кареманс детаљно извјештава муслиманску страну о томе како је добио наредбу да се повлачи са свих пунктова због опште ситуације везано за проблеме са српском страном. „Наредбу о повлачењу са пунктова добио сам од Главне команде УНПРОФОР-а. Међутим, ја сам се консултирао са својим Министарством одбране у Хаагу и предложио сам Министарству да се не повлачим. Добио сам позитиван одговор. Дакле, моји војници ће остати на пунктовима. Ја (Холандски батаљон) на сваком пункту имам количину муниције која је довољна за 72 сата борбе. Када ми нестане муниције моји људи ће се повући, а твоји људи би требали бити размјештени непосредно иза пунктова тако да, у тренутку када се моји људи повлаче, они ускоче и преузму пункт прије него то учине Срби. Кареманс је даље објаснио да се припадници одбране енклаве (Рамизови људи, како је рекао) не морају више крити од војника УНПРОФОР-а када носе наоружање. Они требају бити наоружани и распоређени у непосред-

993 РЦИРЗ, ICTY, 03273570, Fahrudin Alić, Izjava Generalštab Armije, Uprava službe vojne bezbjednosti, 28.02.1996. 16.

994 Hasan Nuhanović, *Pod zastavom UN-a*, Sarajevo, 2005, 166.

995 Исто, 129.

ној близини пунктова *Холбата 3*, али морају остати невидљиви за Србе. Кареманс је рекао да он не жели да Срби у било којем моменту примијете да је постигнут договор о сарадњи између УНПРОФОР-а и БиХ⁹⁹⁶.

Иако је муслиманска страна на састанак дошла са, од почетка рата стратешки дефинисаним, циљем да поново покушају увући међународну заједницу у директан сукоб са Србима кроз ваздушне ударе и на тај начин себи обезбиједити жељену корист на војном и политичком плану, локалним командантима се ни овај приједлог није чинио лош. Према Нухановићу „Каремансова изјава о томе да зрачне ударе, барем у том тренутку, не треба очекивати, али да су његови војници спремни на борбу, међу командантима локалне одбране ипак је звучала оптимистички. Јер, боље је имати неколико стотина холандских војника на својој страни, са 50-ак оклопних транспортера и другом опремом, него немати ни то ни зрачне ударе“⁹⁹⁷.

У раним јутарњим часовима, негдје око четири сата, 06.07.1995. године, кренуло је извођење акције ВРС кодног назива *Криваја 95*. на јужном дијелу енклаве Сребреница.

ВРС у својој анализи ове операције за прва три дана борби кратко наводи:

„У 1. етапи потпуно су раздвојене енклаве Сребреница и Жепа и пробијена одбрана на правцу Зелени Јадар - Бојна - Сребреница...“⁹⁹⁸

За тај период Холандски батаљон УНПРОФОР-а даје своје виђење ситуације на терену и констатује:

„3. 13. Командант батаљона је дао следећу оцену:

Активности ВРС од 6. и 7. јула су оцењене као покушаји изазова проуакције и интимидаирања АБиХ и Дучбата. Заузимање ОМ и/или делова енклаве се није очекивало. Због тога нису издата додатна наређења. Међутим. Он (командант - прим. аутора) је обавестио УНПРОФОР преко Сектора североисток да ће, гледајући у дужем периоду, ВРС покушати да неутрализује АРБиХ у оквиру енклаве. Такође је проценио да због недостатка расположиве пешадије ВРС није у стању да освоји енклаву у кратком периоду...

Више особље УН-а, УНПРОФОР-а и УНПФ-а, је дошло до истог закључка“⁹⁹⁹.

Како је наведено у већ горе поменутој Анализи ВРС операције *Криваја 95* 08.07. су настављене борбе у којима су српске снаге оствариле значајан напредак:

996 Исто, 131.

997 Исто, 132.

998 РЦИРЗ, Команда ДК, Стр. пов. бр: 68-18, 19.08.1995, Анализа опер. *Ступачница 95* и *Криваја 95*, 10.

999 РЦИРЗ, ICTY, P104-0993, Izvještaj MO Holandije zasnovan na saslušanjima (pripadnika Holandskog bataljona) u vezi sa Srebrenicom, Assen, 4. oktobar, 34-35.

„... Објекат Туцак заузет је у комбинованом нападу пјешадије и тенкова, гдје је у пуној мјери дошло до изражаја чврсто садејство пјешадије и тенкова по времену и објекту дејства. Након пада објекта Туцак створена је и реализована могућност да се једновременно са фронта и из позадине нападне и освоји објекат *Три сисе* који је у фронталном нападу био неосвојив без великих губитака...

Убрзо су пали с. Љибисавићи, а г/с батаљона усмјерене на објекат Живково брдо кључни објекат и врата на овоме правцу за прилаз Сребреници”.¹⁰⁰⁰

Снаге холандског УНПРОФОР-а су се нашле у незавидној ситуацији на јужном дијелу енклаве, фактички у унакрсној ватри између снага ВРС које су од њих тражиле да се не мијешају у сукоб, док су муслиманске снаге захтијевале од њих да пуцају на ВРС и да их заштите под изговором да морају чувати цивилно становништво.

Притисци муслиманске команде и војске у Сребреници су ишли до отворених пријетњи Холанђанима да ће пуцати на њих уколико се буду повлачили, што се и десило 08.07. послеподне када су убили једног холандског припадника УНПРОФОР-а. Овакво стање на терену довело је припаднике УНПРОФОР-а у поприлично незавидну ситуацију. Они су били принуђени да донесу одлуке које се директно тичу њихове безбједности и њихових живота. Сам Нухановић, преводилац у УНМО у Сребреници, касније о томе доноси занимљива свједочанства, размишљања и дилеме:

„Погледајмо шта пише у сљедећем дијелу Извјештаја Министарства одбране Холандије.

Параграф 3. 22. Процјена команданта батаљона о ситуацији (тога дана 08. јула):

„Напади на пунктове *Ф* и *У* виђени су као покушај да се заузме долина Зеленог Јадра“. Чињеница „да није било напада на друге дијелове границе енклаве“ потврђује „ову процјену“.

„Отварање ватре је виђено као диверзија - одвлачење пажње и покушај интимидације. Он није издао било какве нове директиве. У својим плановима командант батаљона је увијек претпостављао да би се, ако дође до проблема, посматрачке тачке требале повући у правцу база. Сада, када је војник *Холбата* убијен од стране припадника АРБиХ, неће се више држати овог правила. У случају даљих догађања, командант батаљона ће дати командирима посматрачких тачака опћу слободу у поступцима при предаји посматрачких тачака. Једина директива је да је њихова властита сигурност главни приоритет“.

1000 РЦИРЗ, Команда ДК, Стр. пов. бр: 68-18, 19.08.1995, Анализа опер. *Ступачница 95* и *Криваја 95*, 10.

Видимо да је 08. јула командант *Холбата 3* издао овакве инструкције посадама пунктова. Важно је примјетити да је одлазак на српску страну виђен као безбједнији избор од повлачења према унутрашњости енклаве - у суштини, да је *Холбат 3* већу пријетњу видио у припадницима одбране енклаве него у припадницима ВРС-а. До краја сљедећег дана, 09. јула, на овај начин су се у рукама ВРС-а нашле комплетне посаде пунктова *У, С, К, Д*.¹⁰⁰¹

Из извјештаја тзв. АРБиХ за 08.07.1995. сазнајемо да су се њихове снаге 282. ИБЛБр повукле са положаја:

„У разговору Насер-Рамиз сазнаје се да је у 16.00 сати пробијена л/о и јединице 282. лбр напустиле рејон Биљег и Врхове“.¹⁰⁰²

Наредна два дана, 09. и 10. јула, настављене су жестоке борбе српских снага и муслиманских припадника 28. див. ВРС је имала иницијативу и напредовала са јужне стране енклаве, али су и муслиманске снаге узвратиле контраофанзивом током које су српске снаге имале губитке:

„Живково брдо освојио је Дрински одред на јуриш око 11.00 часова наредног дана. Битно је истаћи чињеницу да су кључни објекти на овоме правцу Туцак, *Три сисе*, с. Љубисавићи и Живково брдо узети готово без губитака на нашој страни, а три борца су лакше рањена...

... У жељи да експлоатише постигнути успјех и незадрживо високим темпом надире ка Сребреници, командант Л. ЗПБР дубоко се уклатио у захвату овог правца, за обезбјеђење бокова са правца Виогора и долине Зеленог Јадра није имао довољно снаге. У току ноћи 9/10.07.1995. године, непријатељ је долином Зеленог Јадра довео снаге и у раним јутарњим часовима 10.07.1995. године извршио п/н из позадине на Живково брдо, а са фронта са Бојне на тт 644, повратио те објекте, потиснуо наше снаге и запријетио да поништи наше успјехе на том правцу. Наше снаге у том п/н непријатеља имале су пет погинулих и три нестала борца“.¹⁰⁰³

Тих дана је политичко и војно руководство муслимана у Сребреници тражило од свога предсједника Алије Изетбеговића и генерала Расима Делића да се спаси муслиманска енклава или да се обезбједи да цивилно становништво изађе из енклаве, те да им ургентно, најкасније у року од 24 часа, доставе одговор. Међутим, одговор никада није стигао.¹⁰⁰⁴

Како је наводила муслиманска страна у својим каснијим анализама ових догађаја, рано ујутро 10. јула њихове снаге су узвратила контранападом и успјеле повратити важне коте и дијелове изгубљене територије:

1001 Hasan Nuhanović, *Pod zastavom*, 87-88.

1002 РЦИРЗ, ICTY, 01854505, Komanda 2. korpusa, Str. pov. br. 02/1-727/68, Tuzla, 27.07.1995. 2.

1003 РЦИРЗ, Команда ДК, Стр. пов. бр: 68-18, 19.08.1995, Анализа опер. *Ступачница 95* и *Криваја 95*, 10.

1004 РЦИРЗ, ICTY, 00882884, Osman Suljić, Izvještaj sa sjednice Opš. Predsjedništva Srebrenica, 09.07.1995.

„Ипак након губитка положаја у Љубисавићима - рејон Зеленог Јадра, Команда дивизије је успјела окупити главнину бораца 284. и 283. ббр и осталих јединица у рејону Јовиног брда и успоставити нове линије одбране. Начелник Штаба Бећировић Рамиз је у одсуству команданта 28. дивизије донио одлуку и наредио извођење контранапада у намјери да се врате изгубљене линије у Љубисавићима. Тај контранапад је, према изјави помоћника команданта за ОПН, успјешно изведен. Уз минималне губитке наши борци су поново ушли у ровове на Љубисавићима“.¹⁰⁰⁵

Међутим, тај исти дан, у послјеподневним часовима, српске снаге су се консолидовале и узвратиле ударац. У међувремену на том простору се појавио и командант ГШ, генерал Ратко Младић, како наводи у својој анализи Команда Дринског корпуса:

„Међутим 1/л. зпбр је јединица врхунских квалитета и борбено искусна, којом командују талентоване и искусне старјешине на челу са командантом бригаде и командантом Дринског одреда нису се дали поколебати силином и резултатима непријатељског п/н. Средили су борбени распоред, предузели рационалан маневар и уз снажну арт. подршку поново заузели Живково брдо и тт. 664 и у садејству са 2/л. блбр и 2. рмтбр и л. Брлпбр наставили незадрживо продирање ка Сребреници. Непосредно након враћања Живковог брда на осматрачницу КДК дошао је командант ГШ ВРС, позвао лично преко средстава везе команданте бригада, осоколио их и наредио да незадрживо продиру ка Сребреници“.¹⁰⁰⁶

О борбама тог дана, из свог угла, надређене је извјештавао и холандски УНПРОФОР. Схвативши у каквој позицији су се нашли и да су од стране муслимана увучени у ситуацију да постану страна у сукобу, они су покушали на све начине да спријече улазак српских снага у енклаву и елиминацију 28. дивизије.

„Рано ујутро у понедељак 10. јула борбе су биле настављене. Око Сребренице је пало више артиљеријских и минобацачких граната него икада до тада. Хици су били испаљени у близини оклопног возила на положају Б4. Ваздушна подршка која је била обећана претходне вечери није уследила. Око 09.00 часова је Дачбат поново захтевао ваздушну подршку од Сектора НЕ,¹⁰⁰⁷ но ни овог пута није уследила никаква акција. Касније те вечери је интензитет борби знатно ослабио, мада је још било непрекидних борби око насеља Пусмулићи... Осим избеглица примећени су и војници тзв. АРБиХ како се крећу у правцу града, даље од борби... Ваздушна подршка до тада још није била додељена. То је било повезано

1005 РЦИРЗ, ICTY, 01854399, Federalno ministarstvo odbrane, Sektor sigurnosti i obavještajnih poslova, Vojna tajna, Strogo pov.

1006 РЦИРЗ, Команда ДК, Стр. пов. бр: 68-18, 19.08.1995, Анализа опер. *Ступачница 95 и Криваја 95*, 11.

1007 Сјевероисток.

са текстом УНПРОФОР-овог ултиматума упућеног ВРС у којем је стајало:

„Ако ове блокирајуће позиције¹⁰⁰⁸ буду нападнуте, НАТО-ва блиско ваздушна подршка ће бити додељена.

Упркос свим борбама блокирајуће позиције нису биле нападнуте и УНПРОФОР није започео процедуру за одобравање доделе ваздушне подршке. Међутим, на захтев УНПРОФОР-а ваздухоплови су били у ваздуху око 10.30 и 14.00 часова, после чега су се вратили у базу због лоших временских услова“.¹⁰⁰⁹

Те ноћи, између 10. и 11. јула, засједао је муслимански војни и политички врх у згради поште у Сребреници покушавајући да донесе одлуке шта чинити у свјетлу дотадашњег развоја ситуације везано за неодговарање њиховог предсједника Алије Изетбеговића. Приједлози су се кретали од идеје о новом контранападу и давању новчане накнаде добровољцима до напуштања енклаве и пробоја ка Тузли, Жепи или Кладњу.¹⁰¹⁰ У тим тренуцима на састанку се појавио и командант Холандског батаљона УНПРОФОР-а у Сребреници Кареманс и обавијестио присутне о зрачним ударима који треба да се десе 11. јула ујутро. Ту је договорено да се одреде припадници 28. див. који ће британским официрима (вјероватно припадницима САС-а)¹⁰¹¹ показати тачне позиције српских снага гдје би сутра требало да дејствују НАТО авиони.¹⁰¹² Иако је урађено по договору и Британцима показани циљеви авио-удара, према информацијама муслиманске стране истовремено су реализовани и други планови.

„У 01.00 час 11.07.1995. године борци 284. ббр су се окупили у рејону Кутлића ријеке, одакле су се упутили у рејон Виогора ради спајања са другим јединицама 28. дивизије и договора око пробоја до слободних територија. У рејону Виогора борци 281, 283. и 284. бригаде формирали су линију одбране, а команде ових бригада су се договориле и донијеле одлуку о пробоју“.¹⁰¹³

Снаге Војске Републике Српске су 11. јула ушле у сам град Сребреницу и прогласиле ослобођење енклаве од муслиманске 28. дивизије. Како то стоји у анализи ДК победа је била убједљива и муњевита:

1008 Осматрачнице УНПРОФОР-а.

1009 РЦИРЗ, ICTY, P104-0993, Izvještaj zasnovan na saslušanjima (pripadnika Holandskog bataljona) u vezi sa Srebrenicom, Assen, 4. oktobar, 45.

1010 РЦИРЗ, ICTY, 01854399, Federalno ministarstvo odbrane, Sektor sigurnosti i obavještajnih poslova, Vojna tajna, Strogo pov. „Око 24.00 часа 10.07.1995. у згради поште у Сребреници одржан је састанак Команде 28. дивизије, на коме је највјероватније донесена одлука о напуштању Сребренице и организовању пробоја према слободним територијама“.

1011 Hasan Nuhanović, *Pod zastavom*, 215.

1012 РЦИРЗ, Služba državne bezbjednosti RBiH, Tuzla, br: 7-1481, 15.11.1995.

1013 РЦИРЗ, ICTY, 01854399, Federalno ministarstvo odbrane, Sektor sigurnosti i obavještajnih poslova, Vojna tajna, Strogo pov.

„Наредна два дана у II етапи операција је добила у замаху, а непријатеља је захватила паника и расуло. Наше снаге су ушле у Сребреницу 11.07.1995. године...

Команда 28. дивизије непријатеља је наредила прикупљање разбијене војске на простору с. Милачевићи, с. Пале. На тај простор се прикупила главнина муслиманске 28. дивизије и кренула у пробој на правцу Пале - Бокчин поток - с. Каменица - Коњевић Поље - Удрч - Веља глава - Баљковица“.¹⁰¹⁴

У само неколико дана читава територија енклаве, укључујући и град Сребреницу, након што је напуштена од стране 28. див., мимо званичних страних обавјештајних и политичких процјена,¹⁰¹⁵ дошла је под контролу ВРС. По наређењу својих војних и цивилних власти муслиманско цивилно становништво се склонило у базу УНПРОФОР-а у Поточарима, док су војне снаге заједно са политичком елитом, напустивши своје цивиле, родитеље, дјецу, сестре и жене, кренуле у пробој из окружења према територији под контролом тзв. АРБиХ.

„Након уласка четника у град Сребреницу извор са супругом Зумретом, кћеркама Мирнесом, Мирелом и Мерсијом, као и мајком Алијом, одлази до пункта УН-а, гдје се растаје са њима, с обзиром на то да је добио наређење од Команде да се одмах јави у јединицу. По доласку у јединицу одмах су кренули ка Сућески, а потом продужили са својом јединицом у Буљин. У Буљину је било договорено да ће се извршити постројавање свих војно способних мушкараца у циљу формирања колоне за пробој према слободној територији“.¹⁰¹⁶

Од поподнева 11.07.1995. припадници активног и резервног састава 28. дивизије тзв. АРБиХ,¹⁰¹⁷ њих око 10-15 хиљада¹⁰¹⁸ су се, по наређењу

1014 РЦИРЗ, Команда ДК, Стр. пов. бр: 68-18, 19.08.1995, Анализа опер. *Ступачница 95* и *Криваја 95*, 11.

1015 РЦИРЗ, ICTY, R104-0993, Izvještaj MO Holandije zasnovan na saslušanjima (припадника Holandskog bataljona) u vezi sa Srebrenicom, Assen, 4. oktobar, 29. „Bataljon je procijenio da VRS zanima samo južni dio enklave. Smatralo se da VRS, zbog nedostatka pješadijskih snaga, još nije u mogućnosti da u kratkom roku osvoji cijelu enklavu“.

1016 РЦИРЗ, ICTY, 00371752, Hasan Alić, Izjava SDB Tuzla, 09.10.1995, 1.

1017 РЦИРЗ, ICTY, 03572697, Odluka ratnog Predsjedništva Srebrenice o opštoj mobilizaciji od 25.06.1992. РЦИРЗ, ICTY, 05041791, Naredjenje Generalštaba Armije RBiH i Ministarstva odbrane, Str. pov. broj: 03-123-1/95, 19.04.1995, o formiranju rezervnih jedinica, 4-5.

РЦИРЗ, ICTY, Izvještaj, Str. pov. broj: 03-102-3/95, 01.06.1995, u kojem se traži-insistira na 15.000 kartona za vojne obaveznike.

1018 РЦИРЗ, ICTY, 01854533, Одјељење службе војне безбједности 2. корпуса Армије БиХ и Сектор СДБ Тузла упутили су 28.08.1995. године акт Генералштабу АРБиХ и Управи безбједности у коме на стр. 5 стоји констатација: „Prilikom formiranja kolone nije utvrđivano brojno stanje kolone koja je krenula to veće, ali po nekim procjenama u koloni je bilo između 10.000 i 15.000 ljudi. Među kojima je bilo oko 6.000 naoružanih boraca, ne računajući borce iz Žepe. U koloni nije bilo puno žena i djece. Мо-

Команде, окупили у Шушњару у намјери да изврше борбену операцију пробој из окружења у правцу Тузле. Након постројавања¹⁰¹⁹ бригаде са чела 28. дивизије су, 12.07.1995. око 00.30 часа, кренуле у пробој из окружења преко територије под контролом ВРС, како би се у подручју Баљковице спојиле са осталим припадницима 2. корпуса тзв. АРБиХ.¹⁰²⁰ На челу колоне била је 284. бригада.¹⁰²¹ Припадници резервног састава 28. дивизије су углавном придодати припадајућим бригадама.¹⁰²² На крају је ишао 28. самостални брдски батаљон са задатком да обезбјеђује зачеље колоне.¹⁰²³ Само мали број бораца је имао униформу, док су остали били већином у цивилној одјећи.¹⁰²⁴ Према договору, чело колоне је требало да обезбиједи сигуран пролаз цијелој 28. дивизији, да разбија формације ВРС, разминирава подручје проласка и слично. Међутим, стварно стање колоне изгледало је битно другачије. Представници политичке и војне власти у Сребреници су углавном ишли у добро обезбијеђеном њеном предњем дијелу, док су слабије наоружани и ненаоружани припадници 28. див. остављани током пробоја на њеном зачељу. О стварној ситуацији током пробоја 28. див. и личним сукобима својих вођа свједоче сами учесници пробоја, као и извјештаји органа безбједности тзв. АРБиХ:

„Пошто су се на зборном мјесту налазили представници војних и цивилних власти очекивали смо од предсједника општине Суљић Османа и команданта 28. дивизије Рамиза Бећировића да нам се обрате и дају смјернице о нашем даљем кретању, међутим нико нам се није обратио. Ујутро, 12.07.1995. године, око 03.00 сата постројене су бригаде и кренуле су према Тузли. Међутим, око 5.000 грађана остало је и даље на Буљиму

гуће је да је било десетак жена”.

1019 РЦИПЗ, ICTY, 01854533, Nazif Osmanović, Izjava SDB Tuzla, 28.12.1995, 1.

1020 РЦИПЗ, ICTY, 0558-6391, Nedžad Ahmetović, Izjava službenicima SIPA, 09.03.2006, 3. „Nakon pada Srebrenice zajedno sa ostalim pripadnicima 28. divizije sam organizovano u grupi krenuo u proboj prema Tuzli...”

1021 РЦИПЗ, ICTY, 01854533, Odjeljenje službe vojne bezbjednosti 2. korpusa Armije RBiH i sektor SDB Tuzla, Izvještaj od 28.08.1995. godine akt Generalštabu ARBiH, 5.

1022 РЦИПЗ, ICTY, 06685763, Rifet Beganović, pripadnik 284. IBLbr ARBiH, Izjava, SDB Tuzla, 15-116/95, 25.07.1995.

1023 РЦИПЗ, ICTY, 01854533, Odjeljenje službe vojne bezbjednosti 2. korpusa Armije RBiH i sektor SDB Tuzla, Izvještaj, 28.08.1995. godine akt Generalštabu ARBiH, 5. РЦИПЗ, ICTY, 00371738, Selvid Salihović, Izjava SDB Tuzla, 20.10.1995, 1. „Na Buljinu je izvršeno postrojavanje vojske i civila /oko 12.000 lica/ i formirana je kolona na čijem čelu su bili pripadnici Armije i predstavnici vojnih i civilnih vlasti Srebrenice, osim brdskog bataljona sa Ejubom Golićem koji je ostao na začelju kolone”.

1024 РЦИПЗ, ICTY, 02199363, Vejiz Šabić, kom. 284. iblbr, izjava istražiocima H. tribunala 08. i 09.04. i 16.05.2002. 6. „U par pošiljki dobili smo oko 700 uniformi od GŠ Armije RBiH, ali još nismo u mogućnosti da napravimo ključ preraspodjele, a da ne izazovemo opšti bunt. Kako 700 pari rasporediti na 6.200 vojnika, a da ne dođe do opšteg bunta i pada b/m“. Procjena stanja morala u jedinicama 28. divizije, Str. pov. br: 04-72/95 od 20.05.1995. „Dio vojnika u mojoj jedinici je nosio uniforme. Ja sam je isto nosio, ali većina ljudi nije. Samo je 30 pripadnika moje jedinice bilo uniformisano“.

и нису кренули са бригадама. У јутарњим сатима сазнао сам од грађана да су у току ноћи, између 11.07-12.07.1995. године, отишли према Тузли представници цивилних и војних власти са љекарима и судијама. Око 13.00 сати истог дана групи од 5.000 грађана придружио се командант бригаде Голић и рекао нам да пођемо према Тузли, а он ће напустити Буљим када прође посљедњи војник“.¹⁰²⁵

„У првој колони која је прошла налазили су се Турсуновић Зулфо-Чича, Манџић Ибрахим-Мрки, Салиховић Адем и Салиховић Екрем. Они су били из команде и општине, а на остале цивиле нису ни гледали“.¹⁰²⁶

Елитне јединице 28. див. су разминирале своја и ВРС минска поља и ушле пред зору на територију под контролом ВРС. Иако је циљ био пробити се што даље непримијеђен од стране снага ВРС већ у јутарњим часовима они су откривени и по њима је дејствовано. Због овакве ситуације дивизија је имала велике губитке на подручју између Шушњара, Буљима и братуначке Каменице о чему су учесници ових догађаја оставили важна свједочења:

„Одмах је кренула 284. бригада, јер су најбоље познавали терен. Правац кретања је био Коњевић Поље, Церска, Удрч, зворничка Каменица, Снагово, Баљковица и улаз у Калесију. У колони један по један кренули смо сви, тј. нас око 12.000 са личним наоружањем, а појединци су носили РПГ-зоље, ОСЕ, и ПАМ-ове. Муницију смо носили колико је ко могао понијети. Након Јаглића одмах смо прешли српске положаје и у колони у строгој тишини ишли смо 4 сата до прве засједе у рејону Побуђа... Четници су на нас осули ватру из артиљеријског и пјешадијског наоружања. Ја сам био прешао прву засједу и нисам примијетио колико бораца је погинуло или рањено. Напад је трајао 20 минута, али пошто нас је било пуно, готово сваки испаљени метак убио би нашег борца“.¹⁰²⁷

У свједочењу Мехмедовић Мује, који се у моменту напада четника у поподневним часовима (18.30) 12.07.1995. године налазио са једном групом из састава колоне, у шуми испод села Шиљковићи, наводи се „да су на том мјесту четници гранатама и другим ватреним оружјем поубијали око 1.000 Бошњака, међу којима је он препознао 5 лица“.¹⁰²⁸

На подручју братуначке Каменице колона 28. дивизије је провела цијели дан 12.07.1995. скривајући се и тек предвече кренула у пробој према Коњевић Пољу, како би током ноћи цијелу колону пребацили преко магистралног пута на подручју између Нове Касабе и Коњевић Поља. Према свједочењима преживјелих негдје у вечерњим часовима

1025 РЦИПЗ, ICTY, J1008158, Nazif Osmanović, Izjava SDB Tuzla, 28.12.1995, 1.

1026 РЦИПЗ, ICTY, 01091604, Hasan Salihović, Izjava Drž. komisija za prikupljanje činjenica o RZ, 03.05.1998, 3.

1027 РЦИПЗ, ICTY, 06685739, Nedžad Ademović, Izjava SDB Tuzla, 07.08.1995, 2.

1028 РЦИПЗ, ICTY, 01854388, Federalno ministarstvo odbrane, Sektor sigurnosti i obavještajnih poslova, Vojna tajna, Strogo pov. 14-15.

колона 28. дивизије дошла је у оружани сукоб са припадницима ВРС. Након сукоба, до тада јединствена, колона је разбијена на мање групе које су наставиле кретање предвиђеном маршрутом. У ноћи између 12. и 13. јула на подручју између Каменице и путне комуникације Нова Касаба-Коњевић Поље десило се више сукоба између расцјепкане колоне 28. дивизије и ВРС, као и међусобних сукоба између различитих група 28. дивизије, што је узроковало знатне људске губитке.

„Наставили смо даље до братуначке Каменице гдје је у 17.00 сати дошло до постројавања читаве дивизије. К-данти бригаде су још једном поновили инструкције како се даље кретати и понашати у колони, те смо се одморили да би покушали у ноћним сатима прећи цесту Милићи-Коњевић Поље. У 21.00 сат кренула је 284. бригада, а одмах изнад тога нападнути смо пјешадијским наоружањем. Гађали су нас из рејона села Кравице, коте Рогач, села Коњевић Поља и са свих осталих кота. Имали смо масовне губитке и пуно рањених. Настала је паника међу нашим људима и почели су се убијати једни између других, бацале су се бомбе. Ово је трајало сву ноћ и сву ноћ се пуцало (подвукао аутор)... Враћајући се за Сребреницу ишли смо једним дијелом пута куда смо и дошли и видјели смо велики број лешева бораца из колоне... Све укупно, колико сам тога дана видео лешева, било их је око 1.000“.¹⁰²⁹

У првој фази пробоја из окружења 28. дивизије од Шушњара до путне комуникације Нова Касаба-Коњевић Поље, други дио колоне је у ноћи између 12. и 13. јула био фактички остављен и напуштен од стране Команде дивизије и политичког руководства, а са њом и одређени број жена и дјеце био је напуштен по други пут.¹⁰³⁰ У борбама са ВРС, у минским пољима, у међусобним сукобима¹⁰³¹ због неслагања око предаје, ранијих личних, политичких, криминалних и других сукоба или због опште панике, у самоубиствима изазваним паником и нервним растројством, на различите начине, за само неколико дана страдало је на хиљаде припадника 28. дивизије.

1029 РЦИПЗ, ICTY, 06685739, Nedžad Ademović, Izjava SDB Tuzla, 07.08.1995, 2-3.

1030 РЦИПЗ, ICTY, 06817244, Izjava SDB Tuzla, 29.08.1995, 2. „Kada su naišli autobusi iz pravca Potočara četnici su pustili dvadesetak žena i djece da uđu u autobuse, tako da sam i ja sa mlađim sinom Isakom ušla u autobus koji je već bio pun civila...“Хурија Авдић, једна од жена која је са дјецом кренула са 28. див. у пробој, и након што је заробљена смјештена је са осталим женама и дјецом у аутобусе за Кладањ, тј. за муслиманску територију.

1031 *Slobodna Bosna* intervju Ibrana Mustafića, 20.02.2013. „Jedan od osnivača SDA i dugogodišnji član Organizacionog odbora za obilježavanje genocida u Srebrenici, Ibran Mustafić, izjavio je za *Vijesti online* da je najmanje između 500 i 1.000 Bošnjaka iz Srebrenice ubijeno od strane svojih sunarodnika... A da je postojao spisak ljudi iz Srebrenice koji su se probijali kroz šumu prema Tuzli, a koji nisu smjeli da prežive, potvrdilo mi je više desetina ljudi. Najmanje deset puta sam to čuo i od nekadašnjeg načelnika policije Hakije Mehovića“. http://www.slobodnabosna.ba/vijest/5506/mustafic_vise_od_500_bosnjaka_u_srebrenici_ubili_bosnjaci.html

„До постројавања на Каменици, рањенике, и то мањи број, су донијели. Ту се састајемо сви. Ту се бирају руководећи људи општине, робне куће. Бирају се маневарски и диверзантски водови. Бира се фамилија команданта Н.О. (Насера Орића - примједба аутора). Циљ је био да се та група људи преведе од око 2.000 људи на слободну територију Тузле“.¹⁰³²

„У близини села Каменица група у којој је био и извор поново је наишла на засједу, гдје је према његовој процјени погинуло око 200 људи. Када су се извукли одатле, кренули су из шуме преко једне ливаде, гдје је поново дошло до пуцњава по њима са свих страна, тако да је и ту поново страдало око 300 људи“.¹⁰³³

„Пуцњава је трајала око 15 минута, након чега је све утихнуло и према мојој процјени ту је погинуло око 1.000 људи. Ми смо се вратили да извучемо рањенике, али од лешева се готово није могло ни проћи“.¹⁰³⁴

„У току мог проласка преко територије гдје је направљена засједа, у неколико котлина, (подручје око Каменице братуначке - примједба аутора), односно мјеста, гдје су четници отвараили ватру на колону видео сам по мојој процјени преко 2.000 лешева (подвукао аутор) које нико није покушавао ни да сабере на једно мјесто, а камоли да закопава“.¹⁰³⁵

„По доласку друге половине колоне добио сам информацију од људи да је колона одсјечена у рејону КАМЕНИЦА. Велики број људи дошао је и пребацио се у току дана преко асфалта, рекавши ми да се број људи одсјечене колоне креће око 2.000-3.000 у којој је остао и к-дант 282. бр. Ибро зв. Дуда. Тек тада сазнајем да се дешавају лоше и погубне ствари за наше људе, да се к-дант бригаде Ибро Дуда предао, да су се неки људи сами убијали. Људи су се скупљали у групу од по 20 око бомбе и загривши се заједно вршили самоубиства“.¹⁰³⁶

Данима и седмицама након ових борби појединци и групе који нису успјели да се пробију према Баљковици и Тузли враћали су се истим путем како би покушали да се пробију према Жепи. Неки од њих су свједочили о томе шта су конкретно видјели на овом дијелу пробоја из окружења:

„Када смо прешли цесту морали смо доћи на исто одредиште међу мртве одакле смо кренули. Било је од три до четири хиљаде мртвих људи од постројавања на мјесту Каменица до задњи (као у оригиналу) потока на планини Буљим. Све ове потоке прегазили смо и планину Буљим без виђеног иједног четника, јер је то било после 23 дана од пада Сребренице“.¹⁰³⁷

1032 РЦИРЗ, ICTY, 00442912, Mujo Rahmanović, Izjava, Drž. komisija za prikupljanje činj. o RZ, br: 01-0585/95, 18.08.1995, 4.

1033 РЦИРЗ, ICTY, 00371749, Sadik Kovačević, Izjava SDB Tuzla, 30.10.1995, 1.

1034 РЦИРЗ, ICTY, 01008163, Sado Ramić, Izjava AID Tuzla, 12.02.1996, 1.

1035 РЦИРЗ, ICTY, 02631848, Ismet Handžić, Izjava VB 2. korpusa ARBiH, 24.09.1995, 2.

1036 РЦИРЗ, ICTY, 02631687, Nuriz Selimović, Izjava organu VB ARBiH, 26.07.1995, 4.

1037 РЦИРЗ, ICTY, 00442912, Mujo Rahmanović, Izjava, Drž. komisija za prikupljanje

Из наведених докумената видљиво је да су припадници 28. дивизије током пробоја били препуштени сами себи и појединачно се сналазили како је ко умио.¹⁰³⁸ О њиховом очајном стању говори и чињеница да је свега десетак војника ВРС у пријеподневним часовима обезбјеђивало на стотине припадника тзв. АРБиХ, на стадиону у Новој Касаби, који су се предали тражећи спас из безизлазне ситуације у коју су доведени.¹⁰³⁹

Припадници тзв. АРБиХ били су у стању очајања и масовне панике. Вјероватно је, поред низа поменутих за њих неповољних догађаја, на то утицао и осјећај о изневјереним обећањима њиховог политичког и војног руководства. О таквим најцрњим слутњама свједочи и изјава једног од њихових најелитнијих припадника о дешавањима на планини Удрч током 13.07.1995:

„... када сам тражио да се вратимо са 500 људи због свих других који су били тамо, као и због свог брата. Тражио сам од РАМИЗА БЕЋИРОВИЋА да изда наређење свим к-дантима бригада да ми скупе по 100 људи да се вратим у ослобађање тих људи и да блокирам асфалт. За све то вријеме РАМИЗ је скупио команданте, као и остале чланове 28. д. КОВ и издао наређење да се прикупи људство за један сат времена. Ја сам отишао да пошаљем једно одјељење као извидницу доље и да обезбиједим средства везе. Док сам то радио РАМИЗ, начелник, је промијенио одлуку и побио наредбу коју је сам издао. Рекао је мени да је то погубно за нас и није дао да се вратим. Рекао ми је да од команданата нема нико да те поведе, а ти мораш ићи напријед (подвукао аутор)“.¹⁰⁴⁰

Када се узму у обзир све ове изјаве, документи и свједочанства, може се закључити да је на подручју од Шушњара (Јаглић) и Буљима, па до прилаза путној комуникацији Милићи-Нова Касаба-Коњевић Поље погинуло неколико хиљада припадника активног и резервног састава 28. див. тзв. АРБиХ, који су као војни обавезници по команди поведени у пробој, а затим од стране исте те команде и цивилне власти остављени.

Током ноћи и у зору 13. јула чело колоне 28. дивизије, у којем су се налазили чланови Команде и политичко руководство енклаве, прешло је путну комуникацију Милићи-Нова Касаба-Коњевић Поље и наставило кретање према Удрчу.

činj. o RZ, br: 01-0585/95, 18.08.1995, 5.

1038 РЦИПЗ, ICTY, 00371749, Sadik Kovačević, Izjava SDB Tuzla, 30.10.1995, 1. „Ovu grupu predvodio je izvjesni Murat iz Rahunjića, opština Bratunac, u koju je kasnije primio još četvoricu ljudi, od kojih izvor nije nikog poznao. Po dolasku u selo (Rahunjiće), Murat je ovu grupu htio smanjiti, jer je jedini znao put prema slobodnoj teritoriji, a bilo je lakše prolaziti u manjim grupama. Međutim, svi iz ove grupe rekli su mu da ih ne ostavlja i da će mu, ako dođu do Tuzle, svi dati po 500 DEM što je on i prihvatio. Kako Kovačević nije imao novaca Murat ga nije htio dalje voditi i samo njega je izdvojio, tako da je ostao sam“.

1039 РЦИПЗ, ICTY, IT-09-92-T, Bojan Subotić, 32824.

1040 РЦИПЗ, ICTY, 02631686, Nuriz Selimović, Izjava organu VB ARBiH, 26.07.1995, 4.

Од 12. касно навече, па до 13. јула рано ујутро и током пријеподнева вођене су тешке борбе на овом подручју. Ту су припадници 28. дивизије који су заостали иза чела колоне страдали у борбама покушавајући да сустигну чело колоне.

„При доласку колоне до нас кренули смо са пребацивањем људи преко асфалта са око 100 људи у групи у току вечерњих сати. У рејону ЉЕШИНА, између НОВЕ КАСАБЕ И КОЊЕВИЋ ПОЉА, смо се пребацивали газећи ријеку Јадар. По преласку Јадра почело је већ велико комешање војске, као и губљење контроле над војском. Поједини чланови команде 28. див. КОВ нису више поштовали ред и дисциплину коју смо договорили на почетку“.¹⁰⁴¹

„Напомињем да сам, док сам био рањен од бомбе, видео на асфалту око 200-300 убијених људи којима су четници запријечили пут“.¹⁰⁴²

Први дио 28. див. прешао је путну комуникацију Нова Касаба-Коњевић Поље у раним јутарњим часовима 13.07.1995. и наставио пробој под борбом наредних неколико дана према Баљковици, тј. Незуку. Међутим, како је већ поменуто, прво су по претходном договору из Шушњара имали окупљање на Удрчу. О атмосфери на Удрчу, али и о ситуацији која је владала међу командантима и осталим припадницима 28. див. прије и током пробоја говори у својој изјави органу безбједности Кадрија Суљић:

„На платоу Удрича извршено је друго постројавање по бригадама, од сретника који су успјели да предју пут К. Поље - Н. Касаба и ријеку Јадар. На овом постројавању било је присутно мање од једне четвртине присутних на постројавању у Шушњарима, 3-4.000 људи“.¹⁰⁴³

Током трајања овог дијела пробоја из окружења 28. дивизија је била велики дио времена под артиљеријском ватром, а више пута је долазила у директан оружани контакт са припадницима ВРС, укључујући и тешке борбе око пробоја њених линија на Баљковици. Само током борби 28. див. тзв. АРБиХ и ВРС на Баљковици, према неким информацијама, Зворничка бригада ВРС је имала веће губитке него све друге формације заједно током операције.¹⁰⁴⁴ У овом дијелу пробоја 28. дивизија је имала такође огромне губитке о чему свједоче многе изјаве од којих један мањи дио доносимо овдје:

„Та група је у току пута наилазила на постављене четничке засјезде, због којих је погинуо велики број лица у тој, али и у другим групама, јер су успут видјели велики број мртвих, а Кадрић процјењује да је видео око 500 мртвих, међу којима никога није препознао, нити је чуо њихова имена“.¹⁰⁴⁵

1041 Исто, 3-4.

1042 РЦИРЗ, ICTY, 06685677, Nedžad Ademović, Izjava SDB Tuzla, 07.08.1995, 3.

1043 РЦИРЗ, ICTY, 03273532, Kadrija Suljić, Izjava organu VB od 03.03.1996, 11-12.

1044 РЦИРЗ, Команда ДК, Стр. пов. бр: 68-18, 19.08.1995, Анализа опер. Ступачница 95 и Криваја 95, 11.

1045 РЦИРЗ, ICTY, 00371768, Midhat Kadrić, Izjava SDB Tuzla, 07.10.1995, 2.

„Наредног дана 14.07. ове године недалеко од Каменице (зворничка) наилазимо на четничку засједу, брисани простор, гдје смо у борбама које су трајале више сати имали око 400 теже и лакше рањених уз близу 600 погинулих војника и цивила. У тим борбама услијед којих је дошло до разбијања колоне која је до тада бројала близу 6.000 људи успјело се пребацити, по мојој процјени, између 2-3.000 људи, а преостали дио враћао се у правцу Удрча, за чију судбину ми више ништа није познато“.¹⁰⁴⁶

„Видио сам током пробијања колоне да су се борци и цивили масовно убијали бомбом, пушком и свим оним што се нашло при руци. Доста људи је било скренуло с памети“.¹⁰⁴⁷

„По изласку на Снагаво покушавали смо се пробити до Баљковице и Мемића, а у тим покушајима наилазили смо на тијела погинулих наших бораца који су раније покушавали да се пробију, а било је доста и рањених“.¹⁰⁴⁸

„Тог дана борба је трајала до 12.30 часова и тада смо успјели пробити линију, а мислим да је том приликом прешло око 1.700-1.800 људи који су били у колони. Тог дана је погинуло доста људи у тој борби можда око 200 до 300. Ја сам лично видио доста мртвих тијела приликом проласка поред њих“.¹⁰⁴⁹

Узимајући у обзир све ове чињенице наведене у изјавама, може се, ван сваке сумње, закључити да је од преласка путне комуникације Нова Касаба - Коњевић Поље до Баљковице, укључујући и спајање са припадницима 2. кор, тзв. АРБиХ имала најмање још око хиљаду погинулих укључујући и рањене, које су Команда и саборци остављали, често им узимајући све наоружање.

Када се саберу сви ови губици од Шушњара и Каменице преко Церске и Црног Врха, па до Баљковице, те све околности током пробоја из окружења, у дужини од око 80 км, као једне од најкомплекснијих војних операција, као и услови под којима је извођен чак се може сматрати самоубилачким.¹⁰⁵⁰ Може се закључити да је 28. дивизија тзв. АРБиХ имала на хиљаде погинулих припадника који су по наређењу Команде поведени у ратну операцију, пробој из окружења, а затим препуштени сами себи. Користећи конзервативни метод у доношењу процјена ових губитака може се претпоставити да је најмање преко једне трећине, по Команди постројених припадника 28. див. на Шушњару, страдало током

1046 РЦИРЗ, ICTY, 06685743, Hamid Mujčinović, Izjava SDB..., 2.

1047 РЦИРЗ, ICTY, 02631680, Rizo Šečić, Izjava organu bezbjednosti ARBiH, 06.08.1995, 2.

1048 РЦИРЗ, ICTY, 01008095, Ševal Ademović, Izjava, Sektor AID Tuzla, 19.01.1996, 1.

1049 РЦИРЗ, Senahid Hasanović, Izjava pripadnicima MUP-a RS, 23.04.2004, 2.

1050 РЦИРЗ, ICTY, IT-05-88/2-T, 17403. Ричард Батлер, војни вјештак Трибунала у Хагу, констатовао је да би број припадника 28. див, који је погинуо у борби, од 2.000-3.000 био мали сходно условима и околностима у којима је пробој извођен: „It wouldn't surprise me that the 2- to 3.000 figure might even be a tad low under the circumstances...”

пробоја. Овдје нису узети у обзир учесници пробоја из окружења који су се предали и који су накнадно погубљени или размијењени. Говорећи о овој групи припадника 28. див. активног и резервног састава потребно је још нагласити да је већи број њих погубљен, док је један број од око 400 касније размијењен. Сублимацију многих дилема и помијешаних осјећања, када је овај злочин у питању, недавно је дао сам први предсједник Републике Српске Радован Караџић констатацијом:

„Ко год је то урадио био је то издајник српског народа и највише је оштетио српске интересе. То се никад није десило у нашој историји и није се смело догодити ни сада. То је било потпуно идиотски и глупо, починити злочин који се могао избећи, и то на крају рата који смо добијали. За нас је то било потпуно неочекивано и невероватно. Као да је то учинила нека поремећена памет”.¹⁰⁵¹

Занимљиво је, међутим, да су највиши представници војног и цивилног дијела међународне заједнице у БиХ бар прелиминарне информације о губицима 28. див. имали већ неколико седмица након самог догађаја. Тако је Карл Билт, тада специјални представник Европске уније за бившу Југославију, свједочио како су генерал Руперт Смит, тада главнокомандујући војним снагама УН-а у БиХ и он, већ почетком августа 1995, имали јасне информације о губицима 28. дивизије приликом пробоја из окружења према Тузли.¹⁰⁵²

Као посљедица борбених дејстава изазаваних пробојем 28. див. тзв. АРБиХ кроз територију под контролом ВРС на хиљаде тијела изгинулих припадника 28. дивизије лежало је на теренима куда се пробијала дивизија. Пошто је те године јул био изразито топао, пријетила је велика опасност од опште заразе цијелог подручја и ширења епидемије и разних болести опасних по људе и животиње. Поступајући по правилу службе ГШ ВРС и Команда Дринског корпуса издају наређења за потпуну асанацију бојишта у зонама одговорности свих потчињених јединица на нивоу ДК.

Горе наведена наређења су управо то дефинисала на сљедећи начин:

А. „3.1. Извршити асанацију простора уклањањем угинуле стоке и сахрањивањем погинулих припадника противничке стране. Припаднике противничке стране сахрањивати у њихова гробља”.¹⁰⁵³

1051 *Недељник*, бр. 83, 08.11.2016.

1052 „And probably more than four thousand people had lost their lives in a week of brutal ambushes and fighting in the forests, by the roadside and in the valleys between Srebrenica and the Tuzla district, as the column was trying to reach safety“. Carl Bildt, *Peace Journey*, 66.

1053 РЦИРЗ, ИСТУ, 02935598, Генерал Ратко Младић, Наређење о нормализацији живота и рада у општини Сребреница, Стр. пов. бр. 03/4-1731, од 21.07.1995.

Б. „Асанација бојишта – Наређење: На основу наређења ГШ ВРС стр. пов. бр. 10/33-1-193. од 20.07.1995. и указане неодложне потребе, а у циљу проналажења и сакупљања људских и животињских лешева у зони одговорности јединица и њихово сахрањивање/закопавање, спаљивање/ и уклањање посебно из рејона Сребренице и Жепе, као и са простора Каменице и Снагова, свега што може да буде опасно и штетно по здравље људи и животиња, спречавање загађења воде, хране, земљишта и ваздуха, а тиме и предострожност од заразних болести људи и животиња.

Наређујем:

1. Одмах у сарадњи са органима Цивилне заштите, домова здравља и болница, органима комуналних предузећа и радних организација као и са МО општина организујте и приступите потпуној асанацији бојишта у својој з/о са тежиштем на рејоне Сребреница и Жепе, те правцима који воде из ових рејона према централној Босни (подвукао аутор).¹⁰⁵⁴

Такође, изгинули припадници 28. дивизије у пробоју из окружења преко путне комуникације Нова Касаба - Коњевић Поље - Сандићи, а којих је било најмање 700, морали су бити асанирани одмах након самих борби, тј. 13,14. и 15. јула.¹⁰⁵⁵ Исто тако, путне комуникације на зворничкој општини,¹⁰⁵⁶ гдје су борбе вођене и гдје је изгинуло на стотине припадника 28. дивизије, су такође морале бити асанирани убрзо након престанка главних борбених дејстава, како би се, колико је то могуће, нормализовало функционисање на тим подручјима.¹⁰⁵⁷ Асанирани лешеве су морали бити закопавани како је прописано наређењима о асанацији бојишта и сходно објективним могућностима и ситуацији на терену и околним ратиштима, што је, у ствари, такође диктирало начин закопавања. Један редовни извјештај, 14.07.1995, од инжињеријске формације, која је била стационирана у Коњевић Пољу, извјештавајући о претходном дану и ноћи, те заробљеним на стадиону у Новој Касаби и погинулим припадницима 28. див. у борбама око путних комуникација на том подручју, тражи погонско гориво за машину за укопавање асанираних лешева са тог подручја, тј. са и око путне комуникације.¹⁰⁵⁸

Из горе наведених чињеница може се закључити да је дио асанираних припадника 28. дивизије, погинулих у борбама током пробоја, сахрањен

1054 РЦИРЗ, ICTY, 04312687, Pukovnik Lazar Aćamović, Naredjenje za asanciju bojišta svim podčinjenim jedinicama na nivou DK, Str. pov. broj: 18-146/95, 20.07.1995.

1055 РЦИРЗ, Окружни штаб ЦЗ Зворник, број: 03-325/95, 14.07.1995.

1056 РЦИРЗ, Окружни штаб ЦЗ Зворник, број: 03-137/955, 21.07.1995.

1057 РЦИРЗ, ICTY, 00442856, Idriz Suljić, Izjava, broj: 01-06 77/ 95, 30.11.1995. „Dok smo boravili u Pobudu gledali smo sa jednog brda kako četnici u Pervanima idu asfaltom, utovarivačem kupe leševe i toware ih u kamion Fap. Vozili su ih u pravcu sela Kravica, opština Bratunac“.

1058 РЦИРЗ, ICTY, 04392942, Major Mile Simanić, Izvještaj 5. inž. bataljona, 14.07.1995, 3.

у гробнице гдје су сахрањивани и заробљени, па накнадно погубљени, припадници ове формације.

Тијела припадника 28. див. који су погинули у пробоју, а која су била теже доступна или су била на могућим мински загађеним подручјима, вјероватно нису асанирана у љето 1995. већ након завршетка грађанског рата у БиХ од стране Комисије за тражење несталих ФБиХ уз присуство Комисије за тражење несталих из Републике Српске.

Овом кратком пресеку неких битнијих чињеница, везаних за догађаје у средњем Подрињу током Отаџбинско-одбрамбеног рата, потребно је додати још битних детаља, али и крупнијих елемената шире слике да би се створио комплетан приказ догађаја који сходно обиму овог рада нису могли бити обухваћени. Рецимо, питање мјеста сахрањивања припадника 28. див. који су погинули у пробоју у борбама на разне начине. Они су, наравно, сахрањени уз све почести и сав пијетет међународних дипломатских и других представника из региона и свијета, те бошњачких вјерских и политичких представника, као и њихове заједнице, као жртве монструозних злочина у Поточарима. Изражавајући потребно поштовање у Поточарима сахрањеним жртвама егзекуција истовремено остаје отворено питање присуства сахрањених припадника 28. див. погинулих у борби и веома болно питање њиховог евентуалног учешћа у ратним злочинима над српским становништвом у средњем Подрињу.

XIV

АГРЕСИЈА ХРВАТСКЕ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ 1995. ГОДИНЕ

Споразумом у Сплиту (22. јула 1995), који су потписали Фрањо Туђман и Алија Изетбеговић, хрватска страна покушала је да легализује агресију на Републику Српску. Према споразуму, хрватска и муслиманска страна су се договориле да подрже споразум из Вашингтона (март 1994), којим је успостављена Федерација Босне и Херцеговине, те су пружили подршку њеном конфедералном повезивању са Републиком Хрватском. Савезна Република Југославије и српски народ оптужени су као главни узрочници рата, а Срби у Републици Српској и Републици Српској Крајини позвани су да се мирно реинтегришу у Републику Хрватску и *Републику Босну и Херцеговину*. Другим ријечима од Срба се очекивало да одустану од својих националних интереса. Споразумом је договорена и сарадња између *Главног стожера Хрватске војске и Здруженог стожера АРБиХ и ХВО*.¹⁰⁵⁹

Док је Војска Републике Српске, заједно са Српском Војском Крајине (СВК), била заокупљена борбама на бихаћком ратишту, командант Зборног подручја (ЗП) Сплит, Анте Готовина, издао је наређење 25. јула за отпочињање операције *Љето 95* против снага ВРС на потезу Грахово–Гламоч–Купрес–Ливно. Операција *Љето 95* била је наставак ранијих операција *Скок 1* и *Скок 2*, те припремна операција за извођење *Олује*.¹⁰⁶⁰ Поред главног циља, освајања Грахова и Гламоча, те пресијецања комуникација између РС и РСК, операција је имала за циљ и да растерети 5. корпус тзв. Армије РБиХ, који се налазио у незавидној позицији. Команда 5. корпуса 26. јула послала је извјештај амбасади *Републике БиХ* у Загребу, у којем је тражила хитну помоћ и спајање са снагама ХВ. У истом извјештају наводи се да је у посљедњих неколико дана у интензивним борбама избачено из строја око 700 бораца.¹⁰⁶¹

ХВ је за потребе операције ангажовала 4. и 7. гардијску бригаду које су нападале на главном правцу и 9. и 114. бригаду које су дјеловале на помоћним правцима. Гламоч и Грахово браниле су јединице из 2. крајишког корпуса (9. граховска, 5. гламочка, 3. петровачка бригада), те

1059 Miroslav Tuđman, Ivan Bilić, *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991–1995*, Zagreb, 2005, 442–444.

1060 Davor Marijan, *Oluja*, Zagreb, 2007, 46–54.

1061 Исто, 308.

борбена група *Вијуга* из састава СВК.¹⁰⁶² Након артиљеријске припреме, која је почела у раним јутарњим сатима 25. јула, уследио је пјешадијски напад, подржан миговима 21 и хеликоптерима МИ-24, који су се посебно истакли првог дана операције када су дјеловали по тенковима ВРС.¹⁰⁶³ Према извјештају начелника ПЗО ХВ Ивана Бенета „Хеликоптери МИ-24 кориштени су једном и то 25. 07. за уништење 1–2 тенка сјеверно од села Пеуље који су били у обрани, заклоњени и маскирани у шумици. ЧЗВ је наводио хеликоптере доста добро са п/с, али пилот није могао уочити тенк. Испалено је 5 ракета од чега су 3 заказале. Након дјеловања и одласка хеликоптера, тенк се извукао са те позиције и напад 7. гбр се наставио“.¹⁰⁶⁴ Добро утврђене линије одбране ВРС, од великог броја ровова и минских поља, нису успјеле да зауставе напад далеко бројнијег непријатеља. У извјештају Команде Оперативне групе 1 за 26. јул стоји: „Усташе су у јутарњим часовима наставиле са артиљеријским и пешадијским нападима на зону одбране ОГ-1 и до 15.00 часова успели су овладати Голим Брдом и објектом Брдо К.1056. Око 14.30 часова усташки хеликоптер надлетио је Грахово. У току дана на Грахово је пало око 150 различитих врста пројектила“.¹⁰⁶⁵

Према извјештајима америчких обавјештајних агенција Главни штаб (ГШ) ВРС није схватио размјере операције Хрватске војске, као ни њене главне циљеве.¹⁰⁶⁶ У ГШ владало је увјерење да ће прва линија одбране зауставити хрватске нападе, као и то да је главни циљ операције одвлачење једног дијела снага ВРС са бихаћког ратишта. У таквим условима, снаге ХВ уз подршку ХВО заузеле су Грахово и Гламоч 28. јула 1995. године.¹⁰⁶⁷ Истог дана предсједник Републике Српске Радован Караџић прогласио је ратно стање. Циљ проглашења ратног стања био је да се омогући потпуно ангажовање људских и материјалних потенцијала у одбрани Републике Српске. У наредби предсједника стајало је и да ће се РС „придржавати одредаба међународног права и међународних конференција које регулишу понашање државе у ратном стању, настављајући напоре ка мирном решењу сукоба у бившој БиХ путем преговора који су у складу са достојанством српског народа, интегритетом и суверенитетом РС. У том смислу, Република ће и даље подржавати мировне иницијативе и изналажење праведног решења“.¹⁰⁶⁸ Сљедећег дана свим јединицама ВРС просљеђено је наређење:

1062 *Balkan Battlegrounds*, 163.

1063 7. *gardijska brigada Hrvatske vojske Puma*, Zagreb, 2013, 209.

1064 Извјешће о запажањима, закључцима и приједлозима vezanim за uporabu snaga HRZ i PZO u napadnim djelovanjima, 13. август 1995; Копија у посједу аутора.

1065 Davor Marijan, *н. д.*, 315.

1066 *Balkan crisis – Croats seize Bosansko Grahovo and Glamoc ahead of scheduel*, July 1995; Копија у посједу аутора.

1067 Tomislav Šulj, „Operacija Ljeto 95“, *Magazin za vojnu povijest* 53, Zagreb, 2015, 8–17.

1068 *Крајишки војник*, лист 1. КК 41–42, Бања Лука, 1995, 9.

„1. Мобилисати одмах све војно становништво сем минималног броја неопходног за функционисање потреба оружаних снага и становништва у ратном стању.

2. Прекида се рад факултета и високошколских установа, а студенте одмах упутити у матичне ратне јединице.

3. Обуставити сва одсуства припадника оружаних снага, а путовања свести на минимум у складу са неопходним потребама и законом“.¹⁰⁶⁹

У наређењу које је генерал Младић упутио припадницима ВРС, између осталог, стоји и да је потребно „спречити ширење гласина, дезинформација, страха и предузимање других радњи којима се ствара неред и забуна међу становништвом и припадницима ВРС, а којима се наноси штета борбеној готовости и слаби борбени морал јединица и становништва“.¹⁰⁷⁰

У мотелу *Балкана* (Мркоњић Град) 31. јула састали су се генерал Младић и британски генерал Руперт Смит, преко којег је Младић апеловао на Савјет безбједности и међународну заједницу да зауставе нападе на Републику Српску. Такође је изразио забринутост да странци руководе артиљеријским нападима хрватских снага који су били много прецизнији него што се то „очекивало од Хрвата“. Напоменуо је да су дјеловали хрватски авиони и поред забране лета.¹⁰⁷¹ Истог дана генерал Милан Гверо наредио је да се 2. крајишки корпус што прије стабилизује и употреби за ослобађање изгубљених територија, те да се од њега очекује највећи допринос, јер је успјешно протекле четири године бранио наведено подручје. Након сједнице Врховног савјета одбране РС и РСК, одржане у Дрвару, 1. августа, предсједник Републике Српске Радован Караџић изјавио је да се у Босни и Херцеговини више не води грађански рат него да је започела хрватска агресија са циљем стварања „велике Хрватске“. Позвао је међународну заједницу да санкционише Хрватску, а СР Југославију да помогне угрожени народ.¹⁰⁷² Упоредо са хрватском агресијом Представнички дом Конгреса САД-а изгласао је резолуцију о укидању ембарга на испоруку оружја муслиманима, чиме је додатно распирио ратне сукобе у БиХ.¹⁰⁷³

Крај јула и почетак августа обиљежиле су припреме ВРС за стабилизацију фронта, као и збрињавање великог броја избјеглих лица. Према процјенама ГШ око 20.000 избјеглица са простора Грахова и Гламоча нашло се незбринуто у околини Дрвара, Петровца и Бање Луке.¹⁰⁷⁴ Никола

1069 ГШ ВРС, Строго повјерљиво бр. 03/4–1799, 29. јул 1995; Копија у посједу аутора.

1070 ГШ ВРС, Строго повјерљиво бр. 03/4–1826, 30. јул 1995; Копија у посједу аутора.

1071 *Sastanak između generala Smića i generala Mladića*, 31. јул 1995; Копија у посједу аутора.

1072 *Хронологија 1989-1995*, 415-416.

1073 Исто.

1074 ГШ ВРС, Строго повјерљиво бр. 07/21–353, 31. јул 1995; Копија у посједу аутора.

Кољевић забиљежио је да је ситуација са избјеглицама толико тешка да морају да се траже друга рјешења и да људи „једноставно више не могу да борава у прихватним центрима, спортским халама, а у Петровцу и под шаторима“.¹⁰⁷⁵

Сукоби између цивилног и војног руководства који су неколико мјесеци, посебно крајем јула и почетком августа, потресали јавност стављени су у други план, а генерал Ратко Младић, уз велико одобравање јавности и бораца, изнова је постављен на чело ВРС.¹⁰⁷⁶ Као одговор на хрватску агресију Младић је 3. августа издао директиву, према којој је ВРС у садејству са СВК, требала да ослободи окупирану територију.¹⁰⁷⁷ Сљедећег дана ХВ је покренула операцију *Олуја*, која је осујетила планове ГШ ВРС.

У пет часова ујутро, 4. августа, ХВ је започела интензивну артиљеријску припрему по циљевима на територији РСК, а затим су услједили пјешадијски напади на цијелој линији фронта. Неселективно гранатирање имало је за циљ да изазове панику међу цивилним становништвом, те да га наведе на повлачење у дубину територије или у избјеглиштво. Истог дана предсједник РСК Милан Мартић упутио је апел Савезној Републици Југославији да заштити територију и становништво. Како помоћ није стигла, суочена са бројно и технички надмоћнијим противником, који је имао логистичку, а у неким тренуцима и конкретну помоћ НАТО-а (два НАТО авиона дејствовала су по радарима) СВК је била поражена и натјерана на повлачење. Српско цивилно становништво, које је остало на окупираној територији (углавном старије животне доби), мучено је и на суров начин убијано, а српска села су спаљена да би се онемогућио евентуални повратак.¹⁰⁷⁸

Амерички обавјештајци анализирали су и неучешће ВРС у одбрани РСК, а као главни разлог навели су развученост на осталим дијеловима фронта и дејства тзв. Армије РБиХ, која је везала главнину снага ВРС.¹⁰⁷⁹ Према истраживањима Документационо-информационог центра *Veritas* у операцији која је трајала пет дана погинуо је 641 војник РСК, а убијено је и 1.078 цивила српске националности.¹⁰⁸⁰ Уништењем РСК и протјеривањем њених грађана, Хрватска је ријешила „српско питање“ у потпуности према програму Фрање Туђмана изложеном на *брионском састанку*, гдје је истакао да Србе треба тако ударити да „практично нестану“.¹⁰⁸¹ Амерички дипломата Ричард Холбрук, и поред тога што је био

1075 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 230.

1076 *Крајишки војник*, лист 1. КК 41–42, Бања Лука, 1995, 15–21.

1077 GŠ VRS, Stogo povjerljivo br. 02/2–187, 3. август 1995; Копија у посједу аутора.

1078 *Oluja u Haagu* <http://snv.hr/oluja-u-haagu/oluja-hr.html> (15.03.2016).

1079 *Balkan Battlegrounds*, 374–377.

1080 Подаци преузети са сајта Документационо-информационог центра *Veritas* <http://www.veritas.org.rs/> (10. јануар 2016).

1081 Подаци преузети са сајта НСПМ <http://www.nspm.rs/dokumenti/tudjmanovi-brionski-transkripti-udariti-srbe-da-nestanu.html> (11. јануар 2016).

наклоњен хрватском врху, опоменуо је Туђмана због „бруталног понашања према Србима“, те изјавио да се стање на терену може „сагледати као блажи облик етничког чишћења“.¹⁰⁸² Поразом РСК и њеним нестанком са геополитичке сцене, драстично је промијењен однос снага у рату који се водио.

Након пада Републике Српске Крајине ВРС је добила око 250 километара новог фронта, што је значајно оптеретило њене већ изморене јединице.¹⁰⁸³ Додатни проблем створиле су огромне колоне избјеглих лица (њих 220.000), које су смањиле маневарске способности ВРС. Највећи дио избјеглица запутио се био према СР Југославији, а до 18. августа границу је прешло око 160.000 људи. Поред неповољних извјештаја са ратишта, ВРС је тежила да ослободи окупирана подручја. Генерал Манојло Миловановић 13. августа издао је наређење за покретање операције у правцу ослобађања Гламоча и Грахова. Дан раније припадници ВРС (2. дринска и 65. зтп) нанијели су значајне губитке 141. бригади ХВ, те су дошли пред само Грахово.¹⁰⁸⁴ Током ноћи 13/14. на граховско ратиште ХВ је пребацила додатне јединице, које су повратиле изгубљене положаје и стабилизовале фронт.¹⁰⁸⁵ Према извјештају ГШ ВРС, упркос жестоком отпору, ХВ је до 16. августа мјестимично пробила српске линије одбране, те је усмјерила своје нападе према Дрвару.¹⁰⁸⁶

За операцију *Олуја*, као и касније операције усмјерене против Републике Српске, хрватско руководство имало је подршку америчке администрације, која се 1995. активно укључила у сукобе на простору Босне и Херцеговине. На иницијативу америчког дипломате Ричарда Холбрука, НАТО снаге су 30. августа започеле операцију *Намјерна сила*. Холбрук је у мемоарима записао да је подржао покретање зрачне кампање на РС, која је требала да буде „не минорно осветничко боцкање“, него „ако је могуће подржана зрачна кампања“. Током лобирања Холбрук је навео да су Срби „биједно обучени насилници и злочинци“ који „не би храбро стали на супрот зрачним ударима НАТО-а“.¹⁰⁸⁷ Повод за зрачне ударе био је масакр на сарајевској пијаци *Маркале*, за који је оптужена српска страна, иако нису постојали конкретни докази о њеној умијешаности.

Зрачни удари почели су 30. августа, око два сата после поноћи, а артиљеријску подршку зрачним снагама НАТО-а пружао је међународни корпус *Снаге за брза дејства*, који се налазио на Игману.¹⁰⁸⁸ У писму које је предсједник РС упутио генералном секретару УН-а Јасушију Акашију поводом НАТО интервенције, између осталог, пише: „Желио бих да савр-

1082 Richard Holbrook, *Završiti rat*, Sarajevo, 1998, 165.

1083 *Српска војска*, бр. 32–33, 1995, 9.

1084 GŠV VRS, *Strogo povjerljivo* br. 02/2-224; Копија у посједу аутора.

1085 7. *gardijska brigada Hrvatske vojske Puma*, 239.

1086 *Хронологија 1989-1995*, 427.

1087 Richard Holbrook, *Završiti rat*, 96.

1088 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 288–289.

шено добро разумијете да ми не можемо прихватити то што се НАТО умијешао у грађански рат, тако што је стао на страну наших непријатеља. Сада је јасно да ваздушни удари НАТО-а немају никакве везе са гранатирањем Сарајева у понедјељак, за које Срби у сваком случају нису одговорни. У ствари, нико ни не крије чињеницу да тренутни ваздушни јуриши против нас имају за циљ слабљење наше војне моћи у циљу нашег смекшавања прије наставка преговора“.¹⁰⁸⁹

Циљ НАТО операције био је уништење комуникационог система РС, опреме за командовање, система противваздушне одбране, логистичке инфраструктуре чиме би се умањила борбена и маневарска способност ВРС, а пружила значајна предност хрватско-муслиманској коалицији пред одлучујућу офанзиву. Напади су извођени са аеродорома у Италији, али и са носача авиона у Јадранском мору. Поред најсавременије технологије, ласерски навођених бомби, НАТО је користио и тома-хавк ракете, што је била прва примјена ових ракета у брдско-планинским условима.¹⁰⁹⁰ Првог дана бомбардовања ВРС је успјела да обори француски мираж 2000К-2 и да зароби два пилота, која су ослобођена после потписивања Дејтонског споразума. До 9. септембра напади су углавном били концентрисани на подручје у и око Сарајева, а од тада су проширени на Бању Луку и Босанску Крајину.¹⁰⁹¹ У селу Горња Радња (Теслић) НАТО авиони су 10. септембра бомбардовали породичну кућу Горановића, када су погинули цивили (Алекса и Здравко Горановић). Велика разарања оставила су утисак и на Николу Кољевића који је 11. септембра записао: „Разрушена су водоводна постројења, електричне инсталације, путеви. Телефонске везе са Бањалуком су у прекиду“.¹⁰⁹² После готово двије седмице бомбардовања НАТО је, 13. септембра, што због лоших временских услова, што због испуњења циљева и обећања генерала Младића да ће повући артиљерију из околине Сарајева, обуставио операцију. Према подацима Главног штаба ВРС током НАТО бомбардовања погинуло је 37 војника, док су 73 рањена, те пет цивила, а исто толико је и рањено.¹⁰⁹³

Упоредо са НАТО ударима била су појачана дејства муслиманско-хрватске коалиције на свим фронтовима према РС.¹⁰⁹⁴ Према наређењу генерала Анте Готовине 8. септембра хрватске снаге започеле су операцију *Маестрал* са циљем потискивања ВРС према Шипову и Јајцу, те даље према Дрвару и Оштрељу, гдје је било пројектовано спајање са 5.

1089 *Хронологија 1989-1995*, 434.

1090 *Нова крила (досије), НАТО летови у злочин*, новембар 1995, 2.

1091 Tim Ripley, *Air war Bosnia*, Shrewsbury, 1996, 92.

1092 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 307.

1093 GŠ VRS, *Strogo povjerljivo* br. 03/4-3253, 26. децембар 1995; Копија документа у посједу аутора.

1094 *Хронологија догађаја 1990-1995*, 262.

корпусом тзв. Армије РБиХ.¹⁰⁹⁵ Првог дана линија одбране ВРС пробијена је на више мјеста, а хрватске снаге напредовале су неколико километара у дубину територије. Снажан отпор који је пружио 2. крајишки корпус, подржан неким јединицама 1. крајишког и Дринског корпуса, био је недовољан да се зауставе далеко бројније хрватско-муслиманске снаге, које су имале логистичку подршку НАТО-а. Крајњи резултат био је поражавајући за ВРС, која је изгубила око 2.500 квадратних километара територије, а међу њима и општине Дрвар, Јајце, Петровац и Шипово. У истом периоду 5. корпус тзв. Армије РБиХ изводио је синхронизоване нападе према Петровцу, у којем је дошло и до обрачуна између хрватских и муслиманских снага, када су погинула четири војника ХВ. Након уласка у Петровац, 14. септембра, 5. корпус је наставио напредовање према Кључу и Босанској Крупи, које је освојио 16. односно 17. септембра.¹⁰⁹⁶ У Бањој Луци је 15. септембра одржан састанак Врховне команде на којем је разматрано како зауставити непријатељску офанзиву. Генерал Миловановић је истакао да је потребно јединицама обезбиједити хитне испоруке горива, а Никола Кољевић је примијетио да се 2. крајишки корпус и „даље држи“, међутим без горива и муниције питање је „до када“.¹⁰⁹⁷

Тешка ситуација у којој су се нашле јединице ВРС, неорганизованост и паника која је владала почетком септембра, најбоље се осликава у извјештају Команде 1. батаљона 1. дринске бригаде. У извјештају су наведени разлози због којих је дошло до напуштање фронта, што је условило даљим пробојем ХВ према Дрвару. Између осталог, наводи се да борци нису имали прилику, ни могућност, да узврате непријатељу, те да су даноноћно били гађани хрватском артиљеријом. Командант батаљона је на то закључио да „борци батаљона нису требали носити лично наоружање ни муницију, јер им то није било потребно, а уместо тога требали су сви да понесу крампове и лопате ради укопавања и заштите од артиљерије, јер батаљон са расположивим средствима и сопственом подршком није могао да дејствује по усташама“. Примјећено је да је артиљерија ВРС и када је дејствовала према непријатељу, била знатно инфериорнија, између осталог и зато што је посједовала мале количине муниције. Након 45 дана проведених на положају војници су тражили да према распореду буду упућени кућама, а да на њихове линије буде распоређена нова јединица. Како се то није десило мање јединице су самоиницијативно на цијелом фронту почеле да напуштају линију. Након повлачења Бањалучког мјешовитог батаљона, што је условило повлачење Милићког и Братуначког, 10. септембра у раним јутарњим часовима повукао се и 1. батаљон.¹⁰⁹⁸

1095 4. *gardijska brigada Hrvatske vojske Pauci*, Zagreb, 2013, 364.

1096 *Balkan Battlegrounds*, 380–383.

1097 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 313.

1098 Команда 1. лпр/1. Дринске бригаде, Стр. пов. бр. 01–48, 15. септембар 1995. Копија у посједу аутора.

У Бању Луку је крајем септембра стигло 70.000 нових избјеглица што је додатно закомпликовало ионако тешку ситуацију, и довело град на праг хуманитарне катастрофе. Ратно Предсједништво (РП) Бање Луке донијело је наредбу о војном и радном ангажовању грађана, а предсједник РП Предраг Радић изјавио је да је „Бања Лука сада бедем гдје се брани РС“.¹⁰⁹⁹

Након успјешно проведене операције *Маестрал* хрватски војни врх, уз подршку америчке администрације, донио је одлуку да изврши форсирање ријека Уне и Саве и заузме градове Нови Град, Костајницу и Козарску Дубицу, те тиме угрози Приједор и Бању Луку. Непосредно пред почетак операције *Уна 95* у Загребу је боравио амерички дипломата Ричард Холбрук, који је бодрио Хрвате да наставе операције против Републике Српске. У мемоарима је записао: „Убјеђивао сам Туђмана да узме Сански Мост, Приједор и Босански Нови све важне градове који су постали свјетски познати симболи етничког чишћења. Ако буду заузети прије него што отворимо преговоре о територији остаће под контролом Федерације, иначе би било тешко поново их добити у преговорима“.¹¹⁰⁰ На основу погрешних обавјештајних података хрватски војни врх је вјероватно да су поменути градови пусти, те да су се јединице ВРС повукле према Приједору. Непосредно пред почетак операције НАТО је уништио предајник на Козари (13. септембра), чиме је знатно умањио маневарске способности ВРС, која се од тада ослањала на курирску везу.

ХВ је за потребе операције ангажовала 1. и 2. гардијску бригаду, те 57. и 17. домобранску пуковнију. Пети корпус тзв. Армије РБиХ ангажовао је 505, 511. и 517. брдску бригаду са циљем да садејствује са ХВ на правцима Босанска Крупа – Сански Мост – Приједор и Сански Мост – Бронзани Мајдан – Бања Лука. Након пада РСК Главни штаб ВРС формирао је Оперативну групу 10 (ОГ–10) са циљем одбране градова на Уни и Сави до Градишке. Команда ОГ–10 била је у Приједору, а у њен састав улазиле су: 1. пбр Нови Град, 1. лпбр Прњавор, БГ *Баљ*, 11. дубичка бригада и 1. лпбр из Градишке.

Након артиљеријске припреме, која је била једнаког интензитета и по дубини и по ширини, припадници ХВ (1. и 2. гардијске бригаде) у јутарњим часовима, 18. септембра, извршили су форсирање ријеке Уне. Борбена група *Баљ* је у Костајници осујетила диверзанте на оштећеном мосту, а у Козарској Дубици и Новом Граду припадници ХВ успјели су да формирају мостобране. Након почетног изненађења ВРС се консолидовала и ступила у борбу са јединицама у мостобранима. Велики проблем представљала је артиљерија ХВ која је неселективно гађала циљеве, те изазивала велика разарања и цивилне жртве. ВРС је до касних вечерњих часова успјела да блокира јединице у мостобранима, а сљедећег дана и

1099 *Хронологија 1989-1995*, 441.

1100 Richard Holbrook, *Završiti rat*, 165.

да их потисне на лијеву обалу ријеке. На подручју села Доња Градина, стратишту логора Јасеновац, припадници ХВ 19. септембра покушали су да направе мостобран. Правовременом реакцијом 11. дубичке бригаде, у којој је уништена амфибија, овај покушај био је осуђен на пропаст. Оперативна група 10 у јутарњим часовима 20. септембра добила је извјештај од јединица на терену да на десној обали Уне и Саве нема припадника ХВ и да су јединице ВРС запосјеле претходне зоне одговорности и рејоне одбране, чиме је операција *Уна 95* формално завршена.¹¹⁰¹

Значајну улогу, која није у потпуности расвијетљена, имали су ваздухопловци РС, који су 18. и 19. септембра и поред забране лета полетјели са аеродорома Маховљани, те дејствовали по артиљерији ХВ и мостобранима у Новом Граду и Козарској Дубици. Према писању Д. Ивића и Д. Боројевића након што је један извиђачки авион *ИЈ-21 Јастреб* био оборен изнад Новог Града, с тим што су пилот и снимљени подаци преживјели пад, са аеродрома у Маховљанима полетио је одређени број авиона који су дејствовали по припадницима ХВ. Према њиховим тврдњама, авиони су нанијели знатне губитке хрватским снагама.¹¹⁰²

Охрабрена успјешном одбраном на Уни и Сави, ВРС је крајем септембра покренула контраофанзиву на цијелом западнокрајишком ратишту. Војском је директно командовао генерал Ратко Младић који је, и поред бројчане надмоћи непријатеља, довео ВРС пред сам Кључ. Како је било питање дана када ће ВРС ослободити Кључ, муслиманско руководство је затражило помоћ ХВ и ХВО, што је Загреб објеручке прихватио.¹¹⁰³ Непосредно пред почетак хрватске офанзиве, 5. октобра, потписан је *Споразум о обустави ватре у Босни и Херцеговини*. Према споразуму зараћене стране су се договориле да обуставе све војне активности најкасније до 10. октобра у минут после поноћи. Обустава ватре требала је да траје најмање 60 дана или до завршетка мировне конференције. Између осталог, писало је: „да на дан ступања споразума на снагу све стране ће одмах обезбиједити да сви војни команданти издају и обезбиједе извршење јасних наређења која искључују:

- све офанзивне операције,
- патроле и извиђачке активности испред својих положаја,
- сваку паљбу из офанзивног оружја, укључујући и снајперску ватру,
- постављање додатних мина и подизање додатних баријера или препрека“.¹¹⁰⁴

1101 *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, посљедице у општинама Нови Град, Костајница и Козарска Дубица септембра 1995*, Бања Лука, 2008, 11–30; Марко Јанковић, „Општина Козарска Дубица у ратним сукобима 1995“, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, бр. 5, Бања Лука, 2013, 385–396.

1102 Данко Боројевић, Драги Ивић, „Рисови са Врбаса“; (чланак објављен у електронском часопису *Видовдан* 30. новембра 2011).

1103 *Balkan Battlegrounds*, 390.

1104 Споразум о обустави ватре у Босни и Херцеговини, 5. октобар 1995. Копија у

Иако је било договорено примирје, и поред притиска међународне заједнице, ХВ је 8. октобра започела извођење операције *Јужни потез*, која је имала за циљ заузимање Мркоњић Града и јужних падина Мањаче са којих би ХВ била у могућности да врши артиљеријске ударе по Бањој Луци, а касније и покретање операције за заузимање града. Подршку за напредовање и напад на Бању Луку хрватски врх добио је од америчке администрације, о чему свједочи и изјава Анте Котромановића у *Вечерњем листу* да је након „разговора на енглеском језику“ министар Гојко Шушак рекао „имамо допуштење САД-а да планирамо и нападнемо положаје српске војске и на тај начин ставимо под контролу Бању Луку“.¹¹⁰⁵ Ричард Холбрук у мемоарима је записао да је Туђман предлагао размјену територије у којој би Бања Лука припала Хрватској, те да је та идеја „за тренутак обасјала његово срце“.¹¹⁰⁶ Савјетник предсједника Хрватске изјавио је 18. септембра да је интерес Хрватске да Бања Лука припадне Федерацији БиХ.¹¹⁰⁷

За извођење операције ХВ је ангажовала знатне снаге (4. и 7. гардијска, 111. и 141. бригаду, те 7. и 126. домобранску пуковнију), а у операцији су учествовале и снаге ХВО. Мркоњић Град и околину бранила је Оперативна група 2 (11. мркоњићка, 7. моторизована, 5. гламочка, 2. крајишка, 3. петровачка, те дијелови 1. челиначке), као и 30. пјешадијска дивизија. Операција је била добро планирана и координисана најсавременијом технологијом, а за извиђање припадници ХВ користили су беспилотне летјелице.

У раним јутарњим часовима 8. октобра ХВ, ХВО и тзв. Армија РБиХ започели су координисане нападе на цијелом западнокрајишком ратишту. Након снажне артиљеријске припреме линије одбране ВРС биле су изложене вишеструким пјешадијско-тенковским нападима, који су се наставили 9. и 10. октобра. Артиљеријских дејстава није био поштеђен ни Дом здравља у Мркоњић Граду на који је ХВ испалила 22 гранате, а четири су погодиле саму зграду, те притом убиле шест медицинских радника.¹¹⁰⁸

У дневном извјештају Команде 30. пјешадијске дивизије за 10. октобар стоји да је на Мркоњић Град пало око 3.000 граната, те да су непријатељске снаге пробиле линију одбране у правцу Подрашнице, гдје су јединице из Источно-босанског корпуса напустиле линије и довеле у незавидну ситуацију остале припаднике ВРС, као и саму одбрану Мркоњић Града. Касније у току дана Команда је извјестила о паду града у руке ХВ, као и то да се јединице ВРС извлаче на резервне положаје. Након заузи-

посједу аутора.

1105 *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, Окупација општине Мркоњић Град*, 15.

1106 Richard Holbrook, н. д, 167.

1107 *Хронологија 1989-1995*, 442.

1108 *Српска војска*, број 39, 1995, 4.

мања Хидроелектране *Бочац*, 11. октобра, јединице ХВ и ХВО прешле су у одбрану.¹¹⁰⁹

Упоредо са нападима ХВ на Мркоњић Град 5. корпус тзв. Армије РБиХ изводио је операције према Санском Мосту, гдје дијелови 11. дубичке и 43. приједорске нису успјели да зауставе пад града. Тек доласком комплетне 43. приједорске бригаде линија фронта је стабилизована на ободу Санског Моста. Поред договореног примирја, борбене операције настављене су до 20. октобра, када су зарађене стране започеле мировни процес, чији резултат је био Дејтонски мировни споразум потписан 21. новембра 1995. године.

Напредовање хрватско-муслиманске коалиције пратили су ратни злочини над српским цивилним становништвом, а поштеђена нису била ни дјеца, као ни стари и немоћни. Приватна имовина жртава опљачкана је и систематски разорена, са циљем да се онемогући и отежа повратак. Црквени и културно-историјски споменици су порушени. На територији Бихаћко-петровачке епархије срушено је 26 храмова, а оштећено 68.¹¹¹⁰

Колону избјеглих лица која се кретала преко Петровачког поља 7. августа напали су хрватски авиони, те убили девет цивила, међу којима је било четворо дјеце млађе од 14 година. Хрватски авиони бомбардовали су и колону избјеглица код села Сводна (Нови Град) када су убили три цивила. Након окупације Грахова и Гламоча, ХВ је извршила злочин над становништвом које није било избјегло. У селу Камен у општини Гламоч 1996. извршена је ексхумација масовне гробнице у којој је нађено 108 тијела цивила и војника РС, док је на територији општине Грахово нађено неколико мањих гробница са убијеним цивилима. Јединице 5. корпуса тзв. Армије РБиХ након окупације Санског Моста извршиле су масакр над цивилним становништвом, а 1998. извршена је ексхумација на локалитету *Греда*, гдје су пронађена 72 тијела, углавном старих и немоћних лица. Велики број цивила убијен је након окупације Петровца, за шта је директно била одговорна 502. бригада.¹¹¹¹ Масовна гробница са убијеним цивилима протезала се магистралним путем Петровац – Бихаћ, а ишла је у ширину 200 м са лијеве и десне стране пута.¹¹¹² Вјероватно су се у овим гробницама налазила лица која су затечена на овом мјесту приликом повлачења из града. Током операције *Уна 95* у Козарској Дубици и Новом Граду припадници ХВ убили су 54 цивила, а више десетина ранили. У Мркоњић Граду је након окупације хрватских трупа, која је трајала 117 дана, пронађена масовна гробница са посмртним остацима

1109 *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, Окупација општине Мркоњић Град*, 25–34.

1110 *Епархија Бихаћко-петровачка, Први шематизам 2010*, Босански Петровац, 2011.

1111 Изјава Нурфада Делалића узета 28. септембра 1995. Копија у посједу аутора.

1112 Миливоје Иванишевић, *Поља несреће*, 270–273.

181 лица српске националности међу којима је био велики број жена.¹¹¹³

Масовни злочини хрватско-муслиманске коалиције извршени над српским цивилима говоре о карактеру рата на простору бивше југословенске републике Босне и Херцеговине, док посебну димензију представља начин егзекуције цивила од стране регуларних трупа ХВ и тзв. Армије РБиХ. У селу Сурјан (Мркоњић Град) припадници ХВ су у кући Пантелије Грмаша спалили живе, осам цивила.¹¹¹⁴ Новинар америчког *Њујорк тајмса* Мајк Оконор боравио је у Козарској Дубици 20. септембра, дан након слома операције *Уна 95* и повлачења припадника ХВ. Сљедећег дана у поменутих новинама изашао је чланак под насловом *За Србе сјећање на хорор из 1943.* у којем је описано страдање цивила, а поједина тијела била су без очију.¹¹¹⁵ У Видовом Селу (Дрвар) хладним оружјем убијена је породица Кнежевић, а поједина тијела пронађена су обезглављена.¹¹¹⁶

Важно је напоменути да нико није одговарао за наведене злочине и да ниједан од ових злочина није процесуиран.

1113 Подаци о страдалима и ексхумацијама масовних гробница - РЦИРЗ.

1114 *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, Окупација општине Мркоњић Град*, 155–162.

1115 Mike O'Connor, „For Serbs, A Flashback To '43 Horror“, *The New York Times*, September 21st 1995.

1116 Миливоје Иванишевић, *Поља несреће*, 289.

XV

МЕЋУНАРОДНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Од самог почетка сукоба у Босни и Херцеговини Европска заједница је покушавала да пронађе модел који би био прихватљив за сва три супротстављена национална државна концепта. Арбитража државног питања у оквиру поменуте државе била је једна од двије основне фазе међународног залагања у том периоду.

Што се тиче статуса Босне и Херцеговине у вријеме разбуктавања југословенске кризе о њему су, прије било каквих међународних конференција, разговарали предсједници Хрватске и Србије Фрањо Туђман и Слободан Милошевић. Ти разговори познати као *договори о подјели* Босне и Херцеговине су заиста вођени током прве половине 1991. године и о томе свједочи документ који се налази у судској архиви Међународног кривичног суда за бившу Југославију у Хагу.¹¹¹⁷ Састанак између поменутих предсједника оджан је 25. марта 1991. године у Карађорђеву. То је био први сусрет Милошевића и Туђмана на којем се говорило о судбини Југославије. Да ли је управо на том састанку договорена подјела БиХ, и ако јесте у којој форми, не можемо ни данас са сигурношћу тврдити. Овај састанак је иницирала хрватска страна, а посредници су били Стјепан Месић и Борисав Јовић. Може се рећи да је јавност била изненађена овим састанком, а многи су правили паралелу са споразумом Цветковић-Мачек из 1939. године. Као што је наведено, нема јасних доказа да су предсједници говорили о подјели Босне и Херцеговине између Хрватске и Србије, међутим ако узмемо за релевантну накнадну изјаву Милана Бабића истражитељима у Хагу марта 1991. могло би се наслутити да јесу. Наиме, он је изјавио да му је након поменутог састанка било и те како пољуљано повјерење у Милошевића који му је наводно показао границе нове Србије на карти, чија је западна граница ишла управо кроз Босну и Херцеговину. Даље је навео да је био запрепаштен, јер му је до тада предсједник Србије говорио да ће заштити Србе у БиХ.¹¹¹⁸ Међутим, ко је у том тренутку био у праву можемо само нагађати.

1117 *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992*, 26.

1118 Исто, 26-29.

Туђман и Милошевић су се поново састали у Тиквешу 15. априла исте године. Свакако да је нови састанак покренуо нагађања зашто је до њега дошло и шта су се то предсједници договорили на првом састанку у Карађорђеву. Говорило се о томе да су на првом састанку постигли договоре на бази узајамних уступака. Милошевићев уступак Туђману био је тај да Југославија не мора постојати, док је Туђман попустио пред Милошевићевој замисли да сви Срби морају живјети у истој држави. Било је саопштења и о томе да је Милошевић раније понудио предсједнику Предсједништва БиХ Алији Изетбеговићу да Босна и Херцеговина остане у Југосавији без озбира на отцјепљења других република. У таквим околностима муслимани у Југославији би били други народ по бројности, те би имали велики политички утицај.¹¹¹⁹ Изетбеговић је ову одлуку одмах одбацио, па се може рећи да је логично да је Милошевић са Туђманом на састанцима преговарао о подјели Босне и Херцеговине, како би заштитио српско становништво у тим областима.

Након тога је у Београд 29. маја 1991. године допутовала висока мисија европске *дванаесторице* са намјером да помогну у рјешавању југословенске кризе. Поменути делегацију су предводили предједавајући Европске заједнице Жак Сантер и предсједник Извршне комисије Жак Делор. Они су разговарали са федералним и републичким званичницима, а њихову посјету искористили су предсједник Предсједништва Босне и Херцеговине Алија Изетбеговић и предсједник Македоније Киро Глигоров да им предају текст свог приједлога о преуређењу Југославије. Тај приједлог је познат као *Платформа о будућој југословенској заједници* и по принципу 2+2+2 предвиђао је асиметричну федерцију. У његовој основи је представљен став да суверене републике Југославије створе државну заједницу која би добила међународни и правни субјективитет. Овакав покушај компромиса је свакако звучао примамљиво, али је јасно било да је немогућ, јер се радило о спајању неспојивих елемената ако се има у виду политичка ситуација која је владала на том подручју. Овај приједлог је био предмет разговора на *шестом самиту шесторице* који се одржао 6. јуна 1991. године у Стојчевцу код Сарајева. Иако су се трудили да пронађу рјешење на мирољубив и демократски начин ови разговори су били завршени без било каквог конкретног договора о чему свједочи да је уобичајена конференција за штампу изостала. Медијима се једино обратио Изетбеговић саопштавајући фразе које су биле уобичајене у тим приликама. Једини договор који су постигли тог дана био је тројни састанак на коме су требали присуствовати Туђман, Изетбеговић и Милошевић.¹¹²⁰ Овај састанак је јасно показао да није постојала још увијек спремност да се уз међународно посредовање пронађе рјешење које би било прихватљиво за сваку страну.

1119 Исто, 30.

1120 Исто, 31-32.

Најзад, састанак између Туђмана, Изетбеговића и Милошевића догодио се у Сплиту 12. јуна 1991. године. Српско руководство, укључујући и представнике из Босне и Херцеговине, дан раније је одлучило да се треба строго држати њихових ранијих ставова који су укључивали очување Југославије, у чијим оквирима би била и Босна и Херцеговина. Јасно је да они нису тежили ка било каквој подјели, нити стварању *Велике Србије*, већ су се борили да се српски народ не гура силом из Југославије. Сходно томе Милошевић је у Сплиту одбио разговор са Изетбеговићем који му је понуђен о кантонизацији Босне и Херцеговине.¹¹²¹ Од самог почетка је било евидентно да се ни на овом састанку није могло доћи до заједничких рјешења, јер су се сви чланови залагали за своје ставове и интересе, са нагласком да поступци Изетбеговића нису били најјаснији.

Прва међу тим конференцијама везаним за спорна питања у оквиру некадашње заједничке југословенске државе била је *Међународна конференција за Југославију*. ЕЗ је од самог почетка истицала да југословенску кризу посматра као један од европских проблема, стога се, тражећи најбоље рјешење, дошло до ове конференције. Свакако да су они и раније покушавали дјеловати, међутим свјесни су били да су њихови напори узалудни, јер је у потпуности била извјесна ратна клима у оним дијеловима СР Босне и Херцеговине који се граниче са Хрватском. О томе најбоље свједочи изјава председавајућег Министарског савјета ЕЗ и холандског министра иностраних послова Ханса Ван Ден Брука од 4. августа 1991. када је на конференцији за штампу у Палати федерације констатовао да њихова мисија у Југославији и поред свих напора није успјела.¹¹²² То није значило да су њихови покушаји престали, јер је убрзо након тога Кризни комитет Конференције о европској безбиједности и сарадњи (КЕБС) у Прагу усвојио резолуцију којом је предвиђено да се пошаље до 500 нових посматрача у Југославију. Поред тога, чланови *Комитета - стотину дипломата* из 35 земаља КЕБС-а требали су да се изјасне о документу везаном за политичке преговоре који би се тицали рјешења политичке будућности Југославије.¹¹²³

Како се ситуација наредних мјесец дана није смиривала, већ је на против постајала још затегнутија, ЕЗ је одлучила да мора реаговати. На тај начин је дошло до конференције у Хагу 3. септембра 1991. године на којој је усвојена нова *Декларација ЕЗ о Југославији*.¹¹²⁴ Том приликом су утврђена три основна принципа за мирно разрјешавање кризе, која су подразумијевала: да нема једностране измјене граница уз употребу силе, заштиту људских права свих у Југославији и пуно поштовање свих

1121 Исто, 33.

1122 *Хронологија 1990-1995*, 41.

1123 *Хронологија 1990-1995*, 42.

1124 Radomir Nešković, *Nedovršena država. Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2013, 154.

легитимних интереса и тежњи.¹¹²⁵ Управо на тај начин ЕЗ је установила *Конференцију за Југославију* како би се постојећи проблеми ријешили у складу са европским правом и принципима.

Сљедеће засједање Конференције одржано је 7. септембра 1991. године и на њему су учествовали сви чланови Предсједништва СФРЈ и шесторица предсједника југословенских република, као и савезни секретар за иностране послове.¹¹²⁶ На овој сједници је дата прилика представницима југословенских република да изнесу своје ставове о кризи која је владала на том подручју. Јасно је да су предсједници Словеније и Хрватске, Милан Кучан и Фрањо Туђман, ставили до знања да ће чврсто бранити став о државној самосталности њихових република. Са друге стране, предсједник Србије Слободан Милошевић тврдио је да осамостаљивање поменутих република представља политичко отцјепљење и да право самоопредјељења припада искључиво народима, а не републикама. Конференцији је присуствовао и предсједник Предсједништва Босне и Херцеговине Алија Изетбеговић, који је тада заступао став да је Југославија могућа као државна заједница република у форми конфедерације.¹¹²⁷ Имајући ове ставове у виду јасно је да је овај састанак протекао у противрјечностима, као и то да је постојала могућност да једна од страна покуша силом наметнути рјешење остатку Југославије. Важно је напоменути да су само дан касније чланови Предсједништва Босне и Херцеговине др Никола Кољевић и др Биљана Плавшић упутили писмо поменутој Мировној конференцији у ком су навели да предсједник Предсједништва ове републике Алија Изетбеговић не може на овом засједању заступати Србе из Босне и Херцеговине. Путем писама тражили су да они сами на конференцији изнесу став Срба из њихове републике по питању федерализације, али како нису били позвани у Хаг да то право умјесто њих добије предсједник Србије Слободан Милошевић.¹¹²⁸

Прва пленарна сједница Конференције о Југославији почела је 12. септембра 1991. године и одржавала се иза затворених врата, уз присуство министара иностраних послова из Југославије и високих функционера из ЕЗ. Лорду Карингтону је било јасно да се ситуација погоршава, као и да је то отежавајућа околност за почетак конференције.¹¹²⁹ Наредних дана засједање се наставило, тако да је 4. октобра исте године донесен документ под насловом *Оквирни план за рјешавање југословенске кризе*.¹¹³⁰ Овај документ је обезбјеђивао са једне стране сувереност и независност са међународним субјективитетом за оне републике које

1125 Исто, 153-154.

1126 *Хронологија 1989-1995*, 114.

1127 Radomir Nešković, н. д, 154-155.

1128 *Хронологија 1990-1995*, 44.

1129 *Хронологија 1990-1995*, 45.

1130 Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996)*, Sarajevo, 1997, 25.

то желе, а са друге слободно удруживање република. Остали принципи на којима се темељио документ су: заштита људских права, специјални статуси за поједине групе и области, прихватање европског ангажовања и посредовања и на крају међународно признање република у оквиру постојећих граница за оне које су се имале намјеру отцијепити.¹¹³¹

Сљедеће засједање било је 18. октобра 1991. године и на њему су учествовали предсједници свих југословенских република, сви чланови Предсједништва СФРЈ, премијер Анте Марковић и Савезни секретар за иностране послове Будимир Лончар, док су председавајући били лорд Карингтон и предсједник Министарског савјета ЕЗ Ханс Ван Ден Брук.¹¹³² Током ове сједнице лорд Карингтон је мислио да је нашао пут до споразума, јер је успио да споји Милошевића и Туђмана. Том приликом су се договорили да рад конфереције подијеле на двије групе. Једну која је требало да се бави уставним уређењем будуће државе и друга која би се посветила заустављању борби у Хрватској. Карингтон је дао приједлог да се усвоје *Ангажмани за опште рјешење југословенске кризе* на сљедећим принципима:

- поштовање права човјека, етничких и националних група у свим републикама без дискриминације;
- сарадња република у економији, спољној политици, безбиједности, правосуђу;
- републике које то желе могу постати независне и суверене са међународним субјективитетом;
- републике које то желе могу да формирају нову државну асоцијацију са међународним субјективитетом;
- прихватање европског ангажовања гдје је то потребно.¹¹³³

Имајући ове принципе у виду јасно је да документ није био подједнако прихватљив за све стране, јер су републике имале различите ставове. Наиме, Словенија и Хрватска су сматрале да је Југославија при распаду и да све републике имају право на отцјепљење. Са друге стране Србија и Црна Гора су стајале при ставу да Југославија наставља своје постојање и да њен међународни субјективитет наслеђују оне државе које остају у југословенској држави. Спорно је било и питање самоопредјељења, односно да ли право имају републике или народи. Бранећи своје јасне ставове Словенија, Хрватска и Македонија су се залагале за право републике у постојећим границама, са чиме се српски представници нису слагали. Стога Србија није прихватила *Опште принципе* у самом старту, а касније јој се придружила и Црна Гора. Њихови представници су поднијели амандмане којим су предложили формулацију заједничке државе

1131 Radomir Nešković, *н. д.*, 155.

1132 Kasim I. Begić, *н. д.*, 24.

1133 Kasim I. Begić, *н. д.*, 24.

република и народа који желе остати у Југославији, као и то да републике које остају у Југославији настављају њен међународни континуитет. Прилично очекивано ови амандмани нису прихваћени и на засједањима су установљена права суверених република, а не народа, што је значило да су републичке границе постале државне и као такве непромјенљиве. Наиме, Србија није могла да прихвати даљи ток разматрања поменутих планова, јер се ЕЗ није ни покушала истински трудити да утврди стварне заједничке интересе који би се могли бранити у заједничкој држави. Овдје је од суштинског значаја поменути да сви Срби нису живјели у једној републици, већ је велики број српског народа живио и у другим републикама. Другим ријечима, Србија није, као што се то представљало, хтјела да анектира оне дијелове Хрватске и БиХ у којима су Срби били већинско становништво, нити је хтјела да буде једина и легитимна наследица Југославије, већ се само трудила да штити интересе сопственог народа.

Седам дана након овог засједања, 25. октобра, предједавајући лорд Карингтон понудио је нови приједлог ЕЗ који би могао довести до рјешења југословенске кризе. Наиме, радило се о врло мало промијењеном тексту који је предложен неколико дана раније. У суштини једина новина је била та што је изостављена одредба о важењу специјалног статуса за Србе у Хрватској. Сходно томе, на засједању 25. октобра 1991. године, говорило се о положају Срба у Хрватској.¹¹³⁴

Бадинтерова комисија

Неочекивани расплет Конференције одржане у Хагу 5. новембра 1991. године имао је за циљ да стручне комисије у оквиру Конференције настављају са радом како би се ријешила криза, стога је Савјет министара ЕЗ 27. октобра 1991. године формирао правни тим експерата из уставног права, како би протумачили битна питања југословенске кризе и оцијенили да ли поједине републике, које желе међународно признање, испуњавају критеријуме *Општег плана за рјешење југословенске кризе*.¹¹³⁵ Овај експертски правни тим или Бадинтерова комисија, названа по њеном предједавајућем Роберу Бадинтеру, бившем француском министру правде, била је састављена од стручњака, међутим ниједан није био специјализован за међународно право, а самим тим ни за балканске етничке сукобе.¹¹³⁶ Рад комисије се огледао кроз њихових десет мишљења која су у великој мјери одредила правну и политичку судбину кризног подручја на Балкану.

1134 Radomir Nešković, *н. д.*, 159.

1135 Kasim I. Begić, *н. д.*, 31.

1136 Wim Roffel, *The Banditer mistake*, <http://nation-building.blogspot.com/2007/05/badinter-mistake.html>, (25. 05.2015).

На почетку излагања *Мишљења бр. 1* од 7. децембра 1991. године комисија је констатовала да је ријеч о крупном питању и да се налази разапета између двије стране, Србије са једне и осталих република СФРЈ са друге стране. Даље, прегледавајући документа која су јој достављена Бадинтерова „дружина“ је закључила да је питање постојања државе и њеног признања само декларативни акт, а да се конфликт треба ријешити посредством међународног јавног права. Надаље, констатовали су да су републике изразиле жељу за независност и редом су набројали њихове поступке које су спроводили како би остварили поменућу жељу. На крају овог мишљења експертски тим је протумачио да се Југославија налази у дисолуцији, као и то да је на републикама да ријеше оне проблеме државне сукцесије који могу произићи из овог процеса у складу са принципима и правилима међународног права, уз посебну пажњу према људским правима и правима народа и мањина. Сматрали су да републике које то желе могу заједнички да дјелују на стварање нове асоцијације која би имала демократске институције по њиховом избору.¹¹³⁷ Занимљиво је да су навели да је Босна и Херцеговина донијела *Резолуцију о суверености* која је прихваћена у Парламенту, али да се она оспорава од стране српске заједнице у поменутој републици.¹¹³⁸ Самим тим они су дали до знања да је код Босне и Херцеговине спорно то што њен захтјев за самосталност није био уставно легитиман, јер је један од конститутивних народа био против осамостаљивања ове републике.

Може се рећи да ово мишљење на први поглед изгледа сасвим правично, јер је Југославија заиста била у фази распадања, а и неке републике су донијеле декларације о незаисности и спровеле референдуме. Међутим, ако размотримо шире оквири уочићемо проблеме. Наиме, државе које су прокламовале независност и суверенитет урадиле су то кроз примјену оружане силе и насиља, а самим тим су учиниле преступ са становишта међународног и унутрашњег права. Сасвим је довољно погледати *Повељу Уједињених нација* по којој они дозвољавају чланство изричито и само мирољубивим државама, које прихвате наведене обавезе.¹¹³⁹ Треба напоменути и то да републике нису имале потпуну власт на својој територији, јер су на њиховим подручјима трајали сукоби, па се са сигурношћу може тврдити да су Хрватска те Босна и Херцеговина када су примљене у УН биле све осим мирољубиве и ненасилне. Поред тога, републике нису имале право прогласити отцјепљење на начин на који су то урадиле, јер је *Устав СФРЈ* из 1974. године давао право на отцјепљење народима, а не републикама. Самим тим долазимо до закључка да правно гледано мишљене Бадинтерове комисије није било сасвим правно оправдано.

1137 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, III* (pr. Momir Stojković), Beograd, 1999, 538.

1138 Исто, 538.

1139 Charter of the United Nations, ar. IV, <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=1&#Chapter2>, (25. мај 2015).

У Мишљењу бр. 2 од 11. јануара 1992. Комисија се бавила питањем права српског народа на самоопредјељење у БиХ. Арбитражна комисија је на крају закључила „да српско становништво у БиХ и Хрватској има право да ужива сва права призната мањинама и етничким групама међународним правом и одредбама Нацрта конвенције конференције за мир у Југославији“.¹¹⁴⁰ Даље су навели да поменуте републике морају мањинама да обезбиједе сва права и слободе признате међународним правом, укључујући право на национално опредјељење.¹¹⁴¹ Проблематика овог мишљења је јасна, јер комисија није полазила од општих одредби међународног права и није узела у обзир унутрашње уставно уређење без кога тумачење није било релевантно. Наиме, правни тим експерата је српски народ у БиХ и Хрватској ставио у контекст мањина, иако је он имао статус конститутивног народа. Наведено мишљење је јасно значило да Срби из БиХ и Хрватске не могу да се издвоје и припоје Србији или Југославији, јер су имали право на самоопредјељење у оквиру постојећих граница, што очигледно није било прихватљиво.

Мишљење бр. 3 од 11. јануара 1992. године је настало као одговор на питање које је поставио лорд Карингтон, односно Конференција за мир у Југославији. Наиме, лорд Карингтон се обратио тиму стручњака како би они дали своје мишљење о питању које је поставила Република Србија: „Да ли се према међународном јавном праву унутрашње линије разграничења између Хрватске и Србије с једне стране и Србије и Босне и Херцеговине с друге стране могу сматрати границама?“¹¹⁴² Током разматрања поменутог питања Бадинтерова комисија је донијела закључак да границе постају државне по принципу међународног права који прописује да новонастале суверене државе имају исте границе које су имале прије стицања независности. Напоменули су да се границе између република могу мијењати само путем слободног и међународног договора, а уколико до тога не дође границе попримају карактер граница које штити међународно право и остају какве су биле. Чини се да је управо овим тумачењем Устав из 1974. године добио свој међународни епилог.¹¹⁴³ Наиме, и ово мишљење је доказивало да је примарна била сувереност република, а не народа, јер су републичке границе означене као државне.

У сљедећим Мишљењима бр. 4, 5, 6 и 7 Арбитражна комисија давала је своје оцјене да ли су поједине републике испуниле критеријуме из Општег плана за рјешење југословенске кризе. У Мишљењу бр. 4 је разматрала захтјев БиХ за међународно признање и указивала је на проблем легитимитета захтјева због противљења српских представника у Влади и Предсједништву. Бошњачки и хрватски чланови су сматрали да основу

1140 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, III, 540.

1141 Исто, 540.

1142 Исто.

1143 Radomir Nešković, н. д, 158.

захтјева представља *уставни амандман LX* који је додат Уставу БиХ 31. јула 1990. године. Свакако, треба споменути да је у том тренутку правни тим који се бавио поменутом тематиком био и те како упознат да се српски народ у БиХ путем плебисцита 10. новембра 1991. године изјаснио да жели да остане у заједничкој југословенској држави. Имајући то у виду Арбитражна комисија је сматрала да се изражавање воље становништва БиХ да се њихова република конституише као суверена и независна држава не може сматрати потпуно основаним. Међутим, додали су да би се све то могло промијенити уколико би у републици дошло до референдума на који би били позвани да учествују сви грађани СР БиХ без разлике и под међународном контролом.¹¹⁴⁴ Ово је било сасвим довољно да се одржи референдум у БиХ 29. фебруара и 1. марта 1992. године по принципу „један човјек - један глас“.¹¹⁴⁵ Имајући у виду став српског народа који је више пута до тада истицао да не жели суверену и независну БиХ сасвим је јасно да је морало доћи до њиховог противљења, па би се могло рећи да је управо ово мишљење Комисије било окидач међунационалног сукоба.

Мишљење бр. 5 је било везано за Хрватску, јер је предсједник ове републике упутио, 19. децембра 1991. године, писмо ЕЗ у којем је тражио да његову републику признају државе чланице ЕЗ. Арбитражна комисија је, разматрајући тај захтјев, сматрала да Хрватска својим Уставним законом од 4. децембра 1991. не покрива у потпуности критеријуме о правима мањина и њиховој аутономији и затражила је да се то промијени у складу са критеријумима Декларације о Југославији.¹¹⁴⁶ Иако је у мишљењу Комисије јасно наведено да Хрватска треба да промијени и допуни поменути Уставни закон, они то нису учинили. Међутим, и том приликом међународно право је зажирило, па је и поред непромијењеног стања Хрватска призната као самостална држава. У *Мишљењима бр. 6 и 7* Бадинтерова комисија је констатовала да Македонија, односно Словенија испуњавају услове из Општег плана и Декларације о Југославији, па самим тим испуњавају услове за међународно признање.¹¹⁴⁷

Што се тиче *Мишљења бр. 8, 9 и 10* Арбитражна комисија је разматрала статус СРЈ и питање сукцесије бивше државе.¹¹⁴⁸ У поменутих *Мишљењима* експертски тим је констатовао да се СРЈ јавља као нова држава која се никако не би могла сматрати сукцесором бивше СФРЈ. Такође су навели да њено признање од стране земаља чланица зависи од тога да ли та држава уважава услове који су предвиђени општим међународним правом, као и декларацијама и смјерницама од 16. децембра 1991. го-

1144 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, III, 543.*

1145 Radomir Nešković, *н. д.*, 158.

1146 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, III, 545.*

1147 Исто, 545-554.

1148 Radomir Nešković, *н. д.*, 159.

дине.¹¹⁴⁹ То је значило да и за СРЈ важе апсолутно исти услови као и за републике које су затражиле независност.

Кутиљеров план

Кутиљеров план је настао као продукт Конференције о Југославији под вођством лорда Карингтона и бившег предсједника португалске Владе Жозеа Кутиљера. Кутиљеро је као представљајући ЕЗ у циљу рјешавања југословенске кризе, преговарао са лидерима три националне партије СДС, СДА и ХДЗ.¹¹⁵⁰ На тај начин је у Сарајеву 14. фебруара 1992. године отпочела Међународна конференција за БиХ којом је руководио управо бивши португалски премијер. Он је том приликом разрадио пројекат који би у БиХ створио одређени облик конфедерације, односно она би била подијељена на националне кантоне. Сврха овог састанка био је покушај проналажења уставних рјешења која би била прихватљива за све у независној БиХ, али након два дана једини договор који је постигнут јесте да ће се наставити разговори о будућности БиХ.¹¹⁵¹

Конференција је након тога 21. фебруара 1992. године наставила свој рад у Лисабону, а 9. марта у Бриселу.¹¹⁵² На тим састанцима је било предложено да се створе поменути кантони на основу географских, економских, религиозних и историјских критеријума. Жозе Кутиљеро је том приликом дао приједлог да се кантонизација ослони на попис становништва из 1981. по коме су 52 општине БиХ биле муслиманске, 37 српске и 20 хрватске. Иако је ово био реалан приједлог он се није могао остварити, јер се захтјеви појединих делегација нису слагали са њим. Наиме, Хрвати, чију делегацију је предводио Мате Бобан, су тражили 32% територије, док је српска делегација на челу са Радованом Караџићем тражила 70% цјелокупне територије БиХ. И поред поменутих мимоилажења, супротне стране су успјеле ускладити ставове 18. марта исте године. Наиме, лидери све три стране потписали су Основне принципе уставног уређења БиХ чиме је договорено да ће држава остати у постојећим границама као јединствена и да ће садржати три конституцијалне јединице које би биле оформљене према националном принципу.¹¹⁵³

Треба имати у виду да би према овом плану само 13-15% становништва остало ван граница својих националних кантона. Како би се конференције привеле крају сједнице су настављене 30-31. марта 1992. године

1149 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, III*, 599-606.

1150 Radomir Nešković, *н. д.*, 162.

1151 Kasim I. Begić, *н. д.*, 85

1152 Исто.

1153 Исто, 85-88.

у Бриселу када су Основни принципи допуњени са три нова документа.¹¹⁵⁴ Један од докумената се односио на апел да се стране суздржавају од акција које би могле да угрозе наставак мировних преговора. Затим, додат је дио о заштити људских права и националних мањина, као акт о формирању посебне радне групе, која је требла имати задатак да изради карте подјеле БиХ водећи рачуна да испоштује принципе и жеље сва три народа. Радован Караџић је био задовољан постигнутим договорима и истицао је да неће бити узрока за рат уколико се исти буду поштовали, док сам Кутиљеро наводи да је Алија Изетбеговић увијек одступао од оног што је већ прихватио да учини.¹¹⁵⁵

Чинило се да је коначни договор био постигнут. Међутим, није све могло проћи тако лако и без противљења неке од страна, а то је у овом случају била муслиманска фракција. Наиме, Алија Изетбеговић је након сједница разговарао са америчким амбасадором у Југославији, Вореном Цимерманом, и одлучио је да промијени став. Он је одбио да стави потпис на договор, а да ли је Америка имала директан утицај на то не зна се прецизно, али је врло могуће. Постоје претпоставке да је Изетбеговић одустао од договора, јер му је амерички амбасадор обећао цијелу БиХ. Посматрајући то из данашњег угла, може се рећи да су ове тврдње врло вјероватно истините, јер би оне објасниле промјену става вође муслиманске струје. Српска делегација је била убијеђена у то и наводила је да амерички амбасадор чак и није скривао да је убиједио Изетбеговића да одбаци лисабонску мапу.¹¹⁵⁶ Већ 6. априла 1992. године ЕУ је признала БиХ као јединствену и независну државу, наводећи да су намјерно пожурили са овим чином како би спријечили сукобе у држави, што им на крају није успјело.

Лондонска конференција

Југославија је послије свих ових састанака захтијевала да се одржи још једна шира конференција о којој би се разматрало питање рјешења југословенске кризе. ЕУ је прихватила тај захтјев, па је званично објавила 25. јула 1992. године да ће се крајем августа одржати конференција. До састанака је дошло 26-27. августа, а председавајући су били Генерални секретар УН-а Бутрос Гали и премијер Велике Британије Џон Мејџер.¹¹⁵⁷ Све се то одржавало у Лондону, а присуство све три зарађене стране из

1154 Kasim I. Begić, *н. д.*, 91-94.

1155 Сандра Кљајић, „Жозе Кутиљеро-Алија Изетбеговић срушио план за мир“, *Глас Српске*, 19.02.2013. http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Ze-Ze-Kutilje-ro-Alija-Izetbegovic-srusio-plan-za-mir/110133.html (03.08.2015).

1156 Radomir Nešković, *н. д.*, 165.

1157 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, III, 612.

БиХ наслућивало је да би се могло доћи до рјешења. Та конференција је наизглед имала позитиван смисао, међутим није згорег поменути да је још током њене припреме био видан антијугословенски став. Наиме, постојала је јасна намјера да се политика Југославије подвргне оштрој критици те да се то чак озваничи одговарајућим документом.

На овој конференцији југословенску делегацију су предводили предсједник и премијер Југославије. Пошто је приликом отварања конференције Мејџер предложио да се размотри три документа – *Програм дјеловања и Изјаве о Србији и Босни*, Добрица Ћосић је одлучио да мора бити конкретан. Он је предложио свима да се требају предузети конкретне мјере које би подразумевале престанак употребе силе уз потребу да се рјешење нађе дијалогом и компромисом. У том циљу је обећао да ће Југославија престати да шаље војну помоћ БиХ.¹¹⁵⁸ Његово излагање је дефинитивно ишло ка компромисном договору, а да су се његови приједлози испунили можда би и рат био обустављен.

Што се тиче Лондонске конференције за њу се може рећи да практично није ни одржавана. Наиме, другог дана није било никаквих разговора, јер је југословенска делегација одбила дискусије сазнавши да се планира расправљати о документу који Црну Гору и Србију представља као окупаторе и агресоре.¹¹⁵⁹ Умјесто тога је сазвана кратка сједница на којој је Мејџор одржао завршни говор. Међутим, мас-медији су извјештавали о раду конференције и преносили су документа која су била прихваћена чиме је јавност била доведена у заблуду.¹¹⁶⁰

Можемо се сложити са изјавом југословенске делегације да је Лондонска конференција прошла добро, јер је засигурно могло бити горе. Ту се, прије свега, мисли да није прихваћен захтјев муслиманске стране која је хтјела да се рат у БиХ окарактерише као религиозни, као што такође није подржана војна интервенција чији би задатак био да ријеш сукоб у БиХ. Често можемо наићи на осуде делегације Југославије, јер нису учествовали у раду конференције, али са сигурношћу можемо тврдити да њихове намјере нису биле наставак рата. Јасно је да је поменута делегација била спремна на компромисе. Била је спремна да престане пружати подршку Србима у БиХ и Хрватској и да пружи подршку међународним иницијативама за рјешење сукоба. Самим тим се јасно намеће закључак да њихов став није добио никакву подршку, већ се догодило сасвим супротно, јер их је осуђивала свјетска јавност представљајући их као агресоре. Једино што је произишло из ове конференције јесте одлука Генералне скупштине УН-а да се чланство СРЈ прекида, што је опет било на штету српског народа. Анализирајући ову конференцију може се закључити да она није искористила шансу да ријеш постојеће проблеме,

1158 Добрица Ћосић, *н. д.*, 264.

1159 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, III, 622-623.

1160 *20 godina od razbijanja SFRJ*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2011, 42.

нити је уважила напоре југословенске делегације већ је само отворила пут другим дугим и безуспјешним покушајима ЕЗ за склапање мира на Балкану.

Венс-Оенов план

Послије Лондонске конференције Карингтон и Кутиљеро су поднијели оставке, а ЕЗ је предложила да на њихова мјеста дођу посредик УН-а Сајрус Венс и лорд Дејвид Овен што је и прихваћено. Управо на тај начин су отпочеле припреме за план који је требао да смири подручје захваћено сукобима. Основа Венс-Оеновог мировног плана за БиХ се састојала у томе да је БиХ требала да постане децентрализована држава унутар својих старих граница, односно граница које је имала у СФРЈ. Према поменутом плану државна територија БиХ планирано је да буде подијељена на десет аутономних провинција или кантона, од којих су многе требале да имају значајну већину једног од три етнитета, али ни једна од њих није требала да има име које би је повезивало са неком од етничких скупина. Што се тиче власти тих провинција Венс и Овен су сматрали да треба да имају значајне функције које би на њих пренијеле централне власти. Даље је план предвиђао да провинције не смију бити међународна правна лица и да не могу остваривати међународне правне везе. Међутим, интересантан је дио или чињеница да се то дозвољавало оним провинцијама које добију дозволу од централних власти.¹¹⁶¹

Добар дио српских политичара, мислећи на републичке власти Србије и Црне Горе, били су за прихватање овог плана. Њихов став је био условљен санкцијама које су им биле уведене прољећа 1992. године, тако да је негдје било и јасно зашто прижељкују потписивање документа којим би рат био завршен.¹¹⁶² Поред тога, из њихове перспективе изгледало је да је план прихватљив за Србе у БиХ, што се опет може донекле оправдати тиме да они нису били житељи територије захваћене сукобима и да стога на прави начин нису посматрали борбу за вјековна огњишта српског народа који је живио на тој територији. Са друге стране, представници власти Републике Српске и Републике Српске Крајине, који су били директно изложени непријатељским снагама, били су у основи против прихватања плана. Поучени дотадашњим искуством, они просто нису вјеровали муслиманима и Хрватима, као ни западним представницима и међународним званичницима. Управо због ових својих ставова, који су добрим дијелом били оправдани, стално су инсистирали да се организује заједничка Народна скупштина на којој би се прогла-

1161 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, III*, 638-644.

1162 Исто, 572-578.

сило уједињење СРЈ, Републике Српске и Републике Српске Крајине. Један дио југословенских савезних функционера, нарочито званичници Србије и Црне Горе, био је против тог чина, јер су се плашили какве би реакције изазвали код међународних званичника. Били су заплашени бомбардовањем СРЈ, као и осталих српских територија или можда још неком гором солуцијом која је могла доћи са Запада. Чини се да је главни проблем у том тренутку био тај што су руководства „српских држава“ била нејединствена и несложна. Ни сам предсједник СРЈ Добрица Ћосић, који је лично био ближи ставовима политичара са друге стране Дрине, није знао како да се постави, па је често био неодређен говорећи само о тешким тренуцима у којима се налази цјелокупан српски народ.¹¹⁶³

Послије много притисака и преговора представници Републике Српске су се на крају сложили са основним уставним принципима који су се налазили у Венс-Овеновом плану, али уз услов да се измијене у складу са девет уставних принципа, које је Радован Караџић прихватио као полазну тачку за корекцију текста плана. У оквиру мировног плана се налазио и војни споразум који су такође прихватили, али су одбили да потпишу мапе у којима су се налазиле границе будућих провинција.¹¹⁶⁴ Венс и Овен су мислили да су коначно дошли до рјешења и одлучили су да коригују свој мировни план, али је ипак дошло до прекида преговора који су вођени у Женеви. Наиме, преговори су прекинути 30. јануара 1993. године, јер Алија Изетбеговић није прихватио војни споразум. Његово оправдање је било у томе да споразум не разјашњава повлачење војске и контролу тешког наоружања, а имао је примједбу и на уставне принципе за БиХ. Венсу и Овену није преостало ништа друго него да констатују да преговори нису успјели и да ставе тачку на ову преговарачку фазу.¹¹⁶⁵ Након тога су 3. фебруара исте године дошли у Њујорк гдје су Савјету безбједности УН-а представили свој извјештај и текст мировног плана захтијевајући да они утичу на зарађене стране да га прихвате. На тај начин је почела фаза притисака и помпа око Венс-Овеновог плана је настављена и даље.¹¹⁶⁶

Од тада су почели притисци од стране Запада на српске политичаре како би план био прихваћен. Слободану Милошевићу су пријетили појачавањем санкција, а српским политичарима у БиХ скидањем ембарга на доставу оружја муслиманима. Пријетње су се оствариле резолуцијама 816 и 820 СБ којима су забрањени летови изнад БиХ и појачана је пријетња санкцијама СРЈ уколико Караџић не потпише план.¹¹⁶⁷ То је утицало да политичари из СРЈ почну свим силама да убјеђују Караџића

1163 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 102-105.

1164 *20 godina od razbijanja SFRJ*, 45-48.

1165 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 64-70.

1166 *20 godina od razbijanja SFRJ*, 49.

1167 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, III, 661.

током разговора 25. априла 1993. године у Београду.¹¹⁶⁸

Конференција је, ипак, настављена 1. маја 1993. године у Атини. Ноћ уочи конференције велики притисци са многих страна су извршени над Радованом Караџићем, тако да је он потписао Венс-Оенов план уз услов да 5. маја Скупштина РС одобри његову одлуку.¹¹⁶⁹ Одржавање поменуте скупштинске сједнице може се рећи да је било драматично. У жељи да изврше утицај на српске делегате на Пале су допутовали Милошевић, Ћосић и Мицотакис, али Скупштина је била непопустљива и прогласила је Караџићев потпис из Атине неважећим и обратила се за подршку народу позивајући га 15-16. маја на референдум. Резултати референдума су били сљедећи: на референдум је изашло 92% становништва од чега се 96% изјаснило да је против Венс-Оеновог плана.¹¹⁷⁰

Овен-Столтенбергов план

Након сједница и расправа у Женеви везаних за реализацију почетног америчког плана, који је коригован у Бриселу и Вашингтону, после одвојених сусрета са представницима зараћених снага услиједио је Овен-Столтенбергов план који се развијао од јуна до децембра 1993. године. Тај план, који су креирали Роберт Овен у име Европске заједнице и бивши министар спољних послова Норвешке Товалд Столтенберг у име ОУН-а, је обухватао глобални мировни споразум уз подјелу БиХ на три конститутивне републике (српску, хрватску и муслиманску) на принципима будућег конституисања уније република.¹¹⁷¹ Нацрт мировног плана лорда Дејвида Овена и Торвалда Столтенберга предат је на разматрање трима зараћеним странама. Према нацрту, Србима је требало да припадне 52%, Хрватима више од 17%, а босанским муслиманима око 30% целокупне територије, док је за Мостар предвиђена управа ЕЗ у трајању од двије године.¹¹⁷² Након тога су услиједила обећања, па је амерички државни секретар тврдио да ће САД помоћи приликом спровођења најновијег мировног плана, као и послејератну обнову БиХ нагласивши да Вашингтон подржава политичко рјешење рата у овој држави.

Српска страна је гласала и прихватила поменути мировни план, али у односу 55:45% у њихову корист, што је значило да су захтијевали само три процента више од оног што им је понуђено, а 5% мање од оног што им је припадало прије рата. Већ 1. септембра 1993. године, када се чини-

1168 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 178.

1169 Исто, 181-190.

1170 Исто, 192-196.

1171 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 275-281.

1172 Radomir Nešković, *н. д.*, 171.

ло да је договор био близу и на самом дохвату руке, Овен-Столтенбергов план је доживио бродолом и то све због захтјева муслимана за које се може рећи да су били преамбициозни и немогући.¹¹⁷³ Слутње да су Американци и овај пут сугерисали Бошњацима да не прихвате план врло су вјероватне, јер им је оваква ситуација давала наду да ће учествовати у протекторату над Босном што им је јасно био крајњи циљ. Умијешаност њихових прстију се могла наслутити и кроз америчке медије који су објављивали да план Овена и Столтенберга не задовољава критеријуме Била Клинтона, а све заједно то је имало закључак да санкције против Србије морају и даље остати на снази. То је било сасвим довољно муслиманима да од тог тренутка почну са затезањем рада на сједницама и са истицањем немогућих захтјева.

Као што је Венс-Овенов план креиран под утицајем Бошњака, тако је и овај план креиран од стране међународне заједнице под утицајем предсједника Хрватске и Србије, па је било јасно да ће бити проблема са његовим прихватањем од стране муслиманске фракције.¹¹⁷⁴ Ипак, нешто касније, муслимани су на својој скупштини прихватили план под условом да им српска страна врати „силом заузете територије“, а након тога су одбили план уколико им се дозволи приступ мору. Таква ситуација је наљутила хрватску страну која је запријетила одустајањем од свих понуђених територијалних уступака, уколико Бошњаци и Срби не потпишу женевски план.¹¹⁷⁵ Тиме је ситуација кулминирала, па су Срби на Скупштини Републике Српске одлучили да повуку све уступке муслиманима и Хрватима због њихових нових ставова према плану. Овај план није хтјела да потпише ни београдска власт уколико им се званично не достави документ по којем би били сигурни да ће им санкције бити укинуте, иако је Солтенберг давао ријеч да ће до тога доћи спровођењем његовог плана. Занимљиво је да су територијални уступци од 3% тражени од Београда, а не од српских политичара у БиХ.¹¹⁷⁶ На тај начин је и овај план завршио неславно поред свих покушаја или непокушаја међународне заједнице да ријеши проблеме који су постојали између три стране у БиХ.

Вашингтонски споразум

Стварање муслиманско-хрватске федерације извршено је на основу Вашингтонског споразума 18. марта 1994. године према посебном пла-

1173 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 302-304.

1174 Radomir Nešković, *н. д.*, 171.

1175 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 319.

1176 Исто, 309-325.

ну.¹¹⁷⁷ У Вашингтону су тврдили да би прихватање тзв. америчког плана (стварање лабаве федерације Хрвата и муслимана, а касније још лабавије конфедерације са Хрватском) могло да доведе до укидања санкција које су уведене СРЈ. Управо због тога је и вршен утицај преко медија, па су америчке новине објављивале да је предсједник Србије кључна личност за заустављање рата на Балкану. Највећи противници овог америчког плана били су мировни посредник ЕУ лорд Овен и Велика Британија.

Вашингтонски споразум се састојао из четири дијела: Приједлог Устава Федерације Босне и Херцеговине, Прелиминарни споразум о успостављању конфедерације између Федерације БиХ и Републике Хрватске, Споразум који Федерацији БиХ обезбјеђује неограничен приступ Јадранском мору кроз територију Републике Хрватске и Споразум којим Република Хрватска добија право транзита кроз општину Неум. Осим тога, овај споразум обухвата и Војни споразум, потписан 12. марта 1994. у Сплиту, којим су поменуте двије стране усагласиле принципе за стварање савезне војске Босне и Херцеговине.¹¹⁷⁸

Вашингтонски споразум је и те како утицао на позицију Републике Српске. Наиме, на територији БиХ је створен нови ентитет, а тиме је дат примат народима као државотворним субјектима, чиме су се ствараоци овог споразума осигурали од будућег конфедералног уређења државе, која би евентуално могла настати. Такође, споразумом је измијењена унутрашња структура БиХ, јер је укинута унитарно државно уређење и успостављено федеративно. Јасно је да је споразум из Вашингтона задржао принципе претходних планова, али је ипак успио ријешити неке државне проблеме и постао је основа будућег Дејтонског споразума. За српску страну је постојала мана овог договора, јер је аспект стварања Федерације БиХ имао негативне посљедице по војне капацитете Републике Српске, што је ослабило њену преговарачку позицију.¹¹⁷⁹

Поред тога, свакако треба напоменути да је овај споразум предвиђао да ће Устав Федерације донијети и прогласити Уставотворна скупштина састављена од посланика изабраних на изборима 1990. године, међу којима није било српских посланика. То се догодило 30. марта 1994. и од тог тренутка је заиста било и више него јасно какво ће бити коначно рјешење државног уређења Босне и Херцеговине, које је из унитарног преобликовано у федеративно.¹¹⁸⁰

1177 Kasim I. Begić, *н. д.*, 165.

1178 Исто, 165-166.

1179 Radomir Nešković, *н. д.*, 176-177.

1180 Рајко Кузмановић, *н. д.*, 346.

План Контакт групе

Послије неколико мјесеци услиједио је изузетно важан ЖенеВСки план Контакт групе. Поменута група основана је 25. априла 1994. године и представљала је нови облик међународне арбитраже државних питања на трусном подручју бивше југословенске државе. Била је сачињена од представника Велике Британије, САД-а, Русије, Француске и Њемачке који су донијели значајне одлуке, које су биле полазиште мировног плана.¹¹⁸¹

На министарском скупу чланица Контакт групе, одржаном 5. јула 1994. године, усаглашена је карта разграничења између муслиманско-хрватске федерације и српске стране, чиме је дефинисана мировна мапа БиХ као први чин коначног мировног споразума.¹¹⁸² Након састанка министри иностраних послова су на конференцији за штампу изнијели саопштење о договору из којег се одмах видјело да највећу опасност за Србе у БиХ представља параграф у коме се говори о унији, односно о јединственој Босни и Херцеговини.¹¹⁸³ Према том плану, уз задржавање посебног статуса Сарајева, настала је подјела територија у односу 51% за муслиманско-хрватску федерацију напрема 49% за Републику Српску, а БиХ је требало да остане у међународно признатим границама.¹¹⁸⁴ Стога је јасно да су границе БиХ требале да остану непромијењене, а о могућностима изласка из уније се није ништа говорило.

Након тога је услиједио састанак министара иностраних послова са представницима свих страна БиХ како би се разговарало о приједлозима Контакт групе.¹¹⁸⁵ Кључ свега су биле карте територијалне подјеле БиХ којима је муслиманска страна могла да буде релативно задовољна. Подручја која су контролисали Срби су практично била раздвојена на три дијела и спојена неком врстом коридора. Муслимани су код Брчког добили излаз на Саву, што је угрожавало виталну саобраћајницу између источног и западног дијела Републике Српске. Приликом израде плана није се водило рачуна ни о компактности територија. Примјера ради муслиманима нису дате области у централном дијелу већ у западној Босни, које су проширене до Санског Моста и Приједора, и у источној све до Вишеграда тако да су енклаве, нарочито према Горажду, знатно проширене. Нарочито је било опасно ово проширивање енклава уз ријеку Дрину, јер су у случају ескалације сукоба муслиманске снаге могле лако да одсијеку сјеверне дијелове Републике Српске од источне Херцеговине.

Контакт група је тврдила да би Срби добили неке важне градове као на примјер Зворник, а Федерација неке друге, као Добој, и да је то у суштини

1181 Radomir Nešković, *н.д.*, 176-177.

1182 Kasim I. Begić, *н.д.*, 206.

1183 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 578.

1184 Kasim I. Begić, *н.д.*, 208.

1185 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 579.

компромис између двије концепције. У циљу компромиса, поред Сарајева које је било изван ангажмана, Брчко је припало муслиманима највећим дијелом, притом је требало бити демилитаризовано, док је територија испод надвожњака требала припасти Србима. Јасно је да је Република Српска овим планом била оштећена када су у питању путне комуникације, рудници, па и сама функционалност и могућност опстанка. Поред тога, намеће се питање зашто се овим приједлогом плана није могло дијелити Сарајево када су неки градови већ били подијељени попут Вишеграда и Брчког. Такође се намеће питање по којим принципима је карта територијалног разграничења прављена. Тешко би се могло рећи да је по етничким, како су представници Контакт групе тврдили, јер се Вишеград никада раније на мапама није појављивао као муслимански град. Осим тога, српска територија је пресјечена на линији Брчко-Милошевац у дијелу који се такође никада није означавао као муслимански.¹¹⁸⁶ Републици Српској нису по први пут припали ни Шамац, Брод и Дервента, а по плану би још препустили Федерацији: Крупну на Уни, Сански Мост, Купрес, Србобран, Јајце, Оџак, Српско Горажде, Петрово са цијелим Озреном, Устипрачу, Устиколину, Борке, Зијемље и цијелу долину Неретве, Рипеч, Кулен Вакуф, као и поменуте Добој и Вишеград. Поред тога, овим планом оштетила би се у знатној мјери и територија општина: Приједор, Нови Град, Теслић, Рогатица, Модрича, Невесиње, Соколац и др.¹¹⁸⁷ Сагледавањем тог стања на карти српска страна, све и да је пристала на поменutih 49% територије, тешко да је могла прихватити овакво цијепање територије.

На састанку од 5. јула 1994. године представници пет великих сила упозорили су босанско-херцеговачке лидере на тешке посљедице ако не прихвате план. По ко зна који пут у ових неколико година опет је запријеђено Србима спровођењем серије мјера и укидањем ембарга на оружје муслиманима. Према казивањима и сјећањима српских политичара, који су учествовали у преговорима, може се закључити да је америчка администрација строго сугерисала Влади у Сарајеву да, без обзира на мањкавости плана, препусти Србима да не прихвате приједлог.¹¹⁸⁸ Самим тим је јасно зашто је Алија Изетбеговић одмах изјавио да план треба прихватити што прије.

Српско руководство је заузело став да се план разматра на Скупштини Републике Српске. Пријетње Србима, којима је понуђен до тада најнеповољнији план, су биле учестале са свих страна. Да Срби потпишу поменути план захтијевали су многи свјетски званичници, као и политичари из Србије. Када је Момчило Крајишник рекао да ће руководство РС највјероватније расписати референдум почеле су пријетње да ће се тиме прекинути сви преговори. Притисак на српску страну је настављен до самог краја,

¹¹⁸⁶ Исто, 579-580.

¹¹⁸⁷ Исто, 591.

¹¹⁸⁸ Исто, 587-638.

увјеравајући их да ће муслиманско-хрватска федерација и РС имати једнака права уз могућност размјене територија, с тим да основа за рјешење кризе остаје мировни план и територијална расподела у односу 51:49 одсто.¹¹⁸⁹

Коначно план Контакт групе је одбијен на референдуму 27. и 28. августа 1994. године када се од укупног броја изашлих гласача Републике Српске 96,12% изјаснило против плана.¹¹⁹⁰ Већ на митингу у Бањој Луци, неколико дана прије тога, било је у потпуности јасно да је народ против понуђених мапа и да никакви притисци од стране Југославије и међународних сила нису могли ту ништа промијенити, јер је било очигледно да би велики број људи у Републици Српској био онемогућен у остваривању својих елементарних интереса.¹¹⁹¹

Након тога је уследио мини план Контакт групе Z-4, од 30. јануара 1995. године, за рјешење односа између Републике Хрватске и Републике Српске Крајине. Након упознавања са планом РСК је одлучила да га потпише, али уз гаранцију останка УНПРОФОР-а на њеној територији и после 31. марта 1995, док Хрватска није прихватила план Z-4 због страха од федерације. Након тога, као да је план Z-4 заборављен, настављени су притисци преко Русије да Срби у БиХ потпишу план Контакт групе. Поред тога, појачан је притисак и на Београд.

Дакле, јасно је да су Женевски и Њујоршки споразум значајни акти који су донесени под покровитељством УН и Европске уније на приједлог Контакт групе.¹¹⁹² Први споразум је коначно постигнут 8. септембра 1995. године у Женеви, а односио се на државноправна и уставна рјешења у Босни и Херцеговини, односно обухваћено је све оно о чему се причало претходне године.¹¹⁹³ Коначно, Женевским споразумом је утврђено:

- да ће Босна и Херцеговина задржати своје постојање као међународни субјект и да ће као таква бити призната;
- да је Босна и Херцеговина подијељена на два ентитета Републику Српску и Федерацију Босне и Херцеговине;
- да се територија Босне и Херцеговине дијели између два ентитета, у односу 51% за Федерацију БиХ и 49% за Републику Српску;
- да оба ентитета морају преузети обавезе које се односе на спровођење избора, усвајање међународних аката о правима грађана, да спорове рјешавају арбитражом и да се ангажују на томе да расељена лица дођу у посјед својих домова или добију новчану надокнаду ако први случај није могућ.¹¹⁹⁴

1189 Исто, 641-646.

1190 *Службени гласник Републике Српске*, број 23, 15. септембар 1994, 714.

1191 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, I, 650.

1192 Рајко Кузмановић, н. д, 333.

1193 Kasim I. Begić, н. д, 273.

1194 Рајко Кузмановић, *Уставно право*, Бања Лука, 2002, 333-334.

Њујоршки споразум је званично постигнут 26. септембра 1995. године и формално посматрано то је наставак Женевског споразума.¹¹⁹⁵ Наиме, овај споразум је даље утврђивао елементе уставног, односно државног уређења Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине. Споразумом се утврђује да ће оба ентитета поштовати међународне обавезе Босне и Херцеговине и да обје Владе у року од 30 дана створе услове за то, да ће се у Парламент и Предсједништво Босне и Херцеговине бирати двије трећине представника из Федерације и једна трећина из Републике Српске.¹¹⁹⁶

У основи сви ови планови су само представљали увод за Дејтонски споразум, који се највећим дијелом ослањао на одлуке о којима се већ расправљало на свим поменутиим састанцима.

1195 Kasim I. Begić, *н. д.*, 273.

1196 Рајко Кузмановић, *н. д.*, 334.

XVI

ДЕЈТОНСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ

Дејтонски преговори вођени су у ваздухопловној бази америчке војске, у савезној држави Охајо, у периоду од 1. до 21. новембра 1995. године. Том приликом договорен је *Општи оквирни споразум о миру у Босни и Херцеговини*, а његово дефинитивно прихватање и потписивање обављено је 14. децембра 1995. године у Паризу. Као полазишна тачка у преговорима, узети су *усаглашени основни принципи*, прихваћени 8. септембра у Женеви и допуњени у Њујорку 26. септембра, те *споразуми о прекиду ватре* од 14. септембра и 5. октобра 1995. године. На мировној конференцији учествовале су делегације СР Југославије, Републике Босне и Херцеговине, Републике Хрватске и Републике Српске уз присуство тадашњег државног секретара САД-а Ворена Кристофера и посредника Ричарда Холбрука те Веслија Кларка.

Делегација Савезне Републике Југославије је, споразумом од 29. августа 1995, добила овлаштења да у име Републике Српске прихвати дијелове мировног плана, који се односе на српско становништво у БиХ, уз обећање досљедног поштовања међусобног споразума. Делегацију Републике Српске у Дејтону чинили су: у својству шефа делегације предсједник парламента Момчило Крајишник, потпредсједник Никола Кољевић, министар иностраних послова Алекса Буха и неколико експерата. Трочлану делегацију СР Југославије предводио је Слободан Милошевић. Хрватску је предводио Фрањо Туђман, а заједничку муслиманско-хрватску делегацију из Босне и Херцеговине Алија Изетбеговић.¹¹⁹⁷

Током преговора у Дејтону сва документа су достављана најприје југословенском дијелу заједничке делегације, а затим стављана на увид представницима Републике Српске. Због те чињенице рад делегата Републике Српске био је знатно отежан, пошто је југословенска делегација често каснила с предајом докумената. Према наводима Карла Билта у мемоарима *Мир као задатак*, Слободан Милошевић није уопште обавјештавао делегацију Републике Српске о ономе што је прихватао и као ни о документима које је потписивао. Преговарачки тимови су добили велики број унапријед припремљених докумената, за чију анализу и проучавање је остављено, циљано, врло мало времена. Намјера је била да делегације у недостатку времена потпишу већ припремљена документа.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁷ Jelena Guskova, *Istorija jugoslovenske krize (1990-2000)*, II, 197.

¹¹⁹⁸ Исто, 198.

Преговори су се одвијали у веома напетој атмосфери. Деветнаестог дана од почетка преговора, 20. новембра, новинари су „избацили“ вијест да је постигнут споразум. Међутим, према тврдњама учесника, сагласност је потрајала свега 37 минута.¹¹⁹⁹ Због нових несугласица преговарање се наставило још 24 сата. Сутрадан, 21. новембра 1995, коначно је усаглашен и потписан документ који је познат као Дејтонски мировни споразум о Босни и Херцеговини. Његово прихватање озваничено је церемонијалним потписивањем дејтонских одлука, у Паризу, 14. децембра 1995. Потписници су били предсједници Милошевић, Туђман и Изетбеговић, а иза њих, током потписивања, стајали су у својству свједока француски предсједник Жак Ширак, предсједник САД-а Бил Клинтон, Хавиер Солана, Чермодин и Мејџор.

Коначни мировни споразум састојао се од двадесет засебних докумената, од којих њих деветнаест представљају прилоге основном документу, који је насловљен као *Општи оквирни споразум о миру у Босни и Херцеговини*. Дејтонски уговор се по својој правној природи састоји из два дијела:

1. војних аспеката мировног рјешења која чине три анекса посвећена регулисању односа између НАТО снага с једне стране и БиХ, Хрватске и СРЈ са друге стране;
2. цивилних аспеката мировног рјешења које чини 11 анекса.¹²⁰⁰

Општи оквирни споразум и његови анекси су подразумијевали следеће тачке:

- Анекс 1А: Војни аспекти мировних рјешења
- Анекс 1Б: Стабилизација у региону
- Анекс 2: Границе између ентитета
- Анекс 3: Избори
- Анекс 4: Устав Босне и Херцеговине
- Анекс 5: Арбитража
- Анекс 6: Људска права
- Анекс 7: Избјеглице и расељена лица
- Анекс 8: Комисија за очување националних споменика
- Анекс 9: Јавне корпорације Босне и Херцеговине
- Анекс 10: Цивилни аспекти спровођења мировног рјешења
- Анекс 11: Међународне снаге за полицијске дужности.¹²⁰¹

¹¹⁹⁹ Исто, 199.

¹²⁰⁰ Витомир Поповић, „Република Српска - Дејтонски мировни споразум, стање и перспективе“, *Република Српска десет година након Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука, 2005, 89-90.

¹²⁰¹ Владимир Лукић, Витомир Поповић, *Документи Дејтон - Париз*, Бања Лука, 1997, 18.

Дејтоном је усаглашен однос 49:51% између Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине. Према првом члану *Општег оквирног споразума о миру у Босни и Херцеговини* зараћене стране су се обавезале да ће „своје односе градити у складу са принципима Повеље УН-а“. Постигнута је сагласност да ће се сви спорови рјешавати мирним путем уздржавањем од било каквог насиља или примјене силе која би угрозила територијалну цјеловитост или политичку независност Босне и Херцеговине.¹²⁰²

У току преговора највише се водила полемика око мапа територијалне подјеле. Српска делегација улагала је велики напор да се постигне компромис у рјешавању кључних тачака преговора, а то су биле: подјела Сарајева, копнене везе источних муслиманских енклава са Сарајевом те средњом Босном и рјешење за Брчко и сјеверни коридор. Српска делегација предлагала је да све стране предложи своје планове разграничења, из којих би се на крају извело коначно компромисно рјешење. Међутим, ови приједлози делегације Републике Српске нису ни разматрани.¹²⁰³ Стога је резултат по Србе био губитак српских дијелова Сарајева, иако су муслиманима предлагане размјене за Горажде или неке друге просторе. Муслиманска делегација, уз подршку организатора преговора, одбранила је захтјев да Сарајево мора остати јединствено, и као такво да буде престоница новоформиране државе Босне и Херцеговине. Било је свима јасно да ће ово рјешење изазвати масовно исељавање Срба из Сарајева. То се на крају и остварило. Преко стотину хиљада Срба напустило је Сарајево.¹²⁰⁴

Према свједочењу Николе Кољевића, учесника преговора, Милошевић је представнике Републике Српске са мапама територијалног разграничења упознао само десет минута прије потписивања споразума. О окончању преговора делегација Републике Српске је сазнала путем телевизије: „Још увек смо чекали мапу, седели смо код Крајишника ћутећи. А онда - прави шок. Укључили смо телевизор и на своје запрепаштење угледали Клинтона како држи говор и најављује свечану церемонију у три сата после подне, пошто су преговори „успешно завршени“. У 13.30 у Крајишникову собу је упао Милошевић и рекао: „Територија Републике Српске је лепа и широка. Добили сте пола Босне, чисто Подриње, све градове у Посавини, сву Посавину изузев једног малог парчета. Ни жица не сече коридор! Бањалука има залеђину, коридор за Горажде је свега три километра, урадили смо шта смо могли. Немате разлога да будете незадовољни.“¹²⁰⁵ Момчило Крајишник се одмах успротивио рекавши Милошевићу да то ништа не ваља. Настала је препирка. Крајишник се

1202 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, III, 704.

1203 Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 394-401.

1204 J. Guskova, н. д, 201.

1205 Н. Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 412.

жалио да делегација РС није учествовала у изради мапе, да је недопустиво да Клинтон објављује закључивање споразума, прије него што смо ми видјели мапу да се не може предати шест општина у Сарајеву, а за двије општине у Крајини предати Горажде... Милошевић је присутнима честитао што је Србима, након свега, припало 49% територије премда тренутно држе свега 44%. Одговорио је Крајишнику да Срби никад не могу добити Сарајево, јер су га бомбардовали три године¹²⁰⁶. Текст споразума умјесто Крајишника, који је одбио присуствовати на свечаној церемонији, потписао је, у име Републике Српске, Слободан Милошевић.

На првом мјесту у тексту споразума, Анексом 1а, обухваћени су војни аспекти преговора. Приоритет засједања у Дејтону био је обустава ратних операција и нормализација живота у БиХ. Стога су зараћене стране, као прво, дале пристанак на долазак „снага за пружање помоћи у остваривању територијалних и других војних одредби споразума у вези са војним аспектима“¹²⁰⁷. Овдје се мисли на снаге НАТО-а, које би се упутиле на такозвану „мировну мисију“ у Босни и Херцеговини. Од Савјета безбједности Уједињених нација затражено је „да усвоји резолуцију којом ће овластити земље чланице или регионалне организације или аранжмане да установе мултинационалне међународне снаге (ИФОР)“¹²⁰⁸. У даљем тексту се наводи да ће ове снаге дјеловати под командом и контролом НАТО-а. Сврха уласка НАТО снага била је: „да се успостави трајан прекид непријатељства. Ниједан ентитет неће пријетити другом ентитету употребом силе и ни под којим условом неће било које војне јединице било ког ентитета улазити на територију другог ентитета. Све војне снаге у Босни и Херцеговини ће дјеловати у складу са суверенитетом и територијалним интегритетом Босне и Херцеговине“. ИФОР-у се треба обезбиједити подршка и овлашћења да предузме потребне акције, укључујући и употребу нужне силе, да би се обезбиједило поштовање овог Анекса.¹²⁰⁹

Анексом 1 било је предвиђено премјештање оружаних снага зараћених страна. Оба ентитета су имала обавезу да прекину ватру из свих оружја и експлозивних направа осим оних које су одобрене овим Анексом. Рок за распуштање и разоружавање свих цивилних група, осим полицијских снага, био је 30 дана. У периоду од шест мјесеци морала се извршити потпуна демобилизација, укључујући предају наоружања и ослобађање од војне службе свих кадрова расформираних јединица са забраном учествовања у ма каквој обуци или војним активностима.¹²¹⁰

Делегација Републике Српске противила се потписивању докумената о војним питањима. Дан прије потписивања Дејтонског споразума, 20.

1206 Исто, 414.

1207 В. Лукић, В. Поповић, н. д, 22.

1208 Исто, 23.

1209 Исто.

1210 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, III, 706-708.*

новембра, делегација РС је тражила да се унутар „јединствене“ српске делегације гласа о војним аспектима споразума. Одлуку о потписивању донио је Слободан Милошевић. Искористивши овлашћења шефа делегације одлучио је да се документи *Споразума о војним аспектима мировног рјешења* потпишу. Кољевић је о томе записао: „Крајишник је отворено рекао да ми нећемо потписати овакав оквирни споразум, а да Југославија то не може учинити у наше име. Рекли смо и да не пристајемо на војни анекс, јер мандат који се даје ИФОР-у, у ствари, представља окупацију. Усред састанка појавио се Холбрук и прекинуо састанак вешћу да је чак у питању и оних 49:51% (територије). Била је то вероватно добра режија да се изврши притисак на нас. Касније нас је позвао Милошевић и опет се наставила прича о војном анексу. Милошевић је тражио да се о томе гласа. Сви чланови југословенске делегације гласали су „**за**“, а ми смо једногласно били „**против**“. Тада је Милошевић искористио свој „седми глас“ и одлучио да се војни анекс прихвати“.¹²¹¹

Захваљујући војним анексима Дејтона, НАТО је први пут од свог постојања изашао изван граница зоне своје одговорности, које су дефинисане у Сјеверноатланском споразуму из 1949. године. Поред тога, трупе ИФОР-а добиле су широк спектар овлашћења: „да принуди уклањање, повлачење или релокацију одређених снага и наоружања и да нареди престанак сваке активности на било којем мјесту у Босни и Херцеговини, уз потпуну контролу копненог војног саобраћаја“.¹²¹² Према овоме, јасно је да су НАТО снаге добиле потпуну слободу да дјелују произвољно по цијелој територији Босне и Херцеговине, играјући улогу окупатора у режији Савјета безбједности и Сјеверноатлантског савеза.

У другом дијелу војног споразума (Анекс 1-б), који носи назив Споразум о регионалној стабилизацији, зарађене стране обавезале су се да ће приступити повлачењу „снага и тешког наоружања у сабирне пунктове, касарне или друга утврђена мјеста итд. Забрањен је увоз било каквог наоружања три мјесеца од ступања на снагу овог споразума“.¹²¹³ Српска страна била је изричито против оваквих мјера. Делегација Републике Српске је формулисала *Приједлоге за корекцију и прецизирање мировног споразума*, те изнијела низ преправки и приједлога везаних за долазак НАТО снага, питање централне банке, питања о Хашком трибуналу, изборима, називу државе итд. Међутим, ови приједлози нису ни узети у разматрање.¹²¹⁴

Основу Дејтонског споразума представљао је Устав (Анекс 4) који је будућност БиХ рјешавао на сасвим оригиналан начин, непознат међународној правној пракси. Уставом је створена јединствена држава, ни фе-

1211 Н. Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 410-411.

1212 В. Лукић, В. Поповић, н. д, 29.

1213 Исто, 55-58.

1214 Н. Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 410-411.

дерација ни конфедерација, а ипак састављена из двије посебне цјелине које су назване „ентитетима“. Текст Устава се није могао мијењати, већ је морао бити прихваћен као коначно рјешење.¹²¹⁵ Новоформирана држава је, према новом Уставу, названа Босна и Херцеговина. Анексом 4 БиХ је конституисана као „сложена децентрализована држава у којој живе три равноправна народа: Срби, Хрвати и Бошњаци у оквиру два ентитета, Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине. Доношењем Устава, како видимо, пронађен је одговарајући модел државног уређења БиХ, што је био највећи проблем приликом преговора о будућем уређењу државе.“¹²¹⁶ Она је постала пуноправни члан Уједињених нација и других међународних организација. Уставом нису дефинисани многи аспекти односа међу ентитетима, ни у држави генерално. Стиче се утисак да је *дејтонски Устав* писан на брзину и да су њиме само дефинисане основне поставке, док су многа питања остављена у заградама, недефинисана. На примјер, питање валуте није јасно одређено, мада се из контекста могло схватити како ће Босна и Херцеговина имати јединствену монету. Такође, недефинисан однос међу ентитетима, питање спољнополитичке дјелатности и представљања у иностранству, као и низ других питања. По Републику Српску један од параграфа споразума био је посебно „штакљив“, јер ју је својом одлуком лишавао државног врха. Наиме, радило се о сљедећем: „лица која избјегавају суђење по оптужници Међународног трибунала за ратне злочине у бившој Југославији, као и лица против којих је Трибунал поднио кривичну пријаву, а која нису извршила обавезу пријављивања Трибуналу не могу вршити никакве административне, изборне и друге државне функције на територији Босне и Херцеговине.“¹²¹⁷ Међу оптуженима за ратне злочине било је готово цјелокупно руководство РС.

Споразум у Дејтону се сматра великим успјехом Сједињених Америчких Држава. Његовим рјешењем вјероватно ниједан народ није добио све што је желио. Због своје етничке различитости и објективне опасности од мајоризације бројније нације, Босна и Херцеговина не може да буде унитарна, нити класична грађанска држава, што је потврђено у Дејтону.¹²¹⁸ Оцјене Дејтонског споразума и његових резултата биле су разнолике. Једни су га валоризовали као преломни историјски догађај који је коначно донио мир у бившу Југославију, док су пак други изнијели негативан став, пошто су НАТО снаге њиме отпочеле окупацију Босне и Херцеговине. Срби су сматрали да су у Дејтону муслимани повлаштени. Примједбе делегације Републике Српске у вези са дјелатношћу централне банке, предстојећим изборима, прелазном

1215 J. Guskova, *н. д.*, 208-209.

1216 Рајко Кузмановић, „Двадесет година уставоправне изградње и функционисање Републике Српске“, 59. Види у: *Република Српска двадесет година развоја - достигнућа, изазови и перспективе*, научни скупови, XXII.

1217 J. Guskova, *н. д.*, 210.

1218 Р. Кузмановић, *н. р.*, 59.

влашћу, називом нове државе, размјештањем НАТО трупа, као ни приједлоге у вези са мапама нико није озбиљно разматрао.

Према оцјени Срба преговори у Дејтону били су омаловажавајући према правима Републике Српске, јер није испоштован ни минимум захтјева српске стране. Никола Кољевић је говорио да је набоља страна Дејтонског споразума оно што њиме није ријешено. „Да ли ће се Република Српска одвојити од Федерације или учврстити везе с Федерацијом... зависиће од будућих односа три народа“.¹²¹⁹ Након завршетка преговора Слободан Милошевић је, такође, изнио свој став, дајући изјаву да је „постигнут праведан мир за све народе који живе на тим просторима“.¹²²⁰ Општи одјек у тадашњим српским медијима био је негативан. Писало се и говорило о поразу српске политике.¹²²¹

Са друге стране, из супарничког тора, такође су стизале негативне оцјене. Ни муслиманска страна није била задовољна резултатима из Дејтона. Муслимански министар иностраних послова Мухамед Шаћирбеговић је рекао: „Мислимо да смо имали бољу ситуацију прије него што смо отпутовали у Дејтон од оне која је настала после Дејтона. Мислим да мир није постигнут у Дејтону... Између четири зида ми нисмо могли имати никакву предност... То је био вид притиска. Шаћирбеговић је у својим изјавама критиковао амерички преговарачки тим да наводно покушава замаглити разлику између жртве и агресора“.¹²²²

Хрвати су из своје перспективе на Дејтон гледали као на привремено рјешење, које је прелазни период ка остварењу главног циља, тј. прикључивање Хрватској дијелова Босне и Херцеговине насељених Хрватима. Занимљива је изјава Фрање Туђмана, у Паризу, 14. децембра 1995, током потписивања споразума парафираних у Дејтону. Док су други свечаним говорима истакли историјски значај мировног споразума о Босни, хрватски предсједник је причао о муслиманској народности као продукту комунистичке власти, која је тиме настојала да умири давну хрватско-српску нетрпељивост. Његов говор је био јасна порука да се сарадња са ратним партнером неће наставити у истом смјеру.¹²²³

Реакције западне јавности су, такође, биле различите. Већина политичара доживљавала је Дејтонски споразум као велики успјех свјетске дипломатије, који је зауставио најкрвавији сукоб у Европи након завршетка Другог свјетског рата. „Сада се може говорити о безбједности, вриједностима и будућности европског континента“, изјавио је француски предсједник Жак Ширак.¹²²⁴ Они који су били упућенији у ситуацију

1219 Н. Кољевић, *Стварање Републике Српске*, II, 410-411.

1220 Исто, 418.

1221 Ј. Guskova, н. д, 213.

1222 Исто.

1223 Исто, 213-214.

1224 Исто, 213.

у бившој Југославији поприлично су опрезно давали своје изјаве. Бивши генерални секретар НАТО-а, Вили Клас, дао је изјаву да је Дејтонски споразум несавршен и да неће довести до успјеха, премда Запад није имао другог избора. Карл Билт, високи представник међународне заједнице, својим ставом није уливао наду. Признао је како се „успостављање сарадње између босанских страна одвија веома тешко и како је готово невјероватно учинити способном за живот хрватско-муслиманску федерацију, створену под притиском Американаца“.¹²²⁵

Примјена Дејтонског споразума

Провођење Дејтонског мировног споразума било је засновано на принципу ангажовања војних и цивилних снага међународне заједнице. Војних као снага НАТО савеза и цивилних у виду високог представника међународне заједнице, који је истовремено врховни ауторитет за тумачење и примјену Дејтонског мировног споразума.

У вези са питањем шта је Босни и Херцеговини омогућио Дејтонски мировни споразум у теоријским и другим расправама владају два доминантна мишљења. Једно мишљење садржи аргументацију да је Дејтонски мировни споразум ријешио питање рата његовим заустављањем и да је створио основу на којој ће Босна и Херцеговина моћи успоставити унутрашњу интеграцију, изградити демократске институције, учврстити мир и приступити евроатлантским интеграцијама.¹²²⁶

Друго мишљење има аргументацију да је Дејтонски мировни споразум подијелио Босну и Херцеговину на етничкој основи тиме што је етнички принцип постао доминантан у њеном унутрашњем уређењу и функционисању. Због тога је БиХ постала нефункционална и скупа држава (БиХ је држава са 13 парламената и влада: 10 кантоналних; двије ентитетске и једном за Босну и Херцеговину). Двије трећине друштвеног производа иде за јавну потрошњу – администрацију.¹²²⁷

У дискусији о ова два супротстављена мишљења јавља се идеја о надоградњи Дејтонског мировног споразума, чиме би се успоставиле основе за функционалну организацију државе какву данас имају земље чланице Европске уније. Ова идеја је још увијек далеко од консензуса како у међународној заједници тако и у босанскохерцеговачким политичким снагама.¹²²⁸

1225 Исто, 214.

1226 R. Nešković, *н. д.*, 300.

1227 Исто, 300-302.

1228 Исто, 298-307.

Дејтонски мировни споразум јесте оквир за политички развитац Босне и Херцеговине у постратном времену. Босна и Херцеговина се одмакла од своје ратне стварности, али још увијек није нашла рјешења за главна питања економског и социјалног развоја.

У првим постдејтонским годинама рјешавана су основна питања за живот и сигурност грађана. То су питања слободе кретања и питања обнове инфраструктуре. Обнављани су мостови, водоводи, школе, болнице, преносна мрежа електричне енергије, путнички и телефонски саобраћај и сл. Једно питање битно утиче на политички развитац у постдејтонском времену. То је питање повратка избјеглица и расељених лица у своја предратна мјеста живљења.¹²²⁹

Највећу пажњу међународна заједница је поклонила организацији и провођењу избора за органе власти. Први постратни избори били су 1996. године. Тада су већину у парламентима освојиле етничке, једнонационалне партије СДС, ХДЗ и СДА.¹²³⁰

Да би се разумјеле главне одлике политичког плурализма у Босни и Херцеговини, у времену након Дејтонског мировног споразума, ваља се вратити у вријеме када је зачет, заправо када је уведен политички плурализам у БиХ. То је било вријеме рушења једнопартијског система 1990. године. Те 1990. године формиране су политичке странке у Босни и Херцеговини, странке које ће изаћи на прве вишестраначке изборе у новембру 1990. године. За разлику од других југословенских република гдје су се странке формирале по идеолошком и политичко-интересном критеријуму, као партије деснице, центара и левнице, у Босни и Херцеговини су се формирала два блока политичких странака. Један блок су чиниле националне, односно једноетничке странке СДА, СДС и ХДЗ.¹²³¹ Биле су то нове странке и без искуства у прошлости. Други блок су чиниле ненационалне странке, које су добиле заједничко одређење - *грађанске странке*. Од 1990. године у скупини ових партија су Социјалдемократска партија, Странка реформиста, Демократска странка социјалиста, Либерална странка, Муслиманско-бошњачка организација, Грађанска демократска странка итд. Ове странке су на првим вишестраначким изборима 1990. доживјеле потпуни пораз. Више од 80% гласова изборно тијело БиХ је дало једнонационалним партијама ХДЗ, СДС и СДА.¹²³²

Политичка припадност јављала се истовремено и као национална припадност. Од тада се у Босни и Херцеговини почиње развијати етнички

1229 J. Guskova, *н. д.*, 393.

1230 STRUKTURA DRŽAVE BOSNE I HERCEGOVINE NA TEMELJU DEJTONSKOG MIROVNOG SPORAZUMA, <http://www.ifimes.org/ba/7942-struktura-drzave-bosne-i-hercegovine-na-temelju-dejtonskog-mirovnog-sporazuma#st-hash.9hpfOBYn.dpuf> (28.03.2017).

1231 Исто.

1232 R. Nešković, *н. д.*, 298-307.

политички плурализам, који је сам по себи водио и довео до политичке супротстављености и сукоба етничких партија у парламенту БиХ. Коалициони савез три националне партије се почео распадати већ 1991. године. То је, иначе, преломна историјска година за политички развитак Босне и Херцеговине у процесу распадања СФРЈ. У овој години су донијете одлуке, између двије супротстављене политичке опције, о будућности Босне и Херцеговине у времену када се распала југословенска социјалистичка федерација.

Вријеме након Дејтонског мировног споразума, тј. од 1996. године, на неки начин пресликава предратну структуру политичког плурализма. Три етничке партије побјеђују на првим послеријатним изборима 1996. године. За чланове Предсједништва БиХ изборе су добили кандидати етничких партија: СДА – Алија Изетбеговић, СДС – Момчило Крајишник и ХДЗ – Крешимир Зубак.¹²³³ Ове партије добијају тада већину у Парламентарној скупштини БиХ, те парламентима Републике Српске и Федерације БиХ. Добијени мандат је протекао у несагласности три партије о свему што је значило социјални, економски и политички развитак Босне и Херцеговине. Стварна транзиција се одвијала у мјери у којој је била предмет ангажовања међународне заједнице.

Тек на другим постдејтонским изборима, 1998. године, започиње формирање нових странака које настају у незадовољству према националним партијама. Из СДА се издвојила група активиста и формирала Странку за БиХ, коју је предводио Харис Силајџић. Из ХДЗ се издвојила једна група активиста и формирала нову странку под именом Независна хрватска иницијатива, коју је предводио Крешимир Зубак. Из СДС се издвојила Биљана Плавшић и са скупиним присталица оформила Српски народни савез. Тако је започело слабљење политичког монопола три етничке странке. Овом процесу је знатно допринијело уједињавање двије социјалдемократске партије: Социјалдемократска партија БиХ и Социјалдемократи, као и формирање и развој Странке независних социјалдемократа Милорада Додика у Републици Српској.¹²³⁴

Овим је политички плурализам у БиХ добио нову структуру и правац даљег развоја. На изборима 2000. године нова структура страначког плурализма добија своју потврду у изборном тијелу. Тада су највише повјерења добиле грађанске странке. У овим околностима догодио се обрт на изборима, у октобру, 2002. године. Превласт су поново добиле етничке партије СДС, ХДЗ и СДА, али не и апсолутном већином. Улогу доношења значајних политичких одлука на нивоу Босне и Херцеговине, у већој мјери од ентитетских странака, имао је високи представник.

У првој години свог мандата високи представник, Педи Ешдаун, је,

1233 STRUKTURA DRŽAVE BOSNE I HERCEGOVINE NA TEMELJU DEJTONSKOG MIROVNOG SPORAZUMA.

1234 Исто.

током 2003. године, донио – наметнуо преко 70 законских и других аката. Главно неслагање етничких партија те године било је по питању новог јединственог концепта војске Босне и Херцеговине, као једног од услова за пријем БиХ у *Партнерство за мир* НАТО-а. Овај концепт је упорно одбијала Српска демократска странка, да би га, под притиском међународне заједнице, прихватила у децембру 2003. године. Тиме је БиХ испунила услове за пријем у чланство *Партнерства за мир* НАТО-а.¹²³⁵

Закључци

Дејтонски мировни споразум и Босна и Херцеговина:

- Дејтонски мировни споразум је означио заустављање рата у Босни и Херцеговини;
- Дејтонски мировни споразум је успоставио нову унутрашњу структуру БиХ са доминантном улогом ентитета у функционисању државе;
- Функционисање Босне и Херцеговине постдејтонског времена показује ограничења Дејтонског мировног споразума у погледу могућности даљег успјешног функционисања државе;
- Странке у БиХ су формиране у блок етничких партија и блок грађанских партија. Преовладава етнички умјесто политичког плурализма;
- Један од основних проблема развоја политичког плурализма у БиХ јесте његова размрвљеност политичког простора на велики број странака.¹²³⁶

Дејтонско уређење Босне и Херцеговине није идеално рјешење, као што знамо, али је у вријеме његовог доношења било, и још увијек је, реално. Као таквог треба га схватати и прихватати.¹²³⁷ Политички представници Бошњака никада нису искрено прихватили Дејтонски споразум као ни Устав БиХ, док уз помоћ дијелова међународне заједнице стално покушавају извршити противправну ревизију међународног уговора. Притом се неријетко, као главни аргумент, наводи да Дејтонски споразум није никада ратификован у парламенту „Републике БиХ“. Ове тврдње немају основа, јер међународни уговори могу важити и без ратификације како то предвиђа члан 14. *Бечке конвенције о правцу међународних уговора*.¹²³⁸ Постоји тенденција да се оспори постојање Републике Српске. С

¹²³⁵ Исто.

¹²³⁶ *Dejtonski mirovni sporazum – 20 godina poslije*, <http://www.ifimes.org/ba/9106> (28.03.2017).

¹²³⁷ Р. Кузмановић, н. р, 59.

¹²³⁸ М. Додик, С. Митровић, „Анекс четири по моделу Устава САД - начин настанка и опстанка БиХ“, *Република Српска двадесет година развоја - достигнућа, изазови и перспективе*, научни скупови, XXII, 88.

друге стране формирање Републике Српске била је потреба за очувањем идентитета и постојања Срба у Босни и Херцеговини. Република Српска није била плод хегемонистичких жеља ни покушаја доминације над другим народима. У свијету је током двадесетог вијека створено више од сто држава и етничких јединица. Опште међународно право даје могућност сваком народу да формира властиту државну заједницу. Конститутивни народи у Босни и Херцеговини Срби, Хрвати и Бошњаци нису били те среће да лако добију државу или државотворну јединицу. „Босна и Херцеговина је кроз историју углавном била под страном доминацијом, а ријетке су биле краће фазе када је имала своју државност”.¹²³⁹ Република Српска је формирана ненасилним путем, правним и демократским актима од октобра 1991. године до фебруара 1992, прије почетка ратних сукоба у Босни и Херцеговини одредбама четири конститутивно правно-политичка акта. *Одлука о оснивању Скупштине српског народа у БиХ* усвојена је 24. октобра 1991. године. *Одлука о остајању српског народа Босне и Херцеговине у заједничкој држави Југославији* донесена је плебисцитом 9. и 10. новембра 1991. године. Трећи акт била је *Декларација о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине* на дан Светог архиђакона и првомученика Стефана 9. јануара 1992. године. *Устав Републике Српске*, који је усвојен у Скупштини српског народа у БиХ, 28. фебруара 1992. године, био је четврти конститутивни акт којим је утемељена Република Српска као правна државотворна јединица.¹²⁴⁰

Промјене Устава Републике Српске и Босне и Херцеговине у првих десет година од Дејтона (1995-2005) спроводиле су се паралелно, али различитим методама и интензитетом. Устав Републике Српске доживио је велике промјене и то већином наметнуте. Од 142 члана, колико има Устав Републике Српске, измијењене су двије трећине са 124 амандмана, од којих је више од 60 наметнутих. Промјене су се углавном односиле на умањење надлежности Републике. До 2006. године пренесено је са Републике Српске на Босну и Херцеговину око 50 надлежности, од којих су свега четири пренесене у складу са Уставом и по одлуци Народне скупштине РС.¹²⁴¹ Једини легални амандман на Устав Босне и Херцеговине, усвојен по уставној процедури, био је онај за Брчко дистрикт.¹²⁴² Тиме су током прве деценије након Дејтона међународни фактори остварили значајне резултате у послу разградње Републике Српске.¹²⁴³ Дејтонски споразум представља гарант њеног опстанка. Република Српска се од свог настанка држала Устава у настојању да и даље буде фактор стабилности.

1239 Р. Кузмановић, н. р, 57.

1240 Исто, 57.

1241 Исто, 65.

1242 Исто, 66.

1243 Георги Енгелхарт, „Република Српска после Дејтона: Разлози опстанка у тешком контексту“, *Република Српска двадесет година развоја - достигнућа, изазови и перспективе*, научни скупови, XXII, 428.

О преговорима у Дејтону биће вјероватно још ријечи у неким новим истраживањима у низу година које долазе. Неке од тема анализа могле би бити сложене околности и притисак на делегате из Републике Српске и југословенске делегације у цјелини. Предајом територије (Купреса, Влашића, Динаре, Грахова, Гламоча, Србобрана, Јајца, Дрвара, Петровца, те дијела општина Бихаћ, Крупа на Уни, Кључ и Сански Мост) српски народ у БиХ остао је без огромног стратешког простора, уз високу цијену етничких губитака, са посљедицом народног разочарања и огрчености према тадашњој власти. Губитак наведених територија створио је предуслове за губитак Српског Сарајева, утврђивање граница Горажда, арбитражу граничне линије код Брчког и др.¹²⁴⁴ Одлука о убрзаној предаји српских подручја под муслиманску јурисдикцију довела је до одласка око стотину хиљада Срба из Илиће, Грбавице, Илијаша, Хаџића, околине Горажда и других српских подручја. На тај начин дејтонски пакет проузроковао је невиђено етничко чишћење, газећи све етичке норме.¹²⁴⁵ Ипак, чувајући дејтонски модел, чува се Република Српска и Босна и Херцеговина као држава.¹²⁴⁶ Међународно-правно посматрано Републка Српска представља државу са најмање три четвртине суверенитета. Од ње саме зависи како и на који начин ће остварити потпуни суверенитет. Притом, наравно, не треба занемарити искуства бивших југословенских република које су, и без обзира на сва уставна ограничења наведена у југословенском Уставу, ипак, стекле потпуни суверенитет.¹²⁴⁷

1244 В. Лукић, „Неки аспекти граница Република Српске“, *Република Српска у дејтонским границама*, 64.

1245 Ј. Guskova, *н. д.*, 216.

1246 В. Поповић, „Међународно-правни субјективитет Републике Српске“, *Република Српска у дејтонским границама*, 31.

1247 Исто, 32.

XVII

ЗАПИСИ О РАТНИМ ЗЛОЧИНИМА

Одређивање територијалног и временског опсега ратних злочина над Србима, али и прегледа њиховог истраживања, поставља одређене дилеме. Први злочини, по досадашњим сазнањима, над српским становништвом, на територији коју је обухватала Социјалистичка Република Босна и Херцеговина, забиљежени су у љето и јесен 1991. године. Прва жртва злочина, по досадашњим подацима, била је Анка Зеџ (1934) која је убијена 13. септембра 1991. године око 13 часова у општини Босанска Дубица приликом гранатирања са територије Хрватске.¹²⁴⁸ Тако је и 16. септембра 1991. године, у мјесту Клакар Горњи, у општини Босански Брод, око 7 часова и 30 минута, такође гранатом испаљеном са простора Републике Хрватске, убијен Војислав Горановић.¹²⁴⁹ Хронолошки посматрано категорија злочина над српским становништвом протеже се од времена прије почетка самог рата, па све до датума послје званичног завршетка рата на територији БиХ. Временска линија злочина протеже се до 02. маја 1996. године када су у мјесту Стублић, од стране муслимана из Сребренице, убијена четворица Срба из општине Милићи, чија су тијела након тога запаљена.¹²⁵⁰ Иако стручна литература наводи да су ратни злочини везани за ратни сукоб и да је њихова идентификација могућа само у оквиру датог рата,¹²⁵¹ наведена фактографија говори о неопходности опрезног дефинисања оквира истраживања и закључака. То важи како за проблематику ратних злочина тако и за уопштено истраживање тема и термина везаних за ратове постјугословенског наслеђа деведесетих година XX вијека. Само разматрање временских, просторних и оквира дефинисања дешавања у поменутом периоду далеко превазилази границе овог поглавља, а на нека питања наука треба тек да понуди одговоре. Највећи број злочина, ипак, десио у периоду

1248 РЦИРЗ, Козарска Дубица I-4-1, Општина Козарска Дубица, Извод из матичне књиге умрлих за: Анка Зеџ, редни број 91 од 12.05.1994; Одсјек за борачке и инвалидске послове Босанска Дубица, Записник о саслушању Драгољуба Трубарца и Мила Тимарца, 26.05.1994.

1249 РЦИРЗ, Брод, РС, Општина Брод, Извод из матичне књиге умрлих за Војислава Горановића, број 03-202-1-517/13, 2003.

1250 РЦИРЗ, Сребреница IV-7-17, Основни суд у Зворнику, Рјешење да се спроведе истрага, број 17/96, 14.05.1996;

1251 Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији 1941-1945, 1991...*, Београд, 2008, 85.

између 1992. и 1995. године и да се историографско одређивање рата, из чијег се контекста никако не могу издвојити злочини, најчешће врши у поменутиим временским и просторним оквирима.

„Мера степена развијености неке историографије је и њена свест о сопственим дометима, саморефлексија која успева да одреди своје место у размерама опште историографије како тематски тако и методолошки“.¹²⁵² Српска историографија посједује неколико дјела која приказују развој одређене истраживачке области и стање у тим областима у времену настанка прегледа. Примјер ширег, свеобухватнијег, приказа дијела дилема у историографији у југословенском социјалистичком друштву приказао је Коста Николић у својој студији *Прошлост без историје – полемике у југословенској историографији 1961-1991*.¹²⁵³ Ово дјело својеврстан је путоказ приказивања генезе развоја полемике о одређеним историјским контроверзама, преко којих се осликавао развој и кретање како истраживања тако и историографије у њеном најширем смислу. Друго значајно дјело за начин приказивања развоја и достигнуте резултате једне истраживачке области, овај пут уско специјализоване, јесте дјело Јована Ђулибрка – *Историографија холокауста у Југославији*.¹²⁵⁴ Оно је засновано на принципима савремене историјске науке. Прати развој ове специфичне и деликатне области и у међународним оквирима¹²⁵⁵ стављен, осим конкретног научног контекста, и у неку врсту културолошког наратива карактеристичног ауторовом стилу. Управо између два поменута дјела треба тражити оквире како би савремени приказ развоја и стања у одређеној области историографских истраживања требао да изгледа. Чињеница битна за посматрање истраживања злочина над Србима у БиХ за вријеме Одбрамбено-отаџбинског рата јесте да оба наведена дјела обрађују тематике блиске тој области, прије свега, по органској повезаности са дешавањима у Другом свјетском рату и њиховим рефлексијама.

1252 Милан Кољанин, „Рецензија: Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*“, преузето са <http://www.jasenovac-info.com/biblioteka/RecenzijaKoljanin-Lat.pdf> (30.10.2015).

1253 Коста Николић, *Прошлост без историје – полемике у југословенској историографији 1961-1991*, Београд, 2003.

1254 Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, Београд, 2011.

1255 Историографија Холокауста се сматра „обавезном“ за сваку пристојну националну историографију. У њеном пољу постоје посебни критеријуми, а историјска наука о Холокаусту је ушла у историју, па чак и поставила модел-критеријуме за историјско истраживање деликатних питања уопште. Ова област унутар својих оквира успоставила је одређен степен фрагментализације, специфичности сопствене терминологије и одређивања оквира истраживања. Крајност таквих настојања у историографији се означава као „кристална кугла наратива Холокауста“, под чим се обично подразумијева висок степен специјализације који се у својим крајњим случајевима удаљио од стварног и очигледног контекста Другог свјетског рата; Јован Ђулибрк, *н. д.*, 13, 122-136.

О самој дилеми и потреби за изучавањем ратних злочина Смиља Аврамов је записала: „Проучавање прошлости обавезује на конструктивно размишљање и, по схватању највећих светских умова, спречава понављање истих грешака. *Укинемо истраживање историје и имаћемо нову Вартоломејску ноћ у Француској или новог Кромвела у Енглеској*, речи су славног француског филозофа Волтера. Ћутање о злочинима, по схватању савременог француског филозофа Андре Малроа доприноси моралном срзавању маса; искуство, по њему, *треба трансформисати у савест*, јер само тим путем могу се спречити нова варварства. Истовећан став заступао је и Жан Пол Сартр, као и Албер Ками, наглашавајући да је геноцид могућ тамо где није сагледана његова суштина и оцењене последице“.¹²⁵⁶

Истраживања ратних злочина развојем науке о Холокаусту, седамдесетих и осамдесетих година двадесетог вијека, постала су уско специјализована област са јединственим критеријумима мултидисциплинарног приступа проблему унутар историјске науке. Искуства те науке морају постати полазна тачка методолошких основа за прављење озбиљнијих синтеза о злочинима над Србима у рату на просторима БиХ, наравно, уз уважене контексте ратних дешавања и локалних специфичности. Прецизна терминологија, бјежање од олакхих закључака и поједностављених тумачења, лишених усуда субјективности уз обиман истраживачки рад у архивима, усмјериће нас, од сада постојеће једноставне почетне литературе ширег и слободнијег историографског опуса, склоног понављању пренијетих историјских извора и њиховог поједностављеног некритичког репродуковања, ка анализама омеђеним захтјевима модерне историјске науке.

Постојећа дјела, далеко ближа публицистичкој интерпретацији, везана за појединачне злочине и поједине локалитете и области, као мјеста злочина над Србима, далеко су од озбиљних синтеза. Мемоарска дјела настала из перцепције преживљеног искуства могу бити само једна од полазних тачака будућих истраживања. Развој историографије и публицистике у овој области можемо посматрати кроз поједине примјере који представљају законитости испољене у овој области.

Први извори о преживљеним тортурама у логорима и убиствима јесу мемоарско-свједочиљачког карактера и у њима су жртве, након изласка са територија под контролом муслиманско-хрватских снага, свједочиле о преживљеном (притварање, логорисање, тортура, убиства). Они се, осим у медијима (већином штампи) српске провенијенције, појављују и као скромни покушаји дистрибуисања свједочења током самог рата. Једно од таквих свједочења је опис преживљеног од стране Драга Дамјанца у хрватским логорима, који је настао 1993. године непосредно након његовог изласка путем размјене на слободну територију. Свједочење су касније

¹²⁵⁶ Смиља Аврамов, *н. д.*, 9.

преносиле бројне публикације.¹²⁵⁷ Временом је прогресивно растао број свједочења преживјелих (углавном даваних органима безбједности, комисијама и комитетима за истраживање злочина и сл.) која своје мјесто налазе у публикацијама различитог типа, чији се организатори издавања најчешће налазе међу појединцима, а касније, у посллијератном периоду, и у удружењима жртава и њихових породица у РС и Србији. Занимљиво је да се знатан број свједочења јављао о дешавањима на подручју Херцеговине. Разлоге за такво стање треба тражити у томе што се већ 1993. на поменутом подручју, посллије размјена у близини Стоца (август 1992) и у Зеленици (октобар 1992) налазио велики број жртава¹²⁵⁸ које су свједочиле о преживљеном у логорима. У ову групу дјела издатих у раном посллијератном периоду, која комбинују лична свједочења аутора са простим преношењем дијелова или историјских извора у цјелини, спадају *Записи из мостарске тамнице*¹²⁵⁹ и *Логор Челебићи*¹²⁶⁰ све до публикације *Савеза логораша Републике Српске, Удружења логораша регије – Требиње из 2014. године која носи назив Године свједочења*.¹²⁶¹ Затим су се појавила дјела која су покушавала да донесу спискове српских жртава везаних за одређено мјесто или област, али је њихова тачност и методолошка исправност условљена различитим субјективним и објективним околностима. Осим свједочења о злочинима од историјских извора публикују се и записници о идентификацији, размјени заробљеника, тијела убијених лица и сл. У ову групу историографских радова, која у појединим моментима не бјеже ни од покушаја синтетичког приказа историјских континуитета, могу се сврстати дјела: *Геноцидом против Срба*,¹²⁶² *Страдање Срба у Мостару и долини Неретве*,¹²⁶³ *Заборав је убијање истине*,¹²⁶⁴ *Мртви вјечна опомена живима*,¹²⁶⁵ *Посавски чвор опстанка*,¹²⁶⁶ *Ратни злочини над Србима у Сарајеву*¹²⁶⁷ и др.

1257 РЦИРЗ, Мостар XIV-3-2.

1258 У ратној 1993. години у Билећи је основано Удружење логораша источне Херцеговине, које је тада бројало преко хиљаду чланова који су изашли из логора за Србе широм некадашњих Босне и Херцеговине и Хрватске. Више у: *Године свједочења*, приредили: Далибор Јосиповић, Милан Кнежевић, Требиње, 2014.

1259 Душан Зуроџац, *Записи из мостарске тамнице*, Београд, 1996.

1260 Страхиња Живак, *Логор Челебићи 1992-1994*, Пале, 1997.

1261 *Године свједочења*, приредили Далибор Јосиповић, Милан Кнежевић, Требиње, 2014.

1262 Жарко Крстановић, *Геноцидом против Срба (1992-1994)*, Београд, 1995. Дјело истражује тематику везану за злочине на подручју општина Ошак и Орашје.

1263 *Страдање Срба у Мостару и долини Неретве*, приредила Душица Бојић, Београд, 1996.

1264 *Заборав је убијање истине*, приредио Мирослав Јанковић, Српско Сарајево – Београд, 2000.

1265 *Мртви вјечна опомена живима*, приредио Мирослав Јанковић, Београд – Пале, 2001.

1266 Група аутора, *Посавски чвор опстанка*, Шамац – Бања Лука – Београд, 2002.

1267 *Злочини над српским цивилима у Сарајеву*, приредио Душан Зуроџац, Источно

За овај вид публикација било је карактеристично да се уз видљиву искрену жељу од заборавачу сачува успомена на жртве и немила дешавања и да су углавном урађене на принципу простог публикувања изјава-свједочанстава. Преношење, тј. преузимање изјава из једне публикације у другу и њихово често неметодолошко кориштење често је пратио минимум стручног историографског рада. Продукција ове врсте публикација, за које се углавном због већинског преношења извора одговорни одређују као приређивачи, а не као аутори, није мала у послјератном периоду. Међутим, веома се ријетко добијало дјело које је искорак у односу на остала, мада се поједина од њих издавају по квалитетно обрађеним сегментима материје.

Углавном, на основу претходних резултата публицистике, али и пренесених извора од 2000. године па надаље, добијамо дјела која покушавају обухватити комплетност простора Босне и Херцеговине или простора бивше Југославије кроз континуум злочина над Србима. Један од првих таквих подухвата јесте дјело *Искорењивање Срба у Босни и Херцеговини: 1992–1993 = The Eradication of Serbs in Bosnia and Herzegovina: 1992–1993*.¹²⁶⁸

Деценија страдања српског народа, у оквиру едиције Збивања и свједочења издавачке куће Полет прес из Новог Сада, дјело које су приредили Саша Мирић и Зоран Шућур 2000. године, један је од искорака који појам ратних злочина посматра у континуитету од дешавања на територији Хрватске, преко територија Босне и Херцеговине, па све до НАТО злочина у Југославији. Хронолошки период посматрања, као што показује и тематски обим, али и сам наслов, протеже се у периоду 1990–2000. година.¹²⁶⁹ И за овакву врсту издавачки захтјевног и обимног подухвата карактеристично је, углавном, преношење (овај пут веома великог броја) историјских извора првог и другог реда. Опрема, обим, изглед и тираж публикација којима се истиче овај подухват посебна су тема у оваквим случајевима, а говоре нам и, између осталог, о односу друштва према теми ратних злочина и средствима која су систем, установа или појединац спремни да дистрибуирају у ову област.

Црна књига, Патње Срба у Босни и Херцеговини 1992–1995 (I и II том), Мирослава Тохолја у издању Светигоре¹²⁷⁰ обиман и амбициозан подухват из 2000. године донијела је податке и детаље злочина над Србима у БиХ уклопљене у контексту ратних и предратних дешавања. Међутим,

Сарајево, 2006.

1268 *Искорењивање Срба у Босни и Херцеговини: 1992–1993 = The Eradication of Serbs in Bosnia and Herzegovina: 1992–1993*, приредили Драго Јовановић, Гордана Бундало, Милош Говедарица, Нови Сад, 1994.

1269 *Деценија страдања српског народа*, приредили Саша Мирић и Зоран Шућур, Нови Сад, 2000.

1270 Мирослав Тохолј, *Црна књига, Патње Срба у Босни и Херцеговини 1992–1995* (I, II), Цетиње, 2000.

методологија изношења података у најмању руку се може сматрати упитном, јер се поједини закључци изводе на основу једног извора или се, на примјер, примјењује принцип заокружених бројева, гдје се често не разликују процјене од стварних података. И поред тога у књизи се налази велики број имена и података о лицима и појединачним случајевима који свакако могу послужити, уз озбиљну критику извора и уклапање у методолошки апарат, за даља истраживања. Без обзира на све поменуто, ово дјело се може сматрати извјесном врстом прекретнице у овој области.

Протоком времена, после 2000. године, истраживање злочина над Србима добијало је, свјесно или не, своје нове етапе које су добрано биле условљене и неадекватним радом како Међународног кривичног суда за бившу Југославију у Хагу тако и Суда и Тужилаштва у БиХ. Тако је и у публицистици и историографији акценат био стављен на конкретне случајеве ратних злочина над Србима са презентовањем непобитне фактографије, која је изнесена већином са правничко-војног аспекта. Тај приступ, свакако, мора бити дио и историјског аспекта који се, међутим, на њему не би смио завршити. Скромни почеци таквих настојања јесу публикације тадашњег Документационог центра Републике Српске и то: *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА прије оружаних сукоба и током 1992. године*¹²⁷¹ и вишејезични картографски преглед *Континуитет стратишта и логора*.¹²⁷² У овим публикацијама примјетан је отклон у схватању о потреби рада професионалног историчара, осим у уводним дијеловима који објашњавају почетни контекст и само дијелом генезу сукоба на Балкану. У наставку рада поменуте институције, која је временом мијењала име и улогу у административном апарату, у, тако рећи, фактографском таласу налазе се дјела *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, посљедице у општинама Нови Град, Костајница и Козарска Дубица, септембар 1995. године*,¹²⁷³ *Окупација општине Мркоњић Град, септембар 1995 – фебруар 1996. године*,¹²⁷⁴ као и монографија о страдањима Срба у општини Високо.¹²⁷⁵ Карактерисање злочина, стављање у историјски контекст и истраживање о испољеним законитостима, као и метод рехуманизације жртве јесу аспекти који мултидисциплинарни приступ чине комплетним и чини се јединим исправним, а полазиште за такве озбиљније синтезе у будућности јесу

1271 *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА прије оружаних сукоба и током 1992. године*, Документациони центар Републике Српске, Бања Лука, 2001.

1272 *Континуитет стратишта и логора*, Бања Лука, 2001.

1273 Група аутора, *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску..., посљедице у општинама Нови Град, Костајница и Козарска Дубица, септембар 1995. године*, Бања Лука, 2008.

1274 Група аутора, *Окупација општине Мркоњић Град, септембар 1995 – фебруар 1996. године*, Бања Лука, 2012.

1275 *Свјedoци говоре, ратни злочини над Србима општине Високо (1992–1995)*, приредио Цвјетко Савић, Бања Лука, 2015.

поменута дјела, која ратне злочине посматрају са правно-војног аспекта. Сва три дјела резултат су активности централног органа Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица. Она су више израз функционисања једне институције, која би требало, у историографском смислу, да буде само дио ширег система. Истовремено су та дјела и жеља за искорак у смислу садржаја, изгледа и опреме публикације по узорима изван РС. Она су више дио појединачних настојања, него системског приступа једног друштва. Тај приступ захтијева организован рад архивских, истраживачких, музејских, културних и других установа потребних за изучавање феномена ратних злочина како на глобалном плану тако и у оквирима појединачних друштава.

У 2014. и 2015. години (20 година након рата) појавили су се и први покушаји монографија које се баве настанком и дјеловањем Војске Републике Српске.¹²⁷⁶ У њима, као по правилу, посебно нису посебно обрађени аспекти ратних злочина над Србима, иако су они материјално неизоставни дио ратних дешавања, али и дјеловања везаних за ВРС од времена њеног формирања и од почетних,¹²⁷⁷ па све до осталих фаза рата.¹²⁷⁸ Као и већина дјела у послеријатном периоду ове монографије нису дјело историчара, него директних учесника догађаја, припадника војног апарата. Методологија ових дјела, и поред значајног корпуса података, далеко је од прихватљиве. Истовремено се појавила и монографија *Поља несреће*, Миливоја Иванишевића,¹²⁷⁹ која је по географском принципу (општине), додуше помало конфузно, покушала да систематизује страдање Срба у БиХ. Ово дјело је одраз дугогодишњих настојања и појединачног рада заснованог на ентузијазму и још једном потврђује недостатак постојања система у овој области, али и евидентне значајне мањкавости методолошког приступа. Покушавање да се оправдано период сукоба 1992-1995. повеже са геноцидом у НДХ над Србима, Јеврејима и Ромима у овом дјелу има обресе тек назнака и то преко статистичких података. Ово дјело као да осликава укупне процесе у истраживачкој области који су далеко од коначних, потребних и довољних, а који само могу бити позив за нова истраживања. Монографија оваквог типа требала би бити заснована на савременом критичко-методолошком апарату историјске науке у комбинацији са мултидисциплинарним приступом њој сродних и повезаних дисциплина.

1276 Д. Боројевић, Д. Ивић, *Војска Републике Српске*; Винко Пандуревић, *Рат у Босни и Херцеговини и стварање Војске Републике Српске*.

1277 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, Главни штаб Војске Српске Републике БиХ, Документацију о злочину непријатеља над српским народом, Хитно тражи. Пов. бр. 16/10-50, 14.07.1992.

1278 РЦИРЗ, Влада РС XIX-1-1, Главни штаб Војске Републике Српске, Поступак са откривеним масовним гробницама убијених бораца ВРС и грађана Републике Српске, као и местима њихове егзекуције, Стр. пов. бр. 03/8-4, 30.03.1993.

1279 Миливоје Иванишевић, *Поља несреће*, *Прва антологија о убијању Срба у БиХ (1992-1995)*, Београд, 2015.

Прва монографија која доноси синтезу историје Републике Српске¹²⁸⁰ ратним злочинима приступа као специфичним аспектима и дијеловима контекста рата. Читавим једним одјељком бави се злоупотребом злочина покушавајући донијети и одређене статистичке податке о квантификавању страдања на свим странама учесницама у рату, о којем се доброно може расправљати, али се ауторски тим оградио да је углавном ријеч о процјенама. Кориштење политички коректног наратива и видан акценат на балансирању злочинима, као и употреба довољно непоткријепљених статистичких података - процјена „дјечје су болести“ у овој фази развоја националне историјске науке о злочинима. Оне се могу констатовати као мањкавост овог дијела *Историје Републике Српске*. Позитивна страна приказа ове тематике једна је од јасно изнесених теза да су злочини постали ратни (али и послеријатни – прим. аутора) *ресурс*, а да је њихова *злоупотреба и фабриковање* постало обиљежје рата. Ово највише говори о карактеру самога рата на територијама БиХ.¹²⁸¹ Замјерка о неприказивању појединих злочина или покушају успостављања „политички коректног наратива“ била би прихватљива једино у случају да пренебрегнемо чињеницу да српска историјска наука није дала конкретне одговоре како на фактографију тако и на карактерологију злочина над Србима у БиХ, те су тако и синтетички прегледи овог периода остали ускраћени за озбиљан корпус догађаја и процеса из ове области.

Перспективе истраживања у овој области више су производ нужности дјеловања него системски усмјереног и створеног простора за стварање искорака. Специфичан положај свједока у овој области, као и неопходност кориштења *усмене историје* усложњују се протоком времена и постају отежавајућа околност. Управо развојем дијела науке о Холокаусту искристалисао се метод који свједока, жртву, преживјелог ставља у средиште посматрања.¹²⁸² Добра страна дјела која су се до сада бавила овом тематиком јесте преношење одређеног броја интегралних свједочења, која су, и те како, употребљива у даљем раду, који се опет не смије на томе задржати. Проблем је што такви извори у правилу не садрже детаље предратног периода, тј. периода који је претходио злочину, као ни наратив о послеријатном времену који опет мора бити дио посматрања.

Документација војних органа, органа МУП-а и државне безбједности, као и институција свих страна у рату, до дана данашњег, преко документације судова и тужилаштва, све до архива Хашког трибунала, поље су које захтијева жетеоце. Питање приступа архивској грађи, условљено политичком ситуацијом у БиХ, РС, Србији и земљама региона,¹²⁸³ један је

1280 Чedomир Антић и Ненад Кеcмановић, *Историја Републике Српске*, Београд, 2015.

1281 Исто, 267-274.

1282 Авнер Шалев, „Јад Вашем и сећање на холокауст у XXI веку“, *Израелско-српска научна сарадња у проучавању холокауста*, Београд, 2008, 23.

1283 „Министарство одбране не да приступ архиви ВРС“, *Глас Српске*. http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Ministarstvo-odbrane-ne-da-pristup-ar-

од чинилаца од кога ће највише зависити развој ове области.

Што се Републике Српске тиче тренутно је актуелан покушај централизације, тј. системског приступа истраживању, као и успостављању јединствене архиве и базе података ратних злочина над Србима у оквиру Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица. Правничко-политиколошки приступ у обављањима свакодневних активности овога центра није препрека да драгоцене архива и капацитети буду искориштени и за квалитетна историографска истраживања у будућности. Само централизовање људских и архивских ресурса, уз алармантну чињеницу о непостојању историјског института РС, чине предуслове за поменуто усмјерење истраживања. Наравно, уколико посматрамо јединствено српско културолошко подручје онда се улога Музеја жртава геноцида из Београда (чиме се априори не одрђује карактер страдања), прије свега са институционалне стране, мора усмјерити и ка истраживању злочина деведесетих, иако је пред њим и сада велики посао на истраживању страдања из Другог свјетског рата. За тако нешто, осим институционалне воље и усмјеравања, потребна су и средства којих у овом моменту нема.

Трендови дигитализације грађе и њеног објављивања су мач са двије оштрице који ће, на овај или онај начин, обиљежити како свеукупна историографска истраживања тако и посматрану област у наредном периоду. Проблеми објективног приступа, неангажованости и исправног методолошког оквира у сваком појединачном истраживању чине суштину и најбољи су предуслов за „успјех“ или „неуспјех“. Наредна посматрања, из ове перспективе, свакако би требала бити усмјерена ка схватању и признавању укупног хронолошко-фактографског контекста Одбрамбено-отаџбинског рата, који нису изостали сегментарно ни до сада у појединим истраживањима, али су недовољно испољени и наглашени као неопходан оквир истраживања. Ови аспекти требало би да буду уважени како код изучавања појединачних случајева, као предмета истраживања, тако и на свеобухватнијем плану истраживања ратних злочина над Србима 1992-1995. године.

Што се тиче карактеризације злочина и тачног теоретског оквира посматрања наредна истраживања требало би да почну од јасног и прецизног дефинисања и кориштења терминологије. Пут од исправне употребе терминологије до суштинског познавања и дефинисања ствари, тј. до смјештања у вриједносни систем посматрача, често је ближи него што се чини. Писали су о томе и професори Никола Б. Поповић и Мило Ломпар. Инфлација појма геноцид,¹²⁸⁴ поготово у савременим балканским

hivi-VRS/110780.html (13.09.2015).

1284 „Већ и сама форсирана учесталост примене, то значи, већ и то само именујуће инфлационирање овог појма, аналогно одговарајућем именовању у финансијском сектору делатности (инфлација), нужно носи са собом једно обезвређивање, дакле

друштвима, испреплетена дневнополитичким интересима, идентитетским инжињерингом и другим утицајима, поље истраживања ратних злочина замагљује до непрепознатљивости. Појмови *ратни злочин*, *злочин против човјечности*, *масакр*, *злочин против цивилног становништва* итд.¹²⁸⁵ у досадашњој литератури и изворима, углавном, чине примјер олаког и некритичког кориштења веома озбиљних научних појмова, које само рефлектује суштинско неулажење у фактографију, непознавање или пак злоупотребу тематике. Колико ће истраживачи успјети извући се из таквог стања остаје да се види.

Оно што се намеће као евидентна потреба јесте посматрање посебних аспеката злочина као што су злочини над дјецом, логори, сексуално насиље и друго. Примјер публикације новије генерације која представља једну врсту вриједносног искорак јесте *Наша исповијест - жене жртве рата из Републике Српске 1992-1995 године*.¹²⁸⁶ Ове области јесу у домену различитих наука, приступа и институција, али без квалитетног историографског приступа резултати њиховог посматрања неће се моћи подвести под комплетне, нити ће бити адекватна основа за успостављање исправних односа појединца и колективитета како према жртвама злочина тако и према прошлости уопште, које можемо условно уоквирити синтагмом *култура сјећања и памћења*.

Ратови за југословенско наслеђе деведесетих на стереотипно-пропагандном плану искориштени су за приказивање Срба искључивим злочинцима и кривцима, а *босанска катастрофа* је била прва међународна криза током које је америчка спољнополитичка дебата рутински призивала слике Холокауста и аналогije са њим и тиме озваничила стигматизацију Срба.¹²⁸⁷ Колико необјективно и неадекватно истраживање и презентовање ратних злочина, оптерећено политичким интересима, може резултирати ненаучним можемо видјети управо на примјеру Босне и Херцеговине. У оквиру настојања изградње појединих постјугословенских нација и идентитета „Босна је постала тема, али и позорница бројних

једно релативизовање и банализовање гегуине вредности дотичног језичког појма (у првобитној етимологији речи дефиниционо детерминисане истине), и тиме једно релативизовање и банализовање оне изузетне манифестације зла (геноцид), са којом је овај језички појам семиотички повезан (идентификациона детерминанта језика као есенцијални елемент стварности“. Преузето из: Владимир Умељић, ПРИМЕНА „ТЕОРИЈЕ ДЕФИНИЦИОНИЗМА“ НА НАШЕ ВРЕМЕ (На примјеру грађанских ратова на тлу бивше Југославије у последњој деценији 20. века), <https://dijaspورا.wordpress.com/2010/09/20/primena-%E2%80%9Eteorije-definicionizma%E2%80%9C-na-nase-vreme-na-primeru-gradanskih-ratova-na-tlu-bivse-jugoslavije-u-poslednjoj-deceniji-20-veka/>, (15.12.2015).

1285 Више у: Смиља Аврамов, н. д, 85-93.

1286 *Наша исповијест – жене жртве рата из Републике Српске 1992-1995. године*, приредили Александар Врањеш и Бојана Миодраговић, РЦИРЗ, Бања Лука – Београд, 2016.

1287 Јован Ђулибрк, н. д, 120.

међународних састанака, симпосиона и конференција историчара и научника који изучавају геноцид, покушавајући да буде узор за рјешавање конфликта на Балкану, а посебно бивше Југославије. Процес је често производио конференције или књиге у којима је мулти-културно-конфесионално-етничка реторика болно подсјећала на старе СФРЈ самоуправне мантре¹²⁸⁸. Када се узме у обзир да је један овакав процес деградације науке у одвојеним друштвима у Босни и Херцеговини само наставак ратне, стереотипне нарације о Србима, као готово искључивим кривцима за злочине над муслиманима и Хрватима – *жртвама агресије и геноцида*, онда се добија увид у значај адекватног истраживања ратних злочина над Србима у БиХ, лишеног било какве потребе за успостављањем евентуалне равнотеже у ненаучним одговорима и бјежања у виктимолошки контекст једностраности или пак у другу крајност оправдавања, умањивања и порицања жртава сопственог народа. У вези са тим питање истраживања ратних злочина над Србима намеће се као системска обавеза историографије, али и српског друштва у цјелини, не само према жртвама и њиховом незабору, по устаљеном научном принципу, гдје све жртве треба да „добују своје име и презиме“, него и према појму истине која је у историји, по ријечима Андреја Митровића, морално одређење.

Готово ламентирајући, посматрач поменуте тематике мора постати свјестан да недостатак система не може бити успјешан оквир за појединачне истраживачке искорак у овој мултидисциплинарној области. У сусрету са организованим системским порицањем злочина које прелази у културолошки идентитет појединих постјугословенских заједница појединачна истраживања, која нису дио цјелине, унапријед су, рекло би се, осуђена на неуспјех у друштвеној улози подизања свијести. Постојање супротстављених система, које непризнавање српских жртава из сукоба деведесетих само надограђују на непризнавање и омаловажавање жртава у геноциду у НДХ, чињеница је које се мора бити свјесно, уз наравно и свијест о бјежању од стереотипа, генерализовања и поједностављивања.¹²⁸⁹ Џудит Херман у свом дјелу, посвећеном геноциду над Јерменима, *Траума и опоравак* каже: „Злочиначко понашање увек се дефинише несавладивом потребом починиоца да промовише заборав. Тајновитост и тишина су прве линије одбране починиоца. Ако то не успе, починилац напада кредибилитет жртве. А ако жртву не може да ућутка, покушава да обезбеди да је нико не слуша, било безобзирним порицањем, било рационализацијом злочина... После сваког зверства човек може да очекује иста предвидљива извињења: то се никада није догодило; жртва лаже; жртва претерује; жртва скреће пажњу на себе; а у сваком случају, време је да се прошлост заборави и да се крене даље. Што је починилац

1288 Исто, 121-122.

1289 Више у: Мило Ломпар, *Дух самопорицања*, Нови Сад, 2012.

моћнији већи је његов прерогатив да се именује и дефинише реалност, а његови аргументи преовладавају утолико јаче“.¹²⁹⁰

Узмемо ли у обзир изјаву покојног академика Екмечића из 1985. године да наша историографија није имала (а нема је ни данас - прим. аутора) писану историју геноцида у НДХ, „иако су сви мртви негдје у ваздуху тачно пребројани“,¹²⁹¹ питање је да ли српска историографија, као озбиљна научна област, може себи дозволити да у наредним деценијама буде лишена обухватних синтеза, пописа жртава и стратишта, научно истражених и окарактерисаних злочина над сопственим народом деведесетих година XX вијека.

1290 Преузето из: Питер Балакијан, *Река Тигар у пламену, историја геноцида над Јерменима и реакција Америке*, Београд, 2011, 368-374.

1291 Коста Николић, н. д, 396. Преузето из: Јован Ђулибрк, н. д, 86.

Прилог

ОПОМЕНА – РАТНИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА У БиХ 1992-1995.

Ако историју Срба посматрамо као „дуго кретање између клања и орања“, како ју је назвао српски нобеловац, схватићемо да је наш историјски ход испуњен периодичним страдањима великих размјера. У периоду османске окупације хришћанско становништво, које су у највећој мјери чинили Срби, било је тек толерисано што је у свим временима државних криза изазивало насиља најразличитије врсте. Успостављена нова, аустроугарска власт поткрај деветнаестог вијека донијела је и нове видове страдања. Сада је циљ био потиснути већински српски идентитет у БиХ. Овим покрајинама намијењен је босански/бошњачки идентитет, а за његовог носиоца означен је муслимански беговат. Истовремено је подржаван и хрватски идентитет код римокатоличког становништва.

Потискивање српског идентитета наишло је на плодно тло код муслиманске и хрватске политичке елите у БиХ. Муслимански беговат, као изданац владајућег народа из османског периода, имао је комплекс више вриједности и није се мирио са идејом о равноправности свих грађана без обзира на религијску припадност. Код хрватске политичке елите поткрај деветнаестог вијека развија се посебна национална идеологија инспирисана правашком политиком коју је формулисао Анте Старчевић, а која је инсистирала на томе да су хрватске земље поред данашње Хрватске још и Босна и Херцеговина и Срем, те да на овим територијама живи само један, хрватски политички народ. У оба случаја ријеч је о латентној србофобији, која је водила у дехуманизацију Срба.

Све вријеме аустроугарске окупације БиХ (1878-1918) Србима је опоравано право на употребу националног имена и националних симбола. Ћирилично писмо је потискивано, рад културних установа је строго контролисан, а неријетко и забрањиван. Посебан притисак трпјеле су црквеношколске општине као носилац српске националне свијести у БиХ. Сви појединци и групе који би се успротивили оваквој политици били су изложени прогонима, а често и судским процесима са оптужбом за велеиздају.

Кулминација овакве противсрпске политике настала је током Првог свјетског рата када су на подручјима на којима живе Срби организоване противсрпске демонстрације, а касније и читав низ велеиздајничких процеса. Представници српске културне и политичке елите узимани су за таоце или слани у концентрационе логоре од којих су најзлогласнији били они у Араду и Добоју. Истовремено су организоване и муслиманске милиције, тзв. *Шуцкори* који су прогонили појединце и групе Срба који се нису одазвали на мобилизацију. Током Првог свјетског рата српски народ у цјелини поднио је огромне жртве и изгубио озбиљан биолошки, културни и интелектуални потенцијал. Зло сјеме посијано у периоду аустроугарске окупације БиХ плодове је дало неколико деценија касније у Независној Држави Хрватској (НДХ).

Један од примарних циљева НДХ, настале током Другог свјетског рата на темељу правашке идеологије, био је рјешење српског питања, које је, према ријечима Мила Будака, требало ријешити тако што ће једна трећина бити поубијана, друга трећина преведена у римокатоличку вјеру и трећа трећина протјерана у Србију. У мјесецима након оснивања НДХ (10.04.1941) донесено је више законских одредби (о забрани ћирилице, о расној припадности, о држављанству, о заштити аријске крви и части хрватског народа, о преласку с једне вјере на другу) којима су Срби који су чинили трећину становништва, а поред њих и Јевреји и Роми, стављени ван закона. Са друге стране НДХ је имала широку подршку међу хрватским и муслиманским становништвом које је у овом периоду проглашено *хрватским цвијећем*.

Истовремено почиње и реализација плана уништења Срба. Већ у првим данима постојања државе основан је комплекс логора смрти НДХ Госпић, Јадовно, Паг који је радио до средине августа када је због српског устанка и италијанске реокупације друге окупационе зоне морао бити затворен. Неки од његових посљедњих заточеника постали су први логораши јасеновачког комплекса логора смрти. Јасеновац је радио до априла 1945, а према једном документу могао је да прими неограничен број логораша. Поред ова два, на подручју НДХ, постојало је још неколико десетина концентрационих и исељеничких логора и логора смрти у које су одвођени Срби, Јевреји и Роми, али и политички противници из реда других народа.

Паралелно са формирањем власти на локалном нивоу иде планирање и провођење акције масовних злочина над Србима. Међу више хиљада масовних и појединачних стратишта најпознатија и најмасовнија су: Садиловац код Слуња, Гаравице код Бихаћа, Шушњар код Санског Моста, глинска црква, Гудовац код Бјеловара, Корита код Гацка, Опузен, Стари Брод на Дрини, Иван Седло код Коњица итд. Специфичност крашких подручја била је та што су за мјеста масовних злочина кориштене природне крашке јаме.

Све вријеме постојања НДХ вршене су и депортације за Србију и превођење православног становништва у римокатоличку вјеру.

Ако у обзир узмемо чињеницу да је замисао о уништењу Срба била испланирана, озакоњена и провођена у дјело можемо закључити да је НДХ извршила геноцид над српским становништвом. Биолошку основу Срби су сачували захваљујући подизању устанака након првих таласа масовних злочина.

Иако народ који је преживио геноцид у НДХ, Срби ни у новој држави након ослобођења нису добили одговарајући статус. Због прокламоване државне идеологије братства и јединства о почињеним злочинима у Другом свјетском рату није било пожељно говорити, ствар је ишла толико далеко да су 1961. забетониране јаме у које су бацане жртве у Херцеговини и другим крашким крајевима. Цивилне жртве су у званичном дискурсу смјештене у контекст рата и револуције што је довело до еуфемизације прошлости кроз употребу синтагме *жртве фашистичког терора*. Овим је обезбијеђено да хрватско и муслиманско друштво никад нису прошли процес денацификације.

Са друге стране комунистичка идеја о борби против већинског национализма у држави српски народ је довела у веома незавидан положај. Српска национална територија подијељена је у неколико република. На југу су од Срба формиране двије нове нације (Македонци и Црногорци), у западним крајевима (БиХ и Хрватска) Срби су добили статус конститутивног народа, а каснији догађаји су показали да је он био декларативне природе.

Поред овога српско становништво је плански исељавано углавном у сјеверну Србију. Исељавања су вршена што због наводног напуштања пасивних крајева, што због изградње војних касарни и полигона.

Све ово је довело до тога да су Срби на попису из 1971. први пут у историји изгубили положај најбројнијег народа у БиХ. Овим је био испуњен један од основних услова из *Исламске декларације* Алије Изетбеговића за дјеловање на пољу стварања исламске државе на Балкану. Према његовој замисли бројност муслиманског становништва и повољне историјске околности били су основни предуслови за дјеловање. На испуњење овог другог требало је чекати двије деценије када је дошло до пада комунизма и кулминације политичке кризе изазване Уставом из 1974. према којем су републике добиле обиљежја суверенитета.

За разлику од званичног државног сјећања народ је памтио своје жртве што је водило у друштвену шизофренију због разлике јавног и приватног памћења. У моменту кад је комунизам дошао у кризу и кад је Србима запријетила поновна опасност уништења, памћење жртава Другог свјетског рата постало је тачка националног окупљања. Обнова националне свијести, између осталог, је стајала на вађењу и сахрањивању херцеговачких жртава.

Захтјеви за самосталност словеначких и хрватских представника представљали су за муслиманску елиту прижељкивани окидач. Формирање исламске државе на Балкану могло је да почне.

Пад комунизма у СФРЈ узроковао је експлозију потиснутих националних идентитета и побједу националних странака на првим парламентарним изборима у југословенским републикама, осим у Србији и Црној Гори. Истовремено на површину избијају хрватске и муслиманске сепаратистичке аспирације на историјски испробаним темељима.

Након побједе ХДЗ у Хрватској је 25.12.1990. извршена измјена Устава према којој је Србима оспорена конститутивност/државотворност, а пола године касније проглашена је и независност. Српски одговор на овакве одлуке био је формирање Републике Српске Крајине у децембру 1991.

Слиједећи примјер Хрватске, 15.10.1991, муслимански и хрватски представници у Скупштини БиХ оспорили су Уставом гарантовану конститутивност и изгласали Меморандум о независној БиХ. Српски одговор био је напуштање Скупштине БиХ и оснивање Скупштине српског народа у БиХ 24.10.1991. Сљедећи корак у заштити оспораваних права био је провођење плебисцита српског народа у БиХ на којем се 96% становништва изјаснило за останак у Југославији. Пошто ови резултати нису уважени Скупштина српског народа у БиХ прогласила је 09.01.1992. Републику српског народа у БиХ, касније Српску Републику Босну и Херцеговину.

С обзиром на то да је политичка криза у БиХ запријетила ескалацијом оружаних сукоба, из вана је затражено расписивање референдума на којем би се грађани изјаснили о независности. Референдум који су Срби бојкотовали одржан је 29.02. и 01.03.1992. На овом референдуму 63% грађана изјаснило се за независност за коју је било потребно 2/3 гласова. БиХ је 06.04.1992. добила и међународно признање.

На дан референдума Србима је послана јасна порука о томе шта их чека у новој држави. Наиме, због ношења српске националне заставе на Башчаршији је убијен стари сват Никола Гардовић. Овај догађај узроковао је подизање српских барикада у околини.

Ови догађаји довели су до интернационализације босанскохерцеговачког питања. Европска унија основала је експертску групу на чијем челу се нашао португалски дипломата Жозе Кутиљеро. Ова група је израдила план организације БиХ који је требало да предуприједи рат. Документ су 18.03.1992. потписали представници сва три народа у БиХ, али га је одбацио Алија Изетбеговић након састанка са америчким амбасадором који му је обећао америчко признање БиХ.

На већ постигнуту бројчану превласт Алија Изетбеговић је добио и повољне историјске околности за покретање процеса стварања исламске државе на Балкану. Мир више није био опција!

Након Изетбеговићевог одбијања Кутиљеровог плана рат у Босни и Херцеговини постао је неизбежан. БиХ територије под контролом муслимана и Хрвата су 06.04.1992. добиле међународно признање, али оно није могло значити и стварну самосталност земље, јер се темељило на негирању Срба, једног од конститутивних народа у БиХ.

Муслиманској страни на располагању у сукобу су стајале *Патриотска лига* и *Зелене беретке* које су основане још марта 1991. Располажући људством које је војну обуку прошло у Хрватској, *Патриотска лига* је непосредно након добијања самосталности покренула активност на неутралисању јединица ЈНА које су се нашле на територији БиХ. Истовремено је и Хрватска војска упадала на територију БиХ у пограничним дијеловима и нападала српска насеља што је за посљедицу имало низ ужасних злочина над српским народом. Због овога, а увидјевши да ЈНА неће узети учешћа у овом рату, Скупштина српског народа у БиХ је на сједници одржаној у Бањој Луци 12.05.1992. донијела *Одлуку о формирању Војске Српске Републике БиХ*, односно касније Војске Републике Српске, као основе одбране српског народа и Републике Српске.

Основна карактеристика првих ратних мјесеци у БиХ била је учвршћивање власти на локалном нивоу оних националних снага које су иза себе имале већину у становништву. У стању изнова пробуђених међунационалних антагонизама ови процеси су за посљедицу имали исељавање највећег дијела цивилног становништва супротне стране на читавој територији БиХ. Српска страна је у самом почетку рата држала територију Босанске Крајине без цазинског дијела, мање дијелове централне Босне, источну Херцеговину и већи дио Подриња. Под контролом хрватске стране били су већи дио Посавине и западна Херцеговина, док су муслиманске снаге држале Цазинску Крајину, те већи дио централне и источне Босне.

Као што видимо српска територија није била интегрална што је због уведених санкција угрожавало живот српског становништва у Босанској Крајини, али и Републици Српској Крајини. Из овог разлога, а након смрти 12 бањалучких беба, Војска Републике Српске је у љето 1992. извела бриљантну војну операцију *Коридор-92* након које су српске територије западно од Дрине постале компактна цјелина. Овом акцијом обезбијеђена је и територијална веза са Савезном Републиком Југославијом.

Однос према српском становништву на територији под муслиманском и хрватском територијом можемо окарактерисати само једном ријечју – ЗЛОЧИН.

У периоду у којем се још разговарало о могућностима мировног рјешења у БиХ ХВ, потпомогнута дијеловима локалног муслиманског и хрватског становништва починила је злочине над Србима у околини Купреса и Брода. Након пробоја коридора јавност је сазнала за постојање логора за Србе у Дервенти, Оџаку, Босанском Броду и Брчком. Ово је, ипак, био само почетак оваквих сазнања. Логори за Србе организовани

су у готово свим мјестима под муслиманском и хрватском контролом у којима су живјели и Срби. Логорска историја Срба у БиХ протезаће се до самог краја рата. Неки од најзлогласнијих и најпознатијих логора у БиХ били су у Дервенти, Босанском Броду, Коњицу, Мостару, Чапљини, Сребреници и Сарајеву, али и логор *Лора*, у Сплиту, у Хрватској. Користећи Изетбеговићеве контакте са исламским свијетом, муслиманска страна је у првој години рата у БиХ довела и стране, фанатизоване исламске борце - *муџахедине*. Њихове јединице биле су укључене у састав тзв. Армије Републике Босне и Херцеговине. Кампови муџахедина били су уједно и импровизовани логори за ратне заробљенике током читавог рата, а нарочито 1995. и у готово свим случајевима мјеста су сурових, незапамћених и ритуалних убиства. Постојање логора за Србе све вријеме рата под контролом власти муслимана и Хрвата у БиХ евидентна је чињеница, а неке од њих као што је *Силос* у Тарчину, код Сарајева, посјетио је и сам Алија Изетбеговић.

Поред затварања и депортација у логоре, над Србима су вршена појединачна и масовна убиства те прогони, тако да су они као цјелина до краја 1992. нестали са подручја под муслиманском и хрватском контролом, што ће до последњих ратних операција унеколико смањити интензитет злочина над Србима. У периоду 1993-1995. злочини над Србима су чињени углавном над ратним заробљеницима и цивилним становништвом, које је живјело у близини линије раздвајања зараћених страна или на заузетим територијама.

Сарајево, као главни град БиХ, представља парадигму односа према Србима. Овдје су предратни криминалци попут Јуке Празине и Рамиза Делалића Ћеле постали командири војних јединица и тако инволвирали у командну структуру тзв. Армије РБиХ. Управо они у главном граду постају господари живота и смрти. До које мјере је ишло иживљавање над преосталим сарајевским Србима говори и чињеница да са улица по неколико дана нису била уклањана тијела убијених Срба. Према подацима муслиманске стране у рату у Сарајеву је између 1992. и 1995. учињено више од 2.700 кривичних дјела, која је могуће водити под категоријом ратних злочина у најширем значењу.

Од свих злочина који су почињени над Србима у протеклом грађанском рату, а који су неизоставно били инспирисани националном припадношћу жртве, сексуални злочини спадају у посебну групу. Како су сви остали злочини били дио плана уклањања Срба са одређене територије, најчешће прогонима и убиствима, код оваквих злочина увиђамо намјеру злочинца да жртву понизи и одузме јој достојанство, као и то да створи трауме које ће даље кроз живот играти улогу тихог убице.

Током читавог периода рата злочини силовања догађали су се најчешће у логорима за Србе, над преосталим становништвом на територији под контролом муслиманских и хрватских снага, али и приликом

њихових упада на територију Републике Српске. Силовања су вршена и над мушкарцима и над женама, а злочинци су у својој морбидној намери ишли толико далеко да су људе тјерали на инцест. Овог вида злочина нису били поштеђени ни најмлађи.

Ако још имамо у виду да сексуални злочини нису били само изоловани случајеви, већ су провођени систематски, као дио ратне стратегије, о чему свједоче и бројна документа, добићемо јаснију слику граница извршене дехуманизације српског народа. Срби су у очима својих ратних непријатеља постали бића ниже вриједности, бића без људске садржине, те се са њима могло поступати и на овакве начине.

Размјере дехуманизације српског народа у БиХ видимо и у односу према дјечи у Одбрамбено-отаџбинском рату.

На самом почетку рата кроз забрану допремања кисеоника у бањалучки Клинички центар, због чега је умрло дванаесторо тек рођене дјеце, наговијештен је однос који ће постојати према Србима у наредних више од три године. Иако најмлађе, дванаест бањалучких беба нису биле и једине дјечје жртве у грађанском рату у БиХ. Дјеца су страдала на најразличитије начине: од граната, снајперске ватре (најчешће у околини Сарајева), али су често била и жртве злочина. Нису ријетки случајеви у којима су припадници муслиманских и хрватских снага, приликом упада у српска насеља широм БиХ, заједно са родитељима убијали и дјецу. Највише оваквих случајева било је у средњем Подрињу. Са друге стране дјеца су, као и остале категорије цивилног становништва, прошла кроз логорске тортуре углавном на подручју централне Босне.

Најдрастичнији примјери злочина почињених над дјецом су злочини почињени над деветогодишњом Мирјаном Драгичевић из Илијаша, коју су тројица муслиманских војника силовала и убила пред очима мајке и брата, као и случај дванаестогодишњег Слободана Стојановића из Каменице, код Братунца, кога је, према изјавама свједока, звјерски мучила, а затим убила Елфета Весели.

Побједом Хрватске демократске заједнице на првим вишестраначким изборима у СР Хрватској почиње период отвореног вођења сецесионистичке политике хрватског руководства. Истовремено почиње и својеврсна рехабилитација усташког насљеђа кроз ангажман усташке емиграције на обезбјеђивању логистике за осамостаљење Хрватске. Већ на првој сједници Скупштине, 30.05.1990, Фрањо Туђман је, најављујући сет реформи, најавио и промјену Устава што је подразумевало прелаз Срба из категорије конститутивног народа у категорију националне мањине. Нови Устав усвојен је у децембру 1990. године.

У међувремену, у јулу 1990, српски представници су у Србу основали Српску скупштину, а затим и Српско национално вијеће као њен извршни орган. Због прокламоване сецесионистичке политике српско

становништво је у августу 1990. позвано да се на референдуму изјасни о останку у Југославији. Покушај хрватске стране да силом спријечи референдум изазвао је блокаду друмског и жељезничког саобраћаја. У септембру 1990. проглашена је аутономија српског народа што је постало основа за проглашење Републике Српске Крајине на прољеће сљедеће године након читавог низа злочина над Србима у Госпићу, Пакрацу, Вуковару и др. мјестима.

Почетком 1992. потписано је *сарајевско примирје* након којег су се снаге ЈНА повукле из Хрватске, а недуго затим и *Венсов план* који је у ратом захваћена подручја довео снаге УНПРОФОР-а. Поменуте снаге ЈНА, ипак, нису биле у стању да заштите српско становништво, јер је већ у јуну 1992. извршен покољ Срба на Миљевачком платоу.

Сљедеће године ниже се неколико злочина од којих су највећи у Равним Котарима и Масленици у јуну и у Медачком цепу у септембру 1993. Наредна, 1994. година протекла је у знаку обезбјеђивања америчке подршке за хрватске ратне циљеве, хрватско-муслиманске сарадње након потписивања *Вашингтонског споразума* као и у знаку агресије на дијелове територије РС у циљу опкољавања РСК, с обзиром на то да су ове двије српске државе имале територијални континуитет. Окупацијом Купреса у новембру 1994. те Грахова и Гламоча у јулу 1995. овај циљ је био извршен. У међувремену, почетком маја 1995, Хрватска војска извела је операцију *Бљесак* која је резултовала прогоном Срба из западне Славоније. Почетком августа 1995. изведена је војна акција *Олуја* којом је уништена РСК, а око 250.000 Срба је протјерано. У овој акцији почињен је низ злочина над цивилним становништвом које није успјело да се извуче прије окупације РСК. Хрватска авијација је у близини Петровца бомбардовала и избјегличку колону што само по себи говори о циљу операције – уништење српског становништва.

Након окупације РСК Хрватска војска извршила је агресију на РС акцијама *Јужни потез* и *Уна 95* (првобитни назив ове акције био је *Дрина 95* што говори о коначном циљу агресорских снага) у којима је из западнокрајишких општина протјерано више од 100.000 Срба и извршен низ злочина.

За разлику од ратних 1993. и 1994. у којима су, грубо речено, српска страдања била сведена на војне губитке и цивилне жртве у пограничним подручјима, од којих је потребно издвојити средње Подриње у којем су јединице тзв. Армије РБиХ излазиле из заштићених и „демилитаризованих“ зона (у којима демилитаризација никад није била извршена) и вршиле злочине над српским становништвом, 1995. представља годину поновног страдања.

Након окупације Републике Српске Крајине почетком августа 1995. Хрватска војска у садејству са јединицама Петог корпуса тзв. Армије

РБиХ извршила је агресију на Републику Српску. У периоду од средине септембра до средине октобра 1995. ове јединице окупирале су 12 западнокрајишких општина из којих је протјерано више од 100.000 и убијено више стотина Срба.

Истовремено је и у централној Босни, на Озрену, у рејону Возуће, покренута обимна офанзива муслиманских снага које су на овом простору имале одређеног успјеха. У овим операцијама страдао је знатан број војника Војске Републике Српске и почињени су страховити муџахедински злочини над заробљеним борцима.

Злочини над Србима прикривани су и након рата, што је нарочито изражено на Озрену, у Сарајеву и у западној Крајини, тако што су измјештане масовне и појединачне гробнице на другу, непознату локацију. На терену су установљени поуздани докази о постојању измјештених гробница у циљу прикривања злочина, што отежава или потпуно онемогућује проналажење несталих особа и процесуирање виновника злочина.

У намјери да Републику Српску што ефикасније сведе на унапријед заданих 49% територије БиХ, а користећи се недоказаним ставом о српској кривици за злочин почињен на сарајевској пијаци *Маркале*, НАТО снаге су 30.08.1995. почеле акцију бомбардовања Републике Српске под називом *Намјерна сила* и *Мртво око* која је трајала до 13.09.1995. У овој операцији кориштене су забрањене бомбе са осиромашеним уранијумом. У намјери спрјечавања комуникације порушени су сви радио и телевизијски предајници. У нападима НАТО-а страдали су и цивили у РС. Овако координисане акције муслиманских, хрватских снага и НАТО-а већ средином октобра 1995. извршиле су свој циљ. Република Српска била је сведена на мање од 49% територије БиХ.

У међувремену, док су трајали преговори око плана *Контакт групе* између бошњачке и хрватске стране, у марту 1994. потписан је *Вашингтонски споразум*. Након бошњачког и хрватског измирења *Платформа Контакт групе* биће полазна основа за размишљање о могућности постизања споразума. Након овога Хрватска војска све чешће напада подручја РС како би опколила територију РСК. У том циљу окупран је Купрес у новембру 1994, а Гламоч и Грахово у јулу 1995.

Након муњевите окупације РСК почетком августа 1995. Хрватска војска у садејству са дијеловима тзв. Армије РБиХ врши агресију на подручје Босанске Крајине. Ако овоме додамо и бомбардовање од стране НАТО-а видјећемо да су територијалне промјене постале неминовност. Падом западнокрајишких општина територија РС је сведена испод зацртаних 49% што је створило услове за нове преговоре.

Преговори у америчкој војној бази Дејтон трајали су у периоду од 01. до 21.11.1995. Завршени су парафирањем *Дејтонског мировног споразума*. Споразум је ратификован у Паризу 14.12.1995. Дејтонским мировним споразумом БиХ је састављена од два ентитета (Републике Српске и Федерације БиХ) и три конститутивна народа (Срба, Хрвата и Бошњака).

Постизање мировног споразума није значио и крај страдања. Становништво из шест сарајевских општина које су споразумом припале Федерацији, због осјећаја несигурности, одлучило је да се исели на територију Републике Српске. Овим чином из Сарајева је нестало око 150.000 Срба.

Трагични биланс рата на простору БиХ износи 29.070 српских жртава и жртава из Републике Српске. Посматрана хронолошки динамика људских губитака значајно нам открива неке од карактеристика рата: 1991 – 664 (2,28% од укупног броја жртава), 1992 – 12.981 (44,65%), 1993 – 4.496 (15,47%), 1994 – 3.749 (12,90%), 1995 – 5.975 (20,55%). Треба имати у виду да ови статистички подаци нису коначни, те да постоји још 1.205 евидентираних жртава које из методолошких разлога није било могуће хронолошки сврстати. Као што видимо највећи обим имају страдања из 1992. када су институције Републике Српске биле још увијек у процесу формирања и 1995. када је Република Српска пролазила кроз највећа искушења. Одређене карактеристике рата видљиве су и у чињеници да око половину страдалих чине цивили и војници чија смрт се доводи у везу са почињеним ратним злочинима. Тенденције у обликовању и унификовању слике о рату наћи ћемо у претходним пописима и процјенама броја жртава рата у БиХ. Тако је пописом сарајевског ИДЦ, који је укупно евидентирао 95.940 жртава у БиХ, број српских жртава умањен за 4.117, док је демографска јединица Тужилаштва Хашког трибунала српске жртве умањила за 6.291 лице.

Поражавајући однос Тужилаштва и Суда БиХ према Србима и српским жртвама огледа се у следећим подацима, закључно са децембром 2017 године:

- У 59% случајева оптужени за ратне злочине су Срби;
- Када је у питању висина правоснажно изречених казни, Србима је до сада изречено укупно 1.761,5 година казне затвора што чини око 3/4 од укупно изречених казни;
- Анализирајући структуру оптужница, која се односи на тежину квалификације кривичних дјела ратних злочина, долази се до чињеница да се Срби оптужују за најтежа кривична дјела;
- За кривично дјело геноцида искључиво су оптуживани Срби и то чак у 41 случају (до сада осуђено 12 лица), док на другој страни није подигнута ниједна оптужница против Хрвата и Бошњака за ово кривично дјело;
- По питању оптужница за кривично дјело злочина против човјечности против Срба је подигнуто скоро 90% оптужница, док је на другој страни оптужено тек три Бошњака, односно 35 Хрвата;
- Бошњаци, а једним дијелом и Хрвати, су у већини случајева оптуживани за кривична дјела која искључују колективну одговорност, тј. за кривична дјела у чијем опису не постоје елементи систематског напада, намјере и удрживања;
- Претходна тврдња за посљедицу има да лица бошњачке и хрватске националности одговарају за кривична дјела која су везана за инди-

видуалну одговорност, те се самим тим искључиво процесуирају ниже рангирани носиоци политичке и војне власти, док се надређени, који су често и наредбодавци непосредних починилаца, чак појављују у својству свједока што доводи до још једног апсурда у раду Суда и Тужилаштва;

- До сада је за злочине почињене над српским народом правоснажно осуђено само 34 лица, те је овим лицима изречено 261,5 година казне затвора, што чини само 11% од укупно изречених казни затвора од стране Суда БиХ;

- Истражиоци Хашког трибунала и Међународне комисије за нестале користећи се сателитским снимцима НАТО-а пронашли су око 4.000 несталих муслимана - Бошњака, док том методом није пронађен ниједан Србин.

Након рата настављен је наратив о наводној српској агресији и искључивој муслиманској жртви. Ова борба за додатну послеријатну дехуманизацију српског народа води се инсистирањем на наративу о српском геноциду над муслиманима. Колико је у муслиманској и хрватској, али и у међународној јавности укоријењена оваква слика рата говоре статистике о проведеним судским поступцима.

За злочин геноцида као најтежи вид злочина који подразумева намјеру потпуног или дјелимичног истребљења групе оптужени су само Срби и то њих 41. За сада је осуђено 12 лица са укупном казном у трајању од 262 године. Шест оптужница је преиначено у злочин против човјечности.

За злочин против човјечности, као слједећи по реду према тежини, оптужено је укупно 304 лица. За овај злочин оптужено је 266 Срба, 3 Бошњака и 35 Хрвата. Суд БиХ је за овај вид злочина осудио 83 Србина на затворске казне у укупном трајању од 1.268 година и 9 Хрвата на затворске казне у укупном трајању од 122 године. Један Бошњак осуђен је за злочин против човјечности у трајању од 6 година.

Укупно је, дакле, за злочине почињене над Србима у БиХ осуђено 34 лица, од тога 21 Бошњак и 13 Хрвата. Изречене су им пресуде у укупном трајању од 261,5 година. Ово је тек 11% од укупног збира изречених казни пред Судом БиХ.

Ни у Међународном кривичном суду за бившу Југославију ситуација није битно другачија. Од 127 оптужених лица за злочине у БиХ пред овим судом 90 су били Срби, 9 Бошњаци и 28 Хрвати. Срби су осуђени на укупну казну затвора од 758 година и 5 доживотних казни, Бошњаци на 41,5 док су Хрвати осуђени на 277 година затвора. За најтежа кривична дјела попут геноцида оптужени су само Срби.

Ако пажљиво погледамо статистике правосудних институција које суде у процесима за злочине почињене у рату у БиХ морамо запазити да српске жртве нису третиране на равноправан начин у односу на жртве других народа, те да је кроз систем оптужби задржан стереотип о српској кривици за рат. Срби су оптужени у највећем броју и за најтежа дјела ратних злочина. На основу овога можемо закључити да су се и правосудне институције укључиле у процес постизања бошњачких ратних циљева само средствима прилагођеним мирнодопским условима.

О П О М Е Н А

**ИЗЛОЖБА О СТРАДАЊУ СРБА 1991-1995.
ПОМОЋОМ 15. СЕПТЕМБРА - ДАВА ПОГИБЕЛИХ
И НЕСТАЛИХ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ**

НОСИОЦИ ПРОЈЕКТА

**РЕПУБЛИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА ПОРОДИЦА ЗАРОБЉЕНИХ И
ПОГИНУЛИХ БОРАЦА И НЕСТАЛИХ ЦИВИЛА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ**

**РЕПУБЛИЧКИ ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ РАТА, РАТНИХ ЗЛОЧИНА И
ТРАЖЕЊЕ НЕСТАЛИХ ЛИЦА**

КОРИШТЕНА ГРАЂА

АРХИВ РЕПУБЛИЧКОГ ЦЕНТРА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ РАТА, РАТНИХ ЗЛОЧИНА И ТРАЖЕЊЕ НЕСТАЛИХ ЛИЦА
АРХИВ РЕПУБЛИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ПОРОДИЦА ЗАРОБЉЕНИХ И ПОГИНУЛИХ БОРАЦА И НЕСТАЛИХ
ЛИЦА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

У ИЗЛОЖБИ ЈЕ ПРИСУТАН УЗНЕМИРУЈУЋИ САДРЖАЈ КОЈИ СЕ НЕ ПРЕПОРУЧУЈЕ ДЈЕЦИ И ОСОБАМА СЛАБИЈЕГ ЗДРАВЉА

Подаци у изложби нису коначни и представљају резултат до сада обављених истраживања и публиковања о страдањима Срба у току Одбрамбено-отаџбинског рата.

У случају повреде ауторских права или потребе заштите идентитета, те исправке садржаја молимо Вас да се обратите организаторима изложбе.

Аутори: Предраг Лозо и Драгослав Илић

Анте Старчевић (1823-1896). Правашки идеолог и главни пропагатор идеје србофобије у хрватској политици. Данас га Хрвати сматрају оцем домовине.

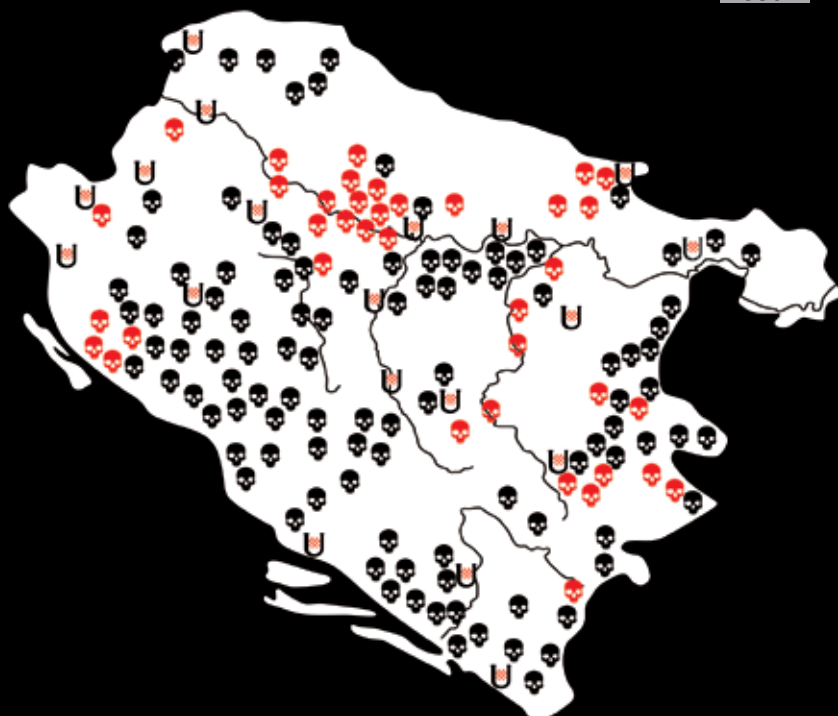
*„Они су сужањска пасмина,
скот гњусни, од икојег
другог. Узмимо у човјеку
три ступња савршенства:
ступањ животиње,
ступањ разбора,
и ступањ ума, душевности.
Славосерби нису подпуно
достигнули ни најнижи
ступањ, а из њега се
не могу дигнути...
Сви су Славосерби за
сужањство, за свако зло,
за сваку херђу, по нарави
онако, како нпр.
све свиње за блато...”*

Анте Старчевић о Србима

Период Првог свјетског рата обиљежен је организованим прогонима српског народа БиХ. На фотографијама: резултати противсрпских демонстрација у Сарајеву и страдање Срба у Херцеговини 1914.

- Сједишта великих жупа, територијално - административних јединица Независне Државе Хрватске
- Сабирни, исељенички и логори смрти Независне Државе Хрватске
- Нека од 2643 до сада регистрована страстишта у Независној Држави Хрватској

Поглавник НДХ Анте Павелић (1889-1959) са њемачким фирером Адолфом Хитлером (1889-1945) на састанку у резиденцији Бергхоф код Берхтесгадена. Овдје је постигнут споразум о вођењу нетрпељиве националне политике према Србима као начину рјешења српског питања у НДХ. „Једну трећину Срба ћемо побити, другу покатоличити и трећу протјерати у Србију“, изјава доглавника НДХ Мила Будака у Госпићу 22.6.1941.

Комплекс логора смрти НДХ Госпић-Јадовно-Паг функционисао је од 10. априла до половине августа 1941. год. У њему је према досадашњим истраживањима убијено 40123 људи од којих 38010 Срба и 1999 Јевреја.

Поглавникова тјелесна бојна у сарадњи са локалним усташама и дијелом хрватског становништва, а предвођени гвардијаном самостана у Петрићевцу Мирославом Филиповићем Мајсторовићем, извршила је покољ у бањалучким селима Шарговац, Дракулић и Мотике. У овом покољу страдало је најмање 2315 Срба свих животних доби.

Јасеновачки комплекс логора смрти НДХ постојао је од средине августа 1941. до 22.4.1945. У њему је убијено више стотина хиљада људи из свих крајева НДХ, највише Срба, а затим Јевреја и Рома због којих је и формиран. Имао је посебна одјељења за жене и дјецу по чему је НДХ јединствен примјер у тадашњем ратом захваћеном свијету. Поред ових одјељења постојали су и самостални логори за дјецу, као они у Сиску и Јастребарском. У Доњој Градини је до сада пронађено 9 гробних поља са 105 масовних гробница.

Жене и дјевојке из Пребиловаца код Чапљине на домаћичком течају 1938. Пребиловци су једно од најстрадалнијих српских мјеста у НДХ. Од преко 1000 становника, колико их је имало ово село, више од 800 страдало је 6.8.1941. када су усташе и дио хрватског становништва из околних села, претходно прикупљено становништво Пребиловаца, бацили у јаму Голубинку код Међугорја. Са фотографије овај злочин је преживјело 7 особа.

Комадина Миле стар 8, Бранко 5 и Зорка 2 године, заједно са сестром Маром и родитељима Радом и Милком, побијени од усташа у цркви у Садиловцу 31. јула 1942. У Садиловцу (Кордун) је тада мучено, побијено и спаљено у цркви укупно 463 Срба из Садиловца, Бугара, Липоваче и околних села, од којих је 149 млађих од 13 година.

Сарајево, као град у којем се до рата сакупљала српска пословна, интелектуална и културна елита из БиХ, стварањем НДХ постао је град у којем је српски народ било могуће обезглавити. У самом граду постојало је неколико транзитних логора у које је локално српско становништво прикупљано и транспортовано даље у логоре смрти НДХ. На фотографијама: Лубурића вила, једно од бројних за Србе најзлогласнијих мјеста у Сарајеву, и вјешање Срба на Маријин Двору.

Бихаћ, као сједиште једне од великих жупа НДХ, био је једно у низу мјеста масовног уништења Срба. Само у Гаравицама код Бихаћа, према неким подацима, убијено је око 12000 Срба. О размјерама страдања у овом крају говори чињеница да су Срби прије Другог свјетског рата у Цазинској Крајини чинили већину становништва, да би након рата изгубили положај релативне већине.

"S ovim uvjerenjem mi objavljujemo prijateljima i neprijateljima da su Muslimani odlučili sudbinu islamskog svijeta uzeti u svoje ruke i taj svijet urediti po svojoj zamisli

...

Prvi i najvažniji takav zaključak svakako je zaključak o nespojivosti Islama i neislamskih sistema. Nema mira ni koegzistencije između "islamske vjere" i neislamskih društvenih i političkih institucija

...

Najavljujući preporod, mi ne najavljujemo razdoblje sigurnosti i spokoja, nego razdoblje nemira i iskušenja ...

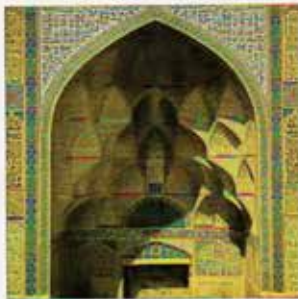
...

Izbor ovog trenutka uvijek je konkretno pitanje i zavisi o nizu faktora. Ipak se može postaviti jedno opće pravilo: islamski pokret treba i može prići preuzimanju vlasti čim je moralno i brojno toliko snažan da može ne samo srušiti postojeću neislamsku, nego i izgraditi novu islamsku vlast. Ovo razlikovanje je važno, jer rušenje i građenje ne zahtijeva podjednak stupanj psihološke i materijalne pripremljenosti. Preuraniti ovdje je jednako opasno kao i zakasnuti

...

Alternativa pred svakom muslimanskom zemljom je jasna: ili ujedinjena s drugim muslimanskim zemljama osigurati opstanak, napredak i snagu da se suoči sa svakim iskušenjem, ili iz dana u dan sve više zaostajati i padati u zavisnost od bogatih stranaca. Suvremeni povijesni trenutak daje ovom jedinstvu novu dimenziju: ono nije više samo lijepa želja idealista i vizionara; jedinstvo je postalo neophodnost, nužda, zakon opstanka i uvjet dostojanstva u današnjem svijetu. Oni koji iz bilo kojih razloga i motiva podržavaju sadašnju rascjepkanost, praktično su na strani neprijatelja "

**Alija
Izetbegović**

Islamska deklaracija

Sarajevo 1970. godina

Референдум и прегласавање српског народа у парламенту као средства мајоризације којим је негирана конститутивност Срба у БиХ, у складу са циљевима Исламске декларације.

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina
SKUPŠTINA SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE
BOSNE I HERCEGOVINE

OBRAZAC B.5

GLASAČKI LISTIĆ

Republički referendum se održava
29. veljače - februara i 1. marta -
marta 1992. godine

PITANJE ZA IZJAŠNAVANJE

JESTE LI ZA SUVERENU I NEZAVISNU BOSNU I HERCEGOVINU, DRŽAVU RAVNOPRAVNIH
GRADANA, NARODA BOSNE I HERCEGOVINE - MUSLIMANA, SRBA, HRVATA I PRIPADNIKA
DRUGIH NARODA KOJI U NJOJ ŽIVE?

"ZA"

"PROTIV"

M. P. (Republička izborna komisija)

M. P. (Općinska - Opštinska izborna komisija)

UPUTSTVO: Glasovatelj - glasačji se obaveza označavanjem rješi "ZA" ili rješi "PROTIV"

ODLUKA

O RASPIŠIVANJU REPUBLIČKOG REFERENDUMA ZA UTVRĐIVANJE STATUSA

BOSNE I HERCEGOVINE

Raspišuje se referendum u Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini.

II

Referendum će se održati 29. februara i 1. marta 1992. godine.

III

Na referendumu će se građani Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine izjasniti o
pitanju:

JESTE LI ZA SUVERENU I NEZAVISNU BOSNU I HERCEGOVINU, DRŽAVU
RAVNOPRAVNIH GRADANA, NARODA BOSNE I HERCEGOVINE - MUSLIMANA,
SRBA, HRVATA I PRIPADNIKA DRUGIH NARODA KOJI U NJOJ ŽIVE?

ZA / PROTIV

IV

Referendum će sprovesti Republička izborna komisija i općinske izborne komisije.

V

Ova odluka stupa na snagu danom objavljivanja u "Službenom listu SR BiH"

SKUPŠTINA SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
("Službeni list RBiH" br. 2, 27. januara 1992.)

OGLASI

REFERENDUM

DA SAM PTICA
I DA IMAM KRILA
JA BIH CIJELU
BOSNU PRELETILA
LETILA BIH
NIKAD NE BIH STALA,
DOK SE BOSNE
NE BIH NAGLEDALA

NARODNA PJESMA

ZA
BOSNU I HERCEGOVINU

Лидер босанскохерцеговачких муслимана Алија Изетбеговић повлачењем потписа са Кутиљеровог плана увео је земљу у рат у складу са изјавом: „Жртвоваћемо мир за цјеловиту Босну и Херцеговину“.

Др Радован Караџић и српски посланици у парламенту БиХ покушали су да спријече прегласавање и игнорисање ставова српског народа.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Година I – Број I

Сриједи, 15. јануара 1992.
САРАЈЕВО

Цијена овом броју 20 динара
Жиро-рачуни 10100-603-10147

Прва сједница Скупштине српског народа у БиХ

1

Посланици Клуба Српске демократске странке и Клуба Српског покрета обнове, у Скупштини Босне и Херцеговине, као легитимни представници српског народа у Босни и Херцеговини, на основу уставом утврђеног права на самоопредјелјење, укључујући и право на отцјељење, на сједници од 24. октобра 1991. године, доносе

ОДЛУКУ

О ОСНИВАЊУ СКУПШТИНЕ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

I

Оснива се Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, као највиши представнички и законодавни орган српског народа у Босни и Херцеговини.

II

Скупштину српског народа у Босни и Херцеговини сачињавају посланици Српске демократске странке и Српског покрета обнове у Скупштини Босне и Херцеговине.

Посланицима Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини постају и други посланици Скупштине Босне и Херцеговине српске националности потписивањем изјаве о приступању овој скупштини.

III

Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини разматраће и одлучивати о питањима која се односе на остваривање равноправности српског народа са осталим народима и народностима који живе у Босни и Херцеговини и заштити интереса српског народа уколико би ти интереси били угрожени одлукама Скупштине СРБиХ.

IV

Српски посланици настављају рад у Скупштини СРБиХ и радним тијелима у која су бирани, осим у случајевима када се оцијени да скупштинска акта

која се разматрају и усвајају угрожавају равноправност и национални интерес српског народа у Босни и Херцеговини.

V

Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини признаје важност аката Скупштине Босне и Херцеговине, која нису у супротности са интересима српског народа.

VI

Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини признаје савезне прописе као и републичке прописе ако су у сагласности са савезним прописима и ако не повређују равноправност и интересе српског народа.

VII

Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини ће до доношења аката о организацији, djelokrugu и начину рада, доијети Привремени пословник Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини.

VIII

Ова одлука ступа на снагу даном доношења, а објавиће се у Листу српског народа »Јавност«.

Број 02-18/91

24. октобра 1991. године
Сарајево

Председник

Скупштине српског
народа у БиХ,

Мр Момчило Крајишник, с. р.

2

Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, на основу уставом утврђеног права на самоопредјелјење, укључујући и право на отцјељење, на сједници од 24. октобра 1991. године, доноси

ОДЛУКУ

О ОСТАЈАЊУ СРПСКОГ НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ ДРЖАВИ ЈУГОСЛАВИЈИ

I

Српски народ у Босни и Херцеговини, на основу права на самоопредјелјење, а у циљу луне и трајне

2. Проф. др БИЉАНА ПЛАВИЋИЋ, за контакте са представницима других држава, међународних организација и институција;

3. Проф. др МИЛУТИН НАЈДАНОВИЋ, за Скупштину СФРЈ;

4. др РАДОВАН КАРАЦИЋ, за Председништво СФРЈ и

5. др МИОДРАГ СИМОВИЋ, за Савезно извршно вијеће.

III

Ускраћује се право представљања српског народа свим носиоцима функција у Републици и федерацији који нису наведени у претходној тачки.

вођење плебисцита.

V

Након одржаног плебисцита Главна комисија за спровођење плебисцита ће утврдити резултате плебисцита и о томе подијети извјештај Скупштини српског народа у Босни и Херцеговини.

VI

Ова одлука ступа на снагу даном доношења, а објавиће се у Листу српског народа »Јавност«.

Број 02-16/91

24. октобра 1991. године
Сарајево

Председник

Скупштине српског
народа у БиХ,

Мр Момчило Крајишник, с. р.

иједи, 15. јануара 1992.

гу даном доношења, а народа »Јавност«.

Председник
Скупштине српског
народа у БиХ,
Момчило Крајишник, с. р.

у Босни и Херцеговини
сног права на самоопредјелјење, на
године, доноси

У

ПРОВОЂЕЊУ
НАРОДА У БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ

у Босне и Херцеговине
ди потврђивања Одлука
у Босне и Херцеговине
дан Југославији, са Србијом, САО Славоније
и другима који се за тај

ки народ изјаснити на

Одлуком Скупштине
Херцеговини, од 24. октобра
народ остане у заједној
Србији, Црној Гори,
Славонији, Босни и Херцеговини
се за тај останак изјас-

9. и 10. новембра 1991.

завна комисија за про-

Као одговор на преношење ратне атмосфере из сусједне Хрватске у БиХ, као и на све присутније облике мајоризације и злочина према српском народу, српски посланици у парламенту БиХ су 24.10.1991. организовали Скупштину српског народа Босне и Херцеговине као претечу Републике Српске. 9. јануара 1992. године основана је Република српског народа у Босни и Херцеговини.

Хрватско политичко и духовно вођство деведесетих испод фотографије „оца домовине“.

Хрватско политичко и духовно вођство четрдесетих.

На све јаснију појаву рехабилитације усташтва и избацивања Срба из Устава Републике Хрватске (25.12.1990) српски народ у дијеловима Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Славоније и Барање одлучио је да се организује у одбрану својих права и живота. Српски политички представници су на основу организоване (27.6.1990) заједнице српских општина 19. децембра формирали Републику Српску Крајину.

На фотографијама: др Јован Рашковић, оснивач Српске демократске странке, Српске барикаде у источној Славонији и карта Републике Српске Крајине.

Odmah po napadu u podrum su ušla tri do četiri uniformisana čovjeka koja su izvršila premetačinu u podrumu te su nam naredili da trkom izađemo iz podruža sa rukama podignutim uvis. Ja sam prilikom izlaska vidjela da ovi uniformisani ljudi udaraju mog unuka Gorana dok je stajao sa rukama podignutim uvis. Udarali su ga kundacima pušaka i čizmama po svim dijelovima tijela. Ja sam vodila svog muža Jovu i tada nam je prišao Zemir Kovačević koji je Jovu šutnuo čizmom usled čega je Jovo pao. Zemir mu je naredio da odmah ustane a Jovo mu je rekao da nemože sam ustati jer je bolestan našto je Zemir potegao pištolj i ispalio metak u glavu Jovi. Ja sam produžila dalje te sam prošla kraj svog sina Vase koji je ležao u dvorištu. Pomilovala sam ga po kosi misleći da je živ ali sam kasnije saznala da je i on već tada bio mrtav.

2.

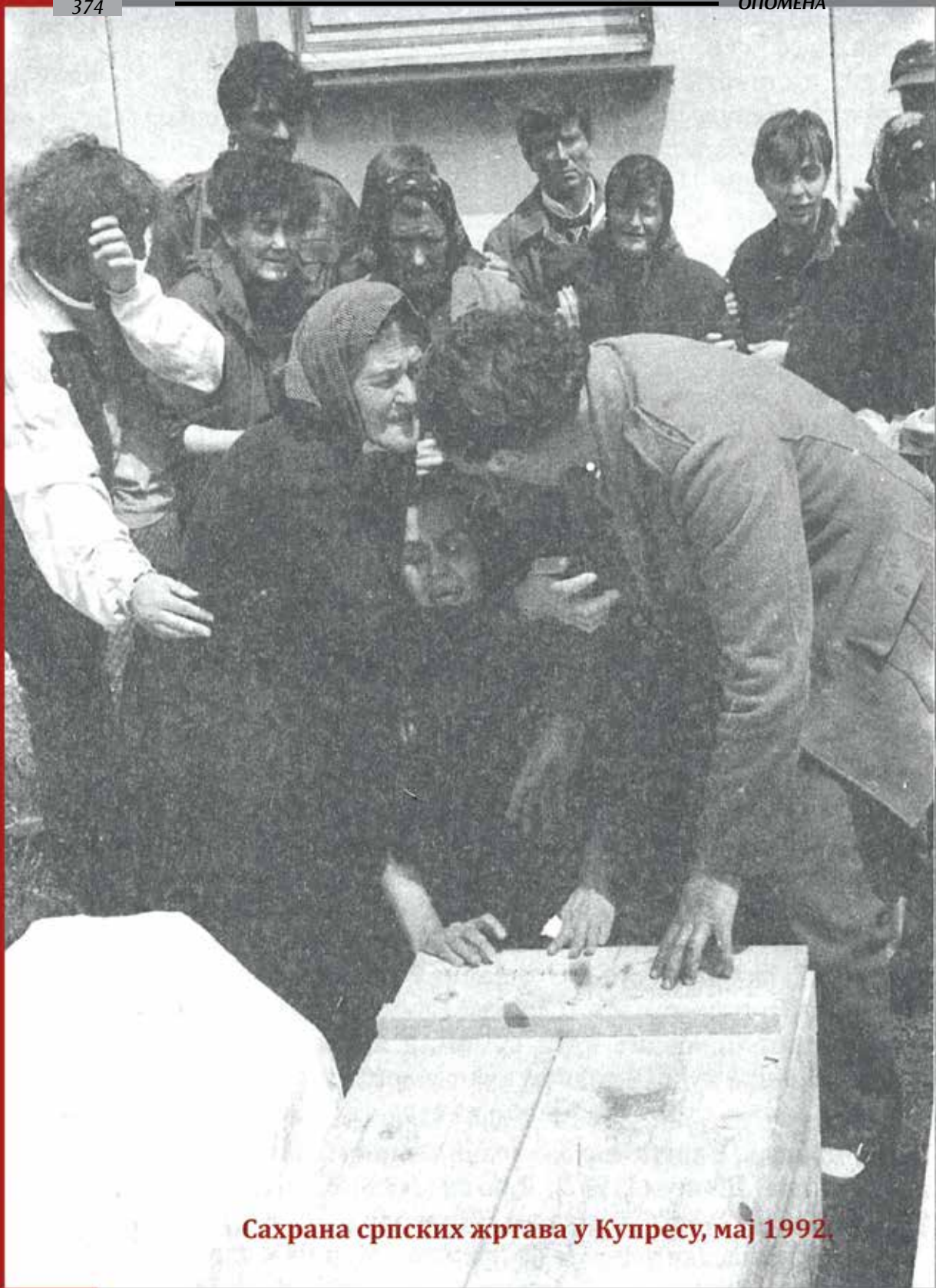
Prilicnici interventnog vođa TO BiH su uhapsili Milku snahu Nede Bočić, odveli je u Osnovnu školu u Sijekovcu i tu je silovali, a zatim ubili. Njen leš je nađen u kući Drage Tomića u Sijekovcu, a sahranjena je negdje u Kostrešu.

Više nemam šta da izjavim, slušala sam glesan diktat izjave, sve što sam izjavila je tačno, što potvrđujem svojim potpisom.

Prilikom napada na naše selo ubili su Dragu Tomićevića iz Kričanova, a njegovu kuću su zapalili, Zenu od Zorke Tomićevića su isjekli motornom pilom, a njen leš zajedno sa kućom zapalili.

Дијелови свједочења о хрватским и муслиманским злочинима у Сијековцу и Доњим Мочилима у марту 1992. године. Фотографија заплијењена од хрватско-муслиманских снага показује њихове припаднике у Сијековцу, гдје је у тродневним нападима убијено 56 цивила српске националности.

Сахрана српских жртава у Купресу, мај 1992.

Српско село Доњи Малован и још неколико околних села у општини Купрес 3.4.1992. напале су снаге Хрватске војске, помогнуте паравојним хрватским снагама из Купреса и околних општина. У овом нападу и у наредних неколико дана, до 10.4.1992, убијено је 59, рањено 6 и заробљено 75 Срба. Заробљени су одвођени у више логора у БиХ и Хрватској, а неки и у злогласни логор Лора. Судбина знатног броја заробљених ни до данас није позната.

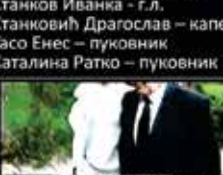

Купрес, маљ као средство за убиства Срба.

1 2 3 4 5 - 02.05.1992.

3 6 7 - 03.05.1992.

РАДНИЧКИ УНИВЕРЗ. "ЂУРО ЂАКОВИЋ"**УБИЈЕНИ:**

1. Јовановић Срећко - старјешина, погинуо у БОВ-у
3. Јелић Слободан - возач БОВ-а
2. Церовић Предраг - војник, погинуо у БОВ-у

РАЊЕНИ:

1. Марковић Верољуб - војник, рањен у БОВ-у
2. Магазин Раденко - водник ЈНА
3. Јовановић Бојан - водник ЈНА

ДОМ ЈНА**УБИЈЕНИ:**

1. Бицо Џевад - портир Дома ЈНА

РАЊЕНИ:

1. Божиновски Богоје - потпуковник ЈНА
2. Дуцан Војислав - војник ЈНА
3. Станишић Петар - домар у Дому ЈНА

**ДОБРОВАЉАЧКА УЛИЦА
УБИЈЕНИ:**

1. Сокић Мирко - пуковник - у санитетском возилу
2. Радловић др Будимир - пуковник - у санитетском возилу
3. Шуко Нормела - гл на служби у ЈНА - у санитетском возилу
4. Ђукић Миодраг - војник
5. Јовановић Бошко - потпуковник
6. Михајловић Бошко - пуковник
7. Петровић Градимир - пуковник
8. Симић Ивица - десетар
9. Томовић Здравко - војник

КОМАНДА 2. ВО ЈНА**УБИЈЕНИ:**

1. Новић Перица - војни полицајац
2. Дивовић Горан - војник

РАЊЕНИ:

1. Пантелић Жарко - поручник
2. Шумански Ненад - старији водник
3. Белић Горан - поручник

САРАЈЕВО 2/3. мај 1992.

Ексхумација тијела из масовне гробнице „Трнавац-дјечје гробље“ у Тузли 19.10.1999. Ексхумирано је 28 тијела страдалих војника у Тузланској колони.

Rodjena sam u Grahovištu, prigradskom naselju Sarajeva. Završila sam četiri razreda osnovne škole, a dalje školovanje nisam nastavila jer sam ostala na imanju da se bavim poljoprivredom. Zajedno samnom u porodici su živeli moja majka Z rodjena 1910. godine, brat blizanac B sa svojom porodicom - suprugom i dvoje dece, i stariji brat O koji se takodje nije ženio. Imali smo dvospratnu kuću sa deset hektara obradive zemlje i nešto stoke, o čemu sam se uglavnom ja brinula, jer su braća bila zapošljena u Sarajevu. Otac je umro 1961. godine, a o majci koja je bila narušenog zdravlja uglavnom sam se ja brinula.

Dana 04.maja 1992. godine komšije muslimani iz naselja Kobilja Glava i naselja Barica Hotonj, izvršili su oružani napad na Grahovište u kome su živeli isključivo Srbi. Tom prilikom uhapsili su mog brata blizanca B starijeg brata O moja braća od tetke S R i M S R, brat od strica, V I, V J i V Ž, moje prve komšije, Ž J i P M, moji dalji rođjaci i P M. Po njihovom zarobljavanju muslimani su ih odveli u Kobilju Glavu odakle su uspjeli da se izbave stariji brat Sikiraš Obren i P M Ostala devetorica, medju kojima je bio i moj brat blizanac B, odvedeni su od strane muslimana u Sarajevo, gde su ubijeni na surov način na Koševskom brdu, u blizini groblja "Lav". Njihovi leševi razmenjeni su 19.avgusta 1995. godine, a moj brat O išao je na prepoznavanje leševa.. Ja nisam smogla snage da idem. Napominjem da medju ovim razmenjenim leševima, kako sam ja čula, nisu bili V Ž i P M i nije poznato gde se nalaze njihovi leševi. Sahranjeni su na groblju Krivoglavci u Vogošći a kada smo morali, kao i ostali Srbi, da napustimo Vogošću 23. februara 1996. godine ponovo smo iskopali njihove leševe i preneli ih na Sokolac, gde su sahranjeni.

Posle 4.maja 1992. godine i zločina koji su muslimani počinili, a što sam napred navela, ja sam ostala u svojoj kući da čuvam bolesnu i staru majku dok je stariji

Изјава Т. С. о нападу муслиманских снага из Кобиље Главе на село Граховиште 4. маја 1992. у којем је убијено 11 Срба, док су сви становници села прошли тортуру. У поновљеном нападу од 8. јуна убијено их је још 10 док су остали становници протјерани, а село спаљено.

Избјеглице из Сарајева 1992.

Dana 15.07.1993.g. u prostorije SJB Pale pristupi pozvani K M., sin B. i majke M., rođen 9.12.1957.g. u Palama, gdje je i nastanjen, Vrelo Miljacke bb, po zanimanju vozač, pripadnik VRS, Srbin, te u vezi stradanja na području Zepe daje sledeću:

I Z J A V U

Dana 04.06.1992.g. u ranim jutarnjim satima prema već ranijem dogovoru sa jedinicom u kojoj sam se ja nalazio a sa kojom je krenuo još jedan broj vojske RS krenuli smo prema Zepi, 50-e Rogatica s namjerom da ljudima koji su obezbeđivali repetitor Zlovrh dopremimo hranu; vodu, sanitetski mat. i dr. Koliko se sećam rečeno nam je da se na Zlovrhu nalazi oko 20 ljudi a ja sam sa svojim privatnim vozilom marke "Zastava 65" SA 224-834 prevezio hranu. Prije polaska od pretpostavljenih starješina smo dobili garancije da nas niko neće napadati jer su oni prethodnog dana tj. 3.6.1992.g. bili na tom području i sa muslimanskom komandom dogovorili prolazak kolone. Ja sam se sa svojim vozilom kretao u središnjem dijelu kolone i tako smo stigli do poslednjeg srpskog sela koje se zove Jelovci na području opštine Han Pijesak. Kad smo prošli to selo naišli smo na prve barikade - zapreke od balvana, bukava koje smo uklonili i krenuli dalje. Ubrzo nakon toga naišli smo na drugu barikadu sa mnogo većim brojem balvana i bukava te smo tu stali i uz pomoć motorne pile i tenka uklonili tu barikadu i krenuli dalje prema Zepi. Ubrzo smo stigli do jednog većeg sela u kom se nalazi džamija sa desne strane puta i tu sam prvi put primijetio dva mladića i jednu ženu a ubrzo potom jednog starijeg čoveka koji je bio pored puta i koji je tesao kolce i smijao se. Na tom mjestu prvi dio kolone je stao jer je trebao da skrene desno na put za Zlovrh i u jednom momentu dok smo stajali čuo sam pucanj koji je dolazio iz pravca u kom smo se mi kretali, sa lijeve strane iznad nas tako da sam odmah skrenuo pažnju nekim svojim drugovima da ovo nije dobro i da će mo najvjerovatnije biti napadnuti jer je pucanj došao sa muslimanske strane.

Ubrzo nakon skretanja sa glavnog puta na put koji vodi prema Zlovrhu te nakon prolaska kroz selo i pored džamije čuli smo prve pucnje koji su dolazili sa prednjeg čela kolone i tog momenta smo stali jer smo vidjeli da smo napadnuti. Sa čela kolone čuo se megafon gdje je naš starješina Šuka, po činu major naredio da se uzme zaklon jer napadaju zelene beretke. Pored ovih riječi još je nešto govorio ali ja to nisam razumio. Tu sam saznao od nekih svojih drugova da je to poslednje selo na putu prema Zlovrhu. Pošto su nas na tom dijelu muslimani napali iz pješadijskog oružja mislimo odgovorili na njihov vatru i ubrzo smo krenuli naprijed pucajući na lijevu i desnu stranu krećući se prema jednom usjeku. Nakon prelaska mosta na jednoj rječici stigli smo u jedan usjek. U tom usjeku dočekala nas je žestoka vatra iz pješadijskog oružja od strane muslimana koji su bili postavljeni sa lijeve i desne strane iz čela na okomitim liticama sijena. Od tog poslednjeg sela do usjeka muslimani nam ranjavaju jedan broj ljudi medju kojima i jedan broj vozača kamiona tako da starješina često poziva nove vozače kojih je bilo medju vojnicima i koji sjedaju u vozila na mjesto ranjenih drugova i poginulih i voze dalje. U tom usjeku. Na tom dijelu ranjen je i Novica Jokić komandir čete, odnosno zamjenik komandira čete koji je ubrzo ponovo pogodjen smrtno a tu je poginula i bolničarka Tomić Stana. Tu je poginuo Pavlović Zdravko i njegov brat Nenad. Najviše nas je nastradalo prilikom izlaska iz tog usjeka na jednom brisanom prostoru. Na ovom dijelu puta je presječena kolona tako da sam ja poslednji od vozača u koloni prošao i priključio se prvom dijelu kolone. Kad smo prošli to mjesto bilo je već veče, padao je prvi mrak i ubrzo smo stigli na poslednje barikade takodje od balvana i bukava gdje je bilo nemoguće proći. Pošto je barikada bila takve prirode da je bilo nemoguće proći i ukloniti je motornom pilom, pokušali smo da prodje jedan tenk koji je bio u pratnji kolone, da pokuša ukloniti prepreku gdje se zaglavio i ostao. Tu sam primijetio da nema majora Šuke jer nas je uhvatila panika pa sam od jednog broja ljudi saznao da je najvjerovatnije otišao prema Zlovrhu. I u to vrijeme muslimani i dalje pucaju na nas, te pošto nije bilo majora Šuke sami smo organizovali odbranu rasporedivši se ispod puta i ispred puta u blizini vozila odnosno oko vozila. Nakon jedan sat vremena pojavio se Šuka i sa jednim brojem ljudi nosili su poginulog Čaić Slobodana a tada smo saznali da je na putu prema Zlovrhu poginuo Radović kome neznam ime koji je ostao kog nisu mogli da izvuku. Saznali smo od majora Šuke da nisu uspjeli proći do Zlovrha jer su naišli na muslimanske rovove gdje su im muslimani dokali te su morali da se povuku nazad.

IZJAVU DAO

K M., s. r.

ZAPISNICAR

S Lj., s. r.

IZJAVU UZEO

M S., s. r.

Изјава М. К. о злочину муслиманских снага у кањону ријеке Жепа 4.6.1992. када је кршењем постигнутог договора нападнута војна колона којој је гарантовано безбједно кретање. У овом злочину убијено је 45 Срба.

GRADJANI MOSTARA,

- * SNAŠLO NAS JE ZLO,
- KOJE SE ZOVE - SRBI
- * SNAŠLO NAS JE ZLO,
- KOJE SE ZOVE - VOJSKA
- * IGNORIRAJTE SRBE: NA ULICI,
- U SUSJEDSTVU, U ULAZU,
- NA POSLU, U DRUŽENJU ...
- * NE PRUŽAJTE NIKAKVE USLUGE
- SRBIMA, PEŠIMA (NEK OPROSTE PEŠ)
- I SRBOČETNIČKOJ VOJSCI
- * VRŠITE DIVERZIJU OBJEKATA
- I SREDSTAVA, KOJI PRIPADAJU
- SRBIMA I VOJSCI
- * O SADRŽAJU LETKA OBJAVJESTITE
- SVE SVOJE PRIJATELJE, RODBINU
- I POZNANIKE
- * ONI UBIJAJU, ZAR NE !
- * DOLJE I SAMI NEGO S NJIMA

SVENARODNI OTPOR

Страдање Срба у Мостару и долини Неретве састојало се од убиства, прогона, депортација у бројне логоре и уништавања имовине и културно-историјских споменика. Саборни храм Свете Тројице у Мостару из 1873, стара православна црква Рођења Пресвете Богородице и манастир Житомислић из 15. вијека запаљени су и минирани више пута у јуну 1992.

Камером забиљежен злочин у мјесту Буна код Мостара 14. и 15. јуна 1992. Тијела неких од несталих ни до данас нису пронађена.

нас побију. Ту смо доживљавали разна maltretiranja од кључева главе међусобног сексуалног наговеша и још неких ствари које од срца не могу износити. Тако сам дочекао и 18.08.1992.г. када сам требао бити размијењен у Стоцу, међутим мене са још 67 затвореника су вратили из Стоца назад у затвор у Јеловину. Пред нашим очима се одвијала размијена али смо ни били добро чувани у аутобусу и није се могло пребјећи иако сам се цијело вријеме бавио том мисљу. Када смо доведени назад у Јеловину ту смо добили незапамћене батине од некоег Јарјана, не знам му презиме. Са мном је ту био у затвору и М. Јелић, вели-

Дијелови свједочења о третману над Србима у логорима у Мостару одакле су даље прослијеђивани у логоре у западној Херцеговини, а затим и узлогласни логор Лора у Сплиту.

Što se tiče fizičkog maltretiranja, sastojalo se u tome što su me vezali za stolicu i tukli raznim tupim predmetima, čekićem, željeznim polugama, gumenim palicama, a primjenjivali su i neke električne udare. Najčešće za vrijeme tih maltretiranja u prostoriji su bili prisutni jedan ljekar i jedna ljekarka njemačkog državljanstva, a što zaključujem na osnovu toga da su komunicirali na njemačkom jeziku. Pošto bih od zadatih batina je gubio svijest, pomenuta ljekarka bi mi u predjelu ramena ubrizgavala obično 2 - 3 injekcije meni nepoznate sadržine, a nakon čega bi dolazio ksvijesti. Nakon 4 - 5 provedenih dana u Širokom Brijegu, odveden sam u Duvno, a zatim u Split i Grude. U navedenim mjestima su zahtijevali da prepoznam neke zatvorenike, koji su bili štravično izubijani, a tim da nikog od njih nisam prepoznao,

Услови живота у овом логору су били сурови. Заробљене Србе, као и цивиле, свакодневно је тукло како особља логора, тако и цивили - Хрвати који су слободно улазили у логор.

Особље логора су морали да поздрављају са фашистичким поздравом: са подигнутом десном руком и узвиком "За домовину спремни!". При том су морали и да певају усташке песме.

Затвореници су мучени струјом. Давали би им телефонску слушалицу да се наводно јаве својима, па би укључивали струју, што би изазивало струјне ударе.

Терали су их да играју "српско коло" на следећи начин: више њих би натерали да се међусобним држањем за руке ухвате у коло, а затим би појединцима прикачили жицу за прсте пуштајући струју која је изазивала струјне ударе који су их нагнали да скачу као да играју коло.

Командир логора их је будио ноћу и наређивао им да сатима трче по кругу логора и да певају усташке песме - све док не падају од умора. Када би пали, онда би их тукли.

Преко дана су их водили да копају ровове и раде друге тешке физичке послове.

У кругу логора је постојала кућуца за псе, па су појединцима наређивали да уђу у ту кућицу и да до изнемоглости лају као пси.

Купали би их тако што би их потпуно голе постројили уза зид, а онда би млаз воде под јаким притиском усмеравао у предео полног органа, што је изазивало врло јаке болове.

Дио документа који говори о злостављањима у сплитској Лори кроз коју је прошло преко хиљаду људи, а убијено их је или нестало најмање 70.

Тијело Ђорђа Булута (1949) из Пребиловаца код Чапљине заробљеног 15.8.1992. и убијеног у једном од хрватских логора. Тијело је размијењено у августу 1993. На лобањи, која је извађена из земље, били су видљиви трагови креча којим је била преливена.

2. juna negdje oko podne zakucao mi je neko na vrata i ja sam otvorila. U stan su ušla dvojica uniformisanih osovaca koji su bili naoružani i pitali su me za oružje. Rekla sam im da nema oružja kod mene i nakon što su pretražili stan jedan od njih me je udario kundakom, odnosno šakom u predjelu lica, a pušku mi je držao pod grlo. Ja nisam poznavala ove osovce, ali sam kasnije u logoru saznala da se jedan od njih i to onaj koji me je udario zove M. H. iz Ljubuškog, odakle su najžešći ustase. Oni su mene tada povelili u logor Dretelj kod Čapljine. Ovaj logor Dretelj je ustari vojni objekat gdje su bila skladišta i ostalo što je za vojsku trebalo. Kada su mene priveli u taj logor nije bilo puno zarobljenih ljudi. Ja sam zatekla samo dvije žene dr. O. D. i M. H. nastavnicu, obadviije iz Čapljine. Koliko je u tom trenutku

vojnička kreveta na kojima smo spavale. Od tog dana kada sam ja zarobljena svakodnevno su privodili nove zarobljenike najviše iz Mostara i bilo ih je od 10 do 15 u grupi. Kako se broj zarobljenika povećavao tako su oni nas premjestili u hangar gdje nije bilo ni kreveta već je većina od nas spavala na golom betonu, a samo poneko je imao fušek. U tom hangaru bili su muškarci i žene, odnosno u jednom hangaru su bile žene smještene, a odmah preko puta tog hangara su bili muškarci. Muškarce su mnogo više mučili nego žene, a trojicu su ubili od kojih je jedan Božo Balaban koji je bio kontrolor leta u penziji iz Mostara, drugi je bio Jovo Pejanović koji je također radio u Mostaru u SUP-u i treći je Nenad Marković također iz Mostara.

Zatim sužene izvodjene noću, silovane od strane ustaša, Krveta i muslimana, u krugu logora ili gdje su im oni naredjivali, a to je naredjivao E. B. sa njegovim društvom i gaucima Kraljević-Blaž. Pod kakvim okolnostima su silovane jedna drugu i nije smjela ništa reći jer ako bi se to čulo onda bi ih tukli tj. mučili na razne načine. Ovo silovanje se dešavalo često i skoro svake noći a bilo nas je ukupno 99 redom su bile sve silovane. A što se tiče mene pošto sam ja bila dosta izmučena

Свједочење С. Б. из Мостара, која је у моменту заробљавања имала 65 година и В. А. из Чапљине, која је имала 58 година, о малтретирању, силовањима и убиствима српских цивила у логору Дретелј код Чапљине.

U mjestu Pribilovcima betonska konstrukcija kosturnice iskorištena je kao zapovjedničko mjesto, sklonište i skladište municije haubičke baterije 105 mm u pomenutom mjestu. Na brdu Crnica nalazi se osmatračnica za upravljanje vatrom pomenute haubičke baterije.

Храм и крипта у Пребиловцима у којој су биле похрањене мошти српских жртава из НДХ у документима хрватских снага под командом Јанка Бобетка биле су означене као примарни циљ уништења. Призори рушења и скрнављења храма забиљежени су камерама злочинаца.

ni. Dana 10.06.1992. godine V. Z. ubio je Držko Cviju, stariću oko 90 godina iznad sneg bara u Tasovčićima, istoga dana V. I. i zv. "C" i J. N. zv. "B" u kući Bulut Nikole ubili su Nikolinu tetku, stariću oko 80 godina, a kuću je zapalio S. zv. "Z" iz Struga. I. 07.06.1992. godine u Počitelju pronašao je ranjenog Zelenkovića, starog 30 godina koji je bio prije rata golman FK "Dubravke" iz Dubrave, a koji je predhodno bio ranjen u nogu, te istog ubio iz automatske puške. V. K. iz Počitelja pred B.

Dana 06.06.1992. godine po naredjenju predpostavljene komande na čijem čelu je bio I. K. zajedno sa B. i T. u mjestu Kuminovača postavili su zajedno stanovnicima erneke nacionalnosti koji su sa svojim vozilima bježali iz Tasovčića i dana 06.06.1992. godine i dana 07.06.1992. godine na Kuminovači su ubili Djo-laga Djoka, Bekan Branka, Reljić Vukašina, i njegovu majku, u Trenutku ubistva zajedno sa njima bio je i V. Z. ko, S. i S. zv. "B" i tom prilikom i ubijeni su Reljić Djurdja i uhapšene ranjene M. J. i njena ćerka. Dana 10.06.1992. godine prilikom pretresa terena u Tasovčićima gore navedena ekipa pronašla je ranjenog Visita Iliju zv. "Pundo", starca od oko 65 godina, oga je iz neposredne blizine po naredjenju K. M. ubio. P. Krajem mjeseca juna 1992. godine K. i M. i R. B. i T. i B. iz zatvora u Čapljini odveli su Muratović Miloša i Bulatović Rajka zašto policije M. A. a, te iste odveli. K. je ubio Bulatovića, a R.

Дијелови докумената о злочинима над Србима у Тасовчићима код Чапљине. Фотографије послужератних ексхумација тијела из масовне гробнице у Тасовчићима.

Општина Коњиц карактеристична је по великим злочинима над Србима 1992. У њој је евидентирано 14 логора за Србе од којих су највећи били логор Челебићи и Мусала. Посебно је страдало српско село Брадина, чији су становници после опкољавања и напада муслиманско-хрватских формација 25. и 26. маја 1992. доживјели масовна стријељања, мучења и одвођења у логоре.

Лијево горе: Снимци телевизије Саудијске Арабије забиљежени у логору Челебићи. У логорима Челебићи и Мусала затвореници су звјерски мучени, а методе мучења биле су различите, од премлаћивања на смрт до сексуалног злостављања без обзира на пол и старост логораша.

Broj:
 Dana: 11.10.1993.

Z A P I S N I K o izvršenom uviđaju

Radjen dana 13.08.1993.godine sa početkom u 10,30 časova u selu Tošići, Opština Trnovo, pred izgorjelim kućom Mišević Slavka.

Predsjednik Komisije za ratne zločine Mjesnog ureda Trnovo i M. S. , sin Danila, obavijestili su ovaj OSB da je pro-nadjen grob S. oca M. Danila, sin Djure i majke Petre, rođene Popović, rođene 1914. godine u selu Tošići, opština Trnovo, ubijen na svirep način 30.jula 1992.godine od strane pripadnika muslimansko-ustaških formacija pred svojom kućom, gdje je nakon izvjesnog vremena poslije ubistva i zakopen. Zakopali su ga Srbi zarobljenici V. J. i V. B. , pod nadzorom predstavnika muslimanske vlasti u Trnovu veterinar H. S. koji je naredio navedenim zarobljenicima da potpišu zapisnik u kome je konstatovano da je Mišević Danilo umro prirodnom smrću.

Broj:
 Trnovo, 22.11.1993.god.

Priloga: Zapisnik o identifikaciji pet tijela ubijenih civila

Dana 15.11.1993.god. grupa vojnika na osnovu dobijenih podataka izvršila obilazak terena u području Truskavice. Leđića krivina i pronašla pet leševa nepoznatih žrtava. Dana 17.11.1993.god. Komisija OSB - Sarajevo i predsjednik komisije A. G. , isšla na lice mjesta i izvršila uviđaj leševa te iste djelimično kriminalistički obradi. Dana 18.11.1993.god. tijela ubijenih u prisustvu TVB - komala S. snimljeni te prebačeni u Leđića bare - bivšu prodavnicu mješovite robe, te izvršena identifikacija sa 20.11.1993. god. kada je isto izvršena u prisustvu pred komisije i operativnog zračnika Stanice milicije Trnovo te poravnih porodica ubijenih te konstatovano da su to: A. i B. alijsede:

- Da se radi o ubijenim civilima u Leđića
- Da su isti ubijeni u mjesecu juna posle stališkog žiđenja pola Leđići od strane muslimanskih ekstremista
- Na osnovu usmene izjave V. S. da je ovih svih pet žena nатоварено na kamion 18. ili 19.06.1992.god. u Leđićima i odvećeno u pravcu sela Dujmovića te da je u selu ostale još dvoje starijih V. i B. koji su ubijeni početkom jula 1992. godine.
- Da je grupa civilnog stanovništva iz Leđića njih oko 21 krenulo u pravcu Truskavice prema Kalinovici, grupa Tešanovića i ostalih.
- Da bi Vasić Hasan sa ženom Marom mogli biti ubijeni 3. j. u Dujmovićima i tako sahranjeni.
- Da je Mišević Milenko tučen usatvora te udaren flašom pune vode u glavu i da je živio u kome 32 sata istada umro sahranjen je na da n. kada su ih prebacivali iz satvora. Bejčići u Trnovo, oko 10. ili 12. avgusta.
- Da će dati i pismenu izjavu na lišću jer tako i živi.

- Da je zajedno sa ostali članovima porodice prepoznao kuko alijsedi, a isto je snimljeno od strane OSB - Sarajevo po broju od jedan do pet te su identifikovane alijsede osobe:

1. Mišević Jankosav - rođena Vasković kći Jovica i majke Emilje supruge kćer Miševića, rođene 1922.god. u mjestu Kadevidi opština Trnovo, stalno nastanjena u Leđićima, opština Trnovo, ubijena 18. ili 19. jula u području Truskavice - Leđića krivina od strane muslimanskih ekstremista. Prepoznali je na osnovu odjeće sinovi Stojan Vasić i Obran Vasić koji je živio u Leđićima.
2. Vasić Ljubica - rođena Vlakki kći Djurova, majke Cvije supruge Danila rođena 1906.god. u Tošićima opština Trnovo stalno nastanjena u Leđićima opština Trnovo, ubijena 18. ili 19. juna u području Truskavice - Leđića krivina od strane muslimanskih ekstremista, prepoznali je na osnovu odjeće sinovi Stojan i Obran Vasić
3. Vasić Ivanka - rođena Jankić, kći Leasera i majke Kose rođene 1919.god. u mjestu Bjelinićima opština Knežić nastanjena u Leđićima opština Trnovo ubijena 18. ili 19. juna 1992.god. u području Truskavice - Leđića krivina od strane muslimanskih ekstremista. Prepoznali je sin Rajko, unuk Slavka koji te Stojan Vasić koji je vidio odjeću u kojoj je bila.
4. Vasić Lora - rođena Dečlo kći Jovana i majke Kose, rođene 1929.god. u mjestu Kadevidi opština Trnovo, stalno nastanjena u Leđićima opština Trnovo ubijena 18. ili 19. juna 1992.g. u području Truskavice - Leđića krivina od strane muslimanskih ekstremista. Prepoznao je Djordžević majke te Stojan Vasić (bilo rođbeni sinovi i nevjeste nisu stigli na izvršenje identifikaciju).
5. Vasić Milka - kći Lamilova i majke Ljubice rođena 1916. u mjestu Leđićima gdje je i bila nastanjena, prepoznata ubijena 18. ili 19. juna 1992.god. u području Truskavice - Leđića krivina prepoznali je braća Stojan i Obran Vasić na osnovu odjeće

Identifikacija izvršena u 14 h. svih pet osoba sahranjeni 20.11.1993.god. u porodične groblje u Leđićima

DOPIVITI:

1. Komisiji
2. OSB - Sarajevo x3
3. Sekretaru A.V.
4. A/A

PRISUSTVOVANJE KOMISIJE
 Dr. Branković Grujo

Отварање масовне гробнице у Рогоју код Трнова у коју су муслиманске снаге 13.7.1992. затрпале тијела 6 масакрираних Срба.

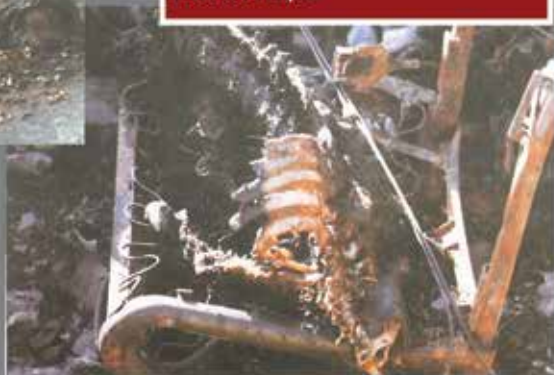
Трново након ослобођења града у јулу 1993.

Скелет Србина везаног сајлом и запаљеног у аутомобилу у Кукавицама на путу Горажде – Рогатица.

Колону српских избјеглица из Горажда 27.8.1992. нападе су муслиманске снаге, код села Кукавице, у општини Рогатица. У овом нападу убијено је 11 избјеглица. На фотографији су убијени младић и дјевојка на цести у Кукавицама.

Муслиманске снаге су 2.8.1992. нападе и у потпуности спалиле село Осија код Калиновика у којем су убили 7 српских цивила, углавном старца. На фотографијама лобање Војина Драшковића (1919) и Радована Драшковића (1955).

Пото» су нас потрпали у камион везујући нас за армее и довели нас до управне зграде "ХЕ" Вишеград. По изласку из камиона дочекала нас је већа група наоружаних муслимана који су нас при продаску плували, ударали, посвели и говорили да ће нас поклети. Увели су нас у неку просторију у "Хидроцентралу", како су нас рекли. Чо " испод нивоа воде и та просторија је била пуна воде и хладна. Угнали су нас једну канту рекавши да ту вршимо нужду. "Ало пото» су нас одвели и дели нас да једно, први пут откako смо одведени из села. У међувремену је дошао Ш. држећи нож у устима, који нас је рекао да нас не смеју нико дирати, док је он ту, а чим он оде да више није ни битно. Одмах пото» су нас изводили појединачно, а како се ко враћао био је у одрицање и омишан тако да је изгледао као душевни болесник или као тифусар из филмова.

Дана 01.03.1992. године око 19,30 часова по наредби привођеног у село Јелаšци, општина Вишеград, вршећи правила међународног права за вријеме рата, извршили ратни злочин над цивилним становништвом тог села, на тај начин што су ватреним оружјем извршили убиство: Суњар Драгана, Суњар Славко, Савић Мила, Савић Петар, Савић Радомир, Јеличић Тривуна, Јеличић Саве, Јеличић Мире и дјеце једанаестогодишњег Видоја и осмогодишњу Мирјану.

Изводи из докумената који говоре о муслиманским злочинима над српским становништвом у Вишеграду и околним селима 1992.

ДРАГИЊА
1924-1992

БОШКО
1927-1992

ЗДРАВКО
1946-1992

РАДКО
1948-1992

ЖЕЉЕНКО
1962-1992

МИОДРАГ
1970-1992

НА МОЗЕ ИХ ОЧИ ПОБИШЕ
УЗ МОЗЕ ТАЗНЕ ЗЕЦАЗЕ НАТОВАРИШЕ
НИЗ ПУТ БЕЗ ПОВРАТКА ОДВЕЗОВЕ
НА МЕСТО ЈЕНИ НЕПОЗНАТО САХРАНИШЕ
БОЛ И ТУГУ У СРЦУ МОМ ВЈЕЧНО ОСТАВИШЕ
НЕБО

Приватни споменар Неђе Вуковића посвећен члановима породице Вуковић које су убили муслимански припадници ТО Високо и ТО Зеница у Колошићима код Високог 20.6.1992.

Послијератне ексхумације у Илијашу.

Nakon toga ona je vidjela da su joj ubili majku i mlađeg brata koji je imao 17 godina i potom su zapalili joj kuću. Poslije toga ona je izgubila svijest i ista je nakon dolaska srpskih specijalaca iz Karaule Okruglica i Nišića koji su oslobodili selo Čemerno kolima hitne pomoći prevežena do Vojne bolnice Koran gdje je i smještena.

Pored naprijed navedenog ista je izjavila da joj je u posjeti u Vojnoj bolnici Koran bio R P mještанин села Čemerna koji je preživio ovaj zločin i isti joj je pričao da mu je zaklana snaha, porodica M D / dvije kćerke, supruga i snaha, dok je sam M preživio sakrivši se u trap/- Isto tako on je pričao da su Z D izvađene oči kao i to da je pobijena porodica A B / supruga M , dva sina i snaha a A je ranjen/.

Извод из службене забиљешке СЈБ Пале о злочину муслиманских снага над српским становништвом Чемерна код Илијаша почињеном 10.6.1992.

Унакажена тијела српских војника у Горњем Крупцу код Сарајева 1992.

Тијела тринаестогодишњег Дарка Коромана, Пере Грчића и Стојанке Короман убијених у Подграбу 9.10.1992. На тијелима видљиви трагови мучења.

Испраћаји

Сахрана српских цивила, Пале, јун 1992.

Dana 08.jula 1992. godine, moj sin D. _____ nalazio se u kući kod mog strica R. _____ O. _____ i P. _____. Za vreme ručka kod njih, u ovu kuću su iznenada upali četiri naoružana muslimana i to H. _____ M. _____, A. _____ A. _____, H. _____ O. _____ i I. _____ M. _____, svi nastanjeni u naselju Kobilja Glava. Oni su tom prilikom iz automatskog oružja i lovačke puške pucali u sve koji su se tog trenutka nalazili za ručkom i ubili mog sina D. _____, moju snahu R. _____ M. _____, udatu za mog brata D. _____ moju strinu R. _____ R. _____, koja je bila bolesna i nepokretna, njezine sinove P. _____ i O. _____ i njezinu ćerku B. _____

Изјава Т. Р. о злочину муслиманских снага над српским становништвом у сарајевском насељу Велешић 8.6.1992.

Ново српско гробље Врањеш код Сарајева.

Миленко Суботић (1942) из сарајевског насеља Добриња убијен је снајперским хицем испалим из муслиманског дијела града.

Стратиште Казани.

Ексхумација 23 тијела сарајевских Срба на локацији Стадион у Сарајеву 27.11.1992.

Ексхумација тијела 26 сарајевских Срба на гробљу „Лав“ у Сарајеву извршена у периоду од 24.10. до 10.11.2000. На овом локалитету остаци српских жртава пронађени су испод ампутата из градске болнице.

Када сам доведен у затвор, у њему сам затекао, К К (бивши полицајац, насатњен у Ул. Трг ЗАВНОБИХ-а, сада у Требињу), П М (трговац текстилом, сада у Суботици), Н В (фризерка, имала салоне у хотелу “Холидеј Ин” и у објекту РТВ Сарајево), пет мени непознатих жена које знам из виђења у насељу (све су биле старости око 60 година), В М (био настањен у Ул. Трг ЗАВНОБИХ-а, сада вози аутобус на релацији Калиновик-Фоча, живи у Калиновику), Ч Д (секретар МЗ Ступ 2), и други којих сада не могу да се сјетим. Сви су били цивили доведени из станова. По мом доласку јасно сам на њима видио модрице, подерану одјећу, и друге трагове по којима се јасно видјело да су тешко физички злостављани. Натјерали су ме да сједнем на голи бетонски под који је био влажан од кондензата воде. Нису нам дали ни ћебе нити било шта друго на шта би смо могли да сједнемо. Том приликом свим затвореним су псовали “Српску мајку” и друге псовке на рачун нађе националне припадности, уадали нас ногама обувеним у војничке чизме, тврдим предметима – држалицама од пољопривредних алатки, кундацима пушака, песницама.

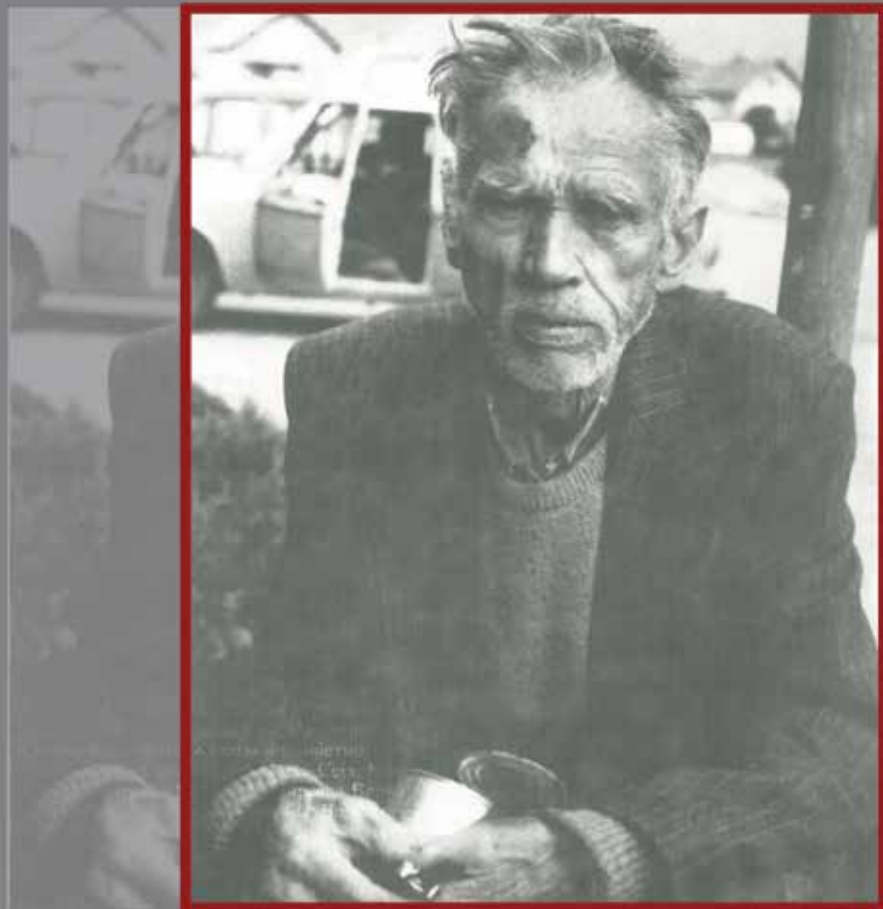
Напомињем, да се ме као и остале затворенике, сутрадан по мом хапшењу, повезали жицом за остале затворенике и извели ван на улицу између објекта на адреси Трг ЗАВНОБИХ-а бр. 34 према Олимпијској спортској дворани преко пута. У том ланцу било нас је око 35 колико сам могао да избројим. Том акцијом су руководили “Пуковник” и “Кимун”. Сврха нашег извођења је било постављање “Живог штита” према положајима Војске Републике Српске у Неџарићима. Напомињем да су тада припадници Армије БиХ извршили напад на Неџариће. То је трајало цијели дан на температури од 30 степени Целзијуса без хране и воде. Многи би падали у несвијест и приликом падања на земљу затезали жицу и тако додоатни терет онима коју још увијек стајали што је проузроковало додатне физичке и душевне патње. Док смо ми стајали на цести, из поменуте зграде у Ул. Трг ЗАВНОБИХ-а бр. 34, према српским положајима отварања је ватра и пушкомитраљеза М-84 и тиме констатно провоцирали српску страну да узврати. Српска страна по нама није отварала директну ватру, или су пребацивали или подвацивали артиљеријску паљбу, а наши “Чувари” су нас под пријетњом да ће употребом ватреног оружја или на други начин напасти на наше животе тјерали да идемо на та мјеста, односно, тиме помјерали “живи штит”. У вечерњим часовима вратили су нас у затвор.

Напомињем да сам током боравка у овом затвору заједно са још тројицом затвореника Срба, од стране припадника ове јединице Армије БиХ, под пријетњом да ће употребом ватреног оружја или на други начин бити нападнут мој живот итијело, био присиљен да закопам посмртне остатке два лица српске националности у насељу Алипашино поље. Закопали смо их у предјелу између Млађена гробља и “А” фазе Алипашиног поља. Самном у групи су били В М србијанац-инжињер који је радио у фабрици дувана Сарајево, родом из Бајине Баште, и лице за које мислим да се презива Ч а био је директор пословнице Приврдне банке на Отоци. Када смо их закопавали лешеве су били у одмаклој фази распадања. Чувао на с је припадник Армије

Почетком јуна 1992. Године и ја сам лишен слободе тако што су ми у стан дошли припадници Оружаних снага РБиХ и извршили моје хапшење. Када сам их питао ко је то наредио, нису ми одговорили али сам видио да носе списак грађана српске националности. Након тога одводе ме у војни затвор који се налазио у подруму продавнице "Добриња-Илића" у Ул. Трг ЗАВНОБИХ-а, до кафића "Борсалино". До "Борсалина" се прије рата налазио ресторан Хотела "Европа" гдје се налазила кухиња за припаднике те јединице Армије БиХ. За то сам чуо да је ту долазио и Ј. П. — тадашњи помоћник Министра унутрашњих послова РБиХ. То смо сви ми затворени могли чути јер су они тада пили и пјевали тако да смо могли јасно чути ко се све ту налази у друштву — С. Ц., Ј. П., К. — извј. Шабан и други чијих имена сада не могу да се сјетим. У подрум ове продавнице улазило се са задње стране објекта а састојао се од ходника и главне просторије која се прије рата користила као магацински простор за потребе поменуте продавнице. По плафонима просторија биле су инсталиране инсталиције од гријања, водовода и канализације. По тим инсталацијама се хватао кондензат воде који је пада по нама током трајања нашег затварања.

Дијелови свједочења Б. Ч. отретману Срба у сарајевским логорима.

Протјерани.

У нападу муслиманских снага на Каменицу и Глођанско брдо, код Зворника, 6.11.1992, заробљено је 49 бораца Војске Републике Српске. Након ослобођења Каменице, у фебруару, пронађене су масовне гробнице са тијелима заробљених, а ексхумације 38 тијела извршене су у периоду од 17.2. до 15.3.1993. Обдукцијом ексхумираних тијела уочени су трагови мучења, а о мучењу заробљених говоре и предмети попут ексера, клинова, ланаца и сл. пронађени на лицу мјеста.

Сцене из филма „Више од злочина“ Милоша Марковића објављеног 1993. у продукцији Радио - телевизије Београд који говори о муслиманским злочинима над Србима почињеним у Каменици и на Глођанском брду.

Тијела убијених чланова породице Мишић које су муслиманске снаге мучиле и убиле 15.8.1992. у Горњим Шадићима код Власенице.

Споменици српским жртвама рата на православном гробљу у Братунцу.

Жртве злочина који су над Србима починиле муслиманске снаге
8.10.1992. у Шетићима код Зворника.

nas. Kad su cigare bile u pitanju, nije bilo dostojanstva. Zapalili smo sa slašću, a cigara je, kako meni, tako i bratu, popravila raspoloženje. Nastavio je sa svojim nebulozama, pokušavajući ironično staviti do znanja da on ne stoji iza atentata, ali svojom ironijom je više pokazivao da je upravo pokušavao da stavi do znanja da se kanimo ćorava posla.

Nastavio je svoju priču:

"U Tuzli sada važim za legendu, tako da sam postigo svoj cilj!"

Zatim je započeo novu priču od koje mi je povremeno zastajao dah:

"Kad smo onu ekipu zarobljenih na Zalazju i iz zatvora ponovo povelj prema Zalazju i kad je počelo klanje, meni je dopao Slobodan Ilić. Popao sam mu se na prsa. Bio je bradat i čupav kao životinja. Gledao je u mene i nije progovarao ni riječi. Izvadio sam bajonetu i direktno ga udario u jedno oko, a zatim provrtio nožem. Nije ni zapomagao. Zatim sam ga nožem udario u drugo oko. Nisam mogao da vjerujem da ne reaguje. Iskreno rečeno, tada sam se prvi put uplašio, tako da sam ga odmah poslije toga preklao!"

Дио свједочења Ибрана Мустафића о злочинима Насера Орића.

(Ибран Мустафић, Планирани хаос 1990-1996, Сарајево, 2008, стр. 287-290).

Муслиманске снаге из Сребренице су, 12.7.1992, у акцији уништења српског становништва у Подрињу, нападе на српска села Залазје и Сасе у сребреничкој и Биљача и Загони у братуначкој општини. У овој акцији убијено је 69 Срба, а 22 је заробљено.

Фотографија са сахране лица која су ексхумирана из масовне гробнице у Залазју, општина Сребреница. Ексхумација масовне гробнице, гдје су пронађени посмртни остаци ових тијела, рађена је у августу 2010. године по наредби Кантоналног тужилаштва Тузланског кантона. Послије ексхумације посмртни остаци су пребачени у Идентификациони центар у Тузлу, гдје је рађена форензичка обрада тијела и узимање коштаних узорака за ДНК анализу, пошто је муслиманска страна тврдила да се ради о тијелима муслимана. Послије ДНК анализе, којом је доказано да је ријеч о српским жртвама, а на захтјев чланова породица несталих, посмртни остаци ових тијела превезени су у спомен-костурницу у Источно Сарајево, гдје је извршена коначна идентификација. Сахрана лица обављена је 12.7.2012. Том приликом сахрањени су:

- Цвијетиновић (Ранко) Иван, рођен 1953. године у мјесту Обади, општина Сребреница, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Глигић (Десимир) Недељко, рођен 1948. године у мјесту Обади, општина Сребреница, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Глигорић (Никола) Љубиша, рођен 1962. године у мјесту Постење, општина Љубовија, Република Србија, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Илић (Милан) Слободан, рођен 1946. године у мјесту Гостиљ, општина Сребреница, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Милановић (Радован) Радивојка, рођена 1937. године у мјесту Драгалица, општина Ужице, Република Србија, настала дана 14.7.1992. године у Сребреници, општина Сребреница;
- Ракић (Љубо) Мијодраг, рођен 1959. године у мјесту Обади, општина Сребреница, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Симић (Гојко) Бранко, рођен 1959. године у мјесту Гостиљ, општина Сребреница, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Симић (Гојко) Петко, рођен 1963. године у мјесту Доброселице, општина Нова Варош, Република Србија, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Тубић (Радо) Миладин, рођен 1955. године у мјесту Бријесница Доња, општина Лукавица, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница;
- Вујадиновић (Милован) Драгомир, рођен 1947. године у мјесту Осредак, општина Сребреница, нестао дана 12.7.1992. године у мјесту Залазје, општина Сребреница.

Одсјечена глава Пере Макића из Копаница код Брчког којег су припадници хрватских снага убили 22.6.1992.

Istorija zla PRIČA O SRPSKOJ CIGARI

Opština Brčko, selo Kopanica, 22. jun 1992. godine. Pero Makić je radio u bašti. Rata još ovdje nije bilo. Rat se dešavao negdje drugdje. Bilo ih je trojica. Prešli su rijeku. Prišli su mu sa leđa. Starome domaćinu su odsjekli glavu. Kao da krmka kolju, kao da glavice od kupusa sijeku. Onda su se smijali. Onda su glavu nabili na vije. Jedan krak od gvozdених vila kojom se dubre izbacuje prošao je kroz oko. Glava prikovana na vrata od štale. I učini se dok gledaš sliku da se Pero Makić osmjehuje, da kaže: „Samo ti sine radi svoj posao“. Na brkovima je ostala zgrušana krv. Tijelo je ležalo u bunjištu a glava visko, visoko na vratima štale.

Ono drugo oko bilo je pokriveno membranom. Bijelom. Onda se neko od njih trojice sjetio, dok su pili pravu domaćinsku rakiju, da danima ovi preko rijeke nemaju cigara. Izvadili su cigaru i stavili je mrtvoj odsječenj glavi u usta!

Danima sanjam njihova lica kako se smiju igrajući oko odsječene glave koja u ustima drži cigaru.

„Bata Pero je l' može jedan dim pitam prijatelja, odavno nisam zapalio!“

Nebojša JEVRIĆ

смо имали. После тога превезени смо у логор који се налазио у подземним просторијама бивше ЈНА на Рабићу. Сместени смо у просторију у којој су другом крају били Срби из Дервенте из насеља Чардак али смо били на другом крају. У тој просторији није било ни светла ни довољно ваздуха, а сви логораши обављали су физиолошке потребе у другом крају те просторије. Нисмо смели да се састајемо и да разговарамо са затвореним Србима из насеља Чардак а они су и дању и ноћу извођени и тучени до бесвести. Бранили су у просторију крвави и модри а лежали су као и ми на влажном бетону. Посебно истичем да су хрватски војници у ноћним часовима улазили у просторију и да су, тукли и нас који смо били у другом крају просторије али Чардаклије су увек били при на мети. У том логору остали смо до 1.7. 1992. године. Заповедник тог логора био је неки Шрип чије остале податке не знам али знам да је био изузетно опасан и да је тукао Србе до бесвести. Храну смо добијали сваки трећи или четврти дан а она се састојала од једног изузетно малог парчета хлеба и кашику-две куване хране. Воду смо добијали сваки 2-3 дан по једну малу чашу од 0,5 дил. Млађе затворенике изводили су сваког дана на извођење радова али где су ишли ја те не знам, причали су ми да су ишли копати ровове. Од мог брата П. Ј. из Кулине био је са нама затворен и његов син М. Ј., стар око 23 године, изведен је једног дана на копање ровова и тамо убијен. Тога дана њих је 8 убијено а 7 је успело да побегне.

Ос. звао управник тог логора. Једног дана долазили су неки новинари и сниматељи, вероватно страни, па је проф. Мирко Пајић из Дервенте, њима дотурио неку педулицу. Одмах после одласка те групе дошли су хрватски војници а са њима и управник логора и на очиглед присутних тукли су га толико да му је крв текла из свих делова тела. Када су престали да га туку он је подлегао тим повредама. Умро је за пар минута. Присутна је била и М. П. из Дервенте. У том логору ја сам остао до 26.8.

Дијелови свједочења С. Ј. о злочинима које су хрватске снаге починиле над Србима у Броду.

КРАТАК ОПИС: Када су освојили насеље Чардак на периферији Дервенте, припадници хрватске и муслиманске јединице из Дервенте и 108. Ријечке бригаде ХВО, као и јединице "Санџаклија" извршили су масовна убиства и клања становнике српске националности.

Том приликом су заједно са сведоком ухапшена још 33 лица.

Одмах су почели страховито да их ударају, па су их потом везали и са подигнутим рукама иза врата спровели до Дома ЈНА. У Дому ЈНА су почели да их туку, а онда им наредили да се скину потпуно голи и да се изују, па да стану поред зида. Натерани су да прогутају по шаку соли и да поједу југословенски новац који су имали код себе, док су им девизе одузели.

Потом су немилосрдно почели да их туку ногама, на којима су имали чизме. Ударали су их и кундацима од оружја, металним палицама које су биле дугачке 50 цм и пречника 1,5 цм, кабловима, милицијским палицама.

Све су их тукли док нису попадали на под на коме је било разбијеног стакла, па су их натерали да пузе или да клече на стаклу.

Поред тога, имали су и парче конопца на којем једном крају је био везан чвор, па би их терали да узму тај чвор у уста и да се крећу четвороношке као пси. Затим би изненада и нагло трзали други крај конопца те су многима тако избили зубе.

Под у просторији где су их држали био је сав у крви, па су их Азра и други хрватски војници терали да лижу крв са пода.

Документ о поступцима према заробљеним мјештанима насеља Чардак код Дервенте у логору који је био смјештен у просторијама Дома ЈНА у периоду април-јул 1992. У овом логору, као и у покретном логору Жеравац, према до сада утврђеним подацима, убијено је 12, а тортуру прошло 185 Срба. У овим логорима силоване су 4 жене.

Остаци порушене православне цркве у Босанском Броду 1992.

Тијела српских цивила пронађена, у каналу Саве, у октобру 1992.

Ексхумација масовне гробнице на Градском гробљу у Броду. Ексхумирано је 10 тијела убијених Срба у периоду април-јул 1992. када је Босански Брод био под хрватско-муслиманском контролом.

Ja sam zajedno sa grupom od deset lica izvođen ispred hangara i tu nas je snimala ekipa TV Zagreb i tom prilikom smo

3.

morali dići desnu ruku sa ispružena tri prsta u namjeri da se to prikaže Miloševiću kakav tretman imaju njegovi Srbi u logorima. Imao sam priliku da u hangaru vidim svakodnevno udaranje ljudi sa Cardaka. N. A., S. M., M. E. Braća bundavice, Bešić Branislav zv. "Krnjo" su do gola poskidali lica sa Cardaka, a zatim su ih tukli palicama po rukama, glavi i leđima. Zajedno sa ostalim zatvorenicima prebačeni smo u logor Polje i tu smo dobili nove stražare koji su došli iz logora Poljari: V. I. zv. "B.", B. J., M. I. njegov sin, K. S. i dr. kojima se ne mogu sjetiti imena. Nakon par dana provedenih u logoru Polje po noći oko dva sata prebačeni smo u Žeravac i tu smo zadržani tri dana i dvije noći. Ja sam bio u autobusu i po danu smo dobili po jedan keka i kantu vode. Zatim su nas prebacili u skladište RK "Beograd" u Tulek. Autobus je vozio P. J., sin J., star oko 32 godine, rodom iz Tetime, inače privatni autoprevoznik, bio je u mas-kironoj uniformi.

Изјава Ж. М. о третману над српским логорашима у логору Тулек.

Srpska Republika

Broj: 229

Dana: 12.9.1992. godine.-

Z A P I S N I K

Gradjanin Š. D. sin A. i majke B. rođene T. , rođen 18.1.1935. godine u B. Gradu, opština Odžak, po zanimanju zemljoradnik, stalno nastanjen u B. G. K. oženjen, vojsku služio, je dana 12.9.1992. godine ovlaštenim radnicima Službe nacionalne bezbjednosti a na osnovu člana 151. stav 2. ZKP-a dao sledeću

I Z J A V U

"Ja sam dana 8.5.1992. godine zajedno sa ostalim mještanima Novog Grada se predao pripadnicima HVO, te nakon toga odveden u zarobljeništvo u Školu u Odžak. Neke vreme sam proveo u logoru u sportskoj dvorani u Odžaku i u OŠ u Novom Gradu, a nakon toga sam prebačen u B.Brod, gde sam ostao sve do završetka. Sjedeći se da je komandant logora u Odžaku bio izvjesni Pačak koji je pod neni nepoznatim okolnostima ubijen, a na njegovo mjesto je došao G. A. sin Marka rodom iz Čajetaka. Kao izaslanici u logoru bili su angažovani B. J. , B. J. iz Bijeli Baza, D. T. iz Novog Sela i M. Z. , te izaslanici iz Republike Hrvatske. Oni su zajedno sa ostalim pripadnicima HOS-a, ZNG vršili fizička maltretiranja zarobljenika. Ovo su obično radili u nekoj zamračenoj prostoriji koja se nalazi na desne strane od izlaza iz Škole. Maltretiranja odnosno udaranje vršili su sa bukovim letvama, gumenim palicama kundacima od pušaka, cipelama i šakama. Poznato mi je da su od zadobijeni povreda smrtno stradali Tomonović Rade iz Modriče, Dervenić Svestozar zv. "Četo" iz B.Dubice, Dervenić Rade iz B.Dubice, Milaković Luka, Drinić Bino iz G. Svilaja. Takođe mi je poznato, a to mi je prišao K. M. da je Bumbić Mihajlo ubijen prilikom kopanja rovova negdje na Bijelom Brdu kod Dervente

K mi je pričaо da su Bumbiću neposredno pred lišenje života odujegli uho. D Lj bi najvjerovatnije nešto više mogao znati o postupku i načinu izvođenja iz zarobljeništva odnosno o licima koje su izvodila zarobljenike, obzirom da je bila prazna da onaj koji odvodi mora i da se potpiše na listi za izvođenje. U bolnici u Ožaku, dok sam se oporavljao od povreda nanesenih od nagazne mine saznao sam od ostalih bolesnika da su Dervenić Svetozara zv. "četo" ubili D T i jedan njegov brat u logoru u Strolitu. Zatvori Dervenić je podlegao od zadobijenih povreda koje su nanesene fizičkim zlostavljanjem. Sjedaо se da je lež Brinić Sine zajedno sa zarobljenicima odvezane u B.Brod i bio je zametan u najlonaskoj kesi. Na semaferu u B.Brodu lež su pretovarili na neku tesa ktersku prikolicu a zatim odveli za mene u nepoznatu pravcu. Vozeno sa činjenicu da sam zajedno sa V R M B V S i M M' mogu da istaknem sljedeće. Tačna je činjenica da sam je zajedno sa ostalima izveden iz logora i da po naredjenju izvjesnog Hijena demontirao minsko polje na području Novog Grada. Tom prilikom ja i M M' odvedeni smo u pravcu Osječka, a ostala trojica u pravcu Tanjanski Baza. Ja i M isto veče vraćeni smo nazad u zatvor, odnosno ja sam otišao u bolnicu drugo veče, a prvo veče nikoga od ostale trojice nisam vidio u prostorijama logora. R V i V S vidio sam u N. Gradu nakon izlaska iz zarobljeništva, a za B ništa ne znam. U veri šrednjeg neman više šta da izjavim, slušao sam diktat izjave u koju su tačno unesene sve moje riječi, te je kao takvu svojeručno potpisujem."

IZJAVU DAO:

ZAPISNIKAR :

IZJAVU UZEL:

S.

B.

Изјава Б. Ш. о страдању српског становништва из Новог Града код Оџака. Становнике Новог Града заробили су припадници ХВО-а 8.5.1992. након чега су их одвели у неколико логора у Оџаку и Босанском Броду.

Svjedok P L je istakao da je kritičnog dana sjedio zajedno sa S M , Nikolić N Đ , S S i Z Z kada je čuo pucnjavu, a odmah zatim u selo su upli neprijateljski vojnici. Prilikom ovoga napada poginuo je Sekulić Milan, zatim njegov otac L V koji je ubijen u svojoj kući nenaoružan. Dalje je istakao da je organizovao odbranu ali ob irom da se odbrana nije mogla u cijelosti sprovesti obzirom da ih je bilo malo, sakupili su civilno stanovništvo i napustili selo. Dalje je istakao da zna da su ubijeni Lukić Dušan i Sekulić Mara oboje stari preko 65 godina da su ranjeni M A I D i S M . Dalje je istakao da je istoga dana cijelo selo zapaljeno a nije mu poznato šta se desilo sa mrtvim i teško ranjenim civilima. Posebno je podvukao da szna da se ovim napadima rukovidli Đ Z , L M , zajedno sa određenim brojem mještana, a da je bilo još druge vojske iz Ulica te da je učestvovala i kompletna 108. brigada koja je pristigla sa tri autobusa i dva teretna kamiona. Smatra da su ovu akciju organizovali F S i J I , a pored Đ Z i L M njom su rukovidli A F , S I , M , C G , Đ P , Đ A , Đ I .

Извод из оптужнице за злочине над Србима у мјесту Босанска Бијела код Брчког 11.8.1992.

Na zahtjev Smiljke Vujić supruge poginulog borca Vase Vujić iz Bukvika, ~~izdaje~~ izdaje slijedeće:

P O T V R D U

Na osnovu utvrdjenih činjenica, i pribavljenih dokaza, kao i evidencije koju vodi ovo udruženje, Potvrđujemo da je Vaso Vujić sin Todora, rođen 1923 god. u Bukviku, Poginuo je dana 15.09.1992 god. u Bukviku.

Opis događaja:

Prilikom okupacije Bukvika, od strane Muslimansko-Hrvatske vojske, jedan broj mještana Bukvika bio je naoružan, i pružao je oružani otpor Muslimansko-Hrvatskoj vojsci, među kojima je bio i Vaso Vujić. Tom prilikom Vaso Vujić je zarobljen, a zatim na razne načine mučen, Sjekli su mu neke dijelove tijela, da bih ga na kraju ubio Muslimanski vojnjak zvan Mujo. Ubistvo je izvršeno iz poluautomatske puške, u prisustvu zarobljenih Bukvički civila N R i J T . Ova potvrda se izdaje radi ostvarivanja prava porodica poginulih boraca i civilnih žrtava rata, te se u druge svrhe nemože koristiti.

Потврда о погибији Васа Вујића у Буквику код Брчког. Село Буквик је нападнуто од стране хрватско-муслиманских снага 14. и 15. септембра 1992. Дио становника убијен је на лицу мјеста, дио протјеран, а више десетина је заробљено и убијено у наредних неколико дана.

Српкиња убијена на кућном прагу. Бијељина, април 1992.

Зденко Лазаревић убијен у Бијељини 2.4.1992.

Српске избјеглице из западне Славоније.

Mene iz škole nakon devet dana vode u Travnik u kasarnu. Tu me prima Varupa iz Sela Bukve i smješta me u jednu prostoriju gdje sam zatekao 16 Srba i jednu ženu sa djetetom oko 13 godina (iz sela Jezera opština Teslić). Svi su bili isprebijani kao ja čak i gore. Ova žena i dijete su isto bili u modricama niko nije mogao ustati sa betona na kojem su ležali. Ti ljudi su bili moji rodaci : M _____ S _____ B _____ (1960), M _____ C _____ S _____ (1965), M _____ R _____ V _____ (1966), K _____ Lj _____ M _____ (1968), M _____ R _____ D _____ bio je najmlađi – maloljetan. Ostale nisam poznao, ali su svi bili civili i mislim da su iz Turbeta i Bojne.

Hranu smo jeli rukama iz jedne posude, a sastojala se od nekoliko grašaka i vode koju smo dobijali jednom dnevno i jedna šnita hljeba. Vodu za piće nismo dobijali, već smo pili u WC kada bi izlazili. Liječenja nismo imali iako smo bili isprebijani.

Tu su uveče dovodili pijane iz kafića da nas tuku i da se izživljavaju zajedno sa nama nad nama.

Maloljetnog djevera gospođe K _____ su nagonili na bludni seks na njom pred nama svima, a i često su je izvodili što mi daje za pravo da su je silovali, jer se vraćala u takvom stanju. To se ponavljalo svaki dan. Skidali su ih potpuno gole.

Nakon sedam dana dolazi komandant zatvora K _____ D _____ i on me prepoznaje. Mene je ispitivao, a ja sam ga molio da me ubije jer nisam mogao više trpiti ponižavanja i bolove. On se samo nasmijao i pitao me što me biju. Nisi ti to zaslužio. Međutim je pisnuo u pištu i došla

Изјава К. М. из Сувог Дола, код Травника, о поступању муслиманских снага према логорашима у логору за Србе који је био смјештен у травничкој касарни.

Изводи из тужбе против 32 припадника муслиманских војних формација за злочине почињене на територији општине Котор Варош у периоду 24. и 25.7.1992.

Дана 24. и 25.7.1992. године, на подручју општине Котор Варош, као припадници муслиманских војних формација, за време док су се на овој територији водили оружани сукоби, по селима која су била настањена српским становништвом вршили заробљавање и ^{намерно} убијање ненаоружаног цивилног српског становништва, па су тако:

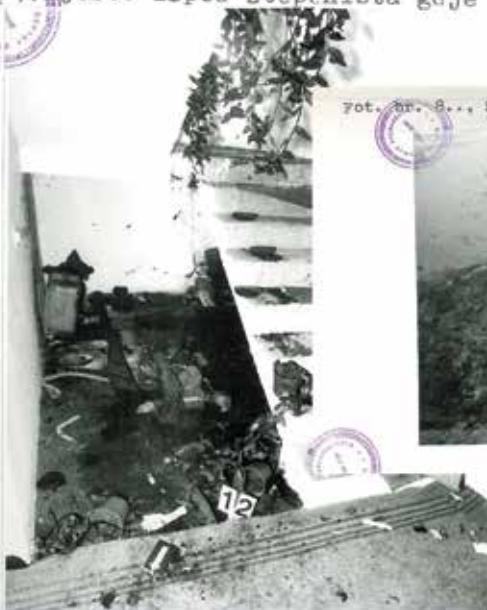
иселило у суседна места из страха од муслиманских напада, пошто је ово село најближе муслиманском селу Вечићи, заробили ненаоружане цивиле српске националности, своје комшије које су од раније познавали

- Т. Ј. , син М. и М. , из Растика, рођ.1962.године и
- Ђ. М. , син Р. и Р. , из Растика, рођ.1958.године,

који су дошли у село само да би обишли и нахранили стоку, пошто је након евакуације становништва стока остала у селу,

па су ^{им} након заробљавања свезали руке и очи и одвели их у логор у селу Вечићи, где је отпочело њихово физичко и психичко малтретирање и злостављање.

Fot. br. 13... Mjesto ispod stepeništa gdje je nadjeno sedam leševa

Fot. br. 8... Soba u kući u kojoj su našena dva isgorijela tijela

Broj "8" Serdar Drago, rođen 1945. godine

Fot. br. 50..., Broj "9" Serdar Bosa, rođena 1938. godine

Fot. br. 51..., Broj "10" Bencuz Slavojka rođena 1971. godine

Фото-документација са увиђаја након злочина у Сердарима, код Котор Вароша, који су извршиле муслиманске снаге 17.9.1992. кад је убијено 16 српских цивила. Једна особа је заробљена, а двије су рањене.

Fot. br. 54., Broj "11" Serdar Branko, rođen 1936. godine

Fot. br. 55., Broj "13" Tepić Snježana, rođena 1988. godine.

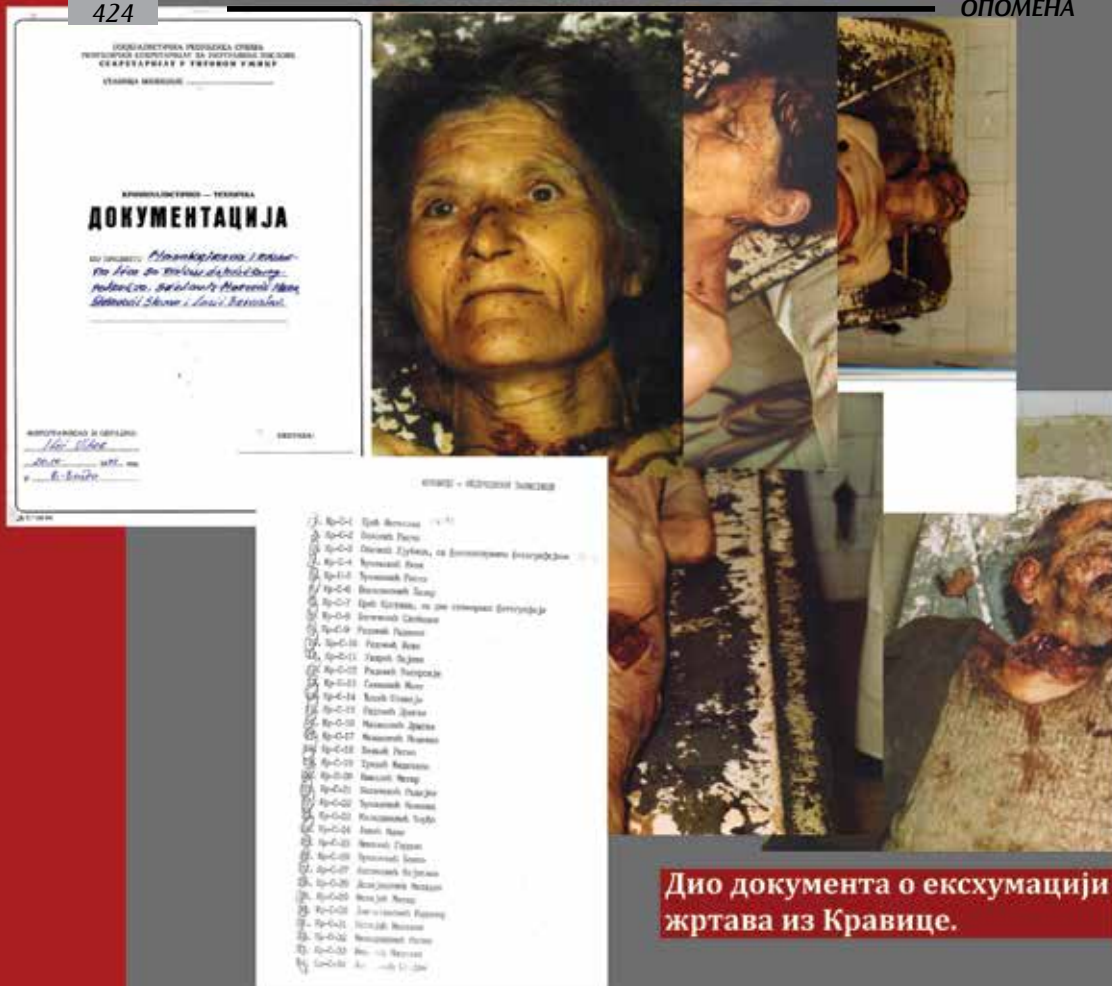

Sklonio sam se na jedno bezbjedno mjesto, u šaht pored same kuće. Sa sobom sam imao automatsku pušku i dvije bombe. Ostao sam u šahtu više od 24 sata, slušajući sve što se oko moje kuće događa.

Muslimani su prvo po selu djelovali borbeno, pa kada se uvjere da je selo pusto, nastupa pozadina sa traktorima, frezama, konjskim kolima i ostalim prevoznim sredstvima, pljačkajući sve redom. Čuo sam kako naše dojučerašnje komšije upućuju pljačkaroše na našu imovinu, jer sve su dobro poznavali, naročito žene koje su dolazile na kafu kod naših kuća.

Kada su to opljačkali, slavili su do duboko u noć uz rafale i uzvike: Četnici, sretan vam Božić! Ja sam u prvi sumrak narednog dana izašao iz šahta krenuvši dalje prema Drini. Okolo

Српско село Кравица код Братунца нападнуто је од стране муслиманских снага из Сребренице, на православни Божић, 7.1.1993. Убијено је 49, рањено више десетина, а протјерано више од 1000 људи. Најмлађа жртва злочина у Кравици имала је 4, а најстарија 78 година. Кравица је, ослобођена у марту 1993, након чега је обављена сахрана жртава злочина.

На слици

1. Хазим Омеровић
2. Мехмети – Шинтар
3. Насер Орић
4. Ријад Сачиховић
5. Смајо Манџић
6. Суљо Чакишић
7. Мевло из Глогове
8. Мехо Устић – Брици

У Кравици, у зиму, 1993. године.

Ja sam ostao, a otac je posle toga pošao da se vrati kući ali su ga muslimani ubili u blizini naše kuće na udaljenosti od 100 metara. Kada su ga ubili iz vatrenog oružja stavili su ga na traktorsku prikolicu i pokušali zapaliti mu odelo, odnosno pokušali su njega zapaliti. Meni nisud ali oca da vidim, kada je sahranjen ali su mi pričali prijatelji i poznanici da mu je deo tela izgoreo.

U trenutku kada je otac ubijen, majka, sestra i brat su pošli iz kuće sa namerom da beže prema Drini. Muslimani su bili oko kuće i blokirali su naše dvorište. Majka, brat i sestra pošli su prema Drini da se spašavaju i kada su prolazili kroz garažu koja je u sklopu kuće muslimani su ih pobili iz vatrenog oružja. Odnosno ubili su majku i sestru a brata su odveli u nepoznatom pravcu. Nikakva saznanja nemam o bratu niti se pojavljuje među živim a nema ga među mrtvim.

Ja neznam ko je tačno ubio mog oca i majku kao i sestru. Znam da su naši borci uhvatili nekog Aliju i on je pričao da je moje roditelje i sestru ubio neki musliman po imenu N O S a svojim borcima. Naser je bio komadant, odnosno Naser je živio u SRebrenici i bio je poznat kao zlikovec.

Преживјели свједок злочина у Скланима, Цвјетко Ристић, свједочи о страдању мајке, оца, брата и сестре. Изјава дата у Ужицу 24.9.1996.

Општина Склани нападнута је 16.1.1993. од стране истих муслиманских снага које су починиле злочин у Кравици. У Скланима је убијено 69, рањено 165 и заробљено 30 Срба. Најмлађа жртва у овом злочину имала је 5, а најстарија 78 година.

Фото-документација са обдукције тијела жртава злочина из Склана садржи више стотина фотографија са експлицитним приказима злочина, које у цјелини не могу бити приказане због заштите достојанства жртве.

ОПШТИНА СКЛАНИ
РЕПУБЛИКА СРБИЈА
СТАНИЦА МУНИЦИПАЛНОГ ПОЛИЦИЈА

КРИМИНАЛИСТИЧКА — ТЕХНИЧКА
ДОКУМЕНТАЦИЈА

ОД ПРЕДМЕТУ: Убиство једног Србина из
општина СРБ. Р. у општини Склани
убијеног 16.1.1993. у Скланима
у општини Склани, општина Склани

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОПШТИНА СКЛАНИ
СТАНИЦА МУНИЦИПАЛНОГ ПОЛИЦИЈА

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОПШТИНА СКЛАНИ
СТАНИЦА МУНИЦИПАЛНОГ ПОЛИЦИЈА

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОПШТИНА СКЛАНИ
СТАНИЦА МУНИЦИПАЛНОГ ПОЛИЦИЈА

Жртве муслиманског гранатирања Добоја.

Фото-документација ексхумација.

Требиње, 17.8.1993. Тијела 32 српске жртве допремљене са Купреса.

Изјава Т. Р. о злочинима муслиманских снага над становништвом Велешића код Сарајева и о поступцима у сарајевским логорима за Србе у касарни „Виктор Бубањ“, као и у Централном затвору.

Dana 23.aprila 1993. godine obavljeno je sudjenje grupi iz Velešića, u kojoj sam i ja uhvaćen, i prvostepenom presudom osuđen sam na četiri godine zatvora, zbog navodnog učešća u neprijateljskim oružanim snagama i ilegalnog držanja oružja i eksplozija, a u drugostepenom postupku poništena je prva kvalifikacija, ali je kazna zatvora ostala ista.

Posle sudjenja prebačen sam u Centralni zatvor u Sarajevu i smešten na trećem spratu. Ovde nas niko nije tukao i maltretirao, ali smo morali strogo da se pridržavamo kućnog reda i mira.

Dok sam bio u Centralnom zatvoru u njemu su se nalazili i neki zatvorenici iz grupe Delalić Ramze zvaní "Ćela" i Topalović Mušana, zvanog "Caco". Oni su otvoreno pričali o svom učešću u hvatanju i ubijanju Srba u Sarajevu, kao i njihovom zatrpavanju na mestu zvanom Kazani. Sećam se da je među njima, koji su u ovom zatvoru pričali, bio i izvesni Fatić, čijeg imena sada ne mogu da se setim. Koliko znam on je pušten iz zatvora i sada se nalazi u Sarajevu.

Iz Centralnog zatvora sam izašao razmenom 1.aprila 1995. godine.

Broj:
Dana: 14.2.1993. godine

Z A P I S N I K

o uviđaju

Sačinjen dana 14.2.1993. godine na licu mjesta povodom izvršenog genocida na civilnim stanovništvom u mjestu Trojan, Šapići i Prijemet, opština Čajniče, gdje je na zvjerski način ubijeno i masakrirano 11 osoba.

Pomenutog dana oko 10 časova obavještena je dežurna služba SJB Čajniče da su u pomenutim opštinama pronađeno mrtvi

11 osoba sa crvenog krsta prevrnuo na krov, a pored toga vozilo je sa bočne strane oštećeno sa nekoliko hitaca iz vatrenog oružja. Leš Krnojelac Miroslava pronađen je pored prevrnutog vozila koji je takodje bio pogodjen u predjelu grudi sa prostrelnim ranama takodje iz vatrenog oružja. U neposrednoj blizini pronađenih leševa Mašić Dušanke, Zeljka i Krnojelac Miroslava pronađene su čaure kalibra 7,62 /puštana/.

U mjestu Trojan kod zgrade OOUR "Šumarstvo" pronađen je leš Bačević Trifka koji je bio obučen u plavu radničku bluzu, a ispod nje šareni džemper i plave radničke pantalone, leš je bio obličen krvlju, na vratu leša nalazi se rasjekotina nanescna ostrim oružjem dužine 10 cm, leš pronađen okrenut na leđa.

U neposrednoj blizini zgrade OOUR "Šumarstvo" na lokalnom putu koji vodi prema selu Ponikve pronađeni su leševi Katana Duška i Čokorilo Duška, koji su bili u položaju na leđima. Katana Duško bio je obučen u vojničku vjetrovku, a ispod nje crni džemper i vojničke pantalone. Leš Čokorila Duška takodje je bio obučen u vojničku bluzu, ispod nje sivi džemper od vune i vojničke pantalone, na lijevoj ruci leša Čokorilo Duška vidljive su prostrjelne rane u predjelu šake iz koje je curila krv, vjetrovka i džemper bili su krvavi i probijeni sa više hitaca u predjelu grudi, lijeva noga takodje je pogodjena sa nekoliko hitaca. Takodje su vidljive prostrjelne rane na odjeći kod leša Katana Duška i to u predjelu grudi.

U neposrednoj blizini mjesta gdje je pronađen leš Bačević Trifka pronađeni su leševi Bačević Boža i njegove supruge Bačević Stanije. Leš Bačević Boža masakriran je u predjelu lica čvrstim predmetom. Bačević Božo bio je obučen u bundu ispod nje vuneni džemper i šarene košulja, a na sebi je imao crne pantalone. Uviđom u njegovu odjeću ustanovljeno je da je pogodjen sa nekoliko hitaca koji su bili smrtonosni. Leš Bačević Stanije pronađen je u neposrednoj blizini Bače

U mjestu Prijemet na šumskom putu koji vodi u selo Ponikve pronadjeni su leševi Kovačević Vučka i Kovačević Steva, zemljoradnika iz sela Ponikve, opština Čajniče. Leševi su pronadjeni na šumskom putu u šumi. Leš Kovačević Vučka obučen je u crni zimski kaput, ispod njega džemper od vune i crne debele pantalone. Na osnovu vanjskog izgleda leš je pogodjen sa nekoliko hitaca iz vatrenog oružja, bočno prevrnut. Kovačević Stevo takodje je bio obučen u crni zimski kaput, sive pantalone i gumene čizme, na vanjskom dijelu odjeće vidljivi su tragovi krvi koja potiče od zadobivenih povreda. U neposrednoj blizini leša Kovačević Vučka i Steva pronadjeno je više komada čaura od vatrenog oružja kalibra 7,62 mm /puščana/.

U selu Šapići, opština Čajniče ispred jedne štale pronadjena je mrtva Pijević Đarinka, rođena 1925. godine, domaćica, iz istog sela. Na osnovu vanjskog pregleda Đarinka je pogodjena u predjelu grudi iz vatrenog oružja, a povrede su bile smrtonosne. U neposrednoj blizini poginule pronadjena je plastična bijela kanta u kojoj se nalazilo mlijeko, kanta je bila prevrnutu a mlijeko prosuto pored leša.

Uvidjaj završen istog dana oko 15 časova, lice mjesta i leševi fotografisani i fotodekumentacija biće sastavni dio ovog izvještaja.

Leševi nastradalih preneseni su u Dom zdravlja Čajniče gdje će se izvršiti detaljan pregled leševa i sačiniti izvještaj o povredama i uzroku smrti.

ZAPISNIK SAČINILI:

Документ о злочину муслиманских снага над српским становништвом у Тројану, Шапићима и Пријемету код Чајнича.

КАКО SE ЖИВИ У САРАЈЕВУ ДЕСЕТ ГОДИНА ПОСЛЕ РАТА (4)

СИЛОВАЛИ МЕ ПРЕД ДЕЦОМ

■ Осморица муслиманских војника се пред очима петогодишње девојчице и двоипогодишњег дечака иживљавала на њом, па сам их молила да ме закољу, priseћа се стравичних слика А. Б.

Десет година после рата, трагично женој Илхаме из Федерације Сарајево напремају страв, чињенице и неоправданост, нешто је пронао. Умријео је један од њених ујака, који је био у Сарајеву. Ње је српски војник ишчленио и извучио с рата на носачици и извучио га из Сарајева. Илхаме је српски војник ишчленио и извучио га из Сарајева.

Дуго ми треба да окупам да се и заборавим трагично. Осам година после, а то је био осам година касније.

Напољу ме је забранило 8. септембра 1992. године. Ње је ишчленио један од њених ујака, који је био у Сарајеву. Ње је српски војник ишчленио и извучио га из Сарајева. Илхаме је српски војник ишчленио и извучио га из Сарајева.

ЈЕЗИВО И ЗА ПАТОЛОГЕ

У Сарајеву су се дешавале страшне ствари у којима ларма ратује током војне операције и поред доказа које има. Иако основни извештаји петогодишње крви су раније ексхумације у Сарајеву, дошли смо до спознаје да је постојало ратујуће окружење.

Једна од српских жртава сексуалног насиља у рату у БиХ одлучила је да јавно проговори о ономе шта је преживјела. Изјаву А. Б. објавио је бањалучки „Глас Српске“ 17.3.2006.

Једна од српских жртава сексуалног насиља у рату у БиХ одлучила је да јавно проговори о ономе шта је преживјела. Изјаву А. Б. објавио је бањалучки „Глас Српске“ 17.3.2006.

ZAPOVJEDNIŠTVO POZADINE
Bosanski Brod - Sijekovac

DOCUMENT 7

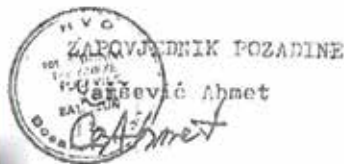
P O T V R D A

Kojoj se potvrđuju, pravo Interventnom vodu iz Zagreba da može izvršiti privođenje osoba ženskog spola Novačković Andje i Nišić Petre u korist muškog spola.

Osobe privesti u 11,00 H

privedene osobe će spavati u pogrebnom smještajnog objekta.

U slučaju opiranja dozvoljena je upotreba sile.

R D A

Званична документа хрватских и муслиманских снага која свједоче о томе да силовања нису вршена као изоловани случајеви, већ да су била саставни дио њиховог ратног плана.

u korist muškog spola.

Osobe će se privoditi u večernjim časovima a puštati iz kćine kuće

om vodu iz Sijekovca da može izvršiti
a Mijatović Dragice i Perović Branku

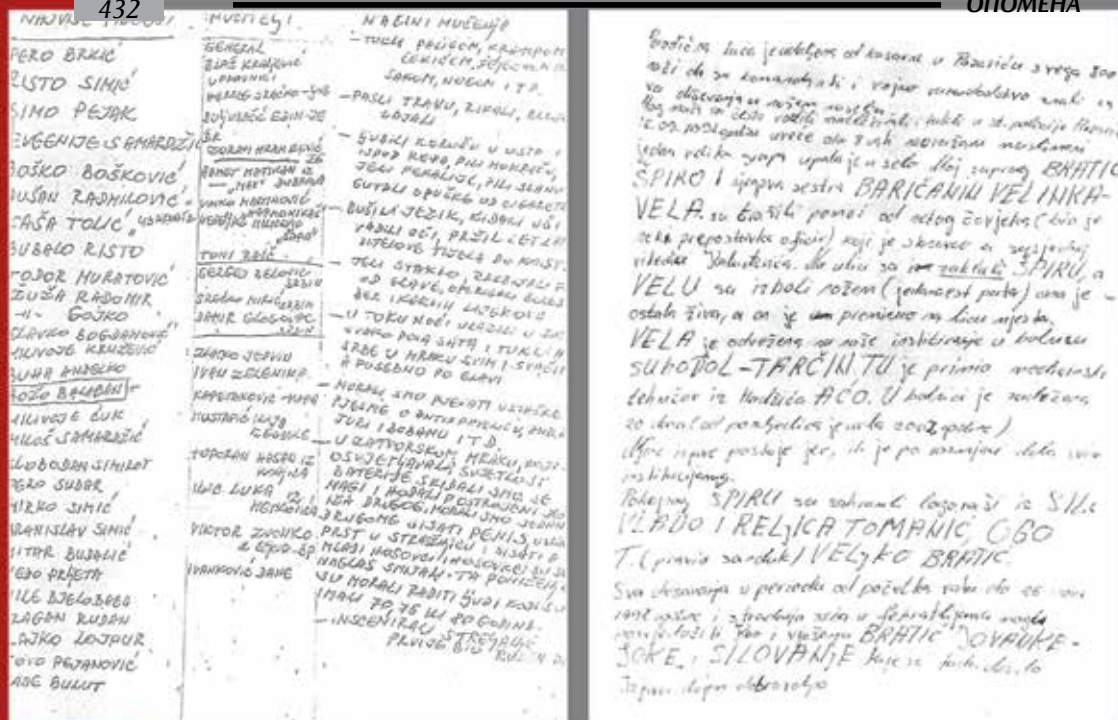
DOKAZ: Svedok: S

Odgovoren: I V upravnik ženskog dela logora na Gradskom stadionu u Brodu i koja je prisustvovala silovanju ili je dovođila hrvatske vojnike koji su u njenom prisustvu vršili silovanje.

17.8 U mesecu septembru 1992. godine u logoru na Gradskom stadionu u Bosanskom Brodu I J upravnik logora na stadionu, I G iz Sijekovca, T S iz Broda, L Č iz Novog Sela, I B iz Novog Sela kod Bosanskog Broda, K M iz Sijekovca, J zv. "M" iz Broda, L L i T L obojica iz Broda i A A silovali M V, staru 38 godina, koja je bila logoraš u navedenom logoru, prethodno su i njoj i drugim ženama logorašima upućivali pretnje da će ih ubiti ili zaklati, a vođili su je i na I borbeni liniju gde su je silovali muslimanski i hrvatski vojnici koji su bili na borbenoj liniji, pa bi ih posle vraćali u logor, a takodje su M V i druge žene logoraše prisiljavali i na vršenje protivprirodnog blude tako što su joj stavljali ud u usta.

nismo odgovarali. U jednom momentu ušao je i treći pripadnik tzv. "Jukine vojske" koji se obratio H Š riječima: "To se ne radi tako, brate moj nego ovako". Poslije toga taj pripadnik "Jukine vojske" je uzeo S I za ruku i poveo je u susjednu sobu. Sa njima su pošli i druga dvojica pripadnika "Jukine vojske". Poslije toga čula sam samo vriske i otimanje. Sanje Ikić. Ja sam ostala sa H Š u sobi i kroz suze u strahu ga pitala: "Što mi sve ovo treba, kad znam da nisam ništa kriva". Molila sam gda da uđe u sobu i da je puste. Odgovorio mi je "Ne, moramo N praviti balijsku djecu". U tom momentu u sobu je ušao Jukin vojnik koji je zakopčavao crni kombinezon i obratio se H Š riječima: "Mi smo svoj posao završili". Trojica Jukinih vojnika su krenuli prema izlaznim vratima, a ja sam potrčala prema sobi u kojoj je bila moja prijateljica. Sanju sam zatekla na podu, nugu, tijelo joj je bilo crveno, a naročito vrat. Lice joj je bilo bijelo kao kreč, a na usta joj je izlazila bijela pjena. Prišla sam joj i uhvatila je za ramena, zvala sam je, a ona se nije odazivala. Da li je živa ili ne to nisam mogla utvrditi. Potrčala sam prema izlaznim vratima sa namjerom da bježim, ali me je H Š stigao, uhvatio za rame i okrenuo prema sebi.

Дио изјаве Н. Ј. из Новог Сарајева о сексуалном насиљу над Српкињама у Сарајеву.

Руком писани документи о преживљеним злочинима, међу којима су сексуална злочиња остављала најдубље трауме, сведоче о потреби жртве да о преживљеноме остави траг.

СЕДАМ ГОДИНА МИЛИЈА ГАГИЋ ЧЕКАО ДА ПРОНАЂЕ ТИЈЕЛО МАЈКЕ И ДА ГА САХРАНИ

МУЧИЛИШТЕ ЗА СРПКИЊЕ

Милијини родитељи, отац Милојко и мајка Љубица, заробљени су 15. маја 1992. и одведени у логор у Сребреницу. Отац је убијен неколико дана после заробљавања, а за мајку ништа није знао

Извод из докумената који говоре о низу силовања и убиства Српкиња у Подрињу.

Дио исказа Српкиње из Подриња, жртве сексуалног насиља, која је након заробљавања насилно преименована у Фату и присиљена да обуче димије.

СРПСКО САРАЈЕВО - Милија Гагић из Сребренице седам година је чекао да сахрани посмртне остатке своје мајке Љубице, која се уочијама 24. јула 1992. године отворила оксацијом у сребреничком логору у згради школске Суди у овом граду.

Посмртни остаци мајке преје седам година ископани су на православног гробљу у Сребреници, али је немогуће извршити нестручно идентификација и обдукцију и тијело је преузела сребреничка породица Матровска - каже Милија. Он наводи да је на крају извршена ДНК анализа, па је посмртни остаци своје мајке Љубице преузео у Центру за идентификацију и обдукцију у Сремском Сарајеву.

Милија Гагића ратна дешавања почетком деценисте године затекла су на службеном редовног војног рока у Словенији. Прошао је тешке тренутке оружаних напада хрватских националиста на касарне бивше Југословенске народне армије у Хрватској, да би средином 1992. године стигао у Братунац, где се укључио у српску војску и два пута био рањан.

- Прошао сам тешке ратне пут, али то није ништа према овоме што сам сазнао када сам стигао у Братунац.

Каже да су 15. маја 1992. године у селу убијени његове комшије Радовије Суботић, Петрија Акирић, Радован Гагић и неки други, а да су његови отац Милојко и мајка Љубица одведени према Сребреницу.

НАПАД

У мају 1992. године напале село Међе, односно засеок Карно, налазе су муслиманске снаге на челу са Хаџијом Меховићем, општинским тајком и сопственицима, а неке од селана или убили или одвели у сребреничке логоре, прича Милија Гагић.

- Отац Милојко, који је био 1950. године, убијен је неколико дана после заробљавања. Пуцао му је у главу с лева и из непосредне близине и његово тијело био пронађено 14. септембра прошле године у селу Клојевац - каже Милија и додаје да му је мајка Љубица одведена у

сребренички логор за Српкиње, где је, како су му испричали сједоци, прошла незапамћена тортура.

Он каже да је сазнао да је у физичком и психичком малтретирању његове мајке предводио Зуфија Турсу из Сребренице, те да се његова мајка некимо дочекала боје са есепацијом, пошла је и после неких дана у тешким мукама преминула.

После је његово село Међе, засеок Карно, и она српска села на подручју општине Сребреница у рату опљачкана и спаљена до темеља, Милија се после рата настанио у Владимирцима, општина Шабац у Србији. На тамошњем православног гробљу прошле године сахрањено је оца, а септембра ове године на крају и мајку.

- На крају нека се смире, бајем на овом снјету - завршава своју тузну причу Милија Гагић и додаје да се моли Богу да злочини, који су убили његову мајку и оца и многе друге Србе из Братунаца у Сребреницу, уједно да слободно постају овим мјестима, заврше тамо где и треба - у зетвору.

■ Н. ЗЕЛЕНОВИЋ

Dana 9.6.1992. godine oko 18 časova prijavljeni su nasilno-
ne preveru ušli u kuću S i S koje se nalazi u
Dubokom potoku ispod sela Zekiće prema selu Dragasevac. Ulaškom u
kuću Vejizović Redžo je imao sakrivenu majstorsku sjekiricu kojom
je M uderio po glavi i lijevi dio glave osjekao, a druga dvojica
koji su imali noževe S su izbili po glavi i tijelu, te onave-
šćenu silovali. Poslije izvršenog zločina od kuće Mile uputili su
u selo Zekiće s namjerom da pronađu mještane da ih provedu do Al-
dne. Porodičeno Redžo su ubili. Mlu od istog su oduzeli vozičku
ručnu baklu "Korabla" M.48. 19 časova došli su u selo Zekiće i u ku-

A K dolazi u večernjim satima, a mislim da je to bilo oko 25.9.1992. godine
tada mi govori: "Skidaj dimije, da vidiš šta turčin radi, da ti pokaže kako turčin radi" Jas am A
molila da me ne dira, plakala, ali on nije slušao moju molbu. A je sve sa mene svukao I dalje je
nastavio po svom izživljavanju. Tu me je silovao, ujedao. Silovanje i zlostavljanje je po mom viđenju
trajalo sat vremena. Tu me A ostavlja u takvom stanju.

Poslije odlaska A ja sam pokušala izvršiti samoubistvo vezanjem učkura od dimija sebi oko
vrata, a iznad glave je bilo željezo gdje sam vezala učkur, kada sam pošla da se opustim učkur je
popucan tako da sam poslije 30 minuta došla sebi i svhatila da sam ostala živa.

Moram iznijeti prilikom zarobljavanja sam bila trudna u III mjesecu trudnoće sa mojim mužem
S ali usljed silovanja i zlostavljanja izgubila sam trudnoću, a trudnoću sam izgubila dok sam
bila u Bajrićima. Kada je došlo do pobačaja ja nisam imala nikakve pomoći već sam svojim rukama se
stezala za neka vrata I tako je izašao plod. Krpe za krvarenje mi je donosila A žena M
J Kada sam imala pobačaj iz mene su izlazili komadi usirene krvi, to je trajalo sve do
04.10.1992. godine.

Избеглица - Романија, 1993.

Због блокаде српских територија у Крајини од стране муслиманско-хрватских снага, као и због санкција СРЈ од стране међународне заједнице, било је онемогућено достављање основних животних намирница и лијекова у Бању Луку. Због овога је, услед недостатка кисеоника, у бањалучком породилишту између 22.5. и 19.6.1992, умрло дванаест тек рођених беба. Био је ово наговјештај третирања српских жртава у пројектованом рату у БиХ. Ова трагедија била је окидач за покретање операције Коридор-92, једне од најбриљантније изведених операција Војске Републике Српске.

Дјечак са Грбавице рањен снајперским хицима испаленим из муслиманског дијела Сарајева.

На ексхумацији у Градском гробљу „Царево поље“, код Јајца, обављеној 2. и 3. марта 1998. ексхумирано је 81 тијело убијених у септембру 1995. међу којима и тијела двојице дјечака, Бориса (1989) и Драгана (1992) Јанковића.

Станковић, који је ексхумације и обдукције на подручју источне Босне радио од 1992. до 1996. године, наводи и да је наишао на случај печења на ражњу, такозвано босанско јагње. А када је ријеч о случају из Каменице, навео је да се ради о дјечаку по презимену Стојановић, који се вратио по пса када су његови напуштали Каменицу.

- Послије тога, ми смо га нашли у једној јами изнад Зворника у шумама са метком испалењем у тијело из близине, са стомаком отвореним у облику крста и одсјеченим увом - наводи Станковић, који је донедавно био начелник Војномедицинске академије у Београду.

Сободан Стојановић (1980-1992) из Каменице код Зворника. Убијен је у родном селу 27.7.1992. Према изјавама свједока за мучење и убиство Слободана осумњичена је Елфета Весели.

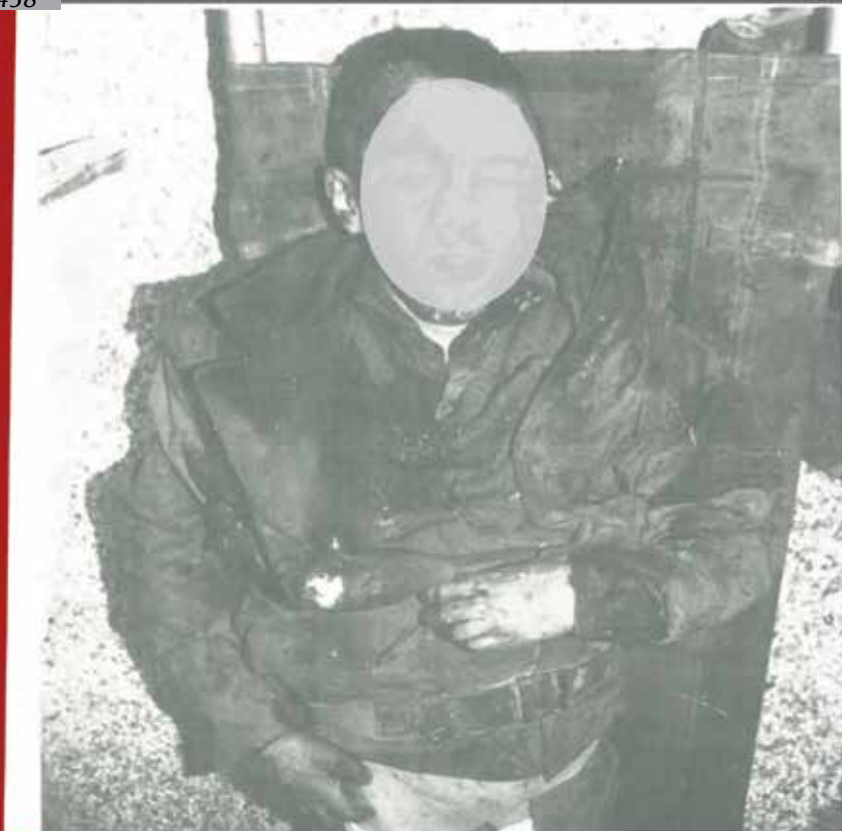

Споменко Гостић рођен је 15.8.1978. године у мјесту Горњи Улишњак, општина Маглај, гдје је био и настањен. Био је припадник 3. озренске ЛПБ и најмлађи борац ВРС на Озрену. Погинуо је 20.3.1993. године у мјесту Горњи Улишњак од дејства гранате, задобивши експлозивне ране главе. Сахрањен је у родном селу.

Десетогодишња Вишња Бајић убијена у гранатирању 20. јуна 1992. у Високом.

Слободан Мاستило (1977-1992) убијен у Ратају код Фоче.

Мирјана Драгичевић је једна у низу дјеце мученика, страдалих у периоду Одбрамбено-отаџбинског рата. Приликом напада муслиманских снага на село Доња Биоча код Илијаша 28.12.1992. тројица муслиманских војника су ухватила породицу Драгичевић. Тада деветогодишњу Мирјану су силовали, а након мучења су је убили. Свједоци овог злочина су Мирјанини брат и мајка. Мирјана је прво била сахрањена на црквеном гробљу код Илијаша, али је 2012. на захтјев мајке, а због скрнављења гробног мјеста, пренијета и сахрањена на Малом Зејтинлику на Сокоцу. Удружење филмских радника „Византија“ са Пала 2005. је снимило документарни филм о Мирјани Драгичевић који је приказан у Србији, Републици Српској и на фестивалима у иностранству.

Дјеца сједе на остацима НАТО пројектила - снимак Српске Радио Телевизије.

Српска болничарка Радмила Бјелица убијена је на Игману 6.10.1994.

Зид као заштита цивила, на Грбавици, од дјеловања снајпера из муслиманског дијела Сарајева.

Обдукциона обрада лешева из Јелачића код Кладња извршена у Шековићима у фебруару 1994.

Српско гробље у Лукавици.

Dana 23.04.1994. godine obaviješten je MUP RS od strane informativne službe VRS i sredstava javnog informisanja da je, prilikom oslobodjenja Kopača, Donje Sopotnice i drugih mjesta u predgrađu Goražda, ustanovljeno da je u mjestu Donja Sopotnica, suprotno odredbama ŽENEVSKE KONVENCIJE IZ 1954. GODINE O ZAŠTITI KULTURNIH DOBARA U RATNIM USLOVIMA, spaljena od strane muslimansko-ustaških formacija stara srednjovjekovna srpska pravoslavna crkva sa konakom koja se nalazila pod zaštitom države i da je uništeno srpsko pravoslavno groblje pored navedene crkve, čime je počinjeno krivično djelo RATNI ZLOČIN UNIŠTAVANJE KULTURNIH I ISTORIJSKIH SPOMENIKA (član 151. KZ RS).

Документ који говори о рушењу православног храма у Доњој Сопотници код Горажда. Овај храм, посвећен Светом Великомученику Георгију, је 1454. год. подигао Шћепан Вукчић Косача.

I-200

КВАЛИФИКАЦИЈА ДЕЛА:

Намерно убијање цивила

МЕСТО И ВРЕМЕ: Село Жуберин, општина Невесиње, 11. новембар 1994. године.

КРАТАК ОПИС: У село Жуберин у коме није било припадника српске војске и у коме су се налазили само старији људи, жене и деца упала је група од око 25 припадника муслиманске војске, који су том приликом убили:

1. Чабрило Мару, рођену Гордић, која је рођена 1911. године од оца Трифка и мајке Јоке.
2. Чабрило Даринку, рођену Граховац, рођену 1929. године од оца Ристе
3. Чабрило Милосава, рођеног 1940. године

Чабрило Мара се налазила у својој кући поред свог болесног мужа Лазара који је лежао у кревету када је била убијена из ватреног оружја.

Чабрило Даринка се налазила сама у кући у моменту када је била убијена, а потом је њена кућа запаљена.

Чабрило Милосав је почео да бежи и тада су га убили.

Том приликом су ранили Чабрило Славојку рођену 1919. године и Чабрило Вида, рођеног 1934. године.

Из кућа су пљачкали новац, злато и друге вредне предмете.

Више кућа је опљачкано и уништено, а запаљена је и месна школа и куће Чабрило Тода, Чабрило Драга и Чабрило Душана, као и штале власништво Чабрило Драга и Чабрило Даринке, у којима су изгореле три краве.

Запаљена су и два путничка аутомобила.

У кући Чабрило Миладина, муслимански војници су били затворили 22 становника села Жуберине које су држали затворене три-четири сата, да би око 14 часова, када су се изнад села појавили српски војници, побегли из села.

Од оца и ризика, познато је измешају 00,00 и 00,00 оца је и познато свог брата Мила, који је нешто касније изашао из своје куће са намером да побегне из села (то је касније примјетио) био прво ранјен у обје ноге, а касније убијен пуцањем из непосредне близине у предјелу врата и главе. Настрадали Чабрило Миле, син Максима, рођен је 1940. године, био је земљорадник и такође је становао у Жуберину гдје је имао породичну кућу.

Злочин муслиманских снага над српским цивилима у селу Жуберин код Невесиња 11.11.1994.

Након заробљавања на невесинско-мостарском ратишту, у новембру 1994, од стране припадника тзв. Армије РБиХ Ристо Чоловић, Мирко Симић, Слободан Пудар и Радивоје Радловић масакрирани су на стадиону у Јабланици. На фотографији је обезглављено тијело једне жртве тог злочина. Свједочење М. В. о суровом извршењу злочина од стране командног кадра муслиманских формација.

Svaki dan sam bio ispitivan i negdje 6 - 7^{mi} dan pošto sam zarobljen odveli su me na stadion gdje su se već nalazili zarobljeni srpski vojnici iz nevesinjske brigade a među njima je bio Čolović Simić, Radulović i Pudar a takođe i još dvojica meni nepoznatih vojni i vidio sam kada je na stadionu major Nihad kome ne znam prezime krampom ubio Čolović kista udarivši ga u predjelu glave a zatim grudi. Ovaj major Nihad bio je zamjenik u jedinici izvjesnog žuke iz konjica i mislim da su oni zarobili ove borce iz nevesinjske brigade.

Takođe sam vido kada je izvjesni S. A. za koga su govorili da je aktivno vojno lice iz JNA a inače je aktivni stareašina u muslimanskom 4. korpusu iz puške ubio jednog od zarobljenih nisan ja mogao da vidim koga jer sam se nalazio u lezećem položaju na nosilima, a mene su takođe tada doveli na stadion sa namjerom da me ubiju.

Međutim, zbog čega to nisu uradili nije mi poznato jer su ubijena sva četvorica pripadnika nevesinjske brigade a ja i još ta dva borca vraćeni smo ponovo u zatvor. Sva četvorica pripadnika nevesinjske brigade ubijena su od strane muslimanske vojske kao zarobljenicix na stadionu u Jablanici a tu je bio i prisuta jedan musliman za koga sam saznao da je bio učitelj negdje u nevesinju star oko 40 godina visok oko 185 cm, šitok, nije imao čina a nosio je američku uniformu.

Prije nego što su ubijeni Simić, Radulović, ~~Šikić~~ i Pudar i Čolović sa njima je razgovarao i komandant 4. muslimanskog korppsa D. kao i sa mnom a posle toga mi smo izvedeni na stadion gdje se dogodilo gore navedeno. Ja sam ponovo bio sam zatvoren u kotlovnici i pošto mi je gangrena uhvatila, noge 10^{ti} dan su me prevezli u blnicu Jablanica kada su mi previli rane rezali prste na živo a taj major Nihad iskučio je flašu sa infuzijom i priključio je u jednu flašu od konjake i posle par minuta u sobu je ušao doktor B. i to je isključio i priključio ponovo flašu sa infuzivnim rastvorom.

СЛУЖБЕНА ЗАБИЈЕШКА

Sačinjena dana 07.12.1994. godine u prostorijama SJB Bihać, povodom obavljenog inf. razgovora sa M. djevojački V. S. i majke M. djevojački Č. rođena 13.08.1919. godine u selu Kuzmanovaša, opština Lički Osik, Hrvatske, nastanjena u Račiću, majka petoro djece, domaćica, a na okolnosti nasilnog hvatanja i odvođenja njenog Dž. M. sin I. i majke M. djevojački Uzelac, rođen 07.05.1913. godine u Račiću, opština Bihać, gdje je bio i nastanjen penzioner, od strane muslimanskih formacija dana 26.10.1994. godine.

Upitana u vezi gore navedenih okolnosti, imenovana je izjavila sljedeće:

"Dana 25.10.1994. godine u večernjim satima nastala je opšta pometnja i panika u našem selu. Te noći kod nas u kući zadesila se naš D. sa djecom i kćer D. koji su predlagali da krenemo zajedno sa njima zaprežnim kolima za Petrovac. Međutim, moj D. odbio je njihov prijedlog govoreći da se on nije nikom žanjerio, a kamoli muslimanskom narodu ovih krajeva, te s tog nema razloga da bježi. Pored toga, bio je star i bolestan, a kretao se samo uz pomoć štaka. Nakon što su djeca otišla, ostali smo sami i negdje pred sору 26.10.1994. godine probudile su nas jake detonacije granata koje su padale negdje po selu. Istog momenta pobjegla sam u obližnji šumarak iza naše kuće i tu dočekala dan. Oko 07.00 časova kada se sve smirilo, oprezno sam se vratila kući i tu zatekla vitalne,

vratim u kuću, već sam noćila u šumi pod vedrim nebom. Sljedećeg dana došla sam kući i sakrila se u pojamu u naše sijeno. Negdje oko podneva, viireći iz sijena, primjetila sam da našoj kući prilazi grupica žena, djece i muškaraca, među kojima sam prepoznala Lubanovog sina iz Ripša i tom prilikom nastala je opšta pljačka naše imovine. Jedan od muškaraca gurao je bure naše rakije i vikao: "Hej Dušane, ti si je pekao, a ja ću je popiti". U pojamu sam prenoćila još jednu noć i odlučila da preko šume u toku noći pješke krenem do sela Doljani, a odatle za Liku. Kiša me je pratila cijeli put. Čini mi se da je to bila subota kada sam naišla na kuću Dž. B. u Doljanima. Bila sam mokra, umorna i žedna te sam iz njihovog bunara pila vode. U međuvremenu se iz šumunja pojavio Dž. B. koji mi je rekao da se odlučio da mi se javi tek kada me je prepoznao. Zatim mi je pričao da su on i njegova supruga A. više puta bježali od ustaša, on u pravcu Loskuna, a A. zajedno sa komšijicom L. I. u šumu iznad kuće. Dok su se noću sastajali, I. mi je pričala da je prepoznala Dž. B. koji je oženio Srpkinja iz njihovog sela, a koji je predvođio ustaše. Takođe, mi je rekao da se od juče nije sastao sa njima i da se boji najgorem. Zajedno sa Dž. B. prenoćila sam u njegovoj kući još jednu noć čekajući da se I. i A. odnekud pojave, a pošto ih nije bilo, odlučili smo da u jutro rano odemo pješke do Loskuna, što smo i učinili. Djuro i ja izbili smo na obale rijeke Une gdje nas je sa suprotne strane primjetila Lička vojska i prebacila nas lađjom na njihovu stranu. Tako smo se spasili sigurne surti.

To je sve što mogu da izjavim u vezi gore pomenutih okolnosti."

Службена забијешка о заробљавању Ђ. М. (1911) из Рачића код Бихаћа којег су спровеле муслиманске снаге 26.10.1994.

Ексхумирана тијела у кругу касарне „Адил Бешић“ у Бихаћу 20.9.2011.

Злочини муџахедина на Црном Врху код Теслића 22.9.1992. Одсјечене главе Благоја Благојевића, Бране Ђурића и Ненада Петковића.

Порушена црква Св. Ђорђа у Стогу.

Ексхумације масовне гробнице „Стог“, код Завидовића, обављене су 14.11. и 18.11.1997. Пронађено је укупно 21 тијело припадника Војске Републике Српске и цивила које су муџахедини заробили на озренском ратишту 1995. Од тога 14 тијела пронађено је без главе.

- Љуби брата, мртвог, свог - говорили су ми пружајући тек одсечену главу, из које је још капала крв. То сам и учинио уз помен Бога - почиње потресну исповест за "Новости" Новица Бановић, једини преживели од њих 27 са списка несталих из своје јединице. - Неизбрисиво су ми се урезале у сећање те ужасом испуњене плавкасте очи, мени непознатог, смеђокосог млађег српског војника...

... Убрзо су наше пуцње надјачали халакање и поклици "Тегбишир", "Алах уекбер", "Кољи, вода ври!" Беспомоћан, готово не верујући својим очима, гледао сам како кољу људе. - Било је то сумануто смртно оргијање домаћих и страних џихадлија, над живим али и мртвим Србима. Гледао сам како мојим тешко рањеним саборцима уз језиве крике, једних од бола, а других од бодрена и задовољства, одсецају главе, уши, руке, прсте. Севали су ножеве, секире и сабље, а крв је шикљала на све стране.

Имали су "среће" они који су погинули од гелера гранате или метка.

- "Тврда глава, тврда глава!", разабрао сам речи омањег брадатог муџахедина, који се сумануто изживљавао над мојим мртвим ратним другом. Ударао га, мртвог, по глави нечим што понајпре подсећа на томахаук, индијанску секиру. Одмах по мом рањавању, Жељко Радоњић (43), из Бочца код Бањалуке, отишао је по помоћ. Тада сам га последњи пут видео живог. Ексхумиран је из масовне гробнице у возућком насељу Стог - без главе! Такође без делова тела ексхумирани су и саборци из рова Милан Микић (57) из Лакташа и Славко Јанковић (45) из Бистрице, код Бањалуке. Баш као и наш свирепо погубљени командир, Златибор Зечевић (58), родом Црногорац, и многи други од њих 26 - болним гласом завршава Новица исповест, додајући да га посебно мори чињеница да, ни после 20 година од најмонструознијих злочина на возућком ратишту, још многе лобање и кости српских страдалника нису сакупљене ни пронађене.

Свједочење Новице Бановића објављено у „Вечерњим Новостима“ 19.3.2015.

Пјешачка стаза била је дуга око 1,5 км са нагибом терена према селу Ливадама. Испред санитета стајало је око 60 муџахедина. Испред санитета поново смо доведени у ставу потрбушке са савијеним ногама фиксираним за главу и руке. Положени смо поред канала пута као трупци са забоденим хируршким скалпелом око 30 цм више главе. Поново је запријећено одсјецање главе са кранпом забадањем широке оштрице у пут-цесту. Том приликом постојала је велика могућност да ћемо бити убијени гдје смо претрпјели већи страх. Затим смо стрпани у тепек аутомобила и одвезени у магацин у село Ливаде и у поподневним сатима одведени пјешце у командно мјесто. По доласку у магацин затекли смо заробљене муслимане из радне обавезе (11) лица из Првавора. Одласком у командно мјесто мене и друге с којима сам скупа заробљен (В. Г. И) и ових 11, наведених муслимана су доведени у командно мјесто муџахедина. Нисмо добијали редовне оброке, а кад смо добивали добивали смо у оскудној количини и слабог квалитета. Ту смо провели вријеме до 23.7.1995. године до 8,00 часова ујутро. Били смо посебно везани у сједећем положају на тртци са кољем провученим испод кожена и рукама испод кољца фиксираним испред кожена са канапом и жицом.

У току дана 21.7.1995. године у ту кућу доведено је укупно живих 12 бораца ВРС приказаних две одсјечене главе 1. ЛПБ из којих је капала крв уз пажњу уз атахову помоћ да ће и нама одсјекти главе. Од којих је једна глава идентификована као Митровић Момир са брадом дужине око 3 цм, а по изјави Товачевић Велибора, док другу главу нисмо идентификовали.

Малтретирање је служило вјероватно као тест издрживости потенцијалних тражења како би покушао неко од нас да побјегне. Један борац ВРС прилик 1. ЛПБ Рујићкић Ристе Гојко, рођен 1955. године из Д. Ријачана није могао издржати те је почео псовати бога, сунце и слично, а који је био рањен у наткољеницу 21.7.1995. године у виду прострелне ране пушчаним збрином. Муџахедин средње висине, изразите дебљине, тежак око 100 кг са наочалима и навином брковима млади, власијета (длаке) старости око 20 година устрелио га метком у потиљак, а затим одсјекао главу на 5 метара недалеко од нас.

Затим смо одведени у разрушену собу у око 4,30 часова истог дана затим су донијели његову главу и окачили на зид наше собе до послеподневних часова, а прије кај вјешања главе натјерани смо да је пољубимо у уста. Након ове радње подјелен нам је ручак.

Изјава Б. Ш. у којој говори о заробљавању на озренском ратишту 21.7.1995. и боравку у логору смјештену у кампу за муџахедине у селу Гостићи код Завидовића.

— Napred navedena trojica pripadnika 1.lpbr Prnjavor su zarobljeni od strane "El mudžehedin " brigade na Podcjelovu – Vozučko ratište. Imenovani su prisustvovali i očevidci su raznih postupaka mučenja , psihičkog i fizičkog maltretiranja, kao i likvidiranja naših zarobljenih boraca , odsjecanjem glave mačem i slično . Mudžehedini su prilikom psihičkog i fizičkog zlostavljanja ,između ostalog , navedenu trojicu kao i jošneke naše zarobljene borce tjerali da u usta ljube odsečenu glavu jednog našeg zarobljenog borca.

Сумарна изјава Б. Ш, В. Т. и И. Г. о третману српских заробљеника у кампу за муџахедине у селу Гостићи код Завидовића.

Муџахедински камп у Гостовићима код Завидовића служио је и као логор за заробљене војнике Војске Републике Српске. Овдје је од 21.6. до 23.6.2006. извршена ексхумација најмање 10 тијела војника ВРС.

Ексхумације двије масовне гробнице Царево Поље код Јајца извршене су у марту 1998. У њима је пронађено укупно 81 тијело убијених Срба. Они су побијени у септембру 1995. од стране хрватских формација, а фотографија је настала непосредно након тога.

Авлијаш (Андрија) Миљан, Видовић (Милош) Никола, Бјелајац (Иле) Ратко, Јокић (Милорад) Стево, Јеркић (Симо) Драго, Ракита Стака, Шебез (Саво) Млађен, Гајановић (Џвијан) Илија, Наерац (Анђелко) Драган, Крстановић (Рајко) Миодраг, Јуран (Љубиша) Миленко, Станковић (Драган) Маринко, Наерац (Светко) Лазар, Ченић (Васо) Недељко, Танасић (Станко) Ана, Пекез (Антонија) Симо, Пекез (Симе) Јованка, Квргић (Јово) Перо, Нишић (Јово) Коста, Кизић (Драган) Данило, Црнадак (Драге) Милош, Ћупковић (Маринко) Зоран, Блебић (Дамјан) Дане, Наерац (Светко) Анђелко, Јанковић (Илија) Мира, Јанковић (Недељко) Далиборка, Гудало (Пане) Гојко, Аћимовић (Стојко) Смиља, Челебић (Марко) Србослав, Чавић (Симе) Драган, Бачановић (Душан) Небојша, Кезија (Павле) Бранко, Пурњага (Мирко) Споменко, Вучковић (Илија) Славко, Букара (Драгољуб) Синиша, НН, Милашиновић (Симићак) Драго, Зељко (Чедо) Јованка, Лукић (Боро) Ненад, Томић (Крстан) Стево, Крстановић (Милан) Љубо, Зрнић (Никола) Мирослав, Манојловић (Пајо) Дарио, Кнежевић (Стојан) Милан, Топић (Станко) Рајко, Топић (Станко) Недељко, Каурин (Ристо) Стојан, Џвијић (Столе) Богдан, Плавшић (Вељо) Стево, Грабеж (Стоје) Жељко, Ступар (Миле) Владо, Јоветић (Нико) Мирко, Јеренић (Стево) Љубо, Јандрић (Недељко) Жељко, Ћурко (Васкрсије) Драган, Кисин (Саво) Мирољуб, Човић (Бранко) Ново,

Зељко (Сретко) Михајло, Раковић (Станко) Недељко, Шарић (Перо) Маринко, Вуковић (Неђо) Лука, Зељко (Илија) Ђорђе, Јанковић (Далиборка) Драган, Јанковић (Милован) Борис, Васиљевић (Живко) Живојин, Мекикњић (Коста) Недељко, Дакић (Урош) Стеван, Пурњага (Ђорђе) Ново, Ћато (Петар) Миленко, Копрена (Ђурађ) Петар, Марковић (Владо) Милорад, Шева (Војислав) Јеленко, Јоргић (Вукашин) Зоран, Бундало (Ђуро) Сретко, Павловић (Бранко) Боро, Савковић (Славко) Гојко, Драгојевић (Миливоје) Душан, Мајсторовић (Раде) Ранко, Тепић (Недељко) Јанко, Вучановић (Константин) Чедо, Вујичић (Душан) Момчило.

Ексхумација масовне гробнице „Камен“, код Гламоча, у којој је пронађено 108 тијела убијених Срба, извршена је у јулу и септембру 1996.

Једна од неколико ексхумација јаме Застинје код Ливна 1999, у коју је у периоду 1992–1995. бачено 22 Срба.

Ексхумација 3 тијела из масовне гробнице, - Доње Вуковско код Купреса 2003.

Ja sam u toku septembra 1995.godine bio u Vojsci Republike Srpske na položaj na planini Vitorog u blizini Glamoča. Devetog septembra Hrvatska vojska brigada iz Capljine koja je nosila naziv "Ludvig Pavlović" napala je jedinicu u kojoj sam se ja nalazio i prilikom povlačenja zarobili su mene i Igora Rezničeka iz Banja Luke. Posle zarobljavanja hrvatski vojnici su nas odveli u njihovu komandu u Glamoč koji je već bio zauzet i tamo su nas zadržali oko 24 časa. U to vreme ispitivali su nas, a prilikom ispitivanja udarali su nas dlanom i pesnicom po raznim delovima tela preteći da će mo biti ubijeni. Psovali su nam majku Srpsku i majku četničku, a potom su nas proveli u Livno i smestili u prostoriju zatvora koji je ranije držao SUP. Izvodili su nas više puta na ispitivanje i prilikom svakog ispitivanja vređali su nas i pretili da će mo biti ubijeni paujući pri tome majsku Srpsku i majku četničku.

U Livnu smo zadržani šest dana, a posle toga odvedeni smo u Mostar i smešteni u logor "Rodoč".

Dok smo se nalazili u zatvoru u Livnu ispitivali su nas specijalni vojni policajci koji su nosili oznake "Sis". Prilikom svakog ispitivanja pitali su nas kako se zvala jedinica Srpske vojske u kojoj smo se nalazili sa kojim naoružanjem raspolaže ta jedinica, imena komandnog kadra i drugo.

Дио изјаве А. Б. о заробљавању на Виторогу и боравку у затворима у Гламочу, Ливну и Мостару 1995.

Често се догађало да су припадници Армије БиХ из града доводили друге војнике које су пуштали у хелије и који су нас немилосрдно ударали рукама, ногама, разним палицама и жељезним шипкама од 8 мм као и кундацима од пушака. Чуо сам али нисам видео да је један наш суборац из Јајца одведен и да је убијен. Незнам како се звао.

Оно што се мени лично догодило и што ми је познато је то да ме је једном послјије испитивања лице по надимку »Хепа« са још тројицом војника ударио ногом у предјелу доње вилице која ми је тада сломљена и том приликом када сам од силине удараца и бола пао на леђа онда су ме свачетворица тукли ногама. Након неколико удараца ја сам осјећао болове а послјије је то ваљда утрнуло и више болове нисам осјећао иако су настављали са ударањима док се нисам онесвијестио, а она сам одсјећао као да ме неко гура да ме пробуди али то су били страховити ударци које сам ја само дјелимично осјећао. Тај »Хепа« колико је мени познато је каратиста из Козарца код Приједора, а познато ми је из прича полицајаца Армије БиХ да је исти био снајпериста и да је за савки одстрел односно убиство добивао премију од 800 тада њемачких марака. Поред Хепа је био још један којег смо звали »Жути« и један који се представио да је »гардиста Алијине гарде«. Када сам полако долазио свијети они нису престајали са ударањима и тај Хепа је тада рекао да ми псује мајку четничку да се дижем док ме нису убили. Тада сам се покушао три пута подићи али сам једва ослоњен на лактове то успио и тада сам од Хепа добио тзв»СИКИРА« ударац у предјелу кичме након чега сам поново пао и више се нисам могао подигнути. Поново је наређивао да се устанем и ја то више нисам могао сам урадити већ ми је помогао С К из Клековаца, СО Козарска Дубица и то три пута ме је подизао и ја сам сваки пут поново падао јер нисам могао да стојим на ногама али из четвртог покушаја сам се успио одржати уз помоћ Саве али нисам на очи ништа видео па сам питао присутне колеге дали су ми очи уреду и дали их уопште имам. Послјије тога након неколико минута на једном оку се појавило црвенило а касније неко жутило и након један сат појављивала се слика али само као сјена. Након неколико сати ја сам прогледао на једно а сутрадан тек на друго око. Ово отварање очију се јавило као узрок крвних подлива.

Сваки пут када би ми се рана мало примирила ја сам добивао шамар и повлачења и болдови су настављани и то је трајало око два мјесеца.

Познато ми је да је једна група чувара и војника мучећи заробљенике дошла и на идеју да један другогме сједне на леђе и да опонашају рзање коња уз непрестално батинање, а познато ми је и то да је један од војника колеги Стајчић В из Лакташа или Србца на неки начин извршио и сексуално злостављање у смислу »уваљивања жваке«, нашта је и сам В касније изјављивао да би више волио да га је истукао него то што му је урадио. Ово сам навео само да се боље схвати карактер тих људи који су нас чували. Такођер се сјећам када су ти припадници малтретирали и тукли К М из села Стригова, СО Козарска Дубица којег су ударили рукама, шакама, ногама и он је страховито јаукао а радило се о човјеку тада средњих година. Такођер сам посматрао а то су посматрали и већина заробљених када је »Сидик« ударајући Р којему неznam презиме једино да је са Мањаче и да је био добар дрвени мајстор, сломио гумену полицијску палицу од силине удараца. Ово се догодило у магацину тзв»велики хангара« које је било у власништву бивше ЈА, гдје смо и ми били пребачени. На овом локалитету нисмо одмах почели са спавањем већ смо ту радили а на спавање смо ишли у грађевинско складиште а то је удаљено око један километар до километар и пол. На том путу су нас углавном пратила четворица или петорица чувара а успут смо од цивила добивали батине и то од оних које су они пуштали да нас бију. Ја сам у тој колони неколико пута задобио више удараца по тијелу и глави.

Дијелови изјаве В. П. који је у септембру 1995. заробљен у околини Доњег Вакуфа и након тога боравио у неколико затвора за ратне заробљенике.

Тијела убијених госпићких Срба 1991.**Злочини над српским цивилима у Вуковару 1991.**

Српске жртве злочина Хрватске војске на подручју Миљевачког платоа. Напад Хрватске војске на подручје Миљевачког платоа извршен је 21.6.1992. Био је ово први напад на РСК након што је УНПРОФОР преузео улогу заштитних снага почетком године. У овој операцији извршен је злочин над 40 полицајаца РСК чија су тијела након убиства измасакрирана и бачена у оближњу јаму.

Жртве злочина Хрватске војске у Равним Котарима. Хрватска војска је 22.1.1993. извршила агресију на РСК на подручју Равних Котара. Ова операција претворила се у позициони рат и протезала се на читаву 1993. У овом периоду погинуло је 326 српских војника и цивила, док је 165 цивила умрло у збјеговима. У потпуности су спаљена и уништена села Смоковић, Кашић и Ислам Грчки.

На фотографији:
Миленко Гагић (44)
Милан Гагић (7)
Милена Гагић (5)

Enklava AAA (near no. 3)

KNIN

OW 99-773

Date reported: 05 August 1995

Two (2) of six (6) bodies which sustained fatal wounds as a result of a Croatian mortar shell which fell and detonated 200 metres from the entrance of UN Sector South HQ.

Photo A1 shows body of killed male alongside central road at road junction leading to Knin and UN Sector South HQ (photo shot from inside Sector South Camp).

Photo A2 shows body of killed male lying on back of tractor trailer with woman (believed to be close relative) kneeling on back of tractor (photo shot from inside Sector South Camp).

06067524

the scene of a military attack on elderly civilians, were killed and left

Date reported: 26 August 1995

GRIGOR MILOS, 1913, was found in the upstairs bathroom, in his pyjamas a few hours after the 25th August morning attack. He had been shot through the back of the head (exit wound the left eye) and shot through the back in the spinal cord.

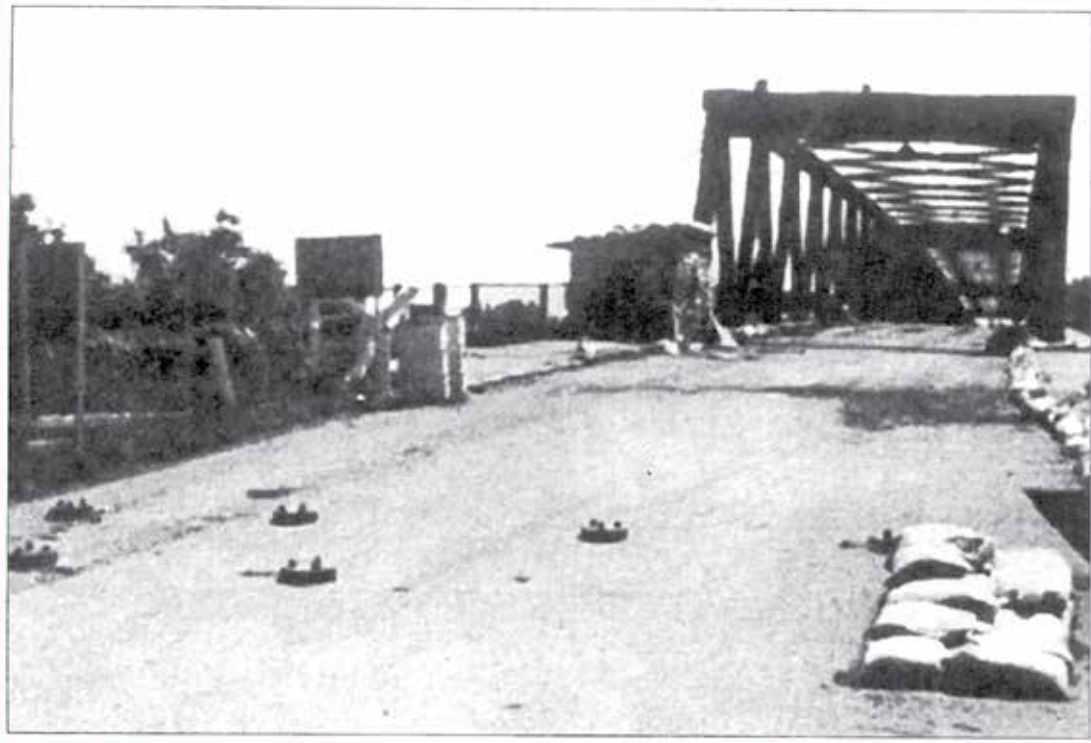

Photo below shows bedroom after Croatian CIVR Defence removed body, but leaving bloodstained floor unchanged. (Photographed Sunday afternoon, 27 August. The same bloodstained scene was observed unchanged when UN personnel last visited the home in early November 1995).

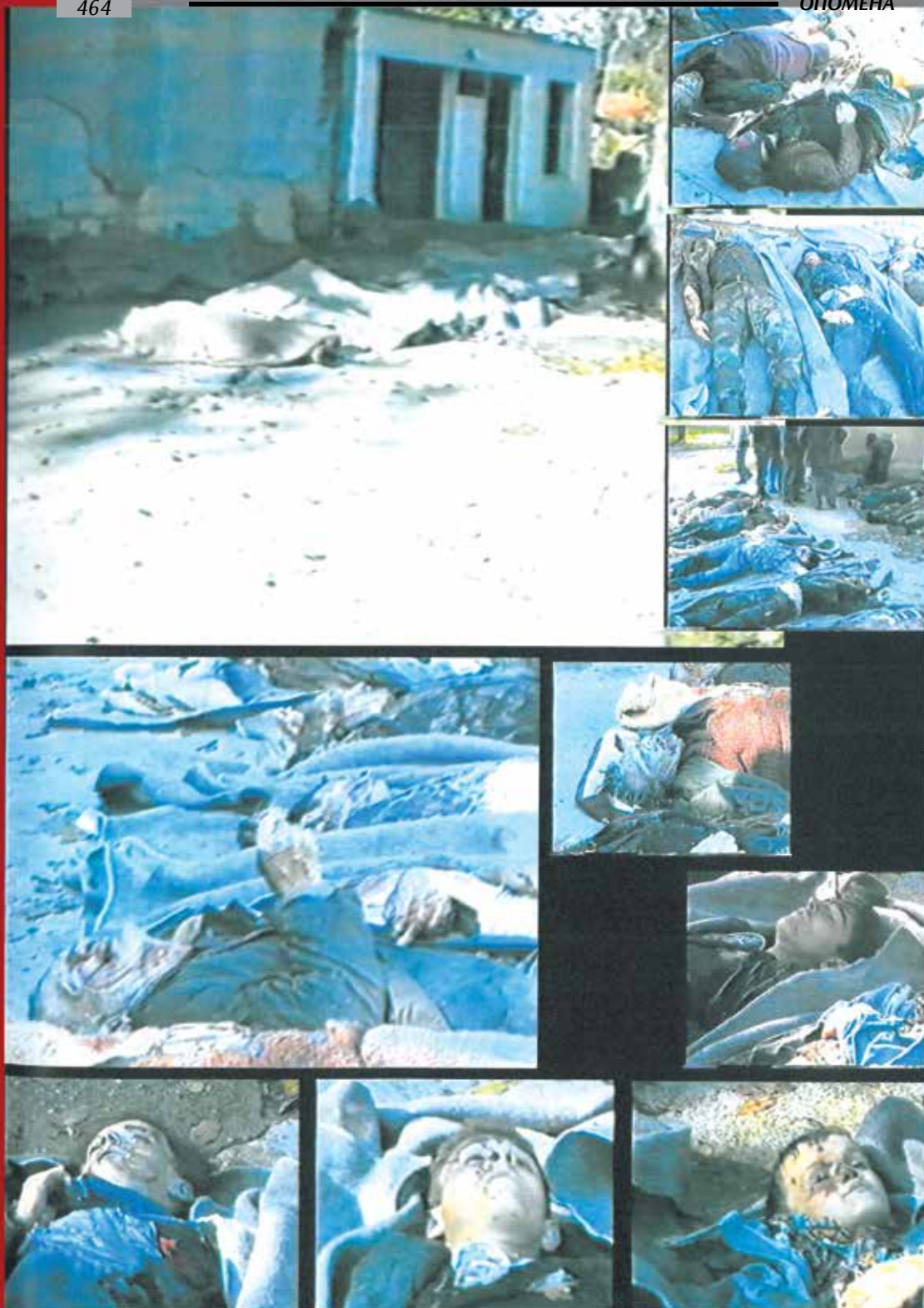
Фото-документација Хашког трибунала о почињеним злочинима над Србима у вријеме и после извођења акције Олуја у којој је окупирана Република Српска Крајина 1995. У овом периоду убијено је и нестало 1852 и протјерано више од 250 000 Срба.

У операцији Бљесак, коју је Хрватска војска спровела на подручју западне Славоније, почетком маја 1995. убијено је и нестало 283 Срба, од којих су 104 били цивили. Све српско становништво на овом подручју трајно је протјерано са вјековних огњишта. „Мост спаса“ на Сави код Градишке.

Наставак злочина на Петровачкој цести – хрватско бомбардовање изbjегличких колона из РСК.

Погинули цивили у Туњици код Новог Града у септембру 1995.

Ja sam u toku ovog rata živeo u Bos. Novom na napred navedenoj adresi. Moj D V sa svojom suprugom G i sinovima Milošem i Danijelom živeo je u Dobrljinu, Opština Bos. Novi. Poznato mi je da je moja sada pokojna, Gordana Vukojević, rođj. Gačić, rođj. 20.12.1956. godine u selu Jošava Opština Bos. Novi, od oca Ljubomira i majke Rose, sa sinovima Milošem Vukojevićem rođj. 25.04.1978. godine od oca Dragutina i majke Gordane r. Gačić i Danijelom Vukojevićem, od oca Dragutina, rođj. 03.03.1985. godine u Novom Gradu - Bos. Novi otišla 17.09.1995. godine kod svoje majke u selu Jošava i da se sutredan 18.09.1995. god. vratila kući jer je hrvatska vojska granatirala Novi Grad i okolna mesta. Zapravo, Gordana je sa decom pošla kući u Dobrljin, pa je došla do Blagaja a tada je naišlo vozilo kojim je upravljao Boško Maksimović u kome je bio i Boškov sin pa su oni neznajući da je hrvatska vojska prešla na desnu stranu Une i upala u naselje Tunjice, kod Mešinovca, /brdo/.

Kada je vozilo došlo na to mesto krećući se prema Dobrljinu hrvatski vojnici su sa kratkog odstojanja otvorili snažnu vatru iz pješadijskog oružja i tom prilikom na licu mesta su ubijeni, Boško Maksimović, njegov sin Dražen, moja G V i moji M i D i V. Događaj se odigrao 18.09.1995. godine a o tom slučaju moj D je obavešten posle dva-tri dana s tim što su tela Gordane i njene dece bili već preneti u krug bolnice u Bos. Novom. Ja i moj brat preuzeli smo tela ubijene G i dece M i ista smo sahranili na seoskom groblju zv. "Radulbvac" u Ravnicama. Ističem isto da je meni poznato da su hrvatski vojnici toga dana prešli sa leve na desnu obalu Une, upali u naselje Tunjice i da su ubijali sve što se živo zateklo u tom naselju. Lično sam video u mrtvačnici bolnice da je doneto oko 30 tela ubijenih. Medjuz tim telima bilo je i žena i dece i sta-

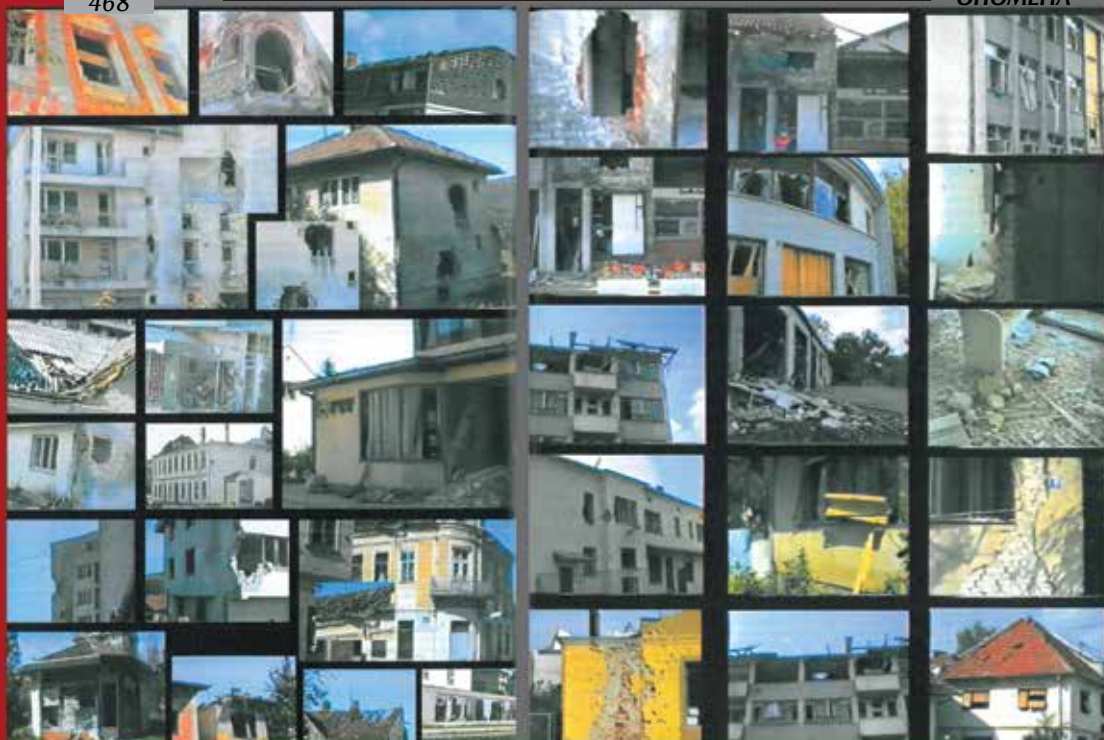
tela ubijenih. Medjuz tim telima bilo je i žena i dece i stari ljudi a bilo je i masakrirani. Video sam da je bilo tela koja su masakrirana kao na pr. odsečena glava i slično, ne sećam se sada lično imena. Zapravo znam pouzdano da sam video da je Dragoljubu Kostiću odsečeno pola glave a i još telo jedne žene čije je ime Mara kod koje je glava bila odsečena.

Изјава Н. В. о догађајима везаним за агресију Хрватске војске на територији Новог Града у септембру 1995.

Цивилне жртве у Козарској Дубици у септембру 1995.

Материјална штета у Козарској Дубици и Новом Граду настала у агресији Хрватске војске на територију Републике Српске у септембру 1995.

Дио изјаве Љ. М. о догађајима везаним за агресију Хрватске војске на територији Козарске Дубице у септембру 1995.

... а њихова лица намазана са неким bojama. Nosili su mislim na levoj ruci oznaku na kojoj je pisalo "Crne mambe". Ti vojnici su odmah po dolasku meni, mojoj deci i deci komšije Crljenica Milana naredili da izidjemo iz kuće i da legnemo ispred kuće u travu. Tom prilikom došao je komšija Milan Crljenica rođen 1961. godine u Dubici od oca M. i majke S. pa su i njemu hrvatski vojnici naredili da legne. Neposredno poslije ovoga jedan od vojnika ispalio je Milanu nekoliko metaka u glavu pred njegovom decom koja su se nalazila u njegovoj neposrednoj blizini.

Ističem i to da je prilikom boravka hrvatske vojske na teritoriji Dubice ubijeno oko 45-do 47 Srba među kojima je bilo i žena i starijih ljudi.

Ubijeni su Zavišić Djordje, Djuka Mataruga, Dragan Budimir, Ranko Šipka, Aleksa Šuvak, Dragan Slijepac, Radovan Trubarac, Rade Stegić, Milo Babić i drugi čijih se imena ja sada ne sećam. Mislim da Opština posediđe spiskove ubijenih i...

Дио изјаве Љ. М. о погибији седамнаестогодишњег сина Драгослава
18.9.1995.

Ja sam пре почетка ovog rata i u toku trajanja istog živela u Kozarskoj Dubici na napred navedenoj adresi sa svojom porodicom. Hrvatska vojska izvršila je napad na područje opštine Kozarska Dubica 18.9.1995. godine oko 11, 00 časova. Moja, sada pokojni sin D M bio je kod kuće i ja sam sutredan 19.9. 1995. godine saznala da je pronadjeno njegovo telo u blizini Fabrike Tekstilne industrije "Knežopoljka", u ulici Cara Lazara.

D je sigurno, kada je hrvatska vojska otpočela napad na K. Dubicu snažnim granatiranjem krenuo u tom pravcu da bi pobogao iz grada. Medjutim, njega su hrvatski vojnici, koji su već tada prešli na područje Hrvatske Dubice uhvatili i ubili.

Moj sin Dragoslav M rođen je 13.2.1978. godine u Bosanskoj Dubici od oca S i majke Lj r.E, učenik srednje škole.

Telo mog pokojnog sina Dragoslava preneto je u kapelu na gradskom groblju u K. Dubici i ja sam tamo videla njegovo telo. U njegovom levom džepu pronadjena je njegova lična karta koju pokazujem na uvid, a koju je probio projektil iz vatrenog oružja u donjem delu. Taj projektil je verovatno i usmrtio mog sina. Ne znam da li je na njegovom telu bilo još kakvih povreda jer ja kao majka nisam imala snage da to gledam.

Konstatuje se da je lična karta broj 207/95. izdata u Kozarskoj Dubici 3.3.1995. godine, ispod natpisa "Lična karta" probijena projektilom iz pešadijskog vatrenog oružja i ista je vraćena majci Lj M

Meni stvarno detalji oko pogibije sina nisu poznati ali pouzdano znam da je moj sin to jutro bio kod kuće, da je njegovo telo pronadjeno na mestu koga sam napred opisala i da je hrvatska vojska toga dana, posle snažnog granatiranja prešla reku Unu i našla se na teritoriji Opštine Kozarska Dubica. Navedene činjenice ukazuju da je hrvatska vojska izvršila sličan ubistva mog sina.

Ističem i to da mi je poznato da je hrvatska vojska prilikom prelaska na teritoriju K. Dubice, na svom pravcu nastupanja ubijala sve Srbe koje je zatekla na svom pravcu nastupanja.

Ексхумација 69 српских тијела из масовне гробнице - Шушњар код Санског Моста 19-22.10.1998. На овом мјесту је и 1941. почињен масовни злочин над санским Србима.

Posle upada muslimanske vojske u selo Podovci i po protoku oko sedam dana, jedinice vojske Republike Srpske, odbacile su muslimanske snage i ušle u selo Podovi. Tom prilikom, moj muž Božo Jagodić, koji se sada nalazi na ratištu na Manjači, s tim što ne znam u kojoj jedinici, pronašao je tela mog pokojnog svekra i njegovog oca Dušana Jagodića. U blizini kuće. Dušan je bio zaklan, jer mu je vrat bio presečen. Pronašao je takodje telo od oca moje zekrve, Mare, Konstantina Jagodića. Konstantin je ubijen iz vatrenog oružja, prema pričanju moga muža. Tela Dušana Jagodića i Konstantina Jagodića, moj muž Božo, preneo je u susedno selo Kozicu, i tamo sahranio na seoskom groblju. Meni je moj muž Božo, ispričao da je njemu pričala supruga pokojnog Konstantina, Mitra Jagodić, da je bila prisutna kada je Dušana Jagodića i Konstantina Jagodića ubio neki Alija Hodžić iz sela Vrpolja, SO Sanski Most. Mislím da je Mitra rekla da je ranije poznavala Aliju Hodžića iz Vrpolja. Ja stvarno sada ne znam gde se nalazi Mitra Jagodić, ali sam sigurna da je negde u izbeglištvu, jer je selo Podovi pod okupacijom muslimanske vojske.

Изјава Дренке Јагодић о страдању цивилног становништва у Подовима код Санског Моста 1995.

Ексхумација масовне гробнице Шуте код Крупе на Уни извршена 27.3.2001. из које су ексхумирана тијела 3 Срба убијених 1995.

Ексхумација масовне гробнице Суваја код Босанског Петровца извршена 8.5.1998. Ексхумирано је 5 тијела Срба убијених 1995.

Влада Републике Српске
Оперативни тим Републике Српске за тражење и востановљивање
www.pomenu.com

Ексхумација 14 тијела Срба из масовне гробнице Трешњица
код Босанског Петровца 1. и 2.4.1998.

Ексхумација тијела из масовне гробнице - Горња Вођеница, општина Босански Петровац, 02.07.2002.

Ексхумација масовне гробнице која се налазила у кругу Дрвне индустрије Саница код Кључа 23-25.10.2003. Ексхумирана су 2 тијела Срба убијених 1995.

Ексхумација 3 тијела Срба из масовне гробнице Завоље код Кључа 30.10.1998.

Ексхумација масовне гробнице Шејковача код Санског Моста 18.6.2002. у којој је пронађено 6 тијела Срба убијених 1995.

Ексхумација 181 тијела убијених Срба у Мркоњић Граду.

СИ. 21.
ФОТОГРАФИЈА И ПОДА
ПРНАБЕНИ У МАТРА

СИ. 22. ТРУЛЕЖНА
ТРИКОСТ ПОМЕШАНА
ВОДОМ ИСПОД ДАСКА

СИ. 23.
ПРАНИ КОСЕ ПРОНАБ
НА ДАСКАМА

103 ✓

сл. 6. РАЗОРЕНО КОЛНИЈУ
ЛОБАКЕ.

сл. 7. УЛАЗНА РАНА.

Vojnomedicinska akademija
Institut za sudsku medicinu ZPSM
Smotarska 17, Beograd
tel/fax 011/664-334

Обдукциони извештај : МГ-С-43/96,
В.Б. (м), рођен 1923.г. Београд.

Ради се о мушком лешу, животне доби 70. година, који је био обучен у следећу одећу: плави раднички манџи, црни сак са белним пругама, синкасти ципел са црвеним шварма, ружичаст прслук, бела какарица кошуља са дугим рукавима, бела мајница на трегере, црне панталоне, дугачке синкасте гаће, браон дубоке чизме са рафешлусом бр.46 и памучне беле чарапе. У одећи осим црног чешља нису пронађене друге ствари, драгоцености и документа, док је на левој руци пронађен ручни сат марке "Kosach".

На телу су регистроване следеће поврле:

- На десној половини лица налази се утиснути прелом костију пот лобањске дупље и у левој страни лица, са раздробљеном кошту десне стране лица, чије раздробљене фрагменти делом доспадоу. Одутиснути прелом по кистима лица и десне половине крвава лобања пружа се више прелома коштаних кракова који се међусобно укрштају правцима коштаних одломака различитог облика и величине.

Мишљење

1. Смрт је насилна и наступила је услед оштећења за живот важних можданих центара утискутих прелома кошту десне половине лица.
2. Утискути прелом кошту лица настале дејством тупог тешког и замачкутог оруђа или деловама њиховог тела, а у конкретном случају настали су са најмање једним ударцем тупог тешког предмета, као што су кукла од пушке, дрвена мотка, штапа или од неког другог сличног механичког оруђа, или пак са ударцима стопала обучених у војничку чизму.
3. Смрт је убијачког порекла.

Обдукциона документација

Обдукција

1. Сак, м.г. од Јулијана Штација

2. Сак од Младенов Штација

3. Сак од Младенов Штација

4. Сак од Младенов Штација

Vojnomedicinska akademija
Institut za sudsku medicinu ZPSM
Smotarska 17, Beograd
tel/fax 011/664-334

Обдукциони извештај : МГ-С-19/96,
К.Ј. (ж), рођена 1913.г. Београд.

8. Ради се о женском лешу, животне доби 82. године, који је био обучен у следећу одећу: црна мајница са црним шетилима, црни вуњени прслук, плава блуза са црвеним шетилима, црна каро шифона сукања, бели платвени комбинезон, црне памучне и зеленасте доколенце, беле вуњене чарапе опшивене са црним платном. Око ногу је био везан столњак са зеленастим шарама. На стопалима није било обуће. У одећи нису пронађене личне ствари, новац и драгоцености.

На телу су регистроване следеће поврле:

- Тело доског режња јетре је са предње стране на више места раскидано, трупањено измењено, мршчане грабе, а у трупањој дупљи се налазило око 2400 цм, замућеног, прљавопрљавог теченог садржаја.

Мишљење

1. Смрт је насилна и наступила је услед искрварења из раскома јетре.
2. Раскома јетре настала дејством тупог тешког и замачкутог механичког оруђа или деловама њиховог тела, а у конкретном случају настали су са најмање једним ударцем тупог тешког предмета, као што су кукла од пушке, дрвена мотка, штапа или од неког другог сличног механичког оруђа, или пак са ударцима стопала обучених у војничку чизму.
3. Смрт је убијачког порекла.

1. Сак, м.г. од Јулијана Штација

2. Сак од Младенов Штација

3. Сак од Младенов Штација

4. Сак од Младенов Штација

Свједочанство злочина у Сурјану код Мркоњић Града, гдје су у кући Пантелије Грмаша хрватски војници запалили осам сељана из Сурјана и Шеховаца, углавном старијих особа.

Мркоњић Град је окупиран 10.10.1995. у акцији Јужни потез којом је Република Хрватска у садејству са ХВО и тзв. Армијом РБиХ извршила агресију на територију Републике Српске. Под окупацијом је остао до 4.2.1996. када је одлукама Дејтонског мировног споразума враћен Републици Српској. У току борби и за вријеме трајања окупације највећи број заробљених војника и, без икаквог повода, ухапшених цивила је убијен, а један дио је сахрањен у масовну гробницу на Православном гробљу у Мркоњић Граду у којој је пронађено 181 тијело. Приликом ексхумације и обдукција тијела установљено је да су многи цивили и војници убијени из непосредне близине, кориштени су тупи предмети, а само неколико је убијено мечама. Просјечна старост убијених била је 70 година. Град је био разрушен, опљачкан, а велики дио материјалних добара и имовине је одвезен. Карактеристично је организовано одвожење индустријских постројења, машина и технике у Хрватску и Херцеговину, уз одобрење окупационих власти, а посебно након потписивања Дејтонског споразума.

НАТО операције Намјерна сила и Мртво око у оквиру којих је, у периоду од 30.8. до 20.9.1995, бомбардована Република Српска. На Републику Српску бачено је 1026 бомби или укупно око 10000 тона експлозива. Радио и телевизијски предајници гађани су бомбама са осиромашеним уранијумом. Овом операцијом, којом су били погођени и цивили, снаге НАТО-а су се директно укључиле у грађански рат на страни хрватско-бошњачке коалиције и тако убрзале пад западнокрајишких општина и помјерање борбених линија у централној Босни.

Акцију бомбардовања Републике Српске, као и читав рат у БиХ, пратила је агресивна противсрпска пропаганда водећих западних медија.

Potpisano u Parizu, 14. decembra 1995, na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku, pri čemu je svaki tekst jednako autentičan. Sklopljeno u Parizu, dne 14. prosinca 1995, na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku, s tim da je svaki tekst jednako vjerodostojan. Done at Paris, this 14th day of december, 1995, in the Bosnian, Croatian, English and Serbian languages, each text being equally authentic. Потписано у Паризу, на дан 14. децембра 1995, на босанском, хрватском, енглеском и српском језику, с тим што је сваки текст једнако аутентичан.		
Za Republiku Bosnu i Hercegovinu Za Republiku Bosnu i Hercegovinu For the Republic of Bosnia and Herzegovina За Републику Босну и Херцеговину	Za Republiku Hrvatsku Za Republiku Hrvatsku For the Republic of Croatia За Републику Хрватску	Za Saveznu Republiku Jugoslaviju Za Saveznu Republiku Jugoslaviju For the Federal Republic of Yugoslavia За Савезну Републику Југославију
Svjedoci, Svjedoče, Witnessed by, Сведоче		

Дејтонски мировни споразум парафиран је у америчкој војној бази Дејтон 21.11.1995, а ратификован у Паризу 14.12.1995. Потписали су га Слободан Милошевић, Фрањо Туђман и Алија Изетбеговић. БиХ је споразумом састављена од бошњачко-хрватске Федерације БиХ и Републике Српске са односом удјела у територији 51:49%. Дејтонски мировни споразум БиХ је увео у стање међународног протектората.

Сцене из документарног филма „Егзодус поново“ аутора Сњежана Лаловића који говори о егзодусу сарајевских Срба. Дејтонским мировним споразумом шест сарајевских општина: Илијаш, Вогошћа, Рајловац, Илица, Хаџићи и Ново Сарајево, које су све вријеме рата биле у саставу Републике Српске припале су Федерацији. Због несигурности живота под непријатељском власти сарајевски Срби су се одлучили на трајно исељење, носећи са собом не само намјештај и кућне потрепштине, већ и ископане посмртне остатке својих најмилијих које су поново сахрањивали на гробљима у РС.

Гробље Мали Зејтинлик у Сокоцу на којем су сахрањени посмртни остаци погинулих бораца Војске Републике Српске и страдалих цивила из Сарајевско-романијске регије.

Спомен-костурница у Бањој Луци.

Спомен-костурница у Бањој Луци. Испраћај идентификованих погинулих бораца Војске Републике Српске.

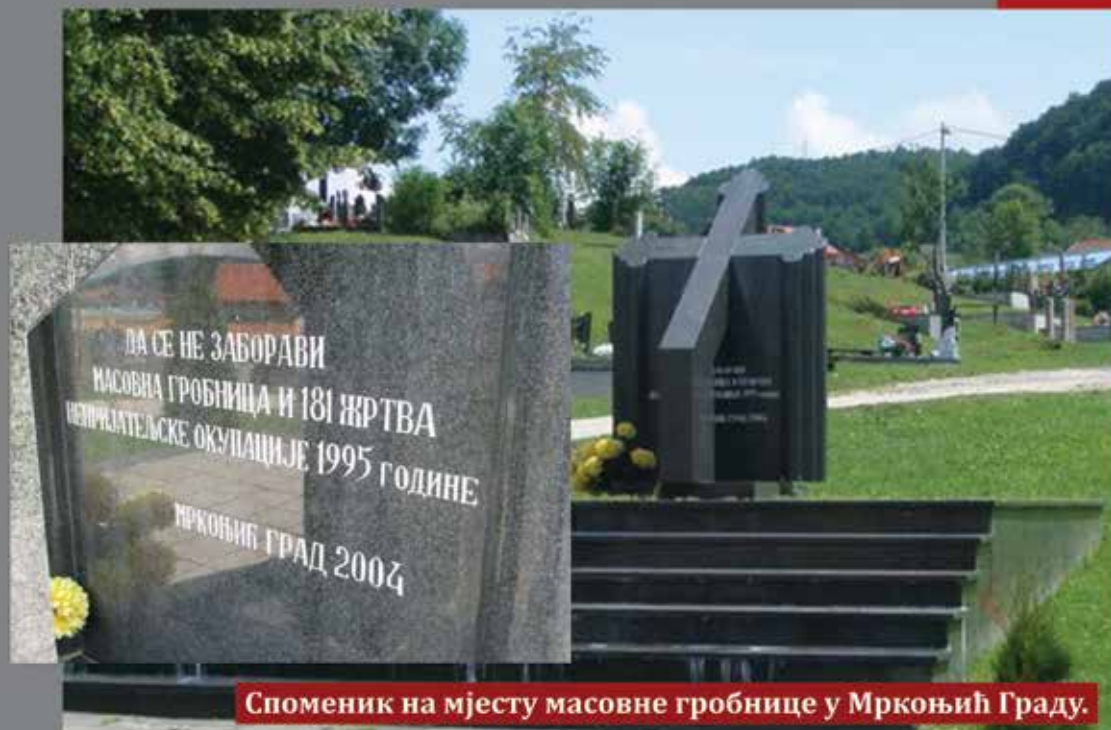
Спомен-костурница у Бијељини у којој су сахрањена тијела страдалих војника у Тузланској колони.

Спомен-костурница у Источном Сарајеву.

Спомен-костурница у Невесињу.

Споменик на мјесту масовне гробнице у Мркоњић Граду.

Послијератна сахрана идентификованих погинулих бораца Војске Републике Српске и цивилних жртава на Градском гробљу у Требињу.

Спомен-обилежје на мјесту масовне гробнице Камен код Гламоча.

Спомених жртвама у Сводни код Новог Града на мјесту на којем су 18.9.1995. хрватске снаге гранатирале српску избјегличку колону из Крупе на Уни, при чему је страдало 11 српских цивила.

Споменик жртвама злочина Хрватске војске у Туњици код Новог Града.

Јован
Новица

Делић

Никица
Радивоје
Аиђа
Араган

Драган

Бјелица

Радмила
Бранко

Миломир

Обрадовић - Перовић

Зорка
Данијела
Дарко
Горан

Душан

Марчета

Драго
Боро

Миле

Миладиновић

Станојка
Слободан

Стево

Мандић

Драго
Драгомир

Стево

Жупић

Жељко
Живко

Владо

Танасковић

Раде
Владанка

Борко

Ђуричић

Миломир
Милан

Петко

Нешковић

Миланко
Вукосава

Боро

Лазаревић

Саво
Станко

Ранко

Делић

Велко
Радислав

Милисав

Ранкић

Мирослав
Драгослав

Вукашин
Божана

Вукашиновић

Јованка
Милош
Вељко
Даница
Грозда
Милорад

Милун
Стана

Тешановић

Раде
Винка
Миленко
Невенка
Милорад
Ленка
Драгомир
Данијела

Ненад

Васић

Мара
Иконија

Боривоје

Сердар

Бранко
Јеленко
Раденко
Славниша

Озрен

Вујановић

Драган
Милојко
Илија

Славољуб

Гаврић

Снежана
Томислав

Љубиша

Симић

Митар
Ненад

Милош
Ковиљка

Буњевац

Ранко
Рајка
Славојка
Ђорђо
Горан
Мирослава

Томислав

Јовановић

Зорка
Владимир
Вања
Љубомир

Лука

Милошевић

Жељко
Драган

Радисав

Рајак

Милка
Реља

Вељко

Лазаревић

Мира
Душко

Никола

Поповић

Мирослав
Василије

Аиђелко

Тодоровић

Ристо
Живко

Милојка

Шкиљевић

Милорад
Чедо

Миодраг

Миловановић

Трипун
Ђојо

Момчило

Ракић

Миодраг
Миле

Новак
Ристић
Иванка
Мићо
Митра

Марко
Ђурић
Зоран
Миленко

Данијел
Вукојевић
Милош
Гордана

Стеван
Лугоња
Ратко
Богољуб

Дамир
Цвјетковић
Његомир
Драгомир

Миле
Зеџ
Ђорђе
Грујица

Дмитар
Болтић
Бранко
Гојко
Мирослав

Милорад
Ђећез
Рајко
Ристан

Десимир
Бојовић
Јован
Вељко
Његош

Соња
Бјелаковић
Славиша
Раденко

Стеван
Чупељић
Драган
Мирко

Радован
Вучетић
Миленко
Радојка

Радивоје
Матић
Гордана
Снежана

Жељко
Ковачевић - Антонић
Миленко
Раде

Десимир
Симић
Миленко
Васкрсије

Данко
Марковић
Марко
Младен

Драгомир
Митровић
Радислав
Бранислав

Дикосава
Маринковић
Милош
Милован
Раде

Радосава
Ристовић
Перо
Обрен
Боса
Данило
Мила

Гојко
Кнежевић
Божича
Веселко

Јелена
Живковић
Саво
Горан

Перо
Којић
Недељко
Анђелко

Бошко
Вуковић
Драгиња
Рајко
Миодраг
Јеленко
Здравко

Милорад
(Д)Митровић
Драгољуб
Бошко

Вељко
Лазаревић
Мира
Душко

Будимир
Рајић
Спасоје
Предраг

Момир
Ђурђић
Мира
Ратко

Јован
Ђерић
Будимир
Рајка
Златко

Стака
Здравко
Дамјановић
Јанко
Спаса
Раденка
Рајка
Лазар

Ђуро
Голубовић
Власта
Петар
Павле

ЗАКЉУЧАК

Територија некадашње Југославије једна је од оних на којој су се промјене у Европи, у другој половини осамдесетих и почетком деведесетих, десиле у вези са дубоким унутрашњим историјским процесима дугог и средњег трајања. У убрзаном историјском времену, на прелому миленијума, распад и разбијање Југославије обиљежени су трагичним сукобима, у којима су реминисценције симболике догађаја везаних за два свјетска рата играле веома значајну улогу. Нестанак СССР-а и Варшавског пакта, као и рушење Берлинског зида – уједињење Њемачке били су нова глобална стварност у чијем се разумијевању локално историјско памћење колективитета посматрало као ослобађање од, социјализмом наметнутих, идеолошких слика.

Имајући јасну свијест о важности југословенске државе у којој је српски народ живио у истим државним границама, али која је и сматрана јединим заштитником српског идентитета, па и физичког постојања српског народа, српска политичка и интелектуална елита у Босни и Херцеговини је у моментима нестанка илузија о могућности заједничке државе урадила једино могуће – формирала је, а затим и бранила, сопствену државу. Република Српска својим формирањем настала је као заштита од непризнавања конситутивности, прегласавања и угрожавања националног идентитета. Она је коначно представљала и израз самоодбрамбеног рефлекса који је био резултат историјског сјећања на покушај потпуног уништења српског народа у НДХ и виђена је као српско *никад више*.

Атмосфера политичког вишестраначја, обиљеженог апсолутном доминацијом националних странака у Југославији, осјећај ослобођења националних идентитета, али и неријешених националних питања, као и изражених међунационалних страхова претворили су конкретан слијед „демократских средстава“ у недемократско дјеловање. Тзв. *Божји устав* у Хрватској, којим је волшебно одузета конститутивност српском народу, отворио је давно одшкринуту *Пандорину кутију*. Српски народ био је угрожен истим таквим, већ опробаним, мјерама и на подручју Босне и Херцеговине. Покушаји прегласавања од стране хрватско-муслиманске коалиције у парламенту Босне и Херцеговине, на путу ка „независности

БиХ“, под окриљем демократичности, донијели су одговор српских представника оснивањем *Скупшине српског народа у БиХ*, која је била зачетник оног што се прво потврдило плебисцитом за останак у Југославији, а затим и 9. јануаром и 28. фебруаром 1992. године, тј. проглашењем Републике српског народа у БиХ и изгласавањем њеног Устава.

Плима ратних сукоба са територије тадашње Хрватске и Републике Српске Крајине пренесна је на територију БиХ, која је живјела у привидном и грозничавом миру. Као што су сецесионистичке снаге, захваљујући неспремном државно-бирокупатском апарату и несналажењу ЈНА, разбијале Југославију изнутра тако је и унутрашња слика БиХ обиљежена активним припремама за рат, поготово оних страна које су жељеле крај, односно сопствено иступање из Југославије. Заблуде вјере у могућности ЈНА, која је све више губила како сопствену државу тако и реалне оквири постојања, српски народ у БиХ пратио је хроничним реакцијама на потезе супротстављених страна. У таквим условима створена је, као посљедња по реду оснивања војних формација, од свих тада већ зараћених страна, и Војска Српске Републике Босне и Херцеговине. Тако је формално 12. мај постао један од датума трајно обиљежених на хронолошкој лествици догађаја којима је историја свједочила у Одбрамбено-отаџбинском рату.

Однос између локалног и државног нивоа у развоју структура новонастале државне организације вјероватно ће бити тема разних политичко-правних и историјских анализа. Оне ће поготово бити усложњене ако се у њима буде посматрао развој догађаја обиљежен крвавим сукобима грађанског рата. Питања локалних дешавања обиљежених националним заносом, антагонизмима, али и атмосфером страха и неизвјесности, те дјеловањем различитог вида војно-цивилне организованости сукобљених страна тек чекају детаљне и свеукупније научне одговоре. Приједор и Добој са својим особеностима развоја ситуације у 1992. години свакако требају бити кључ крупнијих посматрања ратних дешавања.

Преплитања између локалних ратних процеса и догађаја општег карактера готово школски примјер имају у посматрању великих војних акција. Операција *Коридор-92* представљала је, не само кључно обезбјеђење животних услова за становништво у Крајини, кроз везу са источним дијелом Републике и коначно са СРЈ, односно Србијом и Црном Гором, него и значајну прекретницу војне ситуације, као и кључну хронолошку одредницу која је обиљежила прелаз у нове фазе рата. Створена као углавном одбрамбена војна формација на основу искустава из ЈНА, Војска Српске Републике БиХ стратешком офанзивном војном акцијом на подручју Посавине обезбиједила је и чврсту вјеру у сопствене могућности у искушењима која су предстојала. Након физичког спајања истока и запада територије биле су створене претпоставке за реформе војске у другој половини 1992. и почетком 1993. године. Уочене слабости

у крутој територијалној организацији војних формација тражиле су формирање и прегруписавање јединица са већом маневарском способношћу да дјелују на цијелом подручју Републике Српске. У исто вријеме дешавају се и значајније политичко-правне промјене и развој Републике која је 12. августа *Декларацијом о државном уређењу* промијенла име у Српска Република, а затим, током септембра, коначно и у Република Српска.

Сарајево од марта 1992. године постаје позорница са које међународни електронски и писани медији, те разне организације и интересне групе шаљу сензационалне слике *рата уживо у БиХ*. Наратив о *босанској влади* и институцијама на једној и побуњеним Србима, који малтретирају град, на другој страни постао је путоказ црно-бијеле представе рата у западним медијима, који су се углавном држали холивудске матрице о *добрим и лошим момцима*. Таква матрица задржана је у литератури и публицистици и у послијератним временима, а нису јој препрека биле ни драстично различита фактографија и стање на терену које видимо у историјским изворима. Када наратив о *опсједнутом* граду упоредимо са чињеницама о дијеловима града под контролом Републике Српске, који су такође гранатирани и снајперисани или са свједочењима о унутрашњој муслиманској опсади, као и са два кључна аспекта попут злочина над Србима у Сарајеву или великим бројем офанзивних акција муслиманских формација, које су имале значајну бројчану предност у региону Сарајева, добијемо увид у потребе за детаљним критичким посматрањима процеса и догађаја у рату.

Анализирање кључних дефанзивних искушења Војске Републике Српске везаних за поједине регионалне цјелине у рату, попут специфичности херцеговачког ратишта, додаје приказ нових слојева истраживања. Ратна ситуација обиљежена губитком долине Неретве у јуну 1992. године, као и специфичном конфигурацијом терена, одредила је начин ратовања и функционисања Херцеговачког корпуса ВРС. Стратешка утврђеност и везаност за доминантне планинске вијенце, као задња линија одбране источне Херцеговине, биле су кључна основа за одолијевање различитим нападачким акцијама, заједничкој муслиманско-хрватској операцији *Бура* у новембру 1992. и муслиманској операцији *Јесен 94* у новембру 1994. године. Историјско памћење на Митровдане 1992. и 1994. године, на ударном мостарско-невесињском правцу ратовања, доноси нам кључне хронолошке регионалне раздјелнице рата, али и мјесто његовог разумијевања у континуитету колективног памћења српског народа.

Различите ратне операције осликавају нам развој догађаја и помажу да схватимо контекст у коме се одигравају историјски процеси. Посматрања почетних борби за позиционирање и разграничење, располагања војним потенцијалима, стратешких маневара, употребе специфичних тактика и стратегија ратовања од борби за Возућу, преко ослобођења

Јајца или веома значајне операције *Лукавац 93*, па све до губљења западно-крајишких општина и одбране Козарске Дубице, Костајнице и Новог Града од агресије Хрватске показују нам колико је ратна стварност вишеслојан ко-витлац у чијем сагледавању треба бјежати од једностраних и једноставних закључака. Пратећи укупан контекст и хронолошке интервале рата долазимо до наметања различитих питања попут оних колика је повезаност догађаја на ратиштима Републике Српске са посљедицама хрватских операција *Бљесак* и *Олуја* према РСК, или пак какве су биле директне и индиректне везе НАТО бомбардовања са дешавањима која су уследила након њих.

Рад Народне скупштине Републике Српске, као највећег законодавног органа власти, у условима директно везаним за дешавања на ратиштима, као и за међународни развој дипломатских активности покушаја контролисања ситуације даје нам нову димензију посматрања Републике Српске у Одбрамбено-отаџбинском рату. Поред сталних разматрања мировних преговора, организације државе, војске и снабдијевања становништва, поједине одлуке Скупштине дубоко су осликале карактер читаве државности Републике Српске. Историјска самосвијест о посебности, утемељена и у одлукама попут већ поменутих о оснивању Скупштине, расписивању плебисцита, затим о проглашењу Републике, доношењу Устава или организовању Војске настављена је одлукама демократског карактера као што је одбијање неповољног Венс-Овеновог плана. И поред тешке међународне ситуације и веома великог притиска из СР Југославије 96% подршке народа таквој одлуци била је не само потврда става, него и додатно утемељење легитимитета и легалитета рада органа Републике Српске.

Међународни контекст југословенске кризе изродио је низ иницијатива за изналажење рјешења од констатација *Бадинтерове комисије*, преко пропуштене задње шансе да се успоставе основе мира на Кутиљеровом плану, па све до планова Контакт групе, женевских преговора и на крају Дејтонског мировног споразума. Само мали поглед у фактографију развоја преговора отвара потпуно нову димензију тежине стања у којем је створена, одбрањена и на крају међународно призната Република Српска. Нису на то утицали само етничка измјешаност, ратна ситуација или „објективност“ сагледавања од стране, увијек сопственим интересима вођених, међународних чинилаца. Готово филмска брзина одвијања догађаја и расположеност разним аспектима ограничавања некада су захтијевале, осим јасног става, и импровизацију, сналажење и балансирање. Они преговарачима нису нудили било какав осјећај комфора и сигурности. *Дебљина фломастера* којим су исцртаване границе често је и послје рата кориштена синтагма, која симболише сву вишеслојну неконтролисаност, а понекад и апсурдност догађаја.

Питање, од стране Запада наметнуте, српске кривице за ратове деведесетих посебно је експонирано већ поменутих сликама Сарајева све до јула и августа 1995. године. Примат у таквим позиционим поставкама тада заузима питање догађаја приликом ослобађања Сребренице од стране Војске Републике Српске. У мору тумачења о злочину који се десио у Сребреници веома се ријетко, или готово никако, могу наћи до детаља разрађени и описани догађаји везани за колону у пробоју 28. дивизије тзв. Армије РБиХ и њене губитке у борбеним дејствима. Како је могуће да се овај аспект готово неупитно запоставља у тумачењу и свеопштој „срберенизацији“ рата исто као и тема злочина над Србима на овом подручју (1992-1995) питања су која чекају одговоре и двије деценије након самих дешавања. Неке од недоумица биле су и шта сами извори муслиманске стране кажу о дешавањима до, током и после јула 1995. године. Како дефинитивно разграничити стријељања ратних заробљеника од губитака у борбама које је колона водила?! Зашто, ако су ти губици наведени у већем броју извора муслиманске провенијенције, и данас веома мало знамо и говоримо о њима?

Питања Сарајева и Сребренице у разним наративима свакако су била и непосредан повод или изговор за отворено укључивање НАТО-а у сукобе потив Републике Српске. Улога бомбардовања за даљи ток рата тражи посебну анализу у локалном контексту дешавања, али је њен глобални утицај на каснија кретања широм свијета, заједно са бомбардовањем Србије 1999. године, означио одређену врсту историјске прекретнице. Агресивни војни савез који, под окриљем изговора заштите људских права и демократије, као и спрјечавања злочина, бомбардује суверене земље и у њима мијења и руши изабране власти тема је која ће се тек детаљно проучавати у процесу стицања сазнања о развоју и дјеловању НАТО-а и глобалних кретања XXI вијека. Готово је сигурно да ће таква посматрања са историографског аспекта тражити и вредновање улоге Хашког трибунала који је у међународни концепт суђења за ратне злочине унио, на један себи својствен начин, аспекте моћи, силе и унапријед задатих улога што је било видљиво не само кроз праћење процеса него и простим погледима на статистике суђења. Свакако да ће наредна истраживања обухватити и поливалентан однос НАТО-а према рађању савременог исламистичког тероризма који је своју потврду налазио у рату на овим просторима, а којем је Војска Републике Српске прва у Европи пружила отпор.

Дејтонски мировни споразум озваничио је стварање Босне и Херцеговине на принципима специфичног међународног уговора којим је наметнут и њен Устав. Слика Дејтонског мировног споразума у историји Републике Српске имала је различите одсјаје и тумачења који још нису дефинитивни и коначни. Ипак су 22 године протекле од прихватања споразума оставиле довољно простора за разумијевање његове основне

улоге како у успостављању несавршеног мира тако и у признању Републике Српске, али и постдејтонском функционисању Босне и Херцеговине. Једно је јасно, у даљем развоју процеса „Дејтон“ ће бити референца са којом ће се мјерити сва прије њега понуђена рјешења, као и будући развој ситуације везан за Републику Српску, Босну и Херцеговину, али и балканско чвориште уопште.

Никако не би било адекватно сумирати резултате стварања Републике Српске не размотривши цијену којом је она плаћена. Злочини над Србима посебна су тема тог разматрања нарочито ако се у обзир узме њихова карактерологија. Година 1992. у укупној структури српских жртава, али и са тим у вези у структури почињених злочина, чини кључну хронолошку одредницу. Бројка од 12.981 жртве у 1992. години, односно 44,65% од укупно регистрованих 29.070 српских жртава током рата, говори нам да је страх од понављања злочина, у вакууму непостојања сопствене државе који су на уму имале српске елите, био оправдан. Ови подаци говоре нам и о карактеру рата. Да је угроженост Републике Српске директно повезана са повећањем броја жртава и злочина говори нам и чињеница да је 1995. друга по броју српских жртава са 5.975 или 20,55% жртава. Ови подаци, као и карактер страдања обиљежен масовним гробницама и злочинима у западнокрајишким општинама у задњој години рата, који су органски везани за злочине *Олује* и *Бљеска*, говоре и о начину дјеловања Хрватске војске и државе. Значај Републике Српске посебно је видљив када из данашње перспективе сагледамо судбину Републике Српске Крајине која се није успјела одбранити. Личне приче о страдалим у злочинима попут успомене на дванаест бањалучких беба, Споменка Гостића, Мирјану Драгичевић, Слободана Стојановића или сјећање на невино страдале у Кравици, Скланима, те масакриране ратне заробљенике и цивиле од Сарајева, Сјековца, Купреса до Јабланице, Бихаћа и Мркоњић Града опомињу на људску димензију борбе једног народа за опстанак и слободу.

Бјежање од коначних и дефинитивних одговора, као и свијест о новим димензијама посматрања, које ће се временом јављати, негдје су и обавеза одговорног критичког приступа сагледавању, али су истовремено и позив на нова различита истраживања. Увјерени смо да ће она, бар дјелимично, бити олакшана сазнањима из фактографије, хронологије и интерпретација представљених у овдје понуђеном Вам штиву.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Необјављени извори

Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица (РЦИРЗ), збирке докумената:

1. Армија Босне и Херцеговине
2. Босански Брод
3. Братунац
4. Влада РС
5. Главни Штаб Војске Републике Српске
6. Дервента
7. Добој
8. Дувно
9. Западна Босна
10. Илијаш
11. Јајце
12. Козарска Дубица
13. Котор Варош
14. Купрес
15. Љубушки
16. Мостар

17. Оперативни тим Републике Српске за тражење несталих лица
18. Приједор
19. Сарајево
20. СДА
21. СДС
22. Сребреница

- Личне збирке докумената и интервјуа које су прикупили аутори.

Објављени извори

1. *Armija Bosne i Hercegovine, zbirka ratnih reportaža i intervjuva*, priredili Zehrudin Isaković i Nedžad Latić, Sarajevo, 1997.
2. *Balkanski ugovorni odnosi: 1876-1996*, dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama, III tom (1946-1996), priredio Momir Stojković, Beograd, 1999.
3. *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992*, Tematska zbirka dokumenata, priredio Kosta Nikolić, Beograd, 2011.
4. *Године свједочења*, приредили Далибор Јосиповић, Милан Кнежевић, Требиње, 2014.
5. *Епархија Бихаћко-петровачка, Први шематизам 2010*, Босански Петровац, 2011.
6. Лукић, Владимир, Витомир Поповић, *Документи Дејтон-Париз*, Бања Лука, 1997.
7. Међународни кривични суд за бившу Југославију, предмет *Tužilac Međunarodnog suda protiv Đorđa Đukića*, IT-96-20-I.
8. Међународни кривични суд за бившу Југославију, *Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića*, трећа измijenjena

optužnica, IT-95-5/18-PT.

9. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, *Tužitelj Međunarodnog suda protiv Tihomira Blaškića*, druga izmijenjena optužnica, predmet br. IT-95-14-T.

10. Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac 1 i 2*, Beograd, Jasenovac, 1986. , приредио и написао Велибор В. Џомић, http://mitropolija.co.me/istbibl/dzomic-patrijarh_dozi1.html.

11. *Presuda Suda Bosne i Hercegovine protiv Ivana Zelenike, Srećka Hercega, Ediba Buljubašića, Ivana Medića i Marine Grubišić-Fejzić*, predmet br. S1 1 K 009124 12 Kri.

12. PRETRESNO VIJEĆE, *Sažetak presude Pretresnog vijeća Radovanu Karadžiću*, Haag, 24. mart 2016.

13. *Свјedoци говоре, ратни злочини над Србима општине Високо (1992-1995)*, приредио Цвјетко Савић, Бања Лука, 2015.

14. *Српски Гостовић – прилози за монографију*, приредили Стојан Илић и Миленко Ђукановић, Добој, 2000.

15. *Страдање Срба у Мостару и долини Неретве*, приредила Душица Бојић, Београд, 1996.

16. Tuđman, Miroslav, Ivan Bilić, *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991 – 1995*, Zagreb, 2005.

17. *Хроника угашених огњишта*, приредио Предраг Лозо, Бања Лука, 2016.

ЛИТЕРАТУРА

Студије и монографије

1. *4. gardijska brigada Hrvatske vojske Pauci*, Zagreb, 2013.
2. *7. gardijska brigada Hrvatske vojske Puma*, Zagreb, 2013.
3. *20 godina od razbijanja SFRJ*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2011.

4. Аврамов, Смиља, *Геноцид у Југославији 1941-1945, 1991...*, Београд, 2008.
5. Антић, Чедомир, Ненад Кецмановић, *Историја Републике Српске*, Београд, 2015.
6. Bajagić, Mladen, *Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske - organizacija i nadležnost (1992 -1995)*, Ekspertski izveštaj pripremljen za predmet LJUBOMIR BOROVČANIN (IT-05-88), Београд, март 2008.
7. *Balkan Battlegrounds: A military history of the Yugoslav conflict, 1991–1995*, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, 2002.
8. Балакијан, Питер, *Река Тугар у пламену: историја геноцида над Јерменима и реакција Америке*, Београд, 2011.
9. Begić, Kasim I, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996)*, Sarajevo, 1997.
10. Берић, Душан, *Хрватско праваштво и Срби I и II*, Нови Сад, 2005.
11. Блажановић, Јово, *Генерали Војске Републике Српске*, Шамац, 2005.
12. Bobetko, Janko, *Sve moje bitke*, Zagreb, 1996.
13. Boras, Franjo, *Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, Mostar, 2002.
14. Боројевић, Данко, Драги Ивић, *Војска Републике Српске 12. мај 1992 - 31. децембар 2005*, Београд, 2014.
15. Боројевић, Данко, Драги Ивић, *Орлови са Врбаса*, Рума, 2014.
16. Braudel, Fernand, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb, 1990.
17. Бурзановић, Тихомир, *Билећки добровољци Радовић*, Подгорица – Цетиње, 1996. <https://www.scribd.com/doc/251676197/Bilecki-Dobrovoljci-Ratna-Prica-Iz-SRBSKE-HERCEGOVINE>.

18. Група аутора, *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, последице у општинама Нови Град, Костајница и Козарска Дубица септембар 1995. године*, Бања Лука, 2008.
19. Група аутора, *Окупација општине Мркоњић Град, септембар 1995 - фебруар 1996. године*, Бања Лука, 2012.
20. Група аутора, *Посавски чвор опстанка*, Шамац – Бања Лука – Београд, 2002.
21. Guskova, Jelena, *Istorija jugoslovenske krize (1990-2000)* I-II, Beograd, 2003.
22. Дедијер, Владимир, Антун Милетић, *Против заборава и табуа (Јасеновац 1941-1991)*, Сарајево, 1991.
23. Deliћ, Rasim, *Armija Republike Bosne i Hercegovine – Nastanak, razvoj i odbrana zemlje* I-II, Sarajevo, 2007.
24. *Деценија страдања српског народа*, приредили Саша Мирић и Зоран Шућур, Нови Сад, 2000.
25. Dreковић, Ramiz, *U обручи, Крајишници i Hercegovci u borbi na dva fronta*, Zenica, 2004.
26. Ђуровић, Велимир, *Лаж, мржња, злочин – То је Босна*, Београд, 2008.
27. Екмећић, Milorad, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo, 1973.
28. Живак, Страхиња, *Логор Челебићи 1992-1994*, Пале, 1997.
29. *Заборава је убијање истине*, приредио Мирослав Јанковић, Српско Сарајево – Београд, 2000.
30. Затезало, Ђуро, *Јадовно* I-II, Београд, 2007.
31. *Злочини над српским цивилима у Сарајеву*, приредио Душан Зуровац, Источно Сарајево, 2006.
32. Zovak, Jerko, *Rat u Bosanskoj Posavini*, Slavonski Brod, 2009.
33. Зуровац, Душан, *Записи из мостарске тамнице*, Београд, 1996.
34. Иванишевић, Миливоје, *Поља несреће, Прва антологија о*

убијању Срба у БуХ (1992-1995), Београд, 2015.

35. Izetbegović, Alija, *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1970.
36. Inaldžik, Halil, *Osmansko carstvo, klasično doba 1300-1600*, Beograd, 2003.
37. Искорењивање Срба у Босни и Херцеговини: 1992-1993 = *The Eradication of Serbs in Bosnia and Herzegovina: 1992-1993*, приредили Драго Јовановић, Гордана Бундало, Милош Говедарица, Нови Сад, 1994.
38. Јевтић, Атанасије, *Великомученички Јасеновац после Јасеновца*, Београд – Ваљево, 1995.
39. Јевтић, Атанасије, *Сведочење као метод Цркве. Живо предање у Цркви*, Врњачка Бања-Требиње, 1997.
40. Јовановић, Ђорђо, *Ратни пут Треће озренске бригаде*, Добој, 2013.
41. Капетановић, Fahrudin, Rašid Muminagić, *Doboj u dvadesetome stoljeću*, Doboj – jug, 2008.
42. Karavelić, Vahid, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu - sjeveroistočna Bosna 1991-1992*, Sarajevo, 2004.
43. Keserović, Dragomir, Tepić Momčilo, Todić Ranko, *Vojna situacija u Bosanskoj Krajini – 1990-1995. Analiza situacije – opština Prijedor*, Banja Luka, februar - mart 2014.
44. Kovačević, Slobodanka, Putnik Dajić, *Hronologija jugoslovensk krize 1992-1993*, Beograd, 1994.
45. Ковић, Милош, *Анализа извештаја вештака др Роберта Ц. Доние о историјским догађајима у Босни и Херцеговини у предмету ИТ-09-92, Тужилац против Ратка Младића*, Београд, 2015.
46. Кољевић, Никола, *Стварање Републике Српске, Дневник 1993-1995. I-II*, Бања Лука, 2008.
47. Koljević, Nikola, *Stvaranje Republike Srpske, Dnevnik 1993-1995*.

- I-II, Beograd, 2008.
48. *Континуитет стратишта и логора*, Радни материјал РЦИРЗ, Бања Лука, 2001.
49. Kraljačić, Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo, 1987.
50. Крестић, Василије, *Геноцидом до велике Хрватске*, Београд, 2015.
51. Крстановић, Жарко, *Геноцидом против Срба (1992-1994)*, Београд, 1995.
52. Кртолина, Младен, *Витезови на олтару отаџбине*, Крагујевац, 2002.
53. Кузмановић, Рајко, *Уставно право*, Бања Лука, 2002.
54. Лисица, Славко, *Командант без потребе*, Бања Лука, 2005.
55. Лисица, Славко, *Командант по потреби*, Сомбор, 1995.
56. Ломпар, Мило, *Дух самопорицања*, Београд, 2013.
57. Lučarević, Kerim Doktor, *Bitka za Sarajevo – osuđeni na pobjedu*, Sarajevo, 2000.
58. Marijan, Davor, *Oluja*, Zagreb, 2007.
59. Марјановић, др Воја, *Живот и дело Бранка Ћопића*, Бања Лука, 2003.
60. Михаљчић, Раде, *Прошлост и народно сећање*, Београд, 1995.
61. Миловановић Манојло, *Исламски терористи у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2001.
62. Миловановић, Манојло, *Истине и заблуде о рату у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2005.
63. Mlivičič, Ivica, *Al Qaida se kalila u Bosni i Hercegovini - mjesto i uloga mudžahida u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od 1991. do 2005. godine*, Split - Mostar, 2007.
64. *Мртви вјечна опомена живима*, приредио Мирослав Јанковић,

Београд – Пале, 2001.

65. Mušibegović, Hasib, *Na razmeđu milenijuma (sigurnosne determinante demografskih promjena na prostoru srednje Bosne u periodu od 1992. do 2005. godine)*, Sarajevo, 2012.
66. Народна скупштина Републике Српске 1991-2011, Бања Лука, 2012.
67. Nešković, Radomir, *Nedovršena država. Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2013.
68. Николић, Коста, *Прошлост без историје – полемике у југословенској историографији 1961-1991*, Београд, 2003.
69. Пандуревић, Винко, *Рат у Босни и Херцеговини и стварање Војске Републике Српске*, Београд, 2015.
70. Pašić, Dževad, *Zemlja između Istoka i Zapada*, Tuzla, 1996.
71. Redžić, Enver, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, Sarajevo, 1987.
72. Петровић, Миладин, *Тајна Добровољачке улице*, Бања Лука-Београд, 2010.
73. Попара, Недељко С, *Записи искоса, са Херцеговачког ратишта 1991-1995*, Билећа, 2007.
74. Praljak, Slobodan, *Pad Bosanske Posavine 1992*, Zagreb, 2007.
75. Радиновић, Радован, *Сарајевско ратиште 1992-1994*, Војна експертиза, IT-98-29-T, Београд, 2002.
76. *Ратни злочини у БиХ почињени према Србима и ЈНА прије оружаних сукоба и током 1992. године*, Бања Лука, 2001.
77. Ripley, Tim, *Air war Bosnia*, Shrewsbury, 1996.
78. Симић, Новица, *Операција Коридор-92*, Бања Лука, 2011.
79. Сузић, Бранко, *Ударне песнице Прве оклопне бригаде*, Бања Лука, 2015.
80. Тадић, Душко, *Дневник првог хашког затвореника*, Београд, 2010.

81. Тохолъ, Мирослав, *Црна књига I и II, Патње Срба у Босни и Херцеговини 1992-1995*, Цетиње, 2000.
82. Тош, Џон, *У трагању за историјом*, Београд, 2008.
83. Ћосић, Добрица, *Босански рат*, Београд, 2012.
84. Ђулибрк, Јован, *Историографија холокауста у Југославији*, Београд, 2011.
85. Ćurguz D, M. Vignjević, *Drugi krajiški narodnooslobodilački partizanski (kozarski) odred „Mladen Stojanović“*, Prijedor, 1982
86. UN, *Analiza bitke i opsade Sarajeva – dio 1/10*, Završni izvještaj komisije vještaka Ujedinjenih nacija osnovane u skladu sa Rezolucijom Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija br. 780 (1992), S/1994/674/Add2/ (vol. I) 27. maj 1994.
87. Franjković, Zvonimir, *Rat i mir*, Zagreb, 2007.
88. Halilović, Sefer, *Lukava strategija*, Sarajevo, 1998.
89. Hadžifejzović, Senad, *Rat uživo*, Sarajevo, 2002.
90. *Херцеговачки корпус, прилози за монографију*, Билећа, 2007,
91. Holbrook, Richard, *Završiti rat*, Sarajevo, 1998.
92. Hodžić, Šefko, *Bosanski ratnici*, Sarajevo, 1998.
93. Hodžić, Šefko, *Operacija Jesen 94*, Sarajevo, 2007.
94. Hodžić, Šefko, *Otpečaćeni koverat*, Sarajevo, 2000.
95. Цвјетковић, Ненад М, *Битка за Возућу (1992-1995)*, Добој, 2012.
96. Цвјетковић, Ненад, *Возућа, запис о завичају*, Добој, 2005.
97. Цвјетковић, Ненад, *Под заставом џихада*, Добој, 2005.
98. Čekić, Smail, *Agresija na republiku Bosnu i Hercegovinu (planiranje, priprema, izvođenje)*, Sarajevo, 2004.
99. Šadinlija, Mesud, *Za Sarajevo za Bosnu svoju*, Sarajevo, 2010.

Зборници

1. *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945*, zbornik radova, urednik Husnija Kamberović, Sarajevo, 2006.
2. *Војска Републике Српске у Одбрамбено-отаџбинском рату (аспекти – организација – операције)*, Бања Лука, 2012.
3. *Израелско-српска научна сарадња у проучавању холокауста*, уредник Јован Мирковић, Београд, 2008.
4. *Јасеновац – мјесто натопљено крвљу невиних*, споменица, Београд, 1990.
5. *Република Српска двадесет година развоја - достигнућа, изазови и перспективе*, АНУРС научни скупови, књига XXII, Бања Лука, 2012.
6. *Република Српска десет година након Дејтонског мировног споразума*, Зборник научног скупа (АНУРС), Бања Лука, 2005.
7. *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*, АНУРС научни скупови, књига XII, Бања Лука, 2007.
8. *Република Српска у дејтонским границама*, Зборник радова, Бања Лука, 1998.
9. *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*, Бања Лука 2018.
10. *Хронологија догађаја на простору бивше СФРЈ 1989-1995*, Радни материјал Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражења несталих лица (РЦРИЗ).
11. *Хронологија догађаја на простору претходне Југославије 1990-1995*, Бања Лука, 2002.
12. *Хронологија догађаја фебруар 92 - децембар 92, Деценија страдања српског народа*, Нови Сад, 2000.

1. Белдичану, Никоара, „Организација Османског царства (XIV-XV век)“, *Историја Османског царства*, приредио Робер Мантран, Београд, 2002.
2. Васић, Драгиша Д, „Добој и Тешањ уочи и у вријеме Аустроугарске окупације 1878. године“, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, бр. 3, Бања Лука, 2011.
3. Јанковић, Марко, „Општина Козарска Дубица у ратним сукобима 1995“, *Гласник удружења архивских радника Републике Српске*, бр. 5, Бања Лука, 2013.
4. Кољанин, Милан, „Рецензија: Јован Ђулибрк, Историографија холокауста у Југославији“, преузето са <http://www.jasenovac-info.com/biblioteka/RecenzijaKoljaninLat.pdf>.
5. Марковић, Предраг Ј, „Титова схватања националног и југословенског идентитета“, *Дијалог повјесничара – историчара*, бр. 2, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7897.pdf>.
6. Миловановић, Манојло, „Војна експертиза подручја града Сарајева у рату у БиХ 1992-1995. године“, *Доказ FACTA, Рат у Босни и Херцеговини*, број 1, Сарајево - Бања Лука, 2002.
7. Milutinović, Milovan, „Uloga medija i propaganda u razbijanju Jugoslavije i formiranju Vojske Republike Srpske“, *Vojska Republike Srpske u Odbrambeno –otadžbinskom ratu*, Zbornik radova I, Banja Luka, 2012.
8. Мирковић, Јован, „Жртве рата 1941-1945. на подручју Велике жупе Сана и Лука“, *Шушњар 1941*, Зборник саопштења, свједочења и докумената 2, Оштра Лука, 2011.
9. Raguž, Jakša, „Napadna operacija “Bura” u zbirnim izvješćima Glavnog stožera HVO-a i Zapovjedništva Južnog vojišta HV-a“, *Stolačko*

kulturno proljeće, Godišnjak za povijest i kulturu Matice hrvatske, Ogranak Stolac, Stolac, 2012.

10. Stanton, Gregory H, „The 8 Stages of Genocide“. <http://www.genocidewatch.org/genocide/8stagesofgenocide.html>.

11. Тривунчић, Радован, „Прилог дискусији на округлом столу „Јасеновац 1986.“, *Округли стол „Јасеновац 1986.“*, 14. и 15. новембра 1986, Јасеновац, 1986.

12. Ђулибрк, јеромонах Јован, „Српска Православна Црква и Јасеновац“. http://www.spc.rs/sr/jeromonah_jovan_tshulibrk_srpska_pravoslavna_crkva_jasenovac.

13. Умељић, Владимир, „Примена „теорије дефиниционизма“ на наше време (На примеру грађанских ратова на тлу бивше Југославије у последњој деценији 20. века)“ <https://diaspora.wordpress.com/2010/09/20/primena-%E2%80%99Eteorije-definicionizma%E2%80%99C-na-nase-vreme-na-primeru-gradanskih-ratova-na-tlu-bivse-jugoslavije-u-poslednjoj-deceniji-20-veka/>.

14. Šulj, Tomislav, „Operacija „Ljeto 95“, *Magazin za vojnu povijest*, br. 53, Zagreb, 2015.

Књижевност

1. Ћопић, Branko, *Prolom*, Sarajevo, 1991.

2. Стефановић Караџић, Вук, *Српске народне пјесме*, http://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/vkaradzic-pesme_II_c.html#Тос494261478.

ФИЛМОВИ И ТВ ЕМИСИЈЕ

1. „Некад било“ РТПС од 11.11.2008.
2. „Bilo jednom na Igmanu“ dokumentarni film Semira Halilovića
<https://www.youtube.com/watch?v=d4bqAJDTDvU>.

НОВИНЕ И ИНТЕРНЕТ ПОРТАЛИ**Новине**

1. Билтен Бањалучког корпуса, Бања Лука;
2. Војска, Бања Лука;
3. Глас комуна, Добој;
4. Глас Српске, Бања Лука;
5. Крајишки војник, Бања Лука;
6. Козарски вјесник, Приједор;
15. *Magazin za vojnu povijest, Zagreb*;
7. Нова крила, Бања Лука;
8. Петровдански билтен, Добој;
9. Полицајац, Бања Лука;
10. Slobodna Bosna, Sarajevo;
11. Службени гласник општине Добој, Добој;
12. Службени гласник Српске општине Добој, Добој;
13. Службени гласник Републике Српске
14. Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини, Сарајево;
15. Српска војска, Бања Лука.
16. The New York Times.

Интернет портали

<http://nation-building.blogspot.com>

<http://pressrs.ba>

<http://snv.hr>

<http://www.bosnjaci.net>

<http://www.glassrpske.com>

<http://www.glassrpske.com>

<http://www.ifimes.org/ba>

<http://www.juspjasenovac.hr>

<http://www.justice-report.com>

<http://www.nestalirs.com>

<http://www.nspm.rs>

<http://www.slobodanpraljak.com>

<http://www.slobodnaevropa.org>

<http://www.vecernji.hr>

<http://www.veritas.org.rs>

<https://www.loc.gov>

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

- 1. КК** - 1. крајишки корпус
2. рмтбр - Друга романијска моторизована бригада
2/л. бпбр - Друга бирчанска лака пјешадијска бригада
АБХО - атомско-биолошка-хемијска одбрана
АВНОЈ - Антифашистичко вијеће народног ослобођења Југославије
АНУРС - Академија наука и умјетности Републике Српске
АРБиХ - Армија Републике Босне и Херцеговине
б/д - борбена дејства
Бвп - батаљон војне полиције
БГ - борбена група
БиХ - Босна и Херцеговина
бр - бригада
Брлпбр - Братуначка лака пјешадијска бригада
Бст - бестрзајни топ
В и ПВО - Ваздухопловство и Противваздушна одбрана
ВБ - војна безбједност
ВК - Врховна команда
ВОС ОЗ ЈИХ - Војнообавјештајна служба Оперативне зоне југоисточне Херцеговине
ВП - војна пошта
ВРС - Војска Републике Српске
ВСР БиХ - Војска Српске Републике Босне и Херцеговине
г/с - главне снаге
гбр - гардијска бригада
ГШ ВРС - Главни штаб Војске Републике Српске
Див. - дивизија
ДИГ - диверзантско-извиђачка група
ДК - Дрински корпус
ДТГ - диверзантско-терористичка група
ЕЗ - Европска заједница
ж/с - жива сила
з/о - зона одговорности
ЗАВНОБИХ - Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Босне и Херцеговине
ЗНГ - Збор народне гарде
ЗП - зборно подручје
ЗПБР - Зворничка пјешадијска бригада
зтмп - заштитни моторизовани пук
ИБК - Источно-босански корпус
ИБЛБР - Источно-босанска лака бригада
ИДВ - извиђачко-диверзантски вод
ИДЦ - истраживачко документациони центар
ИЗМ - истурено заповједно мјесто
ИНЛ - Институт за нестала лица
ИКМ - истурено командно мјесто
ИФОР - (енгл. Implementation Force) Снаге за имплементацију
ЈА - Југословенска армија
ЈНА - Југословенска народна армија
КБЦ - Клиничко-болнички центар
КДК - Команда Дринског корпуса
КЕБС - Конференција о европској безбједности и сарадњи
Клпбр - Крајишка лака пјешадијска бригада
Кмтбр - Крајишка моторизована бригада
КоВ - копнена војска
КПЈ - Комунистичка партија Југославије
Краљевина СХС - Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
кцл Јасеновац - концентрациони логор Јасеновац
л/о - линија одбране
ЛАРД - лаки артиљеријски дивизион
ЛоБ - логистичка база
лпбр - лака пјешадијска бригада
мабр - мјешовита авијацијска бригада
МАД - мјешовити артиљеријски дивизион

МБ – минобачач
МНВ – Муслиманско национално вијеће
МО – Министарство одбране
МОС – Муслиманске оружане снаге
МПОАД – мјешовити противоклопни артиљеријски дивизион
мтб – моторизовани батаљон
мтбр – моторизована бригада
МТС – материјално-техничка средства
МУП – Министарство унутрашњих послова
НАТО – (енгл. North Atlantic Treaty Organization) Организација Сјеверноатлантског споразума
НДХ – Независна Држава Хрватска
НОР – Народноослободилачки рат
НСРС – Народна скупштина Републике Српске
НЦ – наставни центар
ОГ – оперативна група
ОГ ИП – Оперативна група Источна Посавина
ОЗ – оперативна зона
окбр – оклопна бригада
ОИС – (енгл. Organisation of Islamic Cooperation) Организација исламске сарадње
ОС РС – Оружане снаге Републике Српске
ОУН – Организација Уједињених нација
п/н – противнапад
ПА – противавионско
ПАМ – противавионски митраљез
ПАТ – противавионски топ
пбр – пјешадијска бригада
ПД – Подрињска дивизија
ПЗО ХВ – Протузрочна обрана Хрватске војске
ПЗТ – привремено заузета територија
ПИО – пензијско-инвалидско осигурање
ПЛ – Патриотска лига
пм – пушкомитраљез
РБиХ – Република Босна и Херцеговина
РиК – руковођење и командовање
РП – ратно предсједништво
РС – Република Српска

РСК – Република Српска Крајина
РТВ – Радио-телевизија
РТРС – Радио Телевизија Републике Српске
РХ – Република Хрватска
РЦИРЗ – Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица
САД – Сједињене Америчке Државе
САНУ – Српска академија наука и уметности
САО – Српска аутономна област
САС – (енгл. Special Air Service) Специјална ваздушна служба
СБ УН – (енгл. United Nations Security Council) Савјет безбједности Организације Уједињених нација
СБ – Савјет безбједности
СБНОР – Савез бораца Народноослободилачког рата
СВК – Српска војска Крајине
СДА – Странка демократске акције
СДБ – Служба државне безбједности
СДО – суви дневни оброк
СДП – Социјалдемократска партија
СДС – Српска демократска странка
СЗНО – Секретаријат за народну одбрану
СЈБ – Станица јавне безбједности
СК БиХ – Савез комуниста Босне и Херцеговине
СПО – Српски покрет обнове
СР – Социјалистичка Република
СР – Српска Република
СР БиХ – Српска Република Босна и Херцеговина
СРЈ – Савезна Република Југославија
СРК – Сарајевско-романијски корпус
СРСЈ – Савез реформских снага Југославије
СС – (њем. Schutzstaffel) заштитни одред
СССР – Савез совјетских социјалистичких република
Ст. пов. – строго повјерљиво
СУБНОР – Савез удружења Народноослободилачког рата
СУП – Секретаријат унутрашњих послова

СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија

ТВ – телевизија

ТГ – тактичка група

ТО – Територијална одбрана

Тч – тактичка чета

тзв. АРБиХ - такозвана Армија Републике Босне и Херцеговине

УН – (енгл. United Nations) Уједињене нације

УНМО – (енгл. United Nations Military Observer) Војни посматрачи Уједињених нација

УНПРОФОР – (енгл. United Nations Protection Forces) Заштитне снаге Уједињених нација

УНПФ – (енгл. United Nations Peacekeeping Force) Мировне снаге Уједињених нација

УНХЦР – (енгл. United Nations High Commissioner for Refugees) Високи комесаријат Организације Уједињених нација за избјеглице

ФБиХ – Федерација Босне и Херцеговине

ХВ – Хрватска војска

ХВО – Хрватско вијеће обране

ХДЗ БиХ – Хрватска демократска заједница Босне и Херцеговине

ХЗ ХБ – Хрватска заједница Херцег-Босна

ХИНА – Хрватска информативна новинска агенција

ХК – Херцеговачки корпус

хмтбр – Херцеговачка моторизована бригада

ХОС – Хрватске обрамбене снаге

хпбр – Херцеговачка пјешадијска бригада

ХРЗ и ПЗО – Хрватско ратно зракопловство и протузрачна обрана

ХСП – Хрватска странка права

ХТВ – Хрватска телевизија

ЦВШ – Центар војних школа

ЦЗ – Цивилна заштита

ЦИА – (енгл. Central Intelligence Agency) Централна обавјештајна агенција

ЦСБ – Центар служби безбједности

ШВК РБиХ – Штаб Врховне команде Републике Босне и Херцеговине

ШЦОМЈ – Школски центар оклопно механизованих јединица

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

/5/

Драгослав Илић

I ИСТОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ НАСТАНКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, РЕПУБЛИКА СРПСКА КАО СРПСКО „НИКАД ВИШЕ“

/11/

Марко Јанковић, Милена Михаљевић

II ОПШТИ ОКВИР

/31/

Борис Радаковић

III ФОРМИРАЊЕ МУСЛИМАНСКИХ ПАРАВОЈНИХ ФОРМАЦИЈА

/43/

Борис Радаковић

IV ХРВАТСКЕ ВОЈНЕ И ПАРАВОЈНЕ ФОРМАЦИЈЕ У БиХ 1991-1995.

/59/

Предраг Лозо

V ВОЈСКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

/79/

Борис Радаковић

VI ГРАЂАНСКИ РАТ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ПРИЈЕДОР 1992. ГОДИНЕ

/107/

Мирко Цвијановић
**VII ОПШТИНА ДОБОЈ ОД ВИШЕСТРАНАЧКИХ ИЗБОРА ДО
СЕПТЕМБРА 1992. ГОДИНЕ**
/121/

Неђо Малешевић
VIII ОПЕРАЦИЈА КОРИДОР-92
/135/

Предраг Лозо
**IX МУСЛИМАНСКЕ ОФАНЗИВНЕ АКЦИЈЕ НА ПОДРУЧЈУ САРАЈЕВА -
СУПРОТСТАВЉЕНИ НАРАТИВИ**
/157/

Предраг Лозо
**X МИТРОВДАНСКЕ ОФАНЗИВЕ НА
ИСТОЧНУ ХЕРЦЕГОВИНУ**
/189/

Борис Радаковић, Јовица Рудић
**XI КРАТАК ПРЕГЛЕД ПОЈЕДИНИХ РАТНИХ ОПЕРАЦИЈА
1992-1995. ГОДИНЕ**
/213/

Милена Михаљевић
XII ОДЛУКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
/229/

Душан Павловић
**XIII СРЕДЊЕ ПОДРИЊЕ И СРЕБРЕНИЦА У РАТУ
С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДОГАЂАЈЕ ИЗ 1995. ГОДИНЕ**
/239/

Марко Јанковић
**XIV АГРЕСИЈА ХРВАТСКЕ НА РЕПУБЛИКУ
СРПСКУ 1995. ГОДИНЕ**
/277/

Милена Михаљевић
XV МЕЂУНАРОДНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ
/291/

Јовица Рудић
XVI ДЕЈТОНСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ
/315/

Предраг Лозо
XVII ЗАПИСИ О РАТНИМ ЗЛОЧИНИМА
/331/

ПРИЛОГ
Предраг Лозо, Дагослав Илић
ОПОМЕНА - ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА У БИХ 1992-1995.
/345/

ЗАКЉУЧАК
/499/

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА
/507/

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА
/523/

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

355.426(497.6)"1992/1995"
341.322.5(=163.41)(497.6)"1992/1995"

РЕПУБЛИКА Српска у одбрамбено-отаџбинском рату :
историјски преглед / Драгослав Илић ... [и др.]. - 2. измјењено изд.
- Бања Лука : Републички центар за истраживање рата, ратних
злочина и тражење несталих лица, 2018 (Бања Лука : Графид). - 525
стр. : фотогр. ; 24 cm

Тираж 300. - Списак скраћеница: стр. 523-525. - Изводи из рецензија
Горана Латиновића и Невенка Врањеша на задњем кор. листу. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија:
стр. 507-520. - Садржи и: Опомена : изложба о стардању Срба 1991-
1995. поводом 15. септембра - Дана погинулих и несталих Републике
Српске / Предраг Лозо, Драгослав Илић.

ISBN 978-99976-730-1-5

1. Илић, Драгослав [аутор] 2. Јанковић, Марко [аутор] 3.
Михаљевић, Милена [аутор] 4. Радаковић, Борис [аутор] 5. Лозо,
Предраг [аутор] 6. Цвијановић, Мирко [аутор] 7. Малешевић, Неђо
[аутор] 8. Павловић, Душан [аутор] 9. Рудић, Јовица [аутор]

COBISS.RS-ID 7425304

ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА

„(...) Осим тога, уочљива је зрелост коаутора у сагледавању вишеслојних и динамичних процеса који карактеришу питање настанка Републике Српске. Они су добро примијетили да значај Републике Српске још увијек није историографски вреднован на одговарајући начин, премда су свјесни отежавајућих околности, као што су историјска дистанца и недостатак, односно недоступност, историјских извора. (...) У књизи су успјешно приказани неки од кључних феномена Одбрамбено-отаџбинског рата, и то углавном на основу извора првог реда, похрањених у Републичком центру за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица. Значај овог дјела већи је уколико се има у виду да се ради о истраживачима млађе (и средње) генерације, који су показали методолошку спремност и одговарајућу зрелост у промишљањима узрока и посљедица појединих догађаја. (...) У књизи су успјешно отворена питања о којима се историографија до сада држала по страни, што овом заједничком дјелу даје посебан значај. Ријеч је, заиста, о вриједној књизи, која ће будућим истраживачима бити добра полазна основа у трагању за одговорима на бројна питања о драматичним околностима у којима се рађала и бранила Република Српска”.

Проф. др Горан Латиновић

„(...) Срећни су народи који су имали досадну историју – примијетио је француски филозоф Монтескје. Историја српског народа, нарочито на овим просторима, била је све друго осим досадна. Штавише, била је толико интензивна и турбулентна да је историчари напросто не стижу записати. Стога, настојање групе научника млађе генерације, окупљених у заједничкој слободарској идеји, да у низу систематичних текстова, међу првима, прикажу историјски преглед дешавања у Одбрамбено-отаџбинском рату представља амбициозан и сваке пажње вриједан подухват.

(...) Књига даје хронолошки и логичан слијед готово свих кључних догађаја у Одбрамбено-отаџбинском рату. Биране су фазе које су из угла историчара обиљежиле настанак, али и опстанак Републике Српске у војном, политичком и правном смислу”.

Доц. др Невенко Врањеш

РЕПУБЛИКА СРПСКА У ОДБРАМБЕНО - ОТАЏБИНСКОМ РАТУ

РЦИРЗ